

Εγκληματολογία

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ

ΙΔΡΥΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

Ιάκωβος Ι. Φαρσεδάκης, Ομ. Καθηγητής, Πάντειο Παν/μιο

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Βασιλική Αρτινοπούλου, Καθηγήτρια, Πάντειο Παν/μιο
Χριστίνα Ζαραφωνίτου, Καθηγήτρια, Πάντειο Παν/μιο
Γρηγόρης Λάζος, Καθηγητής, Πάντειο Παν/μιο
Έφη Λαμπροπούλου, Καθηγήτρια, Πάντειο Παν/μιο

Αντώνης Μαγγανάς, Καθηγητής, Πάντειο Παν/μιο
Γεώργιος Νικολόπουλος, Καθηγητής, Πάντειο Παν/μιο
Ιάκωβος Φαρσεδάκης, Ομ. Καθηγητής, Πάντειο Παν/μιο
Ανθοζωή Χαΐδου, Καθηγήτρια, Πάντειο Παν/μιο

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ & ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Μαρία Γεωργιάδου, Δικηγόρος, LL.M.
Βασιλική Σισμανίδου, Δικηγόρος, ΜΔΕ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Στέργιος Αλεξιάδης, Ομ. Καθηγητής, ΑΠΘ
Γεώργιος Αντωνόπουλος, Αν. Καθηγητής, Παν/μιο Teesside, Ηνωμένο Βασίλειο
Βασιλική Αρτινοπούλου, Καθηγήτρια, π. Αντιπρύτανης Παντείου Παν/μίου
Candido Da Agra, Καθηγητής, Παν/μιο Porto, Πορτογαλία
Σοφία Βιδάλη, Αν. Καθηγήτρια, ΔΠΘ
Βασιλική Βλάχου, Επίκ. Καθηγήτρια, Πάντειο Παν/μιο
Pierre-Henri Bolle, Ομ. Καθηγητής, Παν/μιο Neuchâtel, Ελβετία
Jacques Borricand, Ομ. Καθηγητής, Παν/μιο Aix-Marseille, Γαλλία
Henri Bosly, Ομ. Καθηγητής, τ. Κοσμήτωρ Νομικής Σχολής, Παν/μιο Louvain, Βέλγιο
Serge Brochu, Καθηγητής, Παν/μιο Montreal, Καναδάς
Willy Bruggeman, τ. Αν. Δ/τής Ευροπ. Δρ. Εγκληματολογίας Παν/μίου Βρυξελλών
Στράτος Γεωργούλας, Επίκ. Καθηγητής, Παν/μιο Αιγαίου
Σοφία Γιοβάνογλου, ΔΝ, Επιστημονική Συνεργάτιδα Αριστοτελείου Παν/μίου Θεσσαλονίκης
Ιωάννα Γουσέτη, Course tutor - LSE
Maurice Cusson, Καθηγητής, Παν/μιο Montréal, Καναδάς
Γεώργιος Δημήτριάδης, Δικηγόρος, Επίκ. Καθηγητής Νομικής Σχολής, ΔΠΘ
Νικόλαος Δημητράτος, Δικηγόρος, Επίκ. Καθηγητής Νομικής Σχολής Παν/μίου Αθηνών
Χαράλαμπος Δημόπουλος, Καθηγητής, ΔΠΘ
Jan van Dijk, Καθηγητής, Παν/μιο Tilburg, Ολλανδία
Χριστίνα Ζαραφωνίτου, Καθηγήτρια, Διευθύντρια ΠΜΣ Εγκληματολογίας, Πάντειο Παν/μιο
Δημήτριος Ζημιανίτης, Ευρωπαϊός Εισαγγελέας, Ευρωπαϊκή Εισαγγελία, Λουξεμβούργο
Ανδρέας Ζύγουρας, Αντεισαγγελέας ΑΠ ε.τ.
Uberto Gatti, Καθηγητής, Παν/μιο Genova, Ιταλία
Cecil Greek, Καθηγητής, Florida State University, ΗΠΑ
Ανδρέας Καπαρδής, Καθηγητής, Παν/μιο Κύπρου
Λάμπρος Καράμπελας, Ομ. Καθηγητής, Αντεισαγγελέας ΑΠ ε.τ.
Βασίλης Καρύδης, Καθηγητής, Παν/μιο Πελοποννήσου
Georges Kellens, Ομ. Καθηγητής Παν/μίου Λιέγης, Βέλγιο
Κώστας Κοσμάτος, Δικηγόρος, Επίκ. Καθηγητής, ΔΠΘ
Νικόλαος Κουλούρης, Αν. Καθηγητής, ΔΠΘ, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής

Νέστωρ Κουράκης, Ομ. Καθηγητής, ΕΚΠΑ
Μαρία Κρανιδιώτη, Επίκ. Καθηγήτρια, ΕΚΠΑ
Helmut Kury, Ομ. Καθηγητής Παν/μίου Freiburg
Γρηγόρης Λάζος, Καθηγητής, Πάντειο Παν/μιο
Έφη Λαμπροπούλου, Καθηγήτρια, Πάντειο Παν/μιο
Αντώνης Μαγγανάς, Ομ. Καθηγητής, Πάντειο Παν/μιο
Gaëtan Di Marino, Καθηγητής, Παν/μιο Aix-Marseille, Γαλλία
Γεώργιος Νικολόπουλος, Καθηγητής Εγκληματολογίας, Πάντειο Παν/μιο
Πάννης Πανούσης, Καθηγητής, ΕΚΠΑ
Ευστράτιος Παπαθανασόπουλος, Λέκτορας Νομικής Αθηνών, Αντεισαγγελέας Εφετών
Θεόδωρος Παπαθεοδώρου, Καθηγητής
Χάρης Παπαχαράλαμπος, Δικηγόρος, Αν. Καθηγητής, Παν/μιο Κύπρου
Stefan Parmentier, Καθηγητής, Καθολικό Παν/μιο Leuven, Βέλγιο
Νίκος Πασσάς, Καθηγητής, Παν/μιο Northeastern, Βοστώνη, ΗΠΑ
Νικόλαος Πατεράκης, Δικηγόρος, LL.M. Tübingen, ΜΔΕ Ποινικών Επιστημών, υπ. ΔΝ
Αγγελική Πιτσελά, Καθηγήτρια, ΑΠΘ
Χαράλαμπος Πουλόπουλος, Δρ. Κοινωνικών Επιστημών, Διευθυντής ΚΕΘΕΑ
Nicolas Queloz, Καθηγητής, Παν/μιο Fribourg, Ελβετία
Καλλιόπη Σπινέλλη, Ομ. Καθηγήτρια, ΕΚΠΑ
Αθανασία Συκιώτου, Αν. Καθηγήτρια, ΔΠΘ
Τόνια Τζαννετάκη, Επίκ. Καθηγήτρια, ΕΚΠΑ
Ευγένιος Τριβιζάς, Καθηγητής, Παν/μιο Reading, Αγγλία
Ανδρομάχη Τσελώνη, Καθηγήτρια, Παν/μιο Nottingham Trent, Ηνωμένο Βασίλειο
Αγλαΐα Τσήτσουρα, Ομ. Καθηγήτρια, Παν/μιο Βρυξελλών, τ. Δ/τρια Εγκλημ. Προβλημάτων Συμβουλίου της Ευρώπης
Ιωάννα Τσίγκανου, ΔΝ, Διευθύντρια Ερευνών, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
Χρήστος Τσουραμάνης, Δικηγόρος, ΔΝ, Καθηγητής ΤΕΙ
Emilio Viano, Καθηγητής, American University, Washington, ΗΠΑ
Irvin Waller, Καθηγητής, Παν/μιο Ottawa, Καναδάς
Ανθοζωή Χαΐδου, Καθηγήτρια, Πάντειο Παν/μιο
Ευάγγελος Χαϊνός, Υπ. Διδάκτωρ Παντείου Παν/μίου
Αναστασία Χαλκιά, Διδάκτωρ Εγκληματολογίας Παντείου Παν/μίου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

CREATIVE: Λάμπρος Μαντζαβίνος

DESKTOP PUBLISHING: Ρούσσα Πετράτου

ATELIER: Θεόδωρος Μαστρογιάννης, Νεκταρία Καπογιάννη, Αλεξάνδρα Μποζιονέλου

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ - ΕΚΔΟΣΗ - ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΕΕΤΕ

www.nb.org | e-mail: info@nb.org

ΑΘΗΝΑ Μαυρομικάλη 23 | 106 80 | Τ 210 3678800 (30 γραμμές) | F 210 3678819 | ΘΕΣ/ΝΙΚΗ Τ 2310 532134 | ΠΑΤΡΑ Τ 2610 361600

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ - ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΕΣ

Φυσικά πρόσωπα, 30 € | Νομικά πρόσωπα, 40 € | Δικαστές, 26 € | Οργανισμοί - Τράπεζες, 55 € | Δικηγορικοί Σύλλογοι, 35 € | Φοιτητές, 20 €
Εξωτερικού, 150 € | Κύπρος, 50 € | Τιμή τεύχους, 15 €

Επικοινωνία για Συνδρομές & Τεύχη: Ζωή Βερνάρδου Τ 210 3678958 | sales@nb.org

ISSN 1792-751X

ΟΡΟΙ & ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗΣ

Το περιοδικό «Εγκληματολογία» δέχεται πρωτότυπα άρθρα, στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα, που πραγματεύονται σημαντικά ζητήματα που αφορούν στις θεματικές του, τα οποία δεν έχουν δημοσιευτεί ούτε τελούν υπό δημοσίευση σε άλλα περιοδικά.

Οι υποβαλλόμενες προς δημοσίευση μελέτες θα πρέπει:

- να μην υπερβαίνουν τις 10.000 λέξεις
- να φέρουν τίτλο (στην ελληνική και αγγλική γλώσσα)
- να συνοδεύονται από σύντομη περίληψη (max. 80 λέξεων) στην αγγλική και ελληνική γλώσσα
- να έχουν εσωτερική αρίθμηση και υπότιτλους

Υποβολή: Τα κείμενα υποβάλλονται στον εκδοτικό οίκο «Νομική Βιβλιοθήκη» [υπ' όψιν της Υπεύθυνης Συντονισμού & Επιμέλειας Έκδοσης κ. Βασιλικής Σισμανίδου], σε ηλεκτρονική και επεξεργάσιμη μορφή (word), στην ακόλουθη ηλεκτρονική διεύθυνση: vasiliki.sismanidou@nb.org

Αξιολόγηση: Τα υποβληθέντα κείμενα αξιολογούνται από τον Ιδρυτή - Διευθυντή του περιοδικού, ο οποίος εφόσον τα εγκρίνει, αποφασίζει τον χρόνο και τη σειρά της δημοσίευσής τους. Τυχόν αρνητικές αποφάσεις δεν αιτιολογούνται.

ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ

Η ολική ή μερική αναπαραγωγή ή μετάδοση κειμένων του περιοδικού με οποιονδήποτε τρόπο επιτρέπεται μόνο με τη ρητή άδεια του Εκδότη και υπό την προϋπόθεση ρητής αναφοράς του Συγγραφέα, του Εκδότη και του τεύχους/σελίδας του περιοδικού.

ΔΗΛΩΣΗ ΕΚΔΟΤΙΚΟΥ ΟΙΚΟΥ

Το περιεχόμενο του παρόντος έργου έχει τύχει επιμελούς και αναλυτικής επιστημονικής επεξεργασίας. Ο εκδοτικός οίκος και οι συντάκτες δεν παρέχουν διά του παρόντος νομικές συμβουλές ή παρεμφερείς συμβουλευτικές υπηρεσίες, ουδεμία δε ευθύνη φέρουν για τυχόν ζημία τρίτου λόγω ενέργειας ή παράλειψης που βασίστηκε, εν όλω ή εν μέρει, στο περιεχόμενο του παρόντος έργου.

Το χαρτί που χρησιμοποιήθηκε για την παραγωγή του εντύπου περιοδικού δεν προέρχεται από φυσικά δάση αλλά από αδειοδοτημένα δασικά φυτώρια

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Law Publishers in Europe

member of Europa's 500 dynamic enterprises

Committed to excellence

Member of the European Association of Publishers

Η ΕΚΔΟΣΗ ΜΑΣ ΕΙΝΑΙ ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

EDITORIAL

Ιάκκ. Φαρσεδάκης	6
------------------	---

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Ελληνική Εταιρεία Εγκληματολογίας

Έλληνες εγκληματολόγοι από την Ελλάδα
και το εξωτερικό συνομιλούν
για την πρόληψη του εγκλήματος

VI. Οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα - Το φαινόμενο της διαφθοράς

Γ. Παπανικολάου/Γ. Αντωνόπουλος, Έλεγχος και πρόληψη του «οργανωμένου εγκλήματος»	8
--	---

Γ. Χλούπης, Η αντιμετώπιση της υπερεθνικής οργανωμένης εγκληματικής δράσης σε επίπεδο πρόληψης. Στόχοι και κατευθύνσεις	14
---	----

Σ. Βιδάλη/Μ. Γασπαρινάτου/Ε. Σταμούλη, Όψεις του οργανωμένου εγκλήματος στην Ελλάδα. Η περίπτωση της παράνομης διακίνησης προϊόντων καπνού	19
---	----

Κ. Καλλίρης, Πρόληψη της διαφθοράς σε περιόδους οικονομικής και θεσμικής κρίσης	31
--	----

VII. Πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων στην Ελλάδα και την Κύπρο

Α. Καπαρδής/Γ. Σπανούδης/Μ.-Κ. Καπαρδή/ Μ. Κωνσταντίνου, Προβλέποντας μεταβλητές που συσχετίζονται με ή αντιστρατεύονται την αντικοινωνική συμπεριφορά στην Κύπρο. Μια εμπειρική εγκληματολογική προσέγγιση με εφήβους 12-15 ετών	39
--	----

Έ. Λαμπροπούλου, Νεανική παραβατικότητα και μηχανισμοί πρόληψης	46
--	----

Π. Ζαγούρα, Η διοικητική πρόληψη σήμερα στις υπηρεσίες επιμελητών ανηλίκων. Οι μετεξελίξεις του μεταξικού Ν 2724/1940, εφαρμογή του θεσμού και προοπτικές	50
--	----

Ν. Θεοδωράκης, Συμφιλιωτικές διαδικασίες ως μέσο πρόληψης και περιορισμού του εγκλήματος	66
--	----

Κ. Πανάγος, Το αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής ανήλικου δράστη και θύματος. Ιδιαίτερες προκλήσεις για την ικανοποίηση του παθόντος σε ένα παιδοκεντρικό ποινικό σύστημα	70
---	----

Α. Χρίστου, Η ποινική ευθύνη ανηλίκων δραστών: Μια δικαιοσυγκριτική παρατήρηση των νομοθεσιών Ελλάδας και Κύπρου,	
---	--

απτόμενη από την πρόσφατη αδερφοκτονία στην Κύπρο [Παρέμβαση]	86
--	----

VIII. Ειδικά θέματα

Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, Η πρόληψη των ρατσιστικών εγκλημάτων	88
---	----

Α. Μαγγανάς, Ιδιαιτερότητες και συνέπειες της προσφοράς σεξουαλικών υπηρεσιών με οικονομικό αντάλλαγμα	96
--	----

Ν. Δημητράτος, Το νομοθετικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας στο ελληνικό ποινικό δίκαιο	98
--	----

Μ. Κρανιδιώτη/Δ. Χιόνης, Μουσεία και πρόληψη εγκλημάτων κατά αρχαιοτήτων. Μια πανελλαδική έρευνα	102
--	-----

Π. Παπανικολάου, Χαρτογραφώντας την πρόληψη των περιβαλλοντικών εγκλημάτων στον ελληνικό χώρο. Πτυχές, προβληματισμοί, προοπτικές	113
--	-----

Μ. Λεμπέση, Το έγκλημα της ληστείας και η πρόληψή του στην Ελλάδα σήμερα	122
---	-----

Μ. Χατζηδημητρίου, Δυνατότητες πρόληψης του εγκλήματος μέσω της κοινοτικής αστυνόμευσης στην Κύπρο	129
--	-----

Ε. Κατσιγαράκη, Νεότερες προσεγγίσεις για τη συμμετοχή των ανηλίκων στη φιλική δικαιοσύνη - Child Friendly Justice	138
--	-----

ΑΡΘΡΑ

Ιακκ. Καρεκλάς, Η προστασία της πολιτισμικής περιουσίας διά των διεθνών συνθηκών του Ανθρωπιστικού Δικαίου ως άξονας εθνικής πολιτικής και πολιτισμικής διπλωματίας	143
--	-----

Α. Συκιώτου, Εγκληματολογική προσέγγιση της κακοποίησης των ζώων. Πορίσματα έρευνας	149
---	-----

Ε. Μιχαλοπούλου, Οι Μάγισσες το Μεσαίωνα και οι Βάκχες του Ευριπίδη. Το «κυνήγι των μαγισσών» ως άσκηση πολιτικής	166
---	-----

Ε. Γάκη, Ζητήματα της πράσινης εγκληματολογίας	176
---	-----

Π. Νικολαΐδης/Δ. Παππά, Παράνομη Διακίνηση Αρχαιοτήτων Και Πολιτιστικών Αγαθών	188
---	-----

Α. Γιαννίδη, Η πορεία προς την απεμπλοκή και η σημασία της για την αντεγκληματική πολιτική	193
--	-----

TABLE OF CONTENTS

EDITORIAL

Farsedakis I.	6
----------------------------	---

CONGRESS COMMUNICATIONS

Hellenic Society of Criminology

Greek criminologists from Greece and abroad discuss on crime prevention

VI. Financial and organized crime - The phenomenon of corruption

G. Papanicolaou/G. Antonopoulos , Control and prevention of "organized crime"	8
G. Chloupis , Prevention of cross-national organized crime. Goals and directions	14
S. Vidali/M. Gasparinatos/E. Stamouli , Visions of organized crime in Greece. The case of illegal tobacco smuggling	19
K. Kalliris , Prevention of corruption during the period of financial and institutional crisis	31

VII. Prevention of juvenile delinquency in Greece and Cyprus

A. Kapardis/G. Spanoudis/M.-K. Kapardi/M. Konstantinou , Predicting variables associated with or opposed to antisocial behavior in Cyprus. An empirical criminological approach with adolescents 12-15 years old	39
E. Lambropoulou , Juvenile delinquency and prevention mechanisms	46
P. Zagoura , The administrative prevention in Juvenile Probation Services today	50
N. Theodorakis , Conciliation procedures as a crime prevention measure	66
K. Panagos , Victim-offender mediation in juvenile justice. Challenges for victim's satisfaction in a child-centered penal system	70

A. Christou , The penal responsibility of juvenile offenders	86
---	----

VIII. Special issues

E. Symeonidou-Kastanidou , The prevention of racist/hate crimes	88
A. Magganas , Specific features and consequences of sexual services in exchange for money	96
N. Dimitratos , The penal framework of domestic violence in Greece	98
M. Kranidioti/D. Chionis , Museums and prevention of crimes against antiquities. A national research	102
P. Papanicolaou , Environmental crimes in Greece	113
M. Lempesi , The crime of robbery and its prevention in Greece nowadays	122
M. Hadjidemetriou , Prevention of crime through community policing in Cyprus	129
E. Katsigaraki , Child friendly justice	138

ARTICLES

Iak. Kareklas , The protection of culture through international treaties of Humanitarian Law as a national axis political and cultural diplomacy	143
A. Sykiotou , Criminological approach of animal abuse. Findings of a survey	149
E. Michalopoulou , The Witches of the Middle Ages and the Bacchae of Euripides. The «witch hunt» as a political exercise	166
E. Gaki , Green issues Criminology	176
P. Nikolaidis/D. Pappa , Illegal Trafficking Antiquities And Cultural Goods	188
A. Giannidi , Desistance Theory and its Significance for Criminal Justice Policy	193

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

ΔΙΑΦΘΟΡΑ

Πρόληψη της διαφθοράς σε περιόδους οικονομικής και θεσμικής κρίσης. Μελ. Κ. Καλλίρης, σελ. 31.

ΑΝΗΛΙΚΟΙ

Προβλέποντας μεταβλητές που συσχετίζονται με ή αντιστρατεύονται την αντικοινωνική συμπεριφορά στην Κύπρο. Μια εμπειρική εγκληματολογική προσέγγιση με εφήβους 12-15 ετών. Μελ. Α. Καπαρδής/Γ. Σπανούδη/Κ. Καπαρδής/Μ. Κωνσταντίνου, σελ. 39.

Νεανική παραβατικότητα και μηχανισμοί πρόληψης. Μελ. Έ. Λαμπροπούλου, σελ. 46.

Το αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής ανήλικου δράστη και θύματος. Ιδιαίτερες προκλήσεις για την ικανοποίηση του παθόντος σε ένα παιδοκεντρικό ποινικό σύστημα. Μελ. Κ. Πανάγος, σελ. 70.

Η ποινική ευθύνη ανηλίκων δραστών: Μια δικαιοσυγκριτική παρατήρηση των νομοθεσιών Ελλάδας και Κύπρου, από μνη από την πρόσφατη αδερφοκτονία στην Κύπρο [Παρέμβαση]. Μελ. Α. Χρίστου, σελ. 86.

Νεότερες προσεγγίσεις για τη συμμετοχή των ανηλίκων στη φιλική δικαιοσύνη - Child Friendly Justice. Μελ. Ε. Κατσιγαράκη, σελ. 138.

ΑΡΧΑΙΑ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ

Μουσεία και πρόληψη εγκλημάτων κατά αρχαιοτήτων. Μια πανελλαδική έρευνα. Μελ. Μ. Κρανιδιώτη/Χιόνης, σελ. 102.

Παράνομη Διακίνηση Αρχαιοτήτων Και Πολιτιστικών Αγαθών. Μελ. Π. Νικολαΐδη/Δ. Παππά, σελ. 188.

ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ - ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΟΙ

Δυνατότητες πρόληψης του εγκλήματος μέσω της κοινωνικής αστυνόμευσης στην Κύπρο. Μελ. Μ. Χατζηδημητρίου, σελ. 129.

ΕΓΚΛΗΜΑ - ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Συμφιλιωτικές διαδικασίες ως μέσο πρόληψης και περιορισμού του εγκλήματος. Μελ. Ν. Θεοδωράκης, σελ. 66.

Η πορεία προς την απεμπλοκή και η σημασία της για την αντεγκληματική πολιτική. Μελ. Α. Γιαννίδη, σελ. 193.

ΕΝΔΟΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΒΙΑ

Το νομοθετικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας στο ελληνικό ποινικό δίκαιο. Μελ. Ν. Δημητράτος, σελ. 98.

ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΣ ΑΝΗΛΙΚΩΝ

Η διοικητική πρόληψη σήμερα στις υπηρεσίες επιμελητών ανηλίκων. Οι μετεξελίξεις του μεταξικού Ν 2724/1940, εφαρμογή του θεσμού και προοπτικές. Μελ. Π. Ζαγούρα, σελ. 50.

ΖΩΑ

Εγκληματολογική προσέγγιση της κακοποίησης των ζώων. Πορίσματα έρευνας. Μελ. Α. Συκιώτου, σελ. 149.

ΛΗΣΤΕΙΑ

Το έγκλημα της ληστείας και η πρόληψή του στην Ελλάδα σήμερα. Μελ. Μ. Λεμπέση, σελ. 122.

ΜΑΓΕΙΑ

Οι Μάγισσες το Μεσαίωνα και οι Βάκχες του Ευριπίδη. Το «κυνήγι των μαγισσών» ως άσκηση πολιτικής. Μελ. Ε. Μιχαλοπούλου, σελ. 166.

ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

Έλεγχος και πρόληψη του «οργανωμένου εγκλήματος». Μελ. Γ. Παπανικολάου/Γ. Αντωνόπουλος, σελ. 8.

Η αντιμετώπιση της υπερεθνικής οργανωμένης εγκληματικής δράσης σε επίπεδο πρόληψης. Στόχοι και κατευθύνσεις. Μελ. Γ. Χλούπης, σελ. 14.

Όψεις του οργανωμένου εγκλήματος στην Ελλάδα. Η περίπτωση της παράνομης διακίνησης προϊόντων καπνού. Μελ. Σ. Βιδάλη/Μ. Γασπαρινάτου/Ε. Σταμούλη, σελ. 19.

ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Νεανική παραβατικότητα και μηχανισμοί πρόληψης. Μελ. Έ. Λαμπροπούλου, σελ. 46.

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Χαρτογραφώντας την πρόληψη των περιβαλλοντικών εγκλημάτων στον ελληνικό χώρο. Πτυχές, προβληματισμοί, προοπτικές. Μελ. Π. Παπανικολάου, σελ. 113.

Ζητήματα της πράσινης εγκληματολογίας. Μελ. Ε. Γάκη, σελ. 176.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Η προστασία της πολιτισμικής περιουσίας διά των διεθνών συνθηκών του Ανθρωπιστικού Δικαίου ως άξονας εθνικής πολιτικής και πολιτισμικής διπλωματίας. Μελ. Ιακ. Καρεκλάς, σελ. 143.

Παράνομη Διακίνηση Αρχαιοτήτων Και Πολιτιστικών Αγαθών. Μελ. Π. Νικολαΐδη/Δ. Παππά, σελ. 188.

ΠΟΡΝΕΙΑ

Ιδιαιτερότητες και συνέπειες της προσφοράς σεξουαλικών υπηρεσιών με οικονομικό αντάλλαγμα. Μελ. Α. Μαγγανάς, σελ. 96.

ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ

Η πρόληψη των ρατσιστικών εγκλημάτων. Μελ. Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, σελ. 88.

Με την έκδοση του παρόντος τεύχους συμπληρώνεται η παράθεση των εξαιρετικά ενδιαφερουσών συμβολών των συναδέλφων που έλαβαν μέρος στο Δεύτερο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας, το αφιερωμένο στην «Πρόληψη του Εγκλήματος». Συγκεκριμένα, στο ανά χείρας τεύχος περιλαμβάνονται οι Εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν στις VI, VII και VIII Συνεδρίες που αφορούσαν, αντιστοίχως, το *Οικονομικό και οργανωμένο Έγκλημα και το φαινόμενο της Διαφθοράς*, την *Πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων στην Ελλάδα και στην Κύπρο* και, τέλος, *Ειδικά Θέματα Πρόληψης*. Το τεύχος συμπληρώνεται με αξιόλογες μελέτες της συνήθους ύλης του που ανέμεναν επί μακρόν για να δημοσιευθούν, λόγω της προτεραιότητας που δόθηκε στην παρουσίαση των Εισηγήσεων του Συνεδρίου.

Έτσι, από την VI θεματική ενότητα παρουσιάζονται οι Εισηγήσεις των συναδέλφων Γεωργίου Παπανικολάου και Γεωργίου Απ. Αντωνοπούλου που διαπραγματεύθηκαν τον έλεγχο και την πρόληψη του «*Οργανωμένου Εγκλήματος*» με βάση πολιτικές προσεγγίσεις, μια και αυτό δεν αποτελεί ένα απλό τεχνικό ζήτημα. Στη συνέχεια καταγράφεται η παρουσίαση του συναδέλφου Γεωργίου Χλούπη για τους *Στόχους και τις κατευθύνσεις στην αντιμετώπιση της υπερεθνικής οργανωμένης εγκληματικής δράσης σε επίπεδο πρόληψης*, με εξέταση των σημαντικότερων πρωτοβουλιών πρόληψης σε διάφορα επίπεδα. Ακολουθούν η συμβολή των συναδέλφων Σοφίας Βιδάλη, Μαργαρίτας Γασπαρινάτου και Ειρήνης Σταμούλη με τίτλο *Όψεις του οργανωμένου εγκλήματος στην Ελλάδα και υπότιτλο Η περίπτωση της παράνομης διακίνησης προϊόντων καπνού*, στην οποία παρουσιάζεται ένα μέρος από τα ευρήματα ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος που καλύπτει, εκτός από τη χώρα μας και την Ιταλία, την Βουλγαρία και την Ρουμανία. Και η θεματική αυτή περαιώνεται με την Εισήγηση του Κωνσταντίνου Καλλίρη που με τίτλο *Πρόληψη της διαφθοράς σε περιόδους οικονομικής και θεσμικής κρίσης* υποστηρίζει την υπόθεση της αλληλεπίδρασης θεσμικής και οικονομικής ανασφάλειας, εξετάζει τη διαβρωτική επίδραση της διαφθοράς και προτείνει μέτρα για την αντιμετώπισή της.

Από την VII θεματική ενότητα περιλαμβάνονται οι Εισηγήσεις των συναδέλφων Α. Καπαρδή, Γ. Σπανούδη, Κ. Καπαρδή και Μ. Κωνσταντίνου με τίτλο *Προβλέποντας μεταβλητές που σχετίζονται με ή αντιστρατεύονται την αντικοινωνική συμπεριφορά στην Κύπρο* και με υπότιτλο *Μια εμπειρική εγκληματολογική προσέγγιση με εφήβους 12-15 ετών και αναφέρονται στα ευρήματα του ερευνητικού προγράμματος «Κοινότητες που νοιάζονται»*, τα οποία επιβεβαιώνουν τα πορίσματα αντιστοιχών ερευνών σε ξένες χώρες. Επίσης, η Εισήγηση της συναδέλφου Έφης Λαμπροπούλου με τίτλο *Νεανική παραβατικότητα και μηχανισμοί πρόληψης* στην οποία παρουσιάζονται ευρήματα από έρευνα διεξαχθείσα σε Γυμνασιόπαιδες της Αθήνας και της Κομοτηνής που αναφέρονται στα αισθήματα ντροπής, στους δεσμούς με την οικογένειά τους και στις απόψεις τους για την Αστυνομία.

Οι μετεξελίξεις του μεταξικού Ν 2724/1940, κατά την εφαρμογή του θεσμού της διοικητικής πρόληψης και οι προοπτικές του εξετάζονται στην Εισήγηση της Πάρης Ζαγούρα *Η Διοικητική Πρόληψη σήμερα στις Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων* και γίνεται αναφορά στις απόψεις και στις πρακτικές των επαγγελματιών Επιμελητών Ανηλίκων, ενώ ο συνάδελφος Νικόλαος Θεοδωράκης εξετάζει τις *Συμφιλιωτικές διαδικασίες ως μέσο Πρόληψης και περιορισμού του εγκλήματος*, τη δομή της συμφιλίωσης, την αποτελεσματικότητά της και τη θετική επίδρασή της στην πρόληψη συγκεκριμένων τύπων εγκλήματος. Το αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής ανηλίκου δράστη και θύματος, με έμφαση στις ιδιαίτερες προκλήσεις για την ικανοποίηση του παθόντος σε ένα παιδοκεντρικό ποινικό σύστημα αναλύει ο Κωνσταντίνος Πανάγος, στηρίζόμενος στις επιταγές της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ, ενώ τον Ανδρέα Χρίστο απασχόλησε μια *Δικαιοσυγκριτική παρατήρηση των νομοθεσιών Ελλάδας και Κύπρου* αναφορικά με την *Ποινική ευθύνη ανηλίκων δραστών*.

Η τελευταία θεματική ενότητα περιλαμβάνει εξαιρετικά ενδιαφέρουσες Εισηγήσεις που αναφέρονται στην Πρόληψη ειδικών μορφών εγκλημάτων. Η συνάδελφος Έλλη Συμεωνίδου-Καστανίδου, αφού διαπιστώνει την ανεπάρκεια του ποινικού οπλοστασίου, αναφέρεται στα ενδεικνυόμενα μέτρα για την *Πρόληψη των ρατσιστικών εγκλημάτων*, με έμφαση στην ανάγκη λήψης εξω-ποινικών μέτρων, ενώ ο συνάδελφος Αντώνης Μαγγανάς εξετάζει τις *Ιδιαιτερότητες και συνέπειες της προσφοράς σεξουαλικών υπηρεσιών με οικονομικό αντάλλαγμα* και επισημαίνει τις δυσχέρειες επακριβούς προσδιορισμού του φαινομένου. Τον συνάδελφο Νίκο Δημητράτο απασχολεί *Το νομοθετικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας στο ελληνικό ποινικό δίκαιο*. Στο κείμενό του αναφέρεται στις νομοθετικές του καινοτομίες, τις οποίες κρίνει θετικά, χαρακτηρίζοντας την διαδικασία ποινικής διαμεσολάβησης ως επιλογή σύμφωνη με τις σύγχρονες αντιλήψεις περί αντεγκληματικής πολιτικής, ενώ δεν παραλείπει να σημειώσει και τα προβλήματα που προκύπτουν εξ αιτίας της αδυναμίας ή διστακτικότητας των θυμάτων να καταγγείλουν τα διαπραττόμενα εγκλήματα σε βάρος τους.

Μια ενδιαφέρουσα πανελλήνια έρευνα για την Πρόληψη των εγκλημάτων κατά των αρχαιοτήτων, πραγματευόμενη κυρίως τη φύλαξη των μουσείων, παρουσιάζουν η Μ. Κρανιδιώτη και ο Δ. Χιόνης, ενώ η Πελαγία Παπανικολάου, αξιοποιώντας, κυρίως, δεδομένα και ευρήματα που προέκυψαν από έρευνα πεδίου, που διεξήχθη στο πλαίσιο της εκπόνησης της διδακτορικής της διατριβής, χαρτογραφεί την Πρόληψη των περιβαλλοντικών εγκλημάτων στον ελληνικό χώρο, αναπτύσσοντας χρήσιμους σχετικούς προβληματισμούς. Την Μάρθα Λεμπέση, μετά από μια κριτική επισκόπηση των επισήμων στατιστικών που αφορούν την ληστεία, απασχόλησε η αντιμετώπιση του εγκλήματος αυτού στη χώρα μας, ιδιαίτερα προληπτικά, Ο Δρ Μ. Χατζηδημητρίου αναφέρεται στην επιτυχία του θεσμού της Κοινοτικής Αστυνόμευσης στη Κύπρο. Τέλος, η Δρ Ευτυχία Κατσιγαράκη παρουσιάζει τις υιοθετηθείσες από την ΕΕ Καλές Πρακτικές για την συμμετοχή των ανηλίκων στη Φιλική Δικαιοσύνη, κατ' ακολουθίαν των προβλεπομένων σχετικώς από τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Δεν υστερούν σε ενδιαφέρον και τα λοιπά, εκτός Συνεδρίου, θέματα που αναπτύσσονται στις επόμενες σελίδες του τεύχους, όπως αυτό του συναδέλφου Ιάκωβου Καρεκλά με τίτλο *Η προστασία της πολιτισμικής περιουσίας δια των διεθνών συνθηκών του Ανθρωπιστικού Δικαίου, ως άξονας πολιτικής και πολιτισμικής διπλωματίας*, στην περίπτωση ιδίως ενόπλων συρράξεων, οπότε εμπλέκεται και το Διεθνές Ποινικό Δίκαιο, μια και η καταστροφή ή κλοπή της πολιτισμικής περιουσίας συνιστά έγκλημα πολέμου. Συναφής προς αυτή τη θεματική είναι και η μελέτη των Παναγιώτη Νικολαΐδη και Διαμαντούλας Παππά για την *Παράνομη διακίνηση αρχαιοτήτων και πολιτιστικών αγαθών*, η οποία, αναφερόμενη στα συμβαίνοντα στην Κύπρο από τις τουρκικές δυνάμεις κατοχής και στους λόγους προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, ζητεί την ευαισθητοποίηση όλων και την ενεργοποίηση των σχετικών Συμβάσεων της UNESCO και της UNIDROIT.

Στα πορίσματα μιας πρόσφατης έρευνας του Εργαστηρίου Εγκληματολογικών Επιστημών του ΔΠΘ αναφέρεται η μελέτη της συναδέλφου Αθανασίας Συκιώτου, η οποία, με τίτλο *Εγκληματολογική προσέγγιση της κακοποίησης των ζώων*, συνδέει την κακοποίηση των ζώων συντροφιάς με την ενδοοικογενειακή βία και διαπιστώνει τη διαίωνιση του προβλήματος, παρά τις, αναποτελεσματικές μέχρι στιγμής, νομοθετικές παρεμβάσεις.

Μια πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη μας προσφέρει η Εισαγγελέας Πρωτοδικών Δρ Ελένη Μιχαλοπούλου. Με τίτλο *Οι Μάγισσες το Μεσαίωνα και οι «Βάκχες» του Ευριπίδη και υπότιτλο Το «κυνήγι των μαγισσών» ως άσκηση πολιτικής*, αναλύονται οι κοινοί παράγοντες, οι συνθήκες και τα συστήματα που υποστηρίζουν αυτές τις διώξεις. Στηριζόμενη σε αυτές τις διαπιστώσεις επιχειρεί να αναζητήσει περιπτώσεις διωγμών γυναικών στη σύγχρονη εποχή.

Όπως φαίνεται και από το παράδειγμα της Ευαγγελίας Γάκη, ολοένα και περισσότεροι νέοι λειτουργοί της Δικαιοσύνης μας, ευτυχώς, ασχολούνται σοβαρά με επίκαιρα και καυτά κοινωνικοπολιτικά ζητήματα του καιρού μας, τα οποία, υπό διάφορες κάθε φορά όψεις, φθάνουν να απασχολούν και τις Αίθουσες των Δικαστηρίων μας. Στη μελέτη της *Ζητήματα πράσινης Εγκληματολογίας* αναλύει το θεωρητικό πλαίσιο αυτής της αποκληθείσας, κυρίως από ξένους συναδέλφους, «πράσινης Εγκληματολογίας», ενώ επιχειρεί ταυτόχρονα να προσδιορίσει την περιβαλλοντική βλάβη σε παγκόσμιο επίπεδο.

Τέλος, με ιδιαίτερη χαρά φιλοξενούμε το πόνημα μιας πολλά υποσχόμενης νέας εγκληματολόγου, αν κρίνουμε από το συνετό κριτικό πνεύμα και τη μετριοπάθεια που χαρακτηρίζουν το κείμενό της. Η Αλεξάνδρα Γιαννίδη στη μελέτη της με τίτλο *Η πορεία προς την απεμπλοκή και η σημασία της για την αντεγκληματική πολιτική*, αφού εκθέτει συνοπτικά τις κυριότερες κατευθύνσεις των ερευνών που αφορούν την απεμπλοκή του δράστη από το έγκλημα και την αξία τους για την αντεγκληματική πολιτική, εξετάζει τις επιμέρους θεωρίες περί απεμπλοκής και καταλήγει στη διαπίστωση ότι τα όποια πορίσματα των ερευνών αυτών δεν είναι δυνατόν να ενταχθούν σε ένα ολοκληρωμένο μοντέλο, οπωσδήποτε, όμως, συνεισφέρουν χρήσιμα στοιχεία για την χάραξη μιας σωστής αντεγκληματικής πολιτικής.

Ιάκωβος Φαρσεδάκης

Ομότιμος Καθηγητής

Πρόεδρος του Δ.Σ. της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας
Βραβείο Beaumont - Tocqueville

VI. Οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα - Το φαινόμενο της διαφθοράς

Έλεγχος και πρόληψη του «οργανωμένου εγκλήματος»

Γεωργίου Παπανικολάου

Αναπληρωτή Καθηγητή (Reader) Εγκληματολογίας στο Πανεπιστήμιο του Teesside

Γεωργίου Απ. Αντωνόπουλου

Καθηγητή Εγκληματολογίας στο Πανεπιστήμιο του Teesside

Αντικείμενο των αναπτύξεων που ακολουθούν είναι οι προσεγγίσεις και οι πολιτικές σχετικά με τον έλεγχο και την πρόληψη του «οργανωμένου εγκλήματος». Η ανάλυσή μας οργανώνεται με βάση την ιδέα πως το «οργανωμένο έγκλημα» δεν αποτελεί μια πραγματικότητα η οποία μπορεί να αντιμετωπιστεί ουδέτερα σαν κάποιου είδους τεχνικό ζήτημα. Αντίθετα, οι διάφορες πολιτικές σκοπιμότητες και αποφάσεις, η διαμόρφωση των νομοθετικών πλαισίων, η πρακτική των διωκτικών και δικαστικών αρχών που καταπιάνονται με την καταστολή του συμβάλουν ενεργά στην κατασκευή του φαινομένου και στον τρόπο με τον οποίο αυτό προσλαμβάνεται και βιώνεται από την κοινωνία.

This article offers a discussion of policies and approaches towards the control and prevention of “organized crime”. Our analysis is based on the idea that viewing “organized crime” from the perspective of policymaking, law enforcement, and justice administration is not simply about tackling “organized crime”. Policy decisions, legislative frameworks, police actions, and the judicial process influence directly how the issue is defined, debated, and experienced in society.

Αντικείμενο των αναπτύξεων που ακολουθούν είναι οι προσεγγίσεις και οι πολιτικές σχετικά με τον έλεγχο και την πρόληψη του «οργανωμένου εγκλήματος». Σκοπός μας είναι να προσφέρουμε μια κατανοητή και χρηστική —ελπίζουμε— σύνοψη της εξέλιξης της αντιμετώπισης του «οργανωμένου εγκλήματος». Η ανάλυσή μας οργανώνεται με βάση την ιδέα πως το «οργανωμένο έγκλημα» δεν αποτελεί μια πραγματικότητα η οποία μπορεί να αντιμετωπιστεί ουδέτερα σαν κάποιου είδους τεχνικό ζήτημα. Αντίθετα, οι διάφορες πολιτικές σκοπιμότητες και αποφάσεις, η διαμόρφωση των νομοθετικών πλαισίων, η πρακτική, με όλους τους νεωτερισμούς και περιορισμούς της, των διωκτικών και δικαστικών αρχών που καταπιάνονται με την καταστολή του συμβάλουν ενεργά στην κατασκευή του φαινομένου και στον τρόπο με τον οποίο αυτό προσλαμβάνεται και βιώνεται από την κοινωνία.

Για παράδειγμα, η Σικελική μαφία υπήρχε στην Ιταλία πολύ πριν η λέξη «μαφία» γίνει στις ΗΠΑ συνώνυμη του «οργανωμένου εγκλήματος» κατά τη δεκαετία του 1950. Στις δεκαετίες του 1920 και του 1930, η ιταλική κυβέρνηση του Μουσολίνι αντιλήφθηκε την ύπαρξη της μαφίας ως πρόκληση στην πολιτική εξουσία του κράτους, δηλαδή ως πολιτικό και όχι ως εγκληματικό φαινόμενο. Η εκστρατεία που εξαπόλυσε η Ιταλική κυβέρνηση της εποχής αποσκοπούσε στο να εξαρθρώσει τη μαφία με αυτό το πολιτικό

σκεπτικό.¹ Με άλλα λόγια, οι τρόποι με τους οποίους είναι σήμερα αντιληπτό το «οργανωμένο έγκλημα» διαμορφώνονται αποφασιστικά από το πως οι θεσμοί σκέφτονται και δρουν σε σχέση με αυτό που αντιμετωπίζουν αυτοί ως πρόβλημα.²

I. Ο έλεγχος του «οργανωμένου εγκλήματος» και η σημασία της πολιτικής

Η ιδέα της μαφίας ως εγκληματικής οργάνωσης με βασικό συνδετικό στοιχείο την εθνότητα, και χαρακτηριστικά την ιεραρχία, τους ρόλους και καταμερισμό εργασίας καθώς επίσης και την αυστηρή εσωτερική πειθαρχία έχει σημαδέψει ανεξίτηλα τις νομοθετικές, ερευνητικές και διωκτικές στρατηγικές στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ήδη από το 1951

1. Antonopoulos, G. A. & Papanicolaou, G (2018). *Organised crime: a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press; Duggan, C. (1989). *Fascism and the mafia*. New Haven: Yale University Press.

2. Η επίμονη υπενθύμισή μας πως το φαινόμενο στο οποίο αναφερόμαστε δεν πρέπει σε καμιά περίπτωση να αντιμετωπίζεται ως κάτι που έχει τις ιδιότητες ενός πράγματος ή ενός προσώπου έχει στο κείμενο τη μορφή του χωρίς εξαίρεση εγκλεισμού της έκφρασης «οργανωμένου έγκλημα» σε εισαγωγικά.

η μαφία αναγνωρίστηκε από την επιτροπή Kefauver της Γερουσίας των ΗΠΑ ως «απειλητικό» συνδικάτο τέτοιων εγκληματικών οργανώσεων ή «οικογενειών» που ειδικεύονται στην διακίνηση και εμπορία ναρκωτικών, το τζόγο, την πορνεία και τον παρασιτισμό σε βάρος νομίμων επιχειρήσεων με εκβιασμούς και χρήση βίας. Το πόρισμα της Επιτροπής του Προέδρου του 1967 για το «οργανωμένο έγκλημα» επικύρωσε την ιδέα του «οργανωμένου εγκλήματος» ως συνωμοσίας, η οποία συνιστά απειλή τόσο για την κοινωνία, μέσω της παροχής παράνομων αγαθών και υπηρεσιών και της παρεμβολής τόσο σε νόμιμες επιχειρήσεις, όσο και στη λειτουργία του κράτους μέσω της διαφθοράς των υπαλλήλων και τις παρεμβάσεις στην πολιτική διαδικασία.³ Έτσι σε ό, τι αφορά στην αντιμετώπιση του ζητήματος του «οργανωμένου εγκλήματος», στα τέλη της δεκαετίας του 1960 οι Ηνωμένες Πολιτείες όχι μόνο διέθεταν πρακτική εμπειρία σε διωκτικές μεθόδους οι οποίες χρονολογούνταν ήδη από την εποχή της ποτοαπαγόρευσης, αλλά επιπλέον εξοπλίστηκαν και με μια συγκεκριμένη έννοια του φαινομένου.⁴

Η σημασία αυτής της εξέλιξης είναι ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες έγιναν η χώρα που ανέπτυξε μια ολοκληρωμένη και πολυδιάστατη απάντηση στο φαινόμενο που πρώτη αυτή χαρακτήρισε «οργανωμένο έγκλημα». Οι ειδικές απαγορεύσεις για τα ναρκωτικά και άλλες αξιόποινες πράξεις, οι νόμοι περί εγκληματικής συνωμοσίας, φοροδιαφυγής και θάως και συγκεκριμένες ανακριτικές τεχνικές, όπως οι παρακολουθήσεις και υποκλοπές για τη συλλογή πληροφοριών και αποδεικτικών στοιχείων, χρησιμοποιήθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα για να διεισδύσουν οι αρχές στο σκοτεινό κόσμο του «οργανωμένου εγκλήματος». Η νομοθεσία που εισάχθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1960 προσέφερε στις διωκτικές αρχές ένα νέο μοντέλο βασισμένο σε συνολικότερα σχήματα εγκληματικής δραστηριότητας και όχι στη βάση της διάπραξης συγκεκριμένων (και μεμονωμένων) αδικημάτων. Παράλληλα με τα νέα εργαλεία για την διερεύνηση υποθέσεων κατά εγκληματικών ομάδων, το νέο πλαίσιο αυστηροποίησε επίσης και τις κυρώσεις σε βάρος τους, οι οποίες σήμερα έχουν γενικευτεί σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως για παράδειγμα η κατάσχεση και η δέσμευση περιουσιακών στοιχείων ή τα μέτρα κατά της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, ισχυροποιήθηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της εποχής. Αυτό το νέο νομοθετικό κύμα επισημοποίησε τη χρήση επαχθέστερων ανακριτικών τεχνικών και ενίσχυσε αποφασιστικά το ρόλο και την επιχειρησιακή ικανότητα των ομοσποδικών αστυνομικών σωμάτων, όπως το FBI, η DEA κ.ο.κ. Η αμερικανική πρωτοπορία στον έλεγχο του «οργανωμένου εγκλήματος» είχε ευρύτερες επιπτώσεις σε διεθνές επίπεδο. Οι αμερικανικές διωκτικές και δικαστικές αρχές συσσώρευσαν σημαντική εμπειρία στην εφαρμογή αυτού του πλαισίου, το οποίο στη συνέχεια η κυβέρνηση των ΗΠΑ προέβαλε - ή και επέβαλε ακόμη - διεθνώς ως πρότυπο.

Αυτό κατέστη δυνατόν αφενός μεν λόγω της ηγεμονικής θέσης των ΗΠΑ στο μεταπολεμικό σύστημα διεθνών σχέσεων, αφετέρου δε της απόφασης της αμερικανικής κυβέρνησης να μετακινηθεί η γραμμή άμυνας κατά του «οργανωμένου εγκλήματος» στο εξωτερικό της χώρας αυτής. Οι αγορές των ναρκωτικών, τις οποίες η μαφία θεωρείτο ότι ελεγχε, έγιναν σημαντικό μέσο για τη διεθνοποίηση της αμερικανικής προσέγγισης και της δραστηριότητας των αμερικανικών αστυνομικών υπηρεσιών. Ο περιβόητος «πόλεμος κατά των ναρκωτικών» του Προέδρου Νίχσον είχε τη συνέπεια πως οι ομοσπονδιακές αρχές των ΗΠΑ επέκτειναν τη διεθνή παρουσία τους και τις επαφές με τις αντίστοιχες υπηρεσίες άλλων κρατών. Έτσι διέδωσαν ιδέες και τις πρακτικές σε σχέση με τον έλεγχο του «οργανωμένου εγκλήματος» και προώθησαν την ανάπτυξη πλαισίων διεθνούς συνεργασίας, τα οποία τελικά σήμαιναν ότι οι άλλες χώρες θα έπρεπε να συγκλίνουν με το μοντέλο των ΗΠΑ.⁵

Η επέκταση των αμερικανικών πρακτικών και η άσκηση επιρροής σε διεθνές επίπεδο ισοδυναμεί με κάτι που έχει χαρακτηριστεί ως «αμερικανοποίηση» των πολιτικών ελέγχου του «οργανωμένου εγκλήματος» σε διάφορες χώρες, συμπεριλαμβανομένων των ευρωπαϊκών χωρών οι οποίες διέφεραν από τις ΗΠΑ τόσο ως προς την εμπειρία όσο και ως προς την αντίληψή τους για το ζήτημα, και οι οποίες βεβαίως διέφεραν και από τη σκοπία της νομικής παράδοσης. Αναμφίβολα αναπτύχθηκε μια τάση για πιο επιθετικές και επαχθείς κατασταλτικές προσεγγίσεις με χρήση επεξεργασμένων πληροφοριών και γενίκευση της επιτήρησης, καθώς και για ουσιαστικές και δικονομικές νομικές μεταρρυθμίσεις. Ο πρωταρχικός σκοπός είναι η εξασφάλιση καταδικαστικών αποφάσεων και η επιβολή αυστηρών κυρώσεων, αφού αυτές αποτελούν τα μεγέθη με τα οποία αξιολογεί κατά κανόνα την επιτυχή εφαρμογή του το αμερικανικό μοντέλο. Έτσι ενθαρρύνεται επίσης και η μετάβαση σε πιο συγκεντρωτικά θεσμικά/οργανωσιακά μοντέλα σε εθνικό και διεθνές επίπεδο: η Europol, η υπηρεσία αστυνόμευσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχεδιάστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ως «Ευρωπαϊκό FBI». ⁶ Ομοίως, η Εθνική Υπηρεσία Εγκλήματος (National Crime Agency) του Ηνωμένου Βασιλείου συζητείται συχνά ως υπηρεσία «τύπου FBI».

Η πρόσληψη του «οργανωμένου εγκλήματος» ως διεθνούς ζητήματος, και μάλιστα ως ζητήματος διεθνούς ασφάλειας, δεν έχει μόνο ενισχύσει την παραπάνω δυναμική, αλλά έχει επενδύσει και σε νέους παίκτες να εμφανιστούν και να διαδραματίσουν ρόλο στην ενορχήστρωση των πολιτικών εξελίξεων «από τα πάνω». Για παράδειγμα, στη βάση του ότι η καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες έχει αποτελέσει βασική συνιστώσα του μοντέλου ελέγχου του «οργανωμένου εγκλήματος», τα κράτη μέλη της G7 με ακόμη οκτώ κράτη συγκρότησαν το 1989 τη Financial Action Task Force. Σκοπός του νέου αυτού διακυβερνητικού οργάνου ήταν να θεσπίσει πρότυπα και να ενθαρρύνει την ανάπτυξη νομοθεσίας, μέτρων και τεχνικών για την καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από παρά-

3. President's Commission. (1967). *The challenge of crime in a free society*. Washington D.C.: U.S. Government Printing Office; βλ. επίσης Reuter, P. (1995). 'The decline of the American mafia'. *Public Interest*, 120, 89-99.

4. von Lampe, K. (2001). Not a process of enlightenment: the conceptual history of organised crime in Germany and the United States of America. *Forum on Crime and Society*, 1(2), 99-116; Woodiwiss, M., & Hobbs, D. (2009). 'Organised evil and the Atlantic alliance'. *British Journal of Criminology*, 49(1), 106-128.

5. Andreas, P., & Nadelmann, E. A. (2006). *Policing the globe*. New York: Oxford University Press; Naylor, R.T. (2002) *Wages of Crime*. Ithaca, NY: Cornell University Press

6. Bruggeman, W. (2000). *Europol - a European FBI in the making?* Lecture at Cicero Foundation, Paris, 13-14 April.

νομες δραστηριότητες παγκοσμίως.⁷ Η FATF δεν είναι διεθνής οργανισμός επίσημα, αλλά παρακολουθεί ως τέτοιο σώμα τις εξελίξεις στο οικονομικό έγκλημα και την πρόοδο των νομοθετικών και άλλων ρυθμιστικών μεταρρυθμίσεων σε αυτόν τον τομέα.

Οι καθιερωμένοι διεθνείς παράγοντες, όπως τα Ηνωμένα Έθνη, συμμετείχαν ενεργά, όπως ήταν αναμενόμενο, στην ανάπτυξη του διεθνούς πλαισίου (regime) ελέγχου του «οργανωμένου εγκλήματος» από τη δεκαετία του 1990 και μετά. Ορόσημο ήταν η σύναψη της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά του Διεθνικού Οργανωμένου Εγκλήματος (UNTOC) το 2000. Γενικά αυτή αναφέρεται ως Σύμβαση του Παλέρμο, λόγω της διεθνούς διάσκεψης που πραγματοποιήθηκε στην πόλη για το άνοιγμα της προς υπογραφή το 2003 και αποτελεί το κύριο διεθνές μέσο κατά του διεθνικού «οργανωμένου εγκλήματος». Η σύμβαση συμπληρώνεται από τρία πρωτόκολλα, τα οποία αφορούν συγκεκριμένες μορφές διεθνικού «οργανωμένου εγκλήματος»: εμπορία ανθρώπων, τη λαθραία διακίνηση μεταναστών και την παράνομη παραγωγή και εμπορία πυροβόλων όπλων και πυρομαχικών. Τα συμβαλλόμενα μέρη της σύμβασης, ήδη 187 σήμερα, δεσμεύονται έτσι σε σχέση με μια σειρά μέτρων κατά του διεθνούς «οργανωμένου εγκλήματος».⁸

Αυτά τα τελευταία περιλαμβάνουν τη εισαγωγή σχετικών ποινικών αδικημάτων, δηλαδή τη συμμετοχή σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα, τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, τη διαφθορά και την παρεμπόδιση της δικαιοσύνης, την υιοθέτηση νέων και σαφών πλαισίων έκδοσης, αμοιβαίας δικαστικής συνδρομής και συνεργασίας στον διωκτικό τομέα της, τεχνική βοήθεια για την οικοδόμηση ή την αναβάθμιση της δυνατότητας των εθνικών αρχών. Όπως μπορεί να γίνει αντιληπτό, στις διεθνείς συμβάσεις αποκρυσταλλώνεται συνήθως μια προσέγγιση ελάχιστου κοινού παρονομαστή μεταξύ των διαπραγματευόμενων μερών. Ως εκ τούτου, η αξιολόγηση της ομοιομορφίας και του ρυθμού υλοποίησης καθώς και των συγκεκριμένων επιπτώσεων (και παρενεργειών) της UNTOC δεν είναι καθόλου εύκολη υπόθεση, τόσο από πολιτική όσο και από πρακτική άποψη. Πάντως δεν υπάρχει αμφιβολία πως στο επίπεδο των γενικών αρχών οι διατάξεις της UNTOC συνιστούν μια ολοκληρωμένη πλατφόρμα για την ανάπτυξη διεθνούς συνεργασίας κατά του «οργανωμένου εγκλήματος».

Στην Ευρώπη, ο συνδυασμός της επιτάχυνσης της ευρωπαϊκής ενοποίησης στο πλαίσιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της τεράστιας γεωπολιτικής αλλαγής στην Ανατολική Ευρώπη άνοιξε ένα μοναδικό πεδίο για την ανάπτυξη πολιτικών ελέγχου του «οργανωμένου εγκλήματος». Ιστορικά, υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των διαφόρων ευρωπαϊκών χωρών σε σχέση με τα φαινόμενα τα οποία χαρακτηρίστηκαν «οργανωμένο έγκλημα», αλλά και με το πως αυτά έγιναν αντιληπτά και αναλύθηκαν. Η ίδια η ανα-

γνώριση πως το θέμα είναι υπαρκτό δεν επιτεύχθηκε χωρίς σκεπτικισμό ή αντίσταση από τις νομικές και ερευνητικές κοινότητες στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Εντούτοις, η εννοιοποίηση του «οργανωμένου εγκλήματος» στη βάση των χαρακτηριστικών των ιεραρχικών δομών με δυνατότητες ελέγχου, διαφθοράς και διασυννοριακής δραστηριότητας αποδείχθηκε χρήσιμη για τη διαμόρφωση ενός εχθρικού/εγκληματικού «άλλου» στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ενοποίησης και από τη σκοπιά των πολιτικών ασφάλειας. Η ιδέα υπήρξε πως το «οργανωμένο έγκλημα» ενισχύεται από την ανάπτυξη της εσωτερικής αγοράς και την άρση των διασυννοριακών ελέγχων στο εσωτερικό της Ε.Ε., καθώς και από τις συνθήκες οικονομικής και κοινωνικής αναταραχής και αστάθειας στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Για το λόγο αυτό οι πολιτικές εσωτερικής ασφάλειας της Ε.Ε. το προσεγγίζουν ως σημαντική απειλή για την οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή και τους θεσμούς τόσο της Ε.Ε. όσο και των επιμέρους κρατών μελών της.

Έτσι, τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα μπόρεσαν να δρομολογήσουν την ανάπτυξη εκτεταμένων υποδομών, συμπεριλαμβανομένων και ειδικών οργανισμών για την υποστήριξη της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας, όπως η Europol και η Eurojust. Συνυφασμένη με την εξέλιξη του ευρωπαϊκού «συνταγματικού» πλαισίου, υπήρξε η διαμόρφωση σχετικών προγραμμάτων και πολιτικών που αφορούν ρητά το «οργανωμένο έγκλημα». Αυτά από τη μία πλευρά περιλάμβαναν πρακτική συνεργασία και τεχνική βοήθεια, όπως για παράδειγμα την καθιέρωση κοινών ομάδων έρευνας και του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης. Από την άλλη, τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. διαδραμάτισαν ηγετικό ρόλο στην εναρμόνιση και την σύγκλιση των νομοθεσιών των κρατών μελών. Μια σημαντική στιγμή της διεργασίας αυτής ήταν η απόφαση-πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για την καταπολέμηση του «οργανωμένου εγκλήματος». Αυτή παρέχει τον ορισμό του «οργανωμένου εγκλήματος» ως «διαρθρωμένη ένωση» και απαιτεί από τα κράτη μέλη να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα για να εξασφαλίσουν την ποινικοποίηση εκείνων που σχετίζονται με τον «σκοπό και την εν γένει δραστηριότητα της εγκληματικής οργάνωσης». Τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα παρενέβησαν επίσης ενεργά στην ανάπτυξη της συνεργασίας και της εναρμόνισης όσον αφορά δραστηριότητες ή πτυχές του «οργανωμένου εγκλήματος», όπως η εμπορία ανθρώπων ή η νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες.

Παρά τις ευχές και επιθυμίες των ακαδημαϊκών και επαγγελματιών ομάδων που σχετίζονται με την καταστολή του εγκλήματος, οι προσεγγίσεις για το «οργανωμένο έγκλημα» και ο έλεγχός του δεν αποτελούν απλώς τεχνικό θέμα αλλά καθορίζονται αποφασιστικά από πολιτικές αντζέντες και σκοπιμότητες. Στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας, για παράδειγμα, στην οποία το «οργανωμένο έγκλημα» ορίζεται στενά σύμφωνα με το πρότυπο της ιεραρχικής δομής (παρόλο που υπάρχουν σημαντικές διαφορές στις μορφές εγκληματικών ομάδων), ο έλεγχος του «οργανωμένου εγκλήματος» φαίνεται να επηρεάζεται σημαντικά από την εξέλιξη τις σχέσεις μεταξύ της κεντρικής κυβέρνησης και των τοπικών αρχών στο πλαίσιο της αυξανόμενης οικονομικής απελευθέρωσης. Η κεντρική κυβέρνηση διεξήγαγε σημαντικές εκστρατείες εναντίον του «οργανωμένου εγκλήματος» για να στοχεύσει την τοπική χαλαρότητα και τη διαφθορά στην επιβολή της νομοθεσίας και να προλά-

7. Naylor, R.T. (2011). 'The international anti-money laundering regime'. In G.A. Antonopoulos, M. Groenhuijsen, J. Harvey, T. Kooijmans, A. Maljevic & K. von Lampe (Eds.), *Usual and unusual organising criminals in Europe and beyond*. (pp. 131-150). Apeldoorn: Maklu; FATF. (2012). *International standards on combating money laundering and the financing of terrorism and proliferation*. Paris: FATF.

8. UN (2004). *UN Convention against Transnational Organised Crime and the Protocols thereto*. New York: UN.

βει την ενδεχόμενη εξασθένηση του πολιτικού ελέγχου των τοπικών θεσμών.

II. Αντιμετωπίζοντας το «οργανωμένο έγκλημα»: νομοθεσία, πρακτική και το ζήτημα της προληψης

Το «οργανωμένο έγκλημα» δημιουργεί ορισμένα ειδικά προβλήματα για τις δικαστικές και τις δικαστικές αρχές που ασχολούνται με την καταστολή του. Καθώς συχνά εκδιπλώνεται σε συνθήκες παρανομίας, σημαντικά κομμάτια ή όψεις της δραστηριότητας μπορεί να είναι λιγότερο ορατά ή εντελώς αφανή. Ομοίως, σημαντικοί δράστες που συντονίζουν τη δραστηριότητα ή επωφελούνται από αυτήν μπορούν να το κάνουν παραμένοντας σε απόσταση από εκείνες τις πτυχές της δραστηριότητας που είναι πιο εμφανείς καθώς έχουν τη μορφή των περιουσιακών εγκλημάτων ή εγκληματων βίας, τα οποία τυπικά εμφανίζονται ως «οργανωμένο έγκλημα». Σε αυτές τις περιπτώσεις, ακόμα και όταν κατορθώνεται να συλληφθούν οι δράστες και να εξασφαλιστούν οι δικαστικές καταδίκες, είναι αμφίβολο αν επιτυγχάνεται η αποτελεσματική καταστολή της εγκληματικής δραστηριότητας. Το πλήθος των εμπλεκόμενων προσώπων μπορεί να σημαίνει ότι αυτοί είναι αναλώσιμοι και μπορούν να αντικατασταθούν: η ουσία του «οργανωμένου εγκλήματος» έγκειται στην ίδια τη δραστηριότητα και όχι στους δράστες. Από την αρχική ανάδυσή του ως ζητήματος και κοινωνικής απειλής έως σήμερα, το «οργανωμένο έγκλημα» έχει αποτελέσει λαμπρό πεδίο καινοτομίας των νομοθετικών, δικαστικών και δικαστικών αρχών. Ο Al Capone, ο περιβόητος γκάνγκστερ της εποχής της ποταπαγόρευσης στις Η.Π.Α., παρέμεινε ασύλληπτος με βάση το «συμβατικό», για να το πούμε έτσι, ποινικό δίκαιο, παρά την θεατότητα των επιχειρήσεών του και τη διασημότητα την οποία απολάμβανε ο ίδιος. Διώχθηκε όμως και καταδικάστηκε για φορολογικά αδικήματα. Σε άλλες περιπτώσεις, οι εμπλεκόμενοι στο «οργανωμένο έγκλημα» έχουν διωχθεί με βάση κατηγορίες για πράξεις που δεν σχετίζονται άμεσα με τον πυρήνα της επιχείρησής τους.

Οι ανάγκες αντιμετώπισης του «οργανωμένου εγκλήματος» έχουν οδηγήσει σε μια δραστηκή επανεξέταση και αποφασιστικότερη κινητοποίηση του διαθεσίμου θεσμικού εξοπλισμού σε πολλές χώρες. Ο κοινός παρονομαστής είναι πως έχει δημιουργηθεί μια σαφής τάση προς την κατεύθυνση της εντατικοποίησης αυστηροποίησης και επέκτασης του ποινικού δικαίου. Αυτό που συμβαίνει πολλές φορές είναι πως οι ποινικές κυρώσεις για υπάρχοντα ποινικά αδικήματα που συνδέονται συνήθως με το «οργανωμένο έγκλημα» γίνονται πιο αυστηρές, για παράδειγμα με την αύξηση των κατωτάτων ορίων των ποινών φυλάκισης που προβλέπει ο νόμος για περιπτώσεις αυτές. Επίσης, σε πολλές περιπτώσεις εισάγεται νέα νομοθεσία ή αναθεωρείται η υπάρχουσα, η οποία ήδη ποινικοποιεί συγκεκριμένους τύπους συμπεριφοράς έτσι ώστε να στοχεύεται αποτελεσματικότερα το φάσμα των δραστηριοτήτων που συνδέονται με το «οργανωμένο έγκλημα». Οι απαγορεύσεις για τα ναρκωτικά, για παράδειγμα, μπορεί να επεκτείνονται ώστε να στοχεύσουν ένα ευρύτερο φάσμα πρόδρομων ουσιών, τα στάδια της παραγωγής παράνομων ναρκωτικών ή ακόμη τις ποσότητες παράνομων ναρκωτικών που διατίθενται προς πώληση. Ωστόσο, ακόμη και αλλαγές τέτοιου είδους δεν είναι απαραίτητο ότι επαρκούν για να σταματήσουν τη δραστηριότητα, για λόγους στους οποίους ήδη αναφερθήκαμε μόλις παραπάνω. Από την άποψη της αντεγκληματικής πολιτικής, ο στρατηγικός στόχος είναι να κατασταλεί

η εγκληματική δραστηριότητα στο σύνολό της ή τουλάχιστον σε σημαντικό βαθμό με το να καταστεί αυτή πολύ δύσκολη ή λιγότερο κερδοφόρα για τις εγκληματικές ομάδες.

Η κατάσχεση και η δέσμευση των μέσων που χρησιμοποιούνται ή διευκολύνουν την εγκληματική δραστηριότητα ή των περιουσιακών στοιχείων ή κερδών που προέρχονται από αυτή είναι μέτρα που αποσκοπούν στη παρεμπόδιση της δραστηριότητας του «οργανωμένου εγκλήματος». Η δέσμευση μπορεί να παρακολουθεί την καταδίκη για ποινικό αδίκημα ή μπορεί ακόμη να λάβει χώρα σε προγενέστερο στάδιο, π.χ. όταν λαθραία εμπορεύματα εντοπίζονται και στη συνέχεια κατάσχονται από τις αρχές. Μπορεί να επεκταθεί σε οποιοδήποτε είδος περιουσιακού στοιχείου, εφόσον μπορεί να αποδειχθεί η σύνδεσή του τελευταίου με την εγκληματική δραστηριότητα. Η νομοθεσία για την καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες αποτελεί το προφανές παράδειγμα για το πώς η στόχευση των μέσων ή των εσόδων από το «οργανωμένο έγκλημα» μπορεί να ενσωματώνεται στο πλαίσιο της ποινικής καταστολής του «οργανωμένου εγκλήματος». Τέτοιοι νόμοι για το «ξέπλυμα» περιλαμβάνουν συνήθως ένα σύστημα παρακολούθησης των συναλλαγών, επιβάλλοντας στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα την υποχρέωση να αναφέρουν στις μονάδες χρηματοοικονομικών πληροφοριών (FIU) τις συναλλαγές που θεωρούνται ύποπτες. Εάν κατά την έρευνα που επακολουθεί μπορεί να εντοπιστεί η ύπαρξη ενός σχήματος νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, τότε η δέσμευση μπορεί να αφορά τα κεφάλαια και τα άλλα περιουσιακά στοιχεία των οποίων η απόκτηση συσχετίζεται με το «βρώμικο χρήμα». Η προσέγγιση αυτή αποσκοπεί όχι μόνο στη μείωση της ελκυστικότητας του παράνομου οικονομικού οφέλους, αλλά επίσης στον αποκλεισμό της πιθανότητας να επανεπενδυθούν αυτοί οι πόροι στην ίδια ή άλλη εγκληματική δραστηριότητα, όπως και στην αποτροπή της διείσδυσης και εμπλοκής του «οργανωμένου εγκλήματος» στη νόμιμη οικονομία.

Η εντατικοποίηση και επέκταση του ποινικού δικαίου στο πλαίσιο του ελέγχου του «οργανωμένου εγκλήματος» μπορεί να φανεί σαφώς στην προσπάθεια προσδιορισμού του ευρύτερου συνόλου των ατόμων που εμπλέκονται στη δραστηριότητα. Αν και υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ των διαφόρων εθνικών πλαισίων, είναι δυνατόν να γίνει διάκριση ανάμεσα σε δύο βασικές προσεγγίσεις. Η πρώτη, η οποία βασίζεται στο μοντέλο της συνωμοσίας που προέρχεται από την παράδοση του Κοινοδικαίου, απαιτεί τη σύναψη συμφωνίας δύο ή περισσότερων προσώπων με σκοπό τη διάπραξη εγκλήματος. Η ίδια η συμφωνία συνιστά ποινικό αδίκημα ξεχωριστό από το έγκλημα που διαπράττεται. Ένα σύστημα «οργανωμένου εγκλήματος» μπορεί να συλληφθεί με βάση το μοντέλο της συνωμοσίας ακόμη και όταν όσοι συμμετέχουν σε ένα σχέδιο δεν συνεργάζονται άμεσα μεταξύ τους, αλλά γνωρίζουν τη συνολική δραστηριότητα. Το δεύτερο μοντέλο είναι εκείνο της «εγκληματικής οργάνωσης», σύμφωνα με το οποίο κάθε συμπεριφορά που συνδέεται με εγκληματική δραστηριότητα είναι ποινικοποιημένη. Ο κύκλος των συμμετεχόντων μπορεί να καταστρωθεί με πολύ μεγάλο εύρος. Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών, για παράδειγμα, απαιτεί από τα συμβαλλόμενα κράτη να χαρακτηρίσουν ως ποινικό αδίκημα την «οργάνωση, διεύθυνση, συνδρομή, υποκίνηση, διευκόλυνση ή παροχή συμβουλών για την τέλεση σοβαρού εγκλήματος από οργανωμένη εγκληματική ομάδα» εγκλημάτων που εμπλέκουν οργανωμένη εγκληματική ομάδα» (α. 5 παρ 1β). Αυτή η προσέγγιση μπορεί να επεκτείνει τον κύκλο των ατόμων που θεωρείται ότι συνδέονται με την εγκληματική δραστη-

ριότητα πολύ πέρα από την ομάδα που εμπλέκεται άμεσα στη διάπραξη των συγκεκριμένων εγκλημάτων.

Μια ιδιαίτερης σημασίας προσέγγιση που ξεπερνά τους περιορισμούς των μοντέλων συνωμοσίας και συσχέτισης, τα οποία περιλαμβάνουν τα στοιχεία της συμφωνίας και της εμπλοκής αντίστοιχα, ανευρίσκεται στον αμερικανικό νόμο του 1970 για τους Racketeer Influenced and Corrupt Organisations, γνωστό ευρύτερα ως RICO. Το μοντέλο αυτό στοχεύει στην εγκληματικότητα «επιχειρήσεων», με την έννοια ότι στοχεύει να συλλάβει τις πιο πολύπλοκες μορφές συμπεριφοράς που σχετίζονται με το «οργανωμένο έγκλημα». Το «Racketeering» κατά την έννοια του RICO συνδέεται με ένα φάσμα ρητά κατονομαζόμενων αδικημάτων (18 U.S. Code § 1961), τα οποία θεωρούνται συμπτωμικά του «οργανωμένου εγκλήματος». Όταν δύο ή περισσότερα από αυτά τα εγκλήματα διαπράττονται μέσα στο χρονικό πλαίσιο που προβλέπεται από το νόμο και μπορεί να διαπιστωθεί μια σχέση ή συνέχεια μεταξύ τους, αντιμετωπίζονται ως μια ενότητα απατηλής δραστηριότητας. Ο RICO ποινικοποιεί τρεις μορφές συμπεριφοράς, συγκεκριμένα: α) τη χρήση ή την επένδυση κεφαλαίων που προέρχονται από δραστηριότητες εκβιασμού για την ίδρυση επιχείρησης (ή για την απόκτηση μεριδίου σε υφιστάμενη επιχείρηση), β) την απόκτηση ή την άσκηση ελέγχου επί οποιασδήποτε επιχείρησης μέσω ενός σχήματος εκβίασης, και (γ) τη λειτουργία μιας επιχείρησης στη βάση ενός σχήματος εκβιαστικής δραστηριότητας. Παρότι το μοντέλο του RICO δεν μεταφυτεύθηκε σε άλλες εθνικές νομοθεσίες, στις ΗΠΑ έχει αποτελέσει ένα πολύ ευέλικτο και επιτυχημένο εργαλείο για την καταπολέμηση του «οργανωμένου εγκλήματος», διότι η κατάστροφή του καλύπτει ευρύ φάσμα καταστάσεων.⁹

Ο έλεγχος του «οργανωμένου εγκλήματος» δημιουργήσε επίσης την ανάγκη για πιο τολμηρές και νέες δικωτικές προσεγγίσεις και ανακριτικές τεχνικές. Στο πλαίσιο της ανάκρισης, οι απαγορεύσεις για τα ναρκωτικά έχουν αποτελέσει πρότυπο, γιατί οι τεχνικές που αρχικά χρησιμοποιήθηκαν για την ανακριτική διείσδυση στα κυκλώματα παραγωγής, διακίνησης και εμπορίας παράνομων ναρκωτικών ουσιών έχουν επεκταθεί και σε άλλες μορφές οργανωμένης εγκληματικότητας. Το κυρίαρχο θέμα στις προσεγγίσεις του ελέγχου του «οργανωμένου εγκλήματος» είναι η προδραστικότητα, δεδομένου ότι, σε αντίθεση με τη διερεύνηση του κοινού εγκλήματος, οι περιπτώσεις του «οργανωμένου εγκλήματος» απαιτούν οργάνωση, σχεδιασμό και αναλυτική εργασία για την αξιοποίηση της αρχικής υπόνοιας ή αποσπασματικής πληροφορίας. Η διερεύνηση των υποθέσεων «οργανωμένου εγκλήματος» εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη συλλογή πληροφοριών. Με τη συλλογή και την επεξεργασία τους (intelligence), οι πληροφορίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν είτε δικαστικά για το σχηματισμό συγκεκριμένων υποθέσεων με σκοπό την εξασφάλιση επιτυχών διώξεων και καταδίκων, είτε δικωτικά για την ανάλυση της φύσης, των μορφών και των ειδικών χαρακτηριστικών του «οργανωμένου εγκλήματος».¹⁰ Ο προδραστικός χαρακτήρας του ελέγχου του «οργανωμένου εγκλήματος» με βάση την επεξεργασμένη πληροφορία γίνεται εμφανής ιδίως μέσω της ανάπτυξης συστη-

μάτων έγκαιρης προειδοποίησης για τα επίπεδα κινδύνου (risk analysis) σε υφιστάμενους ή αναδυόμενους τομείς δραστηριότητας. Ένα καλό παράδειγμα σχετικά αποτελεί η Έκθεση για την Αξιολόγηση της Απειλής από το Σοβαρό και το Οργανωμένο Έγκλημα, η οποία συντάσσεται από την EUROPOL και περιλαμβάνει λεπτομερή ανάλυση της απειλής του σοβαρού και «οργανωμένου εγκλήματος» στο χώρο της Ε.Ε.

Ενώ οι παραδοσιακές τεχνικές είναι φυσικά σημαντικές, υπάρχουν ορισμένες πρακτικές που σχετίζονται με τη συλλογή πληροφοριών και είναι χαρακτηριστικές του πεδίου της διερεύνησης του «οργανωμένου εγκλήματος». Η ανοιχτή ή μυστική παρακολούθηση ατόμων, τοποθεσιών και δραστηριοτήτων είναι βέβαια μια παραδοσιακή τεχνική καταστολής. Η ανάπτυξη όμως νέων τεχνολογικών μέσων της έχει προσδώσει μια νέα ποιότητα και σημασία. Μέσα όπως συσκευές ηχητικής ή οπτικής καταγραφής ή άλλες συσκευές παρακολούθησης επιτρέπουν στις δικωτικές αρχές να παραμένουν αόρατες. Εξίσου, η ανάπτυξη ψηφιακών τεχνολογιών, συμπεριλαμβανομένου και του εξελιγμένου λογισμικού, επιτρέπει στις ανακριτικές αρχές να παρακολουθούν ή να παρεμβάλλονται στις τηλεφωνικές ή διαδικτυακές επικοινωνίες. Οι πάροχοι των υπηρεσιών επικοινωνίας μπορεί να υποχρεωθούν από το νόμο να συνδράμουν στις έρευνες που διεξάγονται κατ' αυτόν τον τρόπο.

Μια διαφορετική τακτική για τη συλλογή πληροφοριών σε σχέση με το «οργανωμένο έγκλημα» είναι η χρήση πληροφοριοδότην. Αυτή είναι πάλι μια τεχνική που συνδέεται ιστορικά με τη δράση της αστυνομίας, αλλά έχει αποκτήσει μια ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της καταστολής του «οργανωμένου εγκλήματος». Οι πληροφοριοδότες είναι άτομα που είναι σε θέση να παρέχουν πληροφορίες στις δικωτικές αρχές λόγω της εγγύτητάς τους με τη εγκληματική δραστηριότητα ή ακόμη και της συμμετοχής τους σε αυτή. Μια πιο επιθετική προσέγγιση περιλαμβάνει τη διείσδυση σε εγκληματικές ομάδες ομάδων από αστυνομικούς, οι οποίοι μπορεί να συμμετέχουν στις δραστηριότητες αυτών των ομάδων για μεγαλύτερες ή μικρότερες χρονικές περιόδους.

Η συλλογή πληροφοριών δημιουργεί σοβαρά πολιτικά και πρακτικά ζητήματα γιατί αφενός μεν είναι ιδιαίτερα επαχθής σε σχέση με ιδιωτική ζωή των παρακολουθούμενων προσώπων, αφετέρου δε ενέχει και σοβαρούς κινδύνους για τους αστυνομικούς που εμπλέκονται στη διενέργεια αυτών των ανακριτικών πράξεων. Επιπλέον, η συγκέντρωση πληροφοριών δημιουργεί ανησυχίες σχετικά και με την πρόσβαση στις πληροφορίες και την διακίνηση και ανταλλαγή των τελευταίων μεταξύ διαφόρων υπηρεσιών. Καθώς η αποθήκευση και η μεταφορά των πληροφοριών συντελείται όλο και περισσότερο σε ψηφιακή μορφή, οι ανησυχίες αυτές γίνονται ακόμη εντονότερες γιατί η προστασία της πληροφορίας γίνεται δυσκολότερη.

Ο έλεγχος του «οργανωμένου εγκλήματος» δεν επιτυγχάνεται μόνο μέσω του ποινικού δικαίου. Η πολυπλοκότητα του φαινομένου απαιτεί πιο σύνθετες προσεγγίσεις που περιλαμβάνουν ένα ευρύτερο κύκλο φορέων πέρα από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης. Μια ιδέα που έχει γίνει δημοφιλής την τελευταία δεκαετία βασίζεται στη διαπίστωση πως το «οργανωμένο έγκλημα» δεν λειτουργεί σε κενό και επομένως είναι πιθανό να υπόκειται στις διάφορες διατάξεις της διοικητικής νομοθεσίας και των κανονισμών που αφορούν στη (νόμιμη) δραστηριότητα των επιχειρήσεων. Έτσι οι λεγόμενες διοικητικές προσεγγίσεις (administrative approaches) αναπτύσσονται στο χώρο μεταξύ καταστολής

9. Blakey, G.R. (2006). 'RICO'. *Trends in Organised Crime*, 9(4), 8-34; Morselli, C., & Kazemian, L. (2004). 'Scrutinising RICO'. *Critical Criminology*, 12(3), 351-369.

10. Βλέπε Harfield, C. (2008). 'The organisation of 'organised crime policing' and its international context'. *Criminology and Criminal Justice*, 8(4), 483-507.

και πρόληψης του «οργανωμένου εγκλήματος».¹¹ Για παράδειγμα, τα συστήματα αδειοδότησης στον τον κλάδο της εστίασης και της φιλοξενίας, η νομοθεσία και οι κανονισμοί που αφορούν τη φορολόγηση ή την πρόσβαση σε δημόσιες επιδοτήσεις ή εγκαταστάσεις, άλλοι κανονισμοί σχετικά με διαταράξεις της δημόσιας τάξης, καθώς και το σύστημα διοικητικών κυρώσεων που σχετίζονται όλους τους παραπάνω κανόνες, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να διεισβάλουν και να περιορίσουν την επιχειρηματική δραστηριότητα του «οργανωμένου εγκλήματος», ιδίως σε τοπικό επίπεδο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα διοικητικής προσέγγισης είναι ο έλεγχος για προηγούμενες εγκληματικές δραστηριότητες προσώπων ή νομικών προσώπων που υποβάλλουν αίτηση για άδεια λειτουργίας μπαρ ή εστιατορίου. Εάν οι αιτών πληροί συγκεκριμένα κριτήρια με βάση τα οποία η νόμιμη δραστηριότητα μπορεί να συσχετισθεί με παράνομη δραστηριότητα, η αίτηση απορρίπτεται. Το πρόβλημα με αυτή την προσέγγιση είναι ότι προϋποθέτει την ύπαρξη στιβαρών δομών δημόσιας διοίκησης.

Θα πρέπει ως τώρα να έχει γίνει αντιληπτό ότι το μεγαλύτερο μέρος της συζήτησης για την αντιμετώπιση του «οργανωμένου εγκλήματος» αφορά σε στρατηγικές και τεχνικές καταστολής. Ο προβληματισμός για την ενίσχυση της δύναμης και της αποτελεσματικότητας των ανακριτικών μέσων ή για την μεγιστοποίηση της πιθανότητας επιτυχούς καταδίκης των δράστων δεν αποτελεί παρά μια αντίδραση στο φαινόμενο του «οργανωμένου εγκλήματος». Από εγκληματολογική σκοπιά όμως υπάρχει ένα προφανές ερώτημα: μπορεί αυτή η δραστηριότητα να προληφθεί; Μια ιδέα που απολαμβάνει μια κάποια δημοτικότητα σε πολιτικούς και ακαδημαϊκούς κύκλους είναι ότι το «οργανωμένο έγκλημα» θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί μέσω περιστασιακής πρόληψης (situational crime prevention). Η περιστασιακή πρόληψη του εγκλήματος βασίζεται στην παραδοχή ότι το τελευταίο εδράζεται σε τελική ανάλυση σε έναν υπολογισμό κόστους-οφέλους από τη σκοπιά του δράστη. Μόλις μια ευκαιρία προκύψει, το έγκλημα δεν αποτελεί παρά τη σύγκλιση στο χώρο και το χρόνο ενός προσώπου που έχει ικανό κίνητρο να παραβεί το νόμο και ενός πρόσφορου θύματος υπό συνθήκες απουσίας ικανής προστασίας.¹² Συνεπώς, η πρόληψη του εγκλήματος δεν είναι παρά η παρέμβαση με σκοπό τη διαμόρφωση και τροποποίηση των παραμέτρων του σχετικού υπολογισμού κόστους-οφέλους, ώστε να μειωθεί ή να εξαιρεθεί η ελκυστικότητα της ευκαιρίας. Αυτό μπορεί να συμβεί, για παράδειγμα, με την αύξηση της προσπάθειας που απαιτείται για την διάπραξη ενός εγκλήματος ή την αύξηση του κινδύνου έκθεσης στις διωκτικές αρχές ή με τη μείωση της ανταμοιβής που αποφέρει η εγκληματική δραστηριότητα.¹³

Η προσέγγιση της περιστασιακής πρόληψης του «οργανωμένου εγκλήματος» μπορεί να ενθουσιάσει πολλούς πολύ εύκολα. Εντούτοις με λίγη παραπάνω ανάλυση προκύπτει πως η ποικιλομορφία των δραστηριοτήτων των εγκληματικών ομάδων θα απαιτούσε εξονυχιστικά λεπτομερή εξέταση της επιχείρησης και του τρόπου λειτουργίας τους προκειμένου να εξευρεθούν τα μέτρα που θα οδηγούσαν στον περιορισμό των εγκληματικών ευκαιριών. Εξάλλου, η συλ-

λογική δραστηριότητα είναι πολύ διαφορετική από την ατομική εγκληματική δραστηριότητα στην οποία συνήθως αναφέρεται η προσέγγιση της περιστασιακής πρόληψης. Ως δραστηριότητα, το «οργανωμένο έγκλημα» χαρακτηρίζεται από την ανθεκτικότητά της, η οποία συνδέεται στενά με τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες εντός των οποίων εκδίδονται.¹⁴ Με άλλα λόγια, οι ομάδες του «οργανωμένου εγκλήματος» σχετίζονται στενά και ουσιαστικά με την κοινωνική πραγματικότητα που τις περιβάλλει και συχνά επιχειρούν ενεργά να επηρεάσουν αυτές τις συνθήκες. Το αντικείμενο του «οργανωμένου εγκλήματος» διαφέρει θεμελιωδώς από το στατικό αντικείμενο-στόχο της περιστασιακής πρόληψης, όπως για παράδειγμα ένα αυτοκίνητο-στόχο κλοπής ή μια κατοικία-στόχο διάρρηξης. Σε τελική ανάλυση, η καταστολή του οργανωμένου εγκλήματος είναι καταστολή μιας οικονομικής δραστηριότητας, η οποία πολλές φορές διεξάγεται παράλληλα ή σε στενή σύνδεση με τη νόμιμη οικονομική δραστηριότητα. Αν, σύμφωνα με τις παραδοχές της περιστασιακής πρόληψης, υπάρξει μια υπερβολική «σκληρύνση του στόχου», δηλαδή αν εισαχθούν εκτεταμένα αντίμετρα ή αντικίνητρα, μπορεί να επηρεαστεί αρνητικά η διεξαγωγή και της νόμιμης οικονομικής δραστηριότητας. Για παράδειγμα, η εισαγωγή ενός μεγάλου αριθμού ελέγχων στις καθημερινές συνήθειες χρηματοπιστωτικές συναλλαγές τις οποίες μπορεί να εκμεταλλεύεται το «οργανωμένο έγκλημα», θα επηρεάσουν τελικά αρνητικά και τους ρυθμούς των νόμιμων συναλλαγών.

III. Αντί επιλόγου

Μια τελευταία λέξη είναι απαραίτητη εδώ για μια διάσταση που συχνά λείπει από τις συζητήσεις για το «οργανωμένο έγκλημα». Όπως έχουμε δει, το κυρίαρχο μέλημα έχει να κάνει με τα μέτρα και τις ενέργειες για την καταστολή του. Η έρευνα για τα κίνητρα όσων εμπλέκονται σε αυτό, καθώς και για τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που καθορίζουν την κατάστασή τους και τους ωθούν να συμμετάσχουν σε αυτές τις μορφές δραστηριότητας, κατέχουν τη δεύτερη θέση, αν υπάρχει κάποια θέση. Η εμπειρική εικόνα του «οργανωμένου εγκλήματος» ως φαινομένου εξαρτάται από ευρύτερες και μεταβαλλόμενες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, από την παρακμή των οικονομικών δικτύων και δραστηριοτήτων στις οποίες οι εγκληματικές ομάδες μπορούσαν να παρεμβαίνουν κάποτε αλλά όχι πια, ως την εναλλαγή προσώπων και παρατάξεων στα τοπικά πολιτικά πράγματα μιας πόλης ή περιοχής. Η διαιώνιση του «οργανωμένου εγκλήματος» ως προβλήματος μπορεί να οφείλεται στα ουσιαστικά βιοτικά προβλήματα που το υποδαυλίζουν και υποστηρίζουν ως δραστηριότητα ή σύνολο δραστηριοτήτων. Η φτώχεια, ο κοινωνικός αποκλεισμός, η κολοβές ευκαιρίες, αλλά ακόμη η αδυναμία να πραγματοποιηθούν οι επιθυμίες και φιλοδοξίες που επιβάλλει η κυρίαρχη κουλτούρα μπορούν να είναι τέτοια ουσιαστικά προβλήματα και συνεπώς ισχυρά κίνητρα τόσο για όσους εμπλέκονται στο «οργανωμένο έγκλημα» όσο και για τους πελάτες, που αποζητούν τις υπηρεσίες του τελευταίου.

11. Spapens, A.C.M., Peters, M., & van Daele, D. (Eds.). (2015). *Administrative approaches to crime*. The Hague: Ministry of Security and Justice.

12. Felson, M. (1998). *Crime and everyday life* (2nd ed.). Thousand Oaks, Ca.: Pine Forge.

13. Bullock, K., Clarke, R.V., & Tilley, N. (Eds.). (2010). *Situational prevention of organised crimes*. Cullompton: Willan.

14. Passas, N. (1999). 'Globalisation, criminogenic asymmetries and economic crime'. *European Journal of Law Reform*, 1(4), 399-423; van Duyne, P.C and Block, A. (1994) 'Organised Cross-Atlantic Crime', *Crime, Law and Social Change*, 22(2), 127-147

Η αντιμετώπιση της υπερεθνικής οργανωμένης εγκληματικής δράσης σε επίπεδο πρόληψης

Στόχοι και κατευθύνσεις*

Γεωργίου Χλούπη

Δικηγόρου, Λέκτορα Ποινικού Δικαίου και Αντεγκληματικής Πολιτικής, Νομικής Σχολής,
Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου

Η πρόληψη αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο και το σημαντικότερο παράγοντα για την αντιμετώπιση κάθε εγκλήματος και πρέπει να παρεμβαίνει σε δύο επίπεδα: σε πρωτογενές επίπεδο, με τη λήψη μέτρων για ολόκληρο τον πληθυσμό, τα οποία να αποσκοπούν στην ενημέρωση και εκπαίδευση των πολιτών και των διαφόρων φορέων της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής για τον χαρακτήρα του υπερεθνικού οργανωμένου εγκλήματος και των ειδικότερων εγκληματικών εκφάνσεων που το φαινόμενο αυτό λαμβάνει και την κατανόηση των απειλών από αυτά, ώστε, σε ρεαλιστική βάση και χωρίς κινδυνολογίες, να δημιουργήσει στους φορείς αυτούς ένα πρόθυμο πνεύμα συνεργασίας με τις αρμόδιες αρχές και τους μελετητές του φαινομένου. Σε δευτερογενές επίπεδο πρέπει να επικεντρώνεται στα επιμέρους θέματα τα οποία αφορούν στα εγκλήματα αυτά, όπως η πρόληψη της διαφθοράς, της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομη δραστηριότητα και εν γένει των συνθηκών που προκαλούν και ενθαρρύνουν την εγκληματική αυτή δράση. Πρέπει επίσης να λαμβάνονται μέτρα τα οποία να στοχεύουν σε ομάδες υψηλού κινδύνου όπως τα θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης. Στην εισήγηση αυτή θα εξεταστούν οι σημαντικότερες πρωτοβουλίες πρόληψης σε διάφορα επίπεδα.

Prevention constitutes a fundamental element and the most important factor in tackling each crime and must intervene at two levels: at the primary level, by taking measures for the entire population, aimed at informing and educating citizens and the various actors of social, political and economic life about the nature of the transnational organized crime and the more specific criminal manifestation that this phenomenon also receives and the understanding of the derivative threats, in order to, on a realistic basis without any scaremongering or excessive panic, create an amenable spirit of cooperation with the competent authorities and the phenomenon's researchers. At a secondary level, it should focus on the individual subjects related to these crimes, such as the prevention of corruption, money laundering and, in general, the conditions that trigger and encourage this criminal activity. Measures targeting high-risk groups such as victims of sexual exploitation should also be taken. This presentation will examine the most important prevention initiatives at different levels.

Στην παρούσα εισήγηση ακροθιγώς αναφέρονται διάφορες πρωτοβουλίες πρόληψης για την αντιμετώπιση της, υπερεθνικής κυρίως, οργανωμένης εγκληματικής δράσης. Αναφορά γίνεται και στην περιστασιακή πρόληψη, έχει δε ενδιαφέρον να δούμε κατά πόσο μπορεί να εφαρμοστεί με επιτυχία το είδος αυτό πρόληψης στη συγκεκριμένη εγκληματική δράση.

Η πρόληψη λοιπόν αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο και το σημαντικότερο παράγοντα για την αντιμετώπιση κάθε εγκλήματος, καθώς εμποδίζει την εκδήλωσή του και πρέπει να παρεμβαίνει, όσον αφορά στην οργανωμένη εγκληματική δράση, σε δύο επίπεδα:

Σε **πρωτογενές επίπεδο**, με τη λήψη μέτρων για ολόκληρο τον πληθυσμό, τα οποία να αποσκοπούν στην ενημέρωση και εκπαίδευση των πολιτών και των διαφόρων φορέων της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής για τον χαρακτήρα του υπερεθνικού οργανωμένου εγκλήματος και των ειδικότερων εγκληματικών εκφάνσεων που το φαινόμενο αυτό λαμβάνει και την κατανόηση των απειλών από αυτό, ώστε, σε ρεαλιστική βάση και χωρίς κινδυνολογίες,

να δημιουργήσει στους φορείς αυτούς ένα πρόθυμο πνεύμα συνεργασίας με τις αρμόδιες αρχές και τους μελετητές του φαινομένου.

Στο επίπεδο της πρωτογενούς πρόληψης, αν θέλουμε να βρούμε τους παράγοντες που θα προλάβουν την εκδήλωση ή τη δημιουργία της οργανωμένης εγκληματικής δράσης, πρέπει πρώτα να κατανοήσουμε καλύτερα τους κοινωνικούς παράγοντες που εμπλέκονται στη γέννηση αυτής της δράσης, του κοινωνικού φαινομένου του εγκλήματος. Κοινό στοιχείο αυτών των παραγόντων είναι η δημιουργία **συνθηκών** τις οποίες διάφοροι κοινωνικοί εκμεταλλεύονται με σκοπό την απόκτηση κερδών.

Σε **δευτερογενές επίπεδο** πρέπει να επικεντρώνεται στα επιμέρους θέματα τα οποία αφορούν στα εγκλήματα αυτά, όπως στην πρόληψη της διαφθοράς, στη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομη δραστηριότητα και εν γένει των συνθηκών που τις εγκληματικές αυτές δράσεις. Πρέπει επίσης να λαμβάνονται μέτρα τα οποία να στοχεύουν σε ομάδες υψηλού κινδύνου όπως οι χρήστες ναρκωτικών και τα θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης¹.

* Το παρόν κείμενο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή της σχετικής εισήγησης.

1. Βλ. Χλούπη Γ., «Διασυννοριακό και Υπερεθνικό Οργανωμένο Έγκλημα», Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2005, σελ.388 επ.

Στην περίπτωση αυτή τον πρώτο λόγο έχει η **γενική πρόληψη** ως πολιτική στρατηγικού σχεδιασμού αντιμετώπισης του υπερεθνικού οργανωμένου εγκλήματος. Η έννοια της γενικής πρόληψης η οποία εξετάζεται στην εισήγηση αυτή δεν προσεγγίζεται με τον παραδοσιακό τρόπο ως αποφυγή των κοινωνιών από τη διάπραξη εγκλημάτων λόγω του φόβου της ποινής (εκφοβιστικό στοιχείο), ή επειδή διαπαιδαγωγούνται από αυτή (κοινωνικοποιητικό στοιχείο), αλλά έχει να κάνει με τη συγκράτηση όλων των κοινωνιών από την τέλεση εγκλημάτων με μέσα τόσο ποινικά, όπως ο εκφοβισμός της ποινής, αλλά και εξωποινικά με τη χρήση ευρύτερων μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου². Τα κέρδη από την οργανωμένη εγκληματική δράση είναι πολύ υψηλά, ο χαρακτήρας της δράσης αυτής, η χρήση μεθόδων διαφθοράς και ξεπλύματος χρημάτων, μειώνουν τις πιθανότητες εντοπισμού των δράστων και τιμώρησής τους. **Η εκφοβιστική λειτουργία της ποινής εν προκειμένω δε διαθέτει ισχυρό προληπτικό χαρακτήρα.** Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα εξωτερικού, ανεπίσημου κοινωνικού ελέγχου και το οποίο αφορά στην χρήση του διαδικτύου για παράνομες πράξεις³, είναι η περίπτωση όπου μια ομάδα καλούμενη “ηθικοί χάκερς κατά της παιδοφιλίας” απειλούσε όσα άτομα ασχολούνταν με ψηφιακή παιδική πορνογραφία με ακρήστευση των υπολογιστών.

Λόγω του ότι η οργανωμένη εγκληματική δράση πραγματώνεται με τη διάπραξη διαφόρων παρανόμων πράξεων, όπως η διακίνηση ναρκωτικών, η σωματεμπορία κ.λπ. η

προληπτική πολιτική θα πρέπει να καλύπτει ένα ευρύ φάσμα εγκλημάτων περιλαμβάνοντας ολόκληρο το κοινωνικό σύστημα και δίνοντας μεγαλύτερη **προσοχή σε ορισμένα υποσυστήματα και κοινωνικές ομάδες τα οποία είναι ευάλωτα είτε ως πηγές θυματοποίησης είτε εγκληματογένεσης.** Τέτοιες ομάδες και υποσυστήματα είναι οι λαθρομετανάστες, τα θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης, οι χρήστες ναρκωτικών κ.α.

Στόχος της πρόληψης δε θα πρέπει να είναι μόνο το υπερμεθνικό οργανωμένο εγκλήμα στη νομική αφηρημένη του μορφή. Ιδιαίτερα το οργανωμένο έγκλημα αποτελεί ένα σύνθετο φαινόμενο με ερείσματα στον κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό ιστό, στόχος λοιπόν θα είναι και οι τομείς εκείνοι στους οποίους παρεμβαίνει, επιδρά ή αναπτύσσει **συμβιωτικές και παράλληλες σχέσεις.** Οι εγκληματοπροληπτικές ενέργειες θα προέρχονται και θα συντονίζονται από την κρατική εξουσία, αλλά όπως τονίζεται και παρακάτω, κρίνεται απαραίτητη η συμμετοχή και άλλων κοινωνικών ομάδων και φορέων όπως ο επιχειρηματικός κόσμος⁴.

Η εθνική προληπτική πολιτική θα πρέπει να επιζητά στενότερη συνεργασία μεταξύ του οικονομικού συστήματος και του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, του εκπαιδευτικού συστήματος, της ακαδημαϊκής κοινότητας και των επικοινωνιακών φορέων. Έτσι εκπαιδευτικοί οργανισμοί, επιχειρήσεις και άλλες ομάδες μπορούν να κινητοποιηθούν σε προληπτικό επίπεδο με βασική κατεύθυνση την ενημέρωση. Εκπαιδευτικά προγράμματα στη μέση, ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση, σε επιχειρήσεις με υψηλό βαθμό θυματοποίησης, στον τραπεζικό τομέα και σε κυβερνητικά στελέχη μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο.

Στο Παλέρμο της Ιταλίας, 25.000 παιδιά ετησίως συμμετέχουν σε σχετικά εκπαιδευτικά προγράμματα. Ο σκοπός είναι να αλλάξουν τα στερεότυπα που επιτρέπουν στη μαφία να ακμάζει. Παρόμοιες πρωτοβουλίες έχουν ληφθεί και στο Χονγκ-Κονγκ⁵.

Ειδικότερα, η προληπτική πολιτική πρέπει ως βασική κατεύθυνση να έχει την **μείωση των ευκαιριών** (νομικών, κοινωνικών, πολιτικών, τεχνικών και οικονομικών) οι οποίες παρέχονται στις εγκληματικές οργανώσεις για εκμετάλλευση και ενίσχυση της δράσης τους. Πρέπει να ληφθούν κοινωνικά μέτρα που να θωρακίζουν την αντίσταση και τη θέση των μελών διαφόρων κοινωνικών ομάδων ώστε να μην αποτελέσουν στελέχη ή θύματα του οργανωμένου εγκλήματος. Η πολιτική των περισσότερων δικαστηρίων, περισσότερης αστυνομίας και σωφρονιστικών ιδρυμάτων αποδεικνύεται αναποτελεσματική. Από την άλλη το λεγόμενο “κόστος της εγκληματικότητας” διαρκώς αυξάνει, μόνο στις Η.Π.Α. για το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ξοδεύονται κάθε χρόνο 90 δις δολάρια, πέραν του κόστους των ιδιωτικών εταιριών ασφάλειας και των ζημιών από το

2. Κ. Δ. Σπινέλλη, “Η γενική πρόληψη των εγκλημάτων. Θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου”, ΠΟΙΝΙΚΑ αρ. 11, Αθήνα, Σάκκουλας, 1982, σελ. 72 επ. Η συγγραφέας αναφέρει ότι «ο όρος “κοινωνικός έλεγχος” είναι ευρύτερος του όρου “γενική πρόληψη” (ό.π. σελ. 66), ειδικότερα, ο κοινωνικός έλεγχος περιορίζει τις κοινωνικά ανεπιθύμητες, δυσλειτουργικές συμπεριφορές ή και αυτές που χαρακτηρίζονται ως εγκληματικές, όχι μόνο μέσω επισήμων, τιμωρητικών, αυταρχικών και εξωτερικών μηχανισμών, αλλά και μέσω ανεπίσημων, αντι-αυταρχικών και εσωτερικών διαδικασιών. Επομένως οι απειλές των ποινών είναι μόνο ένας από τους μηχανισμούς που μπορούν να οδηγήσουν στη συμμόρφωση. Υπάρχουν δηλαδή και άλλοι μηχανισμοί οι οποίοι είναι εξωποινικοί». Η εξωποινική πρόληψη, συνεχίζει η συγγραφέας (σελ. 68, 69) «περιλαμβάνει καταρχήν την κοινωνικοποίηση και άλλες διαδικασίες που δημιουργούν νόμιμες ταυτότητες και μη εγκληματικές μορφές συμπεριφοράς στα αναπτυσσόμενα άτομα. Είναι δηλαδή μια κοινωνικο-ψυχολογική πρόληψη, η οποία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως “εσωτερικός κοινωνικός έλεγχος”. Επιπλέον, η εξωποινική πρόληψη περιλαμβάνει την αντιμετώπιση με φορείς κοινωνικού ελέγχου (κοινωνιολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, πολεοδόμους κ.α.) των κοινωνικών δομών και θεσμών που αναπαράγουν το έγκλημα. Τέτοιες είναι λ.χ. οι υποπολιτισμικές ή περιθωριακές ή υποκοινοβιακές ομάδες, το οργανωμένο έγκλημα κ.λπ. Την πρόληψη αυτή θα την αποκαλούσαμε περιβαλλοντική. Τέλος, στην εξωποινική πρόληψη συγκαταλέγονται και οι σύγχρονοι τεχνικοί μηχανισμοί που εμποδίζουν την πραγμάτωση της εγκληματικής δράσης. Αυτή τη μορφή πρόληψης ονομάζουμε μηχανική ή τεχνική πρόληψη. Ιδιαίτερα στην τελευταία περίπτωση και κυρίως στην πρόληψη μέσω δυσχεράνσεως του στόχου, καταβάλλονται συνεχείς προσπάθειες για την πρόληψη των εγκλημάτων με τη χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή και γενικότερα των εγκλημάτων υψηλής τεχνολογίας (Hi Tech. crimes)».

3. Το διαδίκτυο αποτελεί ένα περιβάλλον ευνοϊκό για παράνομες πράξεις δεδομένου της ανωνυμίας των χρηστών, του τεράστιου πλήθους πληροφοριών, της ευκολίας χρήσης του και άλλων παραγόντων, αμβλύνοντας τον εκφοβιστικό χαρακτήρα της ποινής.

4. Βλ. σχετικά: Κ. Δ. Σπινέλλη, “Η γενική πρόληψη των εγκλημάτων. Θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου”, ΠΟΙΝΙΚΑ αρ. 11, Αθήνα, Σάκκουλας, 1982, σελ. 58 όπου αναφέρει τους τομείς της πρόληψης για την οριοθέτηση της εννοιάς της.

5. Roy Godson - Phil Williams, “Strengthening Cooperation Against Transnational Crime: Elements of A Strategic Approach”, International Conference on “Responding to the Challenges of Transnational Crime”, Aosta Valley, Italy, 25-27 September 1998, σελ. 35.

έγκλημα⁶. Η εφαρμογή των πολιτικών πρόληψης πρέπει να στοχεύει στην ουσιαστική αντιμετώπιση του εγκλήματος με ταυτόχρονη μείωση της καταστολής. Η πρόληψη πρέπει να προσαρμόζεται στις ιδιορρυθμίες και στις ανάγκες της συγκεκριμένης στρατηγικής φροντίζοντας να ελαχιστοποιήσει τις προσφερόμενες στο δράστη ευκαιρίες εγκληματικής δράσης. Η επικέντρωση των προσπάθειών στην πολιτική των αυξητικών κυρώσεων δεν μπορεί να λειτουργήσει αποτρεπτικά, αποτελεί πλάνη η πεποίθηση ότι η κοινωνία προστατεύεται από το οργανωμένο έγκλημα με την αυστηροποίηση των ποινικών κυρώσεων. Χρειάζεται εξορθολογισμός και βελτίωση του συστήματος καταστολής ώστε να εμπεδωθεί από τους επίδοξους κακοποιούς ότι δεν υπάρχουν διέξοδοι διαφυγής από την εξουσία του νόμου⁷.

Ας δούμε όμως και ένα τρίτο επίπεδο πρόληψης.

Η βασική διαφορά μεταξύ των διαφόρων μορφών πρόληψης του οργανωμένου εγκλήματος είναι ανάμεσα στην πρωτογενή και δευτερογενή πρόληψη (ως αναφέρθηκε παραπάνω) από τη μία μεριά και στην **τρίτογενή πρόληψη** η οποία έχει να κάνει με τον περιορισμό ενός ήδη υπάρχοντος προβλήματος, προσομοιάζοντας με τα μέτρα που εφαρμόζονται στον τομέα του εθνικού συστήματος υγείας για να μετριαστούν οι συνέπειες μιας επιδημίας.

Κατά πόσο όμως, στο πλαίσιο των προληπτικών μέτρων, η **περιστασιακή πρόληψη** μπορεί να εφαρμοστεί επιτυχημένα και ειδικά στην περίπτωση της οργανωμένης εγκληματικής δράσης;

Η περιστασιακή πρόληψη του εγκλήματος αναζητεί κανονικότητες στη συσχέτιση συμπεριφορών και περιστάσεων, ώστε μέσω της συσχέτισης αυτής να προλαμβάνεται η τέλεση εγκλημάτων. Δεν θα αναφερθούμε περαιτέρω στο εννοιολογικό περιεχόμενο της περιστασιακής πρόληψης το οποίο όλοι γνωρίζουμε, αλλά στο κατά πόσο αυτή μπορεί να εφαρμοστεί επιτυχημένα στο υπό μελέτη εγκληματικό φαινόμενο.

Το βασικό ερώτημα είναι ωστόσο το κατά πόσο, ακόμα και αν μειωθούν οι περιστασιακές **ευκαιρίες** για διάπραξη εγκλήματος, μπορεί να προληφθεί η συγκεκριμένη εγκληματική δράση, η οποία λόγω του οργανωμένου χαρακτήρα της μπορεί ν'αλλάξει εγκληματικό αντικείμενο και να αντιπαραθέτει στις σχετικές προσπάθειες πρόληψης ένα ισχυρό οπλοστάσιο και με ποιο τρόπο μπορεί να μειωθούν οι ευκαιρίες για τη διάπραξη μιας τόσο βαριάς εγκληματικής δράσης.

Από τη μελέτη της βιβλιογραφίας, φαίνεται ότι οι οργανωμένοι εγκληματίες είναι συνήθως **«ανεξάρτητοι των περιστάσεων»**⁸. Το οργανωμένο έγκλημα, με χαρακτηριστικό τον **πραγματοπαγή του χαρακτήρα** και λειτουργώντας σαν μια καλά οργανωμένη επιχείρηση, με τεράστια κέρδη για τους συμμετέχοντες, μπορεί εύκολα να αλλάξει τρό-

πους και μέσα δράσης και να ξεπεράσει τις όποιες δυσκολίες και εμπόδια του στήσουμε. Ενώ σχεδιάζει τη δράση του όχι ευκαιριακά αλλά προσεκτικά και με καλή προετοιμασία, αποτελούμενο από μια ομάδα ανθρώπων με καταμερισμό ρόλων στη συνεργασία μεταξύ τους. Αν σε αυτά προστεθούν ο εκφοβισμός και η βία αλλά και η διαφθορά που χαρακτηρίζουν το οργανωμένο έγκλημα, τότε πιο αποτελεσματικό θα είναι να εξαλείψουμε τους παράγοντες που οδηγούν στην εκδήλωση μιας τέτοιας εγκληματικής δράσης, παρά σε αυτούς που δυσκολεύουν τη δράση αυτή χωρίς αυτό να σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι εγκαταλείπουμε ή αμβλύνουμε τις προσπάθειες δυσχεράνσης της εγκληματικής δράσης. Στην Ολλανδία τη δεκαετία του 2000 έγινε προσπάθεια, από τις αρμόδιες αρχές, να «χτυπήσουν» το εμπόριο χαπιών έκσταση από τις εγκληματικές οργανώσεις. Πολύ επιτυχημένα στην αρχή και με αυστηροποίηση των ελέγχων και με συνεργασία των δικωτικών αρχών απέκλεισαν τις πηγές που τροφοδοτούσαν τις οργανώσεις με τα συστατικά του ναρκωτικού αυτού (από Ρωσία και Κίνα κυρίως), καθώς και των άλλων απαραίτητων στοιχείων για την παρασκευή του. Παρόλα αυτά οι εγκληματικές οργανώσεις άρχισαν να παρασκευάζουν οι ίδιες τα συστατικά αυτά και πιο φτηνά με αποτέλεσμα να παρασκευάσουν φθηνότερα χάπια έκσταση και καλύτερης ποιότητας από ποτέ.⁹

Σε κάθε περίπτωση για κάθε μορφή εγκληματικής δράσης, οργανωμένης ή μη, μπορούν να εφαρμοστούν μέτρα περιστασιακής πρόληψης. Η οργανωμένη δράση αποτελεί ποιοτικό χαρακτηριστικό του εγκλήματος και όσο πιο οργανωμένη αντίστοιχα είναι και η «απάντηση» στη δράση αυτή τόσο πιο επιτυχημένα θα είναι τα μέτρα πρόληψης και καταστολής.

Ενώ μια άλλη διάσταση είναι ότι η περιστασιακή πρόληψη του υπερεθνικού οργανωμένου εγκλήματος για να έχει τα μέγιστα αποτελέσματα πρέπει να είναι και αυτή υπερεθνική, το οποίο απαιτεί υπερεθνικό σχεδιασμό και εφαρμογή, καθώς και ένα πάνω κάτω κοινό επίπεδο ανάπτυξης της κοινωνίας, καθώς σε χώρες με υψηλή διαφθορά, ή χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης ή σε υπό μετάβαση δημοκρατίες, είναι δύσκολο να εφαρμοστούν τα μέτρα αυτά. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των επιτυχημένων προσπαθειών από τη διεθνή κοινότητα για την αντιμετώπιση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες.

Οργανώνοντας και ρυθμίζοντας κανονιστικά την κοινωνία συχνά ως συνέπεια εμφανίζεται η δημιουργία ευκαιριών για άτομα και ομάδες να αποκτήσουν κέρδη εκμεταλλευόμενοι τις παράνομες αγορές που προβάλουν ως αποτέλεσμα των ρυθμίσεων αυτών.

Μια κλασική περίπτωση, για την αντιμετώπιση, επί παραδείγματι, της λαθρεμπορίας είναι η εξομοίωση και μάλιστα προς τα κάτω των τιμών ορισμένων αγαθών, στις διάφορες χώρες. Τα τσιγάρα για παράδειγμα στη Γερμανία κοστίζουν ιδιαίτερα ακριβά λόγω των φόρων, αποτελώντας ίσως και ένα κοινωνικό μέτρο για να αποφεύγεται το κάπνισμα, ή απλά ένα εισπρακτικό μέσο, ή και τα δύο, από την άλλη έχει οδηγήσει σε μια ιδιαίτερα εκτεταμένη παράνομη αγορά τσιγάρων. Αυτό αποτελεί ένα χαρακτηριστι-

6. Εφημερίδα "ΚΥΡΙΑΚΑΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ", 16-6-1995, σελ. 20.

7. Αλέξανδρος Κωστάρας, "Έννοια, τυποποίηση και προβληματική των κυρώσεων του οργανωμένου εγκλήματος", εισήγησή του δημοσιευμένη στα πρακτικά του Ζ' Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου με θέμα: "ΤΟ ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΟ ΕΓΚΛΗΜΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΟΥ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ", Σάκκου-Λας, Αθήνα, 2000, σελ. 87.

8. Von Lampe Klaus, "The application of the framework of Situationa Crime Prevention to organized crime", Criminology and Criminal Justice, SAGE, 2011, 11.159.

9. Βλ. E.R. Kleemans & M.R.J. Soudijn (2017). Organised crime. In: N. Tilley and A. Sidebottom (eds.) Handbook of Crime Prevention and Community Safety. Second edition. Routledge (forthcoming).

κό παράδειγμα εκμετάλλευσης συνθηκών για τη γέννηση και δράση του οργανωμένου εγκλήματος, το οποίο έρχεται να καλύψει τη ζήτηση με το λαθρεμπόριο, από εκεί και πέρα πρέπει η πολιτεία να υπολογίσει τα θετικά και αρνητικά σε μια κανονιστική της παρέμβαση. Στην Αγγλία για παράδειγμα εκτιμάται ότι το ετήσιο κοινωνικό και οικονομικό κόστος από το οργανωμένο έγκλημα είναι τουλάχιστον 24 δισεκατομμύρια λίρες¹⁰.

Μία άλλη παρόμοια τάση, στο πλαίσιο της μείωσης των ευκαιριών και του «χώρου» που προσφέρεται για την ανάπτυξη της οργανωμένης εγκληματικής δράσης, είναι η **αποποινικοποίηση** ορισμένων εγκλημάτων, όπως η χρήση “μαλακών” ναρκωτικών¹¹. Η άποψη αυτή είναι αποδεκτή από μια ευρύτερη ομάδα εγκληματολόγων και όχι μόνο από εκείνους οι οποίοι ανήκουν στη ριζοσπαστική κατεύθυνση. Με αυτό τον τρόπο όχι μόνο δεν “δημιουργούνται” εγκληματίες από τους δράστες αυτών των πράξεων, αλλά δεν ενισχύεται και η περαιτέρω “εγκληματικότητα” τους με την έννοια της δευτερογενούς αποκλίσεως¹². Το βασικό επιχείρημα αυτής της τάσης είναι ότι η ποινικοποίηση ορισμένης συμπεριφοράς και η απαγόρευση δημιουργεί χώρους εκμετάλλευσης από εγκληματίες, όπως είχε συμβεί στις δεκαετίες του 1920 και 1930 στις Η.Π.Α. με τους γκάνγκστερς και την ποτοαπαγόρευση¹³. Στην περίπτωση της αποποινικοποίησης της χρήσης ναρκωτικών έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι ο τομέας της εμπορίας ναρκωτικών ουσιών θα δεχόταν ένα καθοριστικό πλήγμα από την πρω-

τοβουλία αυτή, η αποποινικοποίηση δεν θα προωθούνταν από λόγους σκοπιμότητας για την πάταξη του εμπορίου, αλλά κυρίως γιατί επιβάλλεται δογματικά λόγω του μη ανεκτού της τιμώρησης των αυτοπροσβολών σε ένα φιλελεύθερο ποινικό σύστημα¹⁴.

Μία τέτοια πολιτική, πέρα από τα κοινωνικά, νομικά και ηθικά κυρίως προβλήματα, χρειάζεται προσεκτική σχεδίαση. Στην Ολλανδία, για παράδειγμα, όπου η χρήση “μαλακών” ναρκωτικών τύπου ινδικής κάνναβης και μαριχουάνας είναι επιτρεπτή, το κράτος δεν ελέγχει πλήρως αυτή την αγορά, κυρίως όσον αφορά στη συμμετοχή εγκληματικών οργανώσεων στο έλεγχο των coffee shops και στο πρόβλημα του “ναρκωτουρισμού”, χωρίς να παραγνωρίζονται και τα θετικά από την πολιτική αυτή κυρίως στους τομείς της υγιεινής και στην αποτροπή της νεολαίας να εμπλακεί με κυκλώματα διακίνησης “σκληρών” ναρκωτικών, παρόλα αυτά γίνονται προσπάθειες για την αντιμετώπιση των προβλημάτων¹⁵.

Οι εξελίξεις στις ευρωπαϊκές πολιτικές για τα ναρκωτικά και οι νέες προσεγγίσεις δείχνουν μια στροφή προς την αποποινικοποίηση ορισμένων κατηγοριών συμπεριφοράς οι οποίες συνδέονται με την κατανάλωση και την κατοχή ναρκωτικών για προσωπική χρήση. Τα περισσότερα κράτη - μέλη απορρίπτουν τις ακραίες λύσεις όπως η πλήρης νομιμοποίηση ή η αυστηρή καταστολή, εξακολουθούν όμως να απαγορεύουν την κατανάλωση ναρκωτικών, τροποποιώντας ταυτόχρονα τις ποινές και τα μέτρα που εφαρμόζονται σε αυτή την περίπτωση¹⁶.

Μία πολιτική αποποινικοποίησης θα πρέπει να είναι συνολική, σε ένα ευρύτερο γεωγραφικό χώρο για να πολλαπλασιάσει τα αποτελέσματά της και με προσεκτική σχεδίαση λαμβάνοντας υπόψη ποικίλους παράγοντες (κοινωνικούς, οικονομικούς, δημόσιας υγείας κ.α.). Δεν πρέπει να παραγνωριστεί ότι το οργανωμένο έγκλημα συμβιβάζεται με τις συνθήκες και έχει ευέλικτο σχήμα, αν απολέσει ένα μέρος της αγοράς παράνομων προϊόντων και υπηρεσιών μπορεί να αξιοποιήσει τους μηχανισμούς του σε άλλους τομείς και άλλες αγορές γι’ αυτό και η λύση αυτή δεν είναι αποτελεσματική αν δεν αποτελεί μέρος μίας συνολικής μακροπρόθεσμης κυρίως αντεγκληματικής πολιτικής κατά του οργανωμένου εγκλήματος και φυσικά υιοθέτησης ρεαλιστικών μέτρων καθώς αν για παράδειγμα νομιμοποιηθεί πλήρως η χρήση κάνναβης, η επιβολή πιθανής υψηλής φορολογίας στη διακίνηση και πώληση του προϊόντος θα επιβαρύνει την τελική τιμή στον καταναλωτή, οπότε τα κυκλώματα παράνομης διακίνησης θα έχουν νέες ευκαιρίες, όπως συμ-

10. Home office (2013) Understanding Organised Crime: Estimating the Scale and the Social and Economic Coasts.

11. Έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις και επιχειρήματα για την αποποινικοποίηση ή μη και απεγκληματοποίηση ή όχι της χρήσης ναρκωτικών ουσιών. Η αναλυτική παράθεση των απόψεων αυτών θα διόγκωνε σε μεγάλο βαθμό την έκταση της μελέτης χωρίς ν’ αποτελεί και ουσιαστικό αντικείμενο επεξεργασίας αυτής. Αναφέρονται συνοπτικά μερικά επιχειρήματα και από τις δύο απόψεις: Υποστηρίζεται ότι η θέση πως η χρήση ναρκωτικών αποτελεί έγκλημα χωρίς θύματα είναι εσφαλμένη καθώς τα εθισμένα άτομα μπορεί να προκαλέσουν βλάβες σε τρίτους. Ότι η μείωση των δυνατοτήτων πρόσβασης σε ναρκωτικές ουσίες λειτουργεί αποτρεπτικά στη χρήση τους, ενώ αντίθετα η ευκολία πρόσβασης θα αυξήσει την κατανάλωση. Η αντίθετη θέση υποστηρίζει ότι η εγκληματοποίηση και ποινικοποίηση έχει μικρή επίδραση στη χρήση ναρκωτικών. Ότι οδηγεί στη διαφθορά των δημοσίων λειτουργών και στον πλουτισμό των παραγωγών και διακινητών. Ότι επιβαρύνεται το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης. Ότι οι χρήστες είναι περισσότερο ευάλωτοι σε ασθένειες όταν κάνουν χρήση ναρκωτικών υπό καθεστώς παρανομίας. Οι χρήστες ναρκωτικών πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ασθενείς και όχι ως εγκληματίες. Βλ. σχετικά και *Fred Leavitt, “DRUGS & BEHAVIOR”, 3rd edition, SAGE Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi, 1995, σελ. 173 επ.*

12. Κ. Δ. Σπινέλλη, “Η γενική πρόληψη των εγκλημάτων. Θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου”, ΠΟΙΝΙΚΑ αρ. 11, Αθήνα, Σάκουλας, 1982, σελ. 78

13. Οι απαγορεύσεις της εννόμου τάξεως δημιουργούν μεν τη παράνομη αγορά, όχι όμως και τις ίδιες τις ανάγκες του πληθυσμού σε παράνομα αγαθά και υπηρεσίες. Η ζήτηση τέτοιων αγαθών και υπηρεσιών δεν εκριζώνεται ούτε εξαλείφεται με απαγορεύσεις, αλλά συνιστά περίπλοκο κοινωνικό φαινόμενο. Βλ. σχετικά: *Νίκος Λίβος, “Οργανωμένο έγκλημα: Έννοια και οικονομικοί τρόποι αντιμετώπισής του”, εισήγησή του δημοσιευμένη στα πρακτικά του Ζ’ Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου με θέμα: “ΤΟ ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΟ ΕΓΚΛΗΜΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΟΥ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ”, Σάκουλας, Αθήνα, 2000, σελ. 25.*

14. *Μ. Καϊάφα - Γκμπάντι*, απόσπασμα από σχετική παρέμβασή της δημοσιευμένη στα πρακτικά του Ζ’ Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου με θέμα: “ΤΟ ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΟ ΕΓΚΛΗΜΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΟΥ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ”, Σάκουλας, Αθήνα, 2000, σελ. 196.

15. Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Health, Welfare and Sport, Ministry of Justice, Ministry of the Interior, “Drugs Policy in the Netherlands”, Rijswijk, October 1995, δημοσιευμένη στο: “the Internationalisation of Crime and Criminal Justice”, University of Utrecht, Erasmus Intensive Course 96/97, part one, σελ. 120 επ.

16. Ευρωπαϊκό Κέντρο Παρακολούθησης Ναρκωτικών και Τοξικομανίας “Ετήσια έκθεση σχετικά με την κατάσταση του προβλήματος των ναρκωτικών στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 1999”, ΠoinΔικ 12/2000, σελ. 1271. Βλ. και εφημερίδα “ΕΘΝΟΣ”, 14-3-2001, σελ. 21

βαίνει με τα λαθραία τσιγάρα στη Γερμανία και το σχετικό παράδειγμα το οποίο αναφέρθηκε παραπάνω!

Σε θεωρητικό επίπεδο θα μπορούσε κανείς να αντιμετωπίσει το οργανωμένο έγκλημα εάν απελευθερώσει τις αγορές από τον κανονιστικό παρεμβατισμό του κράτους, νομιμοποιώντας το αντικείμενο ορισμένων παράνομων συναλλαγών, τουλάχιστον εκείνων που έχουν να κάνουν με την αυτοπροβολή των πολιτών, αφαιρώντας με τον τρόπο αυτό από τις οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στην παράνομη αγορά το οικονομικό τους κίνητρο. Για μία τέτοια πολιτική πρέπει να εξετασθεί το ζητούμενο, το κράτος με τις συντεταγμένες εξουσίες του έχει αναλάβει τη διαχείριση ορισμένων θεμάτων και μεταξύ αυτών την προσπάθεια συγκεκριμένων εννόμων αγαθών και την ασφάλεια και προστασία των πολιτών του. Ο βαθμός και το είδος της προστασίας τους εξαρτάται από το νομικό πατερναλισμό και κοινωνικό μοραλισμό. Η κοινωνία με τα εκάστοτε ήθη της υπαγορεύει τη διαχειριστική εξουσία του κράτους και αυτό το κριτήριο είναι και το βασικότερο για την (από)ποινικοποίηση ορισμένων μορφών αποκλίνουσας κοινωνικής συμπεριφοράς. Πέραν τούτων πρέπει να ληφθεί υπόψη η δομή του οργανωμένου εγκλήματος το οποίο δραστηριοποιείται σε ένα ευρύ φάσμα της παράνομης αγοράς, ενώ διαθέτει τη δυναμική να επεκταθεί σε διάφορες εγκληματικές δραστηριότητες οι οποίες παρουσιάζουν προοπτική κέρδους. Μία τέτοια πολιτική αποποινικοποίησης ορισμένων μορφών εγκληματικής δράσης, μπορεί να φαίνεται ότι έως ένα σημείο αντιμετωπίζει το πρόβλημα, πέραν των προϋποθέσεων που αναφέρονται και των άλλων προβλημάτων που ανακύπτουν, αλλά δεν λύνει το ίδιο το πρόβλημα.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, λαμβάνοντας υπόψη τον «επιχειρηματικό χαρακτήρα» της οργανωμένης εγκληματικής δράσης και όπως εύστοχα αναφέρει και ο Λίβος, στηριζόμενος στις έρευνες των Sieber και Bogel, κανένα προληπτικό ή κατασταλτικό μέτρο δεν θα μπορέσει μακροπρόθεσμα να αποδώσει, αλλά αντίθετα θα παραμείνει αποσπασματικό, εάν δεν ληφθεί σοβαρά υπόψη το οργανόγραμμα λει-

τουργίας μια εγκληματικής επιχείρησης, δηλαδή το συνολικό κόστος ροής των αγαθών που διακινεί από το σημείο παραγωγής τους στο σημείο κατανάλωσης¹⁷. Η σε βάθος κατανόηση αυτής της **εφοδιαστικής αλυσίδας του εγκλήματος (logistics του εγκλήματος)** θα οδηγήσει στην επιλογή και υλοποίηση των πιο αποτελεσματικών μέτρων κατά της εγκληματικής αυτής δράσης. Εφόσον η δράση μιας εγκληματικής οργάνωσης έχει επιχειρηματικό χαρακτήρα, τότε δεν πρόκειται να είναι οι αυστηρότερες ποινικές κυρώσεις που θα λειτουργήσουν ως ανασχετικοί της διαπράξεως των συγκεκριμένων εγκλημάτων παράγοντες, αλλά αντίθετα η σχεδιασμένη - στοχευμένη πρόληψη και η οργανωμένη καταστολή. Εάν δε μπορεί κανείς να καταργήσει την παράνομη αγορά, μπορεί ωστόσο να αποτρέψει την επέκταση του οργανωμένου εγκλήματος στην νόμιμη τοιαύτη, να αποκλείσει την εδραίωσή του στην κοινωνική ζωή, να ανακόψει την διάβρωση των θεσμών εκ μέρους του και να αποσοβήσει την κατίσχυσή του στην πολιτική θέσμιση της κοινωνίας¹⁸.

Κλείνοντας, να τονίσουμε το εξής: η βασικότερη προϋπόθεση για την αντιμετώπιση του υπερεθνικού εγκλήματος, όπως προκύπτει από τις διάφορες μελέτες, είναι η συνειδητοποίηση της σοβαρότητάς του και η **πολιτική βούληση** για την αντιμετώπισή του¹⁹, καθώς ορθά λέγεται: «κάθε κοινωνία έχει το οργανωμένο έγκλημα που της αξίζει (every society gets the organized crime it deserves)²⁰».

17. Βλ. Λίβος Ν., «Οργανωμένο έγκλημα και ειδικές ανακριτικές πράξεις», τ. α', Αθήνα, Π.Ν. Σάκκουλας, 2007, σελ.169 επ. και Χλούπης Γ., «Διασυνοριακό και Υπερεθνικό Οργανωμένο Έγκλημα», Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2005, 289 επ.

18. Ό.π. Λίβος, 190, Χλούπης, 311 επ.

19. Χλούπης Γ., «Διασυνοριακό και Υπερεθνικό Οργανωμένο Έγκλημα», Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2005, 489 επ.

20. Berghuis B. - De Waard J., "How not to provide organized crime with opportunities", Justitiele Verkenningen (Legal Explorations), vol. 37, no. 2, April 2011, pp. 108.

Όψεις του οργανωμένου εγκλήματος στην Ελλάδα

Η περίπτωση της παράνομης διακίνησης προϊόντων καπνού

Σοφίας Βιδάλη

Καθηγήτριας Παντείου Πανεπιστημίου

Μαργαρίτας Γασπαρινάτου

Επίκουρης Καθηγήτριας Εγκληματολογίας και Αντεγκληματικής Πολιτικής, ΔΠΘ

Ειρήνης Σταμούλη

Δικηγόρου, Δρ. Εγκληματολογίας, Μετα-διδακτορικής Ερευνήτριας

Από το 2000 η Ελλάδα έχει καταστεί κομβικό σημείο εισόδου παράνομων προϊόντων καπνού και ιδίως «φθηνών λευκών» τσιγάρων (cheap whites). Το λαθρεμπόριο καπνού αποτελεί μία ιδιαίτερος επικερδή δραστηριότητα του οργανωμένου εγκλήματος, υποστηριζόμενο από διακρατικά και δύσκολα ελέγξιμα εγκληματικά δίκτυα με αναφορά σε συγκεκριμένους γεωγραφικούς άξονες. Κατά την είσοδο τους στην Ελλάδα, τα παράνομα προϊόντα καπνού διακινούνται λαθραία στην Ιταλία με απώτερο προορισμό τη Δυτική Ευρώπη, ή στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία με κατεύθυνση προς τις κεντρικές ευρωπαϊκές αγορές. Το παρόν άρθρο παρουσιάζει μέρος των ευρημάτων που προέκυψαν στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος με τίτλο: «Το παράνομο εμπόριο προϊόντων καπνού στον Βαλκανικό άξονα: προσεγγίζοντας τα θεσμικά κενά και τη διαφθορά» και τη συμμετοχή τεσσάρων χωρών: Βουλγαρία, Ιταλία, Ελλάδα, και Ρουμανία.

Since 2000 Greece has become a key entry point of illicit tobacco products and a source of 'illicit white' cigarettes. The illicit tobacco trade as a lucrative activity of organised crime is supported by resilient and hard to curb transnational criminal networks stretching across specific geographical routes. Upon entering Greece, the 'illicit whites' are further trafficked either to Italy and Western Europe or through Bulgaria and Romania to Central European markets. The paper presents the main findings of the research project: "The ITTP (illicit tobacco trade products) along the Balkan route: addressing institutional gaps and corruption)" with the participation of four countries: Bulgaria, Italy, Greece and Romania.

1. Αντί Εισαγωγής

Το παρόν άρθρο παρουσιάζει μέρος των ευρημάτων που προέκυψαν στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος «Το παράνομο εμπόριο προϊόντων καπνού (ΠΕΠΚ) στον Βαλκανικό άξονα: προσεγγίζοντας τα θεσμικά κενά και τη διαφθορά» (The ITTP (illicit tobacco trade products) along the Balkan route: addressing institutional gaps and corruption),¹ με αναφορά σε τέσσερις χώρες: Βουλγαρία, Ιταλία, Ελλάδα, Ρουμανία.² Στόχος της έρευνας ήταν η διερεύνηση της παράνομης εμπορίας και διακίνησης προϊόντων καπνού στα Βαλκάνια και η διατύπωση προτάσεων αντεγκληματικής πολιτικής για την αποτελεσματικότερη

αντιμετώπιση του.³ Η έρευνα διεξήχθη σε τρία στάδια τα οποία περιλάμβαναν: α) τη χαρτογράφηση και αποτύπωση της παράνομης αγοράς, καθώς και των εθνικών ρυθμιστικών πλαισίων με έμφαση στα θεσμικά κενά και τις δυσλειτουργίες τόσο σε επίπεδο νομοθέτησης όσο και σε επίπεδο ακολουθούμενων πολιτικών, β) την αξιολόγηση της δράσης των διωκτικών αρχών και κυρίως της αστυνομίας και των τελωνείων στην αντιμετώπιση του φαινομένου και γ) την αποτύπωση της έκτασης της ενδεχόμενης διαφθοράς που σχετίζεται με το λαθρεμπόριο καπνικών σε τοπικό επίπεδο.

Η έρευνα περιλάμβανε το συνδυασμό ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων, καθώς και την αξιοποίηση διαφόρων πηγών, όπως άλλες έρευνες, μελέτες, επίσημες εκθέσεις και ποσοτικά στοιχεία που χορηγήθηκαν από τις διωκτικές αρχές. Πιο συγκεκριμένα, διεξήχθησαν δέκα συνεντεύξεις με: α) εκπροσώπους των αρμόδιων διωκτικών αρχών για την αντιμετώπιση του παράνομου εμπορίου καπνικών προϊόντων (Τελωνειακή Υπηρεσία, Ελληνική Αστυνομία, Διεύθυνση Οικονομικής Αστυνομίας-Δ.Ο.Α, Λιμενικό Σώμα-Ελληνική Ακτοφυλακή -ΛΣ ΕΛΑΚΤ, η Ειδική Γραμματεία του

1. Το ερευνητικό πρόγραμμα, διήρκεσε δύο έτη (10/2017-10/2019) και χρηματοδοτήθηκε από την «PMI IMPACT», μία πρωτοβουλία ερευνητικών επιχορηγήσεων από την εταιρεία "Philip Morris International". Βλ. αναλυτικά την τελική και τις ενδιάμεσες εκθέσεις του ερευνητικού προγράμματος σε: <https://csd.bg/publications/publication/the-illicit-cigarette-trade-along-the-balkan-route-measuring-vulnerabilities-and-threats/> (πρόσβαση 31/10/2019).

2. Στο πρόγραμμα συμμετείχαν: α) η Βουλγαρία, μέσω του ερευνητικού κέντρου «Center for the Study of Democracy», το οποίο ήταν ο φορέας διαχείρισης του έργου, β) η Ιταλία, μέσω του πανεπιστημίου του Τρέντο (Universita di Trento) και τον ερευνητικό φορέα «INTELLEGit», γ) η Ρουμανία, μέσω του ερευνητικού κέντρου «Syene» και δ) η Ελλάδα, μέσω ομάδας ανεξάρτητων εμπειρογνομόνων, που αποτελείται από τις γραφουσες

3. Ειδικότερα, η έρευνα περιλάμβανε τρία στάδια: α) χαρτογράφηση και αποτύπωση του προβλήματος, των θεσμικών κενών και άλλων διαστάσεων β) αξιολόγηση της δράσης της αστυνομίας και των τελωνείων για την αντιμετώπιση του ΠΕΠΚ γ) αξιολόγηση της έκτασης της ενδεχόμενης διαφθοράς που σχετίζεται με το λαθρεμπόριο καπνικών σε τοπικό επίπεδο.

Σώματος Δίωξης Οικονομικού Εγκλήματος-ΣΔΟΕ και το Συντονιστικό Επιχειρησιακό Κέντρο ΣΕΚ) καθώς και β) εκπροσώπους του κλάδου καπνικών προϊόντων (καπνοβιομηχανίας και εισαγωγικών εταιρειών).⁴ Παράλληλα, συγκεντρώθηκαν και αναλύθηκαν μια σειρά από ποσοτικά δεδομένα που αφορούσαν α) στον αριθμό των κατασχέσεων καπνικών προϊόντων σε περιφερειακό επίπεδο και ανά δικτική αρχή και β) στο μέγεθος των περιφερειακών αγορών σε συνάρτηση με δημογραφικά στοιχεία, οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες, όπως ο αριθμός των καπνιζόντων, το εισόδημα, ο αριθμός των τουριστών κ.α.

Το παράνομο εμπόριο καπνού και καπνικών προϊόντων αποτελεί ήδη από τον 19ο αιώνα μία από τις πιο συχνές μορφές λαθρεμπορίου⁵ και στην Ελλάδα, ενώ στη συνέχεια το γεγονός ότι η Ελλάδα είναι χώρα παραγωγής καπνού, μάλλον ευνόησε αυτού του τύπου το λαθρεμπόριο. Το λαθρεμπόριο καπνικών επομένως συνιστά μια μορφή διακρατικού εγκλήματος, που αναπτύχθηκε πολλά χρόνια πριν από τη θεωρητική θεμελίωση της έννοιας του «οργανωμένου εγκλήματος». Ωστόσο, η παγκοσμιοποίηση έχει μεταβάλει τη φύση της εν λόγω δραστηριότητας, λόγω κυρίως του πολλαπλασιασμού των τρόπων παράνομης παραγωγής, διακίνησης και εμπορίας των καπνικών προϊόντων.

Στη βιβλιογραφία έχουν διατυπωθεί διάφορες προσεγγίσεις αναφορικά με τη διάκριση των μορφών του παράνομου εμπορίου καπνικών προϊόντων. Σύμφωνα με τον

Αντωνόπουλο και τον Von Lampe προτείνεται ένα σύστημα διάκρισης, που εστιάζει κατά κύριο λόγο στον οργανωμένο χαρακτήρα της εγκληματικής αυτής δραστηριότητας, με έμφαση στον τρόπο διάπραξης (*modus operandi*), στο μέγεθος των εμπλεκόμενων ομάδων, αλλά και στην έκταση του λαθρεμπορίου.⁶ Κατά την εν λόγω προσέγγιση, το παράνομο εμπόριο καπνικών προϊόντων διακρίνεται στις εξής μορφές: α) Τη μικρής κλίμακας παράνομη αγορά τσιγάρων, η οποία αναπτύσσεται σε χώρες με χαμηλή φορολογία κατανάλωσης (*bootlegging*) και διοχετεύεται σε χώρες με υψηλή φορολογία στον καπνό είτε από μεμονωμένα άτομα είτε ολιγάριθμες ομάδες, β) τη μεγάλης κλίμακας παράνομη διακίνηση και εμπορία αφορολόγητων τσιγάρων, τα οποία διακινούνται εκτός του νόμιμου διεθνούς εμπορίου, γ) την παραγωγή παραποιημένων/πλαστών τσιγάρων, δ) άλλες μορφές, (π.χ. κλεμμένα τσιγάρα, τα οποία έχουν παραχθεί νόμιμα, ηλεκτρονικές πωλήσεις προϊόντων καπνού, που έχουν παραχθεί νόμιμα κτλ.).

Η έκθεση Project Sun⁷ προτείνει μια διαφορετική ταξινόμηση, η οποία εστιάζει στο είδος του προϊόντος που διακινείται παράνομα. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, τα καπνικά προϊόντα που διακινούνται παράνομα διακρίνονται: α) Στα λαθραία καπνικά προϊόντα (*contraband*): πρόκειται για γνήσια καπνικά προϊόντα που είτε έχουν αγοραστεί σε χώρες που έχουν χαμηλό φόρο στον καπνό είτε έχουν αποκτηθεί χωρίς την καταβολή των αντίστοιχων φόρων για εξαγωγικούς σκοπούς και στη συνέχεια πωλούνται παράνομα σε αγορές με υψηλότερες τιμές στα καπνικά προϊόντα. β) Στα παραποιημένα καπνικά προϊόντα: πρόκειται για προϊόντα που παρασκευάζονται και πωλούνται παράνομα από κάποιον άλλο εκτός του αρχικού και νόμιμου κατόχου του εμπορικού σήματος. γ) Στα εγχώρια λευκά (*domestic whites*): Πρόκειται για παραλλαγές πακέτων τσιγάρων της εγχώριας αγοράς και έχουν τιμές χαμηλότερες από την ελάχιστη φορολογική απόδοση. Τα προϊόντα αυτά θεωρούνται ότι δεν έχουν διακινηθεί και πωληθεί νόμιμα στην εν λόγω χώρα και, ως εκ τούτου, έχουν χαρακτηριστεί ως μη εγχώρια. δ) Στα παράνομα λευκά (*illicit whites*): πρόκειται για τσιγάρα που παράγονται συνήθως νόμιμα στη χώρα προέλευσης τους και που διακινούνται παράνομα στη χώρα προορισμού.

Η παραπάνω διάκριση θεωρείται ως επικρατέστερη κατά τη διαμόρφωση των σχετικών πολιτικών αντιμετώπισης του παράνομου εμπορίου καπνικών προϊόντων.⁸ Πέρα

4. Το ερευνητικό δείγμα συγκροτήθηκε από: α) 8 εκπροσώπους υπηρετούντες ή υπηρετήσαντες την τελευταία διετία σε δικτικές αρχές (τελωνιακή υπηρεσία, Διεύθυνση Οικονομικής Αστυνομίας, Σώμα Δίωξης Οικονομικού Εγκλήματος ΣΔΟΕ, Λιμενικό Σώμα, κ.λπ.), οι οποίοι διέθεταν βαθιά γνώση κι εμπειρία αναφορικά με το λαθρεμπόριο προϊόντων καπνού και β) 2 εκπροσώπους της ελληνικής καπνοβιομηχανίας. Για τους σκοπούς της συνέντευξης χρησιμοποιήθηκε ως οδηγός, ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο, το οποίο εστίαζε: α) στην αποτύπωση της εγχώριας αγοράς καπνικών, β) στην αποτύπωση της παράνομης αγοράς και του λαθρεμπορίου, γ) στην κοινωνική οργάνωση της παράνομης αγοράς, δ) στην κατανομή κερδών και εσόδων στην παράνομη αγορά, ε) στο νομοθετικό πλαίσιο, (νομοθετικά κενά, εφαρμογή του νόμου). Λόγω του αμιγώς ποιοτικού χαρακτήρα της διεξαγόμενης έρευνας, οι ερευνητές είχαν μεγάλη διακριτική ευχέρεια στην διατύπωση των ερωτήσεων, ανάλογα με τις γνώσεις και την εμπειρία του συνεντευξιζόμενου, προκειμένου το υλικό της έρευνας να είναι όσο το δυνατόν πιο πλούσιο και πλήρες. Η συνέντευξη διαρκούσε από 40 λεπτά έως μία ώρα και πραγματοποιήθηκε εν ώρα εργασίας των ερευνητικών υποκειμένων. Για τη λήψη της συνέντευξης χρησιμοποιήθηκε άλλοτε μαγνητόφωνο αφού πρώτα είχαν ενημερωθεί πλήρως τα υποκείμενα για τη διασφάλιση της ανωνυμίας τους και τη χρήση των ευρημάτων αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς κι άλλοτε κρατούνταν γραπτές σημειώσεις, όταν οι ερευνήτριες διαπίστωναν επιφυλακτικότητα των συνεντευξιζόμενων στη μαγνητοφώνηση της συνέντευξης. Στην τελευταία περίπτωση η αποδελτίωση των συνεντεύξεων λάμβανε χώρα αυθημερόν, διατηρώντας -κατά το δυνατόν- αυτούσιες τις απαντήσεις των ερωτώμενων. Για τη διασφάλιση της ανωνυμίας των ερωτώμενων όταν παρατίθενται αποσπάσματα απαντήσεων χρησιμοποιούνται τα αρχικά ΔΑ (εκπρόσωπος δικτικής αρχής) και ΕΚ (εκπρόσωπος καπνοβιομηχανίας) με αύξοντα αριθμό.

5. Λαθρεμπόριο καπνού στην Τήνο, <http://volax.gr/index.php/tags/λαθρεμπόριο-σταμούλη>, Ε. (2016), «Οι Κοντραμπαντίζηδες του χθες και του σήμερα», ηλεκτρονικό Περιοδικό Εγκληματολόγοι, Ενημερωτικό Δελτίο της Ελληνικής Εταιρείας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου, τ. 3/Μάρτιος 2016, σ. 7-9, σε: <<https://drive.google.com/file/d/0Bw61xfCSKFMGRoeVByU2ppUTQ/view>>, (πρόσβαση 31.10.2019).

6. Antonopoulos, G.A. & von Lampe, K. (2016), "Where There's Smoke, There's Money": An Introduction to the Special Issue on "The Illicit Tobacco Market", *Trends in Organised Crime*, vol. 19, no. 3-4, 2016, σσ. 211-217, σ. 211.

7. Η έρευνα "Project Sun", διενεργείται περιοδικά από τη διεθνή ελεγκτική και συμβουλευτική εταιρεία KPMG για λογαριασμό των τεσσάρων (4) διεθνών καπνοβιομηχανιών: Philip Morris International (P.M.I.), Japan Tobacco International (J.T.I.), British American Tobacco (B.A.T.) και Imperial Tobacco Limited (I.T.L.). Οι έρευνες αυτές αναφέρονται στη διεθνή βιβλιογραφία και ως Empty Packs Surveys (EPS), καθώς χρησιμοποιούν ως εργαλείο την περισυλλογή από τους κάδους απορριμάτων άδειων πακέτων τσιγάρων με αναφορά σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές. Βλ. αναλυτικά σε <https://home.kpmg/uk/en/home/insights/2018/07/project-sun-2017.html> (πρόσβαση 31.10.2019)

8. Η διάκριση αυτή ακολουθείται και στην έκθεση της Financial Action Task Force που λειτουργεί στο πλαίσιο του ΟΟΣΑ αναφορικά με το λαθρεμπόριο τσιγάρων και τη χρηματοδότηση του.

όμως από τις διαφορετικές ταξινομήσεις, το παράνομο εμπόριο καπνικών προϊόντων συνιστά ένα είδος εγκληματικής δραστηριότητας που περιβάλλεται από υψηλό επίπεδο κοινωνικής ανοχής και συνδέεται άρρηκτα με πολιτισμικές παραδόσεις. Έτσι, σε πολλές περιπτώσεις δεν προσλαμβάνεται ως μια κοινωνικά επιζήμια δραστηριότητα. Ως εκ τούτου, παρά τις αδιαμφισβήτητες επιπτώσεις του λαθρεμπορίου στην κρατική οικονομία, την κοινωνία και τον υγιή ανταγωνισμό και παρά τη σύνδεση του με άλλες μορφές οργανωμένου εγκλήματος, είναι χαρακτηριστικό ότι το παράνομο εμπόριο καπνικών προϊόντων επεκτείνεται διαρκώς σε εθνικό και σε παγκόσμιο επίπεδο.

II. Η νόμιμη αγορά καπνικών προϊόντων, τάσεις κατανάλωσης & φορολογική πολιτική

Η καπνοβιομηχανία ήταν εξαιρετικά σημαντικός τομέας στην Ελλάδα ιδιαίτερα μετά το 1930, ενώ μέχρι το τέλος του εμφυλίου πολέμου (1949) λειτουργούσαν 50 βιομηχανίες καπνού. Είναι χαρακτηριστικό ότι τη δεκαετία του '50 ο τομέας παραγωγής και επεξεργασίας καπνού παρείχε απασχόληση σε περίπου 200.000 οικογένειες παραγωγών καπνού, σε 40.000 εργαζόμενους στην καπνοβιομηχανία καθώς και σε 10.000 εμπόρους καπνού.⁹ Την εποχή εκείνη ο καπνός ήταν το πιο σημαντικό εξαγόμενο προϊόν της ελληνικής οικονομίας, καθώς σχεδόν το 50% των συνολικών εξαγωγών της χώρας προερχόταν από τις εξαγωγές καπνού. Η ανάπτυξη της καλλιέργειας καπνού ευνοήθηκε από διάφορες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, όπως ήταν η προστατευτική πολιτική που υιοθετήθηκε από το ελληνικό κράτος.¹⁰ Η κατάσταση αυτή άλλαξε τη δεκαετία του '90, όταν οι καλλιέργειες και η παραγωγή συρρικνώθηκαν λόγω της νέας Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) της ΕΕ.¹¹ Ωστόσο, αν και η αλλαγή στο σύστημα επιδοτήσεων αποδιάρθρωσε εν μέρει την παραγωγή καπνού, η ελληνική καπνοβιομηχανία άρχισε να ανακάμπτει από το 2000 και μετά με τη συμμετοχή και ξένων επενδυτών.¹² Σήμερα στην ελληνική αγορά υπάρχουν τρεις εγχώριες βιομηχανίες κα-

πνού και συγκεκριμένα: α) η Παπαστράτος ΑΒΕΣ, θυγατρική της Philip Morris International, β) η Καπνοβιομηχανία ΚΑΡΕΛΙΑ Α.Ε. και γ) η Συνεταιριστική Καπνοβιομηχανίας Ελλάδος Α.Ε ΣΕΚΑΠ, η οποία εξαγοράστηκε από τον Ρωσικός Ομίλος «Donskoy Tabak».¹³ Παράλληλα, δραστηριοποιούνται και εξαγωγικές εταιρείες, όπως Japan Tobacco International (J.T.I.), British American Tobacco (B.A.T.) και Imperial Tobacco Limited (I.T.L.).

Ο τομέας της παραγωγής και εμπορίας καπνού συμβάλει σημαντικά στην αγορά εργασίας, μέσω της δημιουργίας θέσεων απασχόλησης αλλά και στα δημόσια έσοδα, μέσω του ειδικού φόρου κατανάλωσης.¹⁴ Πρόκειται για έναν από τους τομείς που χρησιμοποιήθηκαν ως εργαλείο οικονομικής πολιτικής και υπερφορολογήθηκαν κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Περίπου το 7% των συνολικών φορολογικών εσόδων στην χώρα προέκυψε από τη φορολόγηση των προϊόντων καπνού.¹⁵ Επιπλέον, η Ελλάδα κατατάσσεται μεταξύ των χωρών με τους υψηλότερους φόρους στην ΕΕ, μια τάση που εντάθηκε κατά τη διάρκεια της κρίσης.¹⁶ Ειδικά μετά το 2010, η φορολογία αυξήθηκε στο 85% της μέσης σταθμισμένης τιμής των προϊόντων καπνού (τσιγάρα) και αυξήθηκε κατά 10% σε σύγκριση με το 2009.¹⁷ Την 1η Ιουλίου 2017 η Ελλάδα ήταν η πρώτη, μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ, όσον αφορά το συνολικό φόρο των τσιγάρων (89,4%) που αντιστοιχούσε στις σταθμισμένες μέσες τιμές σε επίπεδο ΕΕ.¹⁸

Οι εκπρόσωποι της ελληνικής καπνοβιομηχανίας, που συμμετείχαν στην έρευνα (ΕΚ 1, ΕΚ 2) τόνισαν ότι η υψηλή φορολογική επιβάρυνση των προϊόντων καπνού αυξάνει τα κίνητρα του λαθρεμπορίου και ως εκ τούτου αποτελεί παράγοντα που συνδέεται άμεσα με την αύξηση του παράνομου εμπορίου. Ωστόσο, οι εκτιμήσεις αυτές δεν είναι απόλυτες, καθώς τα στοιχεία από άλλες μελέτες και έρευνες καταδεικνύουν ότι το παράνομο εμπόριο καπνικών προϊόντων επεκτείνεται ακόμα και σε χώρες με χαμηλή φορολόγηση και ότι η φορολογία δεν συνιστά το μοναδικό ενισχυτικό παράγοντα του λαθρεμπορίου.¹⁹

Βλ. αναλυτικά FATF/OECD REPORT (2012), *The Illicit Tobacco Trade*, σ. 7 υποσ. 1 και 2 σε <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Illicit%20Tobacco%20Trade.pdf> (πρόσβαση 31.10.2019)

9. Οικονομάκου, Ε. και Βαρβαρήγου ΜΖ., (2014), Οι καπνοβιομηχανίες στην Ελλάδα από το 1973 μέχρι σήμερα. Πανεπιστήμιο Πειραιά, σ. 32-34 σε http://oceanis.lib.ruas.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/2518/log2014_00004.pdf?sequence=1, (πρόσβαση 31.10.2019), Νικητόπουλος, Σ., Μιχαηλίδης, Σ., (2009), *Καλλιέργεια καπνού στην Ελλάδα, ιστορική διαδρομή. Επιπτώσεις από τη νέα ΚΑΠ στην καπνοκαλλιέργεια*, Θεσσαλονίκη: Σχολή Τεχνολογίας Γεωπονίας- Τμήμα Φυτικής Παραγωγής ΤΕΙ Θεσσαλονίκης, σε <http://195.251.240.254:8080/handle/10184/5947> (πρόσβαση 31.10.2019).
10. Οικονομάκου, Ε. και Βαρβαρήγου ΜΖ., (2014), όπ.π. σ. 32
11. Καρανικόλας Π., Γούσιος, Ι., Νέλλας Ελ. και Τσιμπούκας Κ., (2008), *Η καπνοκαλλιέργεια και η εξέλιξή της με τη νέα ΚΑΠ*, σε <http://aoatools.aua.gr/pilotec/files/papers/monografia.pdf>.
12. Φιλίππιδης, Ν., "Νέα στρόφη στην καλλιέργεια καπνού" (30/01/2013). <http://www.paragogi.net/574/nea-strofh-sthn-kalliergeia-kapnou>. "Αναβιώνει η καλλιέργεια καπνού στη χώρα μας" (21/09/2014), <http://www.tovima.gr/finance/art/?aid=633455>.

13. ΙΟΒΕ, (2013). *Το παράνομο εμπόριο καπνού: Οι συνέπειες για τον κλάδο και την οικονομία*, Αθήνα: ΙΟΒΕ.

14. Ο ειδικός φόρος κατανάλωσης θα μπορούσε να θεωρηθεί ως δείκτης ασφαλείας, διότι θα μπορούσε να ευθυγραμμιστεί με τη μείωση των ποσοτήτων νόμιμων τσιγάρων που καταναλώθηκαν και κατά συνέπεια με τη μείωση των εσόδων και την αύξηση της παράνομης κατανάλωσης.

15. Ι.Ο.Β.Ε., (2016), Επιπτώσεις από τη νέα αύξηση της φορολογίας των προϊόντων καπνού. http://iobe.gr/research_dtl.asp?RID=137.

16. Excise Duty Tables, EC, January 2015, [https://circabc.europa.eu/sd/a/a97744f8-3713-48c2-ab3f-efd7d9c42d61/EDT-Ref%201042%20\(III-Tobacco\)%20-%20January%202015](https://circabc.europa.eu/sd/a/a97744f8-3713-48c2-ab3f-efd7d9c42d61/EDT-Ref%201042%20(III-Tobacco)%20-%20January%202015)

17. Από το 2010 είχαν επιβληθεί διαδοχικές αυξήσεις στη φορολογία των τσιγάρων και των προϊόντων καπνού, στον γενικό συντελεστή ΦΠΑ (ο οποίος επηρέασε επίσης το σχηματισμό του συντελεστή του ειδικού φόρου κατανάλωσης). ΙΟΒΕ, (2016), όπ.π.

18. https://ec.europa.eu/taxaEkon_customs/sites/taxaEkon/files/resources/documents/taxaEkon/excise_duEKes/tobacco_products/rates/excise_duEKes-part_iii_tobacco_en.pdf.

19. Joosens, L., Raw, M., (2012), "From cigarette smuggling to illicit tobacco trade". *Tobacco Control*, 21, 230-234, <http://tobaccocontrol.bmj.com>

Από την άλλη, είναι αξιοσημείωτο ότι κατά τη διάρκεια της κρίσης στη χώρα μας (2009-2016) καταγράφεται μεγάλη αύξηση της αγοράς παράνομων τσιγάρων (από 3% σε 18,8%).²⁰ Ο όγκος της παράνομης κατανάλωσης προϊόντων καπνού, από το 2014 έως το 2016, αυξήθηκε κατά 12,8% (2.698.428.082 τεμάχια). Τα «παράνομα λευκά» (Illicit Whites) παρέμειναν το βασικό προϊόν της παράνομης αγοράς, αντιπροσωπεύοντας το 44% του συνολικού όγκου των παράνομων προϊόντων καπνού. Αυτές οι τάσεις είχαν επιπτώσεις στις εγχώριες νόμιμες πωλήσεις, οι οποίες εμφανίζουν συνεχή μείωση τα τελευταία χρόνια.²¹ Μάλιστα, το 2014, το ποσοστό των παράνομων τσιγάρων εκτιμάται ότι υπερέβη το 20% της συνολικής κατανάλωσης, γεγονός που επηρεάζει τόσο το νόμιμο εμπόριο όσο και την αγορά εργασίας.²²

Συμπερασματικά, ο αντίκτυπος της αύξησης των φόρων καπνού στα κρατικά έσοδα εκτιμάται ως εντελώς αρνητικός.²³ Ωστόσο, η αύξηση του λαθρεμπορίου καπνικών αποτελεί ένα σύνθετο φαινόμενο που αποδίδεται σε μία σειρά αλληλο-εξαρτώμενων μεταβλητών, που διευκολύνουν την επέκτασή του (facilitators). Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία και τα ποιοτικά δεδομένα της έρευνας, ως βασικοί παράγοντες ενίσχυσης του λαθρεμπορίου καταγράφονται:²⁴ α) η αύξηση της φορολογίας,²⁵ β) η γεωγραφική θέση και μορφολογία της χώρας μας (μεγάλη ακτογραμμή, θαλάσσια σύνορα), γ) ο τρόπος οργάνωσης των εγκληματικών δικτύων και της εφοδιαστικής αλυσίδας, μέσω διεθνών εγκληματικών δικτύων και οργανώσεων με υποδομή και ιεραρχία, χωρίς ωστόσο αυτό να μπορεί σε αρκετές περιπτώσεις να τεκμηριωθεί με στοιχεία, δ) η κοινωνική

ανοχή που χαίρει αυτή η μορφή εγκληματικής δραστηριότητας, ε) η συμμετοχή στα εγκληματικά δίκτυα ατόμων που δεν έχουν μόνιμη εμπλοκή με την παραβατικότητα,²⁶ στ) η διαφθορά των δημοσίων υπαλλήλων, ζ) η ενδεχόμενη συμμετοχή της καπνοβιομηχανίας, η) τα θεσμικά κενά και οι πολιτικές αντιμετώπισης του λαθρεμπορίου, οι οποίες επικεντρώνουν αποκλειστικά στους ελέγχους, παρορώντας τις κοινωνικές ρίζες του φαινομένου και θ) ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας των διωκτικών αρχών. Ειδικότερα, σχετικά με την οργάνωση και λειτουργία των διωκτικών αρχών αναφορικά οι συμμετέχοντες στην έρευνα ανέφεραν ως προβλήματα την έλλειψη κατάλληλου προσωπικού και υλικοτεχνικών πόρων, την έλλειψη κατάλληλης τεχνογνωσίας, το χαμηλό επίπεδο συντονισμού και συνεργασίας μεταξύ των αρχών που αποδόθηκε σε μία ιδιόμορφη νοοτροπία που έχει αναπτυχθεί στην πατρίδα μας αλλά και το έλλειμμα στη διαχείριση και ανάλυση της πληροφορίας (intelligence). Πρόκειται για προβλήματα ωστόσο που η ταυτόχρονη εμφάνισή τους δημιουργεί ένα απολύτως προβληματικό περιβάλλον.

III. Οργανωμένο έγκλημα και παράνομο εμπόριο καπνικών προϊόντων

Είναι κοινώς αποδεκτό ότι στην πλειονότητα των περιπτώσεων το παράνομο εμπόριο καπνικών αναπτύσσεται μέσω ομάδων και δικτύων οργανωμένου εγκλήματος, που στην Ελλάδα άρχισε να έχει έντονη παρουσία στο τέλος του 20ου αιώνα. Η εκμετάλλευση των παράνομων μεταναστών, η εμπορία ανθρώπων, η διακίνηση ναρκωτικών ουσιών, η παροχή προστασίας, οι εκβιάσεις, καθώς και οι διάφορες μορφές λαθρεμπορίας και νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες αποτελούν μερικές από τις κυριότερες μορφές οργανωμένων εγκληματικών δραστηριοτήτων που επεκτάθηκαν στην Ελλάδα τα τελευταία 20 χρόνια.²⁷ Μεταξύ αυτών, καταγράφηκε μία σημαντική αύξηση του παράνομου εμπορίου προϊόντων καπνού, όπως επιβεβαιώνουν τα ευρήματα ερευνών,²⁸ αλλά και οι απαντήσεις των εμπειρογνομόνων που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα (ΔΑ 1, ΔΑ 2, ΔΑ 3, ΔΑ 4, ΔΑ 8) ειδικότερα, το λαθρεμπόριο τσιγάρων και προϊόντων καπνού εξελίχθηκε σε μία επικερδή και με χαμηλό ρίσκο επιχείρηση για το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα.

Σύμφωνα με τις εκθέσεις της ΕΛ.ΑΣ²⁹ για το σοβαρό και οργανωμένο έγκλημα, οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης όπως είναι λ.χ. είναι η υψηλή φορολόγηση και η κοινωνική ανοχή στο παράνομο εμπόριο έχουν συμβάλει καθορι-

20. ΚΕΠΕ. https://www.kepe.gr/index.php/el/delEka-typoy/item/974-19-%20Σεπτεμβρίου-2013,%20http://www.kepe.gr/images/pdf/Press%20Office/99__KEPE_-%20_Δελτίο_Τύπου_-%20_Τσιγάρα_8-5-%2014_Τελικό.pdf.

21. KPMG, (2017), Project Sun Report. A study of the illicit cigarette market in the European Union, Norway & Switzerland. Results 2016, σ. 80, σε <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/uk/pdf/2017/07/project-sun-2017-report.pdf> (πρόσβαση 31.10.2019).

22. Όπως σχολιάζεται χαρακτηριστικά από συμμετέχοντα στην έρευνα (ΕΚ1): "... Γενικά, το παράνομο εμπόριο το 2009 ήταν στο 3% της κατανάλωσης. Χρόνο με το χρόνο αυξήθηκε και τώρα έχουμε φθάσει στο 19 με 20%. Αυτό σημαίνει ότι ένα στα πέντε τσιγάρα στην αγορά είναι παράνομο. Την ίδια στιγμή, και σύμφωνα με το Project Sun του 2016, η νόμιμη κατανάλωση μειώθηκε κατά 50%. Από τα 32 δις τσιγάρα που βρίσκονταν στη νόμιμη αγορά, τώρα έχουν πέσει κάτω από 16 δις τσιγάρα. Επίσης, οι άνθρωποι στην αγορά λένε ότι περισσότερα από 10.000 έως 12.000 σημεία πώλησης έχουν κλείσει, όταν το 2009, αν θυμάμαι καλά, είχαμε 25.000 έως 30.000 σημεία πώλησης ...".

23. IOBE, (2016), όπ.π. http://iobe.gr/docs/research/RES_04_28112016_PRE_GR.pdf.

24. Βλ. Αντί άλλων Joosens, L., Raw, M. (2012), "From cigarette smuggling to illicit tobacco trade". *Tobacco Control*, 21, 230-234, <<http://tobaccocontrol.bmj.com>>, (πρόσβαση 31.10.2019).

25. Ωστόσο, στοιχεία από άλλες μελέτες και έρευνες οδηγούν στην εκτίμηση ότι το παράνομο εμπόριο καπνικών προϊόντων επεκτείνεται ακόμα και σε χώρες με χαμηλή φορολόγηση. Βλ. Joosens, L., Raw, M. (2012), όπ.π. Σε κάθε περίπτωση, οι συνέπειες της αύξησης των φόρων καπνού εκτιμώνται ως εντελώς αρνητικές ακόμα και για τα κρατικά έσοδα. Βλ. έκθεση IOBE, (2016), ανακτημένο ηλεκτρονικά από τη διεύθυνση: http://iobe.gr/docs/research/RES_04_28112016_PRE_GR.pdf, (πρόσβαση 31.10.2019).

26. Αντωνόπουλος Γ., (2011), «Η μαύρη αγορά τσιγάρων στην Ελλάδα, Πλαίσιο, Δράσεις και Δραστηριότητες», στον τόμο *Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπιση της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας*, σ. 45 και Antonopoulos G.A., (2006), "Cigarette smuggling: a case study of a smuggling network in Greece", *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 14 (3), pp. 239-255.

27. Βιδάλη, Σ. (2017), *Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, σ.158-162.

28. Βλ. μεταξύ άλλων Jeffray, C. (2017), *On Tap Europe, Organized Crime and Illicit Trade in Greece: Country Report*, London, Royal United Services Institute for Defense and Security Studies (RUSI Report).

29. ΕΛ.ΑΣ 2017, Ετήσια Έκθεση για το σοβαρό και οργανωμένο έγκλημα για το έτος 2016

στικά στην επέκταση του παράνομου εμπορίου καπνικών προϊόντων. Όπως επισημαίνεται, η οικονομική κρίση είχε επιφέρει σημαντικές μεταβολές στο τρόπο δράσης (*modus operandi*) και στη δομή των εγκληματικών οργανώσεων, ιδίως όσον αφορά το παράνομο εμπόριο προϊόντων καπνού.³⁰ Σύμφωνα με τις ως άνω εκθέσεις, οι εγκληματικές οργανώσεις στην Ελλάδα χαρακτηρίζονται από α) ισχυρούς δεσμούς με διεθνείς εγκληματικές οργανώσεις, β) την τάση εμπλοκής της ίδιας ομάδας με διαφορετικές εγκληματικές δραστηριότητες, γ) την αυξανόμενη χρήση του διαδικτύου για τη διευκόλυνση της εγκληματικής δραστηριότητας, δ) την αυξανόμενη συμμετοχή σε σοβαρά οικονομικά εγκλήματα.³¹ Έτσι, αφενός οι εγκληματικές οργανώσεις φαίνεται να έχουν προσαρμοστεί στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης (διεθνικός χαρακτήρας των οργανώσεων, χρήση της τεχνολογίας κ.λπ.), αφετέρου οι δικωτικές αρχές και το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης δεν μπορούν σε αρκετές περιπτώσεις να ανταποκριθούν στα νέα δεδομένα.³²

Εκτιμήσεις γύρω από την έκταση της παράνομης αγοράς αναφέρουν ότι το 2007 σχεδόν το 8,5% της Ευρωπαϊκής αγοράς (58 δισεκατομμύρια τσιγάρα) ήταν παράνομο,³³ από το 2008 έως το 2014 το ελληνικό κράτος έχασε συνολικά φόρους ύψους 2,535 δισεκατομμυρίων ευρώ,³⁴ ενώ το συνολικό κέρδος που αποκόμισαν οι εγκληματικές ομάδες στην Ελλάδα που δραστηριοποιούνται στη συγκεκριμένη δραστηριότητα για το 2016 εκτιμάται σε περίπου 4.000.000 ευρώ.³⁵

Κατά συνέπεια, το παράνομο εμπόριο καπνικών προϊόντων συνιστά μια σημαντικά κερδοφόρα οργανωμένη εγκληματική δραστηριότητα.³⁶ Ωστόσο θα πρέπει να είναι σαφές ότι για να εκτιμήσουμε μια ουσιαστική διάσταση των κερδών θα πρέπει να υπολογίσουμε και πόσο κερδίζει η κατώτατη κλίμακα του λαθρεμπορικού συστήματος δηλαδή ο παραγωγός καπνού και ο λιανοπωλητής τσιγάρων στην ανοικτή λιανική αγορά. Εκεί θα διαπιστώσουμε ότι τα κέρδη δεν επιμερίζονται ισότιμα και επίσης ότι οι προαναφερθέντες αποκομίζουν τα ελάχιστα αν λάβουμε υπόψη όσα συμβαίνουν σε άλλες αγορές. Όπως επισημαίνουν οι εμπειρογνώμονες που συμμετείχαν στην έρευνα ένα πακέτο τσιγάρων

πωλείται τρεις φορές φθηνότερα στην παράνομη αγορά (ΔΑ 1, 2, 3, 4, 7). Η παραγωγή κερδών στη μαύρη αγορά περιγράφεται λεπτομερώς: «...Τα τσιγάρα συνήθως πωλούνται σε κούτες 10 πακέτων για 10 ευρώ. Ένα εμπορευματοκιβώτιο περιέχει περίπου 500.000 πακέτα. Το κόστος παραγωγής τους στο εξωτερικό (π.χ. στην Κίνα) κυμαίνεται περίπου στα 150.000-200.000 ευρώ. Έτσι αν οι λιανοπωλητές πουλάνε το πακέτο 1,5-2 ευρώ, στα 500.000 πακέτα τα έσοδα κυμαίνονται από 700.000 ευρώ έως 1.000.000 ευρώ. Αρα εάν ένα εμπορευματοκιβώτιο στοιχίζει περίπου 200.000 και μαζί με τα μεταφορικά του έξοδα 250.000 ευρώ και τα κέρδη από τη λιανική του πώληση είναι 700.000 με 1 εκατ., τότε τα κέρδη του λαθρεμπορίου είναι τεράστια» (ΔΑ 2).

Αυτή η παράνομη αγορά, ωστόσο, συχνά τροφοδοτείται από το ίδιο το κράτος και τα όρια μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας είναι συχνά δυσδιάκριτα. Αξίζει να σημειωθεί, ότι υπάρχουν κρατικές βιομηχανίες, κυρίως στην Κίνα, οι οποίες διχοτεύουν στην παγκόσμια αγορά δισεκατομμύρια τσιγάρα «φθηνών λευκών» (*Cheerwhites*). Οι απώλειες εσόδων για τα κράτη-μέλη της ΕΕ είναι τεράστιες, αλλά τα κέρδη για την κινεζική κρατική οικονομία είναι πολύ υψηλά (ΔΑ 1). Επίσης στα κατεχόμενα Κυπριακά εδάφη, όπως σημειώνεται από ένα συμμετέχοντα στην έρευνα, στην Αμμόχωστο της κατεχόμενης Κύπρου, το «καθεστώς» και ιδιαίτερα ο στρατός διευκολύνει το λαθρεμπόριο προϊόντων καπνού, γεγονός που η διεθνής κοινότητα γνωρίζει αλλά επιλέγει να αγνοεί (ΔΑ 1).

IV. Η έκταση και διάρθρωση της παράνομης αγοράς καπνικών προϊόντων και οργανωμένο έγκλημα

Σύμφωνα με την έρευνα «άδειων πακέτων» Project Sun για το έτος 2017 η Ελλάδα βρισκόταν μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με πολλή υψηλή κατανάλωση παράνομων τσιγάρων, παρά την πτώση κατά δύο σχεδόν ποσοστιαίων μονάδων σε σχέση με το 2015 (18 % έναντι 19,8% - 2015).³⁷ Οι ροές των «φθηνών λευκών» («cheap whites») εξακολούθησαν και το 2017 να αποτελούν τη βασική πηγή παράνομων τσιγάρων, συγκεντρώνοντας ποσοστό 43 % του συνολικού όγκου του παράνομου εμπορίου τσιγάρων. Η συρρίκνωση της νόμιμης αγοράς συνεχίστηκε το 2017, με νέα μείωση πωλήσεων κατά 12%.³⁸

Η γενική εικόνα του παράνομου εμπορίου καπνικών προϊόντων διαμορφώνεται από τα στοιχεία των κατασχέσεων προϊόντων καπνού, τα οποία δημοσιεύονται από τις τελωνειακές αρχές. Ωστόσο, τα επίσημα στοιχεία θα πρέπει να εκτιμώνται ως δείκτες της έκτασης της παράνομης αγοράς/ λαθρεμπορίου καπνικών, αφού είναι ευρέως αποδεκτή η αδυναμία εκτίμησης της παράνομης αφοράς με όρους απόλυτης ακρίβειας.³⁹

Σύμφωνα με τα στοιχεία κατασχέσεων για το έτος 2018, το συνολικό ποσό των κατασχέσεων ανέρχεται στα

30. Βλ. Σταμούλη Ε., «Οργανωμένο έγκλημα και οικονομική κρίση: τάσεις και μεταβολές», στο Μ. Γασπαρινάτου (Επιμ.), *Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη, Έγκλημα και Ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης*, Αθήνα, Εκδόσεις Σάκουλα, 2016, σελ.1194-1230.

31. Βλ. Ετήσιες εκθέσεις της ΕΛ.ΑΣ για το σοβαρό και οργανωμένο έγκλημα για τα έτη 2012-2016.

32. Griffiths, H., (2004), «Smoking Guns: European cigarette Smuggling in the 1990's». *Global Crime*, vol 6 (2), pp 183-200.

33. Joosens et al, (2009), in Savona E. U. & Riccardi M., (ed.), 2015, *From illegal markets to legitimate businesses: the portfolio of organized crime in Europe*. Project OCP. Trento: Transcrime <https://www.int-comp.org/media/1997/ocp-full-report.pdf>. (πρόσβαση 31.10.2019).

34. Project Sun, 2015, *A study of the illicit cigarette market in the European Union, Norway and Switzerland, 2014 Results*. KPMG και ΕΛ.ΑΣ 2012, Ετήσια Έκθεση για το σοβαρό και οργανωμένο έγκλημα για το έτος 2011.

35. ΕΛ.ΑΣ 2017, Ετήσια Έκθεση για το σοβαρό και οργανωμένο έγκλημα για το έτος 2016 Ό.π.

36. ΕΛ.ΑΣ 2017, Ετήσια Έκθεση για το σοβαρό και οργανωμένο έγκλημα για το έτος 2016

37. <https://home.kpmg/uk/en/home/insights/2018/07/project-sun-2017.html> (πρόσβαση 31.10.2019).

38. Ό.π.

39. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament -Stepping up the fight against cigarette smuggling and other forms of illicit trade in tobacco products - A comprehensive EU Strategy. COM(2013) 324 final

322.052.176 τεμάχια τσιγάρων και το συνολικό ποσό των απολεσθέντων φόρων και δασμών ανέρχεται στα 63.876.877 ευρώ. Οι εν λόγω κατασχέσεις αφορούν συνολικά 2.131 υποθέσεις που χειρίστηκε το σύνολο των αρμόδιων με το λαθρεμπόριο καπνικών προϊόντων διωκτικών αρχών. Στον πίνακα 1 αποτυπώνεται οι κατασχέσεις καπνικών προϊόντων ανά ποσότητα και ανά υπηρεσία.

Πίνακας 1

Κατασχέσεις καπνικών προϊόντων - Ποσότητα ανά υπηρεσία έτους 2018

ΥΠΗΡΕΣΙΑ	ΤΕΜΑΧΙΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ
ΤΕΛΩΝΕΙΟ	106.638.100	33,11%
ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ	142.702.947	44,31%
ΛΙΜΕΝΙΚΟ	48.447.349	15,04%
ΣΔΟΕ	815.780	0,25%
ΛΙΜΕΝΙΚΟ & ΤΕΛΩΝΕΙΟ	148.000	0,05%
ΣΔΟΕ & ΤΕΛΩΝΕΙΟ	23.300.000	7,24%
ΣΥΝΟΛΟ	322.052.176	100%

Πηγή: Γενική Διεύθυνση Τελωνείων

Από τα στοιχεία των κατασχέσεων προκύπτει ότι παραδοσιακά η Ελληνική Αστυνομία αποκάλυπτε τα περισσότερα περιστατικά λαθρεμπορίου καπνικών προϊόντων μικρής κλίμακας, δηλαδή χειριζόταν τις περισσότερες υποθέσεις, αλλά ο μεγαλύτερος όγκος των κατασχέσεων αφορούσε σε περιστατικά που εντόπιζαν κυρίως οι τελωνειακές αρχές. Διαπιστώνεται ότι τα τελευταία χρόνια αυτή η αναλογία έχει αλλάξει και διαπιστώνεται ότι η αστυνομία έχε κατασχέσει μεγάλες ποσότητες καπνικών προϊόντων. Η ποσοτική αυτή μεταβολή οφείλεται στον εντοπισμό και την εξάρθρωση εκ μέρους της αστυνομίας παράνομων εργοστασίων καπνικών προϊόντων. Πρόκειται για το αποτέλεσμα μιας νέας σχετικής τάσης, στο πλαίσιο της οποίας η Ελλάδα από διαμετακομιστικό κέντρο και χώρα κατανάλωσης μετατρέπεται και σε χώρα πλέον παρασκευής παράνομων καπνικών προϊόντων.

Εκτός από τα προαναφερθέντα, ο ακατέργαστος καπνός είναι ένας άλλος ξεχωριστός τομέας παράνομου εμπορίου. Διανέμεται και πωλείται από δίκτυα φίλων και γνωστών προσώπων και περιλαμβάνει καλλιεργητές μικρής κλίμακας και μεμονωμένους πελάτες. Οι εμπλεκόμενοι δεν συμμετέχουν σε οργανωμένα δίκτυα, και ούτε εμπλέκονται συστηματικά με το λαθρεμπόριο καπνού ή με οποιαδήποτε άλλη εγκληματική δραστηριότητα. Έτσι, αν και ο ακατέργαστος καπνός διακινείται παράλληλα με εκείνα τα καπνικά προϊόντα που διοχετεύονται μέσω εγκληματικών δικτύων, δεν φαίνεται να υπάρχει σύνδεση μεταξύ τους.⁴⁰

Οι οργανωμένες εγκληματικές ομάδες που ασχολούνται με το λαθρεμπόριο τσιγάρων είναι πολυάριθμες, συνήθως

μικτές (με συμμετοχή ημεδαπών και αλλοδαπών) και ιεραρχικά δομημένες. Η κατανομή έργου εντός του δικτύου εξαρτάται από τον τύπο της συγκεκριμένης εργασίας και αντιστοιχεί σε ρόλους και λειτουργίες, που αναλαμβάνονται στα διάφορα στάδια της αλυσίδας διανομής προϊόντων καπνού και σε συνάρτηση με τους κινδύνους μιας επιχείρησης, τις τοπικές συνθήκες, τον τύπο των προϊόντων κ.λπ. Σύμφωνα με τον Αντωνόπουλο⁴¹ το παράνομο εμπόριο καπνικών προϊόντων είναι παρόμοιο με οποιαδήποτε άλλη αγορά λαθραίων (π.χ. ναρκωτικά)· η δομή και οι λειτουργίες του εξαρτώνται από το επίπεδο διανομής και το είδος των παράνομων προϊόντων. Ειδικότερα, αυτές οι ομάδες οργανώνονται για τη μεταφορά και τη διανομή διαφορετικών ειδών παράνομων υπηρεσιών και αγαθών. Επίσης, υποστηρίζεται (ΔΑ 1) ότι το παράνομο εμπόριο τσιγάρων συσχετίζεται και με άλλες μορφές οργανωμένου εγκλήματος και ότι η ζήτηση καθορίζει την προσφορά: «... μπορεί να είναι τσιγάρα και όπλα μαζί, εμπορία γυναικών, ... μπορεί να είναι ναρκωτικά κ.λπ.... όπου υπάρχει ζήτηση, υπάρχει και προσφορά... προσπαθούν να καλύψουν τις αγορές, όπου χρειάζεται ...» (ΔΑ 1). Βέβαια η άποψη αυτή δεν είναι απόλυτα ακριβής καθώς στην οικονομία η προσφορά διαμορφώνει τη ζήτηση και όχι το αντίθετο: υποστηρίζεται, ωστόσο, ευρέως από πολλούς αλλά στερείται αποδεικτικής δοκιμασίας. Μέσω αυτής προωθείται η αντίληψη ότι αν οι καπνιστές είχαν τη δυνατότητα να διαλέξουν νόμιμα και παράνομα τσιγάρα με τους ίδιους όρους θα διάλεγαν τα παράνομα, γεγονός που δεν είναι αποδείξιμο.

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η Ελλάδα είναι κυρίως χώρα διέλευσης (ως ενδιάμεσος σταθμός) των παράνομων φορτίων από την Ασία και την Αφρική που κατευθύνονται προς την Ευρώπη (ΔΑ 1, 2, 3, 8). Σε πολύ μικροτερο βαθμό είναι και χώρα προορισμού. Σύμφωνα με έναν εμπειρογνώμονα, το 70-80% των παράνομων προϊόντων καπνού (70-80%) προορίζονται για το εξωτερικό και το υπόλοιπο 25% για εγχώρια εσωτερική κατανάλωση (ΔΑ 1). Η Ελλάδα είναι χώρα προορισμού για παράνομα φορτία από ορισμένες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και από τις Βαλκανικές χώρες ή από χώρες της Ασίας μέσω της Κύπρου και της Τουρκίας. Η εισαγωγή καπνικών προϊόντων από τα χερσαία σύνορα γίνεται κυρίως μέσω της Βουλγαρίας, της Αλβανίας και της Τουρκίας (ΔΑ1, 7, 8) και πραγματοποιείται με κατακεραματισμό των φορτίων. Ειδικά όσον αφορά τη Βουλγαρία, είναι πολύ σύνθηες μικρες ποσότητες καπνικών προϊόντων (καπνού και τσιγάρων) να μεταφέρονται με φορτηγά και να διοχετεύονται σε χώρα της βόρειας Ελλάδας.

Α. Η εμπλοκή με το λαθρεμπόριο

Η ύπαρξη κατάλληλης υποδομής αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη συμμετοχή στην παράνομη αγορά, καθώς είναι απαραίτητη η κατοχή και εμπορία πρώτων υλών:

«... Συνήθως, για να παράγεις τσιγάρα παράνομα πρέπει να έχεις εξοπλισμό και πρέπει να έχεις όλες τις πρώτες ύλες... πρώτες ύλες σημαίνει καπνός, φίλτρα, επιστόμιο, τσιγαρόχαρτο, κόλες, συσκευασίες, ετικέτες, οι οποίες είναι απαραίτητες για την κατασκευή του πακέτου στη διαδικασία

40. «Το ΣΔΟΕ κόβει τα λαθραία «στριφτά» τσιγάρα», 07/05/2013. Εφημερίδα ΠΡΩΤΟ ΘΕΜΑ, <http://www.protothema.gr/economy/art./276639/to-sdoe-kobei-ta-lathraia-strifta-tsigara/>. Χιόνη, Δ. (2015), «Το λαθρεμπόριο καπνού στην Ελλάδα της κρίσης», άρθρο στον *Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη*, <http://crime-in-crisis.com/>

41. Ετήσια Έκθεση της ΕΛ.ΑΣ (2017), ό.π.π. Antonopoulos, G. A. (2007) "The Greek connection(s): The social organization of the cigarette-smuggling business in Greece", *European Journal of Criminology*, 5 (3), σ.263-288.

παραγωγής ... έτσι έρχονται όλα αυτά τα υλικά παράνομα, πηγαίνουν σε αποθήκες ή απευθείας στα εργοστάσια, παράγονται τα τσιγάρα, στη συνέχεια τα αποθηκεύουν σε αποθήκες και ξεκινά η παράνομη διακίνηση τους είτε εντός είτε εκτός Ελλάδος ... »(ΔΑ 1).

Κατά συνέπεια, προκειμένου να συμμετέχει συστηματικά και αποτελεσματικά σε αυτό το είδος «εμπορίου» μια ομάδα πρέπει να τηρεί ορισμένες βασικές προϋποθέσεις σύμφωνα με την περιγραφή ενός από τα στελέχη των αρχών που έδωσαν συνέντευξη (ΔΑ 1):

«... α) να διαθέτει ένα δίκτυο υποδομών, μεταφορών και αποθήκευσης,

β) να έχει τη δυνατότητα πρόσληψης άλλων «νόμιμων» υπαλλήλων που εργάζονται σε μεταφορικές εταιρείες

γ) να είναι σε θέση να προωθεί αποτελεσματικά στις αγορές γνωστές μάρκες τσιγάρων,

δ) να αναπτύξει διαπροσωπικές επαφές με το προσωπικό των δικτυικών αρχών

ε) να είναι σε θέση να λειτουργεί σε μια σειρά τοπικών αγορών όπου ενδέχεται να υπάρχουν μεγάλες διαφορές στους φορολογικούς συντελεστές.

Επιπλέον, πρέπει να είναι αρκετά ευέλικτος, ώστε να προσαρμόζεται στις μεταβολές της αγοράς και στις διακυμάνσεις των τιμών. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να διατηρεί ένα τοπικό δίκτυο αντιπροσώπων και πληροφοριοδοτών, καθώς και πολλούς μεσάζοντες. Τέλος, οι λαθρέμποροι πρέπει να έχουν άμεση επαφή με τους πωλητές δρόμων και τα μικρά καταστήματα λιανικής πώλησης που είναι ο τελευταίος κρίκος στην αλυσίδα των επιχειρήσεων πριν τα τσιγάρα φτάσουν στον καταναλωτή ...».

B. Modus Operandi

Το λαθρεμπόριο καπνικών προϊόντων αναπτύσσεται με διάφορους τρόπους, διαδρομές και στάδια. Παρατηρούνται κυρίως πέντε στάδια για την ολοκλήρωση αυτού του είδους της εγκληματικής δραστηριότητας: α) η παραγωγή προϊόντων καπνού, β) η μεταφορά στη χώρα εμπορίας και στη συνέχεια η μεταφορά στην ειδικότερη τοποθεσία προορισμού, γ) ο κατακερματισμός του συνολικού φορτίου, δ) η μεταφορά του σε μικρότερες αποθήκες ή καταστήματα και ε) η διανομή του στη λιανική αγορά. Η συνεργασία των δικτυικών αρχών στο πλαίσιο της διεθνούς και ευρωπαϊκής συνεργασίας δίνει έμφαση στον έλεγχο των μεταφορών και ειδικότερα στα φορτία που εισάγονται σε κάθε χώρα. Οι εμπειρογνώμονες που συμμετείχαν στην έρευνα, υποστήριξαν ότι υπάρχουν κατά βάση 3 διαδρομές παράνομης διακίνησης: α) η παράνομη εισαγωγή λαθραίων καπνικών προϊόντων δια της θαλάσσιας ή χερσαίας οδού μέσω κοντέινερ ή φορτηγών, β) η παράνομη εγχώρια παραγωγή και η παράνομη διακίνηση του προϊόντος εντός της χώρας και γ) η εικονική εξαγωγή του προϊόντος και η επανεισαγωγή του στη χώρα (ΔΑ 3, 4).

Η ανάλυση του τρόπου λειτουργίας των οργανώσεων και των δικτύων λαθρεμπορίου καπνού είναι πολύ σημαντική επειδή επιτρέπει την κατανόηση των «πολιτικών μεταφορών» που χρησιμοποιούν.

Οι συγκεκριμένες πολιτικές εισαγωγής παράνομων προϊόντων καπνού εξαρτώνται από την περίπτωση, σε συνδυασμό με τις υποδομές που βρίσκονται στη διάθεση των δραστών τις προσφερόμενες ευκαιρίες, τις πολιτικές

ασφάλειας των εγκληματικών δικτύων και τις γεωγραφικές συνθήκες. Αυτές οι συνθήκες καθορίζουν τον τρόπο μεταφοράς και περαιτέρω τις πρακτικές διανομής.

Το ειδικότερο *modus operandi* που προκρίνεται από τις εγκληματικές οργανώσεις, προκειμένου να παραπλανήσουν τις αρχές εξαρτάται από τις συνθήκες μεταφοράς και τη συγκεκριμένη περίπτωση. Σύμφωνα με τις αφηγήσεις των εμπειρογνομόνων οι πλέον συνήθεις τρόποι παραπλάνησης των αρχών είναι οι ακόλουθοι:

i) Εικονική εξαγωγή: είναι η περίπτωση κατά την οποία δεν πληρώνεται ο ειδικός φόρος κατανάλωσης ΕΦΚ. Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες οι δράστες δηλώνουν ότι ένα φορτίο προορίζεται για εξαγωγή, όμως το φορτίο είτε δεν φτάνει τα σύνορα και διοχετεύεται σε παράνομες αγορές εντός της Ελλάδας, είτε φτάνει στα σύνορα και δεν τα περνάει, μολονότι δηλώνεται με παράνομα ή πλαστά τελωνειακά παραστατικά ότι τα πέρασε, είτε περνάει τα σύνορα και επανεισάγεται λαθραία στην Ελλάδα με σκοπό είτε την παράνομη διακίνηση του εντός Ελλάδας είτε τη συνέχιση του ταξιδιού του προς άλλες χώρες (ΔΑ 3, 4). Στις περιπτώσεις των εικονικών εξαγωγών ενδέχεται να υπάρχει σύμπραξη και ελληνικών νόμιμων εξαγωγικών εταιρειών (ΔΑ 4). Εκτός αυτού, η εγχώρια παραγωγή σε παράνομα εργοστάσια δεν είναι σπάνια: Αρκετοί εμπειρογνώμονες τόνισαν την ύπαρξη τουλάχιστον ενός παράνομου εργοστασίου ή μιας παράνομης μονάδας παραγωγής καπνού στη χώρα (ΔΑ 2, 8, 1). Οι εικονικές εξαγωγές και η εγχώρια παραγωγή παράνομων προϊόντων καπνού αποκαλύπτουν τη συμβίωση μεταξύ νόμιμης και παράνομης οικονομίας και τη συμβίωση μεταξύ εγκληματιών και μη, όπως επιβεβαιώνονται επιστημονικά εδώ και πολλά χρόνια. Αυτή η πτυχή του λαθρεμπορίου εξηγεί και το υψηλό επίπεδο κοινωνικής ανοχής και τους λόγους για τους οποίους η αποδιάρθρωσή του είναι πολύ πιο περίπλοκη από ό, τι σε άλλες μορφές οργανωμένου εγκλήματος.

ii) Απόκρυψη του προϊόντος: Υπάρχουν τρεις βασικές μέθοδοι για την απόκρυψη παράνομων προϊόντων καπνού σε εμπορευματοκιβώτια: α) Όταν η μεταφορά περιλαμβάνει περισσότερα από ένα εμπορευματοκιβώτια, τα λαθραία τσιγάρα είναι κρυμμένα σε ένα εμπορευματοκιβώτιο, ενώ άλλα περιέχουν τα νόμιμα και δηλωμένα προϊόντα. Ο σκοπός των λαθρεμπόρων είναι κατά τον δειγματοληπτικό έλεγχο που διεξάγουν τα τελωνεία να περάσουν από τον έλεγχο μόνο τα εμπορευματοκιβώτια με τα νομίμως δηλωμένα προϊόντα· (β) ο δεύτερος τρόπος είναι η απόκρυψη του παράνομου φορτίου μέσα στο νόμιμο φορτίο με «τάπα»: Δηλαδή, μετά από τρεις σειρές ή στρώσεις πραγματικού-δηλωθέντος εμπορεύματος κρύβονται τα παράνομα τσιγάρα· (γ) και ο τρίτος τρόπος είναι η απόκρυψη τσιγάρων μέσα στα εμπορεύματα, για παράδειγμα, σε ένα γραφείο, σε ένα στρώμα, σε ψυγεία κ.λπ. (ΔΑ 2).

Αυτός ο τύπος μεταφοράς καθορίζει τις ανάγκες ενός δικτύου, την οργάνωση και τον καταμερισμό εργασίας στο μεσαίο και χαμηλό επίπεδο λαθρεμπορίου, τις ενδεχόμενες πρακτικές διαφθοράς που υιοθετούνται. Συνήθως σε αυτόν τον τύπο μεταφοράς εμπλέκονται διακρατικά δίκτυα, καθώς είναι αναγκαίος ένας σχετικά μεγάλος αριθμός ατόμων για την υλοποίηση του σε εθνικό και τοπικό επίπεδο.

ii) Κατακερματισμός φορτίων - «Little and Often»: Η πρακτική της μεταφοράς μικρών ποσοτήτων παράνομων προϊόντων καπνού σε συχνά διαστήματα (μικρά και συχνά) είναι πολύ συχνή με στόχο την καταστρατήγηση του

νόμου (ΔΑ 1). Και τούτο διότι ο τελωνειακός Κώδικας προβλέπει ότι, όταν οι αναλογούντες φόροι και δασμοί στο παράνομο φορτίο ξεπερνούν τα 150.000 ευρώ, τότε η πράξη είναι κακούργημα. Κάτω από αυτό το όριο είναι πλημμέλημα. Επίσης μικρές ποσότητες σε συχνά δρομολόγια μεταφέρονται οδικώς με ιδιωτικά αυτοκίνητα από τη Βουλγαρία για διακίνηση σε χωριά, καφενεία και μικρο-μάγαζα στη Βόρεια Ελλάδα. Πρόκειται για μεμονωμένες περιπτώσεις μικρών ποσοτήτων αλλά σωρευτικά οι διαφυγόντες δασμοί και φόροι είναι μεγάλοι (ΔΑ 8).

Ωστόσο, ο κατακερματισμός των φορτίων δεν σχετίζεται μόνο με το ύψος της ποινής σε περίπτωση σύλληψης, αλλά και με την ευκολότερη μεταφορά, με το γεγονός ότι μόνο το χαμηλότερο επίπεδο του δικτύου εκτίθεται σε κινδύνους, με τις ανάγκες διαφόρων κοινωνικών ομάδων και τις ευκαιρίες επαγγελματικής αποκατάστασης που τους προσφέρει αυτός ο τύπος εγκληματικότητας στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης, αλλά και με γενικότερους πολιτισμικούς παράγοντες που συνδέονται με τους δρόμους.

iii) Μεταφορτώσεις εκτός ελέγχων: οι εμπειρογνώμονες που συμμετείχαν στην έρευνα ανέλυσαν λεπτομερώς ένα ολόκληρο σύστημα αποφυγής (ή εξουδετέρωσης) των ελέγχων των τελωνειακών ή άλλων αρχών που αναπτύσσεται μέσα από δαιδαλώδεις διαδρομές μεταφορτώσεων και εκφορτώσεων. Σύμφωνα με τις αφηγήσεις τους, ένα σημαντικό πρόβλημα στο σύστημα αυτό αποτελούν οι ζώνες ελεύθερου εμπορίου (free trade zones), όπως είναι τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και το Μαυροβούνιο. Εκεί, τα εμπορευματοκιβώτια μεταφορτώνονται σε άλλα πλοία χωρίς κανένα έλεγχο. Με αυτόν τον τρόπο, οι εγκληματικές οργανώσεις καταφέρνουν να διαγράψουν τα ίχνη τους και τον τόπο προέλευσης των προϊόντων (ΔΑ 1, 3, 5). Μια άλλη μορφή μεταφόρτωσης πραγματοποιείται σε διεθνή ύδατα. Εκεί, τα λεγόμενα “motherships” (μητρικά καράβια), είτε κατά τη διέλευση τους σε διεθνή ύδατα, είτε κατά τη διέλευση τους σε εθνικά ύδατα, μεταφορτώνουν εν πλω και στην ανοικτή θάλασσα τα παράνομα προϊόντα καπνού, σε άλλα, μικρότερα πλοία, προκειμένου να αποφύγουν τους ελέγχους των λιμενικών και τελωνειακών αρχών. Αντίστοιχα, έχει παρατηρηθεί και η εκφόρτωση του παράνομου εμπορεύματος σε απομονωμένες περιοχές από πλοία, τα οποία πλησιάζουν τις ακτές, όπου περιμένουν φορητά για να εκφορτώσουν τα εμπορεύματα (ΔΑ 1, 2, 5, 6, 7). Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες στην έρευνα, τέτοια περιστατικά έχουν παρατηρηθεί στο Ιόνιο και στη νότια Κρήτη. Στο Ανατολικό Αιγαίο, στα σύνορα με την Τουρκία, λόγω της προσφυγικής κρίσης και της εντατικής φύλαξης των συνόρων από πολλές αρχές (Λιμενικό, Πολεμικό Ναυτικό, FRONTEX, τουρκικές αρχές), δεν παρατηρούνται ανάλογα φαινόμενα (ΔΑ 5,6).

Γ. Η Δομή της λιανικής αγοράς

Η ανοικτή λιανική παράνομη αγορά τσιγάρων και προϊόντων καπνού αποτελεί μάλλον σύνηθες φαινόμενο στην Ελλάδα. Λαμβάνοντας υπόψη τις αφηγήσεις των εμπειρογνομόνων, αυτή η αγορά μπορεί να ταξινομηθεί σε πέντε κατηγορίες:

α) Αγορές λιανικής που οργανώνονται γύρω από μια υπάρχουσα νόμιμη υπαίθρια αγορά, όπως αυτές του Νέου Κόσμου, το παζάρι του Σχιστού ή του Ασπροπύργου (ΔΑ 1).

β) Αγορές λιανικής που οργανώνονται γύρω και εντός μιας υπάρχουσας παράνομης ανοικτής λιανικής αγοράς ή που εκμεταλλεύονται συνθήκες ευρύτερης συγκρουσικής κατάστασης. Στην περίπτωση αυτή εμπλέκονται πωλητές που έχουν προέλευση από κατώτερες κοινωνικές τάξεις εμπλέκονται με την παράνομη αγορά, ιδίως μετανάστες που έχουν εγκλωβιστεί στο λαθρεμπόριο από παράνομα δίκτυα μεταναστών και θεωρούνται ότι αποτελούν το «αναλώσιμο» τμήμα του δικτύου. Στην Αθήνα παράνομα τσιγάρα διακινούνται επίσης στην Περιοχή του Πολυτεχνείου, στο πλαίσιο ενός σύνθετου κοινωνικού περιβάλλοντος: οι συμμετέχοντες στην έρευνα υποστήριξαν ότι συμβάλλουν σε αυτό η εκμετάλλευση του πανεπιστημιακού ασύλου και η απουσία ελέγχων (ΔΑ 1, ΕΚ 1, ΕΚ 2).

γ) Αγορές λιανικής που οργανώνονται σε χώρους ελεύθερης πρόσβασης, όπως καφενεία, μικρά συνοικιακά σουπερ-μάρκετ, στα οποία συμμετέχουν πωλητές ειδικού προφίλ, όπως ηλικιωμένοι άνθρωποι, που πωλούν μικρές ποσότητες καπνού ώστε εάν συλληφθούν να αποφύγουν την ποινή (ΔΑ 5). «Περαιτέρω υπάρχει ένα άτυπο δίκτυο λιανικής πώλησης στα καφενεία και κυρίως στην επαρχία ή σε αποκεντρωμένες περιοχές. Εκεί συνταξιούχοι κυρίως, πίνουν τον καφέ τους, ξέροντας ότι θα περάσει σε συγκεκριμένη ώρα κάποιος, υπό τον οποίο θα αγοράσουν φθηνά τα τσιγάρα τους (ΔΑ 7, ΔΑ 8)». Στη βόρεια Ελλάδα κοντά στα σύνορα, οι παράνομες λιανικές αγορές καπνού είναι μάλλον «κανονικές» αγορές εντός της νόμιμης αγοράς. Όπως παρατηρείται «... σε πολλά χωριά καπνός και προϊόντα καπνού διακινούνται λαθραία σε καφενεία και mini-market, στα οποία οι αγοραστές γνωρίζουν ότι θα βρουν φθηνά προϊόντα καπνού» (ΔΑ 8). Είναι επίσης περίεργο ότι σε αυτές τις περιοχές όπου συγκεντρώνεται κατά κύριο λόγο η καλλιέργεια καπνού στην Ελλάδα, αντί οι κάτοικοι να καπνίζουν ακατέργαστο καπνό από την περιοχή τους, προτιμούν να καπνίζουν εισαγόμενα παράνομα τσιγάρα, τα οποία φθάνουν συνήθως στην Ελλάδα σε μικρές ποσότητες από τη Βουλγαρία.

δ) Αγορές λιανικής που οργανώνονται μέσω του διαδικτύου, χρησιμοποιώντας διαφημίσεις σε ιστοσελίδες. Στο διαδίκτυο ο ψιλοκομμένος καπνός πωλείται για 28-30 ευρώ ανά κιλό. Οι πωλητές παραθέτουν στην ιστοσελίδα ένα κινητό τηλέφωνο, το οποίο συνήθως δεν αντιστοιχεί σε κάποιο πραγματικό πρόσωπο και λόγω της ανωνυμίας του διαδικτύου είναι δύσκολο να τους εντοπίσεις (ΔΑ 8).

ε) Αγορές λιανικής στα αστικά κέντρα ως αποτέλεσμα ευρύτερων κοινωνικών αιτιών: ένας άλλος εμπειρογνώμονας από την καπνοβιομηχανία, υπογραμμίζει (ΕΚ 1) την κινητικότητα των πωλητών μέσα στον αστικό χώρο και τις λειτουργίες που έχουν για την αγορά οι κεντρικές περιοχές των αστικών κέντρων και το ρόλο της μείωσης του εισοδήματος στην εμπλοκή με την παράνομη αγορά. Σχετικά με την λιανική αγορά των παράνομων προϊόντων καπνού επισημαίνει ότι υπάρχουν κάποιες γειτονιές που το λαθρεμπόριο είναι αυξημένο σε σύγκριση με κάποιες άλλες. Δεν σημαίνει όμως ότι το πρόβλημα είναι εκεί, επειδή, «...έχω ακούσει ότι έρχονται άνθρωποι από όλες τις γειτονιές για να αγοράσουν παράνομα τσιγάρα, πχ. από τους ανθρώπους στο καφενείο της γειτονιάς ...» (ΕΚ 1). Οι έλεγχοι και η μείωση της ζήτησης είναι οι κύριες προτάσεις του ίδιου συνεντευξαζόμενου (ΕΚ 1).

V. Το νομικό πλαίσιο

Η λαθρεμπορία προβλέπεται και τιμωρείται ως διοικητική/τελωνειακή παράβαση και ποινικό αδίκημα από τον ισχύοντα Εθνικό Τελωνειακό Κώδικα (εφεξής ΕΤΚ).⁴² Ειδικότερα, σύμφωνα με το αρ. 142 του ΕΤΚ κάθε παραβίαση των διατυπώσεων και προβλέψεων του Κώδικα συνιστά διοικητική-τελωνειακή παράβαση, που επισύρει πρόστιμα και πολλαπλά τέλη, ενώ στο αρ. 155 ΕΤΚ, ορίζεται η αντικειμενική υπόσταση της λαθρεμπορίας ως ποινικού αδικήματος. Στις περιπτώσεις αυτές ο νόμος προβλέπει σωρευτικά την επιβολή τόσο διοικητικών όσο και ποινικών κυρώσεων.

Ειδικότερα, οι συμπεριφορές που πραγματώνουν το αδίκημα της λαθρεμπορίας (αρ.155§1ΕΤΚ) περιλαμβάνουν:

- (1) Τη μη εξουσιοδοτημένη εισαγωγή ή εξαγωγή εμπορευμάτων από την τελωνειακή αρχή από την κατά τόπον αρμοδιότητα των τελωνείων που υπόκεινται σε τελωνειακούς δασμούς και φόρους που εισπράττονται από τα τελωνεία.
- (2) Κάθε ενέργεια που αποσκοπεί στο να στερήσει το Ελληνικό Δημόσιο ή την Ευρωπαϊκή Ένωση από τους δασμούς που είναι υποχρεωμένοι να εισπράττουν από εισαγόμενα ή εξαγόμενα εμπορεύματα.

Πρόκειται για ένα υπαλλακτικώς μικτό αδίκημα, καθώς στο άρθρο 155 παρ. 2 τυποποιούνται 10 διαφορετικοί τρόποι τέλεσης του, ενώ ως προστατευόμενο έννομο αγαθό σύμφωνα με την κρατούσα άποψη τόσο στη θεωρία, όσο και στη νομολογία είναι αφενός η δημόσια περιουσία και αφετέρου τα οικονομικά συμφέροντα της ΕΕ.⁴³ Συμπεριφορές που εξομοιώνονται και εξειδικεύονται ως λαθρεμπορία σύμφωνα με το άρθρο 155 παρ. 2 ΕΤΚ είναι μεταξύ άλλων: (α) η διάθεση στην κατανάλωση εμπορευμάτων ατελώς ή με μειωμένες επιβαρύνσεις, χωρίς να καταβάλλονται οι προβλεπόμενοι δασμοί, φόροι και λοιπές επιβαρύνσεις και χωρίς την έγγραφη άδεια της αρμόδιας τελωνειακής αρχής, (β) η εισαγωγή ή εξαγωγή απαγορευμένων εμπορευμάτων, και (γ) κάθε έλλειψη εμπορευμάτων από τις αποθήκες αποταμίευσης, με σκοπό να στερηθεί το Δημόσιο τους εισπρακτέους δασμούς, φόρους κ.λπ.⁴⁴ Ωστόσο, υπάρχουν

διάσπαρτες στον ΕΤΚ επιμέρους διατάξεις, οι οποίες είτε παραπέμπουν ευθέως στο αρ. 155, είτε εισάγουν αυτοτελώς και άλλες μορφές λαθρεμπορίας πέραν εκείνων του αρ. 155 του Κώδικα.⁴⁵

Τα αδικήματα της λαθρεμπορίας επισύρουν ποινές ανάλογα με το μέγεθος της απώλειας των δημοσίων εσόδων. Η λαθρεμπορία θεωρείται πλημμέλημα, αν οι δασμοί και οι φόροι και οι λοιπές επιβαρύνσεις που στερήθηκε το Δημόσιο ή η Ε.Ε δεν υπερβαίνουν τα 150.000 ευρώ⁴⁶ (άρ. 157 παρ. 1 εδ. α' και β' ΕΤΚ) και θεωρείται κακούργημα όταν υπερβαίνουν αυτό το ποσό (βλ. αρ. (157 παρ. 1 εδ. γ ΕΤΚ). Όταν το αντικείμενο της λαθρεμπορίας αντιστοιχεί σε τελωνειακούς δασμούς, φόρους και άλλες επιβαρύνσεις, οι οποίες δεν υπερβαίνουν στο σύνολο τα 70.000 ευρώ, ο δράστης μπορεί να αποφύγει την άσκηση της ποινικής δίωξης, καθώς και την επιβολή κατασχέσεων εάν καταβάλλει πολλαπλό τέλος, το οποίο καθορίζεται στο διπλάσιο των δασμών, φόρων και λοιπών επιβαρύνσεων σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στο αρ 158 ΕΤΚ. Η ποινική αντιμετώπιση της λαθρεμπορίας ολοκληρώνεται με την επιβολή της δήμευσης των λαθρεμπορευμάτων ή της αντ' αυτής χρηματική ποινή με βάση το αρ. 160 ΕΤΚ και την απαγόρευση της αναστολής ή της μετατροπής της ποινής σε περίπτωση δεύτερης και κάθε περαιτέρω υποτροπής.

Σε επίπεδο δημοσίων πολιτικών, συνήθως οι ελληνικές αρχές αντιλαμβάνονται γενικά το λαθρεμπόριο καπνικών προϊόντων ως «εισαγόμενο» ζήτημα.⁴⁷ Συνεπώς, αναπτύσσουν πολιτικές αντιμετώπισής του που στοχεύουν στον έλεγχο της εισαγωγής / εξαγωγής, με συνέπεια οι πολιτικές ελέγχου να προσανατολίζονται μόνο σε ένα συγκεκριμένο τμήμα της αλυσίδας εφοδιασμού του παράνομου εμπορίου. Το νομικό πλαίσιο επικρίνεται ότι εμφορείται από μία αυστηρά οικονομική λογική. Το λαθρεμπόριο αντιμετωπίζεται με αποσπασματικό τρόπο ως ένα ζήτημα εισαγωγών-εξαγωγών. Η θεώρηση που αντανακλάται από τις διατάξεις του ΕΤΚ προάγει το πρότυπο ελέγχου του εγκλήματος αντί της πρόληψης και επομένως περιορίζεται στη διαχείριση του θέματος των κρατικών εσόδων σε βραχυπρόθεσμο ορίζοντα.

Ειδικότερα όμως σε αυτή τη νομοθεσία, έχει ασκηθεί από πολλές πλευρές και από τους συμμετέχοντες στην έρευνα στοχευμένη κριτική:

- (i) Ο νόμος επικρίνεται (ΔΑ 1, 3, 7) ως αναποτελεσματικός και επιεικής επειδή, οι διατάξεις αυτές θεωρείται ότι παρέχουν τη δυνατότητα στους δράστες αν διατηρούν την αξία των διαφυγόντων δασμών και φόρων κάτω από το όριο των 70.000 ευρώ, να αποφεύγουν την ποινική δίωξη και

42. Το νομικό πλαίσιο αντιμετώπισης της λαθρεμπορίας ρυθμίζεται από τον Εθνικό Τελωνειακό Κώδικα (ν. 2960/2001), όπως έχει τροποποιηθεί με τους νόμους: α) 3899/2010 (ΦΕΚ Α212/2010), β) 3986/2011(ΦΕΚ Α 152/2011), γ) 4093/2012 ΦΕΚ Α222/2012), δ) 4235/2014 (ΦΕΚ Α Α32/2014), ε) 4389/2016 (ΦΕΚ Α 94/2016)

43. Αδάμου, Ο. (2014), Η αξιόποινη πράξη της λαθρεμπορίας στην εθνική και ενωσιακή έννομη τάξη: ειδικά ζητήματα του Ν 2960/2001, ΑΠΘ σχολή ΝΟΠΕ, Τμήμα Νομικής, Διδακτορική διατριβή δημοσιευμένη στο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, προσπελάσιμη ηλεκτρονικά στη διεύθυνση <<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/40190>>, σ. 162.

44. (4) Η ύπαρξη εμπορευμάτων σε πλοία, τα οποία παραπλεύουν στην ακτή και κατευθύνονται σε ελληνικό λιμάνι χωρίς να αναφέρονται στα δηλωτικά του πλοίου. (5) Η ύπαρξη εμπορευμάτων σε πλοίο, ακόμη και αναγεγραμμένων στο δηλωτικό, το οποίο έχει προσορμίσει χωρίς ανώτερη βία σε λιμάνι ή όρμο του Κράτους, στο οποίο δεν επιτρέπεται προσέγγιση. (6) Η κατά τη στιγμή της αναχώρησης του πλοίου η έλλειψη εμπορευμάτων, που φορτώθηκαν για το εξωτερικό ή για άλλο λιμάνι του κράτους με παραστατικό διαμετακόμισης. (7) Η αγορά, πώληση και κατοχή εμπορευμάτων που εισάγονται ή τίθενται σε κυκλοφορία κατά τρόπο που συνιστά το αδίκημα της λαθρεμπορίας. 8) Η με οποιονδήποτε τρόπο αφαίρεση του αριθμού πλαισίου από αυτοκίνητο ή παραποίηση αυτού και η με οποιονδήποτε τρόπο τοποθέτησή του, ενσωμάτωσή του σε άλλο αυτοκίνητο, για το οποίο δεν έχουν καταβληθεί οι οφειλόμενοι δα-

σμοί και λοιποί φόροι. (9) Η υποτιμολόγηση ή υπερτιμολόγηση εισαγόμενων ή εξαγόμενων εμπορευμάτων, εφόσον συνεπάγεται απώλεια δασμών, φόρων και λοιπών επιβαρύνσεων. (10) Η παράνομη εισαγωγή ή μεταφορά ειδών και δειγμάτων άγριας πανίδας και χλωρίδας που κινδυνεύουν με εξαφάνιση.

45. Αδάμου, Ο. (2014), όπ.π., σ. 144-145

46. Εάν υποθεθεί ότι ένα πακέτο τσιγάρα περιέχει συνήθως 20 τσιγάρα και ότι μία κούτα τσιγάρα περιέχει δέκα πακέτα και ότι κάθε πακέτο κοστίζει στη νόμιμη αγορά περί τα 4 ευρώ, τότε θα μπορούσε να υπολογιστεί ότι οι απολεσθέντες δασμοί και φόροι που αντιστοιχούν στο ποσό των 150.000 ευρώ αντιστοιχούν κατά προσέγγιση σε 75.000 τσιγάρα.

47. Βιδάλη, Σ. (2017), Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 158-162.

τις κατασχέσεις, και τους «επιτρέπει» να αποφύγουν την ποινή της κάθειρξης αν διατηρήσουν την αξία των απολεσθέντων δασμών και φόρων κάτω από το όριο των 150.000 ευρώ.. Οι λαθρεμπόροι επωφελούνται από το νόμο και χρησιμοποιούν τη μέθοδο «λίγα και συχνά» (little and often), προκειμένου να αποφύγουν τις υψηλότερες ποινές.

(ii) Εκτός αυτού, αποτελεί πρόβλημα -τουλάχιστον σε επίπεδο συμβολισμών- η επανάκτηση των λαθρεμπορικών πλοίων από τα ίδια κυκλώματα. Οι ερωτώμενοι επισήμαναν ότι υπάρχουν αρκετά παραδείγματα πλοίων που ενώ κατασχέθηκαν, δημεύθηκαν και πλειστηριάστηκαν για λαθρεμπορία, αγοράστηκαν ξανά από το ίδιο κύκλωμα ή από τα ίδια φυσικά πρόσωπα και χρησιμοποιήθηκαν και πάλι για λαθρεμπόριο (ΔΑ 1, 5, 6, 7).

(iii) Επίσης ζήτημα αντεγκληματικής πολιτικής αποτελεί γενικά η κρατούσα εργασιακή νοοτροπία στις υπηρεσίες. Όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις στην παρούσα έρευνα, το λαθρεμπόριο έως πρόσφατα δεν ταυτιζόταν με το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα και αυτό αποτυπωνόταν ακόμα και στη νομοθεσία. Μέχρι το νόμο 4072/2012 το το λαθρεμπόριο δεν περιλαμβανόταν στον κατάλογο των κακουργημάτων που τελούνται στο πλαίσιο της εγκληματικής οργάνωσης του άρθρου 187 ΠΚ. Αυτό είχε σημαντικές συνέπειες όσον αφορά: α) την ποινική καταδίκη εγκληματικών ομάδων όχι ως εγκληματικών οργανώσεων αλλά ως συμμοριών, β) την απαγόρευση χρήσης από τις αρχές των ειδικών ανακριτικών πράξεων που προβλέπονται για την εξάρθρωση των εγκληματικών οργανώσεων (άρ. 253 Α ΚΠΔ).⁴⁸ Όπως επισημαίνεται σχετικά (ΔΑ 1): «ενώ το λαθρεμπόριο αποτελεί την επιτομή, την καρδιά του οργανωμένου εγκλήματος για πολλά χρόνια δεν αντιμετωπιζόταν ως οργανωμένη εγκληματικότητα από τις διωκτικές αρχές και δεν είχε τεθεί ψηλά στην ατζέντα της αντεγκληματικής πολιτικής. Και αυτό συμβαίνει επειδή υπάρχει μία ταξική αντίληψη για το ποιες πράξεις εντάσσονται στο άρ. 187 ΠΚ για το οργανωμένο έγκλημα. Η αντίληψη αυτή αντανakλάται στο νόμο αλλά και στην νοοτροπία των διωκτικών αρχών, που έχουν γαλουχηθεί με την άποψη, ότι στο οργανωμένο έγκλημα εντάσσονται κατά κύριο λόγο οι διακεκριμένες κλοπές, οι ληστείες και τα ναρκωτικά και όχι το οικονομικό έγκλημα, τα εγκλήματα λευκού κολάρου, η φοροδιαφυγή, η δασμοαποφυγή, η διαφθορά και η νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες (ξέπλυμα βρώμικου χρήματος). Για το λόγο αυτό μόλις το 2012 εντάχθηκαν ως βασικά αδικήματα του οργανωμένου εγκλήματος (άρ. 187ΠΚ) τα φορολογικά και τελωνειακά αδικήματα, ενώ μέχρι και σήμερα δεν έχουν ενταχθεί τα αδικήματα διαφθοράς (δωροδοκία, δωροληψία) και το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος (ΔΑ1)»

(iv) Οι δυσχέρειες στην έρευνα επίσης οφείλονται στον τρόπο θεσμικής ρύθμισης των ανακριτικών πράξεων, κα-

θώς δεν προβλέπονται ίδιες ανακριτικές πράξεις για την εξάρθρωση μίας εγκληματικής οργάνωσης (253 Α ΚΠΔ) σε σχέση με αυτές για την ανακάλυψη των αδικημάτων διαφθοράς (253Β ΚΠΔ), με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται για τα αδικήματα αυτά η έρευνα. (ΔΑ 1)

(v) Οι καθυστερήσεις στη δικαστική έρευνα και στην έκδοση δικαστικών αποφάσεων οι δικονομικές δυσχέρειες που καταγράφονται στη δικαστηριακή πράξη σχετικά με τη χρήση αποδεικτικών στοιχείων που έχουν παραχθεί με τεχνολογικά μέσα (συνακροάσεις, βίντεο, παρακολούθησεις) αποτελούν ορισμένα ακόμα ζητήματα κριτικής (ΔΑ 7) αλλά δεν είναι σαφές αν προκύπτουν εξαιτίας του θεσμικού πλαισίου ή οργανωσιακών προβλημάτων ή υποστελέχωσης των αρμόδιων αρχών και υπηρεσιών.

Α. Πρόσφατες εξελίξεις όσον αφορά τον έλεγχο της εφοδιαστικής αλυσίδας

Πιο πρόσφατα, ο Ν 4410/2016 (ΦΕΚ Α' 141/3.8.2016) τροποποίησε τον ΕΤΚ και ενσωμάτωσε την Ευρωπαϊκής Οδηγίας 40/2014 σχετικά με το παράνομο εμπόριο προϊόντων καπνού. Στόχος του νόμου ήταν να παρέμβει στην αλυσίδα εφοδιασμού του καπνού και των βιομηχανοποιημένων προϊόντων καπνού, προκειμένου να ελέγξει τη «γκρίζα ζώνη» τους, δημιουργώντας ένα σύστημα ελέγχου σε κάθε στάδιο της αλυσίδας εφοδιασμού· επίσης, να αυξηθούν τα φορολογικά έσοδα και να αντιμετωπιστεί η επέκταση του λαθρεμπορίου. Ο νόμος αυτός εισάγει ένα σύστημα ελέγχων που λειτουργεί προληπτικά και αποτρεπτικά για όσους επιδιώκουν την εμπλοκή με το λαθρεμπόριο καπνικών. Επίσης πρόκειται για ένα σύστημα εξω-ποινικής περιστασιακής πρόληψης. Συγκεκριμένα με το Νόμο 4410/2016:

(α) Θεσπίστηκε σύστημα αδειοδότησης σε κάθε στάδιο της εφοδιαστικής αλυσίδας των καπνικών προϊόντων (άρθρο 1 παρ. 1 του Ν 4410/2016), με στόχο τον έλεγχο των διακινήσεων του καπνού και βιομηχανοποιημένων καπνών, καθώς και του εξοπλισμού παραγωγής αυτών στη χώρα μας, σε όλα τα στάδια της εφοδιαστικής αλυσίδας.

(β) Δημιουργήθηκε μητρώο εφοδιαστικής αλυσίδας καπνικών, στο οποίο θα καταχωρούνται, τηρούνται και παρακολουθούνται ηλεκτρονικά όλες οι σχετικές άδειες, που χορηγούνται στα πλαίσια της εφοδιαστικής αλυσίδας καπνού και βιομηχανοποιημένων καπνών από το στάδιο της παραγωγής έως το τελικό σημείο λιανικής πώλησης, καθώς και του εξοπλισμού παραγωγής αυτών (άρ. 2 παρ. 1 του Ν 4410/2016). Ειδικότερα καθιερώθηκε στο Πληροφορικό Σύστημα Τελωνειακών Ηλεκτρονικών Υπηρεσιών (ICISnet) το Ενιαίο Κεντρικό Μητρώο Εφοδιαστικής Αλυσίδας Καπνού και Βιομηχανοποιημένων Καπνών (ΕΚΜΕΑ), στο οποίο καταχωρούνται οι εν λόγω άδειες και λαμβάνουν ένα Μοναδικό Αριθμό Μητρώου Διακινητή Καπνικών Προϊόντων (ΑΜΔΙ-ΚΑΠ). Ο αριθμός αυτός αναγράφεται υποχρεωτικά σε κάθε διακίνηση στο εσωτερικό της χώρας μέχρι το τελικό σημείο λιανικής πώλησης στα προβλεπόμενα κατά περίπτωση εμπορικά ή συνοδευτικά έγγραφα μεταφοράς. Το ICISnet είναι ένα σύστημα πληροφορικής που συγκεντρώνει τις τελωνειακές πληροφορίες με στόχο την πρόληψη, διερεύνηση και δίωξη παραβιάσεων της κοινοτικής, τελωνειακής ή γεωργικής νομοθεσίας.⁴⁹

48. Η λαθρεμπορία προστέθηκε στα βασικά αδικήματα του άρ. 187 ΠΚ με το άρ. 320 παρ. 9α του Ν. 4072/2012. Σύμφωνα με το τελευταίο εδ. της παρ. 1 του άρ. 187 «Με την ίδια ποινή τιμωρείται και ο υπαίτιος της πράξεως του πρώτου εδαφίου, αν η εγκληματική οργάνωση επιδιώκει την τέλεση περισσότερων αξιόποινων πράξεων σχετικά με την αποφυγή καταβολής νόμιμου φόρου, τέλους ή δασμού ή άλλης επιβαρύνσεως κατά την αγορά, πώληση, παραλαβή, παράδοση, μεταφορά, διαμετακόμιση, εμπορία, κατοχή, αποθήκευση, εισαγωγή ή εξαγωγή εμπορεύματος ή και προϊόντος απομίμησης, παραποίησης ή πειρατείας.

49. Το σύστημα εξειδικεύτηκε με την ΑΥΟ ΔΣΤΕΠ Δ 1075428 ΕΞ 2018/16-5-2018 (ΦΕΚ 1813 Β' 21-5-2018), όπως τροποποιή-

(γ) Θεσπίστηκε η υποχρέωση εφαρμογής μέτρων δέουσας επιμέλειας από τις αδειοδοτημένες καπνοβιομηχανίες και τα αδειοδοτημένα επαγγελματικά εργαστήρια παραγωγής προϊόντων καπνού (σύστημα «know your client») (άρθρο 3 του Ν 4410/2016).⁵⁰

(δ) Θεσπίστηκε η απαγόρευση διασυννοριακών πωλήσεων καπνού με τη χρήση νέων τεχνολογιών, μέσω διαδικτύου ή τηλεπικοινωνιών (άρθρο 4 του Ν 4410/2016).

(ε) Προβλέφθηκε σύστημα ικνηλασιμότητας και επιπλέον χαρακτηριστικού ασφαλείας για όλα τα προϊόντα καπνού.⁵¹

στ) Δημιουργήθηκε το Συντονιστικό Επιχειρησιακό Κέντρο (Σ.Ε.Κ) για την αντιμετώπιση του λαθρεμπορίου κατά τα πρότυπα άλλων χωρών (άρθρο 6 του Ν 4410/2016) για το συντονισμό των υπηρεσιών που εμπλέκονται στη δίωξη του λαθρεμπορίου και στη λήψη, ανάλυση και επεξεργασία όλων των διαθέσιμων πληροφοριών. Μέχρι σήμερα το ΣΕΚ έχει συντονιστικό και όχι επιχειρησιακό ρόλο και βραχίονα.

Ωστόσο, παρά τις φιλόδοξες ρυθμίσεις του νέου νομικού πλαισίου οι συμμετέχοντες στην έρευνα εξέφρασαν ανησυχίες ως προς την πραγματική εφαρμογή των νέων διατάξεων, ενώ τόνισαν την ανάγκη παιδείας των νομοθετικών ρυθμίσεων με εκστρατείες ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης των πολιτών στην κατεύθυνση της μείωσης της ζήτησης παράνομων προϊόντων καπνού (ΔΑ 1,3,8).⁵²

θηκε με την Α. 1110/2019 απόφαση της υφυπουργού Οικονομικών που δημοσιεύτηκε στις 21-05-2018, «Εξειδίκευση των μέτρων δέουσας επιμέλειας (due diligence) στην εφοδιαστική αλυσίδα βιομηχανοποιημένων καπνών».

50. Ό.π.π.

51. Με την εν λόγω ρύθμιση μεταφέρθηκε στο εθνικό μας δίκαιο, η διάταξη του άρθρου 18 της Οδηγίας 2014/40/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 3ης Απριλίου «για την προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών-μελών σχετικά με την κατασκευή, την παρουσίαση και την πώληση προϊόντων καπνού και συναφών προϊόντων», DIR 2014/40 ΕΡ, Official Journal of EU, vol. 57, 29.4.2014. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0040&from=EN>. Ως προθεσμία για την εφαρμογή του συστήματος ικνηλασιμότητας έχει οριστεί η 20η Μαΐου 2019 για τα τσιγάρα και τα στρφτά τσιγάρα και η 20η Μαΐου 2024 για τα υπόλοιπα προϊόντα καπνού.

52. Με πρωτοβουλία του ιδιωτικού τομέα και ειδικότερα της εταιρείας Παπαστράτος πραγματοποιήθηκαν 7 κύματα καμπάνιας από το 2012 μέχρι και το 2016. Η καμπάνια υποστηρίχθηκε από ένα μεγάλο φάσμα εμπλεκόμενων φορέων: το Υπουργείο Οικονομίας, Ανάπτυξης και Τουρισμού, το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, το Υπουργείο Ναυτιλίας και Νησιωτικής Πολιτικής, το Δήμο Αθηναίων, το Δήμο Θεσσαλονίκης, το σύνδεσμο Μεταποιητών, το σύνδεσμο περιπτερούχων και την ΠΑΣΕΓΕΣ, το Ινστιτούτο Καταναλωτών και από το 2014 και από τις εισαγωγικές εταιρίες καπνικών. Η ενημερωτική καμπάνια έφτασε να περιλαμβάνει εφημερίδες, ραδιόφωνο, διαδίκτυο, το μετρό της Αθήνας και σταθμούς ΚΤΕΛ σε όλη τη χώρα. Χαρακτηριστική είναι και η καμπάνια ενημέρωσης για τις αρνητικές συνέπειες του λαθρεμπορίου προϊόντων καπνού στη νόμιμη αγορά και οικονομία με πρωτοβουλία του Επαγγελματικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης στο πλαίσιο της οποίας κυκλοφόρησε σποτ του Σωματείου Καπνοπωλών, Ψηλίκων και Περιπτέρων Μακεδονίας. Βλ. σε <<https://youtu.be/OyTqa8CrFe4>>, (πρόσβαση 31.10.2019)

Β. Θεσμικά κενά και δυσλειτουργίες στον τομέα της έρευνας των διωκτικών αρχών

Από την άλλη, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι οι οικονομικοί περιορισμοί που επιβλήθηκαν στη χώρα μας λόγω της κρίσης είχαν σοβαρό αντίκτυπο στην αποτελεσματικότητα του ποινικοκατασταλτικού συστήματος, καθώς οδήγησαν στην υποστελέχωση και στην έλλειψη τεχνολογικού εξοπλισμού. Όμως, η έλλειψη τεχνολογικής υποδομής οφείλεται και στην αμέλεια των ελληνικών αρχών να προμηθευτούν σαρωτές ακτίνων Χ (scanners) κατά το χρονικό διάστημα πριν από την κρίση (ΔΑ1, ΔΑ2). Παράλληλα, οι ερωτώμενοι επεσήμαναν τα οργανωτικά ζητήματα και τα διαρθρωτικά ελλείμματα των διωκτικών αρχών, τα προβλήματα διαχείρισης και ανάλυσης πληροφορίας (intelligence) αλλά και ζητήματα που άπτονται του συντονισμού και της συνεργασίας των αρμόδιων υπηρεσιών. Η εξάρθρωση των εγκληματικών δικτύων, άλλωστε, απαιτεί μία συστηματική συλλογή, ανάλυση και διαχείριση της πληροφορίας από περισσότερες υπηρεσίες εντός κι εκτός Ελλάδος σε συνδυασμό με την εφαρμογή ειδικών ανακριτικών μεθόδων, όπως είναι η ανακριτική διεύθυνση και οι ελεγχόμενες παραδόσεις. Οι ειδικές, ωστόσο αυτές ανακριτικές πράξεις εφαρμόζονται σπάνια στην πράξη, λόγω έλλειψης καταλλήλως εκπαιδευμένου προσωπικού και λόγω απουσίας συστηματικής ανάλυσης της πληροφορίας (ΔΑ 1,2,3).

Το ζήτημα της επεξεργασίας και ανάλυσης των πληροφοριών στην Ελλάδα είναι αρκετά περίπλοκο και σύμφωνα με έναν ειδικό που συμμετείχε στην έρευνα το θέμα συνδέεται με την υπεροχή της Αστυνομίας έναντι άλλων διωκτικών υπηρεσιών στο παρελθόν. Το αποτέλεσμα αυτών των πολιτικών οδήγησε σε ένα κατακερματισμένο σύστημα πληροφοριών, το οποίο χαρακτηριζόταν από έλλειψη συνεργασίας και ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ των υπηρεσιών. Ωστόσο, σύμφωνα με τον ίδιο (ΔΑ1) και σήμερα, το κύριο σύστημα ανάλυσης και διαχείρισης πληροφοριών είναι ένα κεντρικό σύστημα, χωρίς να είναι δυνατή η επαλήθευση της αποτελεσματικότητάς του. Υπάρχει μια κεντρική υπηρεσία για την ανάλυση και διαχείριση πληροφοριών στην Ελληνική Αστυνομία (η ΔΙΔΑΠ, η οποία δεν πρέπει να συγχέεται με την Εθνική Υπηρεσία Πληροφοριών -ΕΥΠ), αλλά κάθε υπηρεσία (π.χ. τελωνεία, Διεύθυνση Οικονομικής Αστυνομίας) έχει το δικό της σύστημα διαχείρισης και ανάλυσης πληροφοριών, το οποίο δεν είναι πάντα συμβατό με τα συστήματα των άλλων υπηρεσιών. Όπως ανέλυσε συμμετέχων στην έρευνα: «... η ανάλυση των πληροφοριών βασίζεται στο μικτό μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο, υπάρχει μια κεντρική υπηρεσία για την ανάλυση που είναι η Διεύθυνση Διαχείρισης και Ανάλυσης Πληροφοριών της Ελληνικής Αστυνομίας (ΔΙΔΑΠ), αλλά κάθε υπηρεσία κάνει τη δική της ανάλυση ... Είναι αξιοσημείωτο ότι η συνεργασία και ο συντονισμός των υπηρεσιών που είναι ένα πολύ σημαντικό θέμα βρίσκονται σε πολύ χαμηλά επίπεδα ...» (ΔΑ1).

Στις θεσμικές δυσλειτουργίες προστίθεται και το νομικό πλαίσιο της προστασίας των μαρτύρων, το οποίο κρίνεται ως ανεπαρκές και αναποτελεσματικό, με πολλά θεσμικά κενά και ασυνέχειες, με αποτέλεσμα να έχει εφαρμοστεί με περιορισμένη επιτυχία (ΔΑ 5).

VI. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η παράνομη αγορά τσιγάρων αποτελεί μια σταθερή παράλληλη οικονομία με τη νόμιμη, που υπονομεύει τα έσοδα της Χώρας αλλά και των κρατών-μελών της Ε.Ε. Ταυτόχρονα αποτελεί βασική πηγή χρηματοδότησης του οργανωμένου εγκλήματος σε διεθνές επίπεδο. Πρόκειται για μια υψηλά κερδοφόρα εγκληματική δραστηριότητα, η οποία αναπτύσσεται μέσα από διεθνή δίκτυα. Ωστόσο το γεγονός ότι πρόκειται για μια δραστηριότητα που ο εγκληματικός χαρακτήρας της δεν έχει μεγάλη κοινωνική απαξία και συχνά αυτό αφορά όχι μόνον την έκταση της διαφθοράς στις υπηρεσίες του κράτους αλλά και τη συμμετοχή κρατών στο είδος αυτό λαθρεμπορίου, μας υποδεικνύει ότι η αντιμετώπιση του λαθρεμπορίου καπνού οφείλει να έχει ιδιαίτερο χαρακτήρα σε σύγκριση με άλλες παράνομες δραστηριότητες οικονομικού ενδιαφέροντος. Κατ' αρχάς από τα προαναφερθέντα προκύπτει ο συμβιωτικός χαρακτήρας της νόμιμης με την παράνομη οικονομία τόσο στο πεδίο της παραγωγής, των μεταφορών όσο και στο πεδίο των δικτύων λιανικής πώλησης. Επίσης προκύπτει ότι ένα μέρος του λαθρεμπορίου καπνικών δεν μπορεί να υλοποιηθεί χωρίς ένα δίκτυο ή σύστημα διαφθοράς στις αστυνομικές και τις τελωνειακές αρχές. Ο λαϊκός χαρακτήρας του είδους αυτού του λαθρεμπορίου και οι ιστορικές του ρίζες δημιουργούν δίκτυα συγκάλυψης στο κατώτερο επίπεδο λιανικής αγοράς, ενώ η υψηλή φορολογία ενισχύει αυτές τις τάσεις και άρα η φορολογική πολιτική ενισχύει την παρανομία σε αυτήν την περίπτωση. Επίσης τα προβλήματα που αναφέρθηκαν ως προς την οργάνωση και τη λειτουργία των αρχών αποτελούν συχνά τυπικές περιπτώσεις που στη βιβλιογραφία αναφέρονται «ως άτυπες πρακτικές αδρανοποίησης του νόμου» και «αδιαφορία των αρμοδίων». Η διεθνική του διάσταση παραπέμπει προφανώς στην ανάγκη διεθνούς συνεργασίας. Τα προαναφερθέντα μας οδηγούν στη διαπίστωση ότι εκτός από την ποινική και αστυνομική αντιμετώπιση του φαινομένου του λαθρεμπορίου καπνού

οι δημόσιες πολιτικές πρέπει να στραφούν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο που θα αναπτύσσει επιμέρους μέτρα με όρους κοινωνικής πολιτικής. Διότι το οργανωμένο έγκλημα συνιστά ένα κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο δε μπορεί να αντιμετωπιστεί χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η οικονομία που παράγει αλλά και το κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται, αλλά και οι όροι που δημιουργούν κίνητρα στους ανθρώπους να εμπλακούν τόσο στις εγκληματικές οργανώσεις όσο και ειδικά για αυτό το είδος λαθρεμπορίου ως καταναλωστές.

Η μορφολογία, η κοινωνική οργάνωση και το *modus operandi* των εγκληματικών οργανώσεων καθορίζονται από το ευρύτερο οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο και από τις σχέσεις εξουσίας. Οι μεταβολές της οικονομίας αντίστοιχα επηρεάζουν και τον τρόπο διάρθρωσης των παρανομων αγορών του οργανωμένου εγκλήματος. Περαιτέρω συντελούν στο σχηματισμό των απαιτούμενων εκείνων συνθηκών που οδηγούν ολόκληρες πληθυσμιακές ομάδες «εκτός» νόμιμης οικονομίας, δημιουργώντας έτσι δεξαμενές ατόμων που στελεχώνουν τις παράνομες αγορές. Επομένως, η εκάστοτε ποινική αντίδραση απέναντι στο οργανωμένο έγκλημα θα είναι αναποτελεσματική, εάν δεν πλαισιώνεται και από την ανάπτυξη δράσεων κοινωνικής πρόληψης, όπως κοινωνικές πολιτικές για τη ρύθμιση και τη μείωση της φτώχειας και την ελάττωση των κοινωνικών ανισοτήτων, καθώς και στρατηγικές παρέμβασης για τους νέους με στόχο τη διεύρυνση των ευκαιριών εργασίας. Η φτώχεια δεν δημιουργεί μόνον τάσεις εμπλοκής με την μικρο-παρανομία και άρα με το λαθρεμπόριο μικρής κλίμακας (ιδίως όταν είναι ξαφνική στο πλαίσιο έντονων κοινωνικών ανισοτήτων) αλλά και τάσεις κατανάλωσης φθηνότερων προϊόντων. Από την άλλη μεριά δημόσιες πολιτικές ενημέρωσης για τις πραγματικές συνέπειες που έχει η κατανάλωση λαθραίων τσιγάρων θα μπορούσε να αποτελέσει ένα ουσιαστικό μέτρο προς την κατεύθυνση της αλλαγής των προτιμήσεων των καπνιστών συνολικά.

Πρόληψη της διαφθοράς σε περιόδους οικονομικής και θεσμικής κρίσης

Κωνσταντίνου Ι. Καλλίρη

Essex Law School

Η οικονομική ανασφάλεια σχετίζεται άμεσα με τη θεσμική ανασφάλεια. Η δε έλλειψη εμπιστοσύνης απέναντι στους θεσμούς είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα των κοινωνιών που μαστίζονται από διαφθορά. Οι δημοκρατικοί θεσμοί (ιδίως όσοι υλοποιούν τις βασικές δημοκρατικές αρχές: για παράδειγμα, η ανεξάρτητη δικαιοσύνη είναι η αναγκαία συνέπεια της διάκρισης των εξουσιών) αντιμετωπίζονται από τους πολίτες των ανεπτυγμένων κοινωνιών ως αναχώματα απέναντι στη διαφθορά. Σύμφωνα με έρευνες της Παγκόσμιας Τράπεζας, η διαίσθηση των πολιτών είναι εξαιρετικά ακριβής στο ζήτημα της διαφθοράς, καθώς τα πραγματικά της επίπεδα δε διαφέρουν ιδιαίτερα από εκείνα που υποθέτει η κοινή γνώμη. Εξίσου σημαντική είναι η επιβεβαίωση της κρατούσας άποψης ότι όσο πιο ανεπτυγμένοι είναι οι δημοκρατικοί θεσμοί, τόσο χαμηλότερα είναι τα επίπεδα διαφθοράς σε μία κοινωνία. Η παρούσα εισήγηση εξετάζει τη διαβρωτική επίδραση της διαφθοράς σε περιόδους θεσμικής και οικονομικής κρίσης. Αρχικά, προσεγγίζεται ο όρος «διαφθορά», ως έννοια διακριτή από εκείνη του οικονομικού εγκλήματος και ευρύτερη από το σύνολο των εγκλημάτων που περιγράφονται στον Ποινικό Κώδικα και τους ποινικούς νόμους και συνήθως συνδέουμε με τη διαφθορά. Στην συνέχεια, θα δούμε πώς η διαφθορά προκαλεί και επιδεινώνει τις οικονομικές και θεσμικές κρίσεις. Τέλος, θα εξετασθούν προτάσεις για την αντιμετώπιση του φαινομένου.

Financial insecurity is directly related to institutional insecurity. A lack of trust towards institutions is a feature of societies which are plagued by corruption. Democratic institutions (especially those that flesh out fundamental democratic principles: for example, an independent judiciary is an inevitable result of the separation of powers) are seen by citizens of developed countries as barriers against corruption. According to research published by the World Bank, people's intuitive perceptions regarding corruption are particularly accurate, given that its true levels do not differ significantly from the public's assumptions. Equally importantly, there is evidence supporting the widespread view that the more developed a given society's democratic institutions, the lower the levels of corruption. This presentation explores corruption's corrosive role in times of financial and institutional crisis. Initially, the term 'corruption' is described in terms that separate the notion from financial crime and provide a more general context than the one suggested by the study of criminal offences normally associated with corruption. Then, we will take a closer look at the ways in which corruption causes and exacerbates financial and institutional crises. Finally, some key corruption-preventing policies and policy recommendations will be critically discussed.

Η σύνδεση της διαφθοράς με τη λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών είναι συνήθης και διαισθητικά ελκυστική. Ο λόγος είναι φαινομενικά απλός: οι περισσότερες υποθέσεις διαφθοράς που βλέπουν το φως της δημοσιότητας και απασχολούν την κοινή γνώμη έχουν πολιτική χροιά. Δεν λείπουν, φυσικά, από την καθημερινή ειδησεογραφία ιστορίες δωροδοκίας από την καθημερινότητα όλων των πολιτών. Αλλά η διαφθορά που μαρτυρά ότι «κάτι πάει στραβά» σε μία δημοκρατική κοινωνία είναι εκείνη που λαμβάνει χώρα στα λεγόμενα «υψηλά κλιμάκια» (high level corruption). Όταν οι εκπρόσωποι των θεσμών υποκύπτουν στον πειρασμό του χρηματισμού ή της προνομιακής μεταχείρισης των «δικών τους ανθρώπων», οι πολίτες συχνά αμφισβητούν τους ίδιους τους θεσμούς: αν ένας θεσμός δεν μας προστατεύει από την αυθαιρεσία όσων τον υπηρετούν, τότε ίσως είναι ένας κακός, αχρείαστος, θεσμός. Η αίσθηση ότι η διαφθορά είναι ένα είδος εξαπάτησης των πολιτών και κατάχρησης της εμπιστοσύνης τους στην αυτοελεγκτική δύναμη της δημοκρατίας εντείνεται σε περιόδους οικονομικής κρίσης. Η ανάγκη να αποδοθούν ευθύνες για τη χαμένη ευμάρεια και η αναπόφευκτη εκτίμηση ότι οι θεσμοί δεν κατόρθωσαν να αποτρέψουν την κατάρρευση της οικονομίας οδηγούν σε ένα ιδιαίτερο τρίπτυ-

χο: θεσμική κρίση - οικονομική κρίση- διαφθορά. Αυτό το τρίπτυχο είναι το αντικείμενο της εισήγησης.

Στο πρώτο μέρος της παρούσης θα επιχειρηθεί μία περιγραφή του φαινομένου της διαφθοράς, έχοντας κατά νου τις δυσκολίες αυτού του εγχειρήματος, ιδίως στο πλαίσιο μίας σύντομης εισήγησης. Στην συνέχεια, θα συζητηθούν οι επιπτώσεις συγκεκριμένων τύπων διαφθοράς σε θεσμικό και οικονομικό επίπεδο και η σύνδεση του περιορισμού της διαφθοράς με τους ισχυρούς δημοκρατικούς θεσμούς και τη λογοδοσία.

Ι. Διαφθορά: το φαινόμενο και μερικές διακρίσεις

Η συνεισφορά των ερευνητών που εστίασαν στην τυπολογία της διαφθοράς είναι σημαντική, καθώς μας δίνει την ευκαιρία να κατανοήσουμε εις βάθος την περιπλοκότητα του υπό εξέταση φαινομένου. Ανάμεσα στις σχετικές μελέτες ξεχωρίζουν εκείνες των Alatas και Amundsen. Ο Alatas ξεκινά από την προκείμενη ότι κάθε μορφή διαφθοράς αποτυπώνει ένα είδος «προδοσίας» απέναντι σε κάποιον που είχε δείξει εμπιστοσύνη στον «δράστη» για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η διαφθορά μπορεί να περιγραφεί ως μία κατάχρηση της εμπιστοσύνης [κάποιου] προς την

ικανοποίηση ιδιωτικού συμφέροντος.¹ Στην συνέχεια του Πρώτου Κεφαλαίου της μονογραφίας του για τη διαφθορά προχωρά στις παρακάτω διακρίσεις, οι οποίες, σε σημαντικό βαθμό, συμπληρώνουν τον ευρύ ορισμό της πρώτης σελίδας. Συγκεκριμένα:

- Η πιο σημαντική διάκριση είναι ανάμεσα στην *συναλλακτική* (transactive) και την *εκβιαστική* (extortive) διαφθορά. Επ' αυτής θα εκτεθούν περισσότερα στην συνέχεια. Εδώ αρκεί να διευκρινισθεί ότι, στην πρώτη περίπτωση, υπάρχει αμοιβαία πρόθεση για σύμπραξη σε μία πράξη διαφθοράς, ενώ στη δεύτερη περίπτωση το ένα από τα δύο μέλη συμμετέχει φοβούμενο ότι θα υποστεί κάποια σημαντική ζημία.
- Η αμυντική (defensive) διαφθορά σχετίζεται συχνά με την εκβιαστική διαφθορά, καθώς το ένα από τα δύο μέρη προσπαθεί να προστατεύσει τον εαυτό του. Παρά ταύτα, περιγράφει γενικότερα την κατάσταση κατά την οποία η ανάγκη των ανθρώπων για ένα αγαθό ή μία υπηρεσία τους αναγκάζει να καταφύγουν στη διαφθορά.
- Η *επενδυτική* (investive) διαφθορά δεν αποσκοπεί σε μία συγκεκριμένη εξυπηρέτηση αλλά θέτει τις βάσεις για προνομιακή μεταχείριση στο μέλλον.
- Ο *νεποτισμός* (nepotistic corruption) αναφέρεται στην προνομιακή μεταχείριση οικείων προσώπων, ιδίως το διορισμό τους σε δημόσια αξιώματα ή άλλες θέσεις στο δημόσιο τομέα.
- Η *αυτογενής* (autogenic) διαφθορά περιγράφει μία κατάσταση από την οποία ένα και μόνο πρόσωπο εκμεταλλεύεται την προνομιακή του πρόσβαση σε πληροφορίες προκειμένου να αποκομίσει κέρδη.
- Η *υποστηρικτική* (supportive) διαφθορά έχει επικουρικό χαρακτήρα, καθώς αφορά ενέργειες που λαμβάνουν χώρα προς υποστήριξη εδραιωμένων σχέσεων ή δικτύων διαφθοράς.²

Αυτές οι διακρίσεις μας βοηθούν αφενός μεν κατανοήσουμε το βάθος και την πολυπλοκότητα του φαινομένου, αφετέρου δε να εστιάσουμε στο συγκεκριμένο τύπο διαφθοράς που καλούμαστε κάθε φορά να μελετήσουμε. Η παρούσα μελέτη εξετάζει κυρίως τη συναλλακτική διαφθορά αλλά, όπως θα δούμε σύντομα, είναι απαραίτητο να έχουμε κατά νου ότι διακρίσεις όπως οι παραπάνω δεν είναι πάντοτε σαφείς και συχνά περιλαμβάνουν «γκρίζες ζώνες».

Ο Amundsen συνεισφέρει σε αυτή την απόπειρα κατανόησης του φαινομένου δίνοντας έμφαση σε μία τυπολογία της διαφθοράς που παραπέμπει περισσότερο σε εγκληματικούς φαινότυπους. Η ανάλυσή του δεν παρακάμπτει αλλά, αντιθέτως, συμπληρώνει εκείνη του Alatas. Οι εκδηλώσεις της διαφθοράς που περιγράφονται, σε ένα ευρύτερο εννοιολογικό πλαίσιο, είναι οι εξής:³

- *Δωροδοκία* (bribery). Πρόκειται για μία πληρωμή (payment), η οποία μπορεί να παίρνει την μορφή χρημα-

τικής αμοιβής, ποσοστού επί των κερδών ή άλλης εξυπηρέτησης. Η εν λόγω πληρωμή εισπράττεται από έναν κρατικό υπάλληλο, ο οποίος έχει την ευθύνη για την σύναψη συμβάσεων ή τη διανομή άλλου είδους αμοιβών ή προνομίων. Λόγω της συχνής μεταφοράς χρηματικών ποσών, η δωροδοκία κατατάσσεται επίσης στην κατηγορία της «*αναδιανεμητικής*» διαφθοράς.⁴

- *Υπεξαίρεση* (embezzlement). Ο Amundsen περιγράφει την υπεξαίρεση με έναν τρόπο που απαντάται στις αγγλοσαξωνικές χώρες: πρόκειται για την «κλοπή» δημοσίων πόρων από κρατικούς αξιωματούχους. Ο συγγραφέας παραδέχεται ότι, τυπικά, αυτού του είδους η υπεξαίρεση δεν περιλαμβάνεται στην παραδοσιακή έννοια της διαφθοράς, καθώς δεν υπάρχει ένα «τρίτο μέρος» που αποκτά πρόσβαση στους εν λόγω πόρους με τη βοήθεια του κρατικού αξιωματούχου.⁵
- *Απάτη* (fraud). Η έννοια της απάτης εδώ χρησιμοποιείται με τρόπο που καλύπτει τις δύο παραπάνω κατηγορίες. Πρόκειται, ουσιαστικά, για μία διαδικασία εξαπάτησης, η οποία απέχει αρκετά από το έγκλημα της απάτης, όπως αυτό περιγράφεται στον ΠΚ. Ο Amundsen θεωρεί ότι αυτή η «εξαπάτηση» χρησιμοποιείται κατ' εξοχήν από τις άρχουσες τάξεις προκειμένου να αποκομίσουν κέρδη μέσω μίας διαδικασίας εκβιαστικής διαφθοράς.⁶ Η ανάλυσή του βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην προσέγγιση των Bayart, Ellis και Hibou, οι οποίοι περιγράφουν την υπό εξέταση έννοια ως «πολιτική με βρόμικα κόλπα» (dirty tricks politics).⁷
- *Εκβίαση* (extortion). Η συγκεκριμένη αναφορά έχει στόχο τη διεύρυνση της έννοιας της εκβιαστικής διαφθοράς ώστε αυτή να περιλαμβάνει περιπτώσεις κατά τις οποίες ισχυροί παράγοντες είναι σε θέση να απειλούν κρατικούς αξιωματούχους, προκειμένου να εξασφαλίζουν προνομιακή μεταχείριση και κέρδη. Το οργανωμένο έγκλημα περιγράφεται ως κατ' εξοχήν θιασώτης αυτών των μεθόδων.⁸
- *Προσωποληψία* (favouritism). Εδώ ο Amundsen περιγράφει την «φυσική» τάση των ανθρώπων να ευνοούν τους οικείους τους. Συνιστά διαφθορά όταν οδηγεί στην μεροληπτική διανομή δημόσιων πόρων και αξιωμάτων. Ο νεποτισμός είναι μία ειδικότερη έκφανση της προσωποληψίας.⁹

Άλλες δημοφιλείς στη βιβλιογραφία διακρίσεις είναι αυτές ανάμεσα σε διαφθορά στα χαμηλά και τα υψηλά κλιμάκια (high level/low level corruption ή grand/petty corruption), διαφθορά σε τοπικό και σε εθνικό επίπεδο, προσωπική και θεσμική διαφθορά, παραδοσιακή και σύγχρονη διαφθορά (ο νεποτισμός ανήκει στην πρώτη κατηγορία, ενώ το ξέπλυμα βρόμικου χρήματος με προηγμένα ηλεκτρονικά μέσα στη δεύτερη).¹⁰ Εμφανίζονται επίσης οι

1. Syed Alatas, *Corruption: Its Nature, Causes, and Functions*, (Kuala Lumpur: S. Abdul Majeed, 1991), 1. Ο συγκεκριμένος ορισμός είναι όμοιος με εκείνον που προκρίθηκε αργότερα από τη Διεθνή Διαφάνεια.

2. Ό.π., 3 επ.

3. Δεδομένου ότι κάποιες από τις έννοιες που θα αναφερθούν είναι -μεταξύ άλλων- νομικές, πρέπει να τονισθεί εξ αρχής ότι δεν υπάρχει πάντα ευθεία αντιστοίχιση με τη χρήση των εν λόγω εννοιών στην ελληνική έννομη τάξη.

4. Inge Amundsen (1999) 'Political corruption: An introduction to the issues' *CMI Working Paper WP 7*, 11.

5. Ό.π., 11-12.

6. Ό.π., 12-13.

7. Jean-François Bayart, Stephen Ellis & Béatrice Hibou, *The Criminalisation of the State in Africa*, (Oxford: James Currey, 1999), 11.

8. Ό.π., 13-14.

9. Ό.π., 14-15.

10. P. Heywood (1997) 'Political Corruption: Problems and Perspectives', *Political Studies XLV*, 417-435 426.

διακρίσεις ανάμεσα σε «αρπακτική» (extractive) και «αντιανεμεμνητική» (redistributive) διαφθορά,¹¹ αλλά και ανάμεσα σε «γραφειοκρατική» και «πολιτική» διαφθορά.¹² Στο γλωσσάρι της Διεθνούς Διαφάνειας βρίσκουμε επίσης τη διάκριση ανάμεσα σε διαφθορά «σύμφωνη με τους κανόνες» (according to the rule) και «αντίθετη με τους κανόνες» (against the rule). Στην πρώτη περίπτωση αναζητείται προνομιακή μεταχείριση στην παροχή μίας νόμιμης υπηρεσίας (π.χ. δωροδοκία ιατρού σε νοσοκομείο), ενώ στη δεύτερη αναζητείται μία παράνομη υπηρεσία.¹³

Οι ως άνω διακρίσεις, καθώς και όσες αναμφίβολα θα προκύψουν στο μέλλον, είναι συνέπεια της πολυπλοκότητας ενός φαινομένου που είναι εξαιρετικά δύσκολο να ορισθεί. Πέρα από τη δεδομένη χρησιμότητά τους όσον αφορά την έρευνα αλλά και την αντεγκληματική πολιτική, μας υπενθυμίζουν ότι θα πρέπει να συνεχίσουμε την παρούσα ανάλυση με ιδιαίτερη προσοχή. Πρώτον, είναι χρήσιμο να έχουμε υπόψη ότι το ίδιο το φαινόμενο της διαφθοράς εξελίσσεται, μεταλλάσσεται και μετασχηματίζεται - εξ ου και η διάκριση ανάμεσα σε παραδοσιακή και σύγχρονη διαφθορά. Καλό θα είναι, λοιπόν, η περιγραφή (ή ο «ορισμός») που θα επιλέξουμε να είναι αρκετά ευρεία και εύπλαστη ώστε να μην καταστεί παρωχημένη ή δύσχρηστη πολύ σύντομα. Δεύτερον, είναι ανάγκη να εγκαταλείψουμε τη φιλοδοξία της πλήρους περιγραφής της έννοιας. Αντιθέτως, θα πρέπει να εστιάσουμε στις εκφάνσεις της διαφθοράς που μας απασχολούν εδώ και να προσπαθήσουμε να τις περιγράψουμε με τρόπο συνεκτικό και ταυτόχρονα ικανό να τις διακρίνει από τις υπόλοιπες εκφάνσεις.¹⁴

Από τα αμέσως παραπάνω προκύπτει μία σημαντική διάκριση, την οποία εντοπίσαμε ήδη και είμαστε υποχρεωμένοι να ενσωματώσουμε στον πυρήνα της περιγραφής του φαινομένου που μας απασχολεί. Πρόκειται για τη διάκριση ανάμεσα στη *συναλλακτική* (transactive) και την *εκβιαστική* (extortive) διαφθορά.¹⁵ Στη δεύτερη περίπτωση, απουσιάζει τόσο το κλίμα αλληλοεξυπηρέτησης όσο και, σε κάποιες περιπτώσεις, η ίδια η συναλλαγή. Συνήθως, πρόκειται απλώς για μία εκβιαστική συμπεριφορά του «παράγοντα» με αποδέκτη τον «πελάτη»: αν ο δεύτερος αρνηθεί

να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις του πρώτου, θα υποστεί κάποια υπολογίσιμη βλάβη στα συμφέροντά του που σχετίζονται με το αξίωμα του συνομιλητή του.¹⁶ Όπως είναι προφανές από την ορολογία που υιοθετήθηκε μέχρι αυτό το σημείο, αυτό το είδος της διαφθοράς δεν ανήκει στον πυρήνα του φαινομένου που μας απασχολεί. Έγινε εξ αρχής λόγος για «διαφθορά» και «διεφθαρμένο»: απαιτείται, δηλαδή, η οικειοθελής συμμετοχή αμφοτέρων των μερών στην συναλλαγή και μάλιστα με διάθεση αλληλοεξυπηρέτησης. Συνεπώς, όταν γίνεται λόγος για διαφθορά, στο εξής, δε θα συγκαταλέγονται στην αναφορά αυτή περιπτώσεις εκβιαστικών συμπεριφορών: για παράδειγμα, ένας αστυνομικός που απαιτεί από έναν καταστηματούχο να καταβάλει ένα ποσό ώστε να μην παρενοχλείται κατά την άσκηση της επαγγελματικής του δραστηριότητας ή ένας πολιτικός που ζητεί γενναιόδωρη οικονομική ενίσχυση της προεκλογικής του εκστρατείας από έναν επιφανή επιχειρηματία προκειμένου να αποσιωπήσει τα όσα γνωρίζει για τις παράνομες εκφάνσεις της επαγγελματικής του δραστηριότητας δεν εμπλέκονται σε διαφθορά, όπως προσεγγίζουμε την έννοια εδώ. Είναι, ασφαλώς, «διεφθαρμένοι», τουλάχιστον κατά το κοινό περί δικαίου αίσθημα αλλά και γλωσσικό αισθητήριο: όπως ήδη τονίστηκε, όμως, απουσιάζει το στοιχείο της οικειοθελούς συναλλαγής και της αλληλοεξυπηρέτησης που καθιστά τη διαφθορά ένα κοινωνικό, πολιτικό και, τελικά, εγκληματικό φαινόμενο άξιο ιδιαίτερης προσοχής και μελέτης. Άλλωστε, κατά μία έννοια, ο αστυνομικός και ο πολιτικός των παραδειγμάτων μας εκμεταλλεύονται την ιδιότητά τους για να ενεργήσουν -σε γενικές γραμμές- όπως κάθε εκβιαστής. Η συναλλακτική διαφθορά, όμως, προϋποθέτει την συμμετοχή δύο αλληλοεξαρτώμενων «παικτών», με όσα αυτό συνεπάγεται για τις στρατηγικές και τις επιλογές τους. Αυτό, δίχως άλλο, την καθιστά ένα ιδιαίτερα περίπλοκο και δυσχερές στην αντιμετώπισή του φαινόμενο, όπως μαρτυρά η εξέλιξή του όχι μόνο στον αναπτυσσόμενο, όπως φαινόταν να πιστεύουν οι διεθνείς οργανισμοί και ΜΚΟ μέχρι σχετικά πρόσφατα,¹⁷ αλλά και στον ανεπτυγμένο κόσμο.¹⁸

Σε αυτό το σημείο είναι χρήσιμο να γίνει μία σημαντική διευκρίνιση. Η έννοια του εκβιασμού όπως χρησιμοποιείται εδώ (extortion) παραδοσιακά συνδέεται στο πεδίο της ηθικής φιλοσοφίας (αλλά και της φιλοσοφίας του δικαίου)

11. Susan Rose-Ackerman, *Corruption and Government: Causes, Consequences and Reform* (Cambridge: Cambridge University, 1999), 3.

12. Robert Williams, *Controlling Corruption* (Edward Elgar Publications, 2000), 425.

13. Βλ. <https://www.transparency.org/what-is-corruption> και <https://www.transparency.org.nz/faqs-about-corruption/> (επίσκεψη την 19/9/2018).

14. Η εστίαση στην περιγραφή ή τον ορισμό ενός συγκεκριμένου τύπου διαφθοράς (ή της διαφθοράς υπό μία συγκεκριμένη οπτική γωνία), είναι εξαιρετικά συνήθης τακτική στην σχετική βιβλιογραφία. Αυτό συμβαίνει διότι πολλοί ερευνητές προκρίνουν την σαφήνεια αντί μίας αστήρικτης «πληρότητας». Για παράδειγμα, οι Della Porta και Vannucci ορίζουν την πολιτική ή γραφειοκρατική διαφθορά ως α) μία κρυφή (λόγω της παράνομης φύσης της) αθέτηση ενός συμβολαίου που - αμέσως ή εμμέσως- καθορίζει μία κατ' εξουσιοδότηση ευθύνη ή την άσκηση διακριτικής ευχέρειας β) από έναν κρατικό υπάλληλο (τον «διεφθαρμένο» - *bribee*), ο οποίος, ενάντι στη βούληση του εντολέα του (της δημόσιας υπηρεσίας ή του δημόσιου οργανισμού), γ) ενεργεί προς όφελος ενός τρίτου μέρους (του «διαφθορέα» - *briber*), από τον οποίο λαμβάνει μία αμοιβή (Della Porta & Vannucci, ό.π., 16-17).

15. Alatas, ό.π., 3.

16. Ό.π.

17. Βλ. για παράδειγμα και αντί πολλών, τις σχετικές αναφορές της Διεθνούς Διαφάνειας σε *The Anatomy of Corruption*, TI Source Book 2000, ιδίως 14 επ.

18. Η εκβιαστική διαφθορά είναι, δίχως άλλο, μία *σύνθετη* εγκληματική συμπεριφορά, στα πρότυπα της τυποποίησης της έννοιας στο ποινικό μας δίκαιο: συντίθεται από μία παραδοσιακή μορφή εκβίασης, όπως την γνωρίζουμε από τον Ποινικό Κώδικα, και από μία έκφανση της διαφθοράς όπως την περιγράψαμε λίγο νωρίτερα. Είναι, μάλιστα, ιδιαίτερα ενδιαφέρον το γεγονός ότι, αν ο νομοθέτης αποφάσισε να τυποποιήσει τη διαφθορά ως αυτοτελές έγκλημα, η εκβιαστική διαφθορά θα ήταν μάλλον ένα εν στενή έννοια σύνθετο έγκλημα (βλ. για την σχετική δογματική συζήτηση Ν. Ανδρουλάκη, *Ποινικό Δίκαιο: Γενικό Μέρος* (2000, Αθήνα: Π. Ν. Σάκουλας, Δίκαιο και Οικονομία), 188-189), αποτελούμενο από δύο αυτοτελή εγκλήματα: την *stricto sensu* διαφθορά και την εκβίαση. Η διαπίστωση αυτή ενισχύει την υποψία μας ότι η εκβιαστική διαφθορά έχει έντονα τα χαρακτηριστικά της εκβίασης, πιθανότατα δε εντονότερα από αυτά της διαφθοράς αυτής καθαυτήν.

με την έννοια του εξαναγκασμού (coercion). Ο εξαναγκασμός μπορεί να λάβει χώρα με απειλές αλλά και με προσφορές (coercive offers), σύμφωνα με κάποιους θεωρητικούς.¹⁹ Η συζήτηση έχει ιδιαίτερη σημασία (από νομική άποψη, ιδίως για το ποινικό δίκαιο) διότι ο εξαναγκασμός μπορεί να περιορίζει την ευθύνη (άρα και την ποινική ευθύνη) του εξαναγκασθέντα. Ένα από τα πλέον αμφιλεγόμενα ζητήματα σχετίζεται με την ερώτηση «πότε μια απειλή (ή μια εξαναγκαστική προσφορά) είναι πραγματικά εξαναγκαστική;». Πολλοί θεωρητικοί προσπαθούν να απαντήσουν στο ερώτημα μέσω μιας αναδιατύπωσης: πότε ο εξαναγκασμός απαλλάσσει τον αποδέκτη της εξαναγκαστικής συμπεριφοράς από την ευθύνη που θα του αναλογούσε αν έπραττε πανομοιότυπα αλλά αυτόνομα; Μία προφανής απάντηση είναι ότι «πραγματικός» εξαναγκασμός υφίσταται μόνο όταν αυτή η απαλλαγή είναι δικαιολογημένη.²⁰ Μία άλλη προσέγγιση εστιάζει στην επιτυχία ή την αποτυχία της απειλής: ο εξαναγκασμός είναι πάντοτε επιτυχής.²¹ Αυτό που καθίσταται σαφές από αυτές τις συζητήσεις είναι ότι η εκβιαστική συμπεριφορά που μας απασχολεί εδώ έχει διαβαθμίσεις (δεν είναι all or nothing concept). Πράγματι, στην πραγματικότητα τα όρια ανάμεσα στον εκβιασμό και την συνεργασία μπορεί να είναι ασαφή. Πότε παύει η δωροδοκία ενός ιατρού δημοσίου νοσοκομείου να είναι μία αρνητική συμφέρουσα συναλλαγή και καθίσταται εκβιαστική; Σε ποιο βαθμό επιδρά η θέση εξουσίας του ιατρού επί του ασθενούς στην απόφασή του να προσχωρήσει στην συναλλαγή; Τα ερωτήματα αυτά δεν πρέπει να τα αντιμετωπίζουμε ως πανομοιότυπα με εκείνα που απασχολούν τη θεωρητική συζήτηση για τις απειλές (ιδίως όπως αυτές λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο του ποινικού δικαίου) αλλά ο παραλληλισμός είναι εμφανής. Υπάρχουν κι εδώ παρόμοιες διαβαθμίσεις που μας αναγκάζουν να έχουμε κατά νου δύο σημαντικές παρατηρήσεις. Πρώτον, εκβιαστικό χαρακτήρα μπορούν να έχουν όχι μόνο οι απειλές αλλά και οι προσφορές ή προτάσεις. Δεύτερον, υπάρχουν διαβαθμίσεις στην ένταση του εξαναγκασμού που συζητούμε εδώ, γεγονός που αναπόφευκτα συνεπάγεται την ύπαρξη κάποιων «γκρίζων ζωνών», στις οποίες δεν θα είναι πάντοτε σαφές αν έχουμε να κάνουμε με εκβιαστική ή συναλλακτική διαφθορά.

II. Διαφθορά και δημοκρατικοί θεσμοί

Όπως μας απασχολεί εδώ, λοιπόν, η έννοια της διαφθοράς περιλαμβάνει απαραίτητα μία συναλλαγή σε κλίμα αλληλοεξυπηρέτησης. Είναι ακριβώς αυτή η «αλληλοεξυπηρέτηση», ιδιαίτερα στα υψηλά κλιμάκια, που αποδυναμώνει την πίστη των πολιτών στους δημοκρατικούς θεσμούς. Οι τελευταίοι έχουν, μεταξύ άλλων, ένα ρόλο «εγγυητή»

και επιβλέποντα της τήρησης των κανόνων του «παιχνιδιού»: όσοι έχουν προνομιακή πρόσβαση στα υψηλά κλιμάκια της Διοίκησης ή την κρατική εξουσία, παραβιάζουν αυτούς τους κανόνες και αποκτούν αθέμιτο πλεονέκτημα. Είναι, άλλωστε, χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει περιγράψει τη διαφθορά ως φαινόμενο που πλήττει την *εθνική ασφάλεια*, τη *δημοκρατία*, τη *δικαιοσύνη*, την *ισότητα* και την *οικονομική δραστηριότητα*.²²

Η άποψη ότι η διαφθορά, ιδίως στα υψηλά κλιμάκια (high level corruption), συντελεί στην κακή διαχείριση του δημόσιου χρήματος και, τελικά, στη διαμόρφωση συνθηκών βαθιάς οικονομικής κρίσης είναι εξαιρετικά διαδεδομένη.²³ Αυτό που δεν έχει αναδειχθεί επαρκώς είναι ο ρόλος των δημοκρατικών θεσμών στην αποφυγή και καταπολέμηση των οικονομικών κρίσεων. Είναι σημαντική η παρατήρηση ότι τα ευνομούμενα δημοκρατικά κράτη είναι πιο ανθεκτικά απέναντι στις κρίσεις αυτές. Ειδικά όσον αφορά το εξωτερικό χρέος των δημοκρατικών χωρών, φαίνεται ότι, υπό κανονικές συνθήκες, ένα κοινοβουλευτικό σύστημα με ικανούς μηχανισμούς ελέγχου (checks and balances) αποτελεί, στην πράξη, εγγύηση ότι η χώρα δεν θα χρεοκοπήσει.²⁴ Συνεπώς, όταν μία δημοκρατική χώρα με κοινοβουλευτικό σύστημα αδυνατεί να ελέγξει το εξωτερικό της χρέος και χρεοκοπεί, είναι λογικό να καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το σύστημα ελέγχου που υποχρεούται να ασκεί το κοινοβούλιο και οι αρμόδιοι αξιωματούχοι είναι ελλιπές. Με δεδομένο ότι ο κοινοβουλευτισμός βρίσκεται στον πυρήνα της δημοκρατικής λειτουργίας, η αποτυχία αυτή πλήττει βαριά τους δημοκρατικούς θεσμούς και προκαλεί την εντύπωση ότι, τελικά, η δημοκρατία «δεν λειτουργεί». Είναι δε προφανές ότι το σύστημα ελέγχου των οικονομικών του κράτους είναι αδύνατον να λειτουργήσει αποτελεσματικά όσο τα επίπεδα της διαφθοράς παραμένουν εξαιρετικά υψηλά. Αυτή η αποτυχία επανατροφοδοτεί τη διαφθορά, εν μέρει και διά του υποβιβασμού του

19. Βλ. David Zimmerman (1981) 'Coercive Wage Offers', *Philosophy and Public Affairs* 10, 121-145 και Harry Frankfurt, 'Coercion and Moral Responsibility, in *The Importance of What We Care About*, (New York: Cambridge University Press, 1988), 65-86.

20. Alan Wertheimer, *Coercion* (Princeton: Princeton University Press, 1987), 267.

21. Βλ. Robert Nozick, 'Coercion', in Sidney Morgenbesser, Patrick Suppes, and Morton White (eds) *Philosophy, Science, and Method: Essays in Honor of Ernest Nagel*, New York: St. Martin's Press, 1969), 440-472, Michael Gorr (1986) 'Toward a Theory of Coercion', *Canadian Journal of Philosophy* 16, 383-406 και H. J. McCloskey (1980) 'Coercion: Its Nature and Significance', *Southern Journal of Philosophy* 18, 335-352.

22. Βλ. Pop και λοιποί κατά Ρουμανίας (24 Μαρτίου 2015, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2015/03/CASE-OF-POP-AND-OTHERS-v.-ROMANIA.pdf>), Apostu κατά Ρουμανίας (3 Φεβρουαρίου 2015, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.processopenaleegiustizia.it/materiali/CASE_OF_APOSTU_v._ROMANIA.pdf), αλλά και Dragojevic κατά Κροατίας (15 Απριλίου 2015, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-150298%22%7D>) στην οποία γίνεται αναφορά στην σχέση της διαφθοράς με το οργανωμένο έγκλημα.

23. Βλ. Mihaiela Ristei Gugiu & P. Cristian Gugiu (2016) 'Economic Crisis and Corruption in the European Union', *Journal of Methods and Measurement in the Social Sciences* 7 (1), 1-22, Artjoms Ivlevs & Timothy Hinks (2015) 'Global economic crisis and corruption', *Public Choice*, 162 (3-4), 425-445, Marco Pani (1996) 'Corruption and Public Debt: Can a Financial Crisis Result from Dishonest Political Control?', *Giornale degli Economisti e Annali di Economia, Nuova Serie*, 55 (1), 117-132, Maria Krambia-Kapardis, 'Fraud and corruption: protagonists in creating a financial crisis' in C. D. Spinellis, Nikolaos Theodorakis, Emmanouil Billis, George Papadimitrakopoulos (eds) *Europe in Crisis: Crime, Criminal Justice and the Way Forward. Essays in Honour of Nestor Courakis* (Athens: Ant. N. Sakkoulas Publications L.P., 2017), 563-582.

24. Caroline Van Rijckeghem and Beatrice Weder, 'Political institutions and debt crises', (2009), *Public Choice* 138: 387-408.

κράτους σε συμπαίκτη/αντίπαλο του οργανωμένου εγκλήματος. Είναι αξιοσημείωτη η ικανότητα της διαφθοράς να επιτείνει αυτές τις αδυναμίες, με αποτέλεσμα όχι μόνο την οικονομική εξασθένηση, αλλά και τη θεσμική απαξίωση του κράτους, των αξιωματούχων και των εκπροσώπων του.²⁵

Ομοίως, οι οικονομικές κρίσεις αναδεικνύουν την αδυναμία των κυβερνήσεων. Σε μία κλασική πλέον μελέτη τους,²⁶ οι Shleifer και Vishny έδειξαν ότι οι αδύναμες κυβερνήσεις απομακρύνουν τις επικερδείς επενδύσεις από τις χώρες τους και είτε επιφέρουν είτε επιτείνουν τις συνθήκες που οδηγούν σε οικονομική κρίση. Το πιο ενδιαφέρον είναι ότι ο παράγοντας που συνδέει την κυβερνητική αδυναμία με την απουσία επενδύσεων είναι η διαφθορά. Πιο συγκεκριμένα, οι αδύναμες κυβερνήσεις δυσκολεύονται να διατηρήσουν υπό τον έλεγχο τους τις υπηρεσίες που πρέπει να ενεργήσουν προκειμένου να γίνει μία επένδυση, με αποτέλεσμα κάθε μία να δρα αυτόνομα και για δικό της όφελος. Οι ερευνητές χρησιμοποιούν το παράδειγμα της μετα-κομμουνιστικής Ρωσίας για να δείξουν πόσο ασύμφορη ήταν μία ξένη επένδυση σε ρωσική εταιρεία, δεδομένου ότι οι επενδυτές θα έπρεπε να δωροδοκήσουν έναν τεράστιο αριθμό κυβερνητικών παραγόντων και κρατικών αξιωματούχων που εμπλέκονταν στην έγκριση της επένδυσης. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι επενδύσεις δεν έγιναν ποτέ και η οικονομική κρίση επιδεινώθηκε, ακριβώς λόγω της αδυναμίας της κυβέρνησης που επέτρεπε στη διαφθορά να κυριαρχεί.²⁷ Οι Shleifer και Vishny καταλήγουν σε ένα ακόμα συμπέρασμα²⁸ που έχει ενδιαφέρον για τον παρόντα προβληματισμό: όταν η διαφθορά καθορίζει ποιες επενδύσεις θα γίνουν σε μία χώρα, είναι εξαιρετικά πιθανόν εκείνες που τελικά προκρίνονται να μην είναι οι πλέον χρήσιμες και παραγωγικές, αλλά, αντιθέτως, εκείνες που προσφέρουν μεγαλύτερες εγγυήσεις κέρδους και μυστικότητας για τους εμπλεκόμενους διαφθορείς και διεφθαρμένους. Η διαφθορά αυτή, φυσικά, δεν περνάει απαρατήρητη από τους πολίτες και, σε συνδυασμό με την αδυναμία που επιδεικνύει η κυβέρνηση, κλονίζει την πίστη τους στους μηχανισμούς ελέγχου και δίκαιης διανομής των πόρων που έχει στη διάθεσή της μια σύγχρονη δημοκρατία.²⁹

Οι παρατηρήσεις αυτές μας υπενθυμίζουν την έντονη συζήτηση για την σχέση ανάμεσα στην αποκεντρωμένη διοίκηση και τη διαφθορά. Κάποιες μελέτες υποστηρίζουν ότι η μεταβίβαση αρμοδιοτήτων από το κράτος σε περιφερειακά όργανα μειώνει τη διαφθορά.³⁰ Εξίσου σθεναρά υποστη-

ρίζεται η αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία η αποκεντρωση της Διοίκησης σταθερά οδηγεί σε αύξηση των κρουσμάτων διαφθοράς.³¹ Οι Shleifer και Vishny καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα κράτη που υποφέρουν περισσότερο από τη διαφθορά είναι εκείνα που επιλέγουν την «μέση οδό» - εκείνα, δηλαδή, τα κράτη που δεν συγκεντρώνουν όλες τις αρμοδιότητες στην κεντρική διοίκηση αλλά ούτε προχωρούν σε τολμηρές πολιτικές διοικητικής αποκέντρωσης.³²

III. Οι επιπτώσεις της διαφθοράς

Η υποψία των πολιτών ότι η διαφθορά στα υψηλά κλιμάκια είναι εξαιρετικά επιζήμια από οικονομική άποψη δεν είναι αβάσιμη. Σε πρόσφατη μελέτη, το ετήσιο κόστος της διαφθοράς στις δημόσιες προμήθειες στα κράτη μέλη της ΕΕ εκτιμάται σε 5,33 δισεκατομμύρια ευρώ.³³

Αυτές οι διαπιστώσεις ενισχύουν την πεποίθηση της κοινής γνώμης ότι υφίστανται «διεφθαρμένες συναλλαγές» ανάμεσα στο κράτος και μερικούς πολίτες με προνομιακή πρόσβαση στα υψηλά κλιμάκια. Σύμφωνα με την ως άνω έρευνα, μερικές τακτικές από τις συνήθεις τακτικές των εμπλεκόμενων είναι οι κάτωθι:

- διατύπωση των συμβατικών υποχρεώσεων κατά τρόπο που ευνοεί ορισμένους προσφέροντες
- κατάτμηση των προσκλήσεων υποβολής προσφορών σε μικρότερους διαγωνισμούς με σκοπό την αποφυγή ανταγωνιστικών διαδικασιών
- σύγκρουση συμφερόντων που επηρεάζει όχι μόνο τους αρμόδιους για τις προμήθειες υπαλλήλους, αλλά και πιο υψηλόβαθμους υπαλλήλους των αναθετουσών αρχών
- αδικαιολόγητη χρήση των διαδικασιών επείγοντος χαρακτήρα ή αδικαιολόγητες εξαιρέσεις διαγωνισμών από τη δημοσίευσή τους.

Δεν είναι, λοιπόν, αβάσιμη η διαδεδομένη αντίληψη ότι η διαφθορά επιβαρύνει -άμεσα και έμμεσα- τα οικονομικά των απλών πολιτών. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, «η αδύναμη διακυβέρνηση στις δημόσιες προμήθειες εμποδίζει τον ανταγωνισμό στην αγορά και αυξάνει την τιμή που καταβάλλουν οι διοικήσεις για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες, με άμεσο αντίκτυπο στις δημόσιες δαπάνες και, ως εκ τούτου, στους πόρους των φορολογουμένων».³⁴ Αυτές οι επιπτώσεις καθιστούν απαραίτητη την παρέμβαση του κράτους στην κατεύθυνση της προστασίας των πολιτών. Αλλά η κρατική παρέμβαση αυτή καθαυτή έχει σημαντικές πολι-

25. Βλ. επ' αυτού και την συναφή ανάλυση σε Konstantinos Kalliris, 'The weakened state of the modern state: corruption in times of economic and institutional crisis' in *Europe in Crisis: Crime, Criminal Justice, and the Way Forward: Essays in Honour of Nestor Courakis*, (Ant. N. Sakkoulas Publications EE, 2017), 549-561.

26. Andrei Shleifer and Robert W. Vishny, 'Corruption', (1993), *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 108, No. 3, 599-617.

27. Ό.π. 615.

28. Ό.π. 616.

29. Κωνσταντίνος Ι. Καλλίρης, «Ο διαβρωτικός ρόλος της διαφθοράς σε περιόδους θεσμικής κρίσης», Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε Περίοδους Κρίσης: Τιμητικός Τόμος Ν. Κουράκη, (Αθήνα: Σάκουλας, 2015), 819.

30. Albert Breton, *Competitive governments: An economic theory of politics and public finance* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996) και B.R. Weingast, (1995) 'The economic role of political institutions: market-preserving

federalism and economic development.' *Journal of Law, Economics and Organization*, 1-31.

31. E.C. Banfield, 'Corruption as a feature of governmental organization' in M. Ekpo, (ed.) *Bureaucratic Corruption in Sub-Saharan Africa: Towards a Search for Causes and Consequences* (Washington D.C.: University Press of America, 1979) και James Manor, *The political economy of democratic decentralization* (Washington D.C.: The World Bank, 1999). Ο Manor υποστηρίζει (σελ. 101) ότι κάθε φορά που μια παρόμοια αποκέντρωση λαμβάνει χώρα, ο αριθμός των προσώπων που εμπλέκονται σε υποθέσεις διαφθοράς αυξάνεται.

32. Andrei Shleifer & Robert W. Vishny (1993) 'Corruption.' *The Quarterly Journal of Economics* 108 (3), 599-617.

33. RAND Europe, 2016.

34. ΟΟΣΑ (2009) Principles for Integrity in Public Procurement.

τικές και κοινωνικές επιπτώσεις, ανεξαρτήτως της επιτυχούς ή μη έκβασης συγκεκριμένων πολιτικών επιλογών.

Από την μία πλευρά, η αδράνεια μοιάζει με ανοχή στη διαφθορά. Όταν η εκτελεστική και η νομοθετική εξουσία επιλέγουν να μη λάβουν μέτρα κατά της διαφθοράς, τροφοδοτείται η πεποίθηση ότι λαμβάνουν χώρα επιλήψιμες συναλλαγές που δεν πρέπει να έρθουν στο φως. Το παράδειγμα της Ιταλίας αναδεικνύει τη συμβολική δύναμη των μέτρων κατά της διαφθοράς: το οργανωμένο έγκλημα δεν έπαψε να αποτελεί σημαντικό παράγοντα διαφθοράς για την ιταλική κοινωνία αλλά η εντύπωση ότι το κράτος αντιδρά έδωσε ελπίδα σε πολλούς Ιταλούς.³⁵ Από την άλλη πλευρά, οι μεγάλες δομικές μεταρρυθμίσεις αντιμετωπίζονται με δυσπιστία, ως μία ακόμα μεθόδευση των «ελίτ» και της «άρχουσας τάξης». Αλλά είναι ακριβώς αυτές οι μεταρρυθμίσεις που μπορούν, σε βάθος χρόνου, να καταφέρουν ένα ουσιαστικό πλήγμα στις διεφθαρμένες συναλλαγές ανάμεσα στους εκπροσώπους του κράτους και τους οικονομικούς ή οργανωμένους εγκληματίες. Η σχετική συλλογιστική δεν μπορεί να αναπτυχθεί στο πλαίσιο της παρούσης. Αρκεί να παρατηρηθεί ότι η συναλλακτική διαφθορά έχει πολλά στοιχεία από ένα παίγνιο ανάμεσα σε παίκτες με καλή πληροφόρηση και σαφείς επιδιώξεις.

Όσον αφορά το μείζον ζήτημα των επενδύσεων και της οικονομικής ανάπτυξης, η διαφθορά είναι, όπως αναμένεται, ένα σημαντικό εμπόδιο. Υψηλά επίπεδα διαφθοράς δημιουργούν αφιλόξενο επενδυτικό περιβάλλον και έχουν ως αποτέλεσμα οι επενδύσεις που τελικώς γίνονται να μην είναι οι πλέον χρήσιμες και παραγωγικές αλλά εκείνες που εξασφαλίζουν μεγαλύτερο και ευκολότερο κέρδος για τους εμπλεκόμενους.³⁶ Το ζήτημα έχει απασχολήσει κυβερνήσεις και υπερεθνικούς οργανισμούς με ιδιαίτερη έμφαση στις λεγόμενες αρχές της «ανοικτής διακυβέρνησης». Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Σύμπραξη για την Ανοικτή Διακυβέρνηση (Open Government Partnership), μέλος της οποίας είναι από το 2011 και η Ελλάδα. Ακόμα πιο σημαντικός είναι ο ρόλος της ομάδας κρατών κατά της διαφθοράς (GRECO) του Συμβουλίου της Ευρώπης, της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά της διαφθοράς (UNCAC) και του ΟΟΣΑ. Στο πλαίσιο των παραπάνω θεσμικών σχηματισμών έχουν προκύψει προτάσεις καταπολέμησης της διαφθοράς με έμφαση:

- Στην πρόληψη
- Στους διοικητικούς μηχανισμούς ελέγχου
- Στη δημοσιοποίηση περιουσιακών στοιχείων και συμφερόντων
- Στην αντιμετώπιση συγκρούσεων συμφερόντων
- Στην αποτελεσματική προστασία των μαρτύρων δημοσίου συμφέροντος.³⁷

Παρατηρούμε ότι το ζητούμενο παραμένει ο ιδανικός συνδυασμός ελέγχου και διαφάνειας. Η διαφάνεια σχετίζεται άμεσα με τη λογοδοσία, η οποία αποτελεί βασικό στοιχείο των σύγχρονων δημοκρατιών. Με δεδομένη την πολυπλο-

κότητα των κυβερνητικών δομών και αποφάσεων, οι διαφανείς διαδικασίες επιτρέπουν στους πολίτες να «ελέγχουν» τους κυβερνώντες. Αυτές οι σκέψεις μας οδηγούν σε ένα θεμελιώδες δικαιοπολιτικό ερώτημα: ποια η σχέση ανάμεσα στη διαφθορά και τη δημοκρατία;

IV. Αντί επιλόγου: Διαφθορά, Δημοκρατία, Λογοδοσία

Σε γενικές γραμμές, ο εκδημοκρατισμός μίας χώρας φαίνεται πως μειώνει (τουλάχιστον σε βάθος χρόνου) τα επίπεδα διαφθοράς.³⁸ Είναι, όμως, κρίσιμη η παρατήρηση ότι δεν είναι η ίδια η διαδικασία του εκδημοκρατισμού που φέρνει τα επιθυμητά αποτελέσματα αλλά η «απόσταση» που διανύει ένα πολιτικό και οικονομικό σύστημα από την αρχική του κατάσταση μέχρι την εδραίωση των δημοκρατικών θεσμών. Είναι χαρακτηριστική η παρατήρηση ότι το πέρασμα από την απολυταρχία σε ένα καθεστώς πολιτικής ελευθερίας συχνά διαδέχεται μία αύξηση της διαφθοράς.³⁹ Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι οι νεοσύστατες δημοκρατίες εξακολουθούν να μαστίζονται από ανελεύθερες και αδιαφανείς πρακτικές.⁴⁰ Συνεπώς, δε θα ήταν αβάσιμο το συμπέρασμα ότι οι εδραιωμένοι δημοκρατικοί θεσμοί είναι εκείνοι που σχετίζονται με χαμηλά επίπεδα διαφθοράς.

Είναι επίσης αξιοσημείωτο το εύρημα ότι οι χώρες με κοινοβουλευτισμό και μια ενιαία κεντρική κυβέρνηση για ολόκληρη την επικράτεια έχουν περισσότερες πιθανότητες να καταπολεμήσουν τη διαφθορά.⁴¹ Όπως ήδη αναφέρθηκε, τα κράτη που υποφέρουν περισσότερο από τη διαφθορά είναι εκείνα που επιλέγουν την «μέση οδό» - εκείνα, δηλαδή, τα κράτη που δεν συγκεντρώνουν όλες τις αρμοδιότητες στην κεντρική διοίκηση αλλά ούτε προχωρούν σε τολμηρές πολιτικές διοικητικής αποκέντρωσης. Αυτό περαιτέρω σημαίνει ότι η αποκέντρωση μπορεί να φέρει αποτελέσματα στην καταπολέμηση της διαφθοράς υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις (ιδίως υπό την προϋπόθεση ότι δεν οδηγεί σε φεουδαρχικού τύπου δομές ή αναρχία).⁴²

Από καθαρά διαισθητική άποψη, θα ανέμενε κανείς ότι οι συναινετικές δημοκρατίες θα κατόρθωναν να είναι λιγότερο διεφθαρμένες.⁴³ Αλλά τα διαθέσιμα δεδομένα μοιάζουν να μας οδηγούν προς μία εντελώς διαφορετική κατεύθυνση. Πιο συγκεκριμένα, πολιτικά συστήματα που υιοθετούν αναλογικά εκλογικά συστήματα σχετίζονται συνήθως με περισσότερη διαφθορά. Επί του ζητήματος παρατίθεται

35. Βλ. τις καταδίκες των πρώην αρχηγών της Αστυνομίας Mario Mori και Antonio Subranni, καθώς και του πρώην γερουσιαστή Marcello Dell'Utri κατά το περασμένο έτος.

36. Βλ. Shleifer & Vishny, (1993).

37. Βλ. European Commission (2017), Corruption in the European Union Prevalence of corruption, and anti-corruption efforts in selected EU Member States.

38. Hung-En Sung (2004) 'Democracy and Political Corruption: A Cross-National Comparison', *Crime Law and Social Change* 41 (2):179-193.

39. J. P. Moran (2001) 'Democratic transitions and forms of corruption', *Crime Law and Social Change* 36 (4), 379-393.

40. Susan Rose Ackerman, *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform* (Cambridge University Press, 1999) και Valerie Bunce (2000) 'Comparative Democratization: Big and Bounded Generalizations' 33 (6-7), 703-734.

41. John Gerring and Strom C. Thacker (2004) 'Political Institutions and Corruption: The Role of Unitarism and Parliamentarism' *British Journal of Political Science* 34, (2), 295-330.

42. Shleifer & Vishny, (1993).

43. Arend Lijphart, *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, 2nd Edition (New Haven and London: Yale University Press, 2012).

πληθώρα στοιχείων σε μια σειρά από μελέτες.⁴⁴ Συνεπώς, θα ήταν βιαστικό και, σε κάθε περίπτωση, ασύμβατο με την τρέχουσα εμπειρική αποτύπωση του ζητήματος το πόρισμα ότι «περισσότερη συναίνεση» θα οδηγούσε σε λιγότερη διαφθορά. Αυτή είναι μία εξαιρετικά ενδιαφέρουσα παρατήρηση, καθώς η μεγαλύτερη συμμετοχή των πολιτών στη διακυβέρνηση (διά της όσο το δυνατόν ακριβέστερης αποτύπωσης των προτιμήσεών τους σε νομοθετικό επίπεδο) θα μπορούσε να συνεπάγεται περισσότερο έλεγχο, άρα και λογοδοσία. Αλλά έχουμε εδώ να κάνουμε με μία ακόμα υπενθύμιση της περιπλοκότητας των σύγχρονων δημοκρατιών, εντός των οποίων οι «απλές λύσεις» είναι συνήθως αποτέλεσμα υπεραπλουστευτικών προσεγγίσεων των υπό κρίση φαινομένων.

Παρά την ανάγκη ανάλυσης του φαινομένου της σχέσης ανάμεσα στη διαφθορά και τους δημοκρατικούς θεσμούς χωρίς αναπόδεικτες διαισθητικές δεσμεύσεις, παραμένει ενδιαφέρουσα η άποψη που θέλει τη λογοδοσία και τη διαφάνεια να καταπολεμούν το φαινόμενο, τουλάχιστον σε βάθος χρόνου. Είναι, όμως, σημαντικό να λάβουμε υπόψιν το γεγονός ότι η λογοδοσία δεν είναι αποκλειστικό προνόμιο των δημοκρατικών θεσμών ή άλλων επίσημων φορέων. Αντιθέτως, με όχημα το διαδίκτυο, κάθε πολίτης μπορεί να ελέγξει τους νομείς της εξουσίας, αλλά και κάθε δημόσιο πρόσωπο, και να απαιτήσει να λογοδοτήσουν. Σε αυτό το πλαίσιο αναλαμβάνουν συχνά ρόλο καθοδηγητή τα ΜΜΕ, τόσο εκείνα που λειτουργούν εντός του παραδοσιακού νομικού πλαισίου, όσο και εκείνα που λειτουργούν άτυπα, ιδίως στο διαδίκτυο. Ο τρόπος με τον οποίο επιχειρείται αυτός ο άτυπος έλεγχος θέτει μια σειρά από κρίσιμα ζητήματα στους μελετητές της διαφθοράς και των δημοκρατικών θεσμών. Το πιο πιεστικό από αυτά είναι ο κίνδυνος της δημαγωγίας όταν οι δημοκρατικοί θεσμοί είναι αδύναμοι.⁴⁵ Το ζήτημα της δημαγωγίας ή του «λαϊκισμού» απασχολεί ευρύτατα τον τρέχοντα δημόσιο διάλογο για λόγους που άπτονται των πλέον θεμελιωδών αρχών και αξιών της σύγχρονης δημοκρατίας. Χαρακτηριστικές είναι οι πιθανές επιπτώσεις των κατά καιρούς αποκαλύψεων περί «σκανδάλων» στην ίδια την ψήφο. Κάποιοι πολίτες πιστεύουν ότι η εκλογή προσώπων με χαμηλά εισοδήματα επιτρέπει στους ψηφοφόρους να τους ελέγχουν πιο εύκολα.⁴⁶ Φυσικά, αυτή είναι μια πολύ βιαστική εκτίμηση που υποδαυλίζεται από την προαναφερθείσα δημαγωγική προσέγγιση στη λογοδοσία. Ακόμα κι αν υπάρχει καλός λόγος να ψηφίζει κανείς υποψηφίους με χαμηλό εισόδημα, εξίσου κρίσιμα είναι τα κίνητρα των κυβερνώντων να συμμετάσχουν

σε «διεφθαρμένες συναλλαγές» - και αυτά τα κίνητρα σχετίζονται, ασφαλώς, με το οικονομικό κέρδος.

Αυτή η σύντομη περιγραφή του ζητήματος αποκαλύπτει την ανάγκη για μέτρα καταπολέμησης της διαφθοράς με ευρύτερη θεσμική στόχευση από εκείνα που επιδρούν αποκλειστικά στα κίνητρα των εμπλεκόμενων, όπως λχ η αύξηση των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων (τα μέτρα αυτά, βέβαια, καλώς παραμένουν σημαντικό αντικείμενο επιστημονικής μελέτης, δεδομένης της σημασίας των κινήτρων για παρόμοιου είδους παραβατικές συμπεριφορές). Το μήνυμα της (πολιτικής και κοινωνικής) ανοχής στη διαφθορά στα υψηλά κλιμάκια μπορεί να υπονομεύσει κάθε μέτρο πρόληψης ή καταπολέμησης του φαινομένου (το οποίο υπό άλλες συνθήκες θα μπορούσε να είναι αποτελεσματικό).⁴⁷ Συνεπώς, μία σαφής έμφαση στην αυξημένη λογοδοσία θα μπορούσε, εντός του κατάλληλου θεσμικού πλαισίου, να εξασφαλίσει σεβασμό στις προτιμήσεις μεγαλύτερου αριθμού πολιτών και, μέσω αυτής της «αυξημένης εκπροσώπησης» (αντί της παραδοσιακής μέσω των εκλογών) να περιορίσει τα φαινόμενα διαφθοράς.⁴⁸ Ταυτόχρονα, η ένταξη πολιτικών αυξημένης λογοδοσίας σε ένα θεσμικό πλαίσιο αυξάνει τον ίδιο τον σεβασμό των πολιτών στους δημοκρατικούς θεσμούς. Αυτό είναι εκ των πραγμάτων θετικό, μεταξύ άλλων λόγω της συσχέτισης εκδημοκρατισμού και χαμηλών επιπέδων διαφθοράς.

Η σημασία της λογοδοσίας στις δημοκρατίες έχει βαθύτατες ρίζες.⁴⁹ Έχει ελεγχθεί και επιβεβαιωθεί θεωρητικά⁵⁰ και εμπειρικά, ιδίως σε σχέση με την αντιμετώπιση της διαφθοράς.⁵¹ Μεταξύ άλλων, εξασφαλίζει καλύτερη ενσωμάτωση των προτιμήσεων της κοινωνίας με πιθανά σημαντικά οφέλη, όπως ήδη αναφέρθηκε, στην καταπολέμηση της διαφθοράς, ιδίως της συναλλακτικής διαφθοράς στα υψηλά κλιμάκια.⁵² Αυτές οι παραδοχές, όμως, δεν πρέπει να δημιουργούν την εντύπωση ότι κάθε άλλο μέτρο κατά της διαφθοράς είναι περιττό. Τα κίνητρα παραμένουν σημαντικά στη συναλλακτική διαφθορά. Οι (θεσμικές) εγγυήσεις λογοδοσίας μπορούν να αυξήσουν το κόστος της συναλλαγής (καθώς οι εμπλεκόμενοι θα κινδυνεύουν πολύ περισσότερο να αποκαλυφθούν) αλλά κάποια κίνητρα θα παραμείνουν ισχυρά. Απαιτείται, λοιπόν, μια ρεαλιστική αντιμετώπιση που θα συνδυάζει την αυξημένη λογοδοσία με στοχευμένες παρεμβάσεις που θα επιδρούν στα κίνητρα των εμπλεκόμενων σε «διεφθαρμένες συναλλαγές». Ταυτόχρονα, δεν πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι η ουσιαστική λογοδοσία αυτού του είδους μπορεί να αυξήσει την πίστη των πολιτών στους δημοκρατικούς θεσμούς

44. Torsten Persson and Guido Tabellini, *The Economic Effects of Constitutions* (Cambridge, Mass. And London, England: The MIT Press, 2003), Daniel Treisman (2007) 'What Have We Learned About the Causes of Corruption from Ten Years of Cross-National Empirical Research?', *Annual Review of Political Science* 10, 211-244, Jana Kunicova and Susan Rose-Ackerman (2005) 'Electoral Rules and Constitutional Structures as Constraints on Corruption'. *British Journal of Political Science*, 35 (4), 573-606 και Gerring & Thacker, 2004.

45. Θεόδωρος Πελαγίδης, 'Πολιτικές καταπολέμησης της διαφθοράς' σε Μασουράκης, Μ., Γκόρτσος, Χ. (επιμ.) *Ανταγωνιστικότητα για ανάπτυξη: Προτάσεις πολιτικής*. (Αθήνα: Ελληνική Ένωση Τραπεζών, 2014), 575-588.

46. R. Di Tell and F. Weinschelburn, (2007) 'Choosing Agents and Monitoring Consumption: A Note on Wealth as a Corruption-Controlling Device', *NBER WP* 13163.

47. Για μία σχετική συζήτηση βλ. Richard Damania, Per Fredriksson, and Muthukumara Mani (2004) 'The Persistence of Corruption and Regulatory Compliance Failures: Theory and Evidence', *Public Choice* 121, 363-390.

48. Βλ. και Persson & Tabellini, 2003.

49. Charles Louis de Secondat De Montesquieu, (1748), *De l'Esprit des Lois*, livre XI.

50. Jean-Jacques Laffont and Mathieu Meleu (2001) 'Separation of powers and development', *Journal of Development Economics*, 64 (1), 129-145.

51. Daniel Lederman, Norman V. Loayza, and Rodrigo R. Soares (2005) 'Accountability and Corruption: Political Institutions Matter', *Economics and Politics* 17, 1-35.

52. M. Mitsopoulos, and T. Pelagidis, (2009) 'A Model of Constitutional Design and Corruption', Paper Presented at European Public Choice Society Meetings, Athens.

με πολλαπλά οφέλη όχι μόνο σε επίπεδο αντεγκληματικής πολιτικής αλλά και σε επίπεδο ειρηνικής συνύπαρξης και κοινωνικής προόδου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Ανδρουλάκης Ν, *Ποινικό Δίκαιο: Γενικό Μέρος* (Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας, Δίκαιο και Οικονομία, 2000)

Καλλίρης Κ. Ι., «Ο διαβρωτικός ρόλος της διαφθοράς σε περιόδους θεσμικής κρίσης», *Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε Περιόδους Κρίσης: Τιμητικός Τόμος Ν. Κουράκη*, (Αθήνα: Σάκκουλας, 2016), 797-827

Πελαγίδης Θ., «Πολιτικές καταπολέμησης της διαφθοράς» σε Μασουράκης, Μ., Γκόρτσος, Χ. (επιμ.) *Ανταγωνιστικότητα για ανάπτυξη: Προτάσεις πολιτικής*. (Αθήνα: Ελληνική Ένωση Τραπεζών, 2014), 575-588

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Alatas S, *Corruption: Its Nature, Causes, and Functions*, (Kuala Lumpur: S. Abdul Majeed, 1991)

Amundsen I, (1999) 'Political corruption: An introduction to the issues' *CMI Working Paper WP 7*, 1-32

Banfield E. C., 'Corruption as a feature of governmental organization' in M. Ekpo, (ed.) *Bureaucratic Corruption in Sub-Saharan Africa: Towards a Search for Causes and Consequences* (Washington D.C.: University Press of America, 1979)

Bayart J-F, Ellis S & Hibou B, *The Criminalisation of the State in Africa*, (Oxford: James Currey, 1999)

Breton A, *Competitive governments: An economic theory of politics and public finance* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996)

Bunce V, (2000) 'Comparative Democratization: Big and Bounded Generalizations' 33 (6-7), 703-734

Damania R, Fredriksson P, and Mani M, (2004) 'The Persistence of Corruption and Regulatory Compliance Failures: Theory and Evidence', *Public Choice* 121, 363-390

Della Porta D, and Vannucci A, *Corrupt Exchanges* (New York: Aldine, 1999)

Di Tell R, and Weinschelbaum F, (2007) 'Choosing Agents and Monitoring Consumption: A Note on Wealth as a Corruption-Controlling Device', *NBER WP 13163*

Frankfurt H, 'Coercion and Moral Responsibility' in *The Importance of What We Care About*, (New York: Cambridge University Press, 1988), 65-86

Gerring J, and Thacker S. C., (2004) 'Political Institutions and Corruption: The Role of Unitarism and Parliamentarism' *British Journal of Political Science* 34, (2), 295-330

Gorr M, (1986) 'Toward a Theory of Coercion', *Canadian Journal of Philosophy*, 16, 383-406

Gugiu M. R. & P. Gugiu C, (2016) 'Economic Crisis and Corruption in the European Union', *Journal of Methods and Measurement in the Social Sciences* 7 (1), 1-22

Heywood P, (1997) 'Political Corruption: Problems and Perspectives', *Political Studies* XLV, 417-435

Hung-En S, (2004) 'Democracy and Political Corruption: A Cross-National Comparison', *Crime Law and Social Change* 41 (2):179-193.

Ivlevs A & Hinks T, (2015) 'Global economic crisis and corruption', *Public Choice*, 162 (3-4), 425-445

Kalliris K, 'The weakened state of the modern state: corruption in times of economic and institutional crisis' in *Europe in Crisis: Crime, Criminal Justice, and the Way Forward: Essays in Honour of Nestor Courakis*, (Ant. N. Sakkoulas Publications EE, 2017), 549-561

Krambia-Kapardis M, 'Fraud and corruption: protagonists in creating a financial crisis' in C. D. Spinellis, Nikolaos Theodorakis, Emmanouil Billis, George Papadimitrakopoulos (eds) *Europe in Crisis: Crime, Criminal Justice and the Way Forward. Essays in Honour of Nestor Courakis* (Athens: Ant. N. Sakkoulas Publications L.P., 2017), 563-582

Kunicova J, and Rose-Ackerman S, (2005) 'Electoral Rules and Constitutional Structures as Constraints on Corruption'. *British Journal of Political Science*, 35 (4), 573-606

Laffont J-J, and Meleu M, (2001) 'Separation of powers and development', *Journal of Development Economics*, 64 (1), 129-145

Lederman D, Loayza N. V. and Soares R. R., (2005) 'Accountability and Corruption: Political Institutions Matter', *Economics and Politics* 17, 1-35

Lijphart A, *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, 2nd Edition (New Haven and London: Yale University Press, 2012)

Manor J, *The political economy of democratic decentralization* (Washington D.C.: TheWorld Bank, 1999)

McCloskey H. J. (1980) 'Coercion: Its Nature and Significance', *Southern Journal of Philosophy* 18, 335-352

Mitsopoulos M, and Pelagidis T, (2009) 'A Model of Constitutional Design and Corruption', Paper Presented at European Public Choice Society Meetings, Athens.

de Montesquieu Charles Louis de Secondat, (1748), *De l' Esprit des Lois*, livre XI

Moran J. P., (2001) 'Democratic transitions and forms of corruption', *Crime Law and Social Change* 36 (4), 379-393

Nozick R, 'Coercion' in Sidney Morgenbesser, Patrick Suppes, and Morton White (eds.) *Philosophy, Science, and Method: Essays in Honor of Ernest Nagel*, (New York: St. Martin's Press, 1969), 440-472

Pani M, (1996) 'Corruption and Public Debt: Can a Financial Crisis Result from Dishonest Political Control?', *Giornale degli Economisti e Annali di Economia, Nuova Serie*, 55 (1), 117-132

Persson T, and Tabellini G, *The Economic Effects of Constitutions* (Cambridge, Mass. And London, England: The MIT Press, 2003)

Rose-Ackerman S, *Corruption and Government: Causes, Consequences and Reform* (Cambridge: Cambridge University, 1999)

Shleifer A and Vishny R, 'Corruption', (1993), *The Quarterly Journal of Economics*, 108 (3) 599-617

Treisman D, (2007) 'What Have We Learned About the Causes of Corruption from Ten Years of Cross-National Empirical Research?', *Annual Review of Political Science* 10, 211-244

Van Rijckeghem C and Weder B, (2009) 'Political institutions and debt crises', *Public Choice* 138: 387-408

Weingast B. R., (1995) 'The economic role of political institutions: market-preserving federalism and economic development', *Journal of Law, Economics and Organization*, 1-31

Wertheimer A, *Coercion* (Princeton: Princeton University Press, 1987)

Williams R, *Controlling Corruption* (Edward Elgar Publications, 2000)

Zimmerman D, (1981) 'Coercive Wage Offers' *Philosophy and Public Affairs*, 10, 121-145

VII. Πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων στην Ελλάδα και την Κύπρο

Προβλέποντας μεταβλητές που συσχετίζονται με ή αντιστρατεύονται την αντικοινωνική συμπεριφορά στην Κύπρο

Μια εμπειρική εγκληματολογική προσέγγιση
με εφήβους 12-15 ετών

Ανδρέα Καπαρδή

Ομότιμου Καθηγητή, Τμήμα Νομικής Πανεπιστημίου Κύπρου, Επισκέπτη Καθηγητή & Ομότιμου Ερευνητή,
Cambridge University

Γεωργίου Σπανούδη

Αναπληρωτή Καθηγητή, Τμήμα Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Κύπρου

Μαρίας - Καμβρίας Καπαρδή

Εγκληματολόγου, Ειδικού Επιστήμονα, Τμήμα Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Κύπρου

Μαρίας Κωνσταντίνου

Κοινωνιολόγου-Εγκληματολόγου, Διδακτορικής φοιτήτριας, Τμήμα Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Κύπρου

Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, οι παράγοντες υψηλού κινδύνου μπορούν να προβλέψουν τα προβλήματα συμπεριφοράς στην εφηβεία, όπως είναι η παραβατικότητα, η βία, η κατάχρηση ουσιών και η διακοπή της σχολικής φοίτησης. Το άρθρο αναφέρεται στην αντικοινωνική συμπεριφορά στην Κύπρο, το σχετικό νομοθετικό πλαίσιο, σε μελέτες αυτό-αναφοράς που έγιναν στη χώρα με ιδιαίτερη έμφαση να δίνεται στη σχολική έρευνα του προγράμματος Κοινοότητες που Νοιάζονται / Communities that Care στην Κύπρο. Στην έρευνα συμμετείχαν τρία σχολεία από την επαρχία Λευκωσίας με 871 μαθητές. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι παράγοντες κινδύνου και οι προστατευτικοί παράγοντες στο ατομικό, οικογενειακό, σχολικό και τοπικό επίπεδο βρέθηκαν να συνδέονται με το αλκοόλ, την κατάχρηση ουσιών και την εγκληματική δραστηριότητα. Κάποιοι προστατευτικοί παράγοντες βρέθηκαν να βελτιώνουν την επίδραση των παραγόντων κινδύνου. Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν τα αποτελέσματα παρόμοιων μελετών σε άλλες χώρες, όπως η Ολλανδία, οι Η.Π.Α. και η Αυστραλία αναφορικά με την έμφαση που πρέπει να δίνεται την ίδια στιγμή και στους παράγοντες κινδύνου και τους προστατευτικούς παράγοντες ώστε να επιτευχθεί μείωση στη νεανική αντικοινωνική συμπεριφορά.

Examination of the international literature shows that high-risk factors can predict behavioural problems among juveniles like deviant behavior, violence, substance abuse, and dropping out of school. The paper focuses on antisocial behaviour in Cyprus, the relevant legal framework and on self-reported delinquency surveys carried out, with special reference to a Communities that Care (CTC) survey in Cyprus. Eight hundred and seventy-one pupils from three junior secondary schools in Nicosia participated in the CTC survey. The results obtained show that both risk as well as protective factors at the level of the pupil, the family, the school and the local community are related to a pupil's alcohol and drug use and criminal activity. Some protective factors were found to ameliorate the effect of risk factors. The findings obtained support the results of similar surveys in the Netherlands, the USA and Australia concerning the emphasis that needs to be placed simultaneously on both risk and protective factors in order to reduce juvenile delinquency.

I. Εισαγωγή

Το έγκλημα γενικότερα και η νεανική αντικοινωνική συμπεριφορά ειδικότερα είναι κοινωνικά φαινόμενα που απασχολούν το παγκόσμιο. Οι αρχές του 20^{ου} αιώνα και η Σχολή του Σικάγο αποτέλεσαν την έναρξη της ενασφάλειας των εγκληματολόγων με το φαινόμενο της νεανικής παραβατικότητας, αντικοινωνικής και εγκληματικής συμπεριφοράς. Τα τρία αυτά φαινόμενα εφάπτονται μεν,

αλλά δεν είναι συνώνυμα. Το παρόν κεφάλαιο αναφέρεται στην εφηβική αντικοινωνική και εγκληματική συμπεριφορά στην Κυπριακή Δημοκρατία και δεν περιλαμβάνει το βόρειο μέρος της Κύπρου που κατέχεται από τον Τουρκικό στρατό από το 1974.

Τα τελευταία περίπου 30 χρόνια, χώρες όπως οι Η.Π.Α., το Ηνωμένο Βασίλειο, η Αυστραλία και η Ολλανδία εφάρμοσαν πολιτικές σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, με στόχο την

πρόληψη της αντικοινωνικής συμπεριφοράς (βλ. Jonkman et al., 2012, Oesterle et al., 2012, Shader, 2003). Στις χώρες αυτές, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στους παράγοντες κινδύνου (risk factors) και στους προστατευτικούς παράγοντες (protective factors), με τους ερευνητές να επικεντρώνονται στον εντοπισμό των πιο πάνω παραγόντων σε προβληματικές συμπεριφορές εφήβων, όπως το κάπνισμα, το σκασιαρχείο, την κατάχρηση αλκοόλ, κατάχρηση παράνομων ουσιών εξάρτησης και στην εφηβική αντικοινωνική συμπεριφορά γενικά και εγκληματική συμπεριφορά ειδικά. Επίσης, οι ερευνητές ανέπτυξαν παρεμβατικά προγράμματα για να μειώσουν της επίδραση των παραγόντων κινδύνου και να προλάβουν τις προβληματικές συμπεριφορές στους εφήβους και έτσι να μειώσουν σημαντικά το κόστος στην κοινωνία και, κατ' επέκταση, να σώσουν τα ανήλικα άτομα από την υιοθέτηση μιας εγκληματικής καριέρας (Farrington and Welsh, 2007; Hawkins, Van Horn and Arthur, 2004), που αυτό κατά τον Hawkins και τους συνεργάτες του, αποτελεί την ουσία της επιστήμης της πρόληψης (σελ. 213).

Για την αποσαφήνιση των όρων *παράγοντες κινδύνου* και *προστατευτικοί παράγοντες*, οι παράγοντες κινδύνου αναφέρονται σε μεταβλητές που μπορούν να προβλέψουν μια υψηλή πιθανότητα για παραβατικότητα αλλά δεν είναι υποχρεωτικά η αιτία για υιοθέτηση αντικοινωνικής συμπεριφοράς (Farrington & Ttofi, 2012: 72). Οι προστατευτικοί παράγοντες έχουν πάρει διάφορους ορισμούς. Μεταξύ άλλων, αναφέρονται ως οι μεταβλητές που προβλέπουν χαμηλή πιθανότητα για παραβατικότητα (White, Moffitt and Silva, 1989). Για άλλους, οι προστατευτικοί παράγοντες είναι μεταβλητές που αλληλεπιδρούν με τους παράγοντες κινδύνου και εξουδετερώνουν τις επιδράσεις τους (Rutter, 1987) ενώ για κάποιους άλλους αποτελεί μεταβλητή που προβλέπει χαμηλή πιθανότητα παραβατικότητας ανάμεσα στα μέλη μιας ομάδας υψηλού κινδύνου (Werner & Smith, 1982).

II. Η αντικοινωνική συμπεριφορά στην Κύπρο

Όπως προαναφέρθηκε, το φαινόμενο της νεανικής αντικοινωνικής συμπεριφοράς είναι ένα παγκόσμιο κοινωνικό φαινόμενο. Έτσι, το κοινωνικό αυτό φαινόμενο δεν θα μπορούσε να προσπεράσει την Κύπρο, στην οποία άρχισε να πρωτογίνεται αντικείμενο μελέτης την δεκαετία του 1980. Η έρευνα για την αντικοινωνική συμπεριφορά εφήβων, συμπεριλαμβανομένων των παραγόντων κινδύνου και των προστατευτικών παραγόντων, πρωτοεμφανίστηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1980 (Kapardis, 1983, 1985ab, 1986). Την δεκαετία του 1990 εντεύθεν ο αριθμός τέτοιων μελετών αυξήθηκε σημαντικά αλλά η μέγιστη πλειοψηφία τους είναι αδημοσίευτες.

Σε γενικές γραμμές, στην Κύπρο το ποσοστό εγκληματικότητας με βάση την αναλογία του πληθυσμού της χώρας δεν καταλαμβάνει μεγάλα ποσοστά σε σύγκριση με άλλες χώρες, χωρίς αυτό να αποτελεί εφησυχαστικό γεγονός (Cyprus Barometer, 2006). Συγκεκριμένα, ο Aebi και οι συνεργάτες του (2014: 32) στο *European Sourcebook of Crime and Criminal Statistics* αναφέρονται στο έτος 2010, όπου το σύνολο των εγκληματικών πράξεων για κάθε 100,000 άτομα ήταν 1024 για την Κύπρο, ενώ στην Μάλτα ήταν 3679 και την Ιταλία 4960.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι εξετάζοντας τις στατιστικές της Αστυνομίας Κύπρου σχετικά με το σοβαρό έγκλημα,

παρατηρείται αύξηση από το 1981 στη συχνότητα εκδήλωσης εγκλημάτων όπως ανθρωποκτονία και απόπειρα φόνου, εμπρησμός, ληστεία, εκβιασμός, ναρκωτικά, πρόκληση κακόβουλης ζημιάς σε περιουσία με εκρηκτικές ύλες, διάρρηξη και κλοπή καθώς και στα οικονομικά εγκλήματα.

III. Σχετικό νομοθετικό πλαίσιο

Στην Κύπρο υπάρχουν διάφοροι ορισμοί στο νομοθετικό πλαίσιο που αναφέρονται στον όρο «νέος». Ο περί *Αδικοπραγούντων Ανηλίκων Νόμος* (Κεφ. 157), ορίζει ως παιδί «άτομο κάτω των 14 ετών» και ως νεαρό άτομο, άτομο που είναι μεγαλύτερο των 14 ετών αλλά μικρότερο των 16 ετών. Ο περί *Παίδων Νόμος* (Κεφ. 352) ορίζει ως παιδί άτομο κάτω των 18 ετών.

Παράλληλα, ο Ποινικός Κώδικας (Κεφ. 154) αναφέρει ότι «όποιος έχει ηλικία κάτω των δεκατεσσάρων χρόνων δεν είναι ποινικά υπεύθυνος για οποιαδήποτε πράξη ή παράλειψη». Το όριο αυτό αυξήθηκε από 10 σε 14, με τον *Τροποποιητικό Νόμο 18(I)/2006*. Σήμερα, άτομα μέχρι την ηλικία των 16 ετών είναι ποινικά υπεύθυνα αλλά αντιμετωπίζονται με βάση τον περί *Αδικοπραγούντων Ανηλίκων Νόμο*.

Η παράγραφος 63 στον περί Παίδων Νόμο (Κεφ. 352) αναφέρεται στις συνθήκες κάτω από τις οποίες ένα άτομο κάτω των 16 ετών μπορεί να θεωρείται ως παιδί που έχει ανάγκη φροντίδας και προστασίας. Η παράγραφος 64 του ίδιου Νόμου, αναφέρει ότι αν το Δικαστήριο Ανηλίκων ικανοποιηθεί ότι το παιδί που έχει ενώπιον του είναι άτομο που χρήζει φροντίδας και προστασίας, μπορεί να λάβει μια σειρά από μέτρα που είναι προς όφελος του παιδιού.

Ο περί *Κηδεμονίας και Άλλων Τρόπων Μεταχείρισης Αδικοπραγούντων Νόμος* του 1996 (Νόμος 46(I)/1996), ίσως αποτελεί την πιο σημαντική μεταρρύθμιση που έγινε στο θέμα μεταχείρισης των νεαρών ατόμων. Ο Νόμος αυτός παρέχει ένα ευρύ φάσμα μέτρων, όπως το διάταγμα κηδεμονίας που μπορεί να συνδυαστεί με το διάταγμα κοινοτικής εργασίας ή την εκπαίδευση, την επιτήρηση με όρους ή άλλες εναλλακτικές ποινές.

IV. Μελέτες αυτό-αναφοράς για τη νεανική αντικοινωνική συμπεριφορά στην Κύπρο

Όπως αναφέρθηκε στην Εισαγωγή, οι μελέτες για την νεανική αντικοινωνική συμπεριφορά στην Κύπρο ξεκίνησαν τη δεκαετία του 1980 (βλ. Kapardis, 1983, 1985a, 1985b, 1986). Στο Kapardis, 1985a αναφέρεται μελέτη που εκπονήθηκε για την Αναμορφωτική Σχολή της Λάμπουσας, ενώ το 1986 ο ίδιος ερευνητής ασχολήθηκε με τη μελέτη των νεαρών ατόμων που παρουσιάζουν αντικοινωνική συμπεριφορά, αναφέρονται στην αστυνομία, καταγράφονται και διερευνούνται ως υπαρκτά ποινικά αδικήματα. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά σε κάποιες γνωστές τοπικά μελέτες που έγιναν στην Κύπρο (βλ. Kapardis, 2010, 2013).

Οι Peristianis, Michaelidou και Makridis (1995) μελέτησαν 450 άτομα ηλικίας 14 μέχρι 21 χρονών και βρήκαν ότι η πιο κοινή μορφή βίας ήταν ο καθγός σε δημόσιο χώρο. Στη μελέτη Papadopoulos και συνεργάτες (2000) που έγινε με 1,327 άτομα ηλικίας 13 μέχρι 16 ετών, αναφέρεται ότι 59% είχαν παραβεί το νόμο καταναλώνοντας αλκοόλ και 1% έκανε χρήση παράνομων ουσιών (όπως κοκαΐνη, ηρωίνη, έκσταση).

Οι Kokkinos και Panayiotou (2002), χρησιμοποίησαν ψυχολογικά τεστ και ερωτηματολόγια για να εξετάσουν τη συσχέτιση της επιθετικής και βίαιης συμπεριφοράς 202 ατόμων, ηλικίας 11 μέχρι 15 ετών, σε ένα αστικό και ένα αγροτικό σχολείο της Λευκωσίας. Η έρευνα έδειξε ότι άτομα που ήταν τόσο θύτες όσο και θύματα βίας παρουσίασαν σοβαρή μορφή ψυχοπαθολογία, ή διαταραγμένη συμπεριφορά και η χαμηλή αυτοεκτίμηση προέβλεπαν εκφοβιστική συμπεριφορά (bullying behaviour), ενώ αυτοί που χαρακτηρίζονταν από *oppositional defiance* είχαν σημαντική στατιστική πιθανότητα να ήταν θύμα εκφοβισμού. Σημαντικό αναφοράς στο σημείο αυτό είναι το συμπέρασμα των Farrington & Ttofi (2012) οι οποίοι τονίζουν ότι ο σχολικός εκφοβισμός συσχετίζεται με την εκδήλωση εγκληματικής δραστηριότητας μέχρι και έξι χρόνια μετά, ενώ τα θύματα σχολικού εκφοβισμού μπορεί να παρουσιάσουν κατάθλιψη μέχρι και επτά χρόνια αργότερα.

Οι Papadopoulos και Konstantinopoulos (2005), μελέτησαν δείγμα 915 μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και βρήκαν ότι το 5% έκανε χρήση παράνομων ουσιών. Σε μια άλλη μελέτη με δείγμα 960 μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ηλικίας 14-18 ετών και 400 ατόμων ηλικίας 18 με 21 ετών, το Intercollege Research and Development Centre (2004) διαπίστωσε ότι το 44% οδηγούσαν μοτοποδήλατο χωρίς άδεια, 38% των μαθητών κατανάλωσαν αλκοόλ σε σημείο μέθης, 37% χρησιμοποίησαν βία σε συμμαθητές τους, 19% προκάλεσαν ζημιά σε περιουσία και 13% μετέφερε μαχαίρι στο σχολείο.

Σε μια μελέτη που στόχευε δασκάλους δημόσιων σχολείων, ο Alambritis (2007) βρήκε ότι 12.4% των δασκάλων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είχαν βιώσει σωματική βλάβη, 50% δέχτηκαν λεκτικές επιθέσεις και 9.6% σκόπιμα δέχθηκαν εσκεμμένο σπρώξιμο από μαθητές. Μόνο το 40% των συμμετεχόντων δήλωσαν ότι θα παρέμβαιναν για να διακόψουν ένα καβγά μεταξύ μαθητών στο σχολικό χώρο.

Το Νοέμβριο του 2011, ο Kapardis (αδημοσίευτη μελέτη) μελέτησε δείγμα 392 μαθητών δευτεροβάθμιου σχολείου στη Λευκωσία, ηλικίας 12 με 15 ετών. Η μελέτη αυτή επιβεβαιώνει την άποψη των Fagan, Hawkins και Catalano (2008), με βάση την οποία για την αντιμετώπιση των παραγόντων κινδύνου που οφείλονται σε ατομικό και οικογενειακό επίπεδο, όσο και στο σχολικό περιβάλλον και το περιβάλλον της κοινότητας και οδηγούν στην εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς, ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δοθεί στα πολυ-επίπεδα προγράμματα πρόληψης (multiple-level prevention programmes).

Έρευνα των Kapardis και Roziadjis (2012) αναφέρεται στα χαρακτηριστικά των ατόμων που εκδηλώνουν αντικοινωνική συμπεριφορά. Η μελέτη περιελάμβανε 50 νεαρά άτομα που οδηγήθηκαν στο δικαστήριο και μια ομάδα ελέγχου από ιδιωτικό σχολείο, χρησιμοποιώντας το εργαλείο EARN. Τα άτομα που οδηγήθηκαν στο δικαστήριο παρουσίαζαν, μεταξύ άλλων, χαμηλή σχολική επίδοση, υψηλά επίπεδα παρορμητικότητας, χαμηλά επίπεδα ενσυναίσθησης και έλλειψη τύψεων, υπερκινητικότητα, ιστορικό βίας και επιθετικότητας, συναναστροφή με συνομηλίκους που παρουσίαζαν αντικοινωνική συμπεριφορά και έλλειψη ισχυρών δεσμών με την οικογένεια και το σχολείο.

Σε μια άλλη έρευνα που διεξήχθη στην Κύπρο (2nd International Self-reported Delinquency Study - ISRD-2) με αντιπροσωπευτικό στρωματοποιημένο δείγμα 2500 παι-

διών από 16 γυμνάσια (Kapardis, 2010, Kapardis, 2013), γίνεται επίσης αναφορά στα χαρακτηριστικά των νεαρών ατόμων που παρουσιάζουν αντικοινωνική συμπεριφορά. Όσον αφορά σοβαρές μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς, τη σχέση των παιδιών με την οικογένεια και τη σχέση τους με το σχολείο τους εντοπίστηκαν μικρά μεν ποσοστά αλλά ανησυχητικά δεδομένης της έλλειψης αποτελεσματικών παρεμβατικών προγραμμάτων στη Μέση Εκπαίδευση και την οικογένεια στη Κύπρο που έχει ως αποτέλεσμα ένα ποσοστό τέτοιων ατόμων να αναφέρεται στην αστυνομία με όλα τα συνεπακόλουθα.

Τα άτομα που παρουσίασαν αντικοινωνική συμπεριφορά δήλωσαν ότι: (α) έχουν συχνές νυχτερινές εξόδους, (β) δεν περνούν χρόνο με τους γονείς τους αλλά με παρέα φίλων που αποτελείται από τέσσερα ή περισσότερα άτομα, (γ) δεν τους αρέσει το σχολείο και δεν διαβάζουν βιβλία, (δ) συναναστρέφονται με συνομηλίκους τους που παρουσιάζουν αντικοινωνική συμπεριφορά, (ε) η παρέα τους αποτελείται από άτομα και των δύο φύλων και κάνουν κλίκα, και (στ) διαπράττουν αδικήματα και προβαίνουν σε αντικοινωνικές πράξεις στον ελεύθερο τους χρόνο. Τα σημεία β, δ, ε και στ μπορούν να προβλέψουν ότι το ανήλικο άτομο θα κάνει κατάχρηση αλκοόλ, χρήση παράνομων ουσιών ή θα φύγει από το σχολείο χωρίς τη συγκατάθεση των γονιών του.

Σε μια άλλη πρωτοποριακή έρευνα, η Papacosta-Sismani (2009) μελέτησε την αντικοινωνική συμπεριφορά στις γυναίκες. Το δείγμα της αποτέλεσαν 119 μαθήτριες δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ηλικίας 12 με 15 ετών. Το 10-11% ανέφερε σοβαρό άγχος, θυμό, μετα-τραυματικό σύνδρομο συμπτωματολογίας και κατάθλιψη, ενώ το 2% ανέφερε ότι εμπλέκεται σε σοβαρές πράξεις αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Με τη μέθοδο της ομάδας εστίασης (focus group), συμπέρανε ότι παράγοντες κινδύνου για εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς αποτελούν τα προβλήματα στην οικογένεια, η έλλειψη επικοινωνίας, τα μαθησιακά προβλήματα, η επιρροή από τους συνομηλίκους με αντικοινωνική συμπεριφορά, η εμπειρία τραυματικών γεγονότων και το αρνητικό ψυχο-εκπαιδευτικό κλίμα στο σχολείο.

V. Σχολική έρευνα του προγράμματος Κοινότητες που Νοιάζονται / Communities that Care στην Κύπρο

Την πενταετία 2007 με 2012, διεξήχθη έρευνα σε τρία γυμνάσια στη Λευκωσία στα πλαίσια του παρεμβατικού προληπτικού προγράμματος *Κοινότητες που Νοιάζονται / Communities that Care* (CTC). Στην έρευνα συμμετείχαν τρία γυμνάσια: Λατσία, Αγλαντζιά και το περιφερειακό γυμνάσιο Κλήρου. Σκοπός της έρευνας ήταν ο εντοπισμός των παραγόντων κινδύνου και των προστατευτικών παραγόντων και η σχέση που έχουν με την εκδήλωση νεανικής αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Η έρευνα διερεύνησε τους παράγοντες κινδύνου και τους προστατευτικούς παράγοντες, στο επίπεδο της τοπικής κοινότητας, του σχολείου, της οικογένειας, των συνομηλίκων και του ίδιου του ατόμου, καθώς και της υγείας και της συμπεριφοράς, συμπεριλαμβανομένης της κατάχρησης ουσιών εξάρτησης, της βίας και της αντικοινωνικής συμπεριφοράς (Arthur et al., 2002).

VI. Μεθοδολογία

Μετά από εξασφάλιση γραπτής συγκατάθεσης από το Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου για τη διεξαγωγή της έρευνας στα σχολεία, δόθηκαν σε 871 μαθητές γυμνασίου ηλικίας 12 με 15 ετών, δομημένα ερωτηματολόγια που αποτελούνταν από 112 ερωτήσεις. Τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν κατά τη διάρκεια σχολικής περιόδου και υπό την επίτηρηση δασκάλων και των ερευνητών. Ο χρόνος που δόθηκε στους μαθητές ήταν αρκετός για τη συμπλήρωση όλων των ερωτήσεων. Η στατιστική ανάλυση των δεδομένων έγινε με το πρόγραμμα στατιστικής επεξεργασίας SPSS.

VII. Ανάλυση δεδομένων

Η μελέτη χρησιμοποίησε το *cross-sectional design* και *δομικά μοντέλα εξισώσεων* (Structural Equation Modeling), για την ανάλυση των σχέσεων των μεταβλητών του ερωτηματολογίου του CTC (Βλ. Hu & Bentler, 1999, Steiger, 1990). Αρχικά, έγινε μέτρηση στα συνοπτικά στατιστικά στοιχεία και τις διασάφιστες συσχετίσεις. Στη συνέχεια, δοκιμάστηκαν τα δομικά μοντέλα εξισώσεων εξετάζοντας τις άμεσες επιδράσεις των παραγόντων κινδύνου και των προστατευτικών παραγόντων στις εγκληματικές δραστηριότητες. Η έκταση της εγκληματικής δραστηριότητας των νέων μετρήθηκε χρησιμοποιώντας έντεκα δείκτες παραβατικότητας: 1) σύλληψη από την αστυνομία, 2) μεταφορά μαχαίριού στο σχολείο, 3) ηλικία που δοκίμασε για πρώτη φορά δυνατό αλκοολούχο ποτό, 4) πώληση παράνομων ναρκωτικών ουσιών, 5) κλοπή οχήματος, 6) επίθεση εναντίον κάποιου και πρόθεση να προκαλέσει σωματική βλάβη, 7) το άτομο να είναι υπό την επήρεια αλκοόλ ή ναρκωτικών στο σχολείο, 8) διακίνηση ναρκωτικών στο σχολείο, 9) κλοπή αντικειμένων αξίας που υπερβαίνει τα 10 ευρώ, 10) πρόκληση κακόβουλης ζημιάς στην περιουσία κάποιου και 11) εάν πήρε αντικείμενα από κατάστημα χωρίς να τα πληρώσει και με σκοπό να μη τα επιστρέψει, δηλαδή κλοπή

VIII. Αποτελέσματα

Παράγοντες κινδύνου και προστατευτικοί παράγοντες στο ατομικό, οικογενειακό, σχολικό και τοπικό (δηλαδή γειτονιά) επίπεδο βρέθηκαν να συνδέονται με το αλκοόλ, την κατάχρηση ουσιών και την εγκληματική δραστηριότητα. Κάποιοι προστατευτικοί παράγοντες βρέθηκαν να βελτιώνουν την επίδραση των παραγόντων κινδύνου.

Με βάση τη στατιστική ανάλυση, οι **παράγοντες κινδύνου** που εντοπίστηκαν στο *ατομικό επίπεδο* αναφέρουν ότι τα άτομα υποκύπτουν στις πιέσεις των συνομηλίκων, είναι εγωιστές, τους αρέσει να προκαλούν σωματικό ή ψυχικό πόνο στους άλλους, είναι αντικοινωνικοί, διαπράττουν

αδικήματα όπως κλοπή και θεωρούν πως είναι αποδεκτό να προβαίνουν σε τέτοιες πράξεις.

Στο *οικογενειακό επίπεδο*, οι παράγοντες κινδύνου περιλαμβάνουν τις ενδοοικογενειακές συγκρούσεις και την έλλειψη γονικής επίβλεψης. Επίσης, οι παράγοντες που φαίνεται να συνδέονται και με τα αδέρφια του, όπως αποβολή από το σχολείο, μεταφορά μαχαίριού στο σχολείο, κάπνισμα, κατανάλωση αλκοόλ και χρήση παράνομων ναρκωτικών ουσιών, συνδέονται με την παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων.

Όσο αφορά το *σχολικό περιβάλλον* και τους παράγοντες κινδύνου που εντοπίστηκαν σε αυτό, γίνεται λόγος για σκασιαρχείο, τα παιδιά μισούν να πηγαίνουν στο σχολείο, μεταφέρουν μαχαίρι στο σχολικό χώρο, είναι βίαιοι απέναντι στους συμμαθητές τους και έχουν αποβληθεί από το σχολείο.

Σχετικά με το περιβάλλον στο οποίο ζουν τα παιδιά, δηλαδή τη *γειτονιά* τους, μόνο ένας παράγοντας κινδύνου εντοπίστηκε και αυτός αφορά τη δυσάρεσκια των παιδιών να ζουν στη γειτονιά που μένουν και επιθυμούν να ζήσουν κάπου αλλού.

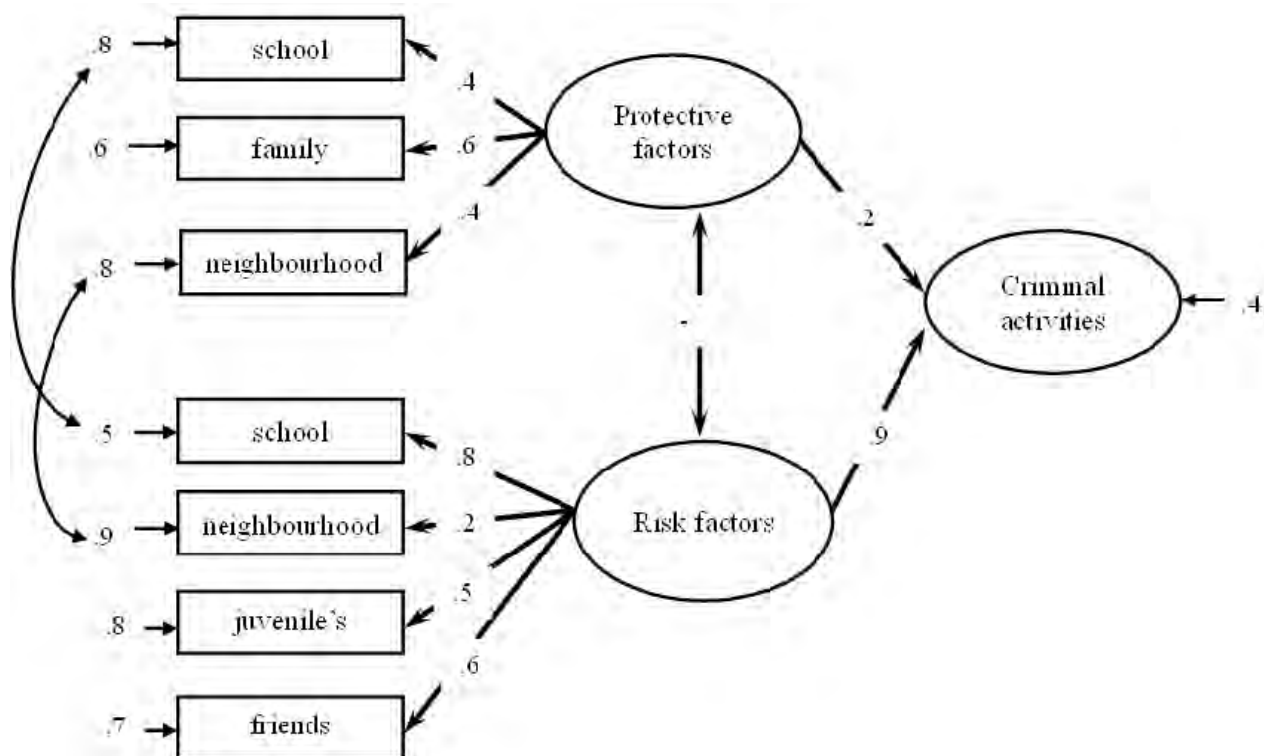
Οι **προστατευτικοί παράγοντες** εντοπίστηκαν στο επίπεδο της οικογένειας, του σχολείου και της γειτονιάς, αλλά παρουσιάζουν πιο αδύνατες σχέσεις με τις αντικοινωνικές δραστηριότητες των ανηλίκων, σε σύγκριση με τους παράγοντες κινδύνου που εντοπίστηκαν.

Στο *επίπεδο της οικογένειας* οι προστατευτικοί παράγοντες αφορούν τον καθορισμό σαφών κανόνων συμπεριφοράς (συμπεριλαμβανομένης της αντίθεσης ως προς το κάπνισμα, το αλκοόλ, τις ναρκωτικές ουσίες, το χρονικό περιορισμό στις εξόδους), την ώθηση των παιδιών για κοινωνικοποίηση, πειθαρχία, υιοθέτηση ισχυρών δεσμών στις σχέσεις τους, την εμπιστοσύνη προς τους γονείς τους και να περνούν χρόνο μαζί τους, καθώς επίσης να συζητούν προβλήματα που αντιμετωπίζουν και να ζητούν τη βοήθεια τους.

Οι προστατευτικοί παράγοντες που εντοπίστηκαν στο *επίπεδο του σχολείου*, αφορούν το αίσθημα ασφάλειας, οι δάσκαλοι να επιβραβεύουν και να στηρίζουν τα παιδιά, τα παιδιά έχουν καλύτερη επίδοση από το μέσο όρο της τάξης τους και έχουν ευκαιρίες να μιλούν προσωπικά στο δάσκαλο τους, να υπάρχει επικοινωνία μεταξύ δασκάλων και γονιών και, τέλος, το παιδί να είναι ενεργό στην τάξη και στις σχολικές δραστηριότητες.

Όπως και στους παράγοντες κινδύνου, έτσι και στους προστατευτικούς παράγοντες, εντοπίστηκε ένας προστατευτικός παράγοντας στο *επίπεδο της γειτονιάς* που διαμένουν τα παιδιά και αυτός αφορά την ευχαρίστηση να μένει στην γειτονιά του.

Figure 1. Structural equation model of the relations between risk and protective factors and criminal activities.

Η Εικόνα 1 παρουσιάζει το υποθετικό δομικό μοντέλο εξίσωσης το οποίο δοκιμάστηκε. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι στους προστατευτικούς παράγοντες περιλαμβάνονται το σχολείο, η οικογένεια και η γειτονιά στην οποία ζει το νεαρό άτομο. Η μεταβλητή της οικογένειας παρουσίασε υψηλό ποσοστό (.6), ενώ το σχολείο και η γειτονιά παρουσίασαν μέτριο ποσοστό (.4).

Όσον αφορά στους παράγοντες κινδύνου, σε αυτούς περιλαμβάνονται οι μεταβλητές του σχολείου, της γειτονιάς, της στάσης και των αντιλήψεων που έχει το νεαρό άτομο, καθώς επίσης και οι φίλοι. Οι φίλοι και το σχολείο παρουσίασαν υψηλά ποσοστά (.8 και .6, αντίστοιχα), ενώ οι αντιλήψεις των ατόμων και η γειτονιά είχαν καταλάβει χαμηλά προς μέτρια ποσοστά (.5 και .2, αντίστοιχα).

Μεταξύ των δύο παραγόντων, του κινδύνου και των προστατευτικών, υπάρχει μια μέτρια αρνητική συσχέτιση (-.51), που αυτό μπορεί να σημαίνει ότι καθώς οι προστατευτικοί παράγοντες αυξάνονται, η επίδραση των παραγόντων κινδύνου μειώνεται. Οι παράγοντες κινδύνου σχετίζονται με ένα πολύ υψηλό ποσοστό (.98) με αντικοινωνικές/εγκληματικές δραστηριότητες, ενώ οι προστατευτικοί παράγοντες συσχετίζονται ελαφρώς (.22) με αντικοινωνικές/εγκληματικές δραστηριότητες. Τα αποτελέσματα αυτά δείχνουν ότι έμφαση δεν πρέπει να δίνεται μόνο στους προστατευτικούς παράγοντες γιατί είναι αδύνατο από μόνοι τους να επιδράσουν σημαντικά στις αντικοινωνική συμπεριφορά των νέων. Έμφαση πρέπει να δίνεται ταυτόχρονα και στην μείωση των παραγόντων κινδύνου.

IX. Συζήτηση αποτελεσμάτων

Τα αποτελέσματα από τη σχολική μελέτη του προγράμματος CTC δείχνουν πόσο σημαντική είναι η έμφαση και στους

παράγοντες κινδύνου και στους προστατευτικούς παράγοντες, στο επίπεδο της οικογένειας, του σχολείου, της γειτονιάς, αλλά και τις αντιλήψεις του ίδιου του ατόμου.

Οι παράγοντες κινδύνου σχετίζονται στενότερα με την αντικοινωνική συμπεριφορά των νέων, σε σύγκριση με τους προστατευτικούς παράγοντες. Η οικογένεια βρέθηκε να καταλαμβάνει τη σημαντικότερη θέση στους προστατευτικούς παράγοντες, με το σχολείο και τη γειτονιά να ακολουθούν.

Το σχολείο, οι φίλοι και οι αντιλήψεις του ατόμου για την αντικοινωνική συμπεριφορά, αποτελούν τους παράγοντες κινδύνου που συνδέονται στενά με τις αντικοινωνικές/εγκληματικές δραστηριότητες, ενώ ο τομέας της γειτονιάς παρουσιάζει μια πιο αδύναμη σχέση. Με άλλα λόγια, λαμβάνοντας υπόψη τους φίλους και το σχολείο μπορεί να προβλέψει κανείς με υψηλό βαθμό ακρίβειας αν ένας μαθητής ή μαθήτρια γυμνασίου θα εκδηλώσει αντικοινωνική συμπεριφορά.

X. Επίλογος

Τα αποτελέσματα από την ανάλυση των δεδομένων που συλλέχτηκαν από τη σχολική έρευνα CTC και αφορούν τους παράγοντες κινδύνου και τους προστατευτικούς παράγοντες, επιβεβαιώνουν τα αποτελέσματα παρόμοιων μελετών σε άλλες χώρες, όπως η Ολλανδία, οι Η.Π.Α. και η Αυστραλία αναφορικά με την έμφαση που πρέπει να δίνεται την ίδια στιγμή και στους παράγοντες κινδύνου και τους προστατευτικούς παράγοντες ώστε να επιτευχθεί μείωση στη νεανική αντικοινωνική συμπεριφορά γενικότερα και στις εγκληματικές δραστηριότητες των εφήβων γυμνασιακής ηλικίας ειδικότερα.

Όπως τονίζουν οι Derzon (2010), Farrington και Welsh (2009), Farrington (2011) και Welsh (2012), η μεταβλητή που καταλαμβάνει το υψηλότερο ποσοστό είναι η οικογένεια, σε σύγκριση με το σχολείο και τη γειτονιά, τονίζοντας έτσι τη βαρύτητα που πρέπει να δίνεται σε αυτή τη μεταβλητή στη πρόληψη της αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Η άποψη αυτή υποστηρίζεται και από την ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας.

Με την εμπειρία της πετυχημένης εφαρμογής του παρεμβατικού προγράμματος «Κοινότητες που νοιάζονται» σε τρία γυμνάσια της επαρχίας Λευκωσίας, γίνεται χαρτογράφηση του προβλήματος της αντικοινωνικής συμπεριφοράς μέσα από ένα σχολείο, αναλύονται τα αποτελέσματα και δομείται ένα παρεμβατικό πρόγραμμα σε συνεργασία με το σχολείο, την τοπική διοίκηση, και μία τοπική συμβουλευτική επιτροπή 'σοφών'. Επίσης, απασχολείται εξειδικευμένο προσωπικό (περιλαμβανομένου και έμπειρου ψυχολόγου) για τη εφαρμογή του προγράμματος τα απογεύματα και το βράδυ για όσους μαθητές ενδιαφέρονται, με στόχο τη ταυτόχρονη μείωση των παραγόντων υψηλού κινδύνου και την ενδυνάμωση των προστατευτικών παραγόντων στο επίπεδο του ατόμου, της οικογένειας, του σχολείου και της τοπικής κοινότητας.

Τα αποτελέσματα μέχρι τώρα διεθνώς και στην Κύπρο δικαιολογούν την εφαρμογή του προγράμματος CTC, εφόσον το οικονομικό κόστος του προγράμματος είναι ελάχιστο σε σύγκριση με τα πολυδιάστατα και μακροπρόθεσμα οφέλη που επιφέρει στην κοινωνία. Το σημαντικότερο για μια κοινωνία είναι να επενδύει στην πρόληψη, βοηθώντας έτσι ένα σημαντικό αριθμό εφήβων να μη καταλήξουν πελάτες του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aebi, M. et al. (2014). *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics* (5th edition). Publication Series No.80, European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI) P.O. Box 444 FIN-00531, Helsinki, Finland. http://www.heuni.fi/material/attachments/heuni/reports/qrmWoCVTF/HEUNI_report_80_European_Sourcebook.pdf
- Alambritis, M. (2007). *Violence against teachers in secondary schools in Cyprus*. Doctoral Dissertation, Department of Social and Political Sciences, University of Cyprus, Nicosia, Cyprus.
- Arthur, M. W., Hawkins, J. D., Pollard, J., Catalano, R. F., & Baglioni, A. J., Jr. (2002). Measuring risk and protective factors for substance use, delinquency, and other adolescent problem behaviors: The communities that care youth survey. *Evaluation Review*, 26(6), 575-601.
- Cyprus Barometer (2006), Marfin Laiki Bank, Nicosia, Cyprus. Accessed 3 August 2007. <http://www.laiki.com>
- Derzon, J.H. (2010). The correspondence of family features with problem, aggressive, criminal, and violent behaviour. *Journal of Experimental Criminology*, 6, 263-292.
- Fagan, A.A., Hawkins, J.D., Catalano, R.F. (2008). Using community epidemiologic data to improve social settings: the Communities That Care prevention system. In M. Shin (Ed.), *Toward positive youth development: transforming schools and community programs* (pp. 292-312). Oxford; New York: Oxford University Press.
- Farrington, D.P. (2011). Families and crime. In, (eds.) J.Q. Wilson and J. Petersilia, *Crime and Public Policy*, 130-157. New York: Oxford University Press.
- Farrington, D.P.F. and Ttofi, M. (2012). Protective and promotive factors in the development of offending, In Bliesener, T., Beelman, A. and Stennler, M. (eds.), *Antisocial Behavior and Crime: Contributions of Developmental and Evaluation Research*

to Prevention and Intervention. Gottingen, Germany: Hogrefe Publishing.

Farrington, D. P. and Welsh, B. C. (2007). *Saving Children from a Life of Crime: Early Risk Factors and Effective Interventions*. Oxford: Oxford University Press.

Farrington, D. P. and Welsh, B. C. (2009). Delinquency prevention using family-based interventions. *Children and Society*, 13, 287-303.

Hawkins, J.D., Van Horn, M.L. and Arthur, M.W. (2004). Community variation in risk and protective factors and substance use outcomes. *Prevention Science*, 5 (4), 213-220.

Hu, L.T. & Bentler, P.M. (1999). Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives, *Structural Equation Modeling*, 6 (1), 1-55.

Intercollege Research and Development Centre (2004). *A survey of juvenile delinquency*. Nicosia [In Greek].

Jonkman, H., Steketee, M., Tombourou, J. W., Cini, K., & Williams, J. (2012). Community variation in adolescent alcohol use in Australia and the Netherlands. *Health Promotion International*, doi:10.1093/heapro/das039

Kapardis, A. (1983). Use and impact of imprisonment in Cyprus: a quasi-experiment. *Cyprus Law Review*, 1(2):361-374.

Kapardis, A. (1985a). Lambousa Reform School, Cyprus: a study of its population (1979-1983) and its effectiveness. *Cyprus Law Review* (4):1821-1832.

Kapardis, A. (1985b). Homicide in Cyprus, 1960-1982: a criminological study. *Cyprus Law Review* (3):1767-1777.

Kapardis, A. (1986). Juvenile delinquency and delinquents in Cyprus. *Cyprus Law Review*, (4):2371-2379.

Kapardis, A. (2001). *Society, Crime and Criminal Justice in Cyprus, 1878-1900*. Athens: Sakkoulas Publishers.

Kapardis, A. (2010). Cyprus. In J. Junger-Tas (Ed.), *Juvenile delinquency in Europe and beyond* (pp. 245-251). New York: Springer.

Kapardis, A. (2013). Delinquency and victimization in Cyprus. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 19 (2), 171-182.

Kapardis, A. & Poyiadjis, G. (2012). The EARN project in Cyprus. In, Baldry, A.C. & Kapardis, A. (eds.), *Risk assessment for juvenile violent offending* (in press). Milton Park, Abingdon, U.K: Taylor and Francis.

Kapardis, A., Alambritis, M., Antoniou, S., Panayi-Karayianni, M., Papadopoulos, M., Sismani-Papacosta, E., & Varelis, T. (2008). *Report of the School Violence Committee* (In Greek, 145 pages, unpublished). Nicosia: Ministry of Education and Culture: Republic of Cyprus.

Kokkinos, M.K., & Panayiotou, G. (2002). Disturbed behaviour, bullying experience and victimization among juveniles. In M.K Kokkinos (Ed.), *Aggression: Proceedings of the 4th Cyprus Psychology Conference* [In Greek]. Nicosia, Cyprus: Cyprus Psychologists' Association.

Oesterle, S., Hawkins, J. D., Steketee, M., Jonkman, H., Brown, E. C., Moll, M., & Haggerty, K. P. (2012). A cross-national comparison of risk and protective factors for adolescent drug use and delinquency in the United States and the Netherlands. *Journal of Drug Issues*, 42(4), 337-357. doi:10.1177/0022042612461769

Papadopoulos, M., & Konstantinopoulos, K. (2005). *Use of legal and illicit addictive substances by senior secondary school students*. Nicosia: Ministry of Education and Culture. [In Greek]

Peristianis, N., Michaelidou, S. & Makrides, G. (1995). A juvenile delinquency survey in Cyprus. Nicosia: Intercollege Research and Development Centre. [In Greek]

Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective factors. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57, 316-331.

Papacosta Sismani, E. (2009). Female delinquency in secondary schools: trauma and depression precipitating female delinquency and the role of ethnic identity in Cyprus. DProf thesis, Middlesex

University. Accessed on 10 August, 2007, Available from Middlesex University's Research Repository at <http://eprints.mdx.ac.uk/2679/>

Shader, M. (2003). Risk factors for delinquency: an overview. U.S Department of Justice, Office of Justice Perograms, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/frd030127.pdf>

Steiger, J. H. (1990). Structural model evaluation and modification: An internal estimation approach. *Multivariate Behavioral Research*, 25, 173-180.

Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2012). Risk and protective factors, longitudinal research, and bullying prevention. *New Directions for Youth Development*, 2012(133), 85-98. doi:10.1002/yd.20009

Werner, E.E. and Smith, R.S. (1982). *Overcoming the Odds: High Risk Children from Birth to Adulthood*. NY: Cornell University Press.

Welsh, B.C. (2012). Preventing delinquency by putting families first. In, (eds.) Loeber, R. And Welsh, B.C., *The Future of Criminology*, pp. 153-158. Oxford University Press.

White, J.L., Moffitt, T.E. and Silva, P.A. (1989). A prospective replication of the protective effects of IQ in subjects at high risk for delinquency. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 37, 719-724.

Νεανική παραβατικότητα και μηχανισμοί πρόληψης

Έφης Λαμπροπούλου

Καθηγήτριας Εγκληματολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών

Το άρθρο παρουσιάζει ορισμένα αποτελέσματα από την έρευνα η οποία διεξήχθη σε μαθητές/τριες Γυμνασίων στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και στην Κομοτηνή, το 2016. Ειδικότερα, εξετάζεται η δηλωθείσα παραβατικότητα από τα ίδια τα παιδιά, αισθήματα ντροπής που μπορεί να νιώθουν για την πράξη τους, οι συναισθηματικοί δεσμοί με την οικογένειά τους, και οι απόψεις τους για την αστυνομία. Η εμπειρική ανάλυση επιβεβαίωσε τις υποθέσεις εργασίας του άρθρου. Τα χαμηλά ποσοστά παραβατικότητας του δείγματος σχετίζονται με τους στενούς δεσμούς των μαθητών/τριών με την οικογένειά τους, την γονεϊκή εμπλοκή στην καθημερινότητά τους και τα αισθήματα ενοχής σε περίπτωση που ανακαλύψει ο κύκλος των οικείων τους κάποια παράνομη ενέργειά τους. Παρά την επιφυλακτική και ουδέτερη στάση των εφήβων απέναντι στην αστυνομία σχετικά με την αμεροληψία της, η προθυμία τους να συμμορφωθούν με τις οδηγίες της είναι αξιοσημείωτη.

The article presents some results from the ISRD-3 survey (self-report delinquency) which was carried out in 2016 to school students of 12-15 years of age. In particular, it examines the self-reported delinquency by the students, feelings of shame that they may have about their actions, the attachment to their family, and their trust in the police. The empirical analysis confirmed the working hypotheses of the article. The low delinquent rates of students in the sample is related to close ties with their family and emotional support from them, strong parental supervision, and feelings of guilt in the event of an illegal act being discovered by their relatives. Despite their reserve and neutral attitude towards the police concerning their impartiality, the willingness of the students to comply with their instructions is remarkable.

1. Εισαγωγή

Το παρόν άρθρο είναι μια συνοπτική ανάλυση μέρους των αποτελεσμάτων έρευνας, η οποία διεξήχθη σε δείγμα 1.919 μαθητών/τριών Γυμνασίου ηλικίας 12-15 ετών τον Απρίλιο και τον Μάιο 2016, στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και στην Κομοτηνή.

Η μελέτη εντάσσεται στο διεθνές ερευνητικό πρόγραμμα ISRD-3, το οποίο εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο οι έφηβοι μαθητές, γίνονται θύματα ή/και δράστες παράνομων πράξεων ([αυτο-]ομολογούμενη ενοχή και θυματοποίηση).¹

Το άρθρο περιορίζεται στην εξέταση της δηλωθείσας παραβατικότητας² από τα ίδια τα παιδιά, τους δεσμούς με την οικογένειά τους, αισθήματα ντροπής που μπορεί να δείχνουν για την πράξη τους, και την εμπιστοσύνη τους στην αστυνομία.

2. Η έρευνα

2.1. Η μέθοδος - Το ερευνητικό εργαλείο

Η αυτο-ομολογούμενη παραβατικότητα μετρήθηκε με 15 αδικήματα, τα οποία μπορούν να ομαδοποιηθούν σε εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και σε εγκλήματα βίας.

Για την έρευνα χρησιμοποιήθηκε ένα τυποποιημένο ερωτηματολόγιο που συμπληρώθηκε από τους μαθητές/τριες των επιλεγέντων σχολείων. Αυτό αποτελείται από 11 ενότητες με υποενότητες και περιλαμβάνει ερωτήσεις για την

τέλεση μιας παράνομης πράξης από τους εφήβους οποτεδήποτε, αλλά και το προηγούμενο έτος ώστε να μετρηθεί με μεγαλύτερη ασφάλεια η συχνότητα.

Τα (ανώνυμα) ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν μέσα στην τάξη με την παρουσία ενός εκπαιδευτικού και μίας-δύο συνεντευκτριών³ στο διάστημα μιας διδακτικής ώρας, τον χρόνο που έθεσαν στη διάθεσή μας οι διευθυντές/τριες των σχολείων.

2.2. Το δείγμα

Η δειγματοληψία των σχολείων ακολούθησε τις οδηγίες του προγράμματος για την επιλογή τους από δύο πόλεις στις οποίες μπορούσαμε να διενεργήσουμε την έρευνα, μιας μεγάλης πόλης (μητρόπολης) και μιας μεσαίου μεγέθους. Από τις περιφερειακές ενότητες της πρωτεύουσας, δηλ. Κεντρικό, Βόρειο, Δυτικό και Νότιο Τομέα Αθηνών, συμμετείχαν 12 σχολεία (Αθήνα, Ηλιούπολη, Καισαριανή, Π. Φάληρο, Καλλιθέα, Πετρούπολη κ.ά.), τα οποία εκπροσωπούν το 2,8% των δημόσιων γυμνασίων της ευρύτερης περιοχής της πρωτεύουσας (427). Τα έγκυρα ερωτηματο-

1. Το ISRD-3 αποτελεί τον τρίτο κύκλο έρευνας, η οποία διεξάγεται από το Northeastern University College of Social Sciences and Humanities της Βοστώνης από το 1992 και πραγματοποιείται από ένα διεθνές δίκτυο ερευνητών με τη συμμετοχή πολλών χωρών.

2. Η έρευνα αφορά και τη θυματοποίηση των μαθητών/τριών.

3. Τις Υ/Δ Όλγα Ματσκίδου και Ιωάννα Χόρτη, και τις φοιτήτριες Δ' και ΣΤ' εξαμήνου, ακαδ. έτους 2015-16, στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Παν/μίου: Μάλλιου Στυλιανή, Μπατζέλλι Καλομοίρα, Μίχα Θάλεια, Παπηλιού Αγγελική, Σαράντου Ισμήνη, Τάση Σωτηρία, Τόμπρου Χριστίνα, Τσιντζιλώνη Μαρία, Τσολάκου Ελευθερία και Χόρτη Νατάσσα. Η εισαγωγή των δεδομένων των ερωτηματολογίων στο πρόγραμμα EpiData, ώστε να καταστεί δυνατή η περαιτέρω επεξεργασία τους έγινε από τις Υ/Δ Όλγα Ματσκίδου και Ιωάννα Χόρτη, και τις φοιτήτριες Μπατζέλλι Καλομοίρα και Καψάλη Γεωργία. Η μετατροπή των δεδομένων από το λογισμικό των ερωτηματολογίων στο λογισμικό επεξεργασίας τους (SPSS 25) έγινε από τον Δρ. Δημήτρη Καλαμάρα.

λόγια ήταν 1.251. Από την πόλη της Κομοτηνής συμμετείχαν τα τέσσερα (80%) από τα πέντε δημόσια γυμνάσια της πόλης, και τα έγκυρα ερωτηματολόγια ανήλθαν σε 668.

Το 52,1% του δείγματος είναι κορίτσια και το 47,7% αγόρια, και το 95,1% γεννήθηκε στην Ελλάδα. Το 76% των μαθητών/τριών δήλωσαν πως η φυσική τους μητέρα γεννήθηκε στην Ελλάδα, ενώ το 23,6% σε άλλη χώρα με μεγαλύτερη εκπροσώπηση τις βαλκανικές χώρες, τις δημοκρατίες της πρώην ΕΣΣΔ, τη Ρωσία και τη Γερμανία. Παρόμοια είναι και τα ποσοστά για τον τόπο γέννησης του πατέρα. Το 79,6% των μαθητών δήλωσαν πως ο φυσικός τους πατέρας γεννήθηκε στην Ελλάδα, ενώ το 19,5% δήλωσε ότι γεννήθηκε σε άλλη χώρα με εκπροσώπηση παρόμοια με της μητέρας. 0,2% του δείγματος δήλωσε ότι η μητέρα του γεννήθηκε στην Τουρκία και 0,5% ότι ο πατέρας του γεννήθηκε στην Τουρκία.

Στην ερώτηση για το ποιά είναι τα θρησκευτικά πιστεύω των μαθητών και σε ποια θρησκευτική κοινότητα ανήκουν, το 83,4% απάντησε ότι είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι, 6,9% ότι είναι μουσουλμάνοι, 3,1% δήλωσε ότι είναι Καθολικοί Χριστιανοί, 0,3% Προτεστάντες Χριστιανοί, ενώ 5,8% ότι δεν πιστεύει, και 0,6% δήλωσε «άλλη θρησκεία». Είναι ενδιαφέρον ότι στην ερώτηση «πόσο σημαντική είναι η θρησκεία στην καθημερινή σου ζωή», το 57,7% των μαθητών/τριών απάντησε ότι είναι «σημαντική» έως «πάρα πολύ σημαντική», το 22,4% «αρκετά σημαντική», και το 19,9% των μαθητών απάντησε ότι είναι «λίγο σημαντική».

Σύμφωνα με τις απαντήσεις τους στην ερώτηση αν ανήκουν σε κάποια κοινωνική ομάδα/μειονότητα, το 6,6% του συνόλου του δείγματος δήλωσαν ότι είναι Έλληνες Μουσουλμάνοι, 0,2% Έλληνες Πομάκοι, και 0,2% Έλληνες Ρομά.

Για το 10,2% των μαθητών/τριών που απάντησαν, το εισόδημα της οικογένειάς τους προέρχεται «από το επίδομα ανεργίας», για το 87,4% «από εργασία, σύνταξη, περιουσιακά στοιχεία» και για το 2,3% από άλλες πηγές (διατροφή διαζυγίου, χρήματα από συγγενείς, συνήθως παππού ή γιαγιά). 4,7% του δείγματος δεν απάντησε. Το 49% του δείγματος θεωρεί ότι η οικογένειά του ανταπεξέρχεται στις οικονομικές της υποχρεώσεις «το ίδιο με τις άλλες οικογένειες», 22% «δυσκολότερα» και 29% θεωρεί ότι η οικογένειά του «ανταπεξέρχεται ευκολότερα από τις άλλες οικογένειες».

3. Το θεωρητικό πλαίσιο και οι υποθέσεις εργασίας

Η ανάλυσή μας στο παρόν άρθρο βασίζεται στη θεωρία του ελέγχου/των δεσμών του Travis Hirschi και στη θεωρία της διαδικαστικής δικαιοσύνης του Tom Tyler.

3.1. Η θεωρία του κοινωνικού ελέγχου

Η βασική ερώτηση που θέτει ο Hirschi δεν είναι γιατί ένα άτομο οδηγείται, αλλά γιατί δεν οδηγείται σε παραβατική συμπεριφορά.⁴ Η απάντηση βρίσκεται στους κοινωνικούς δεσμούς (bonds) που αναπτύσσει το άτομο με άλλους ανθρώπους, θεσμούς και αξίες. Αυτοί οι δεσμοί λειτουργ-

γούν προστατευτικά ώστε να μην οδηγείται σε παραβατική συμπεριφορά. Ο δεσμός συνίσταται σε τέσσερα στοιχεία ελέγχου: α) Αφοσίωση σε πρόσωπα αναφοράς, β) δέσμευση από κοινωνικά αναγνωρισμένους στόχους, γ) συμμετοχή σε συμβατικές δραστηριότητες και δ) αποδοχή των κοινωνικών κανόνων.⁵

Ο Hirschi με τις έρευνές του απέδειξε ότι νέοι που έχουν χαλαρούς δεσμούς με την οικογένεια, το σχολείο, τους φίλους, και οι οποίοι αμφισβητούν τις αρχές της κοινωνικά αποδεκτής συμπεριφοράς, έχουν περισσότερες πιθανότητες να εμπλακούν στο έγκλημα. Αυτό οφείλεται στο ότι δεν λαμβάνουν υπόψη τους την κοινωνική αποδοκιμασία, εφόσον απουσιάζουν αισθήματα υπευθυνότητας και ντροπής απέναντι στο κοινωνικό σύνολο.

3.2. Η θεωρία της διαδικαστικής δικαιοσύνης

Ως διαδικαστική δικαιοσύνη (ή διαδικαστική νομιμότητα) θεωρείται η αμεροληψία που ακολουθούν στις διαδικασίες όσοι έχουν εξουσία στη λήψη αποφάσεων. Όταν οι πολίτες κάνουν γενικές κρίσεις σχετικά με τη νομιμότητα των ενεργειών όσων βρίσκονται σε θέσεις εξουσίας, ενδιαφέρονται περισσότερο για τη δίκαιη διαδικασία, δηλ. τον τρόπο που αντιμετωπίζονται, και λιγότερο για το αποτέλεσμα της διαδικασίας.⁶ Οι θετικές αντιλήψεις των πολιτών για τη διαδικαστική δικαιοσύνη και για τη νομιμότητα στη λήψη αποφάσεων καλλιεργεί τη συμμόρφωση στους νόμους και τη συνεργασία των πολιτών με τους φορείς εξουσίας.⁷

3.3. Υποθέσεις εργασίας

Με βάση τα παραπάνω, οι υποθέσεις εργασίας είναι οι εξής: Εάν η παραβατικότητα των μαθητών/τριών του δείγματος είναι μικρή, τότε αυτή θα σχετίζεται με στενούς δεσμούς με την οικογένεια, με την εντονότερη γονική επίβλεψη, με αισθήματα ενοχής ή αμηχανίας σε περίπτωση ανακάλυψης της παράνομης πράξης από τους οικείους τους, με τις απόψεις που έχουν οι μαθητές/τριες για την αστυνομία, και τον βαθμό υποχρέωσης να ακολουθούν τις οδηγίες της.

4. Αποτελέσματα της έρευνας

4.1. Αυτοομολογούμενη παραβατικότητα και οικογενειακό κλίμα

Όπως προαναφέρθηκε, το ερωτηματολόγιο περιείχε πράξεις που μπορούν να ομαδοποιηθούν ως αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας, δηλ. κλοπές (κλοπή αυτοκινήτου, διάρρηξη και κλοπή αντικειμένων από αυτοκίνητο, κλοπή σε κατάστημα, κλοπή σε βάρος συμμαθητών/τριών), και αδικήματα βίας (επιθέσεις και σωματικές βλάβες, βασανισμό ζώου, ομαδικές συμπλοκές, χουλιγκανισμό), φθορές σε κτίρια, δημόσιους χώρους και αντικείμενα, γκράφιτι.

4. Pratt T.C., Gau J.M. & Franklin T.W. (2011), «Key Idea: Hirschi's social bond/Social Control Theory», στο: *Key ideas in criminology and criminal justice*, των ιδίων, Los Angeles κ.α., Sage: 55-70, DOI:10.4135/9781483388045.n5.

5. Hirschi, T. (1969), *Causes of delinquency*, Berkeley - Los Angeles, Univ. of California Press.

6. Thibaut, J.W. & Walker, L. (1975), *Procedural justice: A psychological analysis*, New York/NY κ.α., Wiley.

7. Tyler, T.R. (1990), *Why people obey the law*, New Haven κ.α., Yale Univ. Press. Tyler, T.R. & Yuen J. H. (2002), *Trust in the law: Encouraging public cooperation with the police and courts*, New York: Russell Sage Foundation.

Συνολικά, τα ποσοστά του δείγματος των μαθητών/τριών που ρωτήθηκαν και δεν έχουν τελέσει ποτέ παράνομη πράξη κυμαίνονται μεταξύ του 82,2% και 99,3%. Φαίνεται λοιπόν ότι τα ποσοστά παραβατικότητας του δείγματος είναι χαμηλά.

Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η λήψη και μεταφόρτωση μουσικής ή ταινιών από το διαδίκτυο (downloading), για την οποία τα ποσοστά παραδοχής τέλεσής της γνωρίζοντας ότι η πράξη δεν είναι νόμιμη είναι υψηλά. Ειδικότερα, 43,1% των μαθητών/τριών δήλωσε ότι έχει κατεβάσει παράνομα μουσική και ταινίες, και από αυτούς το 96% ότι το έχουν κάνει τον τελευταίο χρόνο, το δε 17,3% μία έως επτά φορές τον τελευταίο χρόνο.

Όσον αφορά τα υπόλοιπα **αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας**, τα υψηλότερα ποσοστά συγκεντρώνει η κλοπή συμμαθητών/τριών από τα πράγματα που έχουν πάνω τους («ξάφρισμα») με 8,5%, και ακολουθεί η κλοπή καταστήματος με 6,3% και η κλοπή σε αυτοκίνητο με 2,6%. Διάρρηξη, κλοπή ποδηλάτου και κλοπή χρήσης αυτοκινήτου φτάνει το 1,4%, 1,2% και 0,7% αντιστοίχως.

Ως προς τα **αδικήματα βίας**, τα υψηλότερα ποσοστά αφορούν καβγάδες και συμπλοκές κατά τη διάρκεια ποδοσφαιρικού κυρίως, ή άλλου αθλητικού αγώνα, στο γήπεδο, στον δρόμο ή σε κάποιο δημόσιο χώρο με 17,8%. Από αυτούς τους μαθητές το 90,6% απάντησε ότι οι συμπλοκές έγιναν τον τελευταίο χρόνο. Ακολουθεί η πραγματοποίηση γκράφιτι με 15,3%, η κυκλοφορία με επικίνδυνο αντικείμενο με 9,9%, και η επίθεση σε κάποιον μ' ένα τέτοιο αντικείμενο (ξύλο, μαχαίρι, αλυσίδα κ.ά.), η οποία ανέρχεται στο 4,7% και είναι στα ίδια περίπου ποσοστά με τους βανδαλισμούς (4,6%). Κακοποίηση ζώου και εκβίαση με απειλή επικίνδυνου αντικειμένου ανέρχεται σε 3% και 1,8% αντιστοίχως.

Ενδιαφέρον είναι να δούμε **πόσο συχνά** έχουν διαπράξει οι μαθητές τον τελευταίο χρόνο εκείνα τα αδικήματα που συγκεντρώνουν τα υψηλότερα ποσοστά τέλεσης.

Το μεγαλύτερο ποσοστό εκείνων των μαθητών/τριών από το σύνολο του δείγματος που έχει παραδεχθεί κλοπές σε βάρος άλλων, δηλ. αφαίρεση αντικειμένων εν αγνοία του θύματος, το έχει κάνει μία (45,4%) με δύο φορές (29,2%). Το ίδιο ισχύει και για την κλοπή καταστήματος, όπου μία φορά τέλεσέ της δήλωσε το 53,8%, και δύο φορές το 22% από το σύνολο του δείγματος που παραδέχτηκε τέτοια κλοπή. Επίσης, από όσους δήλωσαν ότι έχουν διαπράξει κλοπή σε αυτοκίνητο 50% το έχει κάνει μία φορά και 21,1% δύο φορές. Τέλος, το 59% όσων κατέβασαν παράνομα μουσική ή ταινίες τον τελευταίο χρόνο, το κάνει συστηματικά (επτά φορές και πάνω).

Ως προς τη συχνότητα τέλεσης των **αδικημάτων βίας**, μία έως δύο φορές έχει συμμετάσχει σε καβγάδες στο πλαίσιο ποδοσφαιρικού αγώνα το 58,4% από το δείγμα που το δήλωσε, και πάνω από πέντε φορές το 16%. 57,1% από το σύνολο των μαθητών που δήλωσαν ότι έχουν κάνει γκράφιτι, το έχει κάνει μία με δύο φορές, όπως και το 52,2% των μαθητών που δήλωσε ότι έχει κυκλοφορήσει με επικίνδυνο αντικείμενο επάνω του.

Στη συνέχεια εξετάστηκαν οι δεσμοί των μαθητών και μαθητριών με την οικογένειά τους. Έτσι, στην ερώτηση «**Ποιοι είναι υπεύθυνοι για την ανατροφή σου;**» το 87,8% απάντησε μητέρα και πατέρα, γεγονός που δείχνει σε γενικές γραμμές μια μη αποδιοργανωμένη οικογένεια. Επί-

σης, σε άλλη ερώτηση «**πόσο καλά τα πηγαίνεις με τους γονείς σου**», το 61,8% του δείγματος συμφώνησε απόλυτα ότι «τα πηγαίνει καλά με τον πατέρα του», 68,9% συμφώνησε απόλυτα ότι «τα πηγαίνει καλά με τη μητέρα του». Ακόμη, το 73 % συμφώνησε απόλυτα ότι «**έχει συναισθηματική υποστήριξη και φροντίδα από τους γονείς του**», και 77,6% δήλωσε ότι «**θα ένιωθε άσχημα εάν απογοήτευε τους γονείς του**».

Από τα άνω αποτελέσματα είναι φανερό ότι ο βαθμός σύνδεσης και αφοσίωσης των μαθητών στην οικογένειά τους είναι υψηλός. Σύμφωνα με τον Hirschi, η αφοσίωση σε πρόσωπα αναφοράς, όπως οι γονείς (οι φίλοι, οι δάσκαλοι και το σχολείο), θεωρούνται ως οι σημαντικότεροι παράγοντες μέσω των οποίων το άτομο δημιουργεί κοινωνική συνείδηση, σεβασμό στους νόμους και προς τους άλλους, και γενικότερα συμβάλλει στην εσωτερικευση του κοινωνικού ελέγχου.

Συσχετίζοντας τα ανωτέρω ποσοστά των απαντήσεων για τις αρμονικές σχέσεις με τους γονείς με τα ποσοστά που αφορούν την παραβατική συμπεριφορά του δείγματός μας, τα οποία είναι αρκετά χαμηλά, ισχυροποιείται η θέση του Hirschi για την αξία του δεσμού της οικογένειας ως του σημαντικότερου παράγοντα καλλιέργειας αισθήματος ελέγχου που περιορίζει την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς

Ειδικότερα, από τον στατιστικό έλεγχο χ^2 που εφαρμόστηκε προκειμένου να διαπιστωθεί αν η συναισθηματική υποστήριξη από τους γονείς, όπως την αντιλαμβάνονται οι μαθητές/τριες, σχετίζεται με συγκεκριμένα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας διαπιστώθηκε ότι στις περισσότερες περιπτώσεις υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των μαθητών/τριών που νιώθουν συναισθηματική υποστήριξη από τους γονείς τους και αυτών που δεν νιώθουν,⁸ με εξαίρεση τις κλοπές από αυτοκίνητο και το παράνομο downloading όπου δεν υπάρχει σημαντική διαφορά. Το ίδιο και για τα εγκλήματα βίας, με εξαίρεση την κατοχή επικίνδυνου αντικειμένου και την κακοποίηση ζώου.⁹

Στατιστικά σημαντική διαφορά φαίνεται να υπάρχει και μεταξύ των μαθητών που δηλώνουν ότι «θα ένιωθαν άσχημα εάν απογοήτευαν τους γονείς τους» και αυτών που δεν θα ένιωθαν άσχημα στα περισσότερα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας, με εντονότερη στην κλοπή, στην κλοπή αυτοκινήτου, στην κλοπή καταστήματος και στη διάρρηξη.¹⁰ Στατιστικά σημαντική διαφορά υπάρχει και μεταξύ των μαθητών/τριών που θα ένιωθαν δυσάρεστα εάν απογοήτευαν τους γονείς τους ή θα αδιαφορούσαν και με ορισμένες πράξεις βίας, συγκεκριμένα με τους βανδαλισμούς, την κυκλοφορία με επικίνδυνο αντικείμενο και τις συμπλοκές με συνημλικούς.¹¹

Τα προηγούμενα αποτελέσματα ενισχύονται και με εκείνα για τη γονική επίβλεψη των μαθητών/τριών, οι περισσότεροι από τους οποίους δηλώνουν ότι οι γονείς τους ξέρουν που βρίσκονται όταν βγαίνουν έξω (87,6%) και με ποιόν/ούς (85,4%) ή ότι πρέπει να τους ειδοποιήσουν όταν πρόκειται να γυρίσουν αργά (85,3%).

8. Σε επίπεδο σημαντικότητας $p < .001$.

9. Σε επίπεδο σημαντικότητας $p < .001$.

10. Σε επίπεδο σημαντικότητας $p < .001$.

11. Σε επίπεδο σημαντικότητας $p < .001$.

Όπως προαναφέρθηκε, η παραβατικότητα συνδέεται με έλλειψη αισθημάτων ντροπής προς τους σημαντικούς άλλους του περιβάλλοντος του μαθητή ή της μαθήτριας. Στην παρούσα έρευνα 61,7% των μαθητών δήλωσαν ότι θα αισθανόταν μεγάλη ντροπή σε περίπτωση που ο καλύτερός τους φίλος/η μάθαινε ότι «συνελήφθησαν από την αστυνομία επειδή έκαναν μια παράνομη πράξη», 75,9% εάν το μάθαινε ο δάσκαλός τους και 89,6% οι γονείς τους.

4.2. Εμπιστοσύνη στην αστυνομία και προδιάθεση σύλληψης συμπεριφοράς

Έχοντας ως αφετηρία τη θεωρία της διαδικαστικής δικαιοσύνης του Tom Tyler,¹² εξετάστηκε στη συνέχεια, η εμπιστοσύνη των ανηλίκων στην αστυνομία, και το πώς εκλαμβάνουν τη στάση και τη συμπεριφορά της απέναντί τους.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η συγκεκριμένη θεωρία επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο οι αστυνομικές αρχές και άλλοι φορείς εφαρμογής του νόμου αλληλεπιδρούν με το κοινό και πώς τα χαρακτηριστικά αυτών των αλληλεπιδράσεων διαμορφώνουν τις απόψεις των πολιτών για την αστυνομία, επηρεάζουν την προθυμία τους να συμμορφώνονται στον νόμο και κατ' επέκταση την εγκληματικότητα.¹³ Κατά συνέπεια, η συμπεριφορά των φορέων ελέγχου (αστυνομία, δικαστές κ.λπ.) όπως την αντιλαμβάνονται οι ανήλικοι, έχει σημαντικές επιπτώσεις στην αποδοχή και εσωτερίκευση των κοινωνικών κανόνων και των νόμων από εκείνους.

Υπό αυτό το πρίσμα, παρατίθενται ορισμένα αποτελέσματα σχετικά με τη στάση 611 μαθητών/τριών της Γ' Γυμνασίου από τα 16 σχολεία της έρευνας απέναντι στη δράση της αστυνομίας. Οι ερωτήσεις απευθύνθηκαν αποκλειστικά στην Γ' τάξη Γυμνασίου, επειδή είναι τα μεγαλύτερα παιδιά από το δείγμα και έχουν καλύτερη κρίση.

Στην ερώτηση εάν η αστυνομία συμπεριφέρεται κατά τη γνώμη τους με τον ίδιο τρόπο στα θύματα παράνομων πράξεων όταν αυτά κάνουν κάποια καταγγελία, μήνυση, αναφορά, ανεξαρτήτως κοινωνικής καταγωγής (κοινωνικής τάξης), φυλετικής ή εθνικής προέλευσης, 57,4% πιστεύει πως δεν συμπεριφέρεται με τον ίδιο τρόπο, ενώ 42,5% πιστεύει πως **συμπεριφέρεται σε όλους ισότιμα** και δεν κάνει διακρίσεις.

Είναι όμως ενδιαφέρον ότι αρκετοί μαθητές/τριες πιστεύουν ότι γενικά η αστυνομία **συμπεριφέρεται στους νέους με σεβασμό**: 30,5% θεωρούν ότι αυτό συμβαίνει «συχνά/

σχεδόν πάντα», 55,2% «μερικές φορές» και 14,2% «σχεδόν ποτέ». Ακόμη, 39,6% πιστεύει ότι η αστυνομία **λαμβάνει δικαιές αποφάσεις όταν έχει να κάνει με νεαρά άτομα** «συχνά/(σχεδόν) πάντα», 49,8% «μερικές φορές» και 10,4% «(σχεδόν) ποτέ». Επίσης, 26,8% πιστεύει ότι η αστυνομία **εξηγεί τις αποφάσεις και τις ενέργειές της στους νέους** «συχνά/(σχεδόν) πάντα», 43,3% «μερικές φορές» και 30,2% «(σχεδόν) ποτέ». Συνεπώς, οι μαθητές/τριες έχουν μια γενικά θετική άποψη για την αστυνομία όσον αφορά τη στάση της απέναντι στη νεολαία.

Διαφορετικά είναι τα αποτελέσματα στην απάντηση από τους μαθητές/τριες εάν συμφωνούν ότι η **αστυνομία συνυπολογίζει το πώς σκέφτονται οι νέοι**: 25,5% των μαθητών συμφωνεί, 34,4% ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί, όμως 40,1% διαφωνεί. Σχετική είναι και η ερώτηση **εάν συμφωνούν με τον τρόπο δράσης της αστυνομίας**: 30,6% των μαθητών/τριών συμφωνεί, 38,9% ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί, ενώ 30,6% διαφωνεί. Παρόλα αυτά, στην ερώτηση «**σε ποιο βαθμό θεωρείς ότι έχεις υποχρέωση να κάνεις ό,τι σου υποδεικνύει η αστυνομία**, ακόμη κι αν δεν καταλαβαίνεις ή δεν συμφωνείς με τους λόγους που στο ζητά», 58,3% των μαθητών/τριών πιστεύει ότι είναι **απόλυτα** υποχρεωμένοι, 28,2% λένε ότι νιώθουν υποχρεωμένοι, ενώ 13,6% ότι δεν είναι (καθόλου) υποχρεωμένοι.

5. Συμπεράσματα

Η έρευνα έδειξε ότι, οι ισχυροί οικογενειακοί δεσμοί σε συνδυασμό με την κατάλληλη γονεϊκή επίβλεψη μειώνει την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς, και ότι οι γονείς αποτελούν τον ισχυρότερο φορέα κοινωνικού ελέγχου στην εφηβική ηλικία και τον βασικότερο Σημαντικό Άλλο.

Από τα ευρήματα της έρευνας φάνηκε ακόμη ότι οι μαθητές/τριες ηλικίας 15 ετών έχουν μια θετική άποψη για την αστυνομία όσον αφορά τη στάση της απέναντι στη νεολαία. Αντιθέτως, έχουν μια περισσότερο ουδέτερη άποψη για τον τρόπο που δρα γενικά η αστυνομία, και τείνουν να πιστεύουν σε υψηλό ποσοστό ότι η αστυνομία κάνει διακρίσεις απέναντι σε κοινωνικά μη ευνοούμενες ομάδες, γεγονός που μπορεί να επηρεάσει μελλοντικά την απονομιμοποίηση της αστυνομίας στα μάτια των νέων και τη μετέπειτα συμπεριφορά τους. Επομένως, επιβεβαιώνεται εν μέρει η θεωρία του Tyler.

Αν βέβαια συσχετίσουμε τα παραπάνω αποτελέσματα με εκείνα για την εμπλοκή των μαθητών/τριών σε παραβατικές πράξεις, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι στην πλειοψηφία τους οι μαθητές δεν ακολουθούν συμπεριφορές αντίθετες προς το νόμο, περισσότερο γιατί νιώθουν υποχρεωμένοι να τους ακολουθούν λόγω κοινωνικοποίησης και λιγότερο διότι η συμπεριφορά της αστυνομίας, όπως την αντιλαμβάνονται οι ανήλικοι, τους ενθαρρύνει στην αποδοχή και συμβάλλει στην εσωτερίκευση των κοινωνικών κανόνων και των νόμων. Και ως προς αυτό το σημείο, η θεωρία του Tyler για τη διαδικαστική δικαιοσύνη χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση για την επαλήθευσή της (ή μη) από την εργασία.

12. Tyler, 1990, *Why people obey the law*, όπ.π., βλ. επίσης Rawls, J. (1999), *A theory of justice*, αναθ. έκδ., Oxford, Oxford University Press, chapter II [14].

13. Tyler, T. (2003), «Procedural justice, legitimacy, and the effective rule of law», *Crime and Justice*, 30: 283-357 (<http://www.jstor.org/stable/1147701>). βλ. επίσης Tyler, T., Degoe P. & Smith, H. (1996), «Understanding why the justice of group procedures matters: A test of the psychological dynamics of the group-value model», *Journal of Personality and Social Psychology* 70 (5): 913-930, DOI:10.1037/0022-3514.70.5.913.

Η διοικητική πρόληψη σήμερα στις υπηρεσίες επιμελητών ανηλίκων

Οι μετεξελίξεις του μεταξικού Ν 2724/1940,
εφαρμογή του θεσμού και προοπτικές

Πάρης Ζαγούρα

Νομικού - Εγκληματολόγου Επιμελήτριας Ανηλίκων ΥΕΑ ΚΑ Αθήνας

Στην παρούσα μελέτη εξετάζεται διεξοδικά η εξέλιξη του θεσμικού πλαισίου και της εφαρμογής της προληπτικής παρέμβασης της δικαιοσύνης ανηλίκων από της έναρξης της ισχύος του νόμου 2724/1940, ο οποίος προέβλεπε την αναμορφωτική στέρηση της ελευθερίας ανηλίκων για τους οποίους πιθανολογούνταν η διάπραξη αδικημάτων στο μέλλον. Η μελέτη επεκτείνεται και στη διερεύνηση της σύγχρονης εφαρμογής του θεσμού στην κοινότητα, μέσα από τις απόψεις και τις πρακτικές των επαγγελματιών επιμελητών ανηλίκων της χώρας.

In the present study, the author elaborates on the development of the institutional framework and practice of juvenile justice's preventative intervention since the enactment of the law 2724/1940 which provided for the reformatory deprivation of liberty of potential juvenile offenders. The study extends to the research of how this statute applies today in the community, through the views and practices of professional juvenile probation officers in Greece.

1. Εισαγωγή

Στην παρούσα μελέτη εξετάζεται διεξοδικά η εξέλιξη του θεσμικού πλαισίου και της εφαρμογής της προληπτικής παρέμβασης της δικαιοσύνης ανηλίκων και των οργανώσεών της από το 1940, οπότε ο μεταξικός (αναγκαστικός) νόμος (ΑΝ) 2724/1940 προέβλεψε την αναμορφωτική στέρηση της ελευθερίας ανηλίκων για τους οποίους πιθανολογείται η διάπραξη αδικημάτων στο μέλλον. Η προβληματική έχει εδώ και χρόνια απασχολήσει την ελληνική βιβλιογραφία και αρθρογραφία, εκτενώς μάλιστα την Σπινέλλη, ήδη στα 1987, στο πρωτοποριακό διδακτικό βιβλίο του δικαίου των ανηλίκων, ενώ πολύτιμο πρωτογενές υλικό είναι επίσης προσβάσιμο στον ερευνητή χάρις στην ενδελεχή συγκέντρωση νομοθετημάτων, εγκυκλίων κ.λπ. που άπτονται του δικαίου των ανηλίκων από την Αγγλία Τρωιάνου-Λουλά την ίδια χρονιά. Η μελέτη επεκτείνεται και στην εξω-ιδρυματική πλέον εφαρμογή του θεσμού όπως αντανάκλαται στις απόψεις και τις πρακτικές των επαγγελματιών επιμελητών ανηλίκων της χώρας, καθώς και στους προβληματισμούς τους για το μέλλον του θεσμού.

2. Η πρόληψη εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς στο πλαίσιο του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων. Ιστορική εξέλιξη μέσα από τις πηγές

2.1. Η ενιαία αντιμετώπιση του ανήλικου που «εγκληματεί» και του ανήλικου «σε κίνδυνο να εγκληματήσει»

Η ενασχόληση της ποινικής δικαιοσύνης με τον ανήλικο σε κίνδυνο πρωτοαπαντάται στη δεκαετία του 30.

Ήδη, με τον νόμο 5098/1931, στην αρμοδιότητα της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων, και μάλιστα του δικαστηρίου

ανηλίκων, εμπίπτουν αφενός ανήλικοι που έχουν τελέσει αζιόποινη πράξη σε ηλικία κάτω των 16 ετών, αφετέρου

ανήλικοι κάτω των 18 ετών «επαιτούντες συνήθως ή επιδιδόμενοι εις αλητείαν» ή που διάγουν «άνευ ειδικής τινός ασχολίας βίον πλάνητα ή ανήθικον» ή που βιοπορίζονται «δια τυχρών παιγνίων ή άλλων ασχολιών εξ ων κινδυνεύουσι να εξολισθήσωσιν εις αλητείαν ή εγκληματικότητα», αλλά και κορίτσια κάτω των 18 ετών «αίτινες επιδίδονται εις την πορνείαν», καθώς και ανήλικοι κάτω των 18 ετών «ων η διαγωγή είνε κακή», περίπτωση κατά την οποία, προκειμένου να επιληφθεί το δικαστήριο ανηλίκων απαιτείται «άδεια των γονέων» (άρθρο 2).

Για όλες τις παραπάνω περιπτώσεις ανηλίκων παραβατών και μη, το δικαστήριο ανηλίκων μπορεί να επιβάλει αναμορφωτικά μέτρα, και ειδικότερα «να επιπλήξη τον ανήλικον», «να αποδώσει τούτον εις τους γονείς, επιτρόπους ή κηδεμόνας», «να τον εμπιστευθή εις πρόσωπον έντιμον, εις εταιρείαν προστατευτικήν των ανηλίκων, ή εις ίδρυμα παρόμοιον», καθώς και «να τοποθετήσει τούτον εις κατάλληλον Κρατικόν, Δημοτικόν ή Κοινοτικόν ή και ιδιωτικόν κατάστημα» (άρθρο 3), δηλ. σε «αναμορφωτικό σχολείον» (άρθρο 45).

Παρότι ο νόμος αυτός δεν έτυχε εφαρμογής, κάμει φανερό το πνεύμα του νομοθέτη της εποχής¹ να μεταχειρίζεται με

1. Παραπέμποντας στην αιτιολογική έκθεση του νόμου 5098/1931, ο Κουράκης (1991: 58) συνδέει την πρόβλεψη αυτή με την αυξημένη κοινωνική ανάγκη, λόγω του πολέμου και της μικρασιατικής καταστροφής, να προστατευθούν με κάθε μέσο τα ακηδεμόνευτα παιδιά. Ομοίως, η Αβδελά (2013: 101 επ.) επισημαίνει ότι, σε αντίθεση με ό,τι παρατηρήθηκε στις ΗΠΑ, Αγγλία και αλλού, οι πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις στην Ελλάδα από τον 19ο αιώνα δεν ήσαν τέτοιες που να εγκληματοποιηθούν οι κατώτερες τάξεις ως επικίνδυνες και ως τέτοιες να ελεγχθούν μέσω της ποινικής καταστολής. Έτσι και στην περίπτωση των ανηλίκων, η ειδική τους μεταχείριση ενέπλεκε κυρίως τον φιλόανθρωπο σκοπό της διάσωσης των απροστάτευτων παιδιών.

παρόμοιο τρόπο περιπτώσεις ανηλίκων που διαπράττουν εγκλήματα και περιπτώσεις ανηλίκων που ζουν στο κοινωνικό περιθώριο, που εμφανίζουν μη αναμενόμενη από αυτούς κοινωνική συμπεριφορά («κακή διαγωγή») ή/και θεωρείται ότι κινδυνεύουν, λόγω του γενικότερου τρόπου ζωής τους, να εγκληματήσουν.

Ο αναγκαστικός νόμος 2724/1940 έρχεται να ρυθμίσει την οργάνωση και λειτουργία των αναμορφωτικών καταστημάτων. Οι προβλέψεις και το πνεύμα του νόμου² αφορούν εξίσου σε «εγκληματήσαντες» και σε «απλώς εν ηθικώ κινδύνω τελούντες» «μήπω εγκληματήσαντες» ανηλίκους (αιτιολογική έκθεση, κεφάλαιο Ι). Έτσι, στα αναμορφωτικά καταστήματα εγκλείονται ανήλικοι «οι οποίοι παρουσιάζουν πραγματική ροπήν προς το έγκλημα και την αντικοινωνικήν διαβίωσιν» (αιτιολογική έκθεση, κεφάλαιο Ι), δηλαδή εξίσου και αδιακρίτως

(α) ανήλικοι (7-18 ετών) που διαπράττουν παραβάσεις του νόμου («οι οποίοι εξεδήλωσαν εμπράκτως την επικινδυνότητα αυτών δια της διαπράξεως αδικημάτων»), αλλά και

(β) ανήλικοι (7-18 ετών) που βρίσκονται αποδεδειγμένα σε κατάσταση «ηθικού κινδύνου» ή «ηθικής παρεκτροπής», καθώς, «ο ηθικώς διεφθαρμένος ανήλικος ευρίσκεται εις τα πρόθυρα της εγκληματικότητος και δέον να επισύρη ιδιαιτέρως την προσοχήν της Πολιτείας»³.

Η τελευταία περίπτωση είναι αυτή κατά την οποία νομιμοποιείται η προληπτική αρμοδιότητα των οργάνων της ποινικής δικαιοσύνης, αποτελεί μάλιστα και «τη μοναδική νομοθετική ρύθμιση της λεγόμενης «προλήψεως» της εγκληματικότητας των ανηλίκων στα πλαίσια του ποινικοσωφρονιστικού δικαίου», όπως σχολιάζει η Τρωιάνου-Λουλά (1987: 199).

Το ίδιο το νομοθέτημα και τα άλλα κείμενα που το τεκμηριώνουν περιστρέφονται γύρω από ασαφείς διατυπώσεις που παραπέμπουν σε έννοιες όπως η επικινδυνότητα (κίνδυνος), η πιθανολόγηση (ενδείξεις/αποδείξεις), η απόκλιση (παρεκτροπή/εκτροπή), η ατομική αλλαγή (βελτίωση/αναμόρφωση/διαπαιδαγώγηση/προσαρμογή/ειδική αγωγή). Έτσι, στο πεδίο της πρόληψης, σύμφωνα με το άρθρο 1 του νόμου 2724/1940,

«τα αναμορφωτικά καταστήματα προορίζονται δια τους έχοντας ανάγκην βελτιώσεως ανηλίκους οι οποίοι παρέσχον σοβαράς ενδείξεις ηθικού κινδύνου ή ηθικής παρεκτροπής» (...),

ενώ, στην ερμηνευτική του νόμου εγκύκλιο 13/28.2.1941 διευκρινίζεται ότι το νομοθέτημα ρυθμίζει, μεταξύ άλλων, «... παν ό,τι αφορά εις τα όργανα του Κράτους εις τα οποία έχει ανατεθή το δυσχερές έργον της αναμορφώσεως και διαπαιδαγωγήσεως των ανηλίκων οίτινες παρουσίασαν ενδείξεις εκτροπής εκ του ηθικού βίου»⁴.

Σε ατομικούς και κοινωνικούς εξίσου παράγοντες αποδίδεται η «εκτροπή» των ανηλίκων⁵ «οι οποίοι εμφανίζου-

σι τάσεις αντικοινωνικές οφειλομένες εις τας δυσμενείς συνθήκας του περιβάλλοντος ένθα διαβιούσιν ή και εις την ανώμαλον αυτών ψυχουσύνθεσιν»⁶, «οίτινες λόγω κακών έξεων, τας οποίας απέκτησαν ένεκα της εγκαταλείψεως, εις την οποίαν ευρίσκονται ή ένεκα άλλων λόγων, δίδουσιν αποδείξεις ηθικής παρεκτροπής ... και εμφανίζονται ούτω έχοντες ανάγκην ειδικής αγωγής προς βελτίωσιν» (άρθρο 1 του νόμου). Εξάλλου, η αιτιολογική έκθεση αναφέρεται σε κληρονομική και χαρακτηρολογική προδιάθεση: πρόκειται για «κληρονομικώς βεβαρηνά άτομα» τα οποία «είναι δυνατόν δια καταλλήλου αγωγής να προσαρμοσθώσι προς τας απαιτήσεις της κοινωνικής συμβιώσεως ...» και «... ό,τι εάν ήθελον παραμείνι ταύτα εγκαταλειμμένα εις τον ασθενή αυτών χαρακτήρα ... θα αποβώσιν επικίνδυνα κοινωνικά παράσιτα, τα οποία ... θα αποτελέσωσι το φυτώριον των καθ' έξιν ή εξ επαγγέλματος εγκληματιών» (κεφάλαιο Ι). Έτσι, αναδεικνύεται ο διττός σκοπός της κρατικής ιδρυματικής παρέμβασης, σύμφωνα και με τις αντιλήψεις της εποχής, αυτός της αναμόρφωσης και κοινωνικής προσαρμογής, σε ατομικό επίπεδο, και αυτός της προστασίας της κοινωνίας, σε συλλογικό επίπεδο.

Εξάλλου, η ποινικοκατασταλτική παρέμβαση, με τη μορφή της προφυλακτικής μέριμνας για τους ανηλίκους, περιλαμβάνεται στην γενικότερη προνοιακή και διαπλαστική αποστολή του κράτους, η οποία συνδέεται και με τα αυταρχικά ιδεώδη του μεταξικού καθεστώτος⁷: «αποτελεί ου μόνον επιτακτικόν ηθικόν καθήκον δια το Κράτος, αλλά και συμφέρον αυτού όπως αναλάβη την φυσικήν, ηθικήν και πνευματικήν ανάπτυξιν των τοιούτων ανηλίκων», ενώ τα «προληπτικά μέτρα κατά της εγκληματικότητος των ανηλίκων παρουσιάζουσιν σπουδαιότητα πολύ μεγαλυτέραν των κατασταλτικών», ώστε «η εγκαίρως καταβαλλόμενη μέριμνα ... είναι το αποτελεσματικότερον μέσον καταπολεμήσεως της εγκληματικότητος»⁸.

Ποιες συμπεριφορές εκλαμβάνεται ότι συνιστούν ενδείξεις/αποδείξεις ηθικής παρεκτροπής; Διευκρινίζεται: «εννοούμεν σειράν ανωμάτων συνθηκών, αι οποίαι απομακρύνουσι τον ανήλικον του ηθικού και εννόμου βίου, της εργασίας, του σχολείου και της οικογενείας»⁹. Στο πλαίσιο μάλιστα της ρύθμισης αυτής διαχωρίζεται η περίπτωση των ανηλίκων που βρίσκονται σε ηθικό κίνδυνο, οι οποίοι εμπíπτουν στα ιδρύματα «προλήψεως του εγκλήματος», από την περίπτωση των ανηλίκων που είναι εγκαταλελειμμένοι «από τους φυσικούς αυτών προστάτας», οι οποίοι εμπíπτουν στα «καθαρώς κοινωνικής προνοίας» ιδρύματα (αιτιολογική έκθεση, κεφάλαιο Ι), με την επισήμανση ότι «εις

δα. Βλ. αναλυτικά ΑΒδελά (2013: 129 επ.).

2. Βλ. την αιτιολογική έκθεση, η οποία είναι ενσωματωμένη στο οικείο ΦΕΚ 449/27.12.1940, καθώς και την υπ' αριθ. 13/28.2.1941 εγκύκλιο παροχής οδηγιών για την εφαρμογή του νόμου 2724/1940 (σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 518-522).

3. Βλ. ερμηνευτική εγκύκλιο 13/28.2.1941 (άρθρο 1) του νόμου 2724/1940 (σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 520).

4. Σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 519.

5. Τούτο αντανakλά και τις γενικότερες αντιλήψεις της εποχής όπως τις ενστερνίστηκε και ο επιστημονικός κόσμος στην Ελλάδα.

6. Βλ. ερμηνευτική εγκύκλιο 13/28.2.1941, 4η παράγραφο (σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 519).

7. Αφού γίνεται λόγος και για την εξασφάλιση της εθνικής αγωγής των ανηλίκων (άρθρο 3 παρ. 1 του νόμου) και την συμμετοχή τους στην ΕΟΝ ως τεκμήριο περάτωσης της αναμόρφωσης (άρθρο 3 παρ. 2 του νόμου, η οποία σε κατοπινές εκδοχές του νόμου καταργήθηκε).

8. Βλ. ερμηνευτική εγκύκλιο 13/28.2.1941, 4η παράγραφο (σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 519).

9. Βλ. ερμηνευτική εγκύκλιο 13/28.2.1941 (άρθρο 1) του νόμου (σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 520).

παλαιότεραν εποχήν» η διάκρισις «δεν ήτο σαφώς καθορισμένη»¹⁰.

Στον νόμο 2724/1940, ο τρόπος και οι προϋποθέσεις εισαγωγής των ανηλίκων σε ηθικό κίνδυνο στο αναμορφωτικό κατάστημα αναλύεται σε περισσότερα στάδια:

(i) Αρχικά ενεργοποιείται ο Δικαστής Ανηλίκων, είτε αυτεπάγγελα είτε σε συνέχεια έκθεσης του Εισαγγελέα ή των αστυνομικών Αρχών ή της οικείας Εταιρείας Προστασίας Ανηλίκων¹¹ είτε κατόπιν αίτησης γονέων, κηδεμόνων, φιλανθρωπικών σωματείων είτε λόγω παραγγελίας του Υπουργείου Δικαιοσύνης, να ενεργήσει ειδική έρευνα συνθηκών (άρθρο 2, παρ. 1α), ώστε η ηθική παρεκτροπή διερευνάται από ειδικό δικαστικό όργανο (αιτιολογική έκθεση, κεφάλαιο II). Συστήνεται μάλιστα η έρευνα να είναι «εμπεριστατωμένη και λεπτομερής», να διενεργείται «αυτοπροσώπως» από τον δικαστή, να είναι διαπιστωτική των όρων «διαβίωσης», των όρων «του οικογενειακού περιβάλλοντος», «της εργασίας», καθώς και να συμπληρώνονται «αντίτυπα δελτίων έρευνας»¹².

(ii) Ακολουθεί γνωμάτευση του δικαστή (άρθρο 2, παρ. 1α), στη βάση της οποίας

(iii) Εκδίδεται διοικητικής φύσης απόφαση εισαγωγής του Υπουργείου Δικαιοσύνης (άρθρο 2, παρ. 1α).

Η προσδοκία που δημιουργείται από το επιχειρούμενο «σύστημα αναμορφώσεως», δηλ. «δια της φυσικής αγωγής, δια της σώφρονος πειθαρχίας, δια του Σχολείου, δια της καλλιεργείας ηθικοθρησκευτικών και κοινωνικών ιδεωδών και δια της εργασίας και της επαγγελματικής κατάρτισέως του» (άρθρο 3), καθώς και τα προς επίτευξη αποτελέσματα αξιολογούνται σε ετήσια βάση και οδηγούν σε συμπεράσματα σχετικά με «την επελθούσαν μεταβολήν ή αντιθέτως την εμμονήν εις τας συνηθείας» (άρθρο 7). Η απόλυση του ανηλίκου διατάσσεται από το Υπουργείο Δικαιοσύνης όταν διαπιστώνεται «ότι ο ανήλικος δεν έχει πλέον ανάγκην βελτιώσεως» (άρθρο 8).

2.2. Πρώτοι προβληματισμοί για την σκοπιμότητα της ευρείας εφαρμογής του προληπτικού εγκλεισμού

Στα 1952, χρόνο κατά τον οποίο λειτουργούν δύο αναμορφωτικά καταστήματα, ένα για αγόρια στον Κορυδαλλό και ένα για κορίτσια στην Αθήνα, το Υπουργείο Δικαιοσύνης, στην με αριθμό 79/1952 εγκύκλιό του προς τους Δικαστές Ανηλίκων, παρατηρεί ότι γίνεται καταχρηστική υπαγωγή ανηλίκων στην κατηγορία των τελούντων σε ηθικό κίνδυνο, με αποτέλεσμα να εισάγονται σε αναμορφωτικά καταστήματα ανήλικοι οι οποίοι δεν φέρουν τα σχετικά χαρακτηριστικά προσωπικότητας ή συμπεριφοράς.¹³ Αντίθετα, επισημαίνεται ότι από τη μελέτη των μηνιαίων στατιστικών στοιχείων «προκύπτει ότι συνήθως πρόκειται περί ανηλίκων των πρώτων ετών της σχολικής ηλικίας, ενδεώς οικογενειών, μη επιβαρυνόμενων με αντικοινωνικές πράξεις, ουδέ με εκδηλώσεις επικινδύνων ενδιαθέτων παρορμήσεων και οίτινες έχουν κυρίως χρεία απλής περιθάλψεως και αντιλήψεως προνοίας, ουχί δε εξειδικευμένης αναμορφωτικής μεταχειρίσεως». Το γεγονός αυτό αποδίδεται στο ότι οι γνωμοδοτήσεις των δικαστών ανηλίκων βασίζονται αποκλειστικά σε στοιχεία που προσκομίζουν οι συγγενείς των ανηλίκων και «ουδεμία περαιτέρω διερεύνησις ακολουθεί». Έτσι, συστήνεται η γνωμοδότηση των δικαστών ανηλίκων «να είναι ενδελεχής και να επεκτείνεται πέραν της τυπικής εξετάσεως», ώστε να αποκλείονται της αναμορφωτικής εισαγωγής ανήλικοι «εφ' ων η αρμοδιότης ανήκει εις το ασκούν την γενικωτέραν κοινωνικήν πρόνοιαν Υπουργείον, τα της Προνοίας και Υγιεινής». Τονίζεται μάλιστα ότι η πρακτική αυτή, παράλληλα με την τάση των δικαστηρίων ανηλίκων που απασχολούνται με ανήλικους «εγκληματίες» να προτιμούν την επιβολή του αναμορφωτικού μέτρου του εγκλεισμού έναντι άλλων (εξωιδρυματικών) αναμορφωτικών μέτρων του άρθρου 122 ΠΚ, έχει ως αποτέλεσμα «μίαν κατάστασιν αδιαχωρήτου» στο αναμορφωτικό κατάστημα. Τούτο θεωρείται ότι αποβαίνει σε βάρος της αναμορφωτικής αγωγής, αλλά και ότι εμποδίζει τις αναγκαίες εισαγωγές ανηλίκων οι οποίοι είναι φορείς «βαρυτάτων εκτροπών και επικινδύνων εκδηλώσεων»¹⁴.

Λίγο καιρό αργότερα, στα 1953, στην με αριθμό 73/19.11.1953 εγκύκλιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης προς τους Δικαστές, Ανακριτές και Εισαγγελείς Ανηλίκων «περί των βασικών αρχών λειτουργίας των Δικαστηρίων ανηλίκων και των δυνατοτήτων βελτιώσεως της παρ' υμίν

10. Βλ. ερμηνευτική εγκύκλιο 13/28.2.1941 (άρθρο 1) του νόμου (σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 520). Αλλά και σε παλαιότερη εγκύκλιο (στην υπ' αριθ. 69659/48 της 19.7.1939) γινόταν διαχωρισμός ανάμεσα σε ανήλικους αρμοδιότητας Υπουργείου Εθνικής Προνοίας «οίτινες έχουν απλώς ανάγκην περιθάλψεως παρά των υπηρεσιών της κοινωνικής προνοίας ουχί δε της λήψεως του βαρυτέρου μέτρου, της ... αναμορφωτικής αγωγής» αρμοδιότητας Υπουργείου Δικαιοσύνης (όπως αναφέρεται και στην ερμηνευτική εγκύκλιο 13/28.2.1941 (άρθρο 1) του νόμου 2724/1940, σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 520).

11. Οι Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων συστήνονται με τον ίδιο νόμο σε κάθε Πρωτοδικείο και ενεργούν «κοινωνική και ψυχολογική έρευνα» επί των εν λόγω ανηλίκων (άρθρο 12 παρ. 2 περ. δ νόμου 2724/1940), προς υποβοήθηση του δικαστή (αιτιολογική έκθεση, κεφάλαιο II). Βλ. και το κανονιστικό διάταγμα «περί οργανώσεως και λειτουργίας Εταιρειών προστασίας ανηλίκων» (ΦΕΚ 239, 31.7.1943, 1102-1106), όπου, στο άρθρο 18, προβλέπεται η πρόσληψη ειδικών εμπίσθων υπαλλήλων, «των επιμελητών», στους οποίους ανατίθεται η διεξαγωγή κοινωνικής έρευνας και η συλλογή στοιχείων για την προσωπικότητα και την εν γένει διαβίωση «των αδικοπραγούντων και εν ηθικώ κινδύνω διατελούντων ανηλίκων» καθώς και την επίβλεψη και παρακολούθηση «των τοποθετηθέντων παρά προσώποις ή οικογενείαις», καθώς και των απολυθέντων από σωφρονιστικά ή αναμορφωτικά καταστήματα.

12. Βλ. ερμηνευτική εγκύκλιο 13/28.2.1941 (άρθρο 2) του νόμου 2724/1940 (σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 521-522).

13. Παρόμοια κριτική γίνεται και για την μεταχείριση των ανηλίκων «εγκληματιών». Επισημαίνεται (στην με αριθμό 56/1952 εγκύκλιο προς τους Εισαγγελείς Εφετών, σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 527) ότι δεν γίνεται συστηματική χρήση των αναμορφωτικών μέτρων, παρά παραμένει σε ευρεία χρήση ο σωφρονιστικός περιορισμός. Αναφέρεται μάλιστα ως παράδειγμα η περίπτωση 15χρονης εγκυμονούσας για την οποία εκδόθηκε απόφαση σωφρονιστικού περιορισμού, για το αδίκημα της αλητείας, «αντί του προσφορότερου και λόγω ηλικίας και λόγω καταστάσεως της, αναμορφωτικού μέτρου της εις αναμορφωτικόν κατάστημα εγκλείσεώς της». Ομοίως, σχολιάζεται ότι παραλείπεται η μεταφορά ανηλίκων από τις φυλακές (ενηλίκων) στα σωφρονιστικά καταστήματα (ανηλίκων). Εξάλλου, στην με αριθμό 79/1952 εγκύκλιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης, οι δικαστές ανηλίκων προτρέπονται στη χρήση εξωιδρυματικών αναμορφωτικών μέτρων, εφόσον αυτά κρίνονται «επαρκή» (σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 528).

14. Βλ. την με αριθμό 79/5.11.1952 εγκύκλιο προς τους Δικαστές Ανηλίκων (σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 528).

πρακτικής»¹⁵, γίνεται ειδική αναφορά στην εισαγωγή στο αναμορφωτικό κατάστημα των ανηλίκων σε ηθικό κίνδυνο και οι δικαστές αποτρέπονται ρητά από την άκριτη υποθέτηση των αιτημάτων της οικογένειας περί εισαγωγής: «Ατυχώς πολλάκις αι τοιαύται γνωματεύσεις [του δικαστή ανηλίκων] δεν είναι άλλο τι ειμή εν έντυπον έγγραφον, στερεοτύπως συντεταγμένον, επί του οποίου συμπληρούται απλώς το ονοματεπώνυμον του ανηλίκου ... Ο Δικαστής ανηλίκων οφείλει ν' ανακαίτσει την εγκληματικήν διάθεσιν των γονέων και κηδεμόνων, οίτινες δια παντός μέσου επιδιώκουσι την απαλλαγή των από του ανηλίκου δια της βάσει του ΑΝ 2724/1940 εισαγωγής του εις Αναμορφωτικόν Κατάστημα εγκαταλείποντες αυτόν ή εξωθούντες εις αντικοινωνικά εκδηλώσεις». Στο ίδιο κείμενο, αναφορικά με το κεντρικό θέμα της εγκυκλίου που είναι η μεταχείριση των ανηλίκων «εγκληματιών»¹⁶, περιέχεται η θέση ότι ο ανήλικος δεν πρέπει καταρχήν να αποσπάζεται από την οικογένεια: «η απομάκρυνσις του ανηλίκου εκ του οικογενειακού του περιβάλλοντος αποτελεί τραύμα ψυχικόν, το οποίο θα δεχθώμεν μόνον, εφ' όσον είναι αναπότρεπτον». Ομοίως, και στην με αριθμό 22/12.3.1953 εγκύκλιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης προς τους Δικαστές και Εισαγγελείς Ανηλίκων «περί των περιπτώσεων τοποθετήσεως ανηλίκων εις Αναμορφωτικά Καταστήματα κατόπιν δικαστικής αποφάσεως»¹⁷, σχολιάζεται ότι «κατά την διεθνώς παραδεδεγμένην αρχήν, η φυσική θέσις του ανηλίκου είναι εντός του οικογενειακού του περιβάλλοντος η εκ του οποίου απόσπασις δέον να λαμβάνη χώραν μόνον οσάκις αποδεικνύεται ανέφικτος η αναμόρφωσις και κοινωνική αναπροσαρμογή του εντός των κόλπων της οικογένειάς του». Οι απόψεις αυτές πρόκειται να επενδυθούν θεσμικά σε σύντομο χρόνο και οι ανήλικοι σε ηθικό κίνδυνο θα αποτελέσουν πεδίο συστηματικής ενασχόλησης των Υπηρεσιών Επιμελητών Ανηλίκων, σε εξωιδρυματικό περιβάλλον.

15. Σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 455-456.

16. Στην εγκύκλιο οι δικαστές αποτρέπονται γενικότερα από τη χρήση του αναμορφωτικού εγκλεισμού, ακόμη και εάν ο ανήλικος έχει διαπράξει αδίκημα: Αφού διαπιστώνεται ότι οι δικαστές έχουν την τάση να επιβάλουν το αναμορφωτικό μέτρο της τοποθέτησης σε Κατάστημα Αγωγής, αν και «ο νομοθέτης ... προφανώς έκρινε σκόπιμον την κατά πρώτον λόγον έρευναν της δυνατότητος εξαντλήσεως» των άλλων μέτρων, συστήνεται ο αναμορφωτικός εγκλεισμός «εν εσχάτη συνεπώς ανάγκη και εφ' όσον αποτύχωσι τα ηπιώτερα μέτρα ή εφ' όσον εκ της μελέτης της προσωπικότητας του ανηλίκου και της καταστάσεως της οικογενείας του κρίνονται ταύτα απολύτως απρόσφορα ...» (σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 452-453).

17. Και σε αυτήν την εγκύκλιο δίνεται ρητά η κατεύθυνση εξωιδρυματικής μεταχείρισης των ανηλίκων που έχουν διαπράξει αδίκημα για «επιστημονικό λόγο»: «η δια δικαστικής αποφάσεως τοποθέτησις ανηλίκου εις Αναμορφωτικόν Κατάστημα δέον να είναι περιωρισμένη, αφού ο Δικαστής έχει εις την διάθεσίν του και έτερα πρόσφορα αναμορφωτικά μέτρα εκ του άρθρου 122 εις α δύναται να προσφεύγη», ενώ τονίζεται ότι «εκτός όμως του επιστημονικού τούτου λόγου» [της μη απομάκρυνσης του παιδιού από το οικογενειακό περιβάλλον], «συντρέχει παρ' ημίν και έτερος πρακτικός, ο περιωρισμένος αριθμός και ο ανεπαρκής χώρος των Αναμορφωτικών Καταστημάτων» (σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 529).

2.3. Εγκαθίδρυση της αρμοδιότητας των Υπηρεσιών Επιμελητών Ανηλίκων σε ανηλίκους που βρίσκονται σε ηθικό κίνδυνο

Πράγματι, με το κανονιστικό διάταγμα της 30.6.1954 «περί οργανώσεως και λειτουργίας της Υπηρεσίας Επιμελητών ανηλίκων»¹⁸, δυνάμει του νόμου 2793/1954 «Περί οργανώσεως παρά τοις Δικαστηρίοις Ανηλίκων Υπηρεσίας Επιμελητών ανηλίκων»¹⁹, ανατίθεται στο Τμήμα κοινωνικών ερευνών της Υπηρεσίας η διενέργεια κοινωνικών ερευνών επί υποθέσεων ανηλίκων γενικά (άρθρο 2 παρ.1) και στο Τμήμα επιβλέψεως η επιμέλεια επί ανηλίκων κατόπιν αποφάσεως, μεταξύ άλλων, του Υπουργού Δικαιοσύνης, «επί περιπτώσεων ανηλίκων κρινομένων ως μη εισακτέων εις Αναμορφωτικόν Κατάστημα» (άρθρο 2, παρ. 2). Έτσι, στο εν λόγω διάταγμα, διαμορφώνονται οι τυπικές προϋποθέσεις προκειμένου οι ανήλικοι «σε ηθικό κίνδυνο» να μπορούν να τύχουν «δι' αποφάσεως του Υπουργείου της Δικαιοσύνης» (άρθρο 7 παρ. 3 εδ. α) της «επιμέλειας» των (άμισθων) Επιμελητών ανηλίκων²⁰. Στο πλαίσιο της επιμέλειας, όπως και για τους ανηλίκους που έχουν διαπράξει «έγκλημα», ο Επιμελητής αναλαμβάνει έργο παιδαγωγικής συνοδείας: «καθοδηγεί και υποβοηθεί» τον ανήλικο «προς επίτευξιν της ομαλής κοινωνικής διαβιώσεώς του», «υποδεικνύει και παρακολουθεί» την «πρέπουσαν μεταχείρισιν» του ανηλίκου από τα πρόσωπα που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με αυτό και «ενεργεί παν ό,τι δύναται να συμβάλη εις την κοινωνικήν και επαγγελματικήν αναπροσαρμογήν» του (άρθρο 5). Παράλληλα, διατηρείται και η αρμοδιότητα των Αναμορφωτικών Καταστημάτων στην κατηγορία των ανηλίκων σε ηθικό κίνδυνο.

Έτσι, σύμφωνα και με την Τρωιάνου-Λουλά (1999: 244) «ήταν ήδη γνωστό ότι στην προληπτική μεταχείριση, η επιβολή του αναμορφωτικού μέτρου της επιμέλειας με Υπουργική απόφαση, δηλ. μέσω της λεγόμενης «διοικητικής οδού», δεν βασιζόταν σε συγκεκριμένη νομοθετική διάταξη», αλλά «το Υπουργείο Δικαιοσύνης είχε καταλήξει στην άποψη ότι μπορούσε να διευρύνει την εφαρμογή των ποινικών μέτρων του κώδικα - της καταστολής - και στην πρόληψη, δημιουργώντας και διοικητικά αναμορφωτικά μέτρα ως συμπλήρωση των διατάξεων περί των αναμορφωτικών καταστημάτων» με τη χρήση διατάξεων «που

18. Στο ΦΕΚ 153/20.7.1954, 1224-1227. Βλ. και στη συνέχεια το κανονιστικό διάταγμα της 11.10.1957 (ΦΕΚ 233/14.11.1957, 1780-1781), καθώς και το κανονιστικό διάταγμα της 24.4.1958 (ΦΕΚ 65/ 7.5.1958, 631-632), που ρυθμίζουν συμπληρωματικά θέματα οργάνωσης των Υπηρεσιών, μεταξύ άλλων, και το υπηρειακό καθεστώς των Επιμελητών ανηλίκων.

19. Με τον νόμο αυτό (ΦΕΚ 52/29.3.1954, 433) συγκροτείται η Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων, υπό την εποπτεία του Δικαστή Ανηλίκων, στελεχώνεται από άμισθους επιμελητές ανηλίκων, οι οποίοι αναλαμβάνουν εφεξής τα καθήκοντα των Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων τα σχετικά με την έρευνα και την επίβλεψη ανηλίκων παραβατών του νόμου και ανηλίκων σε ηθικό κίνδυνο (όπως αυτά περιγράφονται στο άρθρο 18 του κανονιστικού διατάγματος «περί οργανώσεως και λειτουργίας Εταιρειών προστασίας ανηλίκων», το οποίο και καταργείται ρητά, με τον νόμο αυτό).

20. Πρόκειται για πτυχιούχους «κοινωνικών σπουδών» ή κατόχους πιστοποιητικού φοίτησης «εις την Νομικήν, Φιλοσοφικήν ή άλλην ισότιμον Σχολήν ή Παιδαγωγικήν Ακαδημίαν» (άρθρο 4 ΚΔ της 30.6.1954).

αφορούν τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες των επιμελητών».

Τα παραπάνω προληπτικά καθήκοντα και αρμοδιότητες επαναλαμβάνονται αυτολεξί και στο κανονιστικό διάταγμα της 27.6.1959, με το οποίο δημιουργείται στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων το «Τμήμα διαδικασίας εισαγωγών Ανηλίκων εις Αναμορφωτικά Καταστήματα, δυνάμει του ΑΝ 2724/1940», παράλληλα με το «Τμήμα Επιμελειών» (άρθρο 4), ώστε οι ανήλικοι σε ηθικό κίνδυνο εξακολουθούν να απασχολούν τις Υπηρεσίες και με τις δύο δυνατότητες μεταχείρισής τους.²¹ Αξίζει να σημειωθεί ότι την χρονική αυτή περίοδο έχει ήδη θεσμοθετηθεί, με το άρθρο 9 του νόμου 3811/1958, η πρόσληψη εμπίσθων επιμελητών ανηλίκων²², εκ παραλλήλου με τους άμισθους²³.

Είναι χαρακτηριστικό πάντως ότι η κατηγορία των «εν ηθικώ κινδύνω» τελούντων προτάσσεται στην με αριθμό 56/9.3.1962 εγκύκλιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης «Οδηγία δια την εφαρμογήν του μέτρου εισαγωγής εις Αναμορφωτικών Κατ/μα» προς τους Δικαστές Ανηλίκων, ενώ συνίσταται να αποφεύγεται ο εγκλεισμός σε αυτά ανηλίκων που είναι σοβαρά παραβατικοί: ως τέτοιοι περιγράφονται όσοι «έχουν επιδείξει σοβαράν αντικοινωνικότητα, υποτροπήν και επικινδυνότητα», όσοι παρουσιάζουν «πλουσίαν αντικοινωνικήν δράσιν», όσοι τυγχάνουν «υπότροποι» «κατά το παρελθόν αναμορφωτικής αγωγής», καθώς ως τρόφιμοι των αναμορφωτικών καταστημάτων, εμφανίζονται απείθαργοι, με κακώς έξεις, με καταστρεπτικήν επί των λοιπών υπό πραγματικήν αναμόρφωσιν τροφίμων, επίδρασιν...», και στους οποίους αρμόζει ο ποινικός σωφρονισμός. Αντίθετα, στην εν λόγω εγκύκλιο, τα αναμορφωτικά καταστήματα εμφανίζεται να απευθύνονται σε λιγότερο σοβαρούς παραβάτες, καθώς σχολιάζεται ότι «προορίζονται δια τους έχοντας ροπήν εις την αλητείαν, επαιτείαν ή αντικοινωνικήν συμπεριφοράν ως και δια τους εν ηθικώ κινδύνω τελούντας, τουτέστιν τους ευρισκόμενους εισέτι εις το στάδιον της προ-εγκληματικότητος, δι' ο και τα Καταστήματα στερούνται περιβόλου, ασφαλείας και κιγκλιδωμάτων» (σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 536). Στην ίδια εγκύκλιο σχολιάζεται ότι εν τοις πράγμασι οι αποφάσεις τοποθέτησης των εν κινδύνω τελούντων παραμένουν ανεκτέλεστες, καθώς «ελλείψει χώρου», «το σύνολον ...» των δικαστικών γνωμοδοτήσεων» που αφορά σε εισαγωγή «δια διοικητικής αποφάσεως, παραμένει επί μακρόν εκκρεμές».

Από την άλλη, την ίδια περίοδο, στην με αριθμό 59/22.3.1962 εγκύκλιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης προς τους Δικαστές Ανηλίκων, γίνεται λόγος για τη «διοικητική επιμέλεια»²⁴, όπως χαρακτηρίζεται στο εν λόγω κείμενο,

και θα αποκαλείται εφεξής²⁵ το αναμορφωτικό μέτρο της επιμέλειας που επιβάλλεται με Υπουργική απόφαση στους ανηλίκους σε ηθικό κίνδυνο (σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 477).

Αρκετά αργότερα, με τον νόμο 378/7.7.1976 «Περί συστάσεως Κλάδου και τακτικών θέσεων Επιμελητών Ανηλίκων παρά τοις Δικαστηρίοις Ανηλίκων και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων»²⁶ ορίζεται η δημοσιοϋπαλληλική υπηρεσιακή κατάσταση των επιμελητών ανηλίκων, μέχρι τότε υπαλλήλων του Εθνικού Οργανισμού Πρόνοιας. Δυνάμει του άρθρου 7 παρ. 2 του ως άνω νόμου, εκδίδεται το με αριθμό 49/4.1.1979 προεδρικό διάταγμα «Περί λειτουργίας της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων»²⁷ στα κατά τόπους Πρωτοδικεία, υπό την εποπτεία του Δικαστή Ανηλίκων. Σε μερική ισχύ μέχρι σήμερα, αποτελεί νομοθέτημα κύριας αναφοράς όσον αφορά και στην τρέχουσα λειτουργία των Υπηρεσιών Επιμελητών Ανηλίκων, παρότι αρκετές του προβλέψεις έχουν αντικατασταθεί ή περιπέσει σε αχρησία στη σύγχρονη κοινωνική και θεσμική πραγματικότητα. Αναφορικά με το γενικό καθηκοντολόγιο και τις επιμέρους προβλέψεις για την ενασχόληση των επιμελητών ανηλίκων με τους ανηλίκους σε ηθικό κίνδυνο, στο νομοθέτημα αυτό διατηρήθηκαν σε μεγάλη έκταση τόσο το περιεχόμενο όσο και η φρασεολογία των παλαιότερων κανονιστικών (Βασιλικών) διαταγμάτων. Ειδικότερα, στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων δημιουργείται, μεταξύ και άλλων τμημάτων, «Τμήμα προλήψεως», καθώς και «Τμήμα δικαστικών και διοικητικών επιμελειών» (άρθρο 3). Προβλέπεται ότι «οι Επιμελητές Ανηλίκων ενεργούν, κατόπιν παραγγελίας του Δικαστού Ανηλίκων ή του Εισαγγελέως ή του Υπουργού Δικαιοσύνης κοινωνικάς ερεύνas, επί περιπτώσεων ανηλίκων δι' ούς εκκρεμεί ποινική δίωξις ή υπεβλήθη αίτησις γονέως ή κηδεμόνος ή ετέρας αρχής» (άρθρο 8). Οι εκθέσεις κοινωνικής έρευνας καταλήγουν σε πρόταση «περί των ληπτέων μέτρων δια την αντιμετώπισιν του προβλήματος εκάστου ανηλίκου» (άρθρο 14 παρ. 1), καθώς και «διαβιβάζονται εις το Υπουργείον Δικαιοσύνης εφ' όσον η έρευνα ... εγένετο παραγγελία του Υπουργού Δικαιοσύνης» (άρθρο 14 παρ. 2). Εξάλλου, προβλέπεται ρητά να τίθεται ο ανήλικος «υπό επιμέλεια δυνάμει αποφάσεως ... του Υπουργείου Δικαιοσύνης», καθώς και ότι ο επιμελητής τηρεί σχετικά «ατομικόν δελτίον εξελίξεως τούτου», συντάσσεται δε έκθεση σε εξαμηνιαία βάση, η οποία «διαβιβάζεται δια του Δικαστού Ανηλίκων προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης, μετά της γνώμης του [δικαστή] περί παρατάσεως ή άρσεως του μέτρου ή μεταβολής αυτού» (άρθρο 9).

Με βάση τα παραπάνω, συμπεραίνεται ότι στο πλαίσιο λειτουργίας της δημόσιας Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων, όπως διαμορφώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 70 και οριστικοποιήθηκε με το ΠΔ 49/79, κληροδοτήθηκε μια εθιμική, σε μεγάλο βαθμό, αρμοδιότητα διαγνωστικής και αναμορφωτικής παρέμβασης («επιμέλεια», σε συνέχεια κοινωνικής έρευνας) σε προπαραβατικούς ανηλίκους 7-18 ετών για τους οποίους επιθανολογείτο ότι λόγω του τρόπου ζωής τους θα αναπτύξουν αντικοινωνική παραβατική

21. ΦΕΚ 149/31.7.1959, 1287-1290.

22. Πτυχιούχοι Νομικής, Φιλοσοφικής, Θεολογικής Σχολής, Παντείου Ανωτάτης Σχολής ή Παιδαγωγικών Ακαδημιών ή αλλοδαπής Σχολής Κοινωνικής Πρόνοιας ή άμισθοι (του διατάγματος του 1954) με διετή προϋπηρεσία (άρθρο 9 του νόμου 3811/1958).

23. Εφεξής πτυχιούχοι αλλοδαπής Σχολής Κοινωνικής Πρόνοιας ή Παιδαγωγικής Ακαδημίας ή κατόχοι πιστοποιητικού φοίτησης τουλάχιστον στο 3ο έτος Νομικής, Φιλοσοφικής ή Παντείου Σχολής ή Βεβαίωσης άσκησης του λειτουργήματος του Κοινωνικού Λειτουργού (άρθρο 3 ΚΔ της 27.6.1959).

24. Σε παλαιότερες εγκυκλίους γινόταν λόγος για άσκηση «επιμελειών διοικητικώς επιβαλλομένων» (βλ. την με αρ. πρωτ. 129473/19.12.1958 «Οδηγία περί της οργανώσεως και λει-

τουργίας της Υπηρεσίας Εμπίσθων Επιμελητών», σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 472).

25. Βλ. και την με αρ. πρωτ. 47919 οικ./3.7.1970 εγκύκλιο (χωρίς τίτλο) (σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 492).

26. ΦΕΚ 171/8.7.1976, 1199-1201.

27. ΦΕΚ 11/24.1.1979, 74-78.

συμπεριφορά στο μέλλον.²⁸ Η αρμοδιότητα αυτή, παρεμφερής με εκείνη επί των ανηλίκων 7-17 ετών παραβατών του νόμου, ορίστηκε να τελεί υπό την έγκριση και τον έλεγχο μιας διοικητικής Αρχής, του Υπουργείου Δικαιοσύνης, ενώ ο Δικαστής Ανηλίκων διατηρεί γνωμοδοτικό ρόλο σχετικά με την άρση, παράταση ή μεταβολή του μέτρου της επιμέλειας διοικητικού χαρακτήρα. Παράλληλα, την ίδια περίοδο, διατηρείται και η δυνατότητα εισαγωγής τέτοιων περιστατικών σε Αναμορφωτικά Καταστήματα με τους όρους του ΑΝ 2724/1940 (στην πράξη επικράτησε να διενεργείται κοινωνική έρευνα από επιμελητή ανηλίκων, ακολουθούσε γνωμοδότηση του δικαστή ανηλίκων, ενώ την εισαγωγή διέτασσε απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης).

2.4. Η γενική αμφισβήτηση της εφαρμογής του προληπτικού εγκλεισμού: από την θεωρία στην πράξη

Η θεσμική αυτή ρύθμιση παρέμεινε σε ισχύ για τις δεκαετίες 80 και 90, αν και οι επιστημονικές και πρακτικές επιφυλάξεις για την εφαρμογή της ιδρυματικής αγωγής²⁹ δημιούργησαν μια νέα πραγματικότητα³⁰ στο πεδίο της μεταχείρισης της ανήλικης παραβατικότητας και των ανηλίκων σε «ηθικό κίνδυνο». Ειδικά για την κατηγορία των ανηλίκων που ενδιαφέρει εδώ, κατά τη δεκαετία του 80 διατυπώθηκε έντονος προβληματισμός «για την σκοπιμότητα και την αποδοτικότητα» τέτοιας κρατικής παρέμβασης, η οποία κινείται αναμφίβολα στο πνεύμα του «προτύπου πρόνοιας». Η κριτική αφορούσε τόσο στη νομιμοποιητική βάση όσο και στη μεθοδολογία της παρέμβασης, ότι υλοποιείται «συχνά, εύκολα και χωρίς διαδικασίες» (Σπινέλλη 1992: 66), στο πλαίσιο μιας «ταχεία(ς) και προφανώς χωρίς δικαστικά εχέγγυα διοικητική(ς) ενέργεια(ς) βάσει της οποίας αφαιρείται η ελευθερία ενός ανηλίκου που δεν έχει διαπράξει αξιόποινη πράξη» (ante delictum) (Σπινέλλη-Λούτση 1991:608). Στο ίδιο πνεύμα, ο Κουράκης (1991: 59) χαρακτήριζε ως «ασαφέστατες και περίπου αυθαίρετες» τις «ουσιαστικές και δικονομικές προϋποθέσεις στέριωσης της προσωπικής ελευθερίας ενός ανηλίκου» λόγω «ηθικής παρεκτροπής». Ο έντονος και διάχυτος προβληματισμός των θεωρητικών της εγκληματολογίας και του ελλη-

νικού ποινικού δικαίου των ανηλίκων³¹ ενισχύθηκε από τα σχετικά διεθνή κείμενα της εποχής, όπως κυρίως το Πρότυπο Στοιχειωδών Κανόνων για την Απονομή Δικαιοσύνης στους Νέους/Κανόνες του Πεκίνου, ΟΗΕ 1985, όπου ξεδιπλώνονταν τα βασικά επιχειρήματα υπέρ της εισαγωγής του «προτύπου δικαιοσύνης» στην μεταχείριση των ανηλίκων³², καθώς και σε κάποιο βαθμό στις Κατευθυντήριες Γραμμές του ΟΗΕ για την Πρόληψη της Παραβατικότητας των ανηλίκων/Κατευθυντήριες Γραμμές του Ριάντ, 1990, όπου οριζόνταν συγκεκριμένες προϋποθέσεις για τον ιδρυματικό εγκλεισμό³³.

Ο προβληματισμός αφορούσε και στην οριοθέτηση του πεδίου της εν λόγω κρατικής παρέμβασης μέσω μιας λιγότερο αόριστης και περισσότερο σαφούς γλωσσικής διατύπωσης, αλλά και νοηματοδότησης του ηθικού κινδύνου/της ηθικής παρεκτροπής. Τούτο θα υποδείκνυε τα κριτήρια βάσει των οποίων ο δικαστής θα μπορούσε να γνωματεύσει και «να αιτιολογήσει τη γνωμάτευσή του» (Σπινέλλη 1992: 62, 67 και υποσ. 37), στα οποία θα προσέτρεχε και ο επιμελητής ανηλίκων που, απευθυνόμενος στον δικαστή, καλούνταν να εκθέσει την πρότασή του. Σε κάθε περίπτωση, τα κριτήρια αυτά θα διέτρεχαν και «την τελική επιλογή του καταλληλότερου μέτρου» που γίνεται από την διοικητική Αρχή (Υπουργείο Δικαιοσύνης), η οποία δίνει και την εντολή εκτέλεσης (Σπινέλλη 1992: 63). Κατά άλλη άποψη, η ρευστότητα των όρων ερμηνεύεται ως σκόπιμη προκειμένου ο δικαστής, στο πλαίσιο της διακριτικής του ευχρείας, «ανάλογα με τις εκάστοτε κρατούσες αντιλήψεις σε κάθε συγκεκριμένο τόπο», να προσαρμόζει τη γνωμοδότησή του (Σπινέλλη-Λούτση 1991: 612). Τέτοιοι όροι πάντως χαρακτηρίζαν την έννομη τάξη και άλλων κρατών αλλά και τα διεθνή κείμενα που πραγματεύονταν το ζήτημα (π.χ. κοινωνικός κίνδυνος).³⁴ Η βασική επομένως έλλειψη αφορούσε στον «μη καθορισμό στο νόμο των συγκεκριμένων και αποκλειστικών μορφών συμπεριφοράς του ανηλίκου ή τρίτου σε βάρος των ανηλίκων, οι οποίες θα δικαιολογούσαν την εισαγωγή του πρώτου σε αναμορφωτικό κατάστημα» (Σπινέλλη-Λούτση 1991: 608). Τέτοια θα μπορούσε να είναι π.χ. η συνθήκη της έλλειψης κατάλληλου καταλύματος και νόμιμων πόρων διαβίωσης σε συνδυασμό με εξακολουθητικές συμπεριφορές του ανηλίκου που βλάπτουν την υγεία ή την ασφάλεια του ίδιου ή τρίτων (Σπινέλλη 1992: 67).

Στην πράξη πάντως, ως «ενδεικτικά συμπτώματα» προγνωστικά μιας ενδεχόμενης εκδήλωσης μελλοντικής παραβατικής συμπεριφοράς εκλαμβάνονταν: η εγκατάλειψη της οικογένειας ή του σχολείου, το ακατάλληλο οικογενειακό περιβάλλον (με συνδρομή και άλλων παραγόντων), το χαμηλό ηθικό (π.χ. αλκοολικοί, πόρνες κ.λπ.), μορφωτικό ή πνευματικό επίπεδο των γονέων, συναναστροφές που έχουν δυσμενή επίδραση κ.ά.» (Τρωιάνου-Λουλά 1987: 199-200), γονείς ανίκανοι ή αδιάφοροι «προς ορθήν διαπαιδαγώγησιν», συναναστροφές με «ύποπτα πρόσωπα», ακόμη και η συνθήκη να έχουν υπάρξει οι ανήλικοι «πα-

28. Την ίδια εποχή η Σπινέλλη (1982: 87-89) είχε θέσει τον προβληματισμό για την αποτελεσματικότητα της «κοινωνικο-ψυχολογικής» πρόληψης σε προ-εγκληματικά άτομα που εμφανίζουν παροδικές διαταραχές ή διαταραχές προσωπικότητας, μέσω της συμβουλευτικής την οποία ορίζει ως μια διαπροσωπική θεραπευτική σχέση την οποία το άτομο αποδέχεται ελεύθερα. Εμφανίζεται περισσότερο αισιόδοξη αναφορικά με τη μέθοδο της «εργασίας σε ομάδες» προ-παραβατικών νεαρών ατόμων τα οποία «βρίσκονται σε μια κατάσταση που εγκυμονεί κινδύνους εγκληματικότητας» δηλ. «ανηλίκων που διατελούν σε ηθικό κίνδυνο», ιδίως όταν δεν εφαρμόζονται σε αυτούς «μεσοαστικά πρότυπα ελέγχου» (Σπινέλλη 1982: 90-91).

29. Ήδη από το 1987 η Σπινέλλη σχολιάζει ότι «η απουσία μικρών μονάδων στις κυριότερες πόλεις, η ακατάλληλότητα των κτιριακών εγκαταστάσεων, η έλλειψη ειδικά εκπαιδευμένου φυλακτικού προσωπικού και η απουσία συστηματικού κοινωνικοθεραπευτικού προγράμματος για τους τροφίμους» φαίνεται να αποτελούν αποτρεπτικούς παράγοντες για την επιβολή του εν λόγω αναμορφωτικού μέτρου σε ανήλικους παραβάτες του νόμου (Σπινέλλη 1992: 120, Σπινέλλη-Τρωιάνου 1987: 53-54).

30. Το 1989 εισήλθαν στα ιδρύματα αναμορφωτικού χαρακτήρα 68 ανήλικοι εκ των οποίων οι 20, είχαν κριθεί προπαραβατικοί, σε κατάσταση ηθικού κινδύνου (Σπινέλλη 1992: 69, υποσ. 62).

31. Βλ. και Παρασκευόπουλος (1988: 737), Φαρσεδάκης (1991: 184), Χάϊδου (1989: 14 επ., 59, 61 επ.). Ο ιδρυματικός εγκλεισμός, ως εξωδικαστική μορφή στέρησης της ελευθερίας κατακρίθηκε ότι αποτελεί κατάφορη παραβίαση του άρθρου 5 παρ. 3 και 4 του Συντάγματος (Αλεξιάδης 1986: 118).

32. Έτσι συσχετίζεται από Σπινέλλη 1992:66.

33. Έτσι συσχετίζεται από Κουράκη 2012: 558.

34. Βλ. Σπινέλλη 1992:64 -65, Σπινέλλη-Λούτση 1991: 612.

θόντες επί ωρισμένων εγκλημάτων» ή να παρατηρείται «παρατεταμένη διαταραχή των σχέσεων μετά των γονέων, διδασκάλων και εργοδοτών», η δε προσφορότητα της προληπτικής παρέμβασης τεκμηριωνόταν μέσα από την «πλήρη και εμπεριστατωμένη» κοινωνική έρευνα (Τρωιάνου-Λουλά 1999: 109- 110). Στον αντίποδα, η προληπτική παρέμβαση εστίαζε «στην καταπολέμηση των αιτιών ως και των αφορμών» που οδηγούν στην εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς (Τρωιάνου-Λουλά 1999: 107), όπως είναι τα «σημεία κινδύνου» (Τρωιάνου-Λουλά 1987: 199, η οποία παραπέμπει στη Σπινέλλη (1982).

Σε κάθε περίπτωση, η Σπινέλλη είχε κατά τον εν λόγω χρόνο προτείνει ως «επιτακτική ανάγκη» την «άμεση κατάργηση του α.ν. 2724/1940». Η διαπίστωση τέτοιας κατάστασης δεν θα έπρεπε να οδηγεί στην ιδρυματική τοποθέτηση, παρά (Σπινέλλη 1992: 67-69, Σπινέλλη-Λούτση 1991: 624) να εξαντλούνται αστικής φύσης μέτρα (αφαίρεση της άσκησης της επιμέλειας από τον γονέα κατά άρθρο 1532 ΑΚ), να προκρίνονται άλλα προστατευτικά μέτρα εξωιδρυματικού χαρακτήρα (επιμέλεια Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων, τοποθέτηση σε ανάδοχη οικογένεια κ.λπ.), η παρέμβαση να επιβάλλεται από δικαστική αρχή, να λαμβάνει χώρα «σε εξαιρετικές περιπτώσεις και μόνο για την πρόληψη τέλεσης αξιόποινων πράξεων», και σε κάθε περίπτωση ο ανήλικος να τοποθετείται «σε ειδική στέγη ή ξενώνα και όχι σε ίδρυμα αγωγής».³⁵ Υιοθετώντας πάντως ως προσφορότερο τον όρο του «κοινωνικού κινδύνου», η Σπινέλλη έκρινε ως καταλληλότερες τις αμιγώς προνοιακές κοινωνικές υπηρεσίες, παρά το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης για την κατηγορία των ανηλίκων αυτών (Spinellis 1997: 181- 184, 347).

Ήδη στις αρχές της δεκαετίας του 80, το Υπουργείο Δικαιοσύνης, σε εγκύκλιό του προς τους δικαστές ανηλίκων της χώρας (αρ. πρωτ. 1217/19-2-1981)³⁶, επισημαίνει την μικρή κίνηση των Υπηρεσιών Επιμελητών Ανηλίκων στον τομέα της πρόληψης, αν και «παρατηρούνται πολλά περιστατικά αντικοινωνικής εξελίξεως νεαρών ατόμων» λόγω, μεταξύ άλλων «προβληματικού ή ακατάλληλου οικογενειακού περιβάλλοντος ή άλλων κοινωνικών αντιξοοτήτων». Σχετικά προτρέπονταν σε συνεργασία οι Υπηρεσίες Επιμελητών, με τις Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων³⁷, αστυνομικές και εκπαιδευτικές αρχές³⁸ και κοινωνικούς οργανισμούς για την ευρεία ενημέρωση του κοινού ότι η

προληπτική αρμοδιότητα των Υπηρεσιών Επιμελητών συνίσταται στην παροχή «βοήθειας και προστασίας του παιδιού για να προσαρμοσθεί κοινωνικά και να αποτραπεί η δυσμενής εξέλιξη του»³⁹. Παράλληλα, η διοικητική εισαγωγή ανηλίκων σε αναμορφωτικά ιδρύματα παρουσίαζε «έντονη φθίνουσα πορεία»: από 751 εισαγωγές κατά το διάστημα 1960-1965 μειώθηκαν σε 209 κατά το διάστημα 1975-1980, για να φθάσουν μόλις τις 50 κατά την περίοδο 1990-1995 (Πιτσελά 2013: 30).

2.5. Από τη νομοθέτηση σημαντικών περιορισμών μέχρι την κατάργηση του προληπτικού εγκλεισμού

Έτσι, το 1995 είχε πλέον ωριμάσει η μετεξέλιξη της ιδρυματικής μεταχείρισης των προπαραβατικών ανηλίκων. Τη χρονιά αυτή δύο διαδοχικά νομοθετήματα περιόρισαν την προσφυγή του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης στον προληπτικό εγκλεισμό των ανηλίκων. Στην αιτιολογική έκθεση του σχεδίου νόμου (μετέπειτα νόμου 2298/1995) «Συμβιβαστική επίλυση ιδιωτικών διαφορών. Επιτάχυνση διαδικασίας αναγκαστικής εκτέλεσης- Σχεδιασμός και εφαρμογή Σωφρονιστικής Πολιτικής και άλλες διατάξεις» διαπιστώνεται «ότι η ισχύουσα νομοθεσία και η υπάρχουσα υποδομή για την πρόληψη ή την καταστολή της κοινωνικής εκτροπής ή της αξιόποινης συμπεριφοράς των ανηλίκων είναι अपαρхαιωμένη και ανεπαρκής» και τούτο θεμελιώνεται (α) στην «παρέλευση μεγάλου χρονικού διαστήματος» από τη θέσπιση του πλαισίου οργάνωσης των αναμορφωτικών καταστημάτων (ΑΝ 2724/1940), (β) στην συνακόλουθη «ακατάλληλότητα» του πλαισίου «για την αντιμετώπιση των σύγχρονων προβλημάτων», ιδίως επειδή οι εν λόγω

35. Ο συγχρωτισμός των ανηλίκων σε κίνδυνο με ανήλικους παραβάτες του νόμου έχει κριθεί επίσης προβληματικός (Χάιδου 2010: 1109-1110). Χαρακτηριστική είναι η εικόνα που αντανάκλαται στην μελέτη 20 περιπτώσεων ανηλίκων (ενός προπαραβατικού και 19 παραβατών) στο Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Κορυδαλλού το 1983 (Μπεζέ 1985).

36. Σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 496.

37. Η προληπτική αποστολή των Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων, ιδίως «δια την προστασίαν των εν ηθικώ κινδύνω ευρισκομένων ανηλίκων» εξάιρεται σε έγγραφο της 10/3/1978 του Υπουργείου Δικαιοσύνης προς τους Προέδρους των Εταιρειών (σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 516).

38. Σε άλλο έγγραφο του Υπουργείου Δικαιοσύνης προς το Υπουργείο Παιδείας, της ίδιας περιόδου (αρ. πρωτ. 27772/1062/15-5-1981) σχολιάζεται δυσμενώς η αποχή ορισμένων εκπαιδευτικών Αρχών από συνεργασία με τις Υπηρεσίες Επιμελητών, «ακόμη και σε περιπτώσεις αντικοινωνικής δράσεως μαθητών, από τον φόβο, μήπως χαρακτηριστούν από τους μαθητές και τους συλλόγους γονέων ως καταδότες» (σε Τρωιάνου-Λουλά 1987: 496).

39. Στα τέλη της δεκαετίας του '80, η «καθημερινή πρακτική» της πρόληψης στις Υπηρεσίες διαχειριζόταν κυρίως αιτήματα γονέων που είτε (α) κατέληγαν να αποσύρονται στην πορεία είτε (β) προκαλούσαν εισαγωγή του ανηλίκου σε ίδρυμα αγωγής, σύμφωνα με τις προβλέψεις του ΑΝ 2724/1940 είτε (γ) με την ίδια σταδιοποιημένη διαδικασία (κοινωνική έρευνα, πρόταση του Επιμελητή, γνωμάτευση του Δικαστή, απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης) οδηγούσαν σε θέση του ανηλίκου υπό την αναμορφωτική επιμέλεια της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων (Σπινέλλη-Λούτση 1991: 611). Το μέτρο αυτό, «ευρείας εφαρμογής», καθώς και η διοικητική εισαγωγή στο ίδρυμα αγωγής φάνηκε να ασκούνται κυρίως σε οικογένειες «χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, επαγγελματών με μικρές απολαβές και χαμηλό κοινωνικό γόητρο» κατοίκων υποβαθμισμένων περιοχών, με μέτριες έως κακές συνθήκες στέγασης (Σπινέλλη-Λούτση 1991: 622). Από την άλλη, κάποιοι επιμελητές ανηλίκων εμφανίζονταν θετικοί να υποδέχονται περιστατικά πρόληψης μετά από παραπομπή του εισαγγελέα ανηλίκων στις εξής περιπτώσεις: (α) σε συνέχεια αβάσιμης μήνυσης ή αναφοράς σε βάρος ανηλίκου, για τον οποίο, ωστόσο διαπιστώνεται ότι «είναι ηθικά εγκαταλελειμμένος, τελεί σε ηθικό κίνδυνο κ.λπ.», (β) σε συνέχεια άσκησης ποινικής δίωξης, όταν διαπιστώνονται «επείγονται και άμεσα προβλήματα του ανηλίκου» και ότι μέχρι την εκδίκαση της υπόθεσης «ο ανήλικος παραμένει ανεπίβλεπτος και αβοήθητος αλλά είναι επίσης δυνατόν να χειροτερεύσει σε μεγάλο βαθμό η κατάστασή του», (γ) σε απάντηση «αιτήσεων και παραπόνων για την αντιμετώπιση περιστατικών ανηλίκων που είτε κινδυνεύουν οι ίδιοι είτε έχουν αντικοινωνική συμπεριφορά», στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του εισαγγελέα ανηλίκων «για αφαίρεση γονικής μέριμνας και επιμέλειας από ακατάλληλους γονείς», (δ) σε περιπτώσεις αδικημάτων όπου θύματα είναι ανήλικοι, «όμως έχουν και αυτοί ανάγκη αναμορφωτικής παρέμβασης, τελούν σε ηθικό κίνδυνο κ.λπ.» (Σαλκίτζόγλου 1990: 510-511).

ρυθμίσεις αποτυπώνουν «μια σύγχυση κατασταλτικών, θεραπευτικών, εκπαιδευτικών και ηθικοπλαστικών στόχων και μεθόδων, σύγχυση που μείωνε τις δυνατότητες μιας ουσιαστικής και ορθολογικά οργανωμένης παρέμβασης», καθώς και (γ) στην αντίθεση της προσέγγισης αυτής με τις «σύγχρονες κατευθύνσεις» του ποινικού δικαίου ανηλίκων (τους «Κανόνες του Πεκίνου», 1985, καθώς και τη Διεθνή Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού (Νέα Υόρκη, 1990, Ν 2101/1992).

Με επίγνωση της αποσπασματικότητας των νέων προβλέψεων⁴⁰ αλλά και της άμεσης ανάγκης να θεσπιστούν στοιχειώδεις έστω δυνατές μεταρρυθμίσεις στο καθεστώς οργάνωσης και λειτουργίας των αναμορφωτικών καταστημάτων, μετονομασθέντων⁴¹ ήδη σε ιδρύματα αγωγής ανηλίκων, ο νομοθέτης προχώρησε:

(α) Στην περιγραφή των στόχων της αναμορφωτικής τοποθέτησης των ανηλίκων στους οποίους αφορά, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που δεν βαρύνονται με αξιόποινη πράξη: πρόκειται για «την αγωγή, την κοινωνική στήριξη, την εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση ανηλίκων οι οποίοι έχουν αναπτύξει παραβατική συμπεριφορά ή αντιμετωπίζουν δυσχέρειες κοινωνικής προσαρμογής» (άρθρο 17 παρ. 1 Ν 2298/1995).

(β) Στον κατά προσέγγιση⁴² ορισμό της κατηγορίας των ανηλίκων που αντιμετωπίζουν «δυσχέρειες κοινωνικής προσαρμογής» δηλ. των ανηλίκων που με το προηγούμενο καθεστώς⁴³ θεωρούνταν ότι βρίσκονταν σε τέτοιο εγκληματογόνο κίνδυνο, ώστε να δικαιολογείται η εξομοίωση της μεταχείρισής τους με αυτήν που προβλεπόταν για τους παραβάτες του νόμου: πρόκειται για ανηλίκους «οι οποίοι διαβιώνουν σε κοινωνικό περιβάλλον απόμονο τα οποία τελούν καθ' έξη ή κατ' επάγγελμα αξιόποινες πράξεις» (άρθρο 17 παρ. 5 Ν 2298/1995). Συνεπώς, η βαρύτητα δίνεται σε κίνδυνο που προέρχεται από το περιβάλλον και η πρόβλεψη αυτή προσεγγίζει τον ανήλικο ως ενδεχόμενα μελλοντικό εγκληματία μέσα από διαδικασίες εξοικείωσης και εκμάθησης της εγκληματικής συμπεριφοράς.

(γ) Στον ορισμό της ηλικιακής ομάδας στην οποία αφορά: «ο όρος ανήλικοι περιλαμβάνει πρόσωπα ηλικίας από 7 έως και 18 ετών» (άρθρο 17 παρ. 2 Ν 2298/1995). Η ηλικιακή ομάδα επαναπροσδιορίστηκε με νέο νομοθέτημα του

ιδίου έτους «από 7 έως και 17 ετών»⁴⁴ (άρθρο 13 παρ. 1 Ν 2331/1995, το οποίο εισάγει αντικατάσταση της αρχικής πρόβλεψης).

(δ) Στην τροποποίηση των τυπικών και ουσιαστικών προϋποθέσεων εισαγωγής, ιδίως όσον αφορά στην ενισχυμένη συμμετοχή των εχόντων τη γονική μέριμνα και την αποκλειστική αρμοδιότητα του δικαστή ανηλίκων. Τα ειδικότερα στάδια αναλύονται ως εξής:

(i) Αρχικά υποβάλλεται σχετική αίτηση των εχόντων τη γονική μέριμνα στον Εισαγγελέα ή στις αστυνομικές Αρχές ή εάν η αίτηση υποβάλλεται από τρίτο, απαιτείται η γραπτή συναίνεση των εχόντων τη γονική μέριμνα.

(ii) Η αίτηση διαβιβάζεται στον Δικαστή Ανηλίκων.

(iii) Σχετικά γνωματεύει Επιμελητής Ανηλίκων.

(iv) Ο Δικαστής Ανηλίκων αποφασίζει για την εισαγωγή, με κριτήριο την προσωπικότητα του ανηλίκου, και τις κοινωνικές συνθήκες του περιβάλλοντός του.

Εξάλλου, η ανάκληση της αίτησης (ή της συναίνεσης) των εχόντων τη γονική μέριμνα ή η υποβολή έκθεσης της Διεύθυνσης του Ιδρύματος, ότι ο λόγος εισαγωγής του ανηλίκου έχει πάψει ή ότι ο ανήλικος είναι «έτοιμος πλέον να αντιμετωπίσει τις συνθήκες του ανοικτού περιβάλλοντος» αποτελούν, διαζευκτικά, προϋπόθεση προκειμένου ο Δικαστής Ανηλίκων να διατάξει την απόλυσή του ανηλίκου, η οποία σε κάθε περίπτωση είναι αυτοδίκαιη με τη συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας.

Παράλληλα παρέμεινε σε ισχύ η αρμοδιότητα της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων στην προληπτική συμβουλευτική παρακολούθηση («διοικητική επιμέλεια») ανηλίκων θεωρουμένων σε κίνδυνο, δυνάμει απόφασης του Υπουργού Δικαιοσύνης. Την ίδια στιγμή θεσμοθετήθηκε αρμοδιότητα των Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων να παρέχουν υλική και κοινωνική βοήθεια (α) στις ειδικές περιπτώσεις που ενώ συντρέχουν οι όροι προληπτικής εισαγωγής στο Ίδρυμα Αγωγής, αυτή «δεν είναι αναγκαία», καθώς και (β) στους ανηλίκους «που αντιμετωπίζουν σημαντικές δυσχέρειες κοινωνικής προσαρμογής» (άρθρο 18 παρ. 2 Ν 2298/1995, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 13 παρ. 2(α) Ν 2331/1995).

Οι νέες αυτές ρυθμίσεις, αν και καλοδεχούμενες συγκριτικά με το προγενέστερο καθεστώς, κρίθηκαν πολύ συγκρατημένες και ανεπαρκείς. Αντ' αυτών, προτάθηκε (Σπινέλλη (2005: 1417, 1450) να προβλέπεται είτε η παραπομπή σε προνοιακά ιδρύματα⁴⁵ είτε, έστω, η εναρμόνιση με το πνεύμα του άρθρου 128 ΠΚ, σύμφωνα με το οποίο επί πταισμάτων ανηλίκων, εφαρμόζεται αποκλειστικά, η ελάχιστη εξωιδρυματική αναμορφωτική μεταχείριση.

Το 2010, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης νομοθετικής κίνησης για την εμβάθυνση του ποινικού δικαίου των ανηλίκων στο δικαιοκτικό πρότυπο, ο προληπτικός εγκλεισμός περιοριζέ-

40. «Η πρακτική εφαρμογή των προτεινόμενων μέτρων, σε συνδυασμό με τη βελτίωση της υποδομής, θα επιτρέψουν στο μέλλον τον καλύτερο σχεδιασμό των επόμενων βημάτων και τελικά τη μελλοντική σύνταξη ενός ολοκληρωμένου θεσμικού πλαισίου» (αιτιολογική έκθεση του νόμου 2298/1995). Λίγο αργότερα, με το ΠΔ 180/1997 ανεστάλη η λειτουργία των δύο εκ των τριών ιδρυμάτων αγωγής «επειδή δεν προσέφεραν τις απαραίτητες για τους ανηλίκους παραβάτες υπηρεσίες και γενικώς είχαν αναχρονιστικό χαρακτήρα» (Σπινέλλη 2005: 1449).

41. Σημειώνεται ότι η μετονομασία των αναμορφωτικών καταστημάτων σε ιδρύματα αγωγής συναντάται ήδη στο ΠΔ 602/1976, καθώς και στον νόμο 692/1977.

42. Η Σπινέλλη (2005: 1416) έχει σχολιάσει ότι «η νέα αυτή έννοια, ούτε αυτονόητη είναι ούτε ορίζεται ρητώς» αλλά προκύπτει έμμεσα από τον συνδυασμό των παραγράφων 1 και 5 του άρθρου 17 Ν 2298/1995).

43. Η Σπινέλλη (2005: 1413) έχει διευκρινίσει ότι «πρόκειται για την παλαιά κατηγορία των ανηλίκων με «ηθική παρεκτροπή» του ά. 1 ΑΝ 2724/1940, δηλ. για τους ανηλίκους ... σε κίνδυνο να γίνουν δράστες».

44. Ωστόσο, η Σπινέλλη (2005: 1417) είχε προχωρήσει στην ερμηνεία/παρότρυνση ακόμη και για την περίπτωση εισαγωγής ανηλίκων σε ιδρύματα αγωγής λόγω δυσχερειών κοινωνικής προσαρμογής να υιοθετούνται τα ηλικιακά όρια 8-18 της παρ. 1 του άρθρου 121 στηριζόμενη «όχι μόνο στην τεκμαιρόμενη βούληση του νομοθέτη αλλά και στο ότι δεν είναι δυνατόν να ορίζονται διαφορετικά όρια με άλλες διατάξεις που ρυθμίζουν παραπλήσια θέματα».

45. Στο ίδιο πνεύμα ο Κουράκης (2012: 556) και η Κατσογιάννου (2018:922).

ται, καθώς «η αντιμετώπιση των δυσχερειών προσαρμογής ... εξειδικεύεται και εξαντλείται» (Πιτσελά 2013: 31) ρητά στην περίπτωση ανηλίκου «που αποδεδειγμένα διαβιώνει σε κοινωνικό περιβάλλον ατόμων, τα οποία τελούν καθ' ἑξῆς ή κατ' ἐπάγγελμα αξιόποινες πράξεις»⁴⁶: ο εγκλεισμός προτείνεται κατ' ἐξαίρεση, αφού εξαντληθεί η δυνατότητα εισαγωγής του ανηλίκου σε προνοιακές δομές⁴⁷, οριοθετείται ως προς τη διάρκειά του, καθώς και ενσωματώνεται το δικαίωμα ακρόασης και συμμετοχής του ίδιου του ανηλίκου σχετικά, «ανάλογα με την ηλικία του και το βαθμό ωριμότητάς του», σύμφωνα και με ευρωπαϊκά και διεθνή πρότυπα και συμβάσεις (αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου και μετέπειτα νόμο 3860/2010 «Βελτιώσεις της ποινικής νομοθεσίας για τους ανήλικους δράστες, πρόληψη και αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της εγκληματικότητας των ανηλίκων»). Έτσι, κι ενώ παράλληλα κατοχυρώνεται νομοθετικά η ηλικιακή ομάδα 8-18 ετών αναφορικά με την εν λόγω ρύθμιση, οι προϋποθέσεις και τα στάδια για την εφαρμογή της προληπτικής εισαγωγής τροποποιούνται ως εξής (άρθρο 10 Ν 3860/2010 που αντικαθιστά το άρθρο 17 παρ. 2 Ν 2298/1995):

(i) Αρχικά υποβάλλεται σχετική αίτηση των εχόντων τη γονική μέριμνα στις Εταιρείες Ανηλίκων ή στον Εισαγγελέα ή στις αστυνομικές Αρχές ή εάν η αίτηση υποβάλλεται από τρίτο, απαιτείται η γραπτή συναίνεσή των εχόντων τη γονική μέριμνα, εκτός από την περίπτωση που την αίτηση υποβάλλει ο ίδιος ο Εισαγγελέας.

(ii) Η αίτηση διαβιβάζεται στον Δικαστή Ανηλίκων.

(iii) Σχετικά γνωματεύει Επιμελητής Ανηλίκων, μεταξύ άλλων, και για το ότι «δεν είναι εφικτή ή σκόπιμη η ένταξή του σε προνοιακό ίδρυμα φιλοξενίας ανηλίκων».

(iv) Ο Δικαστής Ανηλίκων αποφασίζει για την εισαγωγή, καθώς και για τη μέγιστη διάρκεια του εγκλεισμού, με κριτήριο την προσωπικότητα του ανηλίκου και τις κοινωνικές συνθήκες του περιβάλλοντός του, μετά και από ακρόασή του, εφόσον αυτή είναι εφικτή.

Συμπερασματικά, αν και η ρύθμιση του 2010, ενσωμάτωσε, σε διάφορα σημεία της, τις σύγχρονες τάσεις του ποινικού δικαίου ανηλίκων (π.χ. προηγούμενη ακρόαση του ανηλίκου, μέγιστη διάρκεια του εγκλεισμού), στο σύνολό της διατήρησε, κατά την εύστοχη παρατήρηση της Πιτσελά (2013: 38) «μια οιογενή αστυνομική προστασία της ανηλικότητας με το χαρακτηριστικό της απόκρουσης κινδύνων». Την ίδια στιγμή, ο προληπτικός εγκλεισμός εφαρμόζονταν εν τοις πράγμασι μόνο σε αγόρια, αφού το μόνο Ίδρυμα Αγωγής σε λειτουργία ήταν, και παραμένει, αρρένων, ώστε η διαχείριση αυτή θα μπορούσε και να θεωρηθεί δυσμενής διακριτική μεταχείριση στη βάση του φύλου. Κυ-

ρίως όμως, οι υποδομές του Ιδρύματος Αγωγής δεν ανταποκρίνονταν, ούτε τότε ούτε σήμερα, στους αναγκαίους όρους διαβίωσης και εκπαίδευσης που θα πρέπει να εξασφαλίζονται σε παιδιά που στερούνται την ελευθερία τους, πολλών δε μάλλον όταν δεν έχουν διαπράξει αδίκημα.

Πάντως, η προοδευτική *de jure* συρρίκνωση της δυνατότητας εφαρμογής του προληπτικού εγκλεισμού συμβάδιζε τις τελευταίες δεκαετίες με την *de facto* κατάργησή του⁴⁸, ενώ από την άλλη, η προληπτική αρμοδιότητα των Υπηρεσιών Επιμελητών Ανηλίκων, χωρίς να διαθέτει στέρεο νομικό έρεισμα (βλ. παραπάνω), παρέμενε ενεργή και κατά χρονικές περιόδους, συνδεδεμένη και με την τοπική δραστηριότητα των Υπηρεσιών, γνώριζε συγκυριακές αυξομειώσεις. Τούτο επιβεβαιώνεται και από την συμπερίληψή της στο καθηκοντολόγιο των επιμελητών ανηλίκων στους πρόσφατους διαδοχικούς Οργανισμούς του Υπουργείου Δικαιοσύνης, του 2014 και του 2017. Έτσι, στις αρμοδιότητες των Υπηρεσιών γίνεται, μεταξύ άλλων, λόγος για «διενέργεια κοινωνικών ερευνών καθώς και κάθε ενέργεια που αποσκοπεί στην πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων, κατόπιν συστάσεως των γονέων ή των ασκούντων την επιμέλεια των ανηλίκων ή άλλης αρχής», καθώς και για την «άσκηση των διοικητικών επιμελειών»⁴⁹. Πάντως, στο πλαίσιο των ίδιων νομοθετημάτων, χαρακτηριστική είναι η παρωχημένη αναφορά στον όρο «ηθικός κίνδυνος» κατά την περιγραφή των αρμοδιοτήτων του Τμήματος Πρόληψης Παραβατικότητας και Μετασφρονιστικής Μέριμνας της Διεύθυνσης Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.⁵⁰

Για όλους τους παραπάνω λόγους, ο προληπτικός εγκλεισμός των ανηλίκων καταργήθηκε με το άρθρο 11 παρ. 2 του νόμου 4322/2015 («Μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων, κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ' τύπου και άλλες διατάξεις»). Η σταδιακή άλλωστε συρρίκνωση του καθεστώτος στέρησης της ελευθερίας των ανηλίκων

48. Καμιάς εφαρμογής δεν έτυχε ο προληπτικός εγκλεισμός για την αντιμετώπιση δυσχερειών κοινωνικής προσαρμογής λόγω της καθ' ἑξῆς ή κατ' ἐπάγγελμα τέλεσης εγκλημάτων στο περιβάλλον του ανηλίκου.

49. ΠΔ 101/2014, άρθρο 26, παρ 3, εδάφιο β, στοιχεία ζζ) και ηη) (ΦΕΚ 168/28.8.2014), αλλά και ΠΔ 96/2017, άρθρο 26, παρ 3, εδάφιο β, στοιχεία ζζ) και ηη) (ΦΕΚ 136/11.09.2017) με το αυτό περιεχόμενο, με αντικατάσταση της λέξης «συστάσεως» από τη λέξη «αιτήσεως».

50. Έτσι, σύμφωνα και με τους δύο διαδοχικούς Οργανισμούς του Υπουργείου Δικαιοσύνης, αυτόν 2014 (ΠΔ 101/2014) και αυτόν του 2017 (ΠΔ 96/2017), στο Τμήμα ανήκει, μεταξύ άλλων: (i) «Η έγκριση και η παρακολούθηση της υλοποίησης δράσεων πρόληψης της εγκληματικότητας- παραβατικότητας που εφαρμόζονται από τους εποπτευόμενους φορείς με σκοπό τη δημιουργική ένταξη του παραβατικού ή του εν γένει ευρισκόμενου σε ηθικό κίνδυνο ατόμου, στην κοινωνία των πολιτών» (άρθρα 15 παρ. 3 εδάφιο β, στοιχείο αα). Στο σημείο αυτό, μάλιστα, δεν διευκρινίζεται ότι πρόκειται για ανήλικα άτομα, αφού το Τμήμα έχει αρμοδιότητα και σε ενήλικες. (ii) «Η άσκηση των αναγκαίων διοικητικών δράσεων για τη θέση, παρακολούθηση και άρση της επιμέλειας των ανηλίκων που βρίσκονται σε ηθικό κίνδυνο» (άρθρα 15 παρ. 3 εδάφιο β, στοιχείο ββ). (iii) «Η οργάνωση του εθελοντισμού και η υλοποίηση δράσεων ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης με σκοπό την παροχή υποστήριξης του οικογενειακού περιβάλλοντος ατόμων που βρίσκονται σε ηθικό κίνδυνο ή εκτίουν στερητικές της ελευθερίας ποινές» (άρθρα 15 παρ. 3 εδάφιο β, στοιχείο ηη).

46. Η Πιτσελά (2013: 38) έχει θέσει τον προβληματισμό για το εάν το κριτήριο της καθ' ἑξῆς ή κατ' ἐπάγγελμα τέλεσης εγκλημάτων «είναι τόσο αυστηρά καθορισμένο, ώστε να μην δημιουργήσει ερμηνευτικές δυσχερείες στην πράξη».

47. Η πρόσθετη αυτή εγγύηση είχε επισημανθεί από τον Κουράκη, ο οποίος επανήλθε, σχολιάζοντας την ρύθμιση του 2010, στον πάγιο προβληματισμό της επιστημονικής κοινότητας «κατά πόσον είναι επιτρεπτός ο εγκλεισμός ανηλίκου σε ίδρυμα πριν από την τέλεση μιας αξιόποινης πράξης ...», τη στιγμή μάλιστα που υπάρχουν ειδικοί φορείς προνοιακού χαρακτήρα και δομές οικογένειας για τέτοιες περιπτώσεις εγκαταλειμμένων ανηλίκων» (2012: 556), και μάλιστα «... χωρίς να έχει συνήθως ευθύνη για την προπαραβατική κατάσταση στην οποία έχει περιπέσει...» ο ίδιος ο ανήλικος (2012: 557).

παραβατών του νόμου, ιδίως δε με τον νόμο 4322/2015 στα «πολύ βαριά εγκλήματα που αν τελούνταν από ενήλικο θα τιμωρούνταν ως κακουργήματα με ισόβια κάθειρξη»⁵¹ οδήγησε, ως λογική της συνέπεια, και στην *de jure* ρητή κατάργηση του προληπτικού εγκλεισμού των ανηλίκων, στο ίδιο νομοθέτημα.

Ως εκ τούτου, σήμερα, η προληπτική αρμοδιότητα της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων εξαντλείται πλέον στη δραστηριότητα των Υπηρεσιών Επιμελητών Ανηλίκων⁵² δια της εφαρμογής του (αναμορφωτικού) μέτρου της διοικητικής επιμέλειας. Πρόκειται για μια πρακτική που ξεκίνησε παράλληλα με τον προληπτικό εγκλεισμό, η οποία σταδιακά ενσωματώθηκε στις διαδικασίες και στην οργάνωση των Υπηρεσιών και αποτελεί πλέον τη μόνη θεσμική απάντηση του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων στην πρόληψη εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς. Η σύγχρονη υλοποίηση του θεσμού εξετάζεται στο επόμενο κεφάλαιο μέσα από την καταγραφή της εμπειρίας/τεχνογνωσίας των επιμελητών ανηλίκων της χώρας.

3. Η διοικητική πρόληψη σήμερα στις Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων

Όπως είδαμε παραπάνω, οι Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων⁵³ διατηρούν μέχρι και σήμερα ειδική αρμοδιότητα στην πρόληψη παραβατικότητας των ανηλίκων. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, διερευνήθηκαν οι στάσεις και αντιλήψεις 23 επιμελητών ανηλίκων (εφεξής ε.α.) της χώρας, δηλ. του ενός τρίτου των επιμελητών, για την τρέχουσα κατάσταση και τις προοπτικές του θεσμού της (διοικητικής) πρόληψης⁵⁴. Οι ερωτώμενοι εκπροσωπούν 14 Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων και Κοινωνικής Αρωγής, οι δε 8 ερωτώμενοι προέρχονται από την Υπηρεσία της Αθήνας. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2018, με τη μέθοδο της συμπλήρωσης ερωτηματολογίου.

Από την έρευνα προέκυψαν τα παρακάτω:

Η προληπτική αρμοδιότητα των ΥΕΑ μπορεί να λάβει διαφορετικό περίβλημα, ανάλογα με την παράδοση της κάθε Υπηρεσίας και την πρακτική της Εισαγγελίας. Μπορεί να λάβει (α) την τυπική μορφή⁵⁵ της διοικητικής επιμέλειας (βλ. παραπάνω), (β) την τυπική μορφή της εκτέλεσης μιας εισαγγελικής παραγγελίας, (γ) την άτυπη μορφή συνδρο-

μής σε απάντηση αιτήματος του γονέα ή σχολείου ή άλλου φορέα προστασίας του ανηλίκου, (δ) την άτυπη μορφή συνδρομής με παραπομπή στην οικεία Εταιρία Προστασίας Ανηλίκων, (ε) άλλες άτυπες μορφές, στο πλαίσιο της παροχής και του κύρους του ε.α. στη ζωή της κοινότητας.

Με όποιον από τους παραπάνω τρόπους, **ο τομέας της προληπτικής αρμοδιότητας των ε.α. καταλαμβάνει εντυπωσιακά διαφοροποιημένο μερίδιο ύλης** της δραστηριότητας μεταξύ των Υπηρεσιών⁵⁶. Έτσι, οι αριθμοί διαφέρουν σημαντικά ανά Πρωτοδικείο, και τα ποσοστά κυμαίνονται από 2% (αναφέρεται από 2 ε.α. της περιφέρειας) έως και 50-60% (αναφέρεται από 3 ε.α. της περιφέρειας), ενώ κυριαρχεί η εκτίμηση ότι στην περιφέρεια η συγκεκριμένη ύλη κυμαίνεται συνήθως γύρω στο 10% του έργου των Υπηρεσιών (δηλ. από 15 έως 45 τέτοια περιστατικά ανά Υπηρεσία/Πρωτοδικείο). Στην Υπηρεσία της Αθήνας εισάγονται 50-55 τέτοια νέα περιστατικά κάθε χρόνο. Η έντονη διαφοροποίηση μπορεί να εξηγηθεί από το επίπεδο παρουσίας και εμπλοκής των Υπηρεσιών με την τοπική κοινωνία⁵⁷, τα σχολεία και άλλους φορείς, την πολιτική των κατά τόπους Εισαγγελιών σχετικά⁵⁸, αλλά και την συνολική ανάπτυξη⁵⁹ δικτύου Κοινωνικών Υπηρεσιών (της τοπικής αυτοδιοίκησης, συμβουλευτικών σταθμών του εκπαιδευτικού συστήματος, κέντρων πρόληψης κ.λπ.) που μπορεί να ασχολούνται με την ψυχική και κοινωνική ευαλωτότητα παιδιών και οικογενειών. Επισημαίνεται πάντως ότι τα περιστατικά πρόληψης, αν και μικρότερα σε αριθμό, καταλαμβάνουν πολλαπλάσιο χρόνο ενασχόλησης (από 2 ε.α. σχολιάζεται ότι ο χρόνος είναι τετραπλάσιος) είτε λόγω της πολυπλοκότητας των περιστατικών είτε λόγω της σύγχυσης στην οποία μπορεί να βρίσκεται η οικογένεια που υποβάλει το αίτημα προληπτικής παρέμβασης αναφορικά με το ίδιο το πρόβλημα ή με τις προσδοκίες που δημιουργούνται γύρω από την εμπλοκή των ε.α.⁶⁰

56. Οι ε.α. απάντησαν στην ερώτηση: *Τι μερίδιο ύλης της εργασίας σας καταλαμβάνουν οι ανήλικοι με τους οποίους ασχολείσθε στο πλαίσιο της «πρόληψης»;*

57. Οι επιμελητές ανηλίκων δραστηριοποιούνται και στο πλαίσιο της λειτουργίας των Εταιριών Προστασίας Ανηλίκων, ώστε πολλές είναι οι περιπτώσεις που τα περιστατικά πρόληψης απασχολούν τις Εταιρίες, παρά τις ΥΕΑ. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της ΕΠΑ Χαλκίδας, με πλούσιο έργο στον τομέα αυτό. Από την άλλη, όσο μικρότερη είναι η δικαστηριακή ύλη που απασχολεί μια Υπηρεσία, τόσο μεγαλύτερη είναι η διαθεσιμότητα του ε.α. να αναλάβει περιστατικά πρόληψης.

58. Έτσι, στην Εισαγγελία Ανηλίκων Αθήνας επικρατεί η πρακτική να προωθούνται στην ΥΕΑ τα σοβαρότερα από τα περιστατικά αυτής της φύσης, ενώ καταρχήν τα περισσότερα αιτήματα ανατίθεται κυρίως στις κοινωνικές Υπηρεσίες των Δήμων. Δεν λείπουν βέβαια και οι περιπτώσεις που η διερεύνηση των Κοινωνικών Υπηρεσιών των Δήμων έχει αναδείξει την ανάγκη επιτακτικής παρέμβασης του Εισαγγελέα και των ΥΕΑ που θεωρείται ότι επικουρούν το έργο της Εισαγγελίας.

59. Όσο πιο αναπτυγμένο εμφανίζεται το δίκτυο, τόσο μικρότερη είναι η ανάγκη προσφυγής στη δικαστική Αρχή και Υπηρεσίες για την παροχή προληπτικής υπηρεσίας.

60. Συχνά οι οικογένειες φθάνουν στην πόρτα του Εισαγγελέα, έχοντας προηγουμένως εξαντλήσει άλλες πηγές βοήθειας ή ευελπιστώντας ότι ο Εισαγγελέας και οι συνοδές Υπηρεσίες του διαθέτουν ειδική τεχνογνωσία και ικανότητα επιβολής μιας λύσης «εδώ και τώρα» στον έφηβο.

51. Με σκοπό την «αποφυγή των αρνητικών συνεπειών του εγκλεισμού, όπως η κοινωνική περιθωριοποίηση, ιδίως με το στιγματικό βάρος που την ακολουθεί, και ο ερχομός σε επαφή με χώρους όπου μπορεί να λειτουργήσουν διαδικασίες εκμάθησης της εγκληματικής δραστηριότητας» (αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου και μετέπειτα νόμο 4322/2015, άρθρο 11).

52. Πλέον Υπηρεσιών Επιμελητών Ανηλίκων και Κοινωνικής Αρωγής.

53. Από το 2014 λειτουργούν σε ενιαία διοικητική δομή με τις Υπηρεσίες Επιμελητών Κοινωνικής Αρωγής, ως Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων και Κοινωνικής Αρωγής (ΥΕΑ&ΚΑ), στην έδρα κάθε Πρωτοδικείου.

54. Και από αυτή τη θέση, ευχαριστώ θερμά τους συναδέλφους μου που μου εμπιστεύτηκαν τις σκέψεις και τους προβληματισμούς τους για τον σκοπό της έρευνας.

55. Τέτοια είναι η πρακτική της ΥΕΑ Αθήνας, σε συνεργασία με την Εισαγγελία Ανηλίκων (που παραγγέλλει την προληπτική ενασχόληση) και τον Δικαστή Ανηλίκων (που διαβιβάζει στο Υπουργείο Δικαιοσύνης το αίτημα της ΥΕΑ για διοικητική επιμέλεια).

Οι περιπτώσεις πρόληψης εισάγονται στην Υπηρεσία με διάφορους τρόπους⁶¹. Κατά κανόνα παραπέμπονται με εισαγγελική παραγγελία σε συνέχεια

(α) ενημέρωσης για το περιστατικό από το σχολείο (αναφέρεται από 23 ε.α., ενώ 13 από αυτούς παρατηρούν ότι πρόκειται για την πρώτη ή τη δεύτερη σε συχνότητα μορφή εισαγωγής),

(β) αιτήματος των γονέων για συνδρομή στην άσκηση επιμέλειας, υποστήριξης και οριοθέτησης του ανηλίκου (αναφέρεται από 22 ε.α., ενώ 17 από αυτούς παρατηρούν ότι πρόκειται για την πρώτη ή τη δεύτερη σε συχνότητα μορφή εισαγωγής),

(γ) ενημέρωσης από (κοινωνική) Υπηρεσία της τοπικής αυτοδιοίκησης (αναφέρεται από 20 ε.α., ενώ 10 από αυτούς παρατηρούν ότι πρόκειται για την πρώτη ή τη δεύτερη σε συχνότητα μορφή εισαγωγής),

(δ) ενημέρωσης από (κοινωνική) Υπηρεσία του τομέα της υγείας (αναφέρεται από 19 ε.α., ενώ 4 από αυτούς παρατηρούν ότι πρόκειται για την πρώτη ή τη δεύτερη σε συχνότητα μορφή εισαγωγής).

Δεν λείπουν και οι περιπτώσεις προληπτικής παρέμβασης των ΥΕΑ, χωρίς τη διαμεσολάβηση της εισαγγελικής Αρχής (αναφέρεται από 10 ε.α.). Το αίτημα συμβαίνει να διατυπώνεται από την Εταιρία Προστασίας Ανηλίκων, από το Ίδρυμα φιλοξενίας (αναφέρεται από 3 ε.α.), από το ευρύτερο συγγενικό περιβάλλον (αναφέρεται από 2 ε.α.), ακόμη και από την αστυνομική Αρχή, ΜΚΟ ή και από το ίδιο το παιδί.

Στην ενημέρωση προς την Υπηρεσία ή στο αίτημα των γονέων για προληπτική παρέμβαση της ΥΕΑ αναφέρονται συνοπτικά και οι λόγοι για τους οποίους ζητείται τέτοια συνδρομή⁶².

Ο κύρια αναφερόμενος λόγος είναι η επιθετική συμπεριφορά του ανηλίκου στο πλαίσιο της οικογένειας (αναφέρεται από 24 ε.α., ενώ 18 από αυτούς παρατηρούν ότι πρόκειται για την πρώτη ή τη δεύτερη σε συχνότητα αιτία εισαγωγής), καθώς και η εγκατάλειψη του σχολείου (αναφέρεται από 24 ε.α., ενώ 4 από αυτούς παρατηρούν ότι πρόκειται για την πρώτη ή τη δεύτερη σε συχνότητα αιτία εισαγωγής). Οι επαναλαμβανόμενες φυγές από την οικογενειακή στέγη αποτελούν επίσης συχνά λόγο για τον οποίο ζητείται η συνδρομή των ΥΕΑ (αναφέρεται από 23 ε.α., ενώ 6 από αυτούς παρατηρούν ότι πρόκειται για την πρώτη ή τη δεύτερη σε συχνότητα αιτία εισαγωγής), ενώ εξίσου συχνά

επισημαίνονται προβλήματα ψυχικής υγείας (αναφέρεται από 23 ε.α., ενώ 2 από αυτούς παρατηρούν ότι πρόκειται για την πρώτη ή τη δεύτερη σε συχνότητα αιτία εισαγωγής). Πολλές είναι οι περιπτώσεις ανηλίκων που συμβαίνει να παραβαίνουν τον νόμο, χωρίς, ωστόσο, να απασχολούν επίσημα τις Αρχές επειδή δεν έχει τύχει να συλληφθούν (η μη ένδικη παραβατικότητα αναφέρεται από 22 ε.α., ενώ 10 από αυτούς παρατηρούν ότι πρόκειται για την πρώτη ή τη δεύτερη σε συχνότητα αιτία εισαγωγής). Τέτοια είναι ειδικότερα και η περίπτωση της χρήσης ναρκωτικών ουσιών (αναφέρεται από 20 ε.α., ενώ 4 από αυτούς παρατηρούν ότι πρόκειται για την πρώτη ή τη δεύτερη σε συχνότητα αιτία εισαγωγής). Τέλος, επιπρόσθετους λόγους για την επίκληση της προληπτικής παρέμβασης των ΥΕΑ μπορεί να αποτελούν τα προβλήματα στη σχολική ζωή - οπότε ζητείται η συνδρομή για τον μαθητή που εκδηλώνει αντικοινωνική συμπεριφορά αλλά και για τον μαθητή που υφίσταται σχολικό εκφοβισμό - η «πλανόδια ζωή και επαιτεία» ή ακόμη και η πρόωρη σεξουαλική ζωή και εναλλαγή συντρόφων εκ μέρους ανήλικου κοριτσιού (αναφέρονται από 7 ε.α.). Ο συνδυασμός περισσότερων από τους παραπάνω λόγους παραπάνω λόγων είναι επίσης συχνός στα έγγραφα που προωθούνται στις ΥΕΑ.

Στις παραπάνω ατομικές, οικογενειακές και κοινωνικές συνθήκες εστιάζουν οι ε.α. κατά τη διερεύνηση και την διαχείριση των περιστατικών πρόληψης⁶³, επιβεβαιώνουν μάλιστα ότι η επιθετική συμπεριφορά του ανηλίκου στο πλαίσιο ενδοοικογενειακών συγκρούσεων αποτελεί το συνηθέστερο ζήτημα στο οποίο έρχονται να παρέμβουν (αναφέρεται από 24 ε.α., ενώ 20 από αυτούς παρατηρούν ότι πρόκειται για το πρώτο ή το δεύτερο σε συχνότητα πρόβλημα το οποίο πραγματεύονται). Η χρήση ουσιών από τον ανήλικο αποκαλύπτεται στην πορεία εξίσου σημαντικό ζήτημα (αναφέρεται από 24 ε.α., ενώ 8 από αυτούς παρατηρούν ότι πρόκειται για το πρώτο ή το δεύτερο σε συχνότητα πρόβλημα που αντιμετωπίζουν). Ακολουθούν η εγκατάλειψη του σχολείου και η τέλεση παραβάσεων του νόμου, για τις οποίες, ωστόσο, ο ανήλικος δεν έχει συμβεί να διωχθεί (αναφέρονται από 23 ε.α., ενώ 15 από αυτούς παρατηρούν ότι πρόκειται εξίσου για το πρώτο ή το δεύτερο σε συχνότητα πρόβλημα που καλούνται να διαχειρισθούν). Συχνά αναδεικνύονται ως σημαντικά, ποικίλα προβλήματα ψυχικής υγείας του ανηλίκου (αναφέρονται από 21 ε.α., ενώ 14 από αυτούς παρατηρούν ότι πρόκειται για το πρώτο ή το δεύτερο σε σοβαρότητα πρόβλημα που συναντούν), αλλά συνήθεις είναι και οι φυγές του ανηλίκου από την οικογενειακή στέγη (αναφέρονται από 20 ε.α., ενώ 11 από αυτούς παρατηρούν ότι πρόκειται για το πρώτο ή το δεύτερο σε συχνότητα πρόβλημα που αντιμετωπίζουν κατά τον χειρισμό του περιστατικού). Ο συνδυασμός περισσότερων από τις παραπάνω συνθήκες είναι συχνός (αναφέρεται από 3 ε.α.). Τέλος, η γενικότερη οικογενειακή δυσλειτουργία και αδυναμία των γονέων να ασκήσουν την γονική μέριμνα/επιμέλεια αναδεικνύεται κρίσιμη (αναφέρεται από 5

61. Οι ε.α. απάντησαν στην ερώτηση: Πώς φθάνουν στην Υπηρεσία σας (ταξινομείστε από το 1-5, με σειρά βαρύτητας); 1. Σε συνέχεια αιτήματος των γονέων και εντολή εισαγγελέα, 2. Σε συνέχεια αιτήματος/ενημέρωσης από το σχολείο και εντολή εισαγγελέα, 3. Σε συνέχεια αιτήματος/ενημέρωσης από (κοινωνική) Υπηρεσία του τομέα της υγείας και εντολή εισαγγελέα, 4. Σε συνέχεια αιτήματος/ενημέρωσης από (κοινωνική) Υπηρεσία τοπικής αυτοδιοίκησης και εντολή εισαγγελέα, 5. Άλλο (παρακαλώ προσδιορίστε)...

62. Οι ε.α. απάντησαν στην ερώτηση: Ποιοι είναι οι κύριοι αναφερόμενοι λόγοι για τους οποίους σας ανατίθεται από τον Εισαγγελέα προληπτική παρέμβαση (ταξινομείστε από το 1-7, με σειρά βαρύτητας); 1. Επιθετική συμπεριφορά του ανηλίκου, ενδοοικογενειακές συγκρούσεις, 2. Φυγές, 3. Εγκατάλειψη του σχολείου, 4. Χρήση ουσιών, 5. Παραβάσεις του νόμου που δεν έχουν απασχολήσει επίσημα τους αρμόδιους φορείς, 6. Προβλήματα που άπτονται της ψυχικής υγείας, 7. Άλλο (παρακαλώ προσδιορίστε)...

63. Οι ε.α. απάντησαν στην ερώτηση: Ποια είναι τα κύρια προβλήματα που διαπιστώνετε κατά την προληπτική σας παρέμβαση (ταξινομείστε από το 1-7, με σειρά βαρύτητας); 1. Επιθετική συμπεριφορά του ανηλίκου, ενδοοικογενειακές συγκρούσεις, 2. Φυγές, 3. Εγκατάλειψη του σχολείου, 4. Χρήση ουσιών, 5. Παραβάσεις του νόμου που δεν έχουν απασχολήσει επίσημα τους αρμόδιους φορείς, 6. Προβλήματα που άπτονται της ψυχικής υγείας, 7. Άλλο (παρακαλώ προσδιορίστε)...

ε.α.), η οποία μάλιστα μπορεί και να αγγίζει την κακοποίηση/παραμέληση του παιδιού (αναφέρεται από 1 από τους ως άνω ε.α.) ή και να οφείλεται σε ψυχιατρικά προβλήματα, ουσιοεξάρτηση των ιδίων των γονέων (αναφέρεται από 1 από τους ως άνω ε.α.).

Όσον αφορά στα χαρακτηριστικά (προφίλ) των ανηλίκων που παραπέμπονται, πρόκειται κατά κύριο λόγο για την ηλικιακή ομάδα των 15-17 ετών (αναφέρεται ως η κύρια ομάδα από 22 ε.α.), ενώ ακολουθεί η ηλικιακή ομάδα των 13-15 ετών (αναφέρεται ως η κύρια ομάδα από 18 ε.α.). Έπεται η ηλικιακή ομάδα των 17-18 ετών (μόλις 6 ε.α. αναφέρουν ότι είναι η κύρια ομάδα προληπτικής παρέμβασης), ενώ ελάχιστα απασχολεί η ηλικιακή ομάδα των 8-13 ετών. Τα περιστατικά πρόληψης είναι κατά κύριο λόγο αγόρια (έτσι αναφέρουν 19 ε.α.). Λίγοι (4 ε.α.) παρατηρούν ότι πρόκειται εξίσου για αγόρια και κορίτσια, ενώ μόλις ένας ε.α. αναφέρει ότι πρόκειται κυρίως για κορίτσια.

Η κατάσταση της υγείας των παιδιών, όσον αφορά στο σκέλος της σωματικής υγείας χαρακτηρίζεται «φροντισμένη» και «γενικά καλή» (σχοιάζεται από 12 ε.α.). Λίγοι είναι αυτοί που εκτιμούν ότι οι περιπτώσεις με προβλήματα ψυχικής υγείας είναι «ελάχιστα» (2 ε.α.), ενώ οι περισσότεροι διαπιστώνουν την κατάσταση της ψυχοδιανοητικής υγείας των ανηλίκων προβληματική. Γίνεται γενικά λόγος (6 ε.α.) για «προβλήματα ψυχολογικής-συναισθηματικής φύσης», για «συναισθηματικά αδιέξοδα», για «θυμό, αίσθημα μοναξιάς και δυσκολία επικοινωνίας», για «άγχος», για «κατάσταση εγκατάλειψης ή συναισθηματικής παραμέλησης». Άλλοι χαρακτηρίζουν το ποσοστό των παιδιών με προβλήματα ψυχικής υγείας «σημαντικό» (2 ε.α.) ή «αυξανόμενο» (1 ε.α.) ή εστιάζουν σε εξαρτήσεις και στη χρήση ουσιών (6 ε.α.). Γίνεται επίσης λόγος για «διαταραχή διαγωγής» (4 ε.α.), για «κατάθλιψη» (3 ε.α.), για «αυτοκαταστροφικό ιδεασμό» (1 ε.α.), για «μαθησιακές δυσκολίες» (2 ε.α.), για «ΔΕΠΥ» (1 ε.α.), για «φάσμα αυτισμού» (1 ε.α.) ή ακόμη και για «οριακό νοητικό δυναμικό» (3 ε.α.). Άλλοι συνδέουν την ψυχο-συναισθηματική «επιβάρυνση» των ανηλίκων με την οικογένεια (3 ε.α.): με την «άσκηση πίεσης από την οικογένεια», με «το δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον», με «τη διαρραγή των οικογενειακών σχέσεων».

Η εκπαιδευτική κατάσταση των παιδιών παρουσιάζει σχετική ομοιομορφία και γενικά «δεν ανταποκρίνεται» στο αναμενόμενο για την ηλικία τους επίπεδο. Είναι δηλωτική μιας γενικότερης παραμέλησής τους (επισημαίνει 1 ε.α.), καθώς συνυπάρχει με ψυχοκοινωνικά προβλήματα της οικογένειας (αναφέρεται από 2 ε.α.), κακής ποιότητας ενδοσχολικές σχέσεις με συμμαθητές και καθηγητές (σχοιάζουν 3 ε.α.) και απόρριψή τους από τη σχολική διαδικασία (αναφέρεται από 1 ε.α.). Πολύ συχνά εγκαταλείπουν το σχολείο (παρατηρούν 13 ε.α.), στις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου (αναφέρουν 4 ε.α.), επικαλούμενοι, μεταξύ άλλων, οικονομικά προβλήματα (παρατηρούν 2 ε.α.). Σε κάθε περίπτωση, δεν παρουσιάζουν συνεπή φοίτηση (σχοιάζουν 9 ε.α.), ακόμη και επαναλαμβάνουν την τάξη (διαπιστώνουν 4 ε.α.), έχουν χαμηλή ή πολύ μέτρια επίδοση (σύμφωνα με 14 ε.α.), συνδεόμενη και με διαγνωσμένες μαθησιακές δυσκολίες (επισημαίνουν 5 ε.α.). Ανήλικοι που συνεχίζουν στο Λύκειο επιλέγουν συχνά την επαγγελματική εκπαίδευση ή την εσπερινή φοίτηση.

Η οικογενειακή κατάσταση των παιδιών χαρακτηρίζεται ως «δυσλειτουργική»/ «πολυπροβληματική» (όπως ανα-

φέρουν, κατά λέξη, 10 ε.α.), τούτο δε λαμβάνει διάφορες μορφές:

«Οι γονείς αδυνατούν να δημιουργήσουν συνθήκες ασφαλούς φροντίδας», περιβάλλον και δεσμούς (διαπιστώνεται από 3 ε.α.), καθώς και να ικανοποιήσουν «βασικές ψυχολογικές και κοινωνικές ανάγκες» των παιδιών τους (σχοιάζει 1 ε.α.), όπως είναι η αγάπη, η στοργή, η αποδοχή. Αντίθετα, λέγεται ότι επιδεικνύουν ασυνέπεια (2 ε.α.) και αστάθεια (3 ε.α.) συναισθήματος και συμπεριφοράς, απορριπτική στάση (2 ε.α.) ή αδιαφορία προς το παιδί (2 ε.α.) έως και εγκατάλειψη (1 ε.α.) και κακοποιητική συμπεριφορά (3 ε.α.). Γίνεται συχνά λόγος για απουσία ορίων και κανόνων (4 ε.α.), καθώς και για «χαλαρό γονικό έλεγχο και η έλλειψη καθοδήγησης του νεαρού ατόμου όσον αφορά κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές» (1 ε.α.). Το οικογενειακό σύστημα χαρακτηρίζεται γενικότερα από εντάσεις και συγκρούσεις (5 ε.α.), δυσαρμονία και ασυνεννοησία (3 ε.α.) και κακή επικοινωνία (5 ε.α.). Η οικογενειακή κατάσταση περιγράφεται έως και «χαοτική» (1 ε.α.), ενώ διαπιστώνεται και ενδοοικογενειακή βία (3 ε.α.). Τα παραπάνω μπορεί να συνδυάζονται με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των γονέων (2 ε.α.).

Δεν λείπουν και οι περιπτώσεις γονέων χρηστών ναρκωτικών ουσιών (3 ε.α.) ή παραβατών του νόμου (1 ε.α.), οι οποίοι αποτελούν αρνητικά πρότυπα συμπεριφοράς για τα παιδιά (2 ε.α.), ενώ συχνά απαντώνται στις οικογένειες προβλήματα ψυχο-συναισθηματικής φύσης (5 ε.α.), από άγχος έως αυτοκτονικό ιδεασμό, γεγονός που καθιστά την άσκηση του γονικού ρόλου δύσκολη.

Τέλος, σχετικά με τη δομή των οικογενειών, αναφέρονται συχνά ως μονογονεϊκές (2 ε.α.) και ότι οι γονείς βρίσκονται σε διάσταση ή διάζευξη (4 ε.α.).

Σχοιάζεται πάντως ότι η προσωπική κατάσταση των παιδιών εκφράζει και φανερώνει τη δυσλειτουργία του οικογενειακού συστήματος (2 ε.α.), ενώ παρατηρείται ότι οι οικογένειες δεν έχουν λάβει ή δεν έχουν καταφέρει να αξιοποιήσουν κατάλληλη φροντίδα και υποστήριξη για την αντιμετώπιση των δυσκολιών τους, με αποτέλεσμα να φθάνουν στις Υπηρεσίες της δικαιοσύνης είτε πολύ επιβαρυνμένες είτε εξουθενωμένες από την άκαρπη περιπλάνησή τους σε άλλους φορείς και Υπηρεσίες (2 ε.α.), ώστε δυσκολεύονται να ανταποκριθούν στις προτάσεις των ε.α. (1 ε.α.).

Η οικονομική κατάσταση της οικογένειας αφορά γενικά σε χαμηλό εισόδημα (παρατηρείται από 23 ε.α.), αν και μπορεί να κυμαίνεται από πολύ κακή/ «οικονομική εξαθλίωση»/ «ανέχεια» (αναφέρεται από 9 ε.α.) έως μέτρια (επισημαίνεται από 14 ε.α.). Συχνά η οικογένεια πλήττεται από ανεργία (σχοιάζουν 5 ε.α.) ή οι γονείς υποαπασχολούνται ή απασχολούνται περιστασιακά (αναφέρουν 3 ε.α.) ή ενισχύονται με προνοιακά επιδόματα. Δυσχερέστερη είναι η κατάσταση μονογονεϊών οικογενειών.

Το καθεστώς με το οποίο επιλαμβάνεται εντέλει στα προληπτικά της καθήκοντα η Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων διαφοροποιείται σημαντικά μεταξύ των Υπηρεσιών. Μόλις τρεις Υπηρεσίες (και 13 επιμελητές ανηλίκων που υπηρετούν σε αυτές) κάνουν χρήση του θεσμού της δικητικής επιμέλειας. Αντίθετα, έντεκα Υπηρεσίες (όπως αναφέρει και ισάριθμος αριθμός υπηρετούντων επιμελητών ανηλίκων σε αυτές) διενεργούν προληπτική παρέμβαση στο πλαίσιο της τοπικής τους αρμοδιότητας χωρίς την εμπλοκή του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Μάλιστα, δέκα από αυτούς τους επιμελητές ανηλίκων ενεργούν αποκλει-

στικά στο πλαίσιο σχετικής εντολής από τον Εισαγγελέα Ανηλίκων και αναφέρονται σε αυτόν. Από την άλλη, ένας επιμελητής ανηλίκων παρατηρεί ότι τέτοια εντολή σπάνια λαμβάνει από τον Εισαγγελέα, καθώς «η συχνή εναλλαγή των εισαγγελικών λειτουργιών» αποτελεί «γεγονός που δυσκολεύει την δυνατότητα άμεσης και ξεκάθαρης αντίληψης των κοινωνικών συνθηκών που διαμορφώνουν τις δυσάρεστες συμπεριφορές οι οποίες απαιτούν κατανόηση των προβλημάτων, διαμεσολάβηση και όχι ποινική δίωξη». Αντίθετα, φαίνεται ότι ο επιμελητής ανηλίκων αποτελεί έναν αυτόνομο και αδιαμεσολάβητο θεσμό αναφοράς για την τοπική κοινωνία, χάρη στη «διαμόρφωση σχέσεων συνεργασίας, επικοινωνίας και εμπιστοσύνης της ΥΕΑ ... με την σχολική κοινότητα, τους τοπικούς φορείς...». Εξάλλου, σχολιάζεται (από 2 ε.α.) ότι οι διοικητικές Υπηρεσίες του Υπουργείου δεν τηρούν αρχεία που να ανταποκρίνονται στις σύγχρονες προδιαγραφές τήρησης προσωπικών δεδομένων, ώστε αποθαρρύνεται η πρόκληση της διαδικασίας διοικητικής επιμέλειας.

Η χρονική διάρκεια προληπτικής παρακολούθησης ενός ανηλίκου επίσης ποικίλει. Η ελάχιστη διάρκεια κυμαίνεται από τέσσερις έως έξι μήνες (αναφέρεται από 9 ε.α.), ενώ υπάρχουν περιπτώσεις που φθάνουν έως και τα τρία έτη (αναφέρεται από 2 ε.α.). Η μέση διάρκεια κυμαίνεται από ένα έτος έως 18 μήνες (παρατηρείται από 9 ε.α.), ενώ σε μια Υπηρεσία η διάρκεια συνηθίζεται να ξεκινά από έξι μήνες με δυνατότητα ανανέωσης για άλλα δύο εξάμηνα και περάτωση το αργότερο στους 18 μήνες. Η ενηλικίωση (σημειώνουν 2 ε.α.) ή η περάτωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης μπορεί να αποτελούν επίσης χρονικά ορόσημα για την παρακολούθηση του ανηλίκου (σχολιάζει 1 ε.α.). Η θετική εξέλιξη του ανηλίκου σε αναφορά με τα αιτήματα και τους στόχους της κάθε προληπτικής παρέμβασης αποτελούν τα βασικά κριτήρια για τη διάρκεια της παρακολούθησης (σχολιάζεται από 7 ε.α.). Αναφέρονται επίσης: η βούληση/συναίνεση του ανηλίκου για τη συνέχιση της παρακολούθησης (4 ε.α.), η ποιότητα της σχέσης επιμελητή-ανηλίκου όσον αφορά στην ανάπτυξη της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και γόνιμης συνεργασίας (8 ε.α.), η αποτελεσματικότητα της συνεργασίας με την οικογένεια (4 ε.α.), αλλά και η ευόδωση ειδικών στόχων όπως η αποκατάσταση της σχολικής ζωής (2 ε.α.) ή η θετική εξέλιξη μιας αναγκαίας παραπομπής σε εξειδικευμένο φορέα, όπως π.χ. για ψυχοθεραπεία (4 ε.α.).

Η προληπτική παρέμβαση του επιμελητή ανηλίκων, με ή χωρίς το περίβλημα της διοικητικής επιμέλειας, έχει συμβουλευτικό χαρακτήρα. Με στόχο «την αποτροπή του ανηλίκου από παραβατική συμπεριφορά» γίνεται η εκτίμηση αναγκών του ανηλίκου και του οικογενειακού περιβάλλοντος (αναφέρουν 6 ε.α.) και η διαχείριση των θεμάτων που ενεργοποίησαν την παρέμβαση της Υπηρεσίας (4 ε.α.). Η κανονικοποίηση της ζωής του παιδιού περιστρέφεται γύρω από: «...κατάκτηση αυτογνωσίας από τον ανήλικο και τους γονείς ... αναγνώριση προβλημάτων ... οριοθέτηση ... ψυχοδιαγνωστική διαδικασία ... δέσμευση στους στόχους ... επίλυση συγκρούσεων ... επίλυση προβλημάτων υγείας, εκπαίδευσης, επαγγελματικού προσανατολισμού ή ασχολιών... εξομάλυνση της επικοινωνίας και των σχέσεων...». Η παρακολούθηση αποσκοπεί στην ανέλιξη του ανηλίκου και περιγράφεται ως «παρέμβαση βελτίωσης-συμπλήρωσης ή και διόρθωσης της αγωγής-κοινωνικής ανάπτυξης». Μεθοδολογικά εμπεριέχει την «κινητοποίηση», «την ώθηση» για την ανάπτυξη «πρωτοβουλίας» εκ

μέρους «του οικογενειακού και σχολικού περιβάλλοντος του ανηλίκου («η ίδια η διαδικασία τους οδηγεί να είναι μέρος της λύσης των προβλημάτων»), καθώς και «αξιολόγηση». Πραγματοποιείται, μεταξύ άλλων, με διαιτηρικές, «παραπομπές», «συνεργασίες» και «δικτύωση». Κυρίως, όμως, «το περιεχόμενο της παρέμβασης προσδιορίζεται μέσα από την ουσιαστική επικοινωνία με το παιδί». Συγκρινόμενη με το αναμορφωτικό μέτρο της επιμέλειας ΥΕΑ που επιβάλλεται με δικαστική απόφαση (ή διάταξη εισαγγελέα ή ανακριτή) λόγω διάπραξης αδικήματος, η προληπτική παρακολούθηση του ανηλίκου περιγράφεται με διάφορους τρόπους. Γενικά, «το περιεχόμενο», «οι μέθοδοι και οι τεχνικές της παρέμβασης» και «της συμβουλευτικής προσέγγισης» δεν διαφέρουν (2 ε.α.), ενώ «και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για παρέμβαση δευτερογενούς πρόληψης» (1 ε.α.). Λέγεται, ωστόσο, ότι όταν το αίτημα διατυπώνεται από την οικογένεια, υπάρχει μεγαλύτερη «δέσμευση» (1 ε.α.) στον στόχο και «καλύτερη συνεργασία» (2 ε.α.) από πλευράς των γονέων. Εφόσον «η παρέμβαση γίνεται με τη συναίνεση του ανηλίκου, δηλαδή συμφωνείς από την αρχή μαζί του ότι αυτό θα προσπαθήσουμε να κάνουμε τους επόμενους μήνες» (1 ε.α.), η πρωτοβουλία των γονιών εξελίσσεται δύναμι σε μια «παρέμβαση στην οικογένεια και στο παιδί, με τη συναίνεσή τους, για να καλυτερέψουν οι σχέσεις τους και η ζωή του παιδιού...» (1 ε.α.) και μπορεί να έχει πολύ θετικά αποτελέσματα. Από την άλλη, επειδή οι γονείς είναι που φέρουν το αίτημα, δεν αποκλείεται «να βάλουν τέρμα με ευκολία στη συνεργασία» και να εγκαταλείψουν την προσπάθεια, ιδίως όταν κληθούν να συμβάλουν με γενικότερες αλλαγές στο οικογενειακό σύστημα, προκειμένου να υποστηρίξουν το παιδί (2 ε.α.).

Εάν, ωστόσο, η παρέμβαση αποφασισθεί χωρίς τη σύμφωνη γνώμη των γονιών, οι επιμελητές ανηλίκων έρχονται αντιμέτωποι με «την επιθετικότητα και την αμφισβήτηση ως προς την πηγή προέλευσης της καταγγελίας και στην συνέχεια παρόλο που υπάρχουν προβλήματα, [η οικογένεια] είναι επιφυλακτικοί στη συνεργασία και κρατούν αμυντική στάση» (1 ε.α.). Επιπλέον, όταν η προληπτική παρέμβαση επιβάλλεται από τον εισαγγελέα «χωρίς να έχει διερευνηθεί στο βαθμό που θα έπρεπε» (1 ε.α.), «χωρίς να έχει προηγηθεί κοινωνική έρευνα» (2 ε.α.), «χωρίς να έχει προταθεί από τον επιμελητή ανηλίκων», ο οποίος θα είχε προηγουμένως εκτιμήσει την προσφορότητα της παρέμβασης ή και θα είχε ενδεχομένως καλλιεργήσει το κίνητρο συνεργασίας κ. ά. (1 ε.α.), «καταβάλλεται μεγάλη προσπάθεια για να πειστεί ο ανήλικος να συνεργασθεί» (1 ε.α.). Ταυτόχρονα, η αποχή του ανηλίκου και της οικογένειας από τη συνεργασία δεν έχει έννομες συνέπειες, ώστε υπάρχουν περιπτώσεις που η έλλειψη υποχρεωτικότητας στην προληπτική παρακολούθηση «φαίνεται να λειτουργεί αποτρεπτικά στις συνεργασίες» (1 ε.α.). Αντίθετα, στην περίπτωση της υποχρεωτικής υποβολής του ανηλίκου στην επιμέλεια ΥΕΑ, λόγω διάπραξης αδικήματος, η παρακολούθηση του ανηλίκου «περιβάλλεται με το κύρος μιας δικαστικής απόφασης» (1 ε.α.), «τυγχάνει άμεσα εφαρμοστέα και με καλύτερα αποτελέσματα» (1 ε.α.), «η ίδια η παρέμβαση του δικαστηρίου, η διαδικασία της, η επιβολή του μέτρου από έδρα λειτουργούν καταλυτικά» (1 ε.α.), η επιβολή του μέτρου βιώνεται ως «συνέπεια τέλεσης μιας αξιόποινης πράξης» (1 ε.α.), έχει «για τον ενδιαφερόμενο περισσότερη αξία» (1 ε.α.), καθώς και «μεγαλύτερη βαρύτητα και τυγχάνει άλλης αντιμετώπισης από τον ανήλικο»

αφού «ενεργό ρόλο έχει και ο Εισαγγελέας Ανηλίκων που συνεργάζεται και εποπτεύει την υπηρεσία, ως προς την εφαρμογή των αναμορφωτικών μέτρων» (1 ε.α.), ενώ «κατοχυρώνεται καλύτερα και ο επιμελητής και το περιστατικό» (1 ε.α.).

Ευρισκόμενος αντιμέτωπος ο επιμελητής ανηλίκων με αυτήν «την μη υποχρεωτική υποχρεωτικότητα» της εφαρμογής μιας τυπικής ή άτυπης διοικητικής επιμέλειας, καλείται να θετικοποιήσει τα κίνητρα της συνεργασίας, καθώς, όπως προείπαμε είναι πιθανόν οι γονείς να μην έχουν επιδώσει τέτοια παρέμβαση στη ζωή της οικογένειας ή, παρότι έχουν λάβει τέτοια πρωτοβουλία να αποσύρονται στη συνέχεια ή ο ανήλικος να αντιδρά σε αυτή, αγνοώντας συχνά ότι προκλήθηκε από τους γονείς: «πολλοί γονείς μας λένε να μην πούμε στο παιδί ότι το αίτημα έγινε από εκείνους, ενώ όταν το αίτημα έχει φθάσει από το σχολείο ή την κοινωνική υπηρεσία του δήμου νιώθουν εξευτελισμένοι. Εν τω μεταξύ, όταν φθάνουν σε μας - έχοντας ήδη κάνει τον γύρο κάποιων υπηρεσιών - νομίζουν ότι έχουν φθάσει εκεί που υπάρχει σίγουρα η λύση» (1 ε.α.).

Η ενημέρωση και η συμμετοχή αποτελούν βασικές αρχές λειτουργίας της συνεργασίας: «Οι επιμελητές ανηλίκων οφείλουν πριν από οτιδήποτε άλλο να ξεκαθαρίζουν στους γονείς και στους ανηλικούς το πλαίσιο, τις δυνατότητες και τα όρια παρέμβασης της ΥΕΑ. Στη συνέχεια πρέπει να εργαστούν για την διαμόρφωση ξεκάθαρου αιτήματος και την δημιουργία ενός προγράμματος τακτικής επικοινωνίας και συνεργασίας με συγκεκριμένο χρονικό όριο αλλά και με την δυνατότητα ανανέωσης εφόσον αυτό κριθεί χρήσιμο. Μια τέτοια συμφωνία εξασφαλίζει σε μεγάλο βαθμό την αποδοχή και δημιουργεί τις βάσεις εμπιστοσύνης και συνεργασίας». (1 ε.α.). Με άλλα λόγια, η συνεργασία διέπεται από «διάλογο, σεβασμό και όρια από το πρώτο ραντεβού. Η απόφαση για το πόσο μακριά θα πάμε είναι απόφαση όλων μας (επιμελητή-ανηλικού- οικογένειας)» (1 ε.α.). Έτσι, αναδεικνύεται σημαντικό, πριν υποβληθεί αίτηση γονέων-κηδεμόνων για υπηρεσιακή παρέμβαση να «τονίζονται οι δεσμεύσεις που αναλαμβάνονται. Γι' αυτό συχνά προβλήματα διαγωγής και σχέσεων δεν καταλήγουν σε υποβολή αίτησης» (1 ε.α.).

Η κινητοποίηση του ανηλικού σε συνδυασμό με την ειλικρίνεια στη σχέση με τον επιμελητή παίζουν σημαντικό ρόλο: «Η πράξη έχει δείξει ότι στην πορεία της δημιουργίας της συμβουλευτικής σχέσης με τον ανήλικο εξυπηρετούμενο, συχνά δημιουργούνται οι συνθήκες συναίνεσης του ανηλικού για τη συνεργασία του με την υπηρεσία μας και εντέλει συμμετοχής του στο σχεδιασμό και την υλοποίηση της συμβουλευτικής παρέμβασης που τον αφορά» (1 ε.α.). Σε αυτή την κατεύθυνση τα εργαλεία του επιμελητή συνοψίζονται σε «μια σειρά λεπτών χειρισμών και κανόνων προκειμένου να συνεργαστούν και να εμπιστευθούν τον επιμελητή ανηλίκων (π.χ. υπομονή, ενσυναίσθηση ...)» (1 ε.α.), «μέχρι να καταστεί στον ανήλικο κατανοητό το όποιο θετικό αποτέλεσμα της συνεργασίας για τον ίδιο» (1 ε.α.).

Παρόμοια είναι και η αντιμετώπιση των δύσπιστων ή αρνητικών γονέων: «Είναι το πιο δύσκολο κομμάτι στην διοικητική επιμέλεια· προσπαθώ να έχω την συναίνεσή τους χωρίς να προβάλλω την υποχρεωτικότητα, γιατί γνωρίζουν ήδη ότι δεν έχουν καμία υποχρέωση» (1 ε.α.). «Μια στο καρφί και μια στο πέταλο»: άλλοτε επικαλούμαστε «υποχρέωση και αναγκαιότητα», άλλοτε με πολύ ήπιους τρόπους προσπαθούμε να τους προσεγγίσουμε» (1 ε.α.), «με

χρήση επιχειρημάτων, με την επισήμανση των θετικών στοιχείων και της ωφέλειας για την εξέλιξη του ανηλικού και της οικογένειας, με πειθώ» (1 ε.α.). Εξάλλου, ο επιμελητής ανηλίκων ως «το νέο φροντιστικό πρόσωπο που εισέρχεται στη ζωή τους, καλύπτει κάποια συναισθηματικά κενά και ανάγκες όπως εκείνα της τόνωσης της αυτοεκτίμησης» (1 ε.α.).

Η εμπλοκή του δικαστικού-εισαγγελικού λειτουργού στη διαδικασία (π.χ. με την έκδοση διάταξης σχετικά), αλλά και η εκπαίδευση του επιμελητή ανηλίκων στη συγκρότηση των ανηλίκων στη συνεργασία θεωρούνται παράγοντες που ενδυναμώνουν την επιτυχή εφαρμογή της προληπτικής παρέμβασης (2 ε.α.).

Διαπιστώνεται, πάντως, ότι: «Σε κάθε περίπτωση, όταν υπάρχει άρνηση συνεργασίας από την πλευρά του ανηλικού ή/και της οικογένειάς του, η συμβουλευτική παρέμβαση δεν μπορεί να προχωρήσει και η συνεργασία συνήθως διακόπτεται» (1 ε.α.). «Σε περίπτωση που κάποιος ανήλικος δεν επιθυμεί δεν συνεχίζω την υπόθεση, δεν έχει νόημα» (1 ε.α.).

Η απομάκρυνση του παιδιού από το οικογενειακό περιβάλλον στο πλαίσιο της προληπτικής παρέμβασης της Υπηρεσίας αποτελεί «την έσχατη λύση» (1 ε.α.): «Προέχει η ισορροπία και συνοχή της οικογένειας. Πρωταρχικός σκοπός μας είναι η παραμονή του ανηλικού στο οικογενειακό του περιβάλλον και η δημιουργία ενός υποστηρικτικού πλαισίου σε συμβουλευτικό επίπεδο με τη συνεργασία συναρμόδιων υπηρεσιών καθώς και με την παροχή κάθε είδους βοήθειας σε υλικά και άλλα αγαθά» (1 ε.α.). Στο πλαίσιο αυτό, «σημασία έχει να καταλάβουν στην οικογένεια ότι οι σχέσεις τους πρέπει να φτιάξουν, να υπάρχει αλληλοσεβασμός, να υπάρχει ζωτικός χώρος για τα παιδιά και τις επιλογές τους. Προτάσσω την οικογενειακή θεραπεία και την αναδιοργάνωση της οικογένειας σε καινούργια βάση με γνώμονα την κατανόηση στην ιδιαιτερότητα» (1 ε.α.).

Σύμφωνα με τις προτεραιότητες των επιμελητών ανηλίκων **η απομάκρυνση ενός ανηλικού από οικογενειακό περιβάλλον** «πρέπει να έχει καταρχήν εξαιρετικό χαρακτήρα και βραχεία χρονική διάρκεια» (2 ε.α.), κατά προτίμηση «σε ανάδοχη οικογένεια» (1 ε.α.). Προϋποθέσεις για τέτοια απομάκρυνση είναι «η σοβαρή/έντονη οικογενειακή δυσλειτουργία» (2 ε.α.), «η ακαταλληλότητα του περιβάλλοντος» (1 ε.α.), όπως «όταν το οικογενειακό περιβάλλον δε μπορεί να ανταποκριθεί σε ευθύνες ασφαλούς στέγασης, φροντίδας, διατροφής, αγωγής-εκπαίδευσης» (1 ε.α.) ή «όταν διακυβεύεται η σωματική και ψυχική ακεραιότητα και ασφάλεια του ανηλικού» (2 ε.α.). Οι ειδικότερες συνθήκες μπορεί να αφορούν σε λόγους ψυχοδιαγνωστικής υγείας παιδιού ή γονέων (3 ε.α.) ή μόνο παιδιού (1 ε.α.) ή μόνο γονέων (1 ε.α.), να πρόκειται για εκδηλώσεις έντονης ενδοοικογενειακής βίας εκ μέρους του παιδιού ή των γονέων (3 ε.α.), για περιπτώσεις ΚαΠα (2 ε.α.), οι γονείς να είναι εξαρτημένοι (3 ε.α.) ή να βρίσκονται στη φυλακή (1 ε.α.) ή να μην είναι παρόντες για όποιο λόγο (2 ε.α.) ή και να επικρατεί ένα γενικότερο κλίμα «βίας και ανομίας» γύρω από το παιδί (1 ε.α.).

Απομάκρυνση του παιδιού από την οικογένεια χωρεί μόνο εφόσον έχει προηγηθεί επαρκής κινητοποίηση της οικογένειας μέσα από πολλαπλές υποστηρικτικές παρεμβάσεις και αυτή έχει αποβεί άκαρπη (2 ε.α.) ή εάν έχει υποβληθεί τέτοιο αίτημα από τους γονείς (1 ε.α.) ή και από τον ανήλικο (2 ε.α.). Σε κάθε περίπτωση, η εκτίμηση της σκοπιμότητας

τητας «της τοποθέτησης του ανηλίκου σε κατάλληλο πλαίσιο προστασίας πρέπει να είναι αποτέλεσμα συνεργασίας ειδικών οι οποίοι προβαίνουν σε «διάγνωση της επικινδυνότητας για την εξέλιξη του ανηλίκου», ενώ παράλληλα θα «πρέπει να παρακολουθούν και την εξέλιξη της οικογένειας» (1 ε.α.).

Η απομάκρυνση σπάνια υλοποιείται, καθώς διαπιστώνεται «απουσία κατάλληλων» και «εξειδικευμένων» «δομών φιλοξενίας» και «οργανωμένου πλαισίου φροντίδας» (3 ε.α.), ενώ ακόμη και όπου υφίστανται τέτοιες δομές, αυτές είτε «αρνούνται τη φιλοξενία» (1 ε.α.) είτε είναι «υποστελεχωμένες» (1 ε.α.) είτε «δεν μπορούν να «αντέξουν» την συμπεριφορά του ανηλίκου» και τον αποβάλουν (1 ε.α.). Συχνά, καθώς πρόκειται για εφήβους, «το προχωρημένο της ηλικίας» είναι παράγοντας που αποκλείει την φιλοξενία (1 ε.α.), αφού «ένα αγόρι πάνω από τα 14 στην πραγματικότητα πολύ δύσκολα τοποθετείται σε φορέα προστασίας» (1 ε.α.).

Σε κάθε περίπτωση, ζητούμενη είναι «η ουσιαστική επανόρθωση» της κατάστασης του ανηλίκου και όχι η απλή «φύλαξη» του» (1 ε.α.).

Όλοι οι επιμελητές ανηλίκων θεωρούν ότι η προληπτική αρμοδιότητα της Υπηρεσίας ή της Δικαιοσύνης εν γένει πρέπει να διατηρηθεί, εκφράζουν όμως πολλές επιφυλάξεις για τη φύση των περιστατικών στα οποία θα πρέπει να αφορά, καθώς και για τον τύπο που θα πρέπει να την περιβάλει, και για τον ρόλο των εμπλεκόμενων Αρχών.

Όσον αφορά στις συμπεριφορές για τις οποίες θα πρέπει οι Υπηρεσίες της δικαιοσύνης να επιλαμβάνονται, χρησιμοποιείται ένα σύνθετο σκεπτικό. Μπορεί να γίνεται λόγος για «προπαραβατικές συμπεριφορές» (3 ε.α.), δηλαδή για συμπεριφορές που σημαίνουν «την υιοθέτηση ενός επικίνδυνου τρόπου ζωής και επιλογών» (1 ε.α.), όπως είναι «η φυγή, η εγκατάλειψη του σχολείου, οι «κακές» παρέες» αλλά και η επιθετική συμπεριφορά του ανηλίκου στην οικογένεια» (1 ε.α.) ή για περιπτώσεις λανθάνουσας παραβατικότητας, ή εάν «διαπιστώνονται προβλήματα ασφαλούς στέγασης, αγωγής (με βία, ανομία, συγκρούσεις), σε συνδυασμό με διακοπή εκπαίδευσης και έλλειψη ασχολιών» (1 ε.α.), οπότε ζητούμενη είναι «η έγκαιρη παρέμβαση πριν την εγκατάσταση της παραβατικής συμπεριφοράς, την περιθωριοποίηση και τον κοινωνικό στιγματισμό ... να «ελέγχουν», να καθοδηγούν ... προκειμένου οι ανήλικοι να καταστούν υπεύθυνοι και να ενταχθούν ομαλά στην κοινωνία» (1 ε.α.), δηλαδή η ΥΕΑ ως «θεσμός», «αποτελεί ένα ακόμη εργαλείο εποπτείας της οικογένειας και του ανηλίκου» (1 ε.α.). Συμπερασματικά, η προληπτική αρμοδιότητα των επιμελητών ανηλίκων θα πρέπει να ασκείται μόνοι όπου και όποτε «ο συμβολισμός του Νόμου» μπορεί «να παίξει ένα ρόλο στην συγκράτηση» από παραβάσεις (1 ε.α.).

Υποστηρίζεται παράλληλα ότι «πρωτίστως τη στήριξη τη χρειάζονται οι γονείς, οι οποίοι επειδή έχασαν τον έλεγχο φτάνουν στον Εισαγγελέα και πολλές φορές ποινικοποιούν εφηβικές συμπεριφορές ή ενδοοικογενειακές διαμάχες. Θα έπρεπε να γίνεται σοβαρό σκανάρισμα προτού φτάσει ο Εισαγγελέας να στείλει αίτημα γιατί στιγματίζεται ο ανήλικος και ποινικοποιείται π.χ. το φλερτ, η ερωτική σχέση, η ενδοοικογενειακή σύγκρουση» (1 ε.α.). Αλλά και από άλλη άποψη κρίνεται αναγκαίο «να υπάρχει σωστή αξιολόγηση, «φιλτράρισμα», των περιστατικών που φθάνουν στην εισαγγελία ανηλίκων μια κι έχει παρατηρηθεί

το φαινόμενο να χρεώνονται στις ΥΕΑ περιστατικά που θα έπρεπε να τύχουν χειρισμού-αντιμετώπισης σε δομές ψυχικής υγείας» (5 ε.α.) «ή περιστατικά που άπτονται αρμοδιότητας της Πρόνοιας (π.χ. περιστατικό κακοποίησης ή παραμέλησης)» (2 ε.α.). Εξάλλου, θα πρέπει να τίθενται όροι στη συναρμοδιότητα περισσότερων Υπηρεσιών δηλ. «όπου εμπλέκονται και άλλοι εξειδικευμένοι φορείς, η επιμέλεια πρέπει να στοχεύει στον συντονισμό του δικτύου υπηρεσιών και να διευθύνουμε εμείς τη συνεργασία παρά να δουλέψουμε πλήρως συμβουλευτικά με την οικογένεια» (1 ε.α.).

Όσον αφορά στον τύπο, η ισχύουσα διαδικασία ενεργοποίησης/επικύρωσης της προληπτικής παρέμβασης από το Υπουργείο Δικαιοσύνης χαρακτηρίζεται ως «αναχρονιστική και γραφειοκρατική» (1 ε.α.), «χρονοβόρα, ώστε μπορεί να χαθεί πολύτιμος χρόνος, πράγμα που δυσχεραίνει και αναιρεί κάποιες φορές την χρηστικότητα του θεσμού» (1 ε.α.), «προβληματική όσον αφορά στην τήρηση ευαισθητών προσωπικών δεδομένων» (1 ε.α.), γι' αυτό και «έχει εν πολλοίς περιπέσει σε αχρησία» (1 ε.α.) και «δεν εφαρμόζεται στην πράξη» (1 ε.α.). Όπως προαναφέρθηκε, από τις 14 Υπηρεσίες που εκπροσωπούνται στην έρευνα, μόλις οι τρεις ακολουθούν την ως άνω τυπική διαδικασία. Αντίθετα, προτείνεται:

(α) Η προληπτική αρμοδιότητα να διενεργείται και να ολοκληρώνεται στο πλαίσιο της εισαγγελικής παραγγελίας/εντολής (με διάταξη) (12 ε.α.) ή με απόφαση του Δικαστή (1 ε.α.) ή/και

(β) Η προληπτική αρμοδιότητα να υλοποιείται «απευθείας μέσω της Υπηρεσίας μετά από αίτηση γονέα, κηδεμόνα, σχολείου ή ετέρας αρχής, ώστε να υπάρχει μεγαλύτερη δυνατότητα παρέμβασης και να έρχονται πιο εύκολα τα περιστατικά... αφού μέσω Εισαγγελέα χάνονται πολλά περιστατικά καθώς τόσο οι γονείς όσο και τα σχολεία είναι επιφυλακτικά ή και αρνητικά στην παρέμβαση Εισαγγελέα» (1 ε.α.) αλλά και οι Εισαγγελείς δεν ενεργούν πάντα, καθώς στην επαρχία «οι Εισαγγελείς είναι γενικών καθηκόντων» (1 ε.α.). Αυτό «δίνει την δυνατότητα στο οικογενειακό περιβάλλον, στη σχολική κοινότητα και στις κοινωνικές υπηρεσίες να συνεργαστούν με τις ΥΕΑ» (1 ε.α.). Ο επιμελητής ανηλίκων μπορεί να ενεργεί και μέσω της οικείας Εταιρείας Προστασίας Ανηλίκων, με θετικά αποτελέσματα: «Λόγω των δυνατοτήτων και των παροχών της Εταιρείας (δωρεάν φροντιστηριακά μαθήματα, παροχές σε είδη, επιβραβεύσεις και διευκολύνσεις, παρακολούθηση από ψυχολόγο κ.ά.) έχουμε ένα ικανοποιητικό βαθμό συναίνεσης του ανηλίκου αλλά και της οικογένειας» (1 ε.α.).

Μια βαθύτερη τομή στον θεσμό, θα περιελάμβανε τη δημιουργία κοινωνικής Υπηρεσίας στη διάθεση του Εισαγγελέα (5 ε.α.). «Η πρόληψη θα πρέπει να είναι ένας θεσμός που θα τον χειρίζεται εξ ολοκλήρου ο Εισαγγελέας και η κοινωνική υπηρεσία του Εισαγγελέα. Θα πρέπει τα παιδιά να έχουν ακρόαση από τον Εισαγγελέα και να υπάρχει ευθύνη των δομών ψυχικής υγείας σε συνδυασμό με το σχολείο για την καλύτερη έκβαση των περιπτώσεων» (1 ε.α.).

Εξάλλου, η στελέχωση των ΥΕΑ (1 ε.α.), η εκπαίδευση των επιμελητών ανηλίκων (2 ε.α.), η ευθυγράμμιση με διεθνή και ευρωπαϊκά νομικά κείμενα, σύμφωνα με τα οποία ενισχύεται η ακρόαση και η συμμετοχή και η συναίνεση του ανηλίκου στις δικαστικές διαδικασίες (2 ε.α.) αποτελούν στοιχεία του αναγκαίου εκσυγχρονισμού του θεσμού.

Συμπερασματικά, μέσα από τη διαδρομή στη νομοθετική μετεξέλιξη του θεσμού της πρόληψης σε ιδρυματικό και εξωιδρυματικό πλαίσιο και από τις κριτικές επισημάνσεις των επιμελητών ανηλίκων για τον θεσμό της διοικητικής πρόληψης, όπως εφαρμόζεται από τις Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων, προκύπτει ότι υφίσταται διαχρονικά η ανάγκη φροντίδας και οριοθέτησης παιδιών που αναπτύσσουν συμπεριφορές οι οποίες αντίκεινται σε κοινωνικούς κανόνες και σε προσδοκίες που αφορούν στην ηλικία τους, οπότε κρίνεται σκόπιμη η παρέμβαση της Πολιτείας, η οποία καλείται να αναλάβει πρωτοβουλία στο πλαίσιο των οριζόμενων από τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΟΗΕ 1989).

Η πρωτοβουλία αυτή θα πρέπει

(α) γενικά να υλοποιείται από τα υποσυστήματα της υγείας-πρόνοιας, της εκπαίδευσης και της κοινωνικής αλληλεγγύης, καθώς και στο πλαίσιο προγραμμάτων υποστήριξης της νεότητας, της οικογένειας και των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, συμπεριλαμβανομένων και των προνοιακών δομών φιλοξενίας·

(β) κατ' εξαίρεση να πραγματοποιείται από το υποσύστημα της δικαιοσύνης, τους θεσμούς και τις οργανώσεις του που έχουν αρμοδιότητα σε ζητήματα προστασίας και κοινωνικής αρωγής, μόνο όταν τα άλλα υποσυστήματα έχουν αποδεδειγμένα αξιοποιηθεί χωρίς αποτέλεσμα, τούτο δε να παρέχεται σε εξωιδρυματικό αποκλειστικά πλαίσιο και με την εγγύηση της δικαστικής Αρχής (Δικαστή/Εισαγγελέα). Η προτεραιότητα θα πρέπει να δίνεται σε αστικής φύσης μέτρα, με την παράλληλη ενεργοποίηση θεσμών όπως η αναδοχή, ενώ κάθε ενέργεια θα πρέπει να εντάσσεται στο πλαίσιο ευρύτερων κοινωνικών πρωτοβουλιών και να στοχεύει στη διαρκή και σφαιρική φροντίδα του παιδιού, ενισχύοντας και τη συμμετοχή του ίδιου του παιδιού στη λήψη και την υλοποίηση των αποφάσεων που το αφορούν. Η ενεργοποίηση του θεσμού της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων θα πρέπει να γίνεται επιλεκτικά, όταν κρίνεται απολύτως αναγκαίο, καθώς η αποστολή της επικεντρώνεται σε ανήλικους παραβάτες του νόμου. Σε αυτή την περίπτωση, η διεταρκετικότητα και η διασυνδυαστική συνεργασία με φορείς της κοινότητας αναγνωρίζεται ότι αποτελούν αναγκαίες προϋποθέσεις για την αποτελεσματικότητα της παρέμβασης του επιμελητή ανηλίκων.

Βιβλιογραφία

- Αβδελά, Ε. (2013). «Νέοι εν κινδύνω»: επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις.
- Αλεξιάδης, Σ. (1986). Εγκληματικότητα ή «παραβατικότητα» των ανηλίκων; Ποιν.Χρον 36, 113-120.
- Αλεξιάδης, Σ. (1990). Προς από-εγκληματοποίηση του (Ποινικού) Δικαίου των ανηλίκων; Σε: Α. Μπεζέ (Επιμ.), Πρόληψη και αντιμε-

τώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Επανεκπαίδευση - Ένταξη, 161-172. Αθήνα, Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλα.

Κατσογιάννου, Μ. (2018). Προ-εγκληματική/πρόληπτική στέρωση της ελευθερίας (sine/ante delictum) προπαραβατικών ανηλίκων. Σε (λήμμα): Κ.Δ. Σπινέλλη, Ν. Κουράκη, Μ. Κρανιδιώτη (Επιμ.), Λεξικό Εγκληματολογίας, 918-924. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

Κουράκης, Ν. (1991). Εγκληματολογικοί Ορίζοντες. Α': Θεωρία και πρακτική της ποινικής καταστολής. Αθήνα, Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλα.

Κουράκης, Ν. (2/2012). Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων. Αθήνα, Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλα.

Μπεζέ, Α. (1985). Ανήλικοι παραβάτες. Μελέτη 20 περιπτώσεων. Αθήνα, Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλα.

Παρασκευόπουλος, Ν. (1988). Η διαπαιδαγώγηση ως προβληματικός στόχος των στερητικών της ελευθερίας μέτρων του ποινικού δικαίου των ανηλίκων. ΝοΒ 36, 732-737.

Πιτσελά, Α. (7/2013). Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Αθήνα, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.

Σαλκιτζόγλου, Τ. (1990). Ο ρόλος της Εισαγγελίας στην πρόληψη της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Σε: Α. Μπεζέ (Επιμ.), Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Επανεκπαίδευση - Ένταξη, 509-515. Αθήνα, Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλα.

Σπινέλλη, Κ. Δ. (1982). Η γενική πρόληψη των εγκλημάτων. Θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου. Αθήνα, Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλα.

Σπινέλλη, Κ. Δ. (1992). Ελληνικό δίκαιο ανήλικων δραστών και θυμάτων. Ένας κλάδος υπό διαμόρφωση. Αθήνα, Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλα.

Spinellis, C.D. (1997). Juveniles "at social risk". Σε C.D. Spinellis, Crime in Greece in Perspective, 175-184 Athens, Komotini: Ant. N. Sakkoulas.

Σπινέλλη, Κ.Δ. (2005). Εισαγωγικές παρατηρήσεις και σχολιασμός των άρθρων 121-131 του όγδοου Κεφαλαίου του Γενικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα. Σε Δ. Σπινέλλη (Επιμ.), Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, 1397-1481, Αθήνα: Π.Ν. Σάκκουλα.

Σπινέλλη, Κ.Δ., Τρωιάνου-Λουλά Α. (1987). Δίκαιο Ανηλίκων. Ποινικές ρυθμίσεις και εγκληματολογικές προεκτάσεις. Αθήνα, Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλα.

Σπινέλλη, Κ. Δ., Λούτση Ζ. (1991). Κοινωνική ανισότητα και «ηθική παρεκτροπή» ανηλίκων. Σε: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Κοινωνιολογίας-Τομέα Εγκληματολογίας (Επιμ.), Αφιέρωμα στη μνήμη Η. Δασκαλάκη, 607-624.

Τρωιάνου-Λουλά Α. (1987). Η ποινική νομοθεσία των ανηλίκων. Αθήνα, Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλα (και σε νεότερη έκδοση 1995).

Τρωιάνου-Λουλά Α. (2/1999). Η Υπηρεσία Επιμελητών των Δικαστηρίων Ανηλίκων εν Ελλάδι. Αθήνα, Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλα.

Φαρσεδάκης, Ι. (1991). Ο εγκλεισμός των ανηλίκων και τα δικαιώματα του ανθρώπου. Σε: Τ. Ηλιοπούλου-Στράγγα (Επιμ.), Χρονικά, 177-197.

Χάιδου, Α. (1989). Το θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Χάιδου, Α. (2010). Σκέψεις σχετικά με την εφαρμογή των ποινικών κυρώσεων για τους ανήλικους. Σε Α. Πιτσελά (Επιμ.), Εγκληματολογικές αναζητήσεις. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη, 1103-1112. Αθήνα, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.

Συμφιλιωτικές διαδικασίες ως μέσο πρόληψης και περιορισμού του εγκλήματος

Δρ. Νικόλαος Ι. Θεοδωράκης
Associate Professor and Fellow, University of Oxford

Οι συμφιλιωτικές διαδικασίες, ως μέρος της επανορθωτικής δικαιοσύνης, είναι μια εναλλακτική προσέγγιση για το συμβιβασμό ενός εγκλήματος μεταξύ του θύματος και του δράστη χωρίς την καταφυγή σε παραδοσιακές μεθόδους επίλυσης διαφορών. Στην ουσία, πρόκειται για τη διαμεσολάβηση μεταξύ του θύματος και του δράστη, και μερικές φορές με εκπροσώπους της ευρύτερης κοινότητας. Στόχος είναι η εξωδικαστική εύρεση μιας λύσης που να ικανοποιεί όλα τα εμπλεκόμενα μέρη, συμπεριλαμβανομένης της περαιτέρω πρόληψης και ευρύτερου περιορισμού του εγκλήματος. Μέσα από τις συμφιλιωτικές διαδικασίες όλοι οι ενδιαφερόμενοι συζητούν το πώς έχουν επηρεαστεί από το έγκλημα και συναποφασίζουν για το τι πρέπει να γίνει για την αποκατάσταση της βλάβης. Η ακρογωνιαία ιδέα είναι ότι η δικαιοσύνη είναι μια θεραπευτική διαδικασία, ως εκ τούτου, η συμφιλίωση μεταξύ του θύματος και του θύτη πρέπει να είναι κεντρικό στοιχείο της διαδικασίας. Η συμφιλίωση έχει δει μια σταθερή αύξηση στη χρήση της από τη δεκαετία του 1990 και θεωρείται μία από τις πιο αποτελεσματικές μεθόδους πρόληψης και μείωσης της εγκληματικής συμπεριφοράς. Η παρούσα μελέτη θα συζητήσει την δομή της συμφιλίωσης, την αποτελεσματικότητά της, τη θετική επίδρασή της όσον αφορά τη συνολική πρόληψη συγκεκριμένων τύπων εγκλήματος και, τέλος, τους περιορισμούς και τις επικρίσεις που έχει δεχτεί. Η χρήση στοιχείων θα τροφοδοτήσει τη συζήτηση για την αποτελεσματικότητα της συμφιλίωσης και για τις μελλοντικές προοπτικές και προκλήσεις αυτής της εναλλακτικής μεθόδου επίλυσης διαφορών.

Reconciliation, as a part of restorative justice, is an alternative approach to reconcile a crime between the victim and the offender without resorting to traditional litigation methods. It involves a mediation between the victim and the offender, and sometimes with representatives of a wider community. The goal is to negotiate a resolution that satisfies all the involved parties including restitution or active steps towards further crime prevention. It allows all stakeholders to discuss how they have been affected by the injustice and to decide what should be done to repair the harm. The underlying rationale is that justice is a healing process, and therefore conversing with those who have been hurt and with those who have inflicted the harm must be central to the process. Reconciliation has seen a constant increase since the 1990s and is now considered one of the most effective methods of preventing and reducing certain types of criminal behavior. The current paper will discuss the architecture of reconciliation, its efficiency particularly regarding victim satisfaction and offender accountability, its positive externality regarding overall crime prevention, and finally its limitations and criticism. Research data will feed in the discussion and address issues of future outlook regarding this alternative method of dispute resolution.

Ι. Εισαγωγή

Οι συμφιλιωτικές διαδικασίες (στην παρούσα εισήγηση χρησιμοποιούνται και ως διαδικασίες συνδιαλλαγής) αποτελούν μέρος της επανορθωτικής/ αποκαταστατικής δικαιοσύνης, και μάλιστα έχουν απασχολήσει αρκετά τόσο τα διεθνή όσο και τα εθνικά μέσα αναφορικά με την αποτελεσματικότητά τους τα περασμένα έτη. Στην ουσία τους αποτελούν εναλλακτική προσέγγιση για το συμβιβασμό ενός εγκλήματος μεταξύ του θύματος και του δράστη, χωρίς την καταφυγή σε παραδοσιακές μεθόδους επίλυσης διαφορών.

Οι απαρχές της προσέγγισης αυτής ανάγονται στην Αριστοτελική σκέψη, τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό, την Κινέζικη φιλοσοφία και τις πρακτικές των ιθαγενών. Στον πυρήνα της, η συμφιλιωτική διαδικασία πρόκειται για τη διαμεσολάβηση μεταξύ του θύματος και του δράστη, και μερικές φορές με εκπροσώπους της ευρύτερης κοινότητας.

Ως όρος, η αποκαταστατική δικαιοσύνη εισήχθη για πρώτη φορά το 1977 από τον Albert Eglash υπό το πρίσμα να δίδεται η οικειοθελής ευκαιρία τόσο στο δράστη όσο και στο

θύμα να αποκαταστήσουν τις σχέσεις τους, και στο θύτη ιδιαίτερα να καταφέρει να επανορθώσει για το κακό που προκάλεσε στο θύμα του.¹

Έως και σήμερα ωστόσο, δεν υφίσταται ένας ξεκάθαρος ορισμός της επανορθωτικής δικαιοσύνης που να επεξηγεί πλήρως τις υφές και ιδιαιτερότητες αυτής. Ανά τα χρόνια έχουν υπάρξει διάφορες απόπειρες ορισμών (Marshall 1999, Paul McCord 1996, United Nations 1999), ωστόσο η πλειοψηφία των ορισμών εστιάζει περισσότερο στη διαδικασία και τ' αποτελέσματα της διαδικασίας, και λιγότερο στον ορισμό αφ' εαυτού.²

Η πρώτη φορά που εφαρμόστηκε η αποκαταστατική δικαιοσύνη στην πράξη ήταν το 1974 στο Οντάριο του Καναδά,

1. Mirsky L., "Albert Eglash and Creative Restitution", Restorative Practices E-Forum, <http://www.realjustice.org/library/eglasj.html>. 2003 p.2

2. Αποκαταστατική δικαιοσύνη και διαμεσολάβηση. Εργαστήριο Παντείου Πανεπιστημίου, Βενετία Ζαχαράκη, <http://www.crimetimes.gr/apokatastatikh-dikaioсынh-kai-egklhma-sthn-ellada/>

στην καλούμενη *Elmira Case*, όταν δύο έφηβοι δράστες διέπραξαν βανδαλισμούς σε βάρος 22 συμπολιτών τους. Σήμερα εφαρμόζεται ευρύτατα στην Αμερική, τον Καναδά, την Αυστραλία, τη Νέα Ζηλανδία και συνολικά στις χώρες του κοινοδικαίου. Υπάρχει πιο περιορισμένη εφαρμογή στις χώρες του ηπειρωτικού δικαίου, περιλαμβανομένης της Ελλάδας.

Η αποκαταστατική δικαιοσύνη αποτελεί λοιπόν μια σχετικά σύγχρονη τάση της εγκληματολογίας που επιδιώκει να συνδυάσει την ταχύτητα απονομής δικαιοσύνης, αποτελεσματικότητα, εξοικονόμηση πόρων και ικανοποίηση του θύματος. Η αποκαταστατική δικαιοσύνη εντάσσει το άτομο-θύμα στον πυρήνα της επίλυσης του προβλήματος και προσπαθεί να βρει μια λύση που να τον ικανοποιεί. Στο πλαίσιο αυτό το κράτος και οι λειτουργοί της δικαιοσύνης παρεμβαίνουν λιγότερο απ' ό,τι σε μια τυπική νομική διαμάχη, ενώ δίνεται έμφαση στα εμπλεκόμενα μέρη ώστε να βρουν την κατάλληλη λύση.³

II. Εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης στην πράξη

Από άποψη εφαρμογής η επανορθωτική δικαιοσύνη σχετίζεται με την εύρεση μιας λύσης που να ικανοποιεί όλα τα εμπλεκόμενα μέρη, συμπεριλαμβανομένης της περαιτέρω πρόληψης και ευρύτερου περιορισμού του εγκλήματος. Συγκεκριμένα, μέσα από αυτήν τη διαδικασία όλοι οι ενδιαφερόμενοι συζητούν για το πώς έχουν επηρεαστεί από το έγκλημα και συναποφασίζουν για το τι πρέπει να γίνει για την αποκατάσταση της βλάβης. Η δικαιοσύνη λοιπόν λειτουργεί ως θεραπευτική διαδικασία, και ως εκ τούτου η συμφιλίωση μεταξύ του θύματος και του θύτη είναι κεντρικό στοιχείο της διαδικασίας αυτής.

Η διαδικασία της διαμεσολάβησης εφαρμόζεται για την επίλυση συγκρούσεων σε:

- Τοπικό επίπεδο (κοινοτική)
- Εργασιακό περιβάλλον (εργασιακή)
- Διεθνές δίκαιο (διαιτησία)
- Σχολική
- Στα όρια ή/και τον πυρήνα του ποινικού συστήματος (νομική- ποινική)

Η επανορθωτική δικαιοσύνη έχει τρία βασικά χαρακτηριστικά τα οποία διαφέρουν από τις παραδοσιακές δικαστικές διαφορές:

- Μεγαλύτερη έμφαση στον ρόλο και εμπειρία των θυμάτων
- Ακόμη και μη νομικοί παράγοντες έχουν αποφασιστική αρμοδιότητα
- Μεγαλύτερη διάδραση και συζήτηση ανάμεσα στα εμπλεκόμενα μέρη

Σε κάθε περίπτωση η αποκαταστατική δικαιοσύνη εκκινάει της αρχής ότι οι παραβάτες μπορούν να επανορθώσουν έμπρακτα για την πράξη τους, π.χ. μέσα από μια γραπτή συγγνώμη ή την παρακολούθηση ενός σεμιναρίου κοινωνικής ευθύνης, και ως αντάλλαγμα να τύχουν μια λιγότε-

ρο αυστηρής αντιμετώπισης από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης.⁴

Ο όρος επανορθωτική δικαιοσύνη συνολικά χρησιμοποιείται συχνά για να περιγράψει διάφορες πρακτικές που συμβαίνουν σε διαφορετικά στάδια του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης. Η επανορθωτική δικαιοσύνη μπορεί συνεπώς να λάβει διάφορες μορφές όπως:

- Απόκλιση από δικαστική διαδικασία
- Πράξεις παράλληλες με δικαστικές αποφάσεις (π.χ. παραπομπή σε υπηρεσίες υγείας)
- Συναντήσεις μεταξύ θυμάτων και θητών σε οποιοδήποτε στάδιο της ποινικής διαδικασίας.

Τα πιθανά αποτελέσματα διαφέρουν ανάλογα με το αποτέλεσμα της διαδικασίας, και περιλαμβάνουν μέτρα όπως κοινωνική εργασία, απολογία, ή παρακολούθηση προγραμμάτων κοινωνικής συνείδησης. Σε πρακτικό επίπεδο, οι δύο πιο συνήθεις διαστάσεις της επανορθωτικής δικαιοσύνης είναι η διαμεσολάβηση και οι κοινοτικές συνεδρίες. Η διαμεσολάβηση αναγνωρίζει την ιδιαίτερη φύση των συγκρούσεων κι αποδέχεται τις θέσεις των εμπλεκόμενων ατόμων μέσα από την παύση της διαμάχης και την επίλυση της τελευταίας.⁵

Συνολικά, ο βασικός στόχος της επανορθωτικής δικαιοσύνης είναι η μείωση της υποτροπής, παρά η πρόληψη της εξαρχής παραβατικότητας. Η μέτρηση της αποτελεσματικότητας της επανορθωτικής δικαιοσύνης είναι μια πρόκληση για την εγκληματολογία- από τη μία μετράται απ' τη μείωση των περιστατικών υποτροπής, απ' την άλλη ένα μέρος αυτής παραμένει πάντοτε μη μετρήσιμο (π.χ. η θετική επίδραση σε πιθανούς δράστες που αποφασίζουν να μην τελέσουν ένα έγκλημα). Ειδικότερα, ένα σημαντικό πλεονέκτημα της επανορθωτικής δικαιοσύνης είναι η πρόληψη του εγκλήματος μέσα από τους πιθανούς δράστες οι οποίοι αποτρέπονται απ' το να τελέσουν εγκλήματα λόγω της ενσυναίσθησης αναφορικά με τα αρνητικά αποτελέσματα που θα έχουν οι πιθανές πράξεις τους σε τρίτα άτομα.

III. Αποτελεσματικότητα της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης

Τα αποτελέσματα μελετών αναφορικά με την αποτελεσματικότητα των πρωτοβουλιών επανορθωτικής δικαιοσύνης είναι ανάμεικτα, ωστόσο η πλειοψηφία των ερευνών αυτών έχει συνολικά καταγράψει μια μείωση στην υποτροπή σε σχέση με τις υποθέσεις που ακολουθούν την τυπική δικαστική οδό. Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο ότι ορισμένες από αυτές τις έρευνες πάσχουν από μεθοδολογικά κενά καθώς υπάρχουν δομικές δυσκολίες με την μέτρηση της αποτελεσματικότητας.

Μια σειρά από σχετικές μελέτες υποδεικνύει ότι η πλειοψηφία των θυμάτων επιλέγει την πρόσωπο με πρόσωπο διάδραση με τον δράστη όταν υπάρχει εκπαιδευμένος διαμεσολαβητής. Στατιστικά, η πλειοψηφία των θυμάτων (έως και 85%) είναι ικανοποιημένοι με τη διαδικασία, ενώ κατά μέσο όρο η επανορθωτική δικαιοσύνη μειώνει τη συχνότητα υποτροπής (15-20% ανάλογα με την έρευνα).

3. Αποκαταστατική δικαιοσύνη και διαμεσολάβηση. Εργαστήριο Παντείου Πανεπιστημίου, Βενετία Ζαχαράκη, <http://www.crimetimes.gr/apokatastatikh-dikaiosynh-kai-egklhma-sthn-ellada/>

4. Β. Αρτινοπούλου, Επανορθωτική Δικαιοσύνη, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2010.

5. Κων. Πετρόπουλος, Εγκληματολογική προσέγγιση θεσμών ποινικής συνδιαλλαγής, ΠοινΔικ 12, 2017.

Συνολικός στόχος της επανορθωτικής δικαιοσύνης είναι ο εκσυγχρονισμός του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, η βελτίωση της θέσης του θύματος στην ποινική διαδικασία και οι θεσμοί ποινικής συνδιαλλαγής και ποινικής διαμεσολάβησης. Η επανορθωτική διαδικασία έχει λοιπόν συμβάλει στη μείωση της υποτροπής των δραστών, καθώς και σε μεγάλη αύξηση του βαθμού ικανοποίησης και των δύο πλευρών από τη διαδικασία συγκριτικά με την ποινική δίκη.

Η αποκαταστατική δικαιοσύνη στηρίζεται στις αρχές της συμμετοχικής δημοκρατίας, της ισότητας, του σεβασμού, της αυτορρύθμισης, και αφού πρώτα έχει εξασφαλιστεί η ανάληψη ευθύνης από τον δράστη. Κατά τη διαδικασία έκφρασης της ποινικής διαδικασίας σκοπός είναι η αναζήτηση εξηγήσεων, η απάντηση ερωτημάτων και η διερεύνηση αυτής της επώδυνης κατάστασης και η συνολική βελτίωση των σχέσεων του θύματος με τον θύτη. Επίσης υπάρχουν και οι οικογενειακές συνεδρίες για ανήλικους δράστες ώστε να ενδυναμωθεί η οικογένεια και να υποστηριχθεί καλύτερα το παιδί που επέδειξε παραβατική συμπεριφορά. Αντίστοιχα σημαντικές είναι και οι μέθοδοι που μπορούν να εφαρμοστούν εκτός του ποινικού συστήματος.

Συνολικά, τα δικαιοσύνη συστήματα που έχουν ενσωματώσει πρακτικές αποκαταστατικής δικαιοσύνης έχουν δει μια σημαντική μείωση της υποτροπής των δραστών μαζί με σημαντική αύξηση του βαθμού ικανοποίησης των διάδικων πλευρών. Αναπτύσσεται έτσι η αξία του σεβασμού, αλλά και η ενεργητική ανάληψη ευθύνης από την πλευρά του δράστη.

Αναφορικά με την ανάλυση του κόστους-ωφέλειας της επανορθωτικής δικαιοσύνης, η εφαρμογή της στις φυλακές θεωρείται συχνά αποσπασματική. Στην Ελλάδα η επανορθωτική δικαιοσύνη παραμένει περιορισμένη κυρίως υπό τη μορφή της διαμεσολάβησης. Η πλειοψηφία της βιβλιογραφίας που αξιολογεί την αποτελεσματικότητα της επανορθωτικής δικαιοσύνης φέρει να συμφωνεί στο ότι μπορεί να επιφέρει θετικά αποτελέσματα για τους θύτες, τα θύματα, και την κοινωνία. Ωστόσο, υπάρχει και σκεπτικισμός στην αντίστοιχη βιβλιογραφία.

Τα εμπειρικά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας δείχνουν ότι η εξοικονόμηση που απορρέει από τη συμβολή της επανορθωτικής δικαιοσύνης στη μείωση των ποσοστών υποτροπής είναι ιδιαίτερα σημαντική, ενώ εγκλήματα μετά την αποφυλάκιση κοστίζουν στο κράτος σημαντικούς πόρους, ενώ η χρήση της επανορθωτικής δικαιοσύνης μπορεί να εξοικονομήσει έως και 9 λίρες για κάθε 1 λίρα που δαπανείται.⁶

IV. Διεθνείς Οδηγίες

Το 2001 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε Απόφαση-Πλαίσιο σχετικά με το καθεστώς των θυμάτων σε ποινικές διαδικασίες. Αυτό αντικαταστάθηκε το 2012 από την Ευρωπαϊκή Οδηγία σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές για τα θύματα, και τις περιπτώσεις που τα θύματα επιλέγουν επανορθωτική δικαιοσύνη, την παροχή ασφαλών και αρμόδιων υπηρεσιών αποκαταστατικής δικαιοσύνης.⁷

Το 2009, το Εγχειρίδιο του ΟΗΕ για τη νομοθεσία σχετικά με τη βία κατά των γυναικών απαγόρευσε ρητά τη διαμεσολάβηση σε τέτοιες περιπτώσεις, και σε αρκετές χώρες ακολουθείται η σχετική σύσταση.⁸ Το 2014 η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας απαγορεύει την υποχρεωτική εναλλακτική επίλυση των συγκρούσεων, συμπεριλαμβανόμενης της διαμεσολάβησης. Παρόλ' αυτά, οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες περιλαμβάνουν την πρόσβαση στη διαμεσολάβηση για ορισμένες περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας.

V. Ελληνική Έννομη Τάξη και Επανορθωτική Δικαιοσύνη

Στην Ελλάδα έχουν εισαχθεί, υπό το πρίσμα της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, οι θεσμοί της ποινικής συνδιαλλαγής και της ποινικής διαμεσολάβησης. Επιπρόσθετα ο Νόμος 3898/2010 ορίζει τη σχετική διαμεσολάβηση στο ιδιωτικό δικαιο σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, και ο Ν 4512/2018 ρυθμίζει ευρύτερα τον θεσμό της διαμεσολάβησης, ενώ ο Εισαγγελέας Πρωτοδικών μπορεί να συστήνει σε όσους φιλονικούν να προσπαθήσουν να λύσουν τη διαφορά τους μέσω διαμεσολάβησης. Παράλληλα ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας στο α.308B καθιερώνει την ποινική συνδιαλλαγή για περιουσιακά κακούργηματα, εφόσον έχει ασκηθεί ποινική δίωξη και έχει υποβληθεί σχετικό αίτημα.

Ενδεικτικά:

1. Δίκαιο Ανηλίκων (Ν 3189/2003 όπως αναμορφώθηκε με το Ν 3860/2010)

Μέσα από αυτή τη διαδικασία εισάγεται για πρώτη φορά ο θεσμός της αποκαταστατικής δικαιοσύνης με τη μορφή του αναμορφωτικού μέτρου της συνδιαλλαγής μεταξύ του ανήλικου δράστη και του θύματος για την έκφραση συγγνώμης και εν γένει την εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης του πρώτου, μέσω της αποζημίωσης του θύματος ή κατ' άλλον τρόπο άρσης ή μείωσης των συνεπειών της πράξης από τον ανήλικο (άρθρο 122 παρ 1 περ. ε' ΠΚ). Στην πράξη ωστόσο, η συνδιαλλαγή τυγχάνει περιορισμένης εφαρμογής απ' τα Δικαστήρια Ανηλίκων.

Επιπρόσθετα, επιβάλλεται η προηγούμενη ακρόαση του ανήλικου από τον ίδιο δικαστικό λειτουργό ώστε να έχει μια βαθύτερη εικόνα για τις συνθήκες του περιστατικού (Αρ. 5 Ν 3860/2010). Γι' αυτόν τον λόγο η αρμόδια υπηρεσία για την διεξαγωγή της συνδιαλλαγής είναι η Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων, που προϋποθέτει και την απευθείας επαφή του ανήλικου με το θύμα.

Λόγω των ιδιαιτεροτήτων που σχετίζονται με τη συνδιαλλαγή, αυτή επιβάλλεται κατά κανόνα με απόφαση του δικαστηρίου ανηλίκων μετά την ακροαματική διαδικασία. Το γεγονός αυτό δεν αποκλείει την ταυτόχρονη επιβολή άλλων αναμορφωτικών μέτρων, ενώ συχνά ανακοινώνεται το μέτρο της αποζημίωσης.

Στον τομέα του ποινικού δικονομικού δικαίου, ο Εισαγγελέας μπορεί να απέχει από την άσκηση της ποινικής δίωξης (45Α ΚΠΔ) για ευκαιριακούς δράστες και ορισμένες ήσσο-

6. Shapland, J., Atkinson, A., Atkinson, H., Dignan, J. et al. (2008). Does restorative justice affect reconviction? The fourth report from the evaluation of three schemes (Ministry of Justice Research Series 10/08). London: Ministry of Justice.

7. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:315:0057:0073:EN:PDF>

8. <http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/handbook/Handbook%20for%20legislation%20on%20violence%20against%20women.pdf>

νος σημασίας αξιόποινες πράξεις (πταίσματα ή πλημμελήματα) και να διατάσσει αναμορφωτικά μέτρα, ανάμεσα στα οποία εντάσσεται η συνδιαλλαγή.⁹

2. Ενδοοικογενειακή βία (N 3500/2006 όπως αναμορφώθηκε με το N 4531/2018)

Η ποινική διαμεσολάβηση εισήχθη και για τα πλημμελήματα ενδοοικογενειακής βίας που απαιτεί, για την εκκίνησή της, την ανεπιφύλακτη δήλωση εκ μέρους του προσώπου που αποδίδεται η τέλεση του εγκλήματος, ότι είναι πρόθυμο:

- να υποσχεθεί ότι δεν θα τελέσει στο μέλλον οποιαδήποτε πράξη ενδοοικογενειακής βίας (λόγος τιμής) και ότι, σε περίπτωση συνοίκησης, δέχεται να μείνει εκτός οικογενειακής κατοικίας για εύλογο χρονικό διάστημα, εάν το προτείνει το θύμα,
- να παρακολουθήσει ειδικό συμβουλευτικό - θεραπευτικό πρόγραμμα για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας σε δημόσιο φορέα, σε όποιον τόπο και για όσο χρονικό διάστημα κρίνεται τούτο αναγκαίο από τους αρμόδιους θεραπευτές και
- να άρει ή να αποκαταστήσει, εφόσον είναι δυνατόν, αμέσως τις συνέπειες που προκλήθηκαν από την πράξη του και να καταβάλει εύλογη χρηματική ικανοποίηση στον παθόντα.

Η ολοκλήρωση της διαδικασίας απαιτεί την συμπλήρωση τριών (3) ετών, όπου αν ο Εισαγγελέας διαπιστώσει τη συμμόρφωση με τους όρους που ετέθησαν στην ποινική διαμεσολάβηση, εκδίδει (οριστική) διάταξη και εξαλείφεται η αξίωση της Πολιτείας. Σε περίπτωση που υπάρξει υπαίτια διακοπή της διαδικασίας, η δικογραφία ανασύρεται απ' το αρχείο.

Παρά την θετική λογική του νομοθετήματος, που στόχο έχει την ενσωμάτωση της Οδηγίας 29/2012 και την ελεύθερη πρόσβαση των θυμάτων σε επανορθωτικές διαδικασίες, δεν λείπουν ορισμένες δομικές αδυναμίες που καθιστούν την προσέγγιση ορισμένες φορές προβληματική:

- Δεν υπάρχουν επαρκείς επιμορφώσεις των εισαγγελικών λειτουργών στις επανορθωτικές πρακτικές
- Ο αρμόδιος εισαγγελέας δεν είναι πάντοτε τελείως ουδέτερος κατά τη σχετική άσκηση των καθηκόντων του
- Τα εμπλεκόμενα μέρη δεν έχουν πάντοτε στη διάθεσή τους την κατάλληλη χρονική άνεση ώστε να προετοιμαστούν όπως πρέπει για τη διαμεσολάβηση
- Η ενδοοικογενειακή βία είναι μια ιδιαίτερη παραβίαση που καθιστά τον εντοπισμό της αποτελεσματικότητάς της δυσχερή, καθώς η ειλικρινής μεταμέλεια είναι δύσκολο να καθοριστεί.

Όσον αφορά τη διαμεσολάβηση θύματος και δράστη, αυτή πραγματοποιείται κατά κύριο λόγο από τους Επιμελητές Ανηλίκων. Οι επιμελητές, λόγω της τριβής τους με τους ανηλίκους, μπορεί να μην είναι απόλυτα ουδέτεροι -έστω και άθελά τους- ανάμεσα στο δράστη, το θύμα και τις οικογένειές τους.

3. Εξορθολογισμός και βελτίωση στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης (N 3904/2010)

Στο πλαίσιο του ποινικού δικαίου υπήρξε αντικατάσταση των άρθρων 384 και 406Α ΠΚ και θεσπίστηκαν διατάξεις που διευρύνεται τόσο η εξάλειψη του αξιοποίνου για λόγους έμπρακτης μετάνοιας στην πλειοψηφία των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας και περιουσίας (εκτός από ληστεία και εκβίαση) όσο και η δυνατότητα απαλλαγής σε περίπτωση ικανοποίησης του ζημιωθέντος από τα ανωτέρω εγκλήματα. Αντλείται έτσι στην ουσία ο αποζημιωτικός χαρακτήρας της πράξης, δηλαδή η απόδοση του πράγματος ή η εντελής ικανοποίηση του ζημιωθέντος ως προϋπόθεση για την επιτυχία της διαδικασίας.¹⁰

Αναφορικά με το ποινικό δικονομικό δίκαιο, εισήχθη ο θεσμός της ποινικής συνδιαλλαγής με το άρθρο 380B, όπου και καθιερώνεται η εφαρμογή του θεσμού επί αναγραφόμενων περιουσιακών κακουργημάτων. Για να εναρχθεί η διαδικασία ποινικής συνδιαλλαγής πρέπει να έχει ασκηθεί ποινική δίωξη (43 ΚΠΔ) για κακούργημα που περιλαμβάνεται στην παρ. 1 του αρ. 380B και, δεύτερον, να υποβληθεί σχετικό αίτημα από τον κατηγορούμενο μέχρι την περάτωση της ανάκρισης.

VI. Καταληκτικές Σκέψεις

Η επανορθωτική δικαιοσύνη προτείνει συνολικά έναν εναλλακτικό τρόπο διαχείρισης των συγκρούσεων που προκύπτουν εντός μιας κοινωνίας. Ταυτόχρονα, απευθύνει τις δομικές ανισότητες και τη συστηματική βία ως γενεσιουργά αίτια, και ανάγει τις προτεραιότητές της στην αναζήτηση τρόπων που μπορεί να συμβάλλουν στην παραβατική συμπεριφορά. Μ' αυτόν τον τρόπο αποσκοπεί στο να επουλώσει το τραύμα που έχουν τα θύματα.

Στην πράξη, και παρά την αποτελεσματικότητά της, η επανορθωτική δικαιοσύνη δεν είναι πανάκεια που μπορεί να εφαρμόζεται σε κάθε παραβατική συμπεριφορά. Ορισμένα αδικήματα ιδιαίτερα στη βαρύτητα ή τη φύση τους πρέπει ν' ακολουθούν τη δικαστική οδό, καθώς η επανορθωτική δικαιοσύνη δεν μπορεί να συνιστά «άφεση αμαρτιών» για πράξεις που η κοινωνία και ο νομικός μας πολιτισμός θεωρούν αξιόποινα και σοβαρά. Παρά λοιπόν τη σημασία και ευρεία εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης, δεν πρέπει να ξεχνάμε και τους περιορισμούς που η μέθοδος αυτή έχει.

Ως καταληκτική σκέψη, τα μετρήσιμα αποτελέσματα στην Ελλάδα (π.χ. μέσα από επιστημονικές μελέτες) είναι ένα σημαντικό στοιχείο λόγω του ότι βρίσκονται σε εμβρυακή μορφή τόσο αναφορικά με το έγκλημα όσο και με την εξοικονόμηση πόρων. Παράλληλα, ο ρόλος των επιμελητών ανηλίκων είναι καθοριστικός για την ομαλότητα της διαδικασίας. Τέλος, ένα ερώτημα που αξίζει να μελετηθεί στο μέλλον αφορά την ανεξαρτησία της ευρύτερης διαδικασίας από τη δικανική κρίση, και το κατά πόσον διατηρώντας τη διαδικασία εντός του δικαστικού συστήματος αυτή επιτελείται ουσιαστικά ο απαιτούμενος στόχος.

9. Σ. Γιοβάνογλου, Μέτρα αποκαταστατικής δικαιοσύνης στο ποινικό δίκαιο ανηλίκων, ΠοινΧρ 2008, 21.

10. Χρ. Μυλωνόπουλος, Η ικανοποίηση του παθόντος και η ποινική συνδιαλλαγή στον Ν 3904/2010, ΠοινΔικ 2011, 57.

Το αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής ανήλικου δράστη και θύματος*

Ιδιαίτερες προκλήσεις για την ικανοποίηση του παθόντος σε ένα παιδοκεντρικό ποινικό σύστημα

Κωνσταντίνου Ι. Πανάγου

Διδάκτορας Εγκληματολογίας-Σωφρονιστικής, Μεταδιδακτορικού Ερευνητή, Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, Νομική Σχολή ΕΚΠΑ - Υποτρόφου ΙΚΥ

Η παρούσα μελέτη περιλαμβάνει την ανάλυση ειδικών θεμάτων που αφορούν την εφαρμογή του αναμορφωτικού μέτρου της συνδιαλλαγής ανήλικου δράστη και θύματος (άρ. 122 ΠΚ). Ειδικότερα, αναδεικνύονται οι ιδιαίτερες προκλήσεις για τη θωράκιση των δικαιωμάτων του παθόντος στην ποινική δικαιοσύνη των ανηλίκων. Σε αυτό το πλαίσιο διατυπώνονται προτάσεις για τη μεθοδολογία εργασίας των αρμόδιων επαγγελματιών. Η ανάλυση βασίζεται στις επιταγές της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ σχετικά με τα δικαιώματα και την προστασία του θύματος, τις κατευθύνσεις των ποινολογικών προτύπων που έχουν επηρεάσει τη διαμόρφωση του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου σχετικά τους ανήλικους δράστες (αναμορφωτικό πρότυπο, δικαιοκτικό πρότυπο και αποκαταστατική δικαιοσύνη) και τη θεωρία της διαδικαστικής δικαιοσύνης.

The present paper includes the analysis of specific issues in relation to the implementation of victim-offender mediation (article 122 of the Greek Penal Code). Special emphasis is given to the main challenges for the protection of victims' interests in the juvenile justice system. In this frame, the paper includes specific proposals for mediators / probation officers in order to perform their tasks based on the Directive 2012/29/EU, the relevant penological models (rehabilitation model, justice model, restorative justice) and the procedural justice theory.

Ι. Εισαγωγή: Η ποινική δικαιοσύνη των ανηλίκων ως ένα ιδιαίτερο ερευνητικό πεδίο για τα δικαιώματα του θύματος

Είναι γνωστό ότι η ποινική αντιμετώπιση των ανηλίκων βασίζεται σε μια ριζικά διαφορετική φιλοσοφία εν συγκρίσει με τους ενήλικες. Ο εγκλεισμός σε κατάσταση κράτησης αποτελεί το έσχατο μέσο που διαθέτει ο εφαρμοστής του δικαίου (άρ. 54, 127 ΠΚ)¹. Η διαπαιδαγώγηση του δράστη αποτελεί έναν κεντρικό νομοθετικό στόχο, που θα πρέπει να διαπνέει τη δράση όλων των φορέων του επίσημου

κοινωνικού ελέγχου (της αστυνομίας, των εισαγγελέων, των δικαστών και των εργαζομένων στο σωφρονιστικό σύστημα). Για τον σκοπό αυτό προβλέπεται μια ευρεία γκάμα αναμορφωτικών μέτρων (άρ. 122 ΠΚ), που επιδιώκουν τη στήριξη του ανήλικου παραβατή της ποινικής νομοθεσίας, ώστε να καταστούν ικανοί να διάγουν έναν βίο εντός των νομίμων πλαισίων. Στην έννοια της διαπαιδαγώγησης περιλαμβάνεται εν προκειμένω η «απόκτηση εκείνων των εκπαιδευτικών και επαγγελματικών προσόντων και η εκμάθηση εκείνων των κοινωνικών δεξιοτήτων που θα καταστήσουν τους ανήλικους ικανούς ν' αναλάβουν έναν εποικοδομητικό ρόλο στην κοινωνία και να έχουν μια σύννομη συμπεριφορά»². Ωστόσο, ο στόχος αυτός δεν

* Η παρούσα μελέτη αποτελεί τμήμα της μεταδιδακτορικής έρευνας του γράφοντος. Η τελευταία συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της Πράξης «Ενίσχυση Μεταδιδακτορικών ερευνητών/ερευνητριών - Β' Κύκλος» (MIS-5033021), που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ).

1. Βλ. Πιτσελά Α., Η αναμόρφωση του ποινικού σωφρονισμού - Ένα κρίσιμο βήμα για τον εκσυγχρονισμό του δικαίου ανηλίκων, στο Α. Μανιτάκη & Β. Κούρτη (επιμ.), Αφιέρωμα μνήμης στη Γ. Κραβαρίτου, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 201 επ., Spinellis C. & Tsitsoura A., The emerging juvenile justice system in Greece, στο J. Junger-Tas & S. Decker (επιμ.), International handbook of juvenile justice, Springer, Berlin, 2008, σελ. 309 επ. και Παύλου Σ. & Κοσμάτου Κ., Οι κυρώσεις στον νέο Ποινικό Κώδικα, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2020, σελ. 95 επ.

2. Βλ. Κουράκη Ν., Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων - Ποινική και εγκληματολογική προσέγγιση, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2012, σελ. 1-2, υποσ. 2. Με βάση το άρ. 69 παρ. 1 του Νέου Ποινικού Κώδικα (Ν 4619/2019), τα αναμορφωτικά μέτρα περιλαμβάνονται στην κατηγορία των μέτρων ασφαλείας. Βλ. επίσης Μαργαρίτη Α. & Παρασκευόπουλου Ν., Ποινολογία, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 109 επ. και Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., Η απειλή της ποινής και των μέτρων ασφαλείας, στο Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι, Ν. Μπιτζιλέκη, Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2016, σελ. 127 επ. Πρβλ. Κουράκη Ν., Θεωρία της ποινής, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 27 (όπου τα αναμορφωτικά μέτρα προσδιορίζονται ως «αυτοτελής κατηγορία ποινικών κυρώσεων») και Πιτσελά Α., Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2013, σελ. 208 επ., 139 επ. (όπου χαρακτηρίζονται ως «αυτοτελείς έννομες συνέπειες του δικαίου των

αναιρεί τις δικονομικές εγγυήσεις για τον ανήλικο κατηγορούμενο και την εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας (ανάμεσα στην τελεσθείσα πράξη και την ποινική του αντιμετώπιση). Η ποινική νομοθεσία - όπως διαμορφώθηκε ιδίως κατόπιν της εισαγωγής του Ν 3189/2003 - αντανάκλα έναν συγκερασμό ανάμεσα στο προνοιακό / αναμορφωτικό και στο δικαιοκτικό πρότυπο, όπως αυτά έχουν διαμορφωθεί στην ποινολογία και την αντεγκληματική πολιτική³. Κομβικό ρόλο στην εφαρμογή των ειδικών νομικών διατάξεων για τους ανήλικους δράστες διαδραματίζουν οι επιμελητές ανηλίκων⁴. Οι τελευταίοι συμβάλλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση της δικαστικής κρίσης μέσω της κοινωνικής έρευνας που διενεργούν (με βάση τη μεθοδολογία της κοινωνικής εργασίας) σχετικά με την προσωπικότητα και τις συνθήκες διαβίωσης του κατηγορούμενου. Σε αυτό το πλαίσιο, προβαίνουν στη διατύπωση συγκεκριμένων προτάσεων προς τους αρμόδιους δικαστικούς λειτουργούς αναφορικά με την καταλληλότερη ποινική του αντιμετώπιση (εφόσον αποδειχθεί κατά την ακροαματική διαδικασία ότι τέλεσαν τις αποδιδόμενες σε αυτούς πράξεις). Επιπρόσθετα, οι επιμελητές αναλαμβάνουν τη διασύνδεση των ανηλίκων και των μελών της οικογένειάς τους με τους υφιστάμενους φορείς κοινωνικής πρόνοιας, ενώ εκτελούν οι ίδιοι το αναμορφωτικό μέτρο της ανάθεσης της επιμέλειας του δράστη στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων⁵.

Σύμφωνα με τη θεωρία της διαδικαστικής δικαιοσύνης (procedural justice theory)⁶ στο πεδίο της εγκληματολογίας, η «δικαιοσύνη» (fairness) της διαδικασίας που ακολουθείται από την καταγγελία μιας πράξης στις αρμόδιες αρχές αποτελεί τη βασικότερη μεταβλητή που διαμορφώνει τη συμπεριφορά των εμπλεκόμενων στο ποινικό σύστημα, όπως επίσης τη στάση και τις αντιλήψεις αυτών απέναντι στους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου συλλήβδην. Η «δικαιοσύνη» αναφέρεται - μεταξύ άλλων - στην εμπιστοσύνη των θυμάτων απέναντι στους φορείς του ποινικού συστήματος εφόσον διαπιστώσουν ότι λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες και τη δυσχερή τους θέση. Για τους λόγους αυτούς, κατά την πρώτη τους επαφή με τις αρμόδιες αρχές είναι αναγκαίο να λαμβάνουν επαρκή και σαφή ενημέρωση σχετικά με τα δικαιώματά τους και να παραπέμπονται σε φορείς που παρέχουν υπηρεσίες υποστήριξης. Τα παραπάνω ενισχύουν τη «νομιμοποίηση» (legitimation) της ποινικής δικαιοσύνης στη συνείδηση των παθόντων⁷. Επιπρόσθετα, όπως έχει επισημανθεί στη Σύσταση R (96) 8 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, μια *συνεκτική και ορθολογική* αντεγκληματική πολιτική (coherent and rational crime policy) οφείλει να περιλαμβάνει - μεταξύ άλλων - την αρωγή και την υποστήριξη των θυμάτων αξιόποινων πράξεων⁸.

Είναι γνωστό ότι ο φορέας του προσβαλλόμενου εννόμου αγαθού διαδραματίζει τον ρόλο του μάρτυρα σε κάθε στάδιο της ποινικής διαδικασίας⁹, ενώ - υπό προϋποθέσεις - δύναται να παρασταθεί στην ποινική δίκη, ώστε να

ανηλίκων»). Για τους φορείς της ποινικής δικαιοσύνης των ανηλίκων βλ. Πιτσελά Α., Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, ό.π., σελ. 295 επ.

3. Βλ. Κουράκη Ν., Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων, ό.π., σελ. 463 επ. και Πιτσελά Α., Greece, στο F. Dünkel, J. Grzywa, H. Philip (επιμ.), *Juvenile justice systems in Europe - Current situation and reform developments* - T. 2, Forum Verlag Godesberg, Mönchengladbach, 2010, σελ. 626. Για την έννοια του προτύπου στο πεδίο της ποινολογίας και της σωφρονιστικής πολιτικής πρβλ. Πανάγου Κ., Πρότυπα έκτισης των ποινών και ελληνικό σωφρονιστικό δίκαιο: Ο σκοπός του εγκλεισμού σε κατάσταση κράτησης (με αφορμή το Σχέδιο του Νέου Σωφρονιστικού Κώδικα), ΠονΔικ 1/2019, σελ. 13 επ.
4. Για την ιστορική εξέλιξη της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων βλ. Αβδελά Έ., «Νέοι εν κινδύνω». Επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο, Πόλις, Αθήνα, 2013, της ίδιας, *Between voluntary workers and public servants: Juvenile probation officers in Greece, 1954-1976*, στο A. Diaila & N. Maroniti (επιμ.), *State, economy, society (19th-20th centuries)*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2013, σελ. 27 επ., Τρωιάνου-Λουλά Α., Η υπηρεσία επιμελητών των δικαστηρίων ανηλίκων, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999 και Artinopoulou V. & Petousi-Douli V., *Legalism and paternalism in Greece*, στο A. Francois, V. Massin, D. Niget (επιμ.), *Violences juveniles sous expertise(s) XIX-XXI siecles*, UCL Presses, Louvain, 2011, σελ. 157 επ.
5. Βλ. Ζαγούρα Π., Ο εγκληματολόγος, επιμελητής ανηλίκων, στο Χ. Ζαφαωνίτου (διευθ.), Το επάγγελμα του εγκληματολόγου σήμερα: Περιεχόμενο, προκλήσεις και προοπτικές, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, σελ. 194 επ., της ίδιας, Συμβουλευτική σε ανήλικους παραβάτες και κρατούμενους, στο Σ. Βιδάλη & Π. Ζαγούρα (επιμ.), Συμβουλευτική και φυλακή, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008, σελ. 71 επ. και την εμπειρική έρευνα της Γασπαρινάτου Μ., Νεανική παραβατικότητα & αντεγκληματική πολιτική, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2020, ιδίως σελ. 512 επ.

6. Βλ. Παπαγεωργίου Κ., Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης, Νήσος, Αθήνα, 1994, σελ. 113 και Τσίγκανου Ι., Τυπικός κοινωνικός έλεγχος στην Ελλάδα της κρίσης: Ζητήματα νομιμότητας και νομιμοποίησης, στο Γ. Γεωργαράκη & Ν. Δεμερτζή (επιμ.), Το πολιτικό πορτραίτο της Ελλάδας, Gutenberg, Αθήνα, 2015, σελ. 82 (όπου η απόδοση του όρου 'procedural justice' στην ελληνική γλώσσα).

7. Βλ. Wemmers J.-A., van der Leeden R., Steensma H., What is procedural justice: Criteria used by Dutch victims to assess the fairness of criminal justice procedures, *Social Justice Research* 4/1995, σελ. 329 επ., Laxminarayan M. et al., Victim satisfaction with criminal justice: A systematic review, *Victims and Offenders* 2/2013, σελ. 119 επ., Miller S. & Kristen Hefner M., Procedural justice for victims and offenders?: Exploring restorative justice processes in Australia and the US, *Justice Quarterly* 1/2015, σελ. 142 επ., Murphy K. & Barkworth J., Victim willingness to report crime to police: Does procedural justice or outcome matter most?, *Victims & Offenders* 2/2014, σελ. 178 επ. και van Dijk J., Procedural justice for victims in an international perspective, στο G. Mesko & J. Tankebe (επιμ.), *Trust and legitimacy in criminal justice*, Springer, Heidelberg, 2015, σελ. 53 επ.

8. Σύμφωνα με τη Σύσταση No R (96) 8, η διασφάλιση των συμφερόντων των θυμάτων θα πρέπει να συνιστά μία από τις θεμελιώδεις λειτουργίες της ποινικής δικαιοσύνης. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο στόχος είναι αναγκαίο τόσο να επαυξάνεται η εμπιστοσύνη των θυμάτων στην ποινική δικαιοσύνη όσο και να λαμβάνεται επαρκής φροντίδα για τη φυσική, ψυχολογική, υλική και κοινωνική βλάβη που υπέστησαν. Βλ. Αλεξιάδη Σ., Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 346 επ., Δημόπουλου Χ., Εγχειρίδιο εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, σελ. 17-8 και Ζαφαωνίτου Χ., Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2003, σελ. 14-5 (όπου η απόδοση «συνεκτική πολιτική»).

9. Βλ. Αλεξιάδη Σ., Ανακριτική, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 351.

υποστηρίξει την κατηγορία (άρ. 63 επ. ΚΠΔ)¹⁰. Υπό την επίδραση του θυματολογικού κινήματος και του ενωσιακού δικαίου, κατά τις τελευταίες δεκαετίες εισήχθησαν ειδικές ρυθμίσεις στην ελληνική έννομη τάξη, οι οποίες προσανατολίζονται στην προστασία και στην ικανοποίηση των αναγκών των θυμάτων συγκεκριμένων εγκληματικών πράξεων (όπως λ.χ. η σεξουαλική βία εναντίον ανηλίκων, η εμπορία ανθρώπων και η ενδοοικογενειακή βία)¹¹. Κομβικό σημείο αποτέλεσε η ενσωμάτωση της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ στο εθνικό δίκαιο (Ν 4478/2017). Σε αυτό το πλαίσιο υιοθετήθηκε ένας ευρύς ορισμός της θυματοποίησης και καθιερώθηκαν τα δικαιώματα, η προστασία και η αρωγή του παθόντος κατά την εμπλοκή του στην ποινική διαδικασία (ανεξάρτητα από το είδος του εγκλήματος που έχει υποστεί)¹².

Η γενικότερη τάση για την ικανοποίηση των αναγκών των παθόντων στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας δεν είναι ασφαλώς κατακριτέα. Οι επικρίσεις εκκινούν τη στιγμή που το αίτημα για την ενίσχυση του ρόλου του παθόντος συνεπάγεται τη συρρίκνωση των δικαιωμάτων του προσώπου εναντίον του οποίου στρέφεται η ποινική κατηγορία¹³.

Αποτελεί, λοιπόν, διαρκές ζητούμενο η επίτευξη μιας αρμονικής ισορροπίας ανάμεσα στην προστασία του θύματος και στον σεβασμό των δικαιωμάτων του φερόμενου ως δράστη, ώστε η βελτίωση της θέσης του πρώτου να μην συνεπάγεται την καταστρατήγηση των δικαιωμάτων του δεύτερου και των βασικών αρχών της δίκαιης δίκης (άρ. 6 ΕΣΔΑ)¹⁴. Ειδικά ζητήματα ανακύπτουν για έναν αυτοτελή τομέα του ποινικού συστήματος, την ποινική δικαιοσύνη των ανηλίκων, όπου η διαπαιδαγώγηση και η πρόληψη της υποτροπής του δράστη αποτελούν μια κυρίαρχη νομοθετική στόχευση¹⁵. Στη Σύσταση Rec (2003) 20 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης επισημαίνεται ότι στους κύριους σκοπούς της ποινικής δικαιοσύνης των ανηλίκων θα πρέπει να περιλαμβάνεται - μεταξύ άλλων - η μέριμνα για τις ανάγκες και τα συμφέροντα των θυμάτων¹⁶.

Ο Έλληνας νομοθέτης επέλεξε - με τον Ν 3189/2003 - την ενεργή εμπλοκή του παθόντος στην ποινική διαδικασία προβλέποντας ένα αναμορφωτικό μέτρο που παραπέμπει στο πρότυπο της αποκαταστατικής ή επανορθωτικής δικαιοσύνης (restorative justice)¹⁷. Πρόκειται για τη συνδιαλλαγή δράστη και θύματος με τους επιμελητές ανηλίκων να δραματίζουν - όπως αναφέρεται στην εισηγητική έκθεση του Ν 3189/2003 - τον ρόλο του διαμεσολαβητή (mediator). Κατ' αυτό τον τρόπο, δόθηκε μια «αποκαταστατική» διάσταση στον επίσημο κοινωνικό έλεγχο των ανηλίκων¹⁸.

10. Βλ. Δαλακούρα Θ., Ο νέος Κώδικας Ποινικής Δικονομίας - Συνοπτική ερμηνεία κατ' άρθρο του Ν 4620/2010, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2020, σελ. 60 επ., Παπαδαμάκη Α., Ποινική δικονομία, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2019, σελ. 134 επ. και Ψαρούδα-Μπενάκη Α., Η θέση του θύματος στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης και ο θεσμός της πολιτικής αγωγής, στο Θεωρία και πράξη του ποινικού δικαίου, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2004, σελ. 291 επ.

11. Βλ. Ζαραφωνίτου Χ., Τιμωρητικότητα - Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008, σελ. 70 επ., της ίδιας, Από την ανταποδοτική στην αποκαταστατική δικαιοσύνη: Τιμωρητικότητα ή άμβλυνση των συγκρούσεων; στο Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου & Α. Χαλκιά (επιμ.), Η εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σελ. 120 επ., Δημόπουλου Χ., Εισηγήσεις εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008, σελ. 129 επ. και Δημόπουλου Χ., Κοσμάτου Κ., Λαγού Ν., Κώδικας δικαίου θυμάτων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006. Για την ιστορική εξέλιξη του θυματολογικού κινήματος σε διεθνές επίπεδο βλ. Βλάχου Β., Το θυματολογικό κίνημα: Διαμόρφωση, τάσεις και εξέλιξη, στο Β. Αρτινοπούλου (επιμ.), Νέα κοινωνικά κινήματα - Εγκληματολογική προσέγγιση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2000, σελ. 213 επ., Weed F., Certainty of justice - Reform in the crime victim movement, Aldine de Gruyter, New York, 1995, Friedman L., The crime victim movement at its first decade, Public Administration Review - Special Issue 1985, σελ. 790 επ., Mastrocinque J., An overview of the victims' rights movement: Historical, legislative, and research developments, Sociology Compass 2/2010, σελ. 95 επ. και Smith B., Trends in the victims' rights movement and implications for future research, Victimology 1/1985, σελ. 34 επ. Για την ελληνική εκδοχή του θυματολογικού κινήματος βλ. Artinopoulou V., Victims of crime in contemporary Greece, στο Α. Πιτσελά (επιμ.), Εγκληματολογικές αναζητήσεις - Τιμητικός τόμος για τον Στ. Αλεξιάδη, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 71 επ.

12. Βλ. Πανάγου Κ., Δικαιώματα και αρωγή των θυμάτων του εγκλήματος: Η Οδηγία 2012/29/ΕΕ ως εργαλείο για τη διαδικαστική δικαιοσύνη, την ορθολογική αντεγκληματική πολιτική και την κοινωνική δικαιοσύνη, Εγκληματολογία 1-2/2018, σελ. 88 επ. και τις εκεί παραπομπές.

13. Βλ. Αρτινοπούλου Β., Θυματολογία - Σύγχρονες προσεγγίσεις, στο Β. Αρτινοπούλου & Α. Μαγγανά, Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1996, σελ. 68,

όπως επίσης Klip A., On victim's rights and its impact on the rights of the accused, European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice 3/2015, σελ. 177 επ.

14. Βλ. Βλάχου Β., Τα δικαιώματα των θυμάτων στο κατώφλι του 21ου αιώνα, ΠοινΔικ 1/2001, σελ. 73, Πανάγου Κ., Αναζητώντας την ισορροπία ανάμεσα στα δικαιώματα του κατηγορουμένου και την προστασία του ανήλικου μάρτυρα: Η ελληνική νομοθεσία υπό το πρίσμα διεθνών και ευρωπαϊκών κειμένων αντεγκληματικής πολιτικής, Εγκληματολογία 1-2/2015, σελ. 101 επ. και τις εκεί βιβλιογραφικές αναφορές.

15. Βλ. Henning K., What's wrong with victims' rights in juvenile court?: Retributive versus rehabilitative systems of justice, California Law Review 97/2009, σελ. 1107 επ. και Bazemore G. & Leip L., Victim participation in the New Juvenile Court: Tracking judicial attitudes toward restorative justice reforms, Justice System Journal 2/2000, σελ. 199 επ.

16. Βλ. Πιτσελά Α., Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής (Διεθνή και ευρωπαϊκά) - Δίκαιο ανηλίκων, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 499 επ., 502.

17. Βλ. Papatheodorou T., Le droit pénal des mineurs en Grèce: entre évolution et réforme, Déviance et Société 4/2005, σελ. 487 επ. και Papadopoulou P., Restorative justice for minors in Greece: The impact of Act 3189/2003, VDM, Saarbrücken, 2010, σελ. 126, 149 επ.

18. Βλ. Artinopoulou V., Michael I., Kalviri C., Formal and informal restorative justice practices for juveniles in Greece, Youth Voice Journal 1/2012, σελ. 5 επ. Το συγκεκριμένο αναμορφωτικό μέτρο εισήχθη ρητά στην ελληνική νομοθεσία με τον Ν 3189/2003. Εντούτοις, όπως έχει επισημανθεί από την Εισαγγελέα Ξ. Δημητρίου-Βασιλοπούλου: «Εφαρμόζονταν [...] πριν ακόμα προβλεφθούν, θεσμοί όπως η διαμεσολάβηση, η παροχή κοινωφελούς εργασίας, η αποζημίωση του θύματος [...]. Με βάση την παλαιότερη νομοθεσία, τα προβλεπόμενα αναμορφωτικά μέτρα ήταν μόνον πέντε. Γινόνταν, όμως, εφαρμογή του άρθρου 122 παρ. 2 ΠΚ σύμφωνα με το οποίο ως πρόσθετα αναμορφωτικά μέτρα μπορούσαν να επιβληθούν «επιπλέον υποχρεώσεις που αφορούν τον τρόπο ζωής του ανήλικου ή τη διαπαιδαγώγησή του» [...]. Η εφαρμογή των μη προβλεπόμενων τότε αναμορφωτικών αυτών μέτρων γινόταν επί τη βάση

και τα ενδιαφέροντα του θύματος τέθηκαν στο προσκήνιο του εξεταζόμενου δικαικού κλάδου¹⁹.

Στην Οδηγία 2012/29/ΕΕ αποκρυσταλλώθηκε μια «θυματο-κεντρική προσέγγιση της επανορθωτικής δικαιοσύνης»²⁰. Στο άρ. 63 του Ν 4478/2017 (με τον οποίο μεταφέρθηκε η Οδηγία στην ελληνική έννομη τάξη) τέθηκαν ειδικές προϋποθέσεις για την εφαρμογή των αποκαταστατικών πρακτικών με στόχο την προφύλαξη του θύματος από δευτερογενή και επαναλαμβανόμενη θυματοποίηση και εκφοβισμό. Μεταξύ άλλων, προβλέφθηκε λ.χ. ότι οι επανορθωτικές διαδικασίες εφαρμόζονται μόνο αν κινούνται προς το συμφέρον του παθόντος και τα μέτρα αποσκοπούν να αποκαταστήσουν τη βλάβη που υπέστη και να αποφευχθεί η πρόκληση περαιτέρω ζημίας. Επίσης, τα μέτρα αυτά θα πρέπει να προσφέρονται από προσωπικό που θα έχει λάβει εκπαίδευση, ώστε να αναγνωρίζει τις μεταβλητές επιπτώσεις της προσφοράς στο θύμα και να αξιολογεί τις ιδιαίτερες ανάγκες του.

Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται να αναδειχθεί ότι, στο ιδιαίτερο πεδίο του ποινικού δικαίου των ανηλίκων, οι πρακτικές της αποκαταστατικής δικαιοσύνης θα πρέπει να αξιοποιούνται με στόχο την ουσιαστική διαπαιδαγώγηση των δραστών. Ταυτόχρονα, είναι δικαιοκρατικά επιβεβλημένο να λαμβάνεται κάθε μέριμνα, ώστε η εφαρμογή τέτοιων πρακτικών να μην παρεκκλίνει από τις βασικές αρχές της δίκαιης δίκης και τις δικονομικές εγγυήσεις για τον κατηγορούμενο. Εκτός των ανωτέρω, κρίνεται επίσης αναγκαία η εξέταση του αναμορφωτικού μέτρου της συνδιαλλαγής υπό ένα θυματο-κεντρικό πρίσμα²¹. Η υιοθέτηση μιας τέτοιας προσέγγισης συμβάλλει - όχι μόνο στην πρόληψη της δευτερογενούς θυματοποίησης και την πληρέστερη ικανοποίηση των αναγκών του παθόντος - αλλά και στην ενίσχυση του διαπαιδαγωγικού περιεχομένου της ποινικής διαδικασίας για τους ανήλικους δράστες με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την πρόληψη της υποτροπής τους. Σε αυτό το πλαίσιο, αναδεικνύονται οι ιδιαίτερες προκλήσεις που απαντούν για τη θωράκιση των δικαιωμάτων του θύματος σε ένα παιδοκεντρικό ποινικό σύστημα.

Εκτός των ανωτέρω, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης διατυπώνονται συγκεκριμένες προτάσεις αναφορικά με τη μεθοδολογία εργασίας των αρμόδιων επαγγελματιών του ποινικού συστήματος, δηλαδή των διαμεσολαβητών επιμελητών ανηλίκων. Οι προτάσεις αφορούν τόσο τις προ-

διαμεσολαβητικές συναντήσεις (κατά τη διάρκεια των οποίων, ο αρμόδιος διαμεσολαβητής καλείται να ενημερώσει τον παθόντα σχετικά με το εξεταζόμενο μέτρο και να διερευνήσει την πρόθεσή του να συμμετάσχει σε μια τέτοια διαδικασία) όσο και την κύρια φάση της συνδιαλλαγής (κατά την οποία λαμβάνει χώρα η πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπίδραση των μερών)²². Η ανάλυση βασίζεται στα (θεωρητικά) πρότυπα που έχουν αποκρυσταλλωθεί στο ισχύον νομικό πλαίσιο αναφορικά με τους ανήλικους δράστες (αναμορφωτικό πρότυπο, δικαιικό πρότυπο και αποκαταστατική δικαιοσύνη) και στη θεωρία της διαδικαστικής δικαιοσύνης. Επίσης, λαμβάνονται υπόψη οι επιταγές της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ σχετικά με τις προϋποθέσεις για την εφαρμογή επανορθωτικών πρακτικών στο ποινικό σύστημα. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο δικαίωμα ενημέρωσης του θύματος σχετικά με τη φύση και τις στοχεύσεις του αναμορφωτικού μέτρου, ενώ επίσης γίνεται μνεία σε πρακτικές που προσδίδουν εκέγγυα ουδετερότητας και αμεροληψίας στον ρόλο του διαμεσολαβητή²³.

II. Εννοιολογικά ζητήματα - Η συνδιαλλαγή δράστη και θύματος ως μια αποκαταστατική πρακτική

Είναι γνωστό ότι η αποκαταστατική δικαιοσύνη αποτελεί ένα πρότυπο που παρέχει συγκεκριμένες κατευθύνσεις αναφορικά με την απονομή της ποινικής δικαιοσύνης και την αντεγκληματική πολιτική ευρύτερα²⁴. Ρυθμίσεις που

αντίστοιχων ενημερώσεων που είχαμε από διεθνή συνέδρια. Βέβαια, η εφαρμογή επιπλέον των προβλεπόμενων τότε αναμορφωτικών μέτρων ακολουθούνταν μόνο στην Αθήνα. Στην επαρχία, αντίθετα, κυριαρχούσε άγνοια. Επομένως υπήρχε έντονη η ανάγκη συστηματοποίησης των εν λόγω αναμορφωτικών μέτρων και ένταξής τους στη σχετική νομοθεσία». Βλ. Δημητρίου-Βασιλοπούλου Ξ., Συνέντευξη, Έγκλημα και Τιμωρία - Crime and Punishment (Ενημερωτικό Δελτίο της ΕΕΕ) 2/2018, σελ. 3-4, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα www.hscriminology.gr.

19. Βλ. Pitsela A., Youth justice and probation, στο L. Cheliotis & S. Xenakis (επιμ.), Crime and punishment in contemporary Greece - International comparative perspectives, Peter Lang, Oxford, 2011, σελ. 508.

20. Βλ. van Dijk J., Victim-centred restorative justice, Restorative Justice: An International Journal 3/2013, σελ. 426 επ.

21. Βλ. Wemmers J.-A., Restorative justice for victims of crime: A victim-oriented approach to restorative justice, International Review of Victimology 1/2002, σελ. 43 επ.

22. Για τη μεθοδολογία της διαμεσολάβησης γενικότερα βλ. Θάνου Θ., Κολοφωτιά Σ., Χατζάκη Μ., Πιλοτική εφαρμογή της διαμεσολάβησης σε δημοτικό σχολείο, στο Θ. Θάνου (επιμ.), Η διαμεσολάβηση στο σχολείο και την κοινωνία, Πεδίο, Αθήνα, 2011, σελ. 49-50 και Ονησιφόρου Μ., Ειρηνική επίλυση συγκρούσεων - Εισαγωγή στη διαμεσολάβηση, Δίοδος, Αθήνα, 2003.

23. Πρβλ. επίσης Πανάγου Κ., Συνδιαλλαγή ανήλικου δράστη και θύματος - Το ελληνικό νομικό πλαίσιο υπό το πρίσμα της αποκαταστατικής θεωρίας, στον Τιμητικό Τόμο για τον Ν. Κουράκη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2016, σελ. 666 επ. και του ίδιου, Συνδιαλλαγή δράστη και θύματος στο ποινικό δίκαιο των ανηλίκων: Η αναγκαιότητα ενός διαδικαστικού πλαισίου, ΠοινΔικ 8-9/2017, σελ. 723 επ.

24. Βλ. Αλεξιάδη Σ., Η αποκαταστατική δικαιοσύνη: Μια άλλη αντιμετώπιση του 'εγκληματικού φαινομένου', στον Τιμητικό Τόμο για τον Μανωλεδάκη - Τ. II, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 991 επ., Symeonidou-Kastanidou E., Restorative justice as an alternative to penal sanctions, στο D. Brown, J. Turner, B. Weisser (επιμ.), The Oxford handbook of criminal process, Oxford University Press, Oxford-New York, 2019, σελ. 911 επ., Μαγγανά Α., Επανορθωτική δικαιοσύνη (restorative justice) ως μέσον επίτευξης της κοινωνικής ειρήνης, στο Το εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2004, σελ. 22 (όπου ειδική αναφορά στο «πρότυπο της επανορθωτικής δικαιοσύνης») και Σπινέλλη Κ., Έγκλημα χωρίς τιμωρία; Αρνητικές και θετικές επιπτώσεις της «ατιμωρησίας», ΠοινΧρ 2002, σελ. 593-4 (όπου ο όρος «επανορθωτικό πρότυπο»). Για την αποκαταστατική δικαιοσύνη ως μια «μορφή οργάνωσης του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης» βλ. Αλεξιάδη Σ., Εγκληματολογία, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 23. Η επανορθωτική δικαιοσύνη και η πρακτική της διαμεσολάβησης υπάγονται στις «εναλλακτικές μορφές απονομής δικαιοσύνης» σύμφωνα με την Λαμπροπούλου Έ., Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999, σελ. 295 επ. Για την αποκαταστατική δικαιοσύνη ως «πρότυπο αντεγκληματι-

παραπέμπουν σε αυτή τη λογική έχουν εισαχθεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες στις νομοθεσίες κρατών ανά τον κόσμο, ενώ μια νέα επαγγελματική ειδικότητα, αυτή του διαμεσολαβητή (mediator), έχει κάνει αισθητή την εμφάνισή της τόσο στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης όσο και σε εξω-ποινικά πλαίσια (όπως λ.χ. σχολικές κοινότητες και δήμους)²⁵. Όπως έχει επισημανθεί από τον Καθηγητή Α. Μαγγανά, πρόκειται για μια εκδοχή της αποκαλούμενης «συμμετοχικής δικαιοσύνης». Σύμφωνα με τον ίδιο: «Η συμμετοχική δικαιοσύνη έχει ως στόχο να συμμετάσχουν στη λύση του προβλήματος όλα τα άτομα που θίγονται από μία διαφορά [...]. Οι δύο κύριες μορφές της συμμετοχικής δικαιοσύνης είναι η επανορθωτική όσον αφορά τον ποινικό τομέα και η συναινετική όσον αφορά τον αστικό»²⁶.

Ο ορισμός που απαντά συχνότερα στη διεθνή βιβλιογραφία είναι αυτός του T. Marshall²⁷. Σύμφωνα με τον ίδιο, η αποκαταστατική δικαιοσύνη αποτελεί «μία διαδικασία μέσω της οποίας τα ενδιαφερόμενα μέρη μιας συγκεκριμένης παραβίασης του νόμου συγκεντρώνονται, ώστε να αντιμετωπίσουν συλλογικά όσα επακολουθούν της παραβίασης και τις συνέπειές της για το μέλλον»²⁸. Ένας αναλυτικότερος

(νομικός) ορισμός έχει δοθεί στην Οδηγία 2012/29/ΕΕ (άρ. 2). Εκεί διευκρινίζεται ότι με τον όρο αποκαταστατική δικαιοσύνη «νοούνται οιοσδήποτε διαδικασίες μέσω των οποίων το θύμα και ο δράστης μπορούν, εφόσον δώσουν την ελεύθερη συναίνεσή τους, να συμμετάσχουν ενεργά στην επίλυση των ζητημάτων που απορρέουν από την αξιόποινη πράξη με τη βοήθεια αμερόληπτου τρίτου». Ο ορισμός αυτός διατηρήθηκε στο άρ. 55 του Ν 4478/2017, δίχως να προσδιορίζεται με σαφήνεια ποιες από τις ήδη υφιστάμενες διατάξεις στο ελληνικό δίκαιο αναφέρονται σε «αποκαταστατικές πρακτικές»²⁹. Σε άλλους ορισμούς που απαντούν στη διεθνή βιβλιογραφία δίνεται έμφαση στις στοχεύσεις της επανορθωτικής δικαιοσύνης. Σε αυτές περιλαμβάνονται η παροχή εξηγήσεων και η έκφραση συγγνώμης από την πλευρά του δράστη, η επανένταξη στην κοινωνία, η επανόρθωση του «ρήγματος» στον κοινωνικό ιστό και η αποκατάσταση της βλάβης που προκλήθηκε μέσω της εγκληματικής συμπεριφοράς³⁰.

Η συνδιαλλαγή συνιστά ένα τυπικό παράδειγμα διαδικασίας που στοχεύει στη μεταφορά των στοχεύσεων της επανορθωτικής δικαιοσύνης στην πράξη³¹. Αποτελεί μια πολυφασική πρακτική. Περιλαμβάνει τη μεσολάβηση (mediation) ενός τρίτου προσώπου ανάμεσα στον δράστη και τον παθόντα με στόχο την αποκατάσταση της βλάβης μέσω αποζημίωσης ή/και τη συμφιλίωση των μερών³².

κής πολιτικής» βλ. Βιδάλη Σ., Πέρα από τα όρια - Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017, σελ. 26-7.

25. Βλ. Αρτινοπούλου Β., Επανορθωτική δικαιοσύνη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010, σελ. 16, της ίδιας, Η διαμεσολάβηση στο πλαίσιο της επανορθωτικής δικαιοσύνης, στο Θ. Θάνου (επιμ.), ό.π., σελ. 19, της ίδιας, Σχολική διαμεσολάβηση - Εκπαιδευοντας τους μαθητές στη διαχείριση της βίας και του εκφοβισμού, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010, της ίδιας, Από τη θεωρητική στην εφαρμοσμένη εγκληματολογία - Το παράδειγμα της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, στο Ν. Κουράκη, Χ. Ζαραφωνίτου, Χ. Τσουραμάνη, Ε. Χαϊνά (επιμ.), Εγκληματολογία: Διδασκαλία και έρευνα στην Ελλάδα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2011, σελ. 339 επ. (όπου ειδική αναφορά στην κοινοτική διαμεσολάβηση) και της ίδιας, Restorative justice in Greece, στο Α. Pitsela & Ε. Symeonidou-Kastanidou (επιμ.), Restorative justice in criminal matters - Comparative research in 11 European countries, Sakkoulas, Athens-Thessaloniki, 2013, σελ. 101 επ.
26. Βλ. Μαγγανά Α., Εναλλακτικές μορφές απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, ΠοινΔικ 3/2008, σελ. 302-3. Για τη συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική πρβλ. Ζαραφωνίτου Χ., "New" tendencies in prevention policy in Greece: Local crime prevention councils and the partnership model, στο Α. Μαγγανά (επιμ.), Τιμητικός Τόμος για την Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου - Τ. Β', Νομική Βιβλιοθήκη-Bruyland, Αθήνα 2003, σελ. 1563 επ., Παπαθεοδώρου Θ., Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005, σελ. 309 επ., Τσήτσουρα Α., Η συμμετοχή του κοινού στην αντεγκληματική πολιτική, Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας 1/1988, σελ. 32 επ. και Καραγιαννίδη Χ., Προς μια συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011.
27. Βλ. Newburn T., Criminology, Willan, Devon, 2007, σελ. 747.
28. Βλ. Marshall T., The evolution of restorative justice in Britain, European Journal of Criminal Policy & Research 4/1996, σελ. 37. Για τις ιστορικές καταβολές της αποκαταστατικής δικαιοσύνης βλ. Αρτινοπούλου Β., Επανορθωτική δικαιοσύνη, ό.π., σελ. 5 επ., Δημόπουλου Χ., Εισαγωγή στη θυματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006, σελ. 493 επ., Artinopoulou V. & Gavrielides T., Aristotle on restorative justice: Where the restorative justice and human rights movements meet (κοινοί τόποι), στο V. Artinopoulou & T. Gavrielides (επιμ.), Reconstructing restorative justice philosophy, Ashgate, Surrey, 2013, σελ. 25 επ., Braithwaite J., Restorative justice: As-

sessing optimistic and pessimistic accounts, στο M. Tornay & N. Morris (επιμ.), Crime and justice, Chicago University Press, Chicago, 1999, σελ. 1 επ., Gavrielides T., Restorative practices: From the early society to the 1970s, Internet Journal of Criminology 2011, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα www.internet-journalofcriminology.com, Considine J., Restorative justice: Healing the effects of crime, Ploughshares, Lyttleton, 1995, σελ. 1 επ. και Καρύδη Β., Αποκαταστατική δικαιοσύνη και η εμπειρία των λαϊκών δικαστηρίων στις ελεύθερες περιοχές της κατοικικής Ελλάδας, στον Τιμητικό Τόμο για τον Ι. Φαρσεδάκη - Τ. Ι, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010, σελ. 1179 επ. Για τον σασμό ως μια άτυπη αποκαταστατική πρακτική για την αντιμετώπιση της ζωοκλοπής στην Κρήτη πρβλ. Γκιόλμα Γ. & Τζουμάνη Α., Η ζωοκλοπή στην Κρήτη: Ένα παράδειγμα αποτυχίας στην εφαρμογή των ποινικών νόμων, στο Ν. Κουράκη (επιμ.), Αντεγκληματική πολιτική, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994, σελ. 348-9.

29. Είναι επίσης αξιοσημείωτη η διάταξη του άρ. 104 Β παρ. 2 του ισχύοντος Ποινικού Κώδικα (Ν 4619/2019), όπου καθιερώνεται ένας υποχρεωτικός (και όχι δυνάμει) λόγος για τη δικαστική άφεση της ποινής, εφόσον έχει ολοκληρωθεί επιτυχώς διαδικασία αποκαταστατικής δικαιοσύνης μεταξύ του υπαίτιου πλημμελήματος και του παθόντος. Εντούτοις, στο κείμενο της διάταξης δεν προσδιορίζεται η έννοια της αποκαταστατικής πρακτικής. Βλ. Χαλαραμπάκη Α., Ο Νέος Ποινικός Κώδικας - Συνοπτική ερμηνεία κατ' άρθρο του Ν 4619/2019, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2019, σελ. 110-1. Είναι, λοιπόν, αναγκαίο να εισαχθεί ένα εξειδικευμένο νομοθέτημα. Βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε. & Ναζίρη Ι., Το σύστημα ποινών στο ελληνικό ποινικό δίκαιο, ΠοινΧρ 2/2020, σελ. 81 επ.
30. Βλ. Αρτινοπούλου Β., Οι «γκρίζες ζώνες» της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, ΠοινΛογ 6/2008, σελ. 1560.
31. Βλ. Aertsen I., Mackay R., Pelikan C., Willemsens J., Wright M., Rebuilding community corrections - Mediation and restorative justice in Europe, Council of Europe, Strasbourg, 2004, σελ. 18, όπως επίσης Κουράκη Ν., Διαμεσολάβηση, συνδιαλλαγή και εξώδικη επίλυση ποινικών διενέξεων, στο Θ. Θάνου (επιμ.), ό.π., σελ. 141-2.
32. Βλ. Αλεξιάδη Σ., Η συνδιαλλαγή θύματος - δράστη, στο Α. Μαγγανά & Β. Αρτινοπούλου, ό.π., σελ. 199. Σε διεθνές επίπεδο,

Στηρίζεται στο διάλογο³³, στην έκφραση συναισθημάτων και ευρύτερα στην αλληλεπίδραση ανάμεσα στους «πρωταγωνιστές» της αξιόποινης πράξης³⁴. Σε γενικές γραμμές, απαρτίζεται από τρεις τουλάχιστον φάσεις:

- η προκαταρκτική φάση περιλαμβάνει την παραγγελία της διαδικασίας (συνήθως από δικαστική ή εισαγγελική αρχή). Ο επαγγελματίας που επιφορτίζεται με το καθήκον της διαμεσολάβησης (διαμεσολαβητής) οφείλει να προβεί στη συλλογή των αναγκαίων πληροφοριών σχετικά με την υπόθεση και να πραγματοποιήσει τις λεγόμενες «προ-διαμεσολαβητικές συναντήσεις» με τα μέρη. Κατά τη διάρκεια αυτών ενημερώνει τους «πρωταγωνιστές» της αξιόποινης πράξης αναφορικά με το περιεχόμενο και τις στοχεύσεις της διαδικασίας και προβαίνει στη ρύθμιση πρακτικών ζητημάτων (π.χ. ορίζει τον τόπο και τον χρόνο της συνδιαλλαγής),
- η κύρια φάση συνίσταται στην άμεση επικοινωνία δράστη και θύματος, η οποία περιλαμβάνει την έκφραση συναισθημάτων και σκέψεων από την πλευρά των μερών και την απολογία του δράστη. Η φάση αυτή καταλήγει (εφόσον τα μέρη το επιθυμούν) στην κατάρτιση μιας κοινής συμφωνίας αναφορικά με τη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης και το τι μέλλει γενέσθαι,
- κατά την τρίτη και τελευταία φάση, ο διαμεσολαβητής αξιολογεί τη διαδικασία και ενημερώνει τις αρμόδιες αρχές σχετικά με την έκβασή της. Στην ίδια φάση ανήκει η

εποπτεία της μελλοντικής πορείας του δράστη (ιδίως ως προς το εάν τήρησε τα συμφωνηθέντα)³⁵.

Τα παραπάνω συγκροτούν την αποκαλούμενη «άμεση διαμεσολάβηση» (direct mediation), όπου τα μέρη συνδιαλέγονται δια ζώσης. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, η εκδοχή της έμμεσης διαμεσολάβησης (indirect mediation)³⁶: ο διαμεσολαβητής επικοινωνεί ξεχωριστά με τα ενδιαφερόμενα μέρη με απώτερο στόχο την επίτευξη μια κοινής συμφωνίας αναφορικά με την αποκατάσταση της βλάβης. Καθώς περιορίζεται δραστηρίως η ευκαιρία της ενσυναίσθησης, η εν λόγω εκδοχή της συνδιαλλαγής δεν γίνεται αντιληπτή - από ορισμένους θεωρητικούς - ως μια «καθαρόαιμη» επανορθωτική πρακτική³⁷. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να είναι κανείς απόλυτος ως προς αυτό· η έκφραση των συναισθημάτων και η αλληλοκατανόηση δεν αποκλείεται να επιτυγχάνονται μέσω της αλληλογραφίας³⁸, ιδίως στις περιπτώσεις που το θύμα προτιμά να μην συναντήσει τον δράστη (λ.χ. όταν το αδίκημα φέρει μια ιδιαίτερη απαξία και συνεπάγεται έντονο μετα-τραυματικό άγχος)³⁹. Σε κάθε περίπτωση, η επανορθωτική δικαιοσύνη αντιμετωπίζεται συχνά ως μια θυματο-κεντρική απάντηση στο έγκλημα, καθώς επιφέρει την αναβάθμιση της θέσης του παθόντος στην ποινική διαδικασία. Ο τελευταίος δεν περιορίζεται στον ρόλο του μάρτυρα, αλλά συμβάλλει ενεργά στη διαμόρφωση της απόφασης σχετικά με την αποκατάσταση της βλάβης. Σε αυτό το πλαίσιο, δύναται να λάβει εξηγήσεις από τον δράστη με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την αντιμετώπιση των ψυχολογικών συνεπειών του εγκλήματος⁴⁰.

ο ρόλος του διαμεσολαβητή έχει ανατεθεί σε κοινωνικούς λειτουργούς, αστυνομικούς ή εθελοντές - μέλη της τοπικής κοινότητας όπου έλαβε χώρα η αξιόποινη πράξη. Βλ. *Bennett C.*, Taking the sincerity out of saying sorry: Restorative justice as ritual, *Journal of Applied Philosophy* 2/2006, σελ. 127 και *Stockdale K.*, Police understandings of restorative justice-the impact of rank and role, *Restorative Justice: An International Journal* 2/2015, σελ. 212. Για παράδειγμα, η διαμεσολάβηση στο νορβηγικό ποινικό σύστημα προσφέρεται από τους δήμους και αποκλειστικά σε τοπικό επίπεδο. Ο ρόλος του διαμεσολαβητή αναλαμβάνεται από ειδικά καταρτισμένους εθελοντές. Βλ. *Γαλανού Χ.*, Η διαμεσολάβηση στη Νορβηγία ως θεσμός επανορθωτικής δικαιοσύνης, στο Π. Ζαγούρα (επιμ.), Διεπιστημονικότητα, διεταιρικότητα και κοινωνική ένταξη του νεαρού παραβάτη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2011, σελ. 280-1. Το 2003, εφαρμόστηκε πιλοτικό πρόγραμμα στην Κύπρο, που περιλάμβανε την παροχή υπηρεσιών διαμεσολάβησης από ειδικά εκπαιδευμένους «Αστυνομικούς της γειτονιάς» σε υποθέσεις γειτονικών διαφορών ή διαφορών ανάμεσα στους δημότες και τις διοικητικές αρχές. Βλ. *Κουράκη Ν.*, Διαμεσολάβηση, συνδιαλλαγή και εξώδικη επίλυση ποινικών διενέξεων, ό.π., σελ. 154, όπως επίσης *Πανούση Γ.*, Για την ίδρυση υπηρεσίας «κοινωνικής διαμεσολάβησης» στο δήμο, στο Γ. Πανούση & Σ. Βιδάλη, Κείμενα για την αστυνόμευση και την αστυνομία, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001, σελ. 67 επ. και *Χατζηδημητρίου Μ.*, Εγκληματολογία - Η κοινωνική αστυνόμευση στην Κύπρο, Εν Τύποις, Λευκωσία, 2016, σελ. 262 επ.

33. Βλ. *Umbreit M. & Bradshaw W.*, Victim experience of meeting adult vs. juvenile offenders: A cross-national comparison, *Federal Probation* 4/1997, σελ. 33 επ. και *Umbreit M., Coates R., Vos B.*, Victim-offender mediation: Three decades of practice and research, *Conflict Resolution Quarterly* 1-2/2004, σελ. 279 επ.
34. Βλ. *Rossner M.*, Reintegrative ritual, στο S. Karstedt, R. Coates, H. Strang (επιμ.), *Emotions, crime and justice*, Hart, Oxford, 2011, σελ. 170 και *Rossner M. & Meher M.*, Emotions in ritual theories, στο J. Stets & J. Turner (επιμ.), *Handbook of the sociology of emotions II*, Springer, Dordrecht, 2014, σελ. 210 επ.

35. Βλ. *Mestitz A.*, A comparative perspective on victim-offender mediation with youth offenders throughout Europe, στο A. Mestitz & S. Ghetti (επιμ.), *Victim-offender mediation with youth offenders in Europe - An overview and comparison of 15 countries*, Springer, Dordrecht, 2005, σελ. 12, *Barton C.*, *Restorative justice*, Hawkins Press, Sydney, 2003, σελ. 79 επ. και *Shapland J. et al.*, Situating restorative justice within criminal justice, *Theoretical Criminology* 4/2006, σελ. 505 επ.
36. Βλ. *Shapland J., Robinson G., Sorsby A.*, *Restorative justice in practice: Evaluating what works for victims and offenders*, Routledge, Oxon, 2011, σελ. 98-9.
37. Βλ. *van Ness D. et al.*, *Introducing restorative justice*, στο A. Morris & G. Maxwell (επιμ.), *Restorative justice for juveniles*, Hart, Oxford, 2001, σελ. 3 επ.
38. Βλ. *Liebmann M.*, *Restorative justice - How it works*, Jessica Kinsley, London, 2007, σελ. 76-7.
39. Σύμφωνα με το άρ. 63 παρ. 1 του Ν 4478/2017: «Στο θύμα που προτιμά να μην συναντήσει τον δράστη, δίνεται η επιλογή της έμμεσης διαμεσολάβησης».
40. Βλ. *Umbreit M.*, *The handbook of victim offender mediation*, Jossey-Bass, San Francisco, 2001, σελ. xxvii, *Goodey J.*, *Victims and victimology: Research, policy and practice*, Pearson Longman, Harlow, 2005, σελ. 183 επ., *Hoyle C. & Zedner L.*, *Victims, victimization, and criminal justice*, στο M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (επιμ.), *The Oxford handbook of criminology*, Oxford University Press, Oxford-New York, 2007, σελ. 484 επ., *Newburn T.*, ό.π., σ. 748 επ. και *Krapac D.*, The position of the victim in criminal justice: A restrained central and eastern European perspective on the victim-offender mediation, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 3/1995, σελ. 230 επ.

III. Οι στοχεύσεις του αναμορφωτικού μέτρου με βάση τις νομοθετικές επιλογές: Το ποινικό δίκαιο των ανηλίκων ως ένα αμάλγαμα ποινολογικών προτύπων

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η ελληνική ποινική νομοθεσία των ανηλίκων αντανάκλα έναν συγκερασμό ανάμεσα στο προνοιακό / αναμορφωτικό και στο δικαιοκτικό πρότυπο⁴¹. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι τα αναμορφωτικά μέτρα επιβάλλονται στους ανηλίκους με γνώμονα την πράξη που έχουν τελήσει, αλλά και τις ιδιαίτερες ανάγκες τους. Για τον σκοπό αυτό διενεργείται από τους επιμελητές ανηλίκων η έρευνα σχετικά με την προσωπικότητα και τις συνθήκες διαβίωσης των κατηγορουμένων. Κατά την ακροαματική διαδικασία, οι αρμόδιοι δικαστικοί λειτουργοί δεν δίνουν έμφαση μόνο στην αξιολόγηση του διαθέσιμου αποδεικτικού υλικού· αντίθετα, διερευνούν τις συνθήκες διαβίωσης του κατηγορούμενου κατά την εκδίκαση της υπόθεσης και λαμβάνουν υπόψη τις τελευταίες προκειμένου να διαμορφώσουν την τελική τους απόφαση. Όταν απευθύνονται στον κατηγορούμενο, οι εφαρμοστές του νόμου χρησιμοποιούν συχνά μια λιγότερο επίσημη γλώσσα και μη νομικούς όρους⁴². Εντούτοις, η παρέμβαση των φορέων του ποινικού συστήματος οφείλει να μην επεκτείνεται σε κάθε πτυχή της προσωπικότητας και της ιδιωτικής ζωής του ανηλίκου, αλλά να επιδιώκεται «τόση διαπαιδαγώγηση όση είναι αναγκαία»⁴³. Το δικαιοκτικό πρότυπο συνηγορεί ακόμη στο ότι η διαπαιδαγώγηση δεν θα πρέπει να επιδιώκεται άνευ ορίων και κατά παρέκκλιση των βασικών αρχών της δίκαιης δίκης (άρ. 6 ΕΣΔΑ). Στην εθνική νομοθεσία κατοχυρώνονται τα δικονομικά δικαιώματα των ανηλίκων κατηγορουμένων, ενώ η ποινική τους μεταχείριση υπόκειται στον σεβασμό της αρχής της αναλογικότητας (ανάμεσα στην τελεσθείσα πράξη και στο περιεχόμενο της δικαστικής απόφασης)⁴⁴.

Εκτός των ανωτέρω, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η διαδικασία της συνδιαλλαγής συνεπάγεται ότι το θύμα εμπλέκεται ενεργά στη διευθέτηση των επιπτώσεων της πράξης με απώτερο στόχο την πρόληψη της υποτροπής του δράστη. Έτσι, το συγκεκριμένο αναμορφωτικό μέτρο δηλώνει επίσης την υιοθέτηση του προτύπου της αποκαταστατικής δικαιοσύνης από τον Έλληνα νομοθέτη, η οποία εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της συμμετοχικής δικαιοσύνης και της συμμετοχικής αντεγκληματικής πολιτικής⁴⁵. Επομένως, η νομοθεσία σχετικά τους ανήλικους δράστες αποκρυσταλώνει εν τέλει ένα κράμα ποινολογικών προτύπων: του προνοιακού / αναμορφωτικού, του δικαιοκτικού και της αποκαταστατικής δικαιοσύνης⁴⁶.

Με βάση τα παραπάνω, ο Έλληνας νομοθέτης έχει συνθέσει έννοιες και προσεγγίσεις από διάφορα θεωρητικά πρότυπα με αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ενός ιδιαίτερου και εν μέρει διακριτού από τα συστατικά του στοιχεία νομοθετικού μοντέλου. Όπως έχει εύστοχα επισημανθεί από την Εγκληματολόγο και Επιμελήτρια Ανηλίκων Π. Ζαγούρα, στην ποινική δικαιοσύνη των ανηλίκων εφαρμόζεται ένα «ολοκληρωμένο μοντέλο μεταχείρισης» όπου «τα πρότυπα πρόνοιας, δικαιοσύνης και συμμετοχής εφαρμόζονται στην εκλεκτική τους σύζευξη, ώστε όχι μόνο εμπλουτίζουν με τα διακριτά χαρακτηριστικά τους τη διαδικασία της μεταχείρισης αλλά και αλληλοδιαπλέκονται, με αποτέλεσμα να συνυπάρχουν όχι στην αμιγή τους μορφή το καθένα αλλά επηρεασμένα από τη δυναμική των άλλων [...]»⁴⁷.

Σε ό,τι αφορά το ειδικό θέμα της παρούσας μελέτης, η συμπερίληψη της συνδιαλλαγής στον κατάλογο των αναμορφωτικών μέτρων υποδεικνύει τη διαπαιδαγώγηση του δράστη ως βασική στόχευση της διαδικασίας. Το πρότυπο της επανορθωτικής δικαιοσύνης καλείται εκ των συνθηκών να προσαρμοστεί (και εν τέλει να λάβει μια ιδιαίτερη εκδοχή) στο πεδίο του ποινικού δικαίου των ανηλίκων, ώστε να εξυπηρετεί τη διαπαιδαγώγηση και κατ' επέκταση την απο-

41. Βλ. Κουράκη Ν., Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων, ό.π., σελ. 463 επ. και Κρανιδιώτη Μ., Παπανικολάου Α.-Ε., Δανδουλάκη Σ., Προκαταρκτική διερεύνηση σε αποφάσεις του δικαστηρίου ανηλίκων υπό το πρίσμα του δικαιοκτικού και προνοιακού προτύπου, Νομική Επιθεώρηση 33/2006, σελ. 15 επ. Για το αναμορφωτικό / προνοιακό και το δικαιοκτικό πρότυπο γενικότερα βλ. Τζαννετάκη Τ., Πρότυπα ποινικής καταστολής. Θέσεις και αντιθέσεις, στο Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου & Α. Χαλκιά (επιμ.), ό.π., σελ. 187 επ., της ίδιας, Πρότυπο δικαιοκτικό, στο Κ. Σπινέλλη, Ν. Κουράκη, Μ. Κρανιδιώτη (επιμ.), Λεξικό εγκληματολογίας, Τόπος, Αθήνα, 2018, σελ. 958 επ. και Ζαγούρα Π., Πρότυπο προνοιακό, στο Κ. Σπινέλλη, Ν. Κουράκη, Μ. Κρανιδιώτη (επιμ.), ό.π., σελ. 964 επ.

42. Βλ. Φασούλα Ε., Παπαγεωργίου Α., Ζαγούρα Π., Το επικοινωνιακό πλαίσιο στην ποινική δίκη του ανηλίκου, στο Ν. Κουράκη (επιμ.), Τιμητικός Τόμος εις μνήμην καθηγητή Χρίστου Δέδε, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2013, σελ. 607 επ.

43. Βλ. Ζαγούρα Π., Ο εγκληματολόγος, επιμελητής ανηλίκων, ό.π., σελ. 199.

44. Βλ. Κουράκη Ν., Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων, ό.π., σελ. 403 επ., Σπινέλλη Κ., Πρότυπο πρόνοιας, πρότυπο δικαιοσύνης και οι Κανόνες του Πεκίνου, στο Λ. Μπεζέ (επιμ.), Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990, σελ. 173 επ. και Σπινέλλη Κ. & Τρωιάνου Α., Δίκαιο ανηλίκων - Ποινικές ρυθμίσεις και εγκληματολογικές προεκτάσεις, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992, σελ. 41 επ.

45. Βλ. Ζαγούρα Π., Εισαγωγή, στο Π. Ζαγούρα (επιμ.), ό.π., σελ. 17 επ., της ίδιας, Ο εγκληματολόγος, επιμελητής ανηλίκων, ό.π., σελ. 195 (υποσ. 5), 200, Χαλκιά Α., Στάσεις απέναντι στη συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική σε περιοχές με διαβάθμιση εγκληματικότητας στην Αθήνα, Εγκληματολογία 1-2/2014, σελ. 66 επ. και της ίδιας, Αντεγκληματική πολιτική και συμμετοχή των πολιτών, Διόνικος, Αθήνα, 2017, σελ. 44 επ., όπου οι πρακτικές της αποκαταστατικής δικαιοσύνης υπάγονται - από κοινού με τη σύσταση των Τοπικών Συμβουλίων Πρόληψης της Παραβατικότητας - στις εφαρμογές της συμμετοχικής αντεγκληματικής πολιτικής. Για τη λειτουργία των εν Συμβουλίων βλ. Ζαραφωνίτου Χ., Local crime prevention councils and the partnership model in Greece, Community Safety Journal 1/2004, σελ. 23 επ., Κουράκη Ν., Η συμμετοχή των πολιτών στην αντιμετώπιση του εγκλήματος και τα τοπικά συμβούλια πρόληψης της παραβατικότητας, Ποινολογ 2/2005, σελ. 393 επ., Παπαθεοδώρου Θ., Τα τοπικά συμβούλια πρόληψης της εγκληματικότητας, ένα όργανο συμμετοχικής αντεγκληματικής πολιτικής, ΠοινΔικ 6/1999, σελ. 602 επ. και Σπινέλλη Κ. & Τσίνα Κ., Συμβούλια πρόληψης της εγκληματικότητας και τοπικές κοινωνίες: Μια μορφή αποκεντρωμένης πρόληψης, Ποινολογ 1/2002, σελ. 363 επ.

46. Βλ. Γασπαρινάτου Μ., ό.π., σελ. 173.

47. Βλ. Ζαγούρα Π., Ανηλικοί παραβάτες, ανήλικοι σε κίνδυνο: Νομικό πλαίσιο και εφαρμογές, Προφορική εισήγηση στο Επιστημονικό Συμπόσιο με θέμα «Όταν κινδυνεύουν τα παιδιά», Παιδικά Χωριά SOS Ελλάδος, Αθήνα, 15-16.10.2010 και της ίδιας, Ο εγκληματολόγος, επιμελητής ανηλίκων, ό.π., σελ. 194 επ.

χή του δράστη από την τέλεση αξιόποινων πράξεων⁴⁸. Την ίδια στιγμή θα πρέπει να «φιλτραριστεί» από τις βασικές αρχές του δικαιοκτικού προτύπου, ώστε η συνδιαλλαγή να μην παρεκκλίνει από τις βασικές αρχές της δίκαιης δίκης και τις δίκονομικές εγγυήσεις για τον κατηγορούμενο⁴⁹.

Κατά τα λοιπά, αξίζει να επισημανθεί ότι ο νομοθέτης έχει προβεί στη συγκεκριμενοποίηση των στοχεύσεων της συνδιαλλαγής. Σε πρώτη φάση έχει συμπεριλάβει την έκφραση συγγνώμης στους ρητούς σκοπούς της συνδιαλλαγής. Έτσι, η έκφραση των συναισθημάτων καθίσταται μια βασική παράμετρος στην εφαρμογή του ποινικού δικαίου⁵⁰. Με βάση το άρ. 63 παρ. 1 του Ν 4478/2017, τα τελευταία μπορούν να εκφραστούν τόσο δια ζώσης όσο και μέσω επιστολών. Οι απολογητικές εξηγήσεις έγκεινται στην καρδιά της αποκαταστατικής φιλοσοφίας⁵¹. Η απολογία αποτελεί μια συμβολική μορφή επανόρθωσης⁵², που εκτιμάται ότι συμβάλλει στην ηθική ικανοποίηση του παθόντος και στην πρόληψη της υποτροπής του δράστη⁵³. Σε γενικές γραμμές, περιλαμβάνει την ανάληψη της ευθύνης από τον δράστη για την αξιόποινη πράξη και την έκφραση λύπης αναφορικά με τις συνέπειές της⁵⁴. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η

συνδιαλλαγή κατατείνει στο να εμπεδώσει ο ανήλικος την αρετή της υπευθυνότητας⁵⁵, γεγονός που αναγνωρίζεται ως ένα βασικό εργαλείο για την επίτευξη της κοινωνικοποίησής του⁵⁶.

Εκτός των ανωτέρω, η συνδιαλλαγή στοχεύει - με βάση τη γραμματική ερμηνεία του άρ. 122 ΠΚ - στην «εν γένει εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης». Συνεπώς, η διαδικασία δεν εξαντλείται σε μια τυπική λεκτική έκφραση της μετάνοιας του δράστη. Κάτι τέτοιο δεν αποκλείεται να οδηγούσε στην τήρηση μιας υποκριτικής στάσης. Αντίθετα, η επικοινωνιακή διαδικασία της συνδιαλλαγής διαθέτει ως στόχευση την απόκτηση συνείδησης αναφορικά με τον άδικο χαρακτήρα της πράξης⁵⁷. Η διευθέτηση δεν αποκλείεται να περιλαμβάνει την καταβολή (χρηματικής ή υλικής) αποζημίωσης προς το θύμα. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να προβεί κανείς στην ακόλουθη επισήμανση: η αποζημίωση συνιστά επίσης ένα αυτοτελές μέτρο που μπορεί να επιβληθεί από το αρμόδιο δικαστήριο, δίχως να αποτελεί απόρροια μιας συνδιαλλαγής⁵⁸. Σε κάθε περίπτωση, το εν λόγω μέτρο δεν ταυτίζεται με την αποζημίωση όπως νοείται στο αστικό δίκαιο⁵⁹. Τέτοιες αξιώσεις του παθόντος δεν δύναται να προταθούν στο πλαίσιο της ποινικής δίκης, αλλά μόνο στο πλαίσιο της διαδικασίας που διεξάγεται στα πολιτικά δικαστήρια. Εν προκειμένω, το ποσό που επιβάλλεται από το δικαστήριο ανηλίκων οφείλει να μην είναι υπέρογκο και να μην υπερβαίνει τις δυνάμεις του δράστη⁶⁰. Αντίθετα, ενδείκνυται να παρέχεται από τους προσωπικούς πόρους του ανηλίκου (άρ. 135 ΑΚ)⁶¹. Σε διαφορετική περίπτωση, το μέτρο ευνοεί τους δράστες που προέρχονται από οικονομικά εύρωστες οικογένειες και κατατείνει σε βάρος των κηδεμόνων τους⁶². Μια μελλοντική αναθεώρηση της ποινι-

48. Βλ. *Kilchling M.*, Victim-offender mediation with juvenile offenders in Germany, στο *A. Mestitz & S. Ghetti* (επιμ.), ό.π., σελ. 229 επ. Για τις αποκαταστατικές πρακτικές ως μέσο πρόληψης της υποτροπής βλ. *Claes B. & Shapland J.*, Desistance from crime and restorative justice, *Restorative Justice: An International Journal* 3/2016, σελ. 302 επ. και *Marsh B. & Maruna S.*, Desistance and restorative justice: learning from success stories of Northern Ireland's Youth Justice Agency, *Restorative Justice: An International Journal* 3/2006, σελ. 369 επ.

49. Βλ. *Eliaerts C. & Dumortier E.*, Restorative justice for children: In need of procedural safeguards and standards, στο *E. Weitekamp & H.-J. Kerner* (επιμ.), *Restorative justice: Theoretical foundations*, Willan, Devon, 2002, σελ. 204 επ.

50. Βλ. *Karstedt S.*, Emotions and criminal justice, *Theoretical Criminology* 3/2002, σελ. 299 επ., *Harris N. et al.*, Emotional dynamics in restorative conferences, *Theoretical Criminology* 2/2004, σελ. 191 επ. και *van Stokkom B.*, Moral emotions in restorative justice conferences: Managing shame, designing empathy, *Theoretical Criminology* 3/2002, σελ. 339 επ.

51. Βλ. *Strang H. & Sherman L.*, Repairing the harm: Victims and restorative justice, *Utah Law Review* 1/2003, σελ. 15 επ., *Retzinger S. & Scheff T.*, Strategy for community conferences: Emotions and social bonds, στο *B. Galaway & J. Hudson* (επιμ.), *Restorative justice: International perspectives*, Criminal Justice Press, New York, 1996, σελ. 317 και *Armour M. & Umbreit M.*, Violence, restorative justice and forgiveness: Dyadic forgiveness and energy shifts in restorative justice dialogue, *Jessica Kingsley*, London, 2018, σελ. 15 επ.

52. Βλ. *Braithwaite J.*, *Restorative justice & responsive regulation*, Oxford University Press, Oxford, 2002, σελ. 52, *Dignan J.*, Understanding victims and restorative justice, *Open University Press, Berkshire*, 2005, σελ. 136, *Johnstone G.*, Restorative justice, shame and forgiveness, *Liverpool Law Review* 2/1999, σελ. 197 επ. και *Daly K. & Proietti-Scifoni G.*, Reparation and restoration, στο *M. Tonry* (επιμ.), *The Oxford handbook of crime and criminal justice*, Oxford University Press, Oxford, 2011, σελ. 217.

53. Βλ. *Petrucchi C.*, Apology in the criminal justice setting, *Behavioral Sciences and the Law* 4/2002, σελ. 337 επ.

54. Βλ. *Foley T.*, Developing restorative justice jurisprudence: Rethinking responses to criminal wrongdoing, *Routledge*, London, 2016, σελ. 69, όπως επίσης *Braithwaite J.*, Accountability and responsibility through restorative justice, στο *M. Dowdle*

(επιμ.), *Rethinking public accountability*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, σελ. 35 επ. και *Δημητρίου Κ.*, Τα αναμορφωτικά και θεραπευτικά μέτρα για τους ανήλικους παραβάτες, στο *Κ. Σπινέλλη* (επιμ.), *Στηρίζοντας τον ανήλικο παραβάτη*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007, σελ. 65-6.

55. Βλ. *Χαραλαμπίκη Α.*, Σύνοψη ποινικού δικαίου - Γενικό Μέρος II, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2012, σελ. 150-1.

56. Βλ. *Σακκαλή Δ.*, Διευθετήσεις: Μια προσέγγιση στα θέματα συμφιλίωσης και αποζημίωσης από αξιόποινες πράξεις, στο *Ν. Κουράκη* (επιμ.), *Αντεγκληματική πολιτική*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994, σελ. 215.

57. Βλ. *Μυλωνόπουλου Χ.*, Η «ικανοποίηση του παθόντος» και η «ποινική συνδιαλλαγή» στο Ν 3904/2010, *ΠοινΔικ* 1/2011, σελ. 56.

58. Βλ. *Πανταζή-Μελίστα Ε.*, Αναμορφωτικά μέτρα - Η επιρροή αυτών στην ψυχική υγεία του ανηλίκου και στην πρόληψη της παραβατικότητας, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2013, σελ. 141.

59. Βλ. *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 55-6.

60. Βλ. *Πιτσελά Α.*, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, ό.π., σελ. 225 και *Κουράκη Ν.*, Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων, ό.π., σελ. 504, υποσ. 13.

61. Βλ. *Πιτσελά Α.*, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, ό.π., σελ. 225.

62. Βλ. *Συκιώτου Α.*, Η ποινική διαμεσολάβηση ως μορφή De jure αποποινικοποίησης, στο *Σ. Γεωργούλα* (επιμ.), *Η εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα - Τιμητικός Τόμος για τον Στέργιο Αλεξιάδη*, ΚΨΜ, Αθήνα, 2007, σελ. 320 και *Πιτσελά Α.*, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, ό.π., σελ. 225-6.

κής νομοθεσίας ενδείκνυται να περιλαμβάνει τη θέσπιση ενός ανώτατου χρηματικού ποσού, το οποίο δεν θα πρέπει να υπερβαίνει το επιβαλλόμενο ποσό της αποζημίωσης.

IV. Το στάδιο εφαρμογής του μέτρου στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας

Η συνδιαλλαγή έχει υποστηριχθεί βάσιμα ότι αποτελεί το πλέον «κατάλληλο μέτρο για την εφαρμογή της κατά παρέκκλιση διαδικασίας», καθώς εκτιμάται πως «ο εγγύτερος προς την τέλεση της πράξης χρόνος είναι ο καταλληλότερος προκειμένου ο ανήλικος να συνειδητοποιήσει τη βλάβη που υπέστη το θύμα, να συναισθανθεί το μέρος της ευθύνης του και να εμπλακεί σε μια ουσιαστική διαπαιδαγωγική διαδικασία»⁶³. Πράγματι, η συνδιαλλαγή περιλαμβάνεται στα μέτρα που επιτρέπεται να επιβληθούν με εισαγγελική διάταξη κατ' εφαρμογή του άρ. 46 ΚΠΔ (Ν 4620/2019)⁶⁴. Εκεί προβλέπεται ότι αν ανήλικος τελήσει αξιόποινη πράξη, η οποία είναι πλημμέλημα, ο εισαγγελέας μπορεί να αποσχει από την άσκηση της ποινικής δίωξης αν κρίνει, ερευνώντας τις περιστάσεις υπό τις οποίες τελέστηκε η πράξη και την όλη προσωπικότητα του ανήλικου, ότι η άσκηση της δεν είναι αναγκαία για να συγκρατηθεί ο ανήλικος από την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων. Παρά την αποχή από την ποινική δίωξη, στον ανήλικο μπορεί να επιβληθούν με διάταξη του εισαγγελέα ένα ή περισσότερα από τα αναμορφωτικά μέτρα που προβλέπονται στις περ. α' έως και ια' του άρθρου 122 παρ. 1 ΠΚ. Στη Σύσταση Rec (2003) 20 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης επισημαίνεται ότι η εναλλακτική διευθέτηση μιας υπόθεσης «πρέπει [...] καταρχήν, να εφαρμόζεται μόνο στις περιπτώσεις, στις οποίες η ευθύνη αναλήφθηκε αυτοβούλως». Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τη Σύσταση (87) 20, είναι αναγκαίο να «εξασφαλίζεται η συναίνεση του ανήλικου για τα μέτρα από τα οποία εξαρτάται η αποχή από την τυπική διαδικασία»⁶⁵. Με βάση τα παραπάνω, ο ανήλικος θα πρέπει να έχει αποδεχθεί την τέλεση της αποδιδόμενης σε αυτόν πράξης και να συναινεί στην υλοποίηση της συνδιαλλαγής⁶⁶.

Ωστόσο, η εξεταζόμενη πρακτική δεν συνεπάγεται σε κάθε περίπτωση την παρέκκλιση από την τυπική ποινική διαδικασία. Η συνδιαλλαγή περιλαμβάνεται στα κύρια αναμορφωτικά μέτρα (άρ. 122 ΠΚ). Ως εκ τούτου εφαρμόζεται - κατά κανόνα - με δικαστική απόφαση⁶⁷. Στο πλαίσιο

των γενικότερων καθηκόντων του, ο αρμόδιος επιμελητής ανήλικων δύναται να διερευνήσει κατά την προδικασία τις προοπτικές εφαρμογής του αναμορφωτικού μέτρου και να συμπεριλάβει το τελευταίο στην πρόταση που διατυπώνει προς τον εφαρμοστή του δικαίου. Σε αυτή την περίπτωση, είτε εφαρμόζεται επί τόπου στο ακροατήριο⁶⁸ είτε - κατά το ορθότερο - «επιβάλλεται από το δικαστήριο, το οποίο και ξεκινά την υλοποίησή του, ωστόσο στη συνέχεια εκτελείται από τον επιμελητή ανήλικων»⁶⁹.

Με βάση τη γενική διάταξη του άρ. 122 παρ. 2 εδ. Β', η συνδιαλλαγή δύναται κατ' εξαίρεση να επιβληθεί από κοινού με έτερα αναμορφωτικά μέτρα, εφόσον κάτι τέτοιο συμβαδίζει με το συμφέρον και τις ανάγκες του ανήλικου. Επί παραδείγματι, δεν αποκλείεται να τεθεί συνδυαστικά με την ανάθεση της επιμέλειάς του στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανήλικων, ώστε ο αρμόδιος επιμελητής να είναι σε θέση να παρακολουθήσει την πορεία του κατόπιν της ολοκλήρωσης της διαμεσολάβησης⁷⁰. Εφόσον οι στοχεύσεις της τελευταίας δεν επιτευχθούν και κάτι τέτοιο κριθεί ότι συμπλέει με τα συμφέροντα του ανήλικου, δύναται επίσης να ενεργοποιηθεί η διαδικασία που προβλέπεται στο άρ. 124 ΠΚ σχετικά με τη μεταβολή των αναμορφωτικών μέτρων και το μέτρο της συνδιαλλαγής να αντικατασταθεί με άλλο, που κρίνεται ότι προσιδιάζει στις ιδιαίτερες ανάγκες του ανήλικου⁷¹.

Η ως άνω εκδοχή της συνδιαλλαγής έχει κριθεί ότι συνιστά ένα «παράδοξο», δεδομένου ότι αντιφάσκει στη στόχευση της εξώδικης διευθέτησης των συνεπειών της άδικης πράξης⁷². Ταυτόχρονα καθιερώνει μια νομοθετική αλλοίωση του προτύπου της επανορθωτικής δικαιοσύνης, μιας και η συνδιαλλαγή δεν νοείται να επιβάλλεται υποχρεωτικά από το δικαστήριο (δίχως να έχει διερευνηθεί η σχετική βούληση του δράστη και του θύματος)⁷³. Για τον λόγο αυτό, όπως προβλέπεται ρητά στην Οδηγία 2012/29/ΕΕ (άρ. 2, 12), η εφαρμογή του μέτρου προϋποθέτει την ελεύθερη συ-

μοντέλο για μια στρατηγική αποκαταστατικής δικαιοσύνης στην Ευρώπη», στο Α. Πitseλά & Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου (επιμ.), Αποκαταστατική δικαιοσύνη σε ποινικές υποθέσεις, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2013, σελ. 229 και Αμοναχάκη Ι., Ο θεσμός της συνδιαλλαγής στην ποινική διαδικασία, στο Θ. Θάνου (επιμ.), ό.π., σελ. 175.

63. Βλ. Ζαγούρα Π., Κουράκη Ν., Σπινέλλη Κ., Προτάσεις για την εφαρμογή της αναμορφωμένης ποινικής νομοθεσίας των ανήλικων, στο Π. Ζαγούρα (επιμ.), ό.π., σελ. 612.

64. Βλ. Δημόπουλου Χ., Ανακριτική, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2018, σελ. 94-5, Μαργαρίτη Λ., Ανήλικοι δράστες και ποινικό (οικονομικό) κανονιστικό πλαίσιο, ΠοινΔικ 4/2006, σελ. 447-8 και Δαλακούρα Θ., Η αποχή από την ποινική δίωξη ως εναλλακτική μορφή περάτωσης της ποινικής διαδικασίας, ΠοινΧρ 5/2014, σελ. 321 επ.

65. Βλ. Πitseλά Α., Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής, ό.π., σελ. 502-3, 450-1, όπως επίσης Πανταζή-Μελίστα Ε., Η αποχή του εισαγγελέα από την ποινική δίωξη ανήλικου, στο Κ. Σπινέλλη (επιμ.), Στηρίζοντας τον ανήλικο παραβάτη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007, σελ. 104.

66. Επιπρόσθετα, η συνδιαλλαγή (όπως και άλλα αναμορφωτικά μέτρα) περιλαμβάνεται στους προβλεπόμενους περιοριστικούς όρους (άρ. 282 ΚΠΔ).

67. Βλ. Πitseλά Α., Τα συμπεράσματα της συγκριτικής έρευνας στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προγράμματος «Το 3Ε

68. Βλ. ΔικΑνηλίκωνΑθ 969/2011, Επιθεώρηση Μεταναστευτικού Δικαίου 1/2012, σελ. 90-1.

69. Βλ. Ευαγγελάτου Γ., Το δικαίο των ανήλικων δράστών, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σελ. 8.

70. Πρβλ. παραπάνω τα όσα αναφέρθηκαν σχετικά με τα κύρια στάδια μιας άμεσης συνδιαλλαγής.

71. Βλ. Μαργαρίτη Μ. & Μαργαρίτη Α., Ποινικός κώδικας: Ερμηνεία - Εφαρμογή, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2014, σελ. 359.

72. Βλ. Κοσμάτου Κ., Ειδικές διατάξεις για ανήλικους, στο Α. Χαραλαμπίκη (επιμ.), Ποινικός κώδικας - Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σελ. 976, Χάιδου Α., Εγκληματικότητα ανήλικων - Αιτιολογικές προσεγγίσεις, πρόληψη και κοινωνικός έλεγχος, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010, σελ. 77 και Πολυζωΐδου Β., Η ισχύουσα ποινική μεταχείριση των ανήλικων στην Ελλάδα, στο Α. Δαηλάτου, Υ. Μπιστούνα, Β. Πολυζωΐδου, Δίκαιο προστασίας ανήλικου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2016, σελ. 310-1.

73. Βλ. Αλεξιάδη Σ., Αποκαταστατική δικαιοσύνη, στο Α. Πitseλά & Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου (επιμ.), ό.π., σελ. 26 και Ραπαδοπούλου Ρ., ό.π., σελ. 155.

ναίνεση των μερών⁷⁴, την οποία μπορούν να ανακαλέσουν οποιαδήποτε στιγμή (μέχρι την κατάρτιση της κοινής συμφωνίας). Η δε διευθέτηση των συνεπειών θα πρέπει να νοηθεί ως εξώδικη επειδή ακριβώς δεν διεξάγεται από το δικαστήριο⁷⁵. Επομένως, ο όρος «εξώδικη» στο κείμενο της διάταξης του άρ. 122 ΠΚ ενδείκνυται να αντικατασταθεί με τον ακριβέστερο όρο «εξω-δικαστηριακή διευθέτηση των συνεπειών της πράξης». Παρά ταύτα, ο εφαρμοστής του δικαίου επικυρώνει ότι ο κατηγορούμενος έχει διαπράξει την αποδιδόμενη σε αυτόν πράξη, ενώ εγγυάται την προστασία των μερών από τα φαινόμενα της εκβίασης και των απειλών. Σε αυτό το πλαίσιο, το δικαστήριο είναι αυτό που εγγυάται εν τέλει τον σεβασμό της αρχής της νομιμότητας⁷⁶. Το γεγονός αυτό παρέχει εγγυήσεις για τη δίκαιη αντιμετώπιση ενός ανήλικου κατηγορούμενου⁷⁷.

Κατά τα λοιπά, η πρακτική των φορέων της ποινικής δικαιοσύνης έχει αναδείξει μια ειδική φόρμουλα για την εφαρμογή της συνδιαλλαγής στα κατ' έγκληση διωκόμενα αδικήματα, που ξεκινά κατόπιν της άσκησης της ποινικής δίωξης και ολοκληρώνεται στο ακροατήριο. Σε αυτό το μεσοδιάστημα λαμβάνει χώρα η συνδιαλλαγή - με πρωτοβουλία του αρμόδιου επιμελητή ανηλίκων και των μερών. Στη συνέχεια, ο παθών προβαίνει (ως συνέπεια αυτής της διαδικασίας) στην ανάκληση της έγκλησης, ο δε κατηγορούμενος αποδέχεται την εν λόγω ανάκληση κατά τα οριζόμενα στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (άρ. 55). Επομένως, το δικαστήριο δεν αποφαινεται για το εάν ο φερόμενος ως δράστης τέλεσε την πράξη. Θα πρέπει να παρατηρήσει κανείς ότι δεν πρόκειται για μια αυτούσια (τυπική) εφαρμογή του αναμορφωτικού μέτρου της συνδιαλλαγής, αλλά για μια πρακτική που αξιοποιεί τη λογική της επανορθωτικής δικαιοσύνης με βάση τις γενικές νομικές διατάξεις. Η ανάκληση της έγκλησης συνεπάγεται την αποφυγή του περαιτέρω ποινικού στιγματισμού του ανήλικου. Από την άλλη πλευρά, η άμεση σύνδεση της έκφρασης της συγγνώμης με την προοπτική της ανάκλησης δεν αποκλείεται να μεταδώσει ένα λανθασμένο μήνυμα στον ανήλικο δράστη. Ο τελευταίος ενδέχεται να θεωρήσει ότι κατάφερε με ένα «δικονομικό τέχνασμα» να απεμπλακεί από την ποινική διαδικασία, κάτι που παρεκκλίνει από τον διαπαιδαγωγικό προσανατολισμό της συνδιαλλαγής και του ποινικού δικαίου των ανηλίκων ευρύτερα⁷⁸.

74. Βλ. επίσης *Lambropoulou E.*, Alternative dispute resolution and restorative justice schemes for juvenile offenders in Greece, στον Τιμητικό Τόμο για την Κ.Δ. Σπινέλλη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010, σελ. 905 επ.

75. Βλ. *Σπινέλλη Κ.*, Άρθρα 121-133, στο Δ. Σπινέλλη (επιμ.), Συστηματική ερμηνεία του ποινικού κώδικα, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2005, σελ. 1444-5, όπου επισημαίνεται ότι ο «όρος “εξώδικη” υποδηλώνει ότι, αν και γίνεται μέσα στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης ανηλίκων, [το αναμορφωτικό μέτρο] δεν υλοποιείται από το δικαστήριο ανηλίκων». Έτσι και *Στεφανίδου Α.*, Ενδοοικογενειακή βία - Η έννοια της οικογένειας και η διαδικασία της ποινικής διαμεσολάβησης, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010, σελ. 81, υποσ. 144.

76. Βλ. *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 57.

77. Βλ. *Spinellis C.*, The juvenile justice system in Greece, στο V. Patané & C. Giostra (επιμ.), European juvenile justice systems - Vol. 1, Giuffrè, Milano, 2007, σελ. 191.

78. Βλ. *Πανάγου Κ.*, Ο ρόλος του επιμελητή ανηλίκων στη συνδιαλλαγή ανήλικου δράστη και θύματος: Σκέψεις για το πρόσωπο του διαμεσολαβητή, Νέοι, Έγκλημα και Κοινωνία (Έκδο-

V. Ο ρόλος και τα καθήκοντα των επιμελητών ανηλίκων

1) Η ενημέρωση του παθόντος υπό το πρίσμα της θεωρίας της διαδικαστικής δικαιοσύνης

Όπως έχει ήδη αναφερθεί στην εισαγωγή της παρούσας μελέτης, η δικαιοσύνη (fairness) της ποινικής διαδικασίας αποτελεί μια έννοια που αναφέρεται - με βάση τη θεωρία της διαδικαστικής δικαιοσύνης - στην εμπιστοσύνη των θυμάτων απέναντι στις αρμόδιες αρχές. Η τελευταία διαμορφώνεται όταν οι παθόντες διαπιστώνουν ότι οι φορείς του ποινικού συστήματος λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες και τη δυσχερή τους θέση. Σε αυτό το πλαίσιο, κατά την πρώτη τους επαφή με το ποινικό σύστημα είναι αναγκαίο να λαμβάνουν σαφή ενημέρωση σχετικά με τα δικαιώματά τους. Η διεθνής ερευνητική εμπειρία συνηγορεί στο ότι η έλλειψη ενημέρωσης προκαλεί εκνευρισμό στους παθόντες. Δημιουργεί επίσης την εντύπωση ότι οι φορείς του ποινικού συστήματος δεν επιδεικνύουν ενδιαφέρον για την εξέλιξη της υπόθεσης, ότι δεν αναγνωρίζουν τη βλάβη που έχουν υποστεί και ότι αντιμετωπίζονται ως πολίτες κατώτερης κατηγορίας⁷⁹.

Από την άλλη πλευρά, η ενημέρωση «θεραπεύει» ή έστω μετριάξει τυχόν απογοήτευση των θυμάτων απέναντι στο ποινικό σύστημα και ενισχύει την εμπιστοσύνη αυτών απέναντι στην ποινική δίκη⁸⁰. Στο δεύτερο κεφάλαιο του Ν 4478/2017 καθιερώνεται το δικαίωμα των παθόντων στην πληροφόρηση αναφορικά με τα επιμέρους στάδια της διαδικασίας και την εξέλιξη της υπόθεσης που τους αφορά. Οι εν λόγω διατάξεις αποκρυσταλλώνουν μια από τις βασικές κατευθύνσεις της θεωρίας της *διαδικαστικής δικαιοσύνης*, η οποία εν προκειμένω εξειδικεύεται ως *ενημερωτική δικαιοσύνη* (informational justice)⁸¹. Έτσι, καθίσταται σαφές ότι οι φορείς του ποινικού συστήματος οφείλουν να μην αντιμετωπίζουν τους παθόντες αποκλειστικά ως ένα εργαλείο για τη διερεύνηση της αλήθειας, αλλά να μεριμνούν ενεργά για την υποστήριξή τους και την αποφυγή της δευτερογενούς τους θυματοποίησης⁸².

ση του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου) 6/2012, σελ. 56, υποσ. 21 (όπου η παρουσίαση εμπειρικής έρευνας με τη συμμετοχή επιμελητών ανηλίκων). Πρβλ. επίσης την πρόταση της *Μουχίμογλου Δ.*, Η εφαρμογή των αναμορφωτικών μέτρων στην πράξη στα πλαίσια της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, Εταιρία Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών, Ναύπλιο, 2016, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://eedd.gr>.

79. Βλ. *Wedlock E. & Tapley J.*, What works in supporting victims of crime: A rapid evidence assessment, University of Portsmouth, UK, 2016, σελ. 13 επ., διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://victimscommissioner.org.uk>.

80. Βλ. *Murphy P., Pearce M., Walters A.*, The role of victims of crime in the criminal trial process - Information paper 2: Who Are victims of crime and what Are their criminal justice needs and experiences?, Victorian Law Reform Commission, Australia, 2015, σελ. 19 και τις εκεί παραπομπές.

81. Βλ. *Laxminarayan M., Henrichs J., Pemberton A.*, Procedural and interactional justice: A comparative study of victims in the Netherlands and New South Wales, European Journal of Criminology 3/2012, σελ. 260.

82. Βλ. *Hoyle C.*, Restorative justice, victims and the police, στο T. Newburn (επιμ.), Handbook of policing, Willan, Devon, 2008, σελ. 800-1.

Σε ό,τι αφορά την πρακτική της συνδιαλλαγής, τόσο οι δράστες όσο και τα θύματα θα πρέπει να λαμβάνουν εξ αρχής την αναγκαία πληροφόρηση από τους αρμόδιους επαγγελματίες σχετικά με τις στοχεύσεις, τα επιμέρους στάδια και τις συνέπειες της διαδικασίας. Η πληροφόρηση αυτή αποτελεί μια αναγκαία προϋπόθεση προκειμένου να διαμορφώσουν ελεύθερα την απόφασή τους⁸³. Οι επιμελητές ανηλίκων έχουν την ευκαιρία καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας να ενημερώσουν τον κατηγορούμενο σχετικά με την εξεταζόμενη νομοθετική δυνατότητα και να συμπεριλάβουν τη συνδιαλλαγή στην πρόταση που διατυπώνουν προς το δικαστήριο. Από την άλλη πλευρά, η ενημέρωση και η προετοιμασία του θύματος δεν υπάγονται στα ρητά καθήκοντά τους (δεν προβλέπεται με ενάργεια σε νομική διάταξη η δυνατότητά τους να έλθουν σε επικοινωνία με το θύμα, ώστε να διερευνήσουν την επιθυμία του να λάβει μέρος σε μια πιθανή συνδιαλλαγή). Ωστόσο, η ενημέρωση του παθόντος υπάγεται στη γενική φύση των επαγγελματικών καθηκόντων των επιμελητών ανηλίκων, δεδομένου ότι έχουν αναλάβει τον ρόλο του διαμεσολαβητή. Υπό αυτό το πρίσμα, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι μέσω της άσκησης της ποινικής δίωξης από τον εισαγγελέα ανατίθεται - έστω και σιωπηρά - στους επιμελητές η δυνατότητα να διερευνήσουν με κάθε ενδεδειγμένο τρόπο την πιθανότητα εφαρμογής του εξεταζόμενου μέτρου⁸⁴.

Εκτός των ανωτέρω, το δικαίωμα των θυμάτων να λαμβάνουν ενημέρωση σχετικά με τις υφιστάμενες διαδικασίες αποκαταστατικής δικαιοσύνης και τις αρμόδιες προς τούτο αρχές καθιερώνεται ρητά με το άρ. 57 του Ν 4478/2017 (άρ. 4 της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ). Η υποχρέωση αυτή βαρύνει τον πρώτο φορέα που ποινικού συστήματος με τον οποίο τα θύματα έρχονται σε επαφή (την Αστυνομία ή άλλη αρμόδια αρχή), οι δε κατάλληλες πληροφορίες θα πρέπει να παρέχονται χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση με κάθε δυνατό μέσο. Σύμφωνα με το ίδιο άρθρο, κάθε αρμόδια αρχή μπορεί περαιτέρω να παρέχει πρόσθετες λεπτομέρειες σε μεταγενέστερα στάδια ανάλογα με τις ανάγκες του θύματος. Με βάση τα παραπάνω, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι επιμελητές ανηλίκων - ως οι αρμόδιοι φορείς για τη διεξαγωγή της διαμεσολάβησης - νομιμοποιούνται να προσεγγίζουν τους παθόντες πριν τη διεξαγωγή της ακροαματικής διαδικασίας, ώστε να τους παράσχουν την αναγκαία ενημέρωση αναφορικά με τη συνδιαλλαγή. Η πληροφόρηση του παθόντος είναι αναγκαίο να περιλαμβάνει τις ιδιαιτερότητες της ποινικής δίκης των ανηλίκων, τις στοχεύσεις των αναμορφωτικών μέτρων και τα θεσμικά καθήκοντα των επιμελητών ανηλίκων εν γένει. Με άλλα λόγια, θα πρέπει να εξασφαλίζεται ότι ο παθών έχει ενημερωθεί με πληρότητα, αντικειμενικότητα και ειλικρίνεια σχετικά με τις στοχεύσεις του μέτρου, ώστε να αποδέχεται

και να συμφωνεί ότι θα λάβει μέρος σε μια διαδικασία με διαπαιδαγωγικό προσανατολισμό⁸⁵.

2) Ο επιμελητής ανηλίκων ως αμερόληπτος και ουδέτερος τρίτος - Η «νομιμοποίηση» της διαδικασίας στη συνείδηση των θυμάτων

Εκτός από την ενημέρωση και την προετοιμασία των μερών για την κύρια φάση της συνδιαλλαγής, στα κύρια καθήκοντα ενός διαμεσολαβητή εντάσσεται η διευκόλυνση της ανάπτυξης διαλόγου ανάμεσα στους «πρωταγωνιστές» της πράξης⁸⁶. Αποτελεί κοινό τόπο ότι ο αρμόδιος επαγγελματίας είναι αναγκαίο να αποτελεί ένα ανεξάρτητο, αντικειμενικό και ουδέτερο πρόσωπο ανάμεσα στα μέρη⁸⁷, που συμβάλλει στην ανάπτυξη ενός συναινετικού κλίματος μεταξύ τους δίχως να τοποθετείται κριτικά επί της υπόθεσης⁸⁸. Η συμμετοχή ενός αμερόληπτου τρίτου στον ρόλο του διαμεσολαβητή αποτελεί συστατικό στοιχείο της έννοιας της αποκαταστατικής δικαιοσύνης με βάση το άρ. 2 της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ. Η ουδετερότητα του διαμεσολαβητή θεωρείται ως μια βασική προϋπόθεση για την επίτευξη της ευρύτερης «νομιμοποίησης» (legitimation) της διαδικασίας στα μάτια των συμμετεχόντων⁸⁹.

Στην εγκληματολογία και την κοινωνιολογία του δικαίου, η «νομιμοποίηση» συνίσταται - εν ολίγοις - στην πεποίθηση των πολιτών ότι οι (ποινικοί) θεσμοί λειτουργούν με δίκαιο και σωστό τρόπο. Σύμφωνα με τη θεωρία της επανορθωτικής δικαιοσύνης, η «νομιμοποίηση» σημαίνει ότι τόσο οι

83. Βλ. *Hoyle C. & Batchelor D.*, Making room for procedural justice in restorative justice, *International Journal of Restorative Justice* 2/2018, σ. 175 επ., 180, *Schijndel R.*, Confidentiality and victim-offender mediation, *Maklu, Apeldoorn*, 2009, σελ. 35 και *Moore C.*, The mediation process: Practical strategies for resolving conflict, *Jossey-Bass, San Francisco*, 2014, σελ. 229.

84. Η ερμηνευτική αυτή κατεύθυνση έχει υιοθετηθεί στην υπ' αρ. 7/2019 Εγκύκλιο της Εισαγγελέως του Αρείου Πάγου σχετικά με την εφαρμογή της συνδιαλλαγής στο ποινικό δίκαιο των ανηλίκων. Βλ. ΕγκΕισΑΠ 7/2019, σελ. 6, όπως διατίθεται στην ιστοσελίδα www.eisap.gr.

85. Βλ. *Panagos K.*, On being a mediator in victim-offender mediation: The case of the Greek juvenile justice system, στο *C. Spinellis et al.* (επιμ.), *Europe in crisis: Crime, criminal justice, and the way forward - Essays in honour of Professor N. Courakis*, *Ant. N. Sakkoulas, Athens*, 2017, σελ. 1694.

86. Βλ. *Umbreit M. & Armour P.*, Restorative justice dialogue: An essential guide for research and practice, *Springer, New York*, 2011, σελ. 239 επ.

87. Βλ. *Chapman T.*, Toolkit for professionals: Implementing a European model for restorative justice with children and young people, *International Juvenile Justice Observatory, Brussels*, 2015, σελ. 32, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα www.ejjc.org, *Cottam G.*, Mediation and young people, *Creighton Law Review* 4/1996, σελ. 1520-1, *Umbreit M. & Coates R.*, Cross-site analysis of victim-offender mediation in four states, στο *M. McShane & F. Williams* (επιμ.), *Victims of crime and the victimization process*, *Routledge, Oxon*, 2013, σελ. 342, *Klaus J.*, Handbook on probation services, *UNICRI, Rome-London*, 1998, σελ. 13 επ., *McCold P.*, Restorative justice, στο *L. Walgrave* (επιμ.), *Restorative justice for juveniles*, *Leuven University Press, Leuven*, 1998, σελ. 19 επ., *Beer J. & Packard C.*, The mediator's handbook, *New Society, Gabriola Island*, 2012, σελ. 115 επ., *Stulberg J. & Love L.*, Ανάμεσα στα μέρη: Ο ουδέτερος τρίτος, *Μτφρ. Μ. Ορφανού, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα*, 2014, σελ. 41 και *Armstrong J.*, Factors contributing to victims' satisfaction with restorative justice practice, *British Journal of Community Justice* 10/2012, σελ. 39 επ.

88. Βλ. *Τσαούση Α.*, Δίκαιο και συνεργατικότητα - Μια νέα προσέγγιση στην κοινωνιολογία του δικαίου, *Παπαζήσης, Αθήνα*, 2013, σελ. 174-5.

89. Βλ. *Astor H.*, Mediator neutrality: Making sense of theory and practice, *Social & Legal Studies* 2/2007, σελ. 221 επ., όπως επίσης *De Mesmaecker V.*, Victim-offender mediation participants' opinions on the restorative justice values of confidentiality, impartiality and voluntariness, *Restorative Justice: An International Journal* 3/2013, σελ. 334 επ.

δράστες όσο και τα θύματα έχουν διαμορφώσει την πεποίθηση πως συμμετέχουν σε μια δίκαιη και αμερόληπτη διαδικασία, όπου η φωνή τους δύναται να ακουστεί, ενώ τα συμφέροντα και οι προσωπικές τους ανάγκες λαμβάνονται υπόψη και δεν παραγκωνίζονται από τις αρμόδιες αρχές⁹⁰. Με βάση τα παραπάνω, ο διαμεσολαβητής καλείται να συμβάλλει στην ανάπτυξη αλληλεγγύης ανάμεσα στα μέρη και στη διαχείριση των συναισθημάτων τους. Επιπρόσθετα, έχει επιφορτισθεί με την τήρηση της ισότητας των συμμετεχόντων, ενώ οφείλει να εξασφαλίζει πως κανένας από αυτούς δεν μονοπωλεί την συζήτηση⁹¹. Στην περίπτωση που αισθάνεται ότι - για οποιοδήποτε λόγο - δεν δύναται να τηρήσει μια ουδέτερη στάση, ενδείκνυται να ζητήσει την εξαίρεσή του από τη διαδικασία⁹².

Εξαιτίας της φύσης της εργασίας τους, οι επιμελητές ανηλίκων στο ελληνικό ποινικό σύστημα έρχονται κυρίως σε επαφή με τον δράστη και τα συγγενικά του πρόσωπα. Υπό αυτό το πρίσμα, τα γενικότερα καθήκοντά τους προσκρούουν στην αρχή της αμεροληψίας του διαμεσολαβητή⁹³. Όπως έχει επισημανθεί χαρακτηριστικά από επιμελητή ανηλίκων στο πλαίσιο εμπειρικής έρευνας: «Κάποια στιγμή, αν έχεις δουλέψει με το δράστη και την οικογένειά του επί μακρόν, ίσως αναπτύσσεται μια σχέση συνηγορίας μαζί του, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι θέλεις να τον απαλλάξεις από την ευθύνη του»⁹⁴. Σε ένα ευρύτερο επίπεδο, τα ποινικά συστήματα όπου ο ρόλος του διαμεσολαβητή αναλαμβάνεται από επιμελητή δοκιμασίας (probation

officer) υποστηρίζεται ότι απέχουν από την αρχή της ουδετερότητας και τη στόχευση της ικανοποίησης των παθόντων⁹⁵. Με βάση τα παραπάνω, η συνδιαλλαγή ενδείκνυται να υλοποιείται από επιμελητές που δεν σχετίζονται άμεσα με την κρινόμενη υπόθεση (που δεν έχουν διενεργήσει την κοινωνική έρευνα για τον συγκεκριμένο κατηγορούμενο). Κατ' αυτόν τον τρόπο, παρέχονται συμβολικά εκέγγυα αμεροληψίας προς όλες τις κατευθύνσεις⁹⁶.

Σε κάθε περίπτωση, τόσο η πρόβλεψη του αναμορφωτικού μέτρου της συνδιαλλαγής όσο και η ενσωμάτωση της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ στην εθνική έννομη τάξη υποδεικνύουν ότι είναι αναγκαίο να διαμορφωθεί μια νέα επαγγελματική ταυτότητα / κουλτούρα για τους επιμελητές ανηλίκων⁹⁷. Τα επαγγελματικά τους καθήκοντα δεν περιορίζονται πλέον στη διενέργεια της κοινωνικής έρευνας σχετικά με την προσωπικότητα και τον τρόπο διαβίωσης του κατηγορουμένου και στον εφοδιασμό του εφαρμοστή του δικαίου με την αναγκαία γνώση, ώστε να αποφασίσει την καταλληλότερη ποινική του μεταχείριση. Στον κύκλο των επαγγελματικών τους καθηκόντων εντάσσονται επίσης η λήψη κάθε δυνατής μέριμνας για την εξασφάλιση των συμφερόντων και των αναγκών του (ανήλικου) παθόντος στη φάση της συνδιαλλαγής, δίχως κάτι τέτοιο να οδηγεί σε παρέκκλιση από τον διαπαιδαγωγικό προσανατολισμό της διαδικασίας.

VI. Η ισόρροπη ικανοποίηση των αναγκών των μερών και η μη «εργαλειοποίηση» του παθόντος

Με βάση το πρότυπο της επανορθωτικής δικαιοσύνης, η συμφωνία που συνάπτεται ανάμεσα στα μέρη μιας συνδιαλλαγής περιλαμβάνει τις ενέργειες του δράστη για τη συμβολική ή/και υλική αποκατάσταση της βλάβης που προκάλεσε. Σε αυτή την περίπτωση, η συμφωνία μεταξύ των μερών θα πρέπει να μην αντιστρατεύεται τα όσα επιτάσσει η αρχή της αναλογικότητας ανάμεσα στην πράξη

90. Βλ. Tyler T., Restorative justice and procedural justice, *Journal of Social Issues* 2/2006, σελ. 307 επ., van Camp T. & Wemmers J., Victim satisfaction and restorative justice, *International Review of Victimology* 2/2013, σελ. 117 επ., Wemmers J.-A. & Cyr K., What fairness means to crime victims, *Applied Psychology in Criminal Justice* 2/2006, σελ. 124 και Lacey L., Youth justice in England and Wales: exploring young offenders' perceptions of restorative and procedural justice in the referral order process (PhD Thesis), Department of Social Policy - LSE, London, 2012, σελ. 40 επ. Για την έννοια της «νομιμοποίησης» γενικότερα βλ. επίσης Friedman L., *Law and society*, Prentice-Hall, New Jersey, 1977, σελ. 77 επ., Liebling A. & Tankebe J. (επιμ.), *Legitimacy and criminal justice*, Oxford University Press, Oxford, 2013 και Crawford A. & Hucklesby A. (επιμ.), *Legitimacy and compliance in criminal justice*, Routledge, London, 2013.

91. Βλ. Rossner M., Reintegrative ritual, στο S. Karstedt, I. Loader, H. Strang (επιμ.), *Emotions, crime and justice*, Hart, Oxford, 2011, σελ. 177.

92. Βλ. Cavitt J. et al., Gang intervention mediation specialists, University of California, Irvine, 2013, σελ. 24, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα www.peacebuilding.uci.edu.

93. Βλ. Artinopoulou V., Michael I., Kalviri C., ό.π., σελ. 7, Papadopoulos P., ό.π., σελ. 90 επ., Πανταζή-Μελίστα Ε., Αναμορφωτικά μέτρα, ό.π., σελ. 140 και την εμπειρική έρευνα του Πανάγου Κ., Ο ρόλος του επιμελητή ανηλίκων στη συνδιαλλαγή ανήλικου δράστη και θύματος, ό.π., σ. 61-3.

94. Βλ. Μαλλούχου Α., Η συνδιαλλαγή σε ένα επανορθωτικό πλαίσιο μεταχείρισης των ανήλικων παραβατών και ο ρόλος του επιμελητή ανηλίκων ως διαμεσολαβητή: στάσεις και αντιλήψεις Επιμελητών Ανηλίκων του Νομού Αττικής, στο Β. Αρτινοπούλου, Σ. Βιδάλη, Σ. Γεωργούλα, Ό. Θεμελή, Ν. Κουλούρη, Γ. Παπανικολάου (επιμ.), *Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος*. 50 χρόνια Howard Becker «Whose side are we on?» Συμβολές στο πρώτο συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου, Αθήνα, 2018, σελ. 756.

95. Βλ. Baldry A., Victim-offender mediation in the Italian juvenile justice system, *British Journal of Social Work* 5/1998, σελ. 729 επ. και Spiggs V., Victim offender mediation programs in Texas, Texas Juvenile Probation Commission, Austin, 2009, σελ. 3, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα www.tjjd.texas.gov.

96. Βλ. Πανάγου Κ., Συνδιαλλαγή ανήλικου δράστη και θύματος, στον Τμητικό Τόμο για τον Ν. Κουράκη, ό.π., σελ. 698 επ. Οι επιμελητές ανηλίκων οφείλουν να μην γνωστοποιούν κατά την εξέλιξη της διαμεσολάβησης - με δική τους πρωτοβουλία και δίχως τη σαφή συγκατάθεση του δράστη - πληροφορίες που έλαβαν κατά τη διεξαγωγή της κοινωνικής έρευνας αναφορικά με την προσωπικότητα και τις συνθήκες διαβίωσής του στο βαθμό που αφορούν προσωπικά δεδομένα του ίδιου και των μελών της οικογένειάς του. Βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., Αποκαταστατική δικαιοσύνη: Μια εναλλακτική πρόταση για την αντιμετώπιση του εγκλήματος, *ΠοινΔικ* 6/2017, σελ. 504 και Shapira O., *A theory of mediators' ethics: Foundations, rationale, and applications*, Cambridge University Press, Cambridge, 2016, σελ. 54-5.

97. Για τη σημασία της επαγγελματικής ιδεολογίας στην άσκηση των καθηκόντων των φορέων του ποινικού συστήματος γενικότερα βλ. Αρτινοπούλου Β., *Θυματολογία - Σύγχρονες κατευθύνσεις*, ό.π., σελ. 65 και Cullen F. & Gendreau P., *From nothing works to what works: Changing professional ideology in the 21st century*, *The Prison Journal* 3/2001, σελ. 313 επ.

και την επιβαλλόμενη έννομη συνέπεια⁹⁸ (εν προκειμένω, τη συμφωνία για το τι μέλλει γενέσθαι). Κάτι τέτοιο υπογορεύεται από τις κατευθυντήριες γραμμές του δικαιοκού προτύπου⁹⁹, ενώ επισημαίνεται στις Βασικές Κατευθυντήριες Γραμμές των Ηνωμένων Εθνών (ECOSOC Resolution 2002/12): οι συμφωνίες ανάμεσα στα μέρη μιας αποκαταστατικής πρακτικής οφείλουν να περιλαμβάνουν μόνο λογικές και ανάλογες προς την πράξη του υποχρεώσεις από την πλευρά του δράστη (reasonable and proportionate obligations)¹⁰⁰.

Κατά τα λοιπά, η συνδιαλλαγή - όπως και κάθε αναμορφωτικό μέτρο - επιδιώκει να επιφέρει μια παιδαγωγική επίδραση στον ανήλικο. Η ευεργετική δράση της διαδικασίας δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι διαθέτει έναν περιορισμένο χρονικό ορίζοντα¹⁰¹, ο δράστης δεν αποκλείεται να λαμβάνει ερεθίσματα και μηνύματα, τα οποία θα ερμηνεύσει πληρέστερα εφόσον αποκτήσει την απαιτούμενη ωριμότητα στο στάδιο της ενήλικης ζωής¹⁰². Σε αυτό το πνεύμα, βασικό κριτήριο για την αξιολόγηση της διαδικασίας θα πρέπει να αποτελεί το εάν τα μέρη κατάφεραν να επικοινωνήσουν με έναν ικανοποιητικό τρόπο, ώστε να συναισθανθούν ο ένας τον άλλον¹⁰³. Κάτι τέτοιο δηλώνεται ενδεικτικά μέσω της λεκτικής αποδοχής της συγγνώμης, αλλά και χειρονομιών (π.χ. σφίξιμο των χεριών) που δηλώνουν τη σύμπνοια και την κοινή απόφαση των μερών να αφήσουν στο παρελθόν ό,τι συνέβη¹⁰⁴. Ακόμη και όταν η διαμεσολάβηση δεν οδηγεί σε απτά αποτελέσματα (λ.χ. στις περιπτώσεις που ο παθών επιλέγει να μην συνεργασθεί και να δεχθεί τη συγγνώμη), η ειλικρινής μεταστροφή και προσπάθεια του ανηλίκου να αποκαταστήσει τις συνέπειες της πράξης διαθέτει αυτοτελώς τη σημαντικότητά της¹⁰⁵.

Παρά την επιδίωξη της συμφιλίωσης, ο δράστης ενδέχεται να εισπράξει την υποτιμητική συμπεριφορά του παθόντος κατά την κύρια φάση της συνδιαλλαγής. Προκειμένου να τεθεί ένα τέρμα στην ποινική διευθέτηση της υπόθεσης, δεν αποκλείεται επίσης να υποκύψει σε υπέρμετρα δεσμευτικές απαιτήσεις του παθόντος με αποτέλεσμα την παραβίαση κάθε έννοιας της αναλογικότητας ανάμεσα στην πράξη και το περιεχόμενο της συμφωνίας των μερών¹⁰⁶. Έτσι, ελλοχεύει ο κίνδυνος να καταστεί η συνδιαλλαγή μια τιμωρητική πρακτική¹⁰⁷. Εντούτοις, βασική προϋπόθεση για την επίτευξη των στοχεύσεων της επανορθωτικής δικαιοσύνης αποτελεί η συμμετοχή προσώπων στη διαδικασία, που δείχνουν σεβασμό και ενδιαφέρον για την κοινωνική ένταξη του δράστη¹⁰⁸. Με βάση τα παραπάνω, ο διαμεσολαβητής οφείλει να μεριμνά, ώστε η διαδικασία να διεξάγεται με μη ταπεινωτικό τρόπο για τον ανήλικο. Κάτι τέτοιο επιτυγχάνεται μέσα από την ανάδειξη των θετικών στοιχείων της προσωπικότητάς του, όπως επίσης την επίδειξη εμπιστοσύνης στην ικανότητα να διορθώνει τα λάθη του και να μην τα επαναλαμβάνει¹⁰⁹. Είναι επίσης αναγκαίο να λαμβάνει υπόψη και να διαχειρίζεται τυχόν κοινωνικοοικονομικές ανισότητες ανάμεσα στα μέρη, που εκδηλώνονται κατά την εξέλιξη της διαδικασίας, δίκως να ευνοούν τη μετάδοση εποικοδομητικών μηνυμάτων¹¹⁰.

Η διαδικασία και το αποτέλεσμα της συνδιαλλαγής θα πρέπει να συμβάλλουν στην ενδυνάμωση των παθόντων προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της θυματοποίησης¹¹¹. Ωστόσο, οι δράστες δεν αποκλείεται να επιζητούν

98. Βλ. *Ashworth A.*, Sentencing and criminal justice, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, σελ. 90, *Γιαννούλη Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων από δικαιοκρατικής σκοπιάς, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2017, σελ. 149, *Crawford A. & Newburn T.*, Youth offending and restorative justice, Willan, Devon, 2003, σελ. 48 και *Kirchengas T.*, Proportionality in sentencing and the restorative justice paradigm, Criminal Law and Philosophy 2/2010, σελ. 197 επ.

99. Βλ. *von Hirsch A.*, Proportionality in the philosophy of punishment, Crime and Justice 16/1992, σελ. 55 επ. και *του ίδιου*, Proportionate sentences for juveniles, Punishment & Society 2/2001, σελ. 221 επ.

100. Στο ελληνικό δίκαιο, η απαίτηση αυτή αφορά το σύνολο των προβλεπόμενων αναμορφωτικών μέτρων για τους ανήλικους δράστες. Βλ. *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, στο Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, ό.π., σελ. 63.

101. Βλ. *Rossner M.*, Just emotions: Rituals of restorative justice, Oxford University Press, Oxford-New York, 2013, σελ. 124 επ. (όπου ειδική αναφορά στις μακροπρόθεσμες επιδράσεις των εφαρμογών της αποκαταστατικής δικαιοσύνης).

102. Βλ. *Πανάγου Κ.*, Συνδιαλλαγή ανήλικου δράστη και θύματος, ό.π., σελ. 685.

103. Βλ. *von Hirsch A. et al.*, Specifying aims and limits for restorative justice, στο A. von Hirsch et al. (επιμ.), Restorative justice and criminal justice, Hart, Oxford, 2003, σελ. 29-30 και τις εκεί παραπομπές.

104. Βλ. *Rossner M.*, Reintegrative ritual, ό.π., σελ. 189 επ.

105. Βλ. *Πιτσέλα Α.*, Η εισαγωγή του θεσμού της εισαγγελικής παράκαμψης στο ποινικό δίκαιο ανηλίκων, στο Χαρμόσυνο Φ. Κοζύρη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007, σελ. 380.

106. Βλ. *Αρτινοπούλου Β.*, Αποκαταστατική δικαιοσύνη και ανθρώπινα δικαιώματα, στο Α. Πιτσέλα (επιμ.), Ο δρόμος προς τη δικαιοσύνη: Συνέδριο προς τιμή του ομότιμου καθηγητή κ. Στέργιου Αλεξιάδη, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 10 επ.

107. Βλ. *Ζαφαωνίτου Χ.*, Τιμωρητικότητα, ό.π., σ. 69 επ., *Smith N.*, Justice through apologies: Remorse, reform, and punishment, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, σελ. 51 επ. και *Roche D.*, Accountability in restorative justice, Oxford University Press, Oxford, 2003, σελ. 12 επ.

108. Βλ. *Braithwaite J. & Mugford S.*, Conditions of successful reintegration ceremonies - Dealing with juvenile offenders, British Journal of Criminology 2/1994, σελ. 139 επ.

109. Βλ. *Duff A.*, Punishment, communication, and community, Oxford University Press, Oxford, 2001, σελ. 97 επ., *Walgrave L.*, On restoration and punishment, στο A. Morris & G. Maxwell (επιμ.), ό.π., σελ. 17 επ. και *Dhami M.*, Effects of a victim's response to an offender's apology: When the victim becomes the bad guy, European Journal of Social Psychology 1/2016, σελ. 110 επ.

110. Βλ. *Κρανιδιώτη Μ.*, Η ολοκλήρωση - Μέθοδος ανάπτυξης θεωρίας στην εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007, σελ. 245-7, *Νούσκαλη Γ.*, Η λειτουργία της αναλογικότητας στις εναλλακτικές - μη φυλακτικές ποινές, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2015, σελ. 134 και τις εκεί παραπομπές. Ο Ι. Πανούσης έχει επισημάνει χαρακτηριστικά: «η διαμεσολάβηση [...] θυμίζει λίγο ιδιωτικοποίηση του ποινικού δικαίου. Δηλαδή ξαναγυρνάμε σε παλιές σχέσεις, να τα βρούμε μεταξύ μας [...]». Όμως, επειδή δεν είμαστε ίσοι μεταξύ μας, εγώ και ο άλλος, τούτο σημαίνει ότι, αν τα βρούμε μεταξύ μας, μάλλον τα βρίσκουμε στη λογική της δύναμης του ισχυρότερου ή του πλουσιότερου ή οποιουδήποτε άλλου». Βλ. *Πανούση Γ.*, Συγκρούσεις και διαχείριση κρίσεων στο σχολείο, στο Θ. Θάνου (επιμ.), ό.π., σελ. 30.

111. Βλ. *Choi J., Green D., Kapp S.*, Victimization, victims' needs, and empowerment in victim offender mediation, International

τη διαμεσολάβηση με αποκλειστικό στόχο τη βελτίωση της ποινικής τους μεταχείρισης, δίκως να έχει προηγηθεί η ειλικρινής μεταστροφή τους απέναντι στην πράξη¹¹². Σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις, οι παθόντες ενδέχεται να αντιλαμβάνονται την πρόσκληση για τη συνδιαλλαγή ως «υποχρέωση» στο βαθμό που νιώθουν «πιεσμένοι» ψυχολογικά να λάβουν μέρος στη διαδικασία λόγω της ανηλικότητας του δράστη με αποτέλεσμα να παραγκωνίζονται τα προσωπικά τους συμφέροντα¹¹³. Γενικότερα, ελλοχεύει ο κίνδυνος της «εργαλειοποίησης» του θύματος, ώστε να επιτευχθεί η «ποινική ελάφρυνση» του δράστη¹¹⁴. Σε μια τέτοια περίπτωση, τα επανορθωτικά μέτρα επικεντρώνονται στα συμφέροντα του παραβάτη της ποινικής νομοθεσίας¹¹⁵. Όπως συστήνεται στις Κατευθυντήριες Γραμμές της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη φιλική δικαιοσύνη προς τους ανηλικούς (2010), η διαμεσολάβηση είναι αναγκαίο να ενθαρρύνεται από τους φορείς του ποινικού συστήματος όποτε κάτι τέτοιο εξυπηρετεί τα βέλτιστα συμφέροντα του παιδιού (child's best interests)¹¹⁶. Επομένως, «η συνδιαλλαγή [...] δεν πρέπει για κανένα λόγο να εκφεύγει του διαπαιδαγωγικού πνεύματος της παρέμβασης»¹¹⁷.

Από την άλλη πλευρά, στην Οδηγία 2012/29/ΕΕ ορίζεται ρητά ότι «οι υπηρεσίες αποκαταστατικής δικαιοσύνης χρησιμοποιούνται μόνο αν είναι προς το συμφέρον του θύματος» (άρ. 12 παρ. 1)¹¹⁸. Στον Ν 4478/2017, ο Έλληνας νομοθέτης έθεσε μια επιπλέον προϋπόθεση: «οι διαδικασίες αποκαταστατικής δικαιοσύνης εφαρμόζονται μόνο αν είναι προς το συμφέρον του θύματος και τα μέτρα αποσκοπούν να αποκαταστήσουν τη ζημία που υπέστη το θύμα από την τέλεση της αξιόποινης πράξης και να αποφευχθεί η πρόκληση περαιτέρω ζημίας» (άρ. 63 παρ. 1). Οι παραπάνω διατυπώσεις καθιστούν σαφές ότι επιβάλλεται η αποφυγή της εργαλειακής μεταχείρισης του παθόντος με αποκλει-

στικό στόχο την κοινωνική ένταξη του δράστη και την ελάφρυνση της ποινικής του θέσης (ακόμα και εάν το αποτέλεσμα της επανορθωτικής διαδικασίας συγκλίνει τελικά σε κάτι τέτοιο)¹¹⁹. Μόλις που χρειάζεται να επισημανθεί ότι η διάσταση αυτή οφείλει να λαμβάνεται υπόψη ιδίως στις υποθέσεις όπου εμπλέκονται ανήλικα θύματα· καμία στάθμιση δεν μπορεί να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο στόχος της διαπαιδαγώγησης του δράστη υπερτερεί της προστασίας του ανήλικου θύματος¹²⁰.

Σε κάθε περίπτωση, βασικό ζητούμενο θα πρέπει να αποτελεί η ισόρροπη ικανοποίηση των αναγκών τόσο του θύματος όσο και του δράστη¹²¹. Κάτι τέτοιο συμβαδίζει με την πεμπουσία της επανορθωτικής λογικής και την αρχή της διαπαιδαγώγησης που διατρέχει το ποινικό δίκαιο των ανηλίκων. Σε αυτό το πλαίσιο, θα πρέπει να γίνει κατανοητό τόσο από τους φορείς του ποινικού συστήματος όσο και από τους «πρωταγωνιστές» της υπόθεσης ότι η διαπαιδαγώγηση εξυπηρετείται μέσα από την άμεση επαφή του ανήλικου με τις συνέπειες του εγκλήματος και την ενεργή του συμμετοχή στην αποκατάσταση της βλάβης στον άμεσα παθόντα και το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Αντίστοιχα, το θύμα δύναται να απεμπολήσει τα αρνητικά συναισθήματα που επιφέρει η θυματοποίηση, να λάβει τις εξηγήσεις που επιθυμεί και μια συμβολική ικανοποίηση για τη βλάβη του υπέστη, όπως επίσης την εγγύηση από την πλευρά του δράστη ότι δεν θα τελέσει ξανά την ίδια αξιόποινη πράξη. Η έκφραση των συναισθημάτων και η λήψη εξηγήσεων δρουν λυτρωτικά για τον παθόντα, ενώ η ρητή δέσμευση του δράστη συμβάλλει στην άμβλυνση του συναισθήματος της ανασφάλειας που αισθάνεται απέναντι στο ενδεχόμενο να υποστεί το ίδιο έγκλημα στο μέλλον¹²².

Τα παραπάνω συνηγορούν εκ νέου στο ότι ο παθών θα πρέπει να ενημερώνεται από τον αρμόδιο διαμεσολαβητή κατά τις προ-διαμεσολαβητικές συναντήσεις σχετικά με τις ιδιαιτερότητες της ποινικής δίκης των ανηλίκων, αλλά και να αποδέχεται ότι λαμβάνει μέρος σε μια διαδικασία με παιδο-κεντρικό προσανατολισμό (όπως ισχύει για όλο

al Review of Victimology 3/2010, σελ. 267 επ.

112. Βλ. *Smith D., Blagg H., Derricourt N.*, Mediation in South Yorkshire, *British Journal of Criminology* 3/1988, σελ. 378 επ.

113. Βλ. *Baldry A.*, ό.π., σελ. 729 επ., *Braithwaite J.*, Restorative justice & responsive regulation, Oxford University Press, Oxford-New York, 2002, σελ. 140, *Aertsen I. et al.*, ό.π., σελ. 73 και *Wright M.*, Can mediation be an alternative to criminal justice?, στο *B. Galaway & J. Hudson* (επιμ.), ό.π., σελ. 227 επ.

114. Βλ. *Strang H.*, Repair or revenge - Victims and restorative justice, Clarendon Press, Oxford, 2002, σελ. 58, *Ghetti S.*, Juvenile offenders and the legal system: What we have learned from victim-offender mediation, στο *A. Mestitz & S. Ghetti* (επιμ.), ό.π., σελ. 371 επ. και *Aertsen I. et al.*, ό.π., σελ. 73.

115. Βλ. *Papadopoulos P.*, ό.π., σελ. 90 επ.

116. Βλ. *Goldson B. & Muncie J.*, Towards a global 'child friendly' juvenile justice?, *International Journal of Law, Crime and Justice* 1/2012, σελ. 57.

117. Βλ. *Πίσχοινα Α.*, Άρθρο 45 Α ΚΠΔ. Από τη δυνατότητα αποχής από την ποινική δίωξη στην υλοποίηση της κατά παρέκκλιση διαδικασίας, στο *Α. Πιτσελά & Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου* (επιμ.), ό.π., σελ. 137.

118. Βλ. *Chankova D.*, Ποιος φοβάται την αποκαταστατική δικαιοσύνη;, στο *Α. Πιτσελά & Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου* (επιμ.), ό.π., σελ. 46: «η Οδηγία εκλαμβάνει την αποκαταστατική δικαιοσύνη ως κάτι για το οποίο πρέπει να ανησυχούμε, να είμαστε πολύ προσεκτικοί, και υιοθετήσε αμυντική στάση απέναντί της».

119. Βλ. *Biffi E.*, Practice guide for RJ services, European Forum for Restorative Justice, Leuven, 2016, σελ. 12, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα www.euforumrj.org.

120. Βλ. *Gal T. & Moyal S.*, Juvenile victims in restorative justice - Findings from the reintegrative shaming experiments, *British Journal of Criminology* 6/2011, σελ. 1014 επ. και *Gal T.*, Child victims and restorative justice: A needs-rights model, Oxford University Press, Oxford-New York, 2011, σελ. 119 επ.

121. Βλ. *Lauwaert K.*, European criminal justice policies on victims and restorative justice, στο *I. Vanfraechem et al.* (επιμ.), *Victims and restorative justice*, Routledge, London, 2015, σελ. 259 και *Πανάγου Κ.*, Συνδιαλλαγή δράστη και θύματος στο ποινικό δίκαιο των ανηλίκων, ό.π., σελ. 735-6. Στη θεωρία της διαμεσολάβησης, η ανεύρεση ενός αμοιβαία αποδεκτού τρόπου επίλυσης της διαφοράς μεταξύ των μερών, ο οποίος ικανοποιεί τις ανάγκες τόσο του ενός όσο και του άλλου, περιγράφεται ως "win-win solution". Βλ. *Κόμνιου Κ.*, Ο θεσμός της διαμεσολάβησης στις αστικές και εμπορικές υποθέσεις, στο *Α. Πιτσελά & Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου* (επιμ.), ό.π., σελ. 196 και τις εκεί παραπομπές. Όπως έχει επισημανθεί χαρακτηριστικά από την *Σακκαλή Δ.*, ό.π., σελ. 215: «Στην κατάληξη δεν θα υπάρχει νικητής-ηττημένος παρά μόνο συνδιαλλαχθέντα μέρη».

122. Βλ. *Umbreit M., Coates R., Vos B.*, Victim impact of meeting with young offenders, στο *A. Morris & G. Maxwell* (επιμ.), ό.π., σελ. 135.

το φάσμα των προβλεπόμενων αναμορφωτικών μέτρων). Με άλλα λόγια, ο παθών θα πρέπει να λαμβάνει εν γνώσει του μέρος σε μια διαπαιδαγωγική πρακτική. Στο ίδιο πλαίσιο, θα πρέπει να επισημαίνονται τα πλεονεκτήματα αυτής της διαδικασίας για τα ίδια τα θύματα. Κατά την κύρια φάση της διαμεσολάβησης, θα πρέπει η συμπεριφορά του επιμελητή ανηλίκων να διαμορφώνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να διαθέτει τα χαρακτηριστικά του αμερόληπτου τρίτου ανάμεσα στα μέρη και να μεριμνά τόσο για τις ανάγκες του δράστη όσο και του θύματος.

VII. Ανακεφαλαίωση και μελλοντικές ερευνητικές κατευθύνσεις

Το ποινικό δίκαιο των ανηλίκων αντανakλά έναν συγκεκριμένο ανάμεσα στο προνοιακό / αναμορφωτικό και στο δικαιοκτικό πρότυπο. Το αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής προσδίδει επίσης στον επίσημο κοινωνικό έλεγχο των ανηλίκων στοιχεία που παραπέμπουν στην αποκαταστατική δικαιοσύνη. Συνεπώς, το ισχύον νομικό πλαίσιο αποκρυσταλλώνει εν τέλει ένα κράμα ποινολογικών προτύπων. Ο Έλληνας νομοθέτης έχει δανεισθεί και συνθέσει έννοιες και προσεγγίσεις που απαντούν σε διάφορα θεωρητικά πρότυπα με τελικό αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ενός ιδιαίτερου και εν μέρει διακριτού από τα συστατικά του στοιχεία νομοθετικού μοντέλου.

Η Σύσταση Rec (2003) 20 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης υπαγορεύει ότι η μέριμνα για τις ανάγκες και τα συμφέροντα των θυμάτων θα πρέπει να συγκαταλέγεται στους κύριους σκοπούς της ποινικής δικαιοσύνης των ανηλίκων. Σε ένα γενικότερο επίπεδο, η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης έχει επισημάνει ότι μια συνεκτική και ορθολογική αντεγκληματική πολιτική ενδείκνυται να περιλαμβάνει - μεταξύ άλλων - την αρωγή και την υποστήριξη των θυμάτων του εγκλήματος. Μέσω της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ επιχειρείται να εξασφαλιστεί ότι τα θύματα τυχάνουν της δέουσας πληροφόρησης, υποστήριξης και προστασίας σε κάθε επαφή που αναπτύσσονται με τους φορείς του ποινικού συστήματος. Στο ίδιο πλαίσιο έχουν τεθεί ειδικές προϋποθέσεις για την εφαρμογή των πρακτικών της επανορθωτικής δικαιοσύνης με στόχο την προφύλαξη του θύματος. Μεταξύ άλλων, προβλέπεται ότι τέτοιες διαδικασίες εφαρμόζονται μόνο αν κινούνται προς το συμφέρον του παθόντος και τα μέτρα αποσκοπούν να αποκαταστήσουν τη ζημία που υπέστη.

Ο Έλληνας νομοθέτης - προβλέποντας το αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής - έχει επιλέξει την ενεργή εμπλοκή του θύματος στην ποινική διαδικασία. Η αποκαταστατική δικαιοσύνη λογίζεται ευρύτερα ως μια θυματο-κεντρική απάντηση στο έγκλημα. Εντούτοις, η ποινική δικαιοσύνη των ανηλίκων αποτελεί ένα παιδοκεντρικό σύστημα, που διέπεται από την αρχή της διαπαιδαγώγησης του δράστη (αναμορφωτικό πρότυπο), δίχως κάτι τέτοιο να επιτρέπεται να αντιβαίνει στις βασικές αρχές της δίκαιης δίκης (δικαικτικό πρότυπο). Η συμπερίληψη της συνδιαλλαγής στην κατηγορία των αναμορφωτικών μέτρων υποδεικνύει τη διαπαιδαγώγηση του δράστη ως βασικό σκοπό της διαδικασίας, δίχως κάτι τέτοιο να παρεκκλίνει από τις οικονομικές εγγυήσεις για τον κατηγορούμενο και την αρχή της αναλογικότητας. Το πρότυπο της επανορθωτικής δικαιοσύνης καλείται εκ των συνθηκών να προσαρμοστεί (και εν τέλει να λάβει μια ιδιαίτερη εκδοχή) στο ειδικό πεδίο του

ποινικού δικαίου των ανηλίκων με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη μεθοδολογία της διαμεσολάβησης και τη θέση του παθόντος στη διαδικασία.

Ωστόσο, οι παραπάνω παραδοχές δεν νομιμοποιούν την «εργαλειοποίηση» του θύματος με σκοπό την επίτευξη της κοινωνικής ένταξης του ανήλικου δράστη (ιδίως όταν ο παθών δεν έχει συμπληρώσει ομοίως το 18^ο έτος της ηλικίας του). Αντίθετα, η πρόβλεψη της συνδιαλλαγής και ιδίως η ενσωμάτωση της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ στο εθνικό δίκαιο υποδεικνύουν ότι είναι αναγκαίο να διαμορφωθεί μια νέα επαγγελματική ταυτότητα / κουλτούρα για τους διαμεσολαβητές επιμελητές ανηλίκων (αλλά και τους φορείς του ποινικού συστήματος ευρύτερα). Τα επαγγελματικά τους καθήκοντα δεν περιορίζονται πλέον στη διενέργεια κοινωνικής έρευνας σχετικά με τον κατηγορούμενο και στον εφοδιασμό του εφαρμοστή του δικαίου με την αναγκαία γνώση σχετικά με τον ανήλικο, ώστε να αποφασίσει την καταλληλότερη ποινική του μεταχείριση. Κατά την άσκηση των καθηκόντων τους στο πλαίσιο μιας συνδιαλλαγής θα πρέπει επίσης να λαμβάνουν κάθε δυνατή μέριμνα για την εξασφάλιση των συμφερόντων και των αναγκών του παθόντος, δίχως κάτι τέτοιο να σημαίνει ότι θα πρέπει να αποστασιοποιούνται από τον διαπαιδαγωγικό προσανατολισμό της διαδικασίας.

Η υιοθέτηση μιας θυματο-κεντρικής προσέγγισης του εξεταζόμενου αναμορφωτικού μέτρου δύναται να συμβάλλει - όχι μόνο στην πρόληψη της δευτερογενούς θυματοποίησης και την πληρέστερη ικανοποίηση των αναγκών του παθόντος στην ποινική διαδικασία - αλλά και στην ενίσχυση του διαπαιδαγωγικού του περιεχομένου για τους ανήλικους παραβάτες της ποινικής νομοθεσίας (η «εργαλειοποίηση» του θύματος δύναται να μεταδώσει λανθασμένα μηνύματα προς τον δράστη). Αντίστοιχα, ο παθών δύναται να οδηγηθεί στην απεμπόληση των αρνητικών συναισθημάτων και να λάβει μια συμβολική ικανοποίηση για τη βλάβη του υπέστη, όπως επίσης την εγγύηση από την πλευρά του δράστη ότι δεν θα τελέσει την ίδια αξιόποινη πράξη στο μέλλον. Προκειμένου να αποφευχθεί το φαινόμενο της δευτερογενούς θυματοποίησης, ο παθών είναι αναγκαίο να ενημερώνεται από τον αρμόδιο διαμεσολαβητή αναφορικά με τις ιδιαιτερότητες της ποινικής δίκης των ανηλίκων, τα γενικότερα θεσμικά καθήκοντα των επιμελητών ανηλίκων, όπως επίσης να συμφωνεί ότι λαμβάνει μέρος σε μια διαδικασία με διαπαιδαγωγικό περιεχόμενο. Στο ίδιο πλαίσιο, η διαμεσολάβηση ενδείκνυται να υλοποιείται - εφόσον κάτι τέτοιο είναι εφικτό - από επιμελητές που δεν έχουν διενεργήσει την κοινωνική έρευνα για τον ανήλικο δράστη, ώστε να παρέχονται συμβολικά εκέγγυα αμεροληψίας προς όλες τις κατευθύνσεις.

Σε ένα ευρύτερο επίπεδο, ανακύπτει η ανάγκη να διερευνηθεί συστηματικά ο ρόλος που διαδραματίζει το θύμα στην ποινική δικαιοσύνη των ανηλίκων τόσο με βάση το ισχύον νομικό πλαίσιο (law in books) όσο και με βάση την εφαρμογή του στην πράξη (law in action). Τα ακόλουθα ερωτήματα θα πρέπει να τύχουν συστηματικής ερευνητικής ενσκόλησης στο άμεσο μέλλον:

- Ποιες κατευθύνσεις παρέχουν οι διατάξεις του Ν 4478/2017 για το ειδικό πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης των ανηλίκων και, πιο συγκεκριμένα, τη μεθοδολογία εργασίας των επιμελητών ανηλίκων και των δικαστικών λειτουργών;

- Σε ποιο βαθμό υφίσταται η κατάλληλη υποδομή και εργασιακή κουλτούρα για την ικανοποιητική εφαρμογή του ανωτέρω νομοθετήματος, δίδως κάτι τέτοιο να αναιρεί τη στόχευση της διαπαιδαγώγησης και τα δικονομικά δικαιώματα των ανήλικων κατηγορουμένων;
- Ποιοι παράγοντες (λ.χ. είδος αξιόποινης πράξης, ηλικία και άλλα χαρακτηριστικά του κατηγορούμενου) διαμορφώνουν τη στάση και τις επιλογές των θυμάτων κατά την ποινική διαδικασία (π.χ. το εάν θα επιλέξουν να παρασταθούν στην ποινική δίκη με στόχο την υποστήριξη της κατηγορίας, το εάν θα αποδεχθούν τυχόν μεταμέλεια του δράστη ή/και να ανακαλέσουν την έγκλησή τους);
- Σε ποιο βαθμό έχουν εφαρμοστεί έως σήμερα τα μέτρα της συνδιαλλαγής και της αποζημίωσης από τα αρμόδια δικαστήρια;
- Με βάση ποια κριτήρια οι επιμελητές ανηλίκων και οι δικαστικοί λειτουργοί προτείνουν / επιλέγουν την εφαρμογή των ως άνω μέτρων σε συγκεκριμένες υποθέσεις;
- Με ποιο τρόπο λαμβάνει χώρα η προσέγγιση και ενημέρωση του θύματος σχετικά με το αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής; Ποια είναι τα βασικά τους κίνητρα, ώστε να λάβουν μέρος στην πολυφασική αυτή διαδικασία;

Η ποινική ευθύνη ανηλίκων δραστών: Μια δικαιοσυγκριτική παρατήρηση των νομοθεσιών Ελλάδας και Κύπρου, απτόμενη από την πρόσφατη αδερφοκτονία στην Κύπρο [Παρέμβαση]

Ανδρέα Χρίστου
Υπ. Δρ. Νομικής ΑΠΘ

Έρεισμα της παρούσας παρέμβασης αποτελεί η ποινική μεταχείριση των ανηλίκων δραστών από την κυπριακή νομοθεσία, η οποία δεν αποδίδει καμία βαρύτητα στην αναμόρφωση αυτής της κατηγορίας των δραστών, σε αντίθεση με τον Έλληνα νομοθέτη, όπου στα άρθρα 121 επ. ΠΚ, εξειδικεύει επιμελώς την ανηλικότητα και εισάγει θεσμούς αναμορφωτικών και άλλων σχετικών μέτρων, με απώτερο σκοπό την ανάδειξη της αναγκαιότητας καθιέρωσης, στα εκάστοτε δικαιοσύνη συστήματα, της ειδικής μεταχείρισης και στήριξης των ανηλίκων δραστών, οποιασδήποτε ηλικίας, είτε ποινικά ανεύθυνων είτε ποινικά υπεύθυνων, ώστε να μην απασχολήσουν την ποινική δικαιοσύνη ξανά. Εκ των ων ουκ άνευ ενός ορθολογικού συστήματος ειδικής ποινικής μεταχείρισης των ανηλίκων δραστών είναι και η θέσπιση Δικαστηρίων Ανηλίκων, ενός δικονομικού - δικαστηριακού θεσμού που αν και λειτουργεί άρτια στην Ελλάδα, τόσο λείπει από την Κυπριακή πραγματικότητα. Η ψήφιση του Νόμου με τίτλο «Νόμος που εγκαθιδρύει ένα σύστημα ποινικής δικαιοσύνης φιλικής προς τα παιδιά, που βρίσκονται σε σύγκρουση με το Νόμο και ρυθμίζει θέματα αναφορικά με την πρόληψη και αντιμετώπιση της παραβατικότητας των παιδιών στο πλαίσιο του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης» αναμένεται να μετατοπίσει την αντίληψη της κυπριακής νομικής κοινότητας και κοινής γνώμης προς την σωστή κατεύθυνση, αυτής του κράτους προνοίας, ώστε να μην επαναληφθούν δυσβάσταχτα ποινικά συμβάντα από ανήλικους, να δημιουργηθούν οι δομές για σωστή ποινική αντιμετώπιση των ανηλίκων αποφεύγοντας απαρχαιωμένες πρακτικές εφαρμοζόμενες έως τώρα από τα αρμόδια όργανα.

Basis of this present intercession constitutes the penal treatment of juvenile offenders from the Cypriot legislation, which does not attach any weight in reforming of this category of perpetrators, in contradiction to the Greek legislation, whereas in Articles 121 et seq of the Penal Code, the later diligently specifies minority thus introduces reform institutions and other relevant institutions, with the ultimate goal of highlighting the need for establishment, in all legal systems, of special legal treatment and support of minor offenders, of any age, either they bear criminal liability or not, so that they do not engage in criminal justice again. The establishment of Juvenile Courts is a necessary prerequisite of a rational system of special criminal treatment of juvenile offenders, a procedural-judicial institution that, although it functions perfectly in Greece, so much is missing from the Cypriot reality. The adoption of the Law entitled "Law establishing a system of criminal justice for children, in conflict with the Law and regulates matters relating to the prevention and treatment of children's delinquency in the criminal justice system" is expected to shift the perception of the Cypriot legal community and public opinion in the right direction, that of the Welfare State, in order for any disproportionate criminal offences by minors not to be repeated, creating the structures for proper criminal justice of minors by avoiding obsolete practices applied so far by the competent Cypriots institutions.

Εκλεκτοί προσκεκλημένοι, Έντιμες κυρίες και έντιμο κύριοι Ομιλητές, Κυρίες και Κύριοι, ευχαριστώντας τον καθηγητή Κουράκη και την Οργανωτική Επιτροπή, για την διοργάνωση τούτου του Συνεδρίου και την θετικότητα τους για την παρούσα παρέμβαση προχωρώ σε αυτήν.

Βράδυ της 06^{ης} Νοεμβρίου 2018. Μια ημερομηνία, που «πάγωσε» το Παγκύπριο, στο άκουσμα μιας πρωτοφανούς υπόθεσης αδερφοκτονίας. Ανήλικη 9 ετών, λίγη ώρα νωρίτερα, βρήκε τραγικό θάνατο από τις μαχαιριές του 13χρονου της αδερφού.

Κάποιοι έτρεξαν να σχολιάσουν με κάθε λογοίς φράσεις τον 13χρονο αδερφοκτόνο, κάποιοι άλλοι έβγαλαν τα δικά τους συμπεράσματα για τους γονείς των ανηλίκων παιδιών, κάποιοι άλλοι εξέφρασαν ότι, η τιμωρία της ισόβιας κάθειρξης για τον ανήλικο δράστη είναι η ενδεδειγμένη και ότι, αυτή του «αξίζει».

Αυτό, όμως, που προβληματίζει ιδιαίτερα είναι, τόσο το πως ο 13χρονος οδηγήθηκε στο να τελέσει τέτοιο έγκλημα,

αλλά, παράλληλα, τι θα γίνει με αυτό το παιδί, που έχοντας κατά νουν, το δικαιοσύνη σύστημα της Κύπρου και ότι, η σοφία του Κύπριου νομοθέτη, θέλει τους ανήλικους να έχουν ποινική ευθύνη όταν έχουν συμπληρώσει το 14^ο έτος της ηλικίας τους, συμφώνως με το άρθρο 14 του Κυπριακού ΠΚ. Ως, επίσης, προβληματίζει και το ποια θα είναι η ενδεδειγμένη - κατάλληλη, υπό τις περιστάσεις αντιμετώπιση του ανηλίκου αυτού δράστη.

Παρά το γεγονός ότι, ο ανήλικος παραβάτης της υπό εξέταση υπόθεσης είναι ποινικά ανεύθυνος, δεν παύει να έχει τελείσει το αδίκημα της Ανθρωποκτονίας, κατ' ελάχιστο, συμφώνως με την παραδοχή του «Εγώ σκότωσα την Μαρία». Κατ' ελάχιστο, καθώς, συμφώνως με τα άρθρα 203 και 204 του Κυπριακού ΠΚ, όταν η εγκληματική ενέργεια της Ανθρωποκτονίας έχει προσχεδιαστεί από τον εκάστοτε δράστη και αποδεικνύεται προμελέτη, τότε μιλάμε για το αδίκημα του Φόνου εκ Προμελέτης, που συμφώνως με το άρθρο 29 του Κυπριακού ΠΚ δεν επιδέχεται κανενός μετριασμού.

Η Αστυνομία της Κύπρου, συνέλαβε, άμεσα, (αν και δεν είχε τέτοια δικαιοδοσία) τον ανήλικο και αφού τον οδήγησε σε, κατά την ίδια, ειδικά διαμορφωμένο χώρο κράτησης, ώστε να συλλέξει πληροφορίες, σχετικά με την διάπραξη του εγκλήματος, στη συνέχεια τον οδήγησε στις Υπηρεσίες Ψυχικής Υγείας, στη Λευκωσία, όπου και βρίσκεται, μέχρι σήμερα.

Μάλιστα, εκ προοιμίου αναφέρεται ότι, για να εκδοθεί Διάταγμα Ψυχιατρικής Νοσηλείας από δικαστήριο της Κύπρου, χρειάζεται να παρουσιαστεί πρόβλημα ψυχικής υγείας στο πρόσωπο, εναντίον του οποίου εκδίδεται τέτοιο Διάταγμα.

Ας προσπαθήσουμε να βάλουμε, όμως, μια τάξη σε αυτή την σκέψη.

Οι παράγοντες, που μπορεί να οδήγησαν τον 13χρονο στην τέλεση του αδικήματος πολλοί και θα ήταν άτοπο να αναφερθώ εκτενώς σε αυτούς, μιας και δεν το επιτρέπει η σπουδή και το αντικείμενο μου, όμως, πέραν από το βεβαιασμένο ταμπέλωμα ως ψυχικά ασθενή, θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί ότι, στα 13 χρόνια έχουμε να κάνουμε με ένα παιδί, που βλέπει ταινίες, παραδειγματίζεται, αλλά και που χάριν παιχνιδιού και αστείου πειραματίζεται, αλλά και δρα, χωρίς δεύτερη σκέψη και στα πλαίσια της ανωριμότητας και της επιπολαιότητας, που μπορούν αβίαστα να το διακρίνουν. Ίσως, κάποια παθολογία να προέρχεται από το οικογενειακό ή/και φιλικό του περιβάλλον στα πλαίσια της ομαδοποίησης των εφήβων προσώπων. Όμως, δεν θα αποδοθούν οι οποιεσδήποτε ευθύνες, για την τραγική κατάληξη της συμπεριφοράς του ανηλίκου αυτού στην παρούσα.

Το ζήτημα, που θ' απασχολήσει την παρούσα παρέμβαση είναι αυτό της μη ύπαρξης ποινικής ευθύνης στον ανήλικο αυτό δράστη, αλλά και της ενδεχόμενης - κατάλληλης αντιμετώπισης του, μετά την διάπραξη του αδικήματος.

Η ποινική ευθύνη έχει να κάνει με την πνευματική ωριμότητα του προσώπου. Ο Κύπριος Νομοθέτης εν τη δικιά του σοφία έχει προβλέψει το 14^ο έτος της ηλικίας κατά Αμάχητο Τεκμήριο, Τεκμήριο, το οποίο προηγουμένως δεν ήταν Αμάχητο και μπορούσε, υπό τις περιστάσεις, κάποιο ανήλικό πρόσωπο να κριθεί ποινικά υπεύθυνο σε μικρότερη ηλικία, κατά την τέλεση του αδικήματος ήτοι και μέχρι τα 10 και μεταγενέστερα τα 12 του έτη, συμφώνως με τις αγγλικές κατευθυντήριες. Συμφώνως με την αρχή της νομιμότητας, κανένα πρόσωπο δεν είναι ποινικά υπεύθυνο όταν δεν υπάρχει νόμος, που να προνοεί την νομοτυπική μορφή του αδικήματος εντός του ΠΚ, κατά την τέλεση του αδικήματος. Ενώ, ως είναι γνωστό, δεν μπορεί να τιμωρηθεί ανήλικος, κατά την ενηλικίωση του, για αδικήμα, που τέλεσε σε ηλικία, που δεν προβλέπεται τιμώρησή του.

Όταν δε, μιλάμε για τιμώρησή του δράστη ανηλίκου, υπεισέρχεται, ως πρώτο το στοιχείο της αναμόρφωσης, της δεύτερης ευκαιρίας και ως έσχατο το τιμωρητικό μέτρο της επιβολής στερητικής της ελευθερίας ποινής, ήτοι της φυλάκισης.

Ο Κύπριος νομοθέτης, δεν έχει προβεί σε καμία πρόβλεψη για τους ποινικά ανεύθυνους δράστες, ώστε, όχι να καταφέρει την τιμώρησή, αλλά την αποτροπή και την αναμόρφωση, βοηθώντας τους να καταλάβουν την παράνομη συμπεριφορά τους και να συνεχίζουν την ζωή τους μακριά από παραβατικές συμπεριφορές.

Ο Έλληνας νομοθέτης, ο οποίος προβαίνει σε ποινικοποίηση των πράξεων των προσώπων, που είναι ηλικίας πάνω των 15 ετών στο άρθρο 126 του Ελληνικού Ποινικού Κώδικα, συζητά την ανηλικότητα από το άρθρο 121 του ΠΚ, ειςάγοντας τον όρο και την πρακτική των αναμορφωτικών μέτρων, αλλά και των θεραπευτικών μέτρων. Μάλιστα, σε

ανηλικούς κάτω των 15 ετών (συνεπώς ποινικώς ανεύθυνους), που διαπράττουν ποινικό αδίκημα προβλέπει στο άρθρο 126 παράγραφος 2 ότι, επιβάλλονται αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα. Με αυτό τον τρόπο, καταδεικνύεται ότι, ο ανήλικος ποινικά ανεύθυνος παραβάτης χρήζει όπως, τύχει ειδικής μεταχείρισης, με απώτερο σκοπό να στηριχθεί και να του δοθούν τέτοιες προσλαμβάνουσες, ώστε, να βαδίσει στην ζωή του, έχοντας παραδειγματιστεί, εντός της νόμιμης οδού. Βεβαίως, λειτουργώντας, έστω και σε αυτό το στάδιο, προληπτικά το ίδιο το Κράτος, για να μη δημιουργήσει βαρύτερης μορφής παραβάτες, ενδιαφερόμενο απόλυτα, για τους πολίτες του.

Ο ίδιος ο Έλληνας νομοθέτης είχε και την σοφία της θέσπισης και λειτουργίας δικαστηρίων Ανηλίκων, θέτοντας εμπράκτως, ήδη, ότι, η ανηλικότητα αποτελεί έννομο αγαθό, το οποίο θα πρέπει να τυγχάνει προστασίας, κατά την απονομή της δικαιοσύνης και έναντι των ιδίων των παραβατών. Στην Κύπρο, δυστυχώς, δεν υπάρχει καμία πρόβλεψη, για λειτουργία δικαστηρίων Ανηλίκων.

Εν αντιθέσει, ο νεαρός ανήλικος παραβάτης στην Κύπρο, ο οποίος δεν έχει οποιαδήποτε ποινική ευθύνη συνεχίζει την ζωή του και πολλές φορές, υπό το πέπλο αυτής της προστασίας, που του δίδεται συνεχίζει την αποκλίνουσα πορεία του, κυρίως όταν ούτε στο σπίτι του, ούτε στο σχολείο του δεν βρίσκει την απαιτούμενη περί τούτου σημασία, στήριξη και καθοδήγηση. Ο δε, 13χρονος της ιστορίας μας, σήμερα, βρίσκεται υπό την σκέπη των υπηρεσιών ψυχικής υγείας, έχοντας εκδοθεί διάταγμα υποχρεωτικής νοσηλείας, έγκλειστος, χωρίς να γνωρίζει κανείς εάν πράγματι η αιτία της τέλεσης του ειδεχθούς εγκλήματος ήταν πράγματι κάποιο πρόβλημα ψυχικής υγείας. Όμως, χωρίς να υπάρχει και οποιαδήποτε πρόβλεψη περαιτέρω για το πως θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ο ίδιος.

Όλοι βέβαια στην Κύπρο, αναμένουμε την ψήφιση του Νομοσχεδίου, που φέρει τον τίτλο «Νόμος που εγκαθιδρύει ένα σύστημα ποινικής δικαιοσύνης φιλικής προς τα παιδιά, που βρίσκονται σε σύγκρουση με το Νόμο και ρυθμίζει θέματα αναφορικά με την πρόληψη και αντιμετώπιση της παραβατικότητας των παιδιών στο πλαίσιο του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης», που τουλάχιστον θα φέρει μαζί του την δημιουργία δικαστηρίων Ανηλίκων, αλλά και την σύσταση του Οικογενειακού Συμβουλίου Ευημερίας Παιδιού, το οποίο θα αξιολογεί κατά πόσο το παιδί χρειάζεται ειδική φροντίδα ή προστασία, την οποία είναι απίθανο να μπορεί να λάβει υπό τις συνθήκες που επικρατούν στο οικογενειακό και κοινωνικό του περιβάλλον, με απώτερο στόχο την προστασία του παιδιού και την πρόληψη μελλοντικής παραβατικής συμπεριφοράς του παιδιού.

Ενώ, για πρώτη φορά γίνεται διάκριση σε μέτρα και ενέργειες έναντι παιδιών που έρχονται σε σύγκρουση με το Νόμο, με καταλογισμό και έναντι παιδιών, που έρχονται σε σύγκρουση με το Νόμο, χωρίς καταλογισμό.

Μάλιστα, στις νέες αυτές προβλέψεις, που όλος ο νομικός κόσμος της Κύπρου αναμένει την ψήφιση, τα δικαστήρια Ανηλίκων αποτελούν βασική μέριμνα, έχοντας γενικώς, μια πιο κοινωνική χροιά στην αντιμετώπιση των ανηλίκων παραβατών

Μέχρι τότε, ο 13χρονος αδερφοκτόνος και ο κάθε άλλος ποινικά ανεύθυνος παραβάτης θα ζουν κάτω από ένα κράτος δικαίου, που δεν θα έχει στα θεμέλια του το κράτος της προνοίας. Είναι δυνατόν, εν έτη 2019 να υφίσταται κάτι τέτοιο; Ας ελπίσουμε στις αλλαγές, που πρόκειται να έλθουν...

Ευχαριστώ για την προσοχή σας.

VIII. Ειδικά θέματα

Η πρόληψη των ρατσιστικών εγκλημάτων

Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου

Καθηγήτριας Ποινικού Δικαίου στο ΑΠΘ

Η παρούσα μελέτη στοχεύει στην ανάδειξη των μέτρων που ενδείκνυται να ληφθούν από την ελληνική πολιτεία για την πρόληψη των ρατσιστικών εγκλημάτων. Αρχικά εξετάζεται η ιστορική εξέλιξη του ρατσισμού τόσο στην Ευρώπη ευρύτερα όσο και στην Ελλάδα ειδικότερα. Στη συνέχεια αναδεικνύεται η συμβολική σημασία του ποινικού δικαίου για την αντιμετώπιση του φαινομένου. Στη μελέτη τονίζεται ότι το ποινικό δίκαιο δεν επαρκεί για την πρόληψη τέτοιων αδικημάτων. Αντίθετα, κρίνεται αναγκαία η λήψη ευρύτερων εξω-ποινικών μέτρων, τα οποία μπορούν να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση των αιτιών που συνεπάγονται τη στοχοποίηση συγκεκριμένων ομάδων ατόμων.

The present paper aims to highlight the measures that should be taken by the Greek state to prevent racist/hate crimes. First, it examines the historical evolution of racism in Europe in general and Greece in particular. It then highlights the symbolic importance of criminal law in dealing with the phenomenon. The study stresses that criminal law is not sufficient to prevent such offences. On the contrary, it is necessary for broader educational and social measures to be taken, which will address the causes that lead to the targeting of specific groups of individuals.

1. Εισαγωγή: Ο ρατσισμός στην Ευρώπη

Οι εκδηλώσεις ρατσισμού και ξενοφοβίας στηρίζονται σε διεργασίες που λαμβάνουν χώρα στην κοινωνία και επιτρέπουν τη στοχοποίηση συγκεκριμένων ομάδων προσώπων, τα οποία εμφανίζονται σαν απειλή για τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας. Στην Ευρώπη, μολονότι οι ρίζες του ρατσισμού φθάνουν στην εποχή της πρώιμης αποικιοκρατίας¹, η αναβίωση του φαινομένου τοποθετείται στη Γερμανία, στο τέλος του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Τότε που οι Γερμανοί, νικημένοι στα πεδία των μαχών και με έντονα μειωμένη αυτοσυνείδηση λόγω των επαχθών όρων που τους επέβαλαν οι νικήτριες δυνάμεις με τη συνθήκη των Βερσαλλιών (1919), αναζητούν μια νέα εθνική ταυτότητα μέσα στους φυλετικούς μύθους, στοχοποιώντας «αποδιονομαζόμενους τράγους» για να «χρεώσουν» την τραγωδία². Διάφορες αντιδραστικές δυνάμεις καλλιεργούν τον μύθο «της πτώσης της μαχαιριάς», υποστηρίζοντας ότι οι συμμαχικές δυνάμεις της Αντάντ, οι κομμουνιστές και οι εβραίοι συνωμοτούσαν από κοινού σε βάρος της ανίσχυρης Γερμανίας³.

Στην εξάπλωση των ρατσιστικών απόψεων έπαιξε βέβαια σημαντικό ρόλο, επισημαίνει ο Hobsbawm, και η πλήρης κατάρρευση του παλαιού καθεστώτος και των κυρίαρχων κοινωνικών τάξεων, καθώς και του μηχανισμού ισχύος, επιρροής και ηγεμονίας που διέθεταν. Έτσι οι απογοητευμένοι, αποπροσανατολισμένοι και οικονομικά εξαθλιωμένοι πολίτες δεν ήξεραν πια που να στηριχθούν⁴. Οι φυλετικές θεωρίες του 18^{ου} αιώνα θα αποτελέσουν και πάλι ένα χρήσιμο εργαλείο, αυτή τη φορά για την εθνική αφύπνιση

των Γερμανών και θα οδηγήσουν στις θηριωδίες του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου.

Μετά τον πόλεμο και για μεγάλο χρονικό διάστημα, τα ρατσιστικά κινήματα υποχώρησαν αισθητά στην Ευρώπη, ενώ παράλληλα σε διεθνές επίπεδο, και με δεδομένη την εμπειρία από την ρατσιστική πολιτική της φασιστικής Γερμανίας, πολλά διεθνή και ευρωπαϊκά κείμενα καταδίκασαν κάθε μορφή έκφρασης ρατσιστικών αντιλήψεων.

Ωστόσο, από τα μέσα της δεκαετίας του '80 το φαινόμενο άρχισε σταδιακά να κάνει την επανεμφάνισή του. Ο σύγχρονος ρατσισμός δεν στηρίζεται, βέβαια, πλέον στο βιολογικό κριτήριο, που θεωρείται επιστημονικά ξεπερασμένο⁵. Στρέφεται κυρίως εναντίον των μεταναστών, αλλά και άλλων φυλετικών, θρησκευτικών και κοινωνικών ομάδων, και συναρτάται άρρηκτα τόσο με τα οικονομικά προβλήματα που αρχίζουν να κάνουν έντονη την παρουσία τους σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, όσο και με βασικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης μετανάστευσης που δεν υπήρχαν τα προηγούμενα χρόνια. Τα χρόνια μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, η μετανάστευση ήταν οργανωμένη και σχετιζόταν με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας των χωρών υποδοχής, κατά την περίοδο της οικονομικής τους ανάπτυξης. Αντίθετα, από τα μέσα της δεκαετίας του '80 και κυρίως κατά τη δεκαετία του '90, με την επικράτηση των όρων της παγκοσμιοποίησης, η μετανάστευση αποσυνδέεται πλήρως από τις ανάγκες της χώρας υποδοχής και προσδιορίζεται αποκλειστικά από τις συνθήκες οικονομικής εξαθλίωσης ή πολιτικής αστάθειας στις χώρες προέλευσης. Ορθά παρατηρείται ότι αυτή η μορφή μετανάστευσης τείνει να κατα-

1. Ζ. Παπαδημητρίου, Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός. Εισαγωγή στο φυλετικό μίσος, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2000, σ. 93 επ.

2. Ζ. Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 155.

3. Βλ. σχετικά I. Geiss, Geschichte des Rassismus, Suhrkamp Verlag, 1988, σ. 278.

4. Βλ. E. Hobsbawm, Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος 20ος αιώνας, εκδ. Θεμέλιο, 1995, σ. 166 /167.

5. Βλ. σχετικά UNESCO, The Race Concept. Results of an Inquire, Westport Conn, 1952. Βλ. επίσης Α. Γιωτοπούλου - Μαργκοπούλου, Ρατσισμός, επιστήμη και ψευδοεπιστήμη, σε: Μετανάστες, Ρατσισμός και Ξενοφοβία, Ελληνικές και ευρωπαϊκές εμπειρίες διακρίσεων, 1998, σ. 205 επ., P. Weingart / J. Kroll / K. Bayertz, Rasse, Blut und Gene. Geschichte der Eugenik und Rassenhygiene in Deutschland, Suhrkamp Verlag, 1988, σ. 602 επ.

στεί δομικό στοιχείο ενός κόσμου ολοένα πιο διαιρεμένου σε δραματικό βαθμό μεταξύ πλούσιων και φτωχών⁶.

Η ένταση του προβλήματος επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο δημιουργεί το 1985 μια Εξεταστική Επιτροπή υπό τον καθηγητή - τότε ευρωβουλευτή - Δ. Ευρυγένη, για να ερευνήσει «την άνοδο του ρατσισμού και του φασισμού στην Ευρώπη». «Σαράντα χρόνια μετά τη νίκη κατά των ναζιστικών και φασιστικών καθεστώτων», γράφει ο Ευρυγένης⁷, «στην Κοινότητα και τις άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης υπάρχουν ομάδες και άτομα που επικαλούνται ακόμα ιδεολογίες που προσδιόζαν στα καθεστώτα αυτά ή ορισμένες πλευρές τους, ιδίως στις ρατσιστικές και αντιδημοκρατικές τους συνιστώσες». Και συμπληρώνει: «Ανησυχία προκαλεί η άνοδος και η διάδοση των αισθημάτων ξενοφοβίας καθώς και η αύξηση των εντάσεων μεταξύ των διαφόρων κοινοτήτων. Τα φαινόμενα αυτά πλήττουν σοβαρά τις κοινότητες των μεταναστών: καθημερινά δείγματα περιφρόνησεως και εκθρόνησεως, συνεχιζόμενες διακρίσεις παρά τις ανειλημμένες νομοθετικές προσπάθειες, στην αναζήτηση κατοικίας, εργασίας και στην παροχή υπηρεσιών και, σε πολλές περιπτώσεις, βιαιότητες για φυλετικούς λόγους, που μπορούν να φθάσουν ως την δολοφονία».

Δέκα χρόνια μετά, η κατάσταση φαίνεται να χειροτερεύει. Σε σχετικό κείμενο του 1995, η Επιτροπή παραδέχεται:

«Η συνεχιζόμενη παρουσία του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και του αντισημιτισμού σε όλη την Ευρωπαϊκή Κοινότητα θέτει μια μεγάλη πρόκληση για τις κοινωνίες μας. Αν και είναι δύσκολο να δοθούν ποσοτικά στοιχεία για το ακριβές μέγεθος του προβλήματος, είναι αδύνατο να το αγνοήσουμε. Οι ειδήσεις για βίαια ρατσιστικά εγκλήματα σε όλη την Κοινότητα, μας έρχονται με ανησυχητική τακτικότητα. Ακόμη παραπέρα το υφέρπον κλίμα προκαταλήψεων και διακρίσεων είναι πλέον ευδιάκριτο σε πολλές εκφάνσεις της ζωής και η γλώσσα του ρατσισμού έχει γίνει όλο και πιο συχνή στις δημόσιες και πολιτικές εκδηλώσεις σε όλα τα κράτη μέλη της Κοινότητας. Το κοινό συνειδητοποιεί σήμερα ότι ο ρατσισμός αντιπροσωπεύει μία **θεμελιώδη πρόκληση** για τη δημοκρατική κοινωνία και υπάρχει μια αντίστοιχη αύξηση των προσδοκιών του κοινού για δραστηριοποίηση που πρέπει να ανταποκριθεί σε όλα τα επίπεδα, τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και ευρωπαϊκό, για να επιλυθεί το πρόβλημα αυτό⁸».

Η διαρκής αύξηση κρουσμάτων ρατσισμού και ξενοφοβίας αναγνωρίζεται και στο Προοίμιο της Κοινής Δράσης 96/443/ΔΕΥ σχετικά με την καταπολέμηση φαινομένων ρατσισμού και ξενοφοβίας⁹, όπου σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι «παρά τις προσπάθειες που καταβάλλουν τα τελευταία χρόνια τα κράτη μέλη, τα εγκλήματα ρατσισμού και ξενοφοβίας εξακολουθούν να αυξάνονται».

Ακόμα πιο αποκαλυπτικό για τα αίτια και τις επιπτώσεις του ρατσισμού στην Ευρώπη είναι το Ευρωπαϊκό Κοινοβού-

λιο σε Ψήφισμά του το 1996. Μεταξύ άλλων, στο Ψήφισμα τονίζεται ότι η κυριότερη απειλή προέρχεται από τα ρατσιστικά κόμματα που αποτελούν το σημείο αποκρυστάλλωσης της ξενοφοβίας, του ρατσισμού και του αντισημιτισμού στη κοινωνία, ενώ παράλληλα αναγνωρίζεται ότι ο εθνικισμός («ρατσισμός») και η ξενοφοβία έχουν **βαθείς ρίζες** στην κοινωνία εξαιτίας ακριβώς της αποικιακής ιστορίας των κρατών μελών. «Ο ρατσισμός διαδραμάτισε ιδιαίτερο ρόλο στη νομιμοποίηση της αποικιακής πολιτικής», σημειώνεται στο Ψήφισμα. Ως αίτια όμως για την έξαρση του φαινομένου το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αναφέρει και μια σειρά άλλων παραγόντων, και ειδικότερα:

(α) την επιδεινούμενη οικονομική κατάσταση, η οποία οδηγεί σε κλιμάκωση της ανεργίας και του κοινωνικού αποκλεισμού, (β) την επανεμφάνιση εγωιστικών αντιλήψεων και την απώλεια των αξιών και των αρχών της συμβίωσης, της επικοινωνίας και της ανοχής, γεγονός που δημιουργεί γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη ρατσιστικής και ξενοφοβικής συμπεριφοράς, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί είτε ως χουλιγκανισμός είτε απλώς ως εγκληματική δραστηριότητα, (γ) την έλλειψη κινήτρων ικανών να βοηθήσουν το άτομο να προσαρμοστεί σε μια πολυπολιτισμική, πολυεθνική κοινωνία και στο λεγόμενο «παγκόσμιο χωριό», (δ) τον κοινωνικό και οικονομικό αποκλεισμό τόσο μεταναστών όσο και αυτοχθόνων μελών της κοινότητας στα κράτη μέλη, εξ αιτίας του οποίου και οι δύο αυτές κατηγορίες είναι επιδεκτικές χειραγώγησης από λαϊκιστές, ολοκληρωτικούς και ακροδεξιούς πολιτικούς.

Τονίζει ακόμη ότι:

«μεγάλα τμήματα του πληθυσμού τείνουν να θεωρούν τις μειονοτικές ομάδες ως αποδιοπομπαίους τράγους για τις άθλιες συνθήκες ζωής τους, όπως το υψηλό ποσοστό ανεργίας, τις κακές συνθήκες κοινωνικής πρόνοιας, τη γενική οικονομική ανασφάλεια, την παρακμή και υποβάθμιση των προσστίων, τις ανεπάρκειες του εκπαιδευτικού συστήματος.

Ανησυχητικά είναι και τα στοιχεία που εισφέρει το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο των φαινομένων ρατσισμού και ξενοφοβίας το 1999¹⁰. Με βάση τα στοιχεία αυτά:

«καμία χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν είναι προστατευμένη έναντι αυτού του φαινομένου... Το 1999, ανθρωποκτονίες ή απόπειρες ανθρωποκτονίας για ρατσιστικούς, εθνικούς, θρησκευτικούς ή πολιτιστικούς λόγους αναφέρθηκαν στα εθνικά μέσα ενημέρωσης της Αυστρίας, της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Ισπανίας, της Σουηδίας και του Ηνωμένου Βασιλείου. Κατά τη διάρκεια του ίδιου έτους, ο αριθμός των ρατσιστικών αδικημάτων που καταχωρήθηκαν σε σχέση με νεοναζιστικές ομάδες αυξήθηκε στη Γερμανία και τη Σουηδία. Ρατσιστική βία σε σχέση με νεοναζί και με «skinheads» σημειώθηκε επίσης στην Ισπανία και την Πορτογαλία. Μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι οι ρατσιστικές πράξεις, κυρίως οι επιθέσεις με τη χρήση βίας (ανθρωποκτονίες, βιαιοπραγίες, επιθέσεις) ή υλικές ζημιές (πυρκαγιές, επιθέσεις με τη χρήση εκρηκτικών υλών) διαπράττονται πολύ συχνά από ομάδες νέων που έχουν ιδεολογία νεοναζί ή από «skinheads».

Ανάλογα στοιχεία εισφέρει δύο χρόνια αργότερα και το Συμβούλιο, στην Πρόταση Απόφασης - Πλαισίου για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, την οποία καταθέτει¹¹:

6. Βλ. Χ. Ανθόπουλου, Προστασία κατά του ρατσισμού και ελευθερία της πληροφόρησης, εκδ. Παπαζήση, 2000, σ. 35.

7. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Εξεταστική Επιτροπή για την άνοδο του φασισμού και του ρατσισμού στην Ευρώπη, εκδ. Α. Σάκκουλα, 1987, σ. 127 επ.

8. Βλ. Ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με το ρατσισμό, τη ξενοφοβία και τον αντισημιτισμό και Πρόταση Απόφασης του Συμβουλίου περί ανακήρυξης του 1997 ως Ευρωπαϊκού έτους κατά του ρατσισμού, 13.12.1995 [COM (95) 653 τελικό].

9. ΕΕ L 185/24.7.1996, σ. 5.

10. <http://www.eumc.eu.int/publications/ar99/AR99-EN.pdf>

11. Πρόταση Απόφασης Πλαισίου του Συμβουλίου για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, COM(2001) 664 τελικό.

«Τα πλέον τρέχοντα ρατσιστικά φαινόμενα», σημειώνει στην Αιτιολογική Έκθεση που συνοδεύει την Πρόταση, «δεν είναι οι πράξεις βίας που αναφέρονται από τα μαζικά μέσα ενημέρωσης. Οι επίσημες στατιστικές της Γερμανίας καταδεικνύουν ότι σε σύνολο 10.037 ποινικών αδικημάτων λόγω ρατσισμού / ξενοφοβίας που καταχωρήθηκαν, το 66% αποτελούσε τμήμα της κατηγορίας της προπαγάνδας. Ο αριθμός των επιβαρυντικών περιστάσεων που συνδέονται με ρατσιστικές συμπεριφορές στο Ηνωμένο Βασίλειο, από τον Απρίλιο ως το Σεπτέμβριο 1999, ανήλθε συνολικά σε 10.982, εκ των οποίων το ήμισυ αφορούσε την παρενόχληση. Στη Σουηδία, ο αριθμός των αδικημάτων λόγω ρατσισμού / ξενοφοβίας που αναφέρθηκαν ανήλθε συνολικά σε 2.363 το 1999. Μεταξύ αυτών των τελευταίων, οι απειλές, οι βιαιοπραγίες και η παρενόχληση αποτελούσαν τις πλέον συνήθεις μορφές».

«Όσον αφορά τα θύματα», προστίθεται, «οι εκθέσεις του 1999 αποδεικνύουν ότι, σε όλα τα κράτη μέλη, υπάρχουν εθνικές/φυλετικές μειονότητες, μετανάστες και πρόσφυγες οι οποίοι είναι ευάλωτοι απέναντι στα φυλετικά εγκλήματα και διακρίσεις. Τα εγκλήματα που διαπράττονται από νεοναζιστικές οργανώσεις στρέφονται κυρίως κατά μεταναστών, προσώπων αλλοδαπής προέλευσης και της εβραϊκής κοινότητας. Σημειώθηκε επίσης αύξηση των επιθέσεων κατά ομοφυλοφίλων και πολιτικών προσωπικοτήτων της αντιπολίτευσης, δημοσιογράφων και αστυνομικών. Οι εκθέσεις κατέδειξαν επίσης ότι μόνο μειοψηφία των θυμάτων καταγγέλλει τα εγκλήματα στις αρχές. Τα θύματα σκέφτονται συχνά ότι η καταγγελία τους δεν θα αντιμετωπιστεί με σοβαρότητα και φοβούνται αντίποινα εκ μέρους των δράστών».

Την ίδια εποχή, τα στοιχεία για τη διάδοση ρατσιστικών ιδεών μέσω του διαδικτύου ήταν πραγματικά ανησυχητικά. Όπως αναφέρει σε ανακοίνωσή της η Επιτροπή για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο¹², η διάδοση πληροφοριών με ρατσιστικό και ξενοφοβικό περιεχόμενο στο Διαδίκτυο αποτελεί ένα φθινό και άκρως αποτελεσματικό εργαλείο για άτομα ή ομάδες που εμπνέονται από ρατσιστικές ιδέες, τα οποία μπορούν να διαδίδουν εμπνεόμενες από μίσος ιδέες σε χιλιάδες ή και εκατομμύρια ατόμων. Επιπλέον, το Διαδίκτυο εξασφαλίζει μεγάλο βαθμό ατιμωρησίας στους δράστες αυτών των αξιοποιούντων πράξεων. Ταυτόχρονα, το Διαδίκτυο αποτελεί επίσης πρακτικό μέσο στρατολόγησης νέων οπαδών. Με βάση στοιχεία που έδωσε η Επιτροπή, το 1997 υπήρχαν περίπου 600 ιστοσελίδες που παρότρυναν σε φυλετικό μίσος. Τον Ιανουάριο του 1999, ο αριθμός αυτός ανήλθε σε 1426 ιστοσελίδες γνωστές στο Διαδίκτυο που προωθούσαν τον ρατσισμό, τον αντισημιτισμό, την «hate music» ή νεοναζιστικές ιδέες. Στις 15 Ιουλίου 1999, αυτός ο αριθμός αυξήθηκε περαιτέρω, ανερχόμενος σε περισσότερες των 2100 ιστοσελίδων. Οι ερευνητές μάλιστα θεωρούν ότι αυτά τα στοιχεία υποτιμούνται σημαντικά, κυρίως γιατί πολλές από τις ρατσιστικές αυτές ιστοσελίδες βρίσκονται στις Ηνωμένες Πολιτείες, γεγονός που καθιστά δυσχερή τη δίωξη επειδή οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν θεωρούν ποινικώς κολάσιμη τη διάδοση ρατσιστικού υλικού στο Διαδίκτυο, εν ονόματι της ελευθερίας έκφρασης.

Με βάση τα στοιχεία αυτά, ορθά παρατηρεί ο Ι. Μανωλεδάκης το 2001, παρουσιάζοντας το βιβλίο του Ζ. Παπαδημητρίου «Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός», ότι «το φαινόμενο του

ρατσισμού και του φυλετικού μίσους ξαναγυρίζει σαν σκιάχτρο πάνω από την ήπειρό μας, ανανεωμένο και με σύγχρονο ιδεολογικό ένδυμα, ξεπερνά τα στενά πλαίσια των περιθωριακών ακροδεξιών ομάδων, όπου είχε περιοριστεί μετά τον Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, αρθρώνει πολιτικό λόγο, κερδίζει έδαφος στα ευρύτερα λαϊκά στρώματα και διεκδικεί ήδη την πολιτική εξουσία σε χώρες της κεντρικής Ευρώπης»¹³.

Κατά την τελευταία δεκαετία τα πράγματα εξελίσσονται ακόμα χειρότερα και με πολύ πιο γρήγορους ρυθμούς. Οι επιθέσεις στους δίδυμους πύργους της Νέας Υόρκης διογκώνουν το κίνημα κατά των μουσουλμάνων, ενώ η οικονομική κρίση, η ανεργία, η ύφεση και οι πολιτικές λιτότητας αυξάνουν τη δύναμη των ρατσιστικών πολιτικών οργανώσεων σε όλη την Ευρώπη. Βεβαίως τα προβλήματα είναι οξύτερα σε χώρες με μακρά παράδοση, όπως η Γαλλία, όπου το Εθνικό Μέτωπο έχει συμπληρώσει σαράντα χρόνια ζωής, ωστόσο και στις υπόλοιπες χώρες εμφανίζονται και κινήσεις που με δυναμικό τρόπο εισχωρούν στην πολιτική ζωή. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι το πρόβλημα δεν περιορίζεται στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, όπου τα οικονομικά προβλήματα είναι πιο έντονα, αλλά και στις πλούσιες χώρες του Βορρά, οι οποίες αισθάνονται να έχουν επωμισθεί ευθύνες που δεν τους ανήκουν, ενώ ο φόβος για την πιθανή επέκταση της κρίσης αγγίζει και τις κοινωνίες αυτές. Σε Έκθεσή του, το 2012¹⁴, ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης δηλώνει ότι:

«Η βία και τα εγκλήματα που οφείλονται στον ρατσισμό, την ξενοφοβία, την θρησκευτική μισαλλοδοξία, την αναπηρία ενός ατόμου, τις σεξουαλικές του προτιμήσεις ή το φύλο του - που συχνά αναφέρονται ως 'εγκλήματα μίσους' - αποτελούν καθημερινή πραγματικότητα σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως δείχνουν διαρκώς τα στοιχεία που συλλέγει ο Οργανισμός».

Στο πλαίσιο αυτό, ο σύγχρονος ρατσισμός παίρνει κατά βάση τη μορφή του «**πολιτισμικού ρατσισμού**», ο οποίος βασίζεται στη διεκδίκηση της ανωτερότητας - διαφορετικότητας του συστήματος αξιών και του τρόπου ζωής μιας εθνικής ομάδας απέναντι στις αξίες, τον πολιτισμό και τον τρόπο ζωής άλλων ομάδων. Οι θεωρητικοί του σύγχρονου ρατσισμού καταδικάζουν την ανάμιξη των πολιτισμών, τονίζοντας ότι η κατάργηση των πολιτισμικών διαχωριστικών γραμμών θα οδηγήσει αναπόφευκτα στην παρακμή του εθνικού πολιτισμού και τελικά στον αφανισμό του έθνους. Όπως παρατηρεί ο Μάνεσης¹⁵, «εν προκειμένω ο ρατσισμός φαίνεται να οικειοποιείται το 'δικαίωμα στη διαφορά', τονίζοντας ότι μια δεδομένη κοινωνία δικαιούται να προστατεύσει την πολιτισμική της ιδιαιτερότητα, δικαιολογώντας έτσι τον αποκλεισμό της ετερότητας. Μολονότι η ιδιαιτερότητα καθαυτή δεν υποδηλώνει κατ' αρχήν ούτε 'άνωτερότητα' ούτε 'κάτωτερότητα', εντούτοις ο σύγχρονος ρατσισμός τείνει να διακρίνει μεταξύ 'άνωτερων' και

12. Ανακοίνωση με τον τίτλο «Δημιουργία ασφαλέστερης κοινωνίας της πληροφορίας ενισχύοντας την ασφάλεια των υποδομών πληροφόρησης και καταπολεμώντας το έγκλημα που έχει σχέση με ηλεκτρονικούς υπολογιστές» COM (2000) 890 τελικό.

13. Ι. Μανωλεδάκη, Θεσμοί και Πρόσωπα, εκδ. Κορηγλία Σφακιανάκη, 2002, σ. 221.

14. Βλ. European Union Agency for Fundamental Rights, Making hate crime visible in the European Union: acknowledging victims' rights, Publications Office of the European Union, 2012, σ. 7.

15. Βλ. Α. Μάνεση, Όψεις και αντιμετώπιση του ρατσισμού, ΤοΣ 2000, σ. 17.

‘κατώτερων’ πολιτισμικών οντοτήτων». Έτσι, η μετανάστευση λειτουργεί στη συνείδηση των σύγχρονων ρατσιστών, όπως έχει χαρακτηριστικά ειπωθεί, «σαν υποκατάστατο της φυλής» και με την έννοια αυτή αποτελεί κεντρικό σημείο αναφοράς της ρατσιστικής θεωρίας και πράξης στη σημερινή ευρωπαϊκή πραγματικότητα¹⁶.

Σε περιόδους κρίσης, ο πολιτισμικός ρατσισμός συνδυάζεται κατά κύριο λόγο με τον αποκαλούμενο «**ανταγωνιστικό ρατσισμό**», που εκφράζεται ως αμφισβήτηση των δικαιωμάτων των μεταναστών να έχουν πρόσβαση στους κοινωνικούς πόρους. Οι μετανάστες αντιμετωπίζονται ως ανεπιθύμητοι ανταγωνιστές στην αγορά εργασίας, που ευθύνονται για την αύξηση της ανεργίας και τη μείωση των μισθών, ως αδικώς ευνοούμενοι από τις κοινωνικές υπηρεσίες μιας χώρας, οι οποίοι με την παρουσία τους επαυξάνουν τα προβλήματα στις ήδη προβληματικές υπηρεσίες υγείας, κοινωνικής ασφάλισης ή στις υπηρεσίες εκπαίδευσης, αλλά και ως παρείσακτοι στην κοινωνική δομή της χώρας υποδοχής που με την παρουσία τους υποβαθμίζουν τις περιοχές όπου κατοικούν και ευθύνονται σε σημαντικό βαθμό για την αύξηση της εγκληματικότητας και τη διάδοση μολυσματικών ασθενειών¹⁷.

Κατά τούτο ο σύγχρονος ρατσισμός παρουσιάζει σημαντικές ομοιότητες με εκείνον που αναπτύχθηκε μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Μολονότι δεν στηρίζεται πλέον στις βιολογικές διαφορές μεταξύ των φυλών, είναι ωστόσο ο ρατσισμός που δημιουργείται και αναπτύσσεται σε συνθήκες οικονομικής κρίσης και όχι αποικιοκρατικής ακμής και στηρίζει την ανάπτυξή του στην λογική του αποδιοπομπαίου τράγου. Με την απλουστευτική προσέγγιση του λαϊκιστικού λόγου, τα δομικά, πραγματικά οικονομικά προβλήματα που έχει δημιουργήσει η παγκοσμιοποίηση αποσιωπώνται και οι μετανάστες θεωρούνται υπαίτιοι κάθε μορφής προβλήματος που απασχολεί την κοινωνία (όπως στη ναζιστική Γερμανία οι εβραίοι ή οι κομμουνιστές). Η πεποίθηση μάλιστα αυτή είναι βαθιά ριζωμένη σε ευρείες μάζες πολιτών, ακόμα κι αν δεν είναι διατεθειμένοι να προβούν σε καμία πράξη βίας σε βάρος των μεταναστών¹⁸.

16. E. Balibar / I. Wallerstein, Φυλή, Έθνος, Τάξη. Οι διφορούμενες ταυτότητες (μετ. Α. Ελεφάντη / Ε. Καλαφάτη), εκδ. Ο Πολίτης, 1991, σ. 33.

17. Βλ. Χ. Ανθόπουλου, Προστασία κατά του ρατσισμού και ελευθερία της πληροφόρησης, εκδ. Παπαζήση, 2000, σ. 49, Βλ. Α. Γκότοβου, Ρατσισμός: Κοινωνικές, ψυχολογικές και παιδαγωγικές όψεις μιας ιδεολογίας και μιας πρακτικής, έκδ. Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης, 1996, σ. 24/25 και 60 επ.

18. Αξίζει να αναφερθεί ότι σε δύο μεγάλες έρευνες που πραγματοποιήθηκαν από το Ινστιτούτο V-PRC, για λογαριασμό της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, κατά τα έτη 1997 και 1999, σε σύνολο 3200 ατόμων, το 67% των ερωτηθέντων νέων ηλικίας 15 - 29 ετών, τάχθηκαν υπέρ της απέλασης των παράνομων μεταναστών, στάση που θεωρείται ότι οφείλεται σε ένα γενικευμένο αίσθημα οικονομικής ανασφάλειας και επαγγελματικής αβεβαιότητας των νέων (Βλ. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς / Ινστιτούτο V-PRC, Οι νέοι του καιρού μας. Αξίες, στάσεις και αντιλήψεις της ελληνικής νεολαίας [1997 - 1999], εκδ. Παπαζήση, 2000, σ. 25 και 43. Βλ. επίσης τις έρευνες των Γ. Βούλγαρη / Δ. Δώδου / Π. Καφετζή / Χ. Λυριντζή / Κ. Μιχαλόπουλου / Η. Νικολακόπουλου / Μ. Σπουρδαλάκη / Κ. Τσουκαλά (Η πρόσληψη και η αντιμετώπιση του «άλλου» στη σημερινή Ελλάδα. Πορίσματα εμπειρικής έρευνας, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 5/1995, σ. 81 επ.) και Γ. Πανούση / Β. Καρύδη, (Θυματοφοβία, ανασφάλεια και αστυνομική αποτελεσματικότητα. Τα στοιχεία μίας έρευνας, στο Ινστιτούτο Project

Βεβαίως, πέραν των μεταναστών, και οι **εβραίοι** βρίσκονται ακόμα συχνά στο στόχαστρο των ρατσιστών, οι οποίοι συνδέουν ευρύτερα πια την παρουσία του εβραϊκού στοιχείου με τα παγκόσμια οικονομικά προβλήματα και τον ρόλο των εβραίων στην λειτουργία του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος, ενώ και οι **μουσουλμάνοι** στοχοποιούνται αρκετά συχνά στις μέρες μας, κυρίως μετά τις τρομοκρατικές πράξεις που έχουν τελεστεί από τους εξτρεμιστές του λεγόμενου ισλαμικού κράτους. Τέλος, δεν λείπουν ρατσιστικές εκδηλώσεις εναντίον των **μαύρων, ατόμων με σωματικές αναπηρίες ή πνευματική υστέρηση ή των ομοφυλοφίλων**.

Έτσι, φαίνεται ότι η εμφάνιση του ρατσισμού μπορεί μεν να στηρίζεται σε πραγματικά οικονομικοκοινωνικά προβλήματα, καθώς όμως δημιουργεί μια «κουλούρα μη ανοχής» έναντι του «διαφορετικού», επεκτείνεται τελικά και σε ομάδες πολιτών που δεν σχετίζονται άμεσα με τα προβλήματα αυτά. Διαχρονικά, άλλωστε, ο ρατσισμός ποτέ δεν περιορίζεται σε συγκεκριμένες ομάδες.

2. Οι πολιτικές αντιμετώπισης του ρατσιστικού εγκλήματος στην Ελλάδα

2.1. Το ρατσιστικό φαινόμενο στην Ελλάδα

Στη δεκαετία του '80 ο ρατσισμός δεν φαίνεται να απασχολεί ιδιαίτερώς την κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας. Στην Έκθεση της Εξεταστικής Επιτροπής του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για την άνοδο του φασισμού και του ρατσισμού στην Ευρώπη, που έγινε **το 1985**, αναφέρεται μεταξύ άλλων - με μια ίσως δόση υπερβολής - ότι η στάση των Ελλήνων «απέναντι στις εθνικές ή θρησκευτικές μειονότητες χαρακτηρίζεται από πνεύμα ανοχής και ξενοφιλίας και στερείται κατά κανόνα φυλετικών προκαταλήψεων»¹⁹. Βεβαίως στην Έκθεση αναγνωρίζεται ότι υπάρχουν ορισμένες σχετικά ασημαντες οργανώσεις, ο πολιτικός λόγος των οποίων εμπεριέχει «ρατσιστικά στοιχεία που εκφράζονται κυρίως με τον εκθειασμό της ανωτερότητας της ελληνικής φυλής αλλά και, μερικές φορές, με επιθετικό αντισημιτισμό», χωρίς όμως αυτές να ασκούν κάποια επιρροή στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας.

Από την δεκαετία του 1990 και την μαζική είσοδο των μεταναστών στη χώρα τα πράγματα αρχίζουν σταδιακά να αλλάζουν, ενώ η οικονομική κρίση διογκώνει το πρόβλημα, το οποίο γίνεται πλέον ορατό σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής²⁰.

Αξίζει να αναφερθεί ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI), στην έκθεσή της για την Ελλάδα που δημοσιεύθηκε τον Σεπτέμβριο

Research Consulting, Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα, Έρευνες-δημοσκοπήσεις 1999-2000, εκδ. Νέα Σύνορα - Α. Λιβάνη, 2000, σ. 247 επ.).

19. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Εξεταστική Επιτροπή για την άνοδο του φασισμού και του ρατσισμού στην Ευρώπη, εκδ. Α. Σάκουλα, 1987, σ. 50 επ.

20. Βλ. και Ε. Βαγενά - Παλαιολόγου, Ρατσισμός και Ξενοφοβία, Έρευνα στη Δικαιοσύνη και την Αστυνομία, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006.

του 2009, είχε επισημάνει τον ρατσιστικό χαρακτήρα του ΛΑΟΣ, τονίζοντας χαρακτηριστικά²¹:

«Ο επικεφαλής του ακροδεξιού κόμματος ΛΑ.Ο.Σ, που έλαβε περίπου 3% των ψήφων στις βουλευτικές εκλογές του 2007, κάνει συχνά δημόσια αντισημιτικές και ρατσιστικές δηλώσεις, κατηγορώντας ακόμη τους μετανάστες για αύξηση των εγκλημάτων που σχετίζονται με ναρκωτικά και τη βία».

Την ίδια εποχή, ανησυχία διατυπώνει για την κατάσταση στην Ελλάδα και η Επιτροπή Εξάλειψης των ρατσιστικών διακρίσεων του ΟΗΕ (CERD). Η Επιτροπή εκφράζει ειδικότερα την ανησυχία της (σημ. 11) για τη διάδοση ρατσιστικών στερεοτύπων και μισαλλόδοξων σχολίων από συγκεκριμένες οργανώσεις και ΜΜΕ κατά προσώπων που ανήκουν σε διαφορετικές εθνοτικές και φυλετικές ομάδες, για την αναφορά υποθέσεων κακομεταχείρισης ατόμων που ζητούν άσυλο και παράνομων μεταναστών (σημ. 12) καθώς και για την αναφορά περιστατικών υπερβολικής χρήσης βίας από την ελληνική αστυνομία σε βάρος προσώπων που ανήκουν σε ευάλωτες ομάδες, και ιδίως τους Ρομά (σημ. 13). Αναφέρεται επίσης στα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι μουσουλμάνοι κατά την άσκηση των θρησκευτικών τους δικαιωμάτων (σημ. 14), καθώς και στα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι Ρομά για την κοινωνική τους ένταξη (σημ. 16).

Ακόμη πιο αποκαλυπτική είναι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας (ECRI) του Συμβουλίου της Ευρώπης, σε μια Δήλωσή της στις 10 Δεκεμβρίου 2012²². Στη Δήλωση αυτή η Επιτροπή εκφράζει τη βαθιά της ανησυχία για την άνοδο και τη δράση της Χρυσής Αυγής, την οποία αποκαλεί νεοναζιστικό, ρατσιστικό και ξενοφοβικό πολιτικό κόμμα, που εκπροσωπείται στο ελληνικό Κοινοβούλιο.

«Αυτό το κόμμα», σημειώνεται στο κείμενο της Επιτροπής, «ανοικτά χρησιμοποιεί εθνικιστική και αντι-μεταναστευτική ρητορική, βασιζόμενο στην ευάλωτη κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο κόσμος, εξαιτίας της ακραίας οικονομικής κρίσης. Μέλη της Χρυσής Αυγής έχουν συστηματικά προβεί σε πράξεις βίας και εγκλήματα μίσους κατά μεταναστών, εθνικών μειονοτήτων και πολιτικών αντιπάλων, συχνά υπό την ανοχή της αστυνομίας».

Στο εσωτερικό της χώρας οι επισημάνσεις για την έξαρση των φαινομένων ρατσισμού γίνονται όλο και πιο συχνές τα τελευταία χρόνια. Η Εθνική Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), σε έκθεσή της για την αντιμετώπιση της ρατσιστικής βίας από την αστυνομία και τη δικαιοσύνη, στις 19.5.2011 επισημαίνει:

«Στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από την πρώτη έκθεση της ΕΕΔΑ σχετικά με την αντιμετώπιση της ρατσιστικής βίας από την αστυνομία και τη δικαιοσύνη, η βία εξαπλώθηκε και η διασύνδεσή της με τη βαθιά οικονομική και κοινωνική κρίση διευρύνθηκε. Η καταφανής δράση ακραίων ομάδων κρούσης κατά αλλοδαπών γίνεται ανεκτή από τις αρχές σε ένα γενικευμένο και ολόένα οξυνόμενο κλίμα ανασφάλειας, αδιαλλαξίας και παραλυσίας»²³, προσθέτοντας: «στις παρούσες συνθήκες οικονομικής ύφεσης, ρήξης του κοινωνι-

κού ιστού και ταχύτατης περιθωριοποίησης ομάδων του πληθυσμού, το φαινόμενο απειλεί να λάβει ανεξέλεγκτες διαστάσεις»²⁴.

Εξίσου αποκαλυπτική είναι η Δήλωση του Συνηγόρου του Πολίτη, στις 3.7.2012, όπου σημειώνεται χαρακτηριστικά:

«Ο Συνήγορος του Πολίτη εκφράζει την έντονη ανησυχία του για την αύξηση φαινομένων ρατσιστικής βίας, τόσο ως προς τον διαρκώς αυξανόμενο αριθμό των περιστατικών, όσο και ως προς τον τρόπο δράσης και την ένταση της βίας που ασκείται. Πρόσφατα διαπιστώνεται οργανωμένη και συστηματική δράση ακραίων ομάδων, οι οποίες επικαλούμενες το αίσθημα ανασφάλειας πολλών πολιτών, επιδίδονται σε επιθέσεις κατά μελών ευπαθών ή αποκλεισμένων κοινωνικών ομάδων (αλλοδαπών, Ρομά κ.λπ.). Η ανοχή ή ακόμη και η μερική έστω αποδοχή των ενεργειών αυτών από τμήματα του πληθυσμού εντείνει τον προβληματισμό για το φαινόμενο. Ο Συνήγορος του Πολίτη καλεί τους αρμόδιους φορείς να μην επιτρέψουν την ανάπτυξη οργανωμένων εγκληματικών θυλάκων οι οποίοι εκμεταλλεύονται τα κενά που δημιουργεί η ολιγωρία ή και αδράνεια του κρατικού μηχανισμού....».

Λίγες μόνο μέρες μετά, με αφορμή τη δολοφονία νεαρού Ιρακινού στο κέντρο της Αθήνας, η Ύπατη Αρμοσσία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες, η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και δεκαεννέα μη κυβερνητικές οργανώσεις και φορείς που συναποτελούν το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας²⁵, σε κοινό τους Δελτίο Τύπου επισημαίνουν:

«Οι βάναυσες επιθέσεις και τα εγκλήματα μίσους με ρατσιστικό κίνητρο, που στρέφονται κατά μεταναστών και προσφύγων με μοναδικό κριτήριο το χρώμα του δέρματός τους, τη θρησκεία ή τη χώρα προέλευσής τους, έχουν αυξηθεί δραματικά το τελευταίο διάστημα και αποτελούν σχεδόν καθημερινό φαινόμενο.

Ιδιαίτερη ανησυχία και προβληματισμό προκαλεί το γεγονός ότι οι δράστες παρόμοιων επιθέσεων δρουν σχεδόν ανενόχλητοι, με συστηματικό και οργανωμένο τρόπο, κατά ομάδες στις οποίες συχνά πρωτοστατούν εξτρεμιστικά στοιχεία. Η εγκληματική δράση μηχανοκίνητων ομάδων κρούσης τεκμηριώθηκε και καταγγέλλθηκε από το Δίκτυο ήδη από τον περασμένο Μάρτιο. Ωστόσο οι αρμόδιες αρχές δεν έλαβαν ειδι-

δες, δημόσιος πολιτικός λόγος, ρατσιστική βία στα γήπεδα, 2011, σ. 2.

24. ΕΕΔΑ, ό.π., σ. 4.

25. Το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) και του Γραφείου της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες στην Ελλάδα (ΥΑ), με συμμετοχή 19 μη κυβερνητικών οργανώσεων και φορέων: Αίτημα, Αντιγόνη - Κέντρο Πληροφόρησης και Τεκμηρίωσης για το Ρατσισμό, Γιατροί του Κόσμου, Διεθνής Αμνηστία, Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Ελληνικό Παρατηρητήριο Συμφωνιών του Ελσίνκι, Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, Ελληνικό Φόρουμ Μεταναστών, Ελληνικό Φόρουμ Προσφύγων, Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Δικηγορικού Συλλόγου Ρόδου, Κέντρο Ημέρας «Βαβέλ», Κέντρο Συμπαραστάσεως Παλινοστούντων και Μεταναστών - Οικουμενικό Πρόγραμμα Προσφύγων, Κίνηση Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων Προσφύγων και Μεταναστών (Πάτρα), ΜΕΤΑδραση, Ομάδα Δικηγόρων για τα Δικαιώματα Προσφύγων και Μεταναστών, Ομάδα Νομικών για την Υπεράσπιση των Δικαιωμάτων Προσφύγων και Μεταναστών (Θεσσαλονίκη), Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης, i-RED Ινστιτούτο για τα Δικαιώματα, την Ισότητα και την Ετερότητα, και PRAKSIS. Στο Δίκτυο συμμετέχει και ο Συνήγορος του Πολίτη ως παρατηρητής.

21. <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Greece/GRC-CbC-IV-2009-031-RC.pdf>

22. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Library/PressReleases/126-10_12_2012_Greece_en.asp

23. ΕΕΔΑ, Ρατσιστική βία (Ι. Η αντιμετώπιση της ρατσιστικής βίας από την αστυνομία και τη Δικαιοσύνη, ΙΙ. Εξτρεμιστικές ομά-

κά μέτρα πρόληψης και αντιμετώπισης παρόμοιων πράξεων, γεγονός που συνέβαλε στην κορύφωση της βίας»²⁶.

2.2. Τα μέτρα κατά του ρατσιστικού φαινομένου στην Ελλάδα: η αξιοποίηση της συμβολικής σημασίας του ποινικού δικαίου

Παρά την έξαρση του ρατσιστικού φαινομένου, που παρατηρείται, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, από τις αρχές της δεκαετίας του '90, οι ελληνικές αρχές για πολλά χρόνια αδρανούν. Στις πιέσεις που ασκούνται από διεθνείς ή ευρωπαϊκούς οργανισμούς, η Ελλάδα επικαλείται απλώς τις σχετικές ποινικές διατάξεις, που έχουν διαμορφωθεί ήδη από τη δεκαετία του '70.

Πράγματι, η Ελλάδα κύρωσε ήδη το 1970 τη Διεθνή Σύμβαση του ΟΗΕ του 1966 κατά του ρατσισμού και, έστω και με καθυστέρηση εννέα ετών, υιοθέτησε, σύμφωνα με όσα όριζε η Σύμβαση, τον νόμο 927/1979, «Περί κολασμού πράξεων ή ενεργειών αποσκοπούσων εις φυλετικές διακρίσεις». Με τον νόμο αυτό έγιναν ποινικά αδικήματα η δημόσια πρόκληση σε πράξεις που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπων ή ομάδων προσώπων που προσδιορίζονται βάσει συγκεκριμένων χαρακτηριστικών φυλής, γλώσσας κλπ, η δημόσια έκφραση προσβλητικών ιδεών για τα πρόσωπα αυτά, καθώς και η συμμετοχή σε ρατσιστικές οργανώσεις. Ως αξιόποινη συμπεριφορά περιγραφόταν ακόμη η άρνηση παροχής αγαθών ή υπηρεσιών σε κάποιον εξαιτίας της φυλετικής ή εθνικής του καταγωγής, όταν η πράξη γινόταν από πρόσωπο που κατ' επάγγελμα προμήθευε τα αγαθά αυτά ή πρόσφερε τις υπηρεσίες²⁷.

Ωστόσο, η εύκολη αυτή επιλογή της διαμόρφωσης ποινικών κανόνων για την αντιμετώπιση ενός τόσο σοβαρού κοινωνικού φαινομένου δεν ήταν, όπως φάνηκε - και όπως άλλωστε ήταν αναμενόμενο - επαρκής. Η πρόβλεψη ποινικών κυρώσεων, λειτουργεί ασφαλώς ως μια μορφή **γενικής πρόληψης**, με την έννοια ότι αποτρέπει από την τέλεση εγκληματικών πράξεων εξαιτίας του φόβου που δημιουργεί η πιθανή αποκάλυψη των πράξεων και η επιβολή των επαχθών και άκρως στιγματιστικών κυρώσεων που προβλέπει το ποινικό δίκαιο.

Μόνη όμως η απειλή των κυρώσεων δεν είναι αρκετή, όταν οι κυρώσεις αυτές ούτε επιβάλλονται ούτε εκτίονται. Και αυτό ακριβώς συνέβη σε ό,τι αφορά τα ρατσιστικά εγκλήματα.

Αρχικά, από το 1979 και έως το 2001²⁸, όλα τα προβλεπόμενα στον νόμο 927 εγκλήματα, δίνονταν κατ' έγκληση, σύμφωνα με όσα πρόβλεπε το άρθρο 4 του νόμου αυτού. Τα θύματα όμως δεν ήταν τις περισσότερες φορές διατεθειμένα να εκτεθούν σε πιθανόν μεγαλύτερους κινδύνους, καταγγέλλοντας τις εναντίον τους πράξεις. Έτσι καμία ποινική δίωξη δεν είχε ασκηθεί για πολλά χρόνια, γεγονός που είχε αποθρασύνει τους δράστες τέτοιου είδους πράξεων, ώστε να φθάσουν να φωνάζουν ρατσιστικά συνθήματα σε

παρελάσεις, δημόσια μπροστά στις κάμερες των τηλεοράσεων.

Ακόμη και μετά την καθιέρωση της αυτεπάγγελης δίωξης, τα πράγματα όχι μόνο δεν άλλαξαν, αλλά αντίθετα θα μπορούσε να ειπωθεί ότι χειροτέρεψαν μετά από μία ουσιαστικά συσταλτική ερμηνεία την οποία υιοθέτησε η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου σχετικά με τα περιγραφόμενα στον νόμο 927/1979 εγκλήματα. Πρόκειται για την απόφαση 3/2010, της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου, η οποία, αξιολογώντας τις φράσεις «Έτσι θέλουν οι Εβραίοι... Εντός 24 ωρών και εκτελεστικό απόσπασμα», «Εβραίος και άνθρωπος είναι έννοιαι αντιφατικές», «Η απαλλαγή της Ευρώπης από τους Εβραίους είναι επιβεβλημένη, διότι ο εβραϊσμός συνιστά απειλή κατά της ελευθερίας των Εθνών» και άλλες παρόμοιες που περιέχονταν σε πολυσέλιδο σύγγραμμα, έκρινε κατά πλειοψηφία ότι ο συγγραφέας δεν καταφερόταν κατά των εβραίων γενικά αλλά μόνο κατά των σιωνιστών, και ότι επομένως οι φράσεις αυτές δεν ενέπιπταν στο ρηθμιστικό πεδίο του αντιρατσιστικού νόμου. Είναι προφανές ότι αυτή η συρρίκνωση του περιεχομένου των ρατσιστικών εγκλημάτων δημιούργησε ασφαλές περιβάλλον για την επανάληψη τέτοιου είδους συμπεριφορών και σε βάρος άλλων ομάδων, όπως είναι κυρίως οι ομοφυλόφιλοι.

Χρειάστηκε να κινητοποιηθούν οι ειδικές επιτροπές που έχουν συστήσει ο ΟΗΕ, το Συμβούλιο της Ευρώπης και η Ευρωπαϊκή Ένωση για την αντιμετώπιση των ρατσιστικών εκδηλώσεων, προκειμένου να κινηθούν οι ποινικές διαδικασίες σε βάρος ατόμων που υποκινούσαν σε πράξεις βίας κατά των μεταναστών, ενώ παρά τις επιστημονικές των διεθνών και ευρωπαϊκών επιτροπών, χρειάστηκε ένας φόνος Έλληνα πολίτη πριν ασκηθεί ποινική δίωξη για τη σύσταση ρατσιστικής και εγκληματικής οργάνωσης σε βάρος μελών ακροδεξιού πολιτικού κόμματος, το οποίο αύξανε συστηματικά την επιρροή του στο εκλογικό σώμα²⁹.

Βεβαίως η άσκηση της ποινικής δίωξης έχει αποδείξει στην πράξη την ισχυρή επιρροή που μπορεί να έχει το ποινικό δίκαιο, όταν εφαρμόζεται ορθά, στο επίπεδο της γενικής πρόληψης, καθώς η δύναμη του συγκεκριμένου κόμματος έχει ουσιαστικά συρρικνωθεί ενώ και η επιρροή του στο εκλογικό σώμα έχει μειωθεί. Ωστόσο, θα ήταν εξαιρετικά πρόχειρο το συμπέρασμα ότι τελικά το ποινικό δίκαιο είναι αρκετό για την πρόληψη του εγκλήματος. Και τούτο γιατί η αποχώρηση από το συγκεκριμένο κόμμα δεν σημαίνει καθόλου και αλλαγή αντιλήψεων. Μια σοβαρή πολιτική πρόληψης του εγκλήματος όμως εκεί ακριβώς στοχεύει: όχι στη συγκυριακή αποχή από μεμονωμένες εγκληματικές πράξεις, αλλά στη διαμόρφωση συνείδησης ότι οι πράξεις αυτές «δεν πρέπει» να τελούνται σε καμία περίπτωση. Στο επίπεδο αυτό, το ποινικό δίκαιο δεν είναι αρκετό.

3. Πολιτικές πρόληψης του ρατσιστικού εγκλήματος εκτός του ουσιαστικού ποινικού δικαίου

Η «αλλαγή στάσης» απέναντι σε ανθρώπους που κατά καιρούς στοχοποιούνται είναι εφικτή μόνο αν κανείς αντιμετωπίσει τις αιτίες της στοχοποίησής τους. Μια πλειάδα μέτρων έχουν προταθεί για τον σκοπό αυτό, σε πολλά διεθνή

26. Βλ. Δελτίο τύπου της 12.8.2012.

27. Οι διατάξεις του νόμου αυτού τροποποιήθηκαν με τους νόμους 4285/2014 και 4491/2017.

28. Η κατ' έγκληση δίωξη των ρατσιστικών εγκλημάτων καταργήθηκε με το άρθρο 72 περ. ε' του νόμου 2910/2001.

29. Ήταν η δολοφονία του Παύλου Φύσσα το 2013, που οδήγησε στην άσκηση ποινικής δίωξης σε βάρος των ηγετικών και άλλων στελεχών της Χρυσής Αυγής.

και ευρωπαϊκά κείμενα, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90, τα οποία, όπως είναι εύλογο απαιτούν πολύ ουσιαστική προσπάθεια από την πλευρά του κράτους.

Πιο συγκεκριμένα, όπως τονίζεται στο άρθρο 2 παρ. 1 της Σύμβασης του ΟΗΕ για την εξάλειψη όλων των μορφών φυλετικών διακρίσεων (1966), τα κράτη αναλαμβάνουν την ευθύνη υποστήριξης των οργανώσεων και των πολυφυλετικών κινημάτων προκειμένου να καταργηθούν οι «φραγμοί» μεταξύ των φυλών. Ιδιαίτερα σημαντική είναι επίσης η ανάληψη υποχρέωσης για την υιοθέτηση όλων των αναγκαίων μέτρων σε κοινωνικό, οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο, καθώς και σε άλλους τομείς, ώστε να εξασφαλιστεί επαρκής ανάπτυξη και προστασία των μειονοτικών φυλετικών ομάδων και μέσω αυτής ίση απόλαυση των θεμελιωδών τους ελευθεριών. Στην υποχρέωση λήψης όλων των αναγκαίων μέτρων ώστε να προληφθεί και να εξαλειφθεί η διακριτική μεταχείριση σε βάρος ομάδων που προσδιορίζονται βάσει της θρησκείας τους, αναφέρεται και το άρθρο 4 της Διακήρυξης της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, της 25.11.1981.

Στα δύο κείμενα δεν προσδιορίζεται βέβαια το περιεχόμενο των μέτρων που θα πρέπει να υιοθετήσουν τα κράτη, ωστόσο το κενό έρχεται να καλύψει αρκετά χρόνια μετά, το 2002, η Nurban Declaration and Programme of Action του ΟΗΕ, που εκδίδεται μετά το διεθνές συνέδριο για την αντιμετώπιση του ρατσισμού. Στην Διακήρυξη τονίζεται ότι τα εμπόδια στην εξάλειψη των διακρίσεων και στην επίτευξη της φυλετικής ισότητας οφείλονται κυρίως στην έλλειψη πολιτικής βούλησης, στην αδύναμη νομοθεσία και στην έλλειψη στρατηγικών σχεδίων για την εφαρμογή συγκεκριμένων πολιτικών. Αναγκαία προϋπόθεση για την αλλαγή στάσης θεωρείται η σωστή εκπαίδευση και η πιστή εφαρμογή των κανόνων για την προστασία των θεμελιωδών ελευθεριών. Ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται και η συμβολή των μέσων ενημέρωσης, τα οποία πρέπει να αντιπροσωπεύουν την πολυμορφία μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας, συμβάλλοντας στην καταπολέμηση του ρατσισμού, των φυλετικών διακρίσεων, της ξενοφοβίας και της μισαλλοδοξίας. Τα μηνύματα που περνούν μέσω της διαφήμισης θεωρούνται επίσης σημαντικά. Η Διακήρυξη συνοδεύεται μάλιστα από συγκεκριμένο Πρόγραμμα Δράσης, με ειδικότερο προσδιορισμό των πολιτικών που πρέπει να ασκηθούν και του τρόπου της άσκησης τους, ενώ το Γραφείο του Υπατού Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα προσφέρει στα ενδιαφερόμενα κράτη έναν Πρακτικό Οδηγό για τον τρόπο ανάπτυξης των σχετικών σχεδίων.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης επιχειρεί και αυτό να προσδιορίσει σειρά μέτρων πρόληψης που θα πρέπει να ληφθούν για την αντιμετώπιση του ρατσιστικού εγκλήματος. Ένα πρώτο σημαντικό κείμενο είναι η Διακήρυξη της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, τον Μάιο του 1981, με την οποία αποφασίστηκε να ληφθούν όλα τα κατάλληλα μέτρα για την πρόληψη της εξάπλωσης των ολοκληρωτικών και ρατσιστικών ιδεολογιών και για την αποτελεσματική καταπολέμηση κάθε μορφής μισαλλοδοξίας, να προωθηθεί η ευαισθητοποίηση των πολιτών σχετικά με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τις επακόλουθες ευθύνες τους σε μια δημοκρατική κοινωνία και να καλλιεργηθεί ένα κλίμα ενεργού κατανόησης και σεβασμού των αξιών και του πολιτισμού των άλλων ήδη στο πλαίσιο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Στη Διακήρυξη της Βιέννης του 1993, το πλαίσιο αντίδρασης στην εξάπλωση ρατσιστικών φαινομένων γίνεται ακόμα σαφέστερο, αποτελούμενο από πέντε ειδικότερους άξονες: (α) *Ευρεία ενημερωτική καμπάνια για τη νεολαία*, ενταγμένη στην εκπαιδευτική διαδικασία, προκειμένου να κινητοποιηθεί υπέρ των αρχών μιας ανεκτικής κοινωνίας που θα βασίζεται στην ίση αξία των μελών της και θα καταδικάζει πράξεις ρατσισμού, ξενοφοβίας, αντισημιτισμού και μισαλλοδοξίας. (β) Συνεννόηση με τα κράτη μέλη ώστε να διαμορφώσουν προληπτικά μέτρα για την αντιμετώπιση του φαινομένου, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα σε *μέτρα ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης γενικά*. (γ) *Ίδρυση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας* (ECRI), που θα έχει μεταξύ άλλων ως έργο να προτείνει δράσεις σε τοπικό, εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο και να διατυπώνει συστάσεις γενικής πολιτικής για τα κράτη μέλη. (δ) Ενίσχυση της αμοιβαίας κατανόησης και εμπιστοσύνης μεταξύ των ανθρώπων μέσω προγραμμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης. (ε) Υποβολή αιτήματος προς τα *μέσα μαζικής ενημέρωσης* να αναφέρουν και να σχολιάζουν πράξεις ρατσισμού και μισαλλοδοξίας με υπευθυνότητα και να συνεχίσουν να διαμορφώνουν Κώδικες Δεοντολογίας που θα αντανakλούν τέτοια αντιμετώπιση.

Στο πλαίσιο αυτό, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας (ECRI), ήδη στην 1^η Σύστασή της για την αντιμετώπιση του ρατσισμού, το 1996, προτείνει την υιοθέτηση προγραμμάτων κατά του ρατσισμού στον χώρο της εκπαίδευσης και της ενημέρωσης, την διαμόρφωση πολιτικών που θα αναδεικνύουν τον πλούτο τον οποίο εξασφαλίζει σε μια κοινωνία η σύμμεξη των πολιτισμών, την ενίσχυση προγραμμάτων κατάρτισης που θα προάγουν την γνώση για θέματα ρατσισμού και ξενοφοβίας - κυρίως μάλιστα για την αστυνομία και τους δικαστικούς λειτουργούς, ώστε να γνωρίζουν με ποιο τρόπο θα πρέπει να εφαρμόζουν την ισχύουσα νομοθεσία.

Αντίστοιχη είναι η στάση της *Ευρωπαϊκής Ένωσης* για την αντιμετώπιση της εξάπλωσης των ρατσιστικών και ξενοφοβικών συμπεριφορών. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος, η Ένωση ίδρυσε αρχικά το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο Φαινομένων Ρατσισμού, το οποίο άρχισε να λειτουργεί το 1998 και αντικαταστάθηκε το 2007 από τον Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA). Στο πλαίσιο των καθηκόντων του, ο Οργανισμός έχει προτείνει ως μέσα πρόληψης ρατσιστικών φαινομένων κυρίως τα ακόλουθα:

(α) Υιοθέτηση ειδικών εθνικών σχεδίων δράσης για την καταπολέμηση του ρατσισμού, των φυλετικών διακρίσεων, της ξενοφοβίας και των συναφών μορφών μισαλλοδοξίας. Για τον σκοπό αυτό, τα κράτη μέλη μπορούν να ακολουθούν τις αναλυτικές και πρακτικές οδηγίες της Υπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου σχετικά με τον τρόπο κατάρτισης των εν λόγω σχεδίων. Με βάση αυτές τις οδηγίες, τα σχέδια δράσης θα πρέπει να θέτουν στόχους και δράσεις, να διορίζουν αρμόδιους εθνικούς φορείς, να καθορίζουν τις προθεσμίες για τους στόχους τους, να συμπεριλαμβάνουν δείκτες επιδόσεων και να προβλέπουν μηχανισμούς παρακολούθησης και αξιολόγησης³⁰.

30. Βλ. Ετήσια Έκθεση FRA 2017, σ. 9.

(β) Συστηματική καταγραφή, συλλογή και ετήσια δημοσίευση συγκρίσιμων δεδομένων σχετικά με τις εθνοτικές διακρίσεις και τα εγκλήματα μίσους, επιτρέποντας έτσι την ανάπτυξη αποτελεσματικών και επιστημονικά τεκμηριωμένων νομικών και πολιτικών μέτρων αντιμετώπισης αυτών των φαινομένων. Τα δεδομένα θα πρέπει να περιλαμβάνουν τα διάφορα ρατσιστικά κίνητρα, καθώς και πληροφορίες όπως ο τόπος στον οποίο έλαβε χώρα το επεισόδιο και ανώνυμα στοιχεία για τα θύματα και τους δράστες³¹.

(γ) Διάθεση των αναγκαίων ανθρώπινων, τεχνικών και οικονομικών πόρων, εγκαταστάσεων και υποδομών που θα επιτρέπουν την υλοποίηση των σχεδίων και την εκπλήρωση των καθηκόντων όλων των φορέων στους οποίους ανατίθεται η πρόληψη των ρατσιστικών φαινομένων.

(δ) Ευαισθητοποίηση δημοσίων λειτουργιών και επαγγελματιών και προσφορά σε αυτούς ευκαιριών κατάρτισης, ιδίως μάλιστα στους εργαζόμενους σε διωκτικές αρχές και στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, αλλά και σε εκπαιδευτικούς, εργαζόμενους στην υγειονομική περίθαλψη και τις υπηρεσίες στέγασης, καθώς και σε οργανώσεις εργοδοτών και εργαζομένων και σε γραφεία εύρεσης εργασίας. Με τις δράσεις αυτές οι εκπαιδευόμενοι θα είναι πλήρως ενήμεροι για τα δικαιώματα και τη νομοθεσία που ισχύει σχετικά με την καταπολέμηση των διακρίσεων³².

(ε) Ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης με συμμετοχή κρατικών και μη κρατικών φορέων, όπως φορέων ισότητας, εθνικά ιδρύματα για τα ανθρώπινα δικαιώματα, μη κυβερνητικές οργανώσεις, συνδικαλιστικά σωματεία, εργοδοτικές οργανώσεις και άλλες ομάδες επαγγελματιών.

(στ) Ενημέρωση και ευαισθητοποίηση εκείνων που είναι πλέον πιθανό να υποστούν διακριτική μεταχείριση σχετικά με την νομοθεσία για την αντιμετώπιση των διακρίσεων και τους μηχανισμούς δικαστικής προστασίας τους³³.

(ζ) Καταγραφή των επιτόπιων σωματικών ελέγχων της αστυνομίας με βάση την εθνότητα όσων υπόκεινται σε ελέγχους, ώστε να μπορεί να συγκριθεί η συχνότητα των ελέγχων αυτών σε συνάρτηση με τα ποσοστά εγκληματικής συμπεριφοράς που παρουσιάζουν οι στοχοποιούμενες ομάδες³⁴.

Βεβαίως, όλες οι παραπάνω προτάσεις για να εφαρμοστούν με συνέπεια απαιτούν αφενός ανθρώπινο κεφάλαιο και αφετέρου οικονομικούς πόρους. Απαιτούν σημαντική προσπάθεια. Και αυτός είναι ο λόγος που, παρά τις δε-

σμεύσεις που δημιουργούν τα διεθνή κείμενα και παρά τις σαφείς οδηγίες των αρμόδιων φορέων σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο, η πρόληψη δε φαίνεται να λειτουργεί ικανοποιητικά στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη. Όπως παρατηρεί ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, τα χρόνια που πέρασαν *δεν υπάρχει καμία πρόοδος* στην αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ *ελάχιστα κράτη μέλη υλοποιούν εθνικά σχέδια δράσης για την καταπολέμηση των φυλετικών διακρίσεων, του ρατσισμού ή της ξενοφοβίας*³⁵. Ακόμη και αυτή η ευαισθητοποίηση των πολιτών στην Ευρωπαϊκή Ένωση παραμένει σε πολύ χαμηλά επίπεδα και δεν γίνεται αρκετά συχνά επίκληση της νομοθεσίας για την καταπολέμηση των εθνοτικών διακρίσεων³⁶.

Κατ' αποτέλεσμα οι εκδηλώσεις μίσους και ξενοφοβίας, τροφοδοτούμενες από την άφιξη χιλιάδων προσφύγων, αιτούντων άσυλο και μεταναστών στην ΕΕ, συνεχίζονται αμείωτες, περιλαμβάνοντας ρητορική μίσους, απειλές, εγκλήματα μίσους, ακόμη και δολοφονίες³⁷.

Το αποτέλεσμα αυτό, άλλωστε, δεν φαίνεται να οφείλεται μόνο στην αδράνεια των ευρωπαϊκών κρατών να εφαρμόσουν με συνέπεια και αποτελεσματικότητα μια «αντιρατσιστική» πολιτική. Γιατί τελικά όλες οι προτάσεις που έχουν διατυπωθεί για την πρόληψη του ρατσιστικού εγκλήματος και της μισαλλοδοξίας, έχουν κατά βάση κανονιστικό χαρακτήρα. Μέσω αυτών επιχειρείται να «εκπαιδευτεί» η κοινωνία να γίνει ανεκτική, πολύ - πολιτισμική, ανοικτή. Δεν αντιμετωπίζουν όμως τις «αιτίες» που οδήγησαν τις ευρωπαϊκές κοινωνίες να μην έχουν πια αυτά τα χαρακτηριστικά. Και οι αιτίες, όπως ορθά είχε αναγνωρίσει στο Ψήφισμά του το 1996 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, είναι κατά βάση η οικονομική κατάσταση που επικρατεί. Όσο τα οικονομικά προβλήματα που ωθούν μεγάλα τμήματα του πληθυσμού στην ανεργία και στο περιθώριο της κοινωνικής ζωής παραμένουν, όσο το κοινωνικό κράτος υποχωρεί και η εκπαίδευση, η υγεία και οι καλοί όροι ζωής αποτελούν προνόμιο των «εχόντων» αντί για αυτονόητη κατάκτηση όλων, τόσο η σχέση του πολίτη με το κράτος του διαρρηγνύεται και η αναζήτηση «αποδιοπομπαίων τράγων» στο πρόσωπο του ξένου ή διαφορετικού παραμένει μια πραγματικότητα. Στο πλαίσιο αυτό, πολύ δύσκολα τα μέτρα πρόληψης που έχουν προταθεί, ακόμη κι αν εφαρμοστούν με συνέπεια, θα μπορούσαν να έχουν θεαματικά αποτελέσματα. *Μια κοινωνία είναι ανοικτή και ανεκτική μόνο όταν νοιώθει ασφαλής*.

31. Βλ. Ετήσια Έκθεση FRA 2017, ό.π.

32. Βλ. Ετήσια Έκθεση FRA 2016, σ. 11.

33. Βλ. FRA Annual Report 2018, σ. 88.

34. Βλ. Ετήσια Έκθεση FRA 2017, σ. 10.

35. Βλ. FRA Annual Report 2018, σ. 77, Ετήσια Έκθεση FRA 2017, σ. 8.

36. Βλ. Ετήσια Έκθεση FRA 2016, σ. 11.

37. Βλ. Ετήσια Έκθεση FRA 2017, σ. 8.

Ιδιαιτερότητες και συνέπειες της προσφοράς σεξουαλικών υπηρεσιών με οικονομικό αντάλλαγμα

Αντώνη Δ. Μαγγανά

Ομότιμου Καθηγητή Εγκληματολογίας Παντείου Πανεπιστημίου

Οι δυσκολίες προσδιορισμού της προσφοράς σεξουαλικών υπηρεσιών και οι ιδιαιτερότητες στην αντιμετώπιση του φαινομένου.

The difficulties to define the notion of prostitution and how to deal with it.

A. Εννοιολογικοί προσδιορισμοί

Οι αναξιόπιστες στατιστικές για την πορνεία

Οι στατιστικές του ΟΗΕ είναι αναξιόπιστες για να μας βοηθήσουν να προσδιορίσουμε εννοιολογικά την πορνεία.

Χώρες που καυχώνται ότι έχουν εξαλείψει την πορνεία μέσω κυρίως της ποινικοποίησης του πελάτη όπως η Σουηδία και ο Καναδάς παρουσιάζουν σχεδόν μηδενικά ποσοστά. Η Σουηδία δίνει 3 περιπτώσεις στις 10.000 ενώ ο Καναδάς δεν δίνει στοιχεία, πράγμα λογικό εφόσον ο ορός πορνεία δεν υφίσταται πλέον στη νομοθεσία. Σχετικά με τη Σουηδία, η Αστυνομία στις στατιστικές της παρουσιάζει την κατάσταση εντελώς διαφορετικά. Σε ορισμένες πόλεις λόγω της μαζικής άφιξης κοριτσιών από τη Ρουμανία υπάρχουν σημαντικές αυξήσεις στα ποσοστά. Από την άλλη, χώρες της Αφρικής, Ασίας, Νοτίου Αμερικής, αλλά και Ευρώπης παρουσιάζουν ανεξήγητα ψηλά ποσοστά. Οι τεράστιες αυτές διάφορες μπορεί να οφείλονται στο πως κάθε κράτος μετρά το φαινόμενο ή στην Αντεγκληματική Πολιτική που ακολουθείται και τους στόχους που κάθε κράτος έχει θέσει.

Δημιουργείται επομένως σύγχυση ως προς το τι εκλαμβάνεται ως πορνεία.

B. Η προσφορά σεξουαλικών υπηρεσιών με οικονομικό αντάλλαγμα

Μετά από πολύχρονους δικαστικούς αγώνες οι εργάτριες του σεξ του Καναδά μέσω απόφασης του Ανώτατου Δικαστηρίου ζήτησαν την εξάλειψη του ορού 'πορνεία' από όλα τα άρθρα του Ποινικού Κώδικα του Καναδά, πράγμα που υλοποίησε η Καναδική Κυβέρνηση. Ο ορός πορνεία είχε ήδη ερμηνευθεί από τα Εφετεία ως προσφορά σεξουαλικών υπηρεσιών με χρηματικό αντάλλαγμα. Αυτή η προσφορά μπορεί να εμφανισθεί με διάφορες μορφές. Οι πιο σκληρές μορφές βρίσκονται στα θύματα trafficking που μεταφέρονται ως εμπορεύματα υπό άθλιες συνθήκες στη χώρα όπου τους έχουν υποσχεθεί δουλειά και καταλήγουν θύματα στυγνής και βίαιης μεταχείρισης, στα κακοποιημένα σεξουαλικά παιδιά που βγαίνουν στο πεζοδρόμιο όπως στη περίπτωση της Φруνιώς, εκδιδομένης και σεξουαλικά κακοποιημένης σε μικρή ηλικία από τον πατέρα της, αλλά και στις γυναίκες που εκδίδονται από σκληρούς μαστροπούς και προαγωγούς. Μπορεί να είναι οι γυμνές χορεύτριες, οι υπάλληλοι σαλονιών μασάζ, οι τηλεφωνήτριες στα «ροζ τηλέφωνα», οι κοπέλες που το κάνουν για καθαρά οικονομικούς λόγους ή για να εξοικονομήσουν χρήματα για τις

σπουδές τους. Το αν στις τελευταίες περιπτώσεις το κάνουν με τη θέληση τους η εξαναγκάζονται από τις κοινωνικές συνθήκες, είναι εάν θέμα που διχάζει τα φεμινιστικά κινήματα. Πολλές γυναίκες υιοθετούν την άποψη ότι και εδώ ο άνδρας επιβάλλεται στη γυναίκα μέσω της εξουσίας που του προσδίδει το χρήμα.

Γ. Ο [δαιμονικός] πελάτης κύριος υπεύθυνος για όλα

Εδώ και 40 χρόνια τα φεμινιστικά κινήματα στοχεύουν τη ζήτηση σεξουαλικών υπηρεσιών και τον άνδρα πελάτη ο οποίος έχει σχεδόν 'δαιμονοποιηθεί'. Μπορεί να είναι οποιοσδήποτε άνδρας, από το νέο αγόρι των 16 χρονών που θέλει να επιβεβαιώσει την ανδρική του ταυτότητα μέχρι τον οικογενειάρχη που έχει βαρεθεί τη μονοτονία της σεξουαλικής του ζωής. Η ανδρική σεξουαλικότητα στηρίζεται κυρίως στην εκτόνωση.

Ο Γρηγόρης Λάζος στη διδακτορική του διατριβή και μετέπειτα βιβλίο 'Η σεξουαλικότητα ως αξία στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία' παρουσιάζει στα στοιχεία της ερευνάς του ότι τα νέα αγόρια επιδιώκουν την εκτόνωση σε ποσοστό 75 με 80% ενώ οι κοπέλες σε ποσοστά 65-75% αποζητούσαν τη στοργή και την ασφάλεια στις σχέσεις τους. Από την άλλη πλευρά, στην πιλοτική ερευνά που διεξήγαγε η φοιτήτρια του Μεταπτυχιακού Εγκληματολογίας του Παντείου το 2013, Ιωάννα Λαμπάκη, 20 από τις 39 φοιτήτριες που ρωτήθηκαν απάντησαν ότι είναι χρήσιμο να έχουν την εμπειρία περισσότερων ερωτικών συντρόφων.

Ποιος είναι λοιπόν αυτός ο 'δαιμονικός' πελάτης που ευθύνεται για την ύπαρξη και διαιώνιση της πορνείας; Νομίζω, ο καλλίτερος τρόπος να συλλάβουμε ποιος είναι ο πελάτης, τι ρολό παίζει, τι συνέπειες έχει η συμπεριφορά του, καθώς και η ποινικοποίηση της συμπεριφοράς του, είναι να παρουσιάσουμε μια συγκεκριμένη υπόθεση σε μια χώρα που έχει ποινικοποιήσει τη συμπεριφορά του πελάτη όπως ο Καναδάς.

Η υπόθεση

Στις 20 Ιουνίου 2007, γύρω στις 17.00, η αστυνομία της πόλης του Κεμπέκ εκτελεί μια επιχείρηση που στοχεύει στη σύλληψη πιθανών πελατών της πορνείας του δρόμου στην οδό St-Vallier [Είναι σημαντικό να τονισθεί ότι πρόκειται για υποβαθμισμένη περιοχή του Down Town της πόλης]. Η αστυνομικός Κ. προσποιείται μια πόρνη ντυμένη με παλιά ρούχα, ένα jean και ένα t-shirt. Τα μαλιά της είναι ξέ-

πλεκα, η συμπεριφορά της ανέμελη σαν να μην έχει τίποτα να κάνει και να περιμένει. Δυο μέλη του περιπολικού, δυο ανακριτές και ένας ντετέκτιβ συμμετέχουν επίσης σ' αυτή την επιχείρηση. Οι τελευταίοι παρακολουθούν από απόσταση τις συζητήσεις που μπορεί να κάνει η Κ. και έχουν μάλιστα συμφωνήσει για το σινιάλο που θα τους έκανε αν η επικοινωνία είχε σκοπό τις σεξουαλικές υπηρεσίες. Γύρω στις 17:40 ένα αυτοκίνητο σταματά δίπλα στην αστυνομικό και ακολουθεί ο σχετικός διάλογος. Στη συνέχεια δυο αστυνομικοί προσεγγίζουν το αυτοκίνητο του κατηγορουμένου, του ζητούν να κλείσει τη μηχανή και να κατέβει. Όταν εκείνος ανοίγει την πόρτα έχει στο αριστερό του χέρι ένα χαρτονόμισμα των 20 \$ το οποίο αφήνει να πέσει στο πάτωμα μεταξύ καθίσματος και πόρτας του οδηγού. Όταν γίνεται η σύλληψη του κατηγορουμένου, ο τελευταίος του δηλώνει ότι είναι ιδιωτικός ανακριτής, ότι έχει συνεργασθεί στο παρελθόν τόσο με την Ομοσπονδιακή όσο και με την Αστυνομία της Επαρχίας του Κεμπέκ, ότι το «κορίτσι» έδινε την εντύπωση τοξικομανή και ότι εκείνος δουλεύει για να τη βοηθήσει, ότι εργάζεται για ένα μη κερδοσκοπικό οργανισμό που βοηθά τους απόρους και ότι όλα αυτά ανήκουν στο λειτούργημά του να «ψαρεύει» (solliciter) τέτοια άτομα στο δρόμο. Συχαίρει, μάλιστα, τους αστυνομικούς για τη δουλειά που κάνουν. Τα ίδια επιχειρήματα υποστηρίχθηκαν και από την πλευρά της υπεράσπισης στην επ' ακροατηρίω διαδικασία.

Η δικαστική απόφαση

Σύμφωνα με το δικαστή, το αδίκημα της επικοινωνίας για σεξουαλικές υπηρεσίες που προβλέπεται από τον Καναδικό Π.Κ. περιλαμβάνει τρία στοιχεία:

1. Το δημόσιο χώρο ή χώρο ορατό από το κοινό,
2. Μια συμπεριφορά, ήτοι, το να σταματήσεις κάποιον ή να επικοινωνήσεις μαζί του ή ακόμη να αποπειραθείς να προβείς σε κάποια από τις ενέργειες που αναφέρονται στο άρθρο και
3. Την ειδική πρόθεση [πρόκειται για αδίκημα ειδικού δόλου], στην περίπτωση κάποιου που επιδίδεται στην πορνεία, να προβεί σε σχέση με τον «πελάτη», και στην περίπτωση ατόμου που δεν επιδίδεται στην πορνεία, να έχει σεξουαλικές υπηρεσίες από κάποιον.

Ο δικαστής υιοθετεί την άποψη ότι στην περίπτωση ατόμου που δεν επιδίδεται στη πορνεία δεν είναι απαραίτητο το πρόσωπο προς το οποίο απευθύνεται η επικοινωνία να εκδίδεται. Ο δικαστής εκτιμά ότι πράγματι ο κατηγορούμενος επικοινωνήσε με την αστυνομικό όντας σε δημόσιο χώρο για να έχει σεξουαλικές υπηρεσίες επί πληρωμή. Το ζήτημα είναι αν είχε την ειδική πρόθεση που απαιτείται. Εκείνος το αρνείται ισχυριζόμενος ότι ήθελε να βοηθήσει την Κ., πράγμα όμως που δεν πείθει τον δικαστή.

Συμπερασματικά, το 1978, σε μια προσπάθεια του Καναδά να πατάξει την πορνεία του πεζοδρομίου με ό,τι αυτό συνεπάγεται (οχλήσεις για τους περιοίκους, κινδύνους για τη δημόσια υγεία κοκ), το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά είχε βάλλει ένα φρένο στις διώξεις εκδιδομένων με την υπόθεση Hutt, απαιτώντας η προσέγγιση (το «ψάρεμα») από την πλευρά της πόρνης να είναι «πιεστικό και επίμονο» (pressing and persistent). Η απάντηση του Καναδού Νομοθέτη ήλθε το 1983, όταν μέσα στο σύνολο των μεταρρυθμίσεων που αφορούσαν τα σεξουαλικά αδικήματα θέλησε να ποινικοποιήσει και τη συμπεριφορά του πελάτη, θεωρώντας υπό την πίεση των φεμινιστικών κινημάτων, κυρίως, ότι ο κύριος υπεύθυνος για τη διαιώνιση του φαινομένου είναι ο πελάτης και όχι η εκδιδόμενη. Το αδίκημα δεν είναι σοβαρό αφού δικάζεται με τη συνοπτική διαδικασία (summary conviction), όμως το στίγμα της ποινικής καταδίκης είναι σημαντικός παράγων για άτομα που μπορεί να είναι «ευυπόληπτα» ή υπεράνω υποψίας.

Δ. Το κρίσιμο ερώτημα συνίσταται στο αν είναι η προσφορά σεξ επίμεμπτη ή επιβλαβής πράξη ή ελεύθερη επιχειρηματική δραστηριότητα;

Μέχρι σήμερα σε δυο θέματα έχω αναθεωρήσει ριζικά τις απόψεις μου.

Το πρώτο είναι ο βιασμός. Ενοχλημένος από τις αυτοκτονίες γυναικών-θυμάτων βιασμού αλλά και των τραγικών συνεπειών στα θύματα, είχα υποβαθμίσει τις συνέπειες του βιασμού πράγμα που κατάλαβα με το πέρασμα του χρόνου και τη συσσώρευση περιπτώσεων και μαρτυριών. Έτσι κι εδώ με στόχο να υποστηρίξω τις εργάτριες του σεξ ώστε να αποφευχθεί οποιοσδήποτε στιγματισμός τους, αλλά και δευδομένης της μηχανικής αντίληψης που διέπει το σεξ, υποβάθμισα τη σημασία και τις συνέπειες της προσφοράς σεξουαλικών υπηρεσιών με χρηματικό αντάλλαγμα.

Πριν 40 χρόνια, ο αείμνηστος αγαπητός συνάδελφος, Denis Szabo, Διευθυντής της Σχολής Εγκληματολογίας του Πανεπιστημίου του Μόντρεαλ, είχε πει στους φοιτητές του «Δεν είναι το ίδιο να πουλάς τα σώμα σου, με το να πουλάς πατάτες στη λαϊκή αγορά» Από τότε, βέβαια, το σεξ έγινε μια πράξη μηχανική και τυποποιημένη άσχετα αν ορισμένοι εξακολουθούν να πιστεύουν στο σεξ της αμοιβαίας απόλαυσης.

Κατά την άποψη μου, το κρίσιμο ερώτημα που παραμένει είναι: «Αποτελεί το σεξ με οικονομικό αντάλλαγμα μια επιχειρηματική δραστηριότητα σαν οποιαδήποτε εργασία ή έχει ιδιαίτερες δυσάρεστες ατομικές και κοινωνικές συνέπειες»;

Το νομοθετικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας στο ελληνικό ποινικό δίκαιο

Νικολάου Γ. Δημητράτου
Επίκουρου Καθηγητή Νομικής Σχολής
Πανεπιστημίου Αθηνών, Δικηγόρου

Το πλαίσιο δικαϊκών κανόνων για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας, όπως αυτό αποτυπώνεται στον Ν 3500/2006, υπό την μορφή που ισχύει σήμερα, σηματοδοτεί μια αποφασιστική νομοθετική πορεία εκσυγχρονισμού στο πλαίσιο των αρχών του κράτους δικαίου. Οι νομοθετικές καινοτομίες του σχετικού θεσμικού πλαισίου είναι αρκετές και αξιοσημείωτες, περιγράφονται δε αναλυτικώς στην παρούσα μελέτη, ενώ από οικονομικής απόψεως σημαντική είναι η εισαγωγή της διαδικασίας ποινικής διαμεσολαβήσεως, ως μορφής αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Πρόκειται για νομοθετική επιλογή στον δικαιοπολιτικό ορίζοντα μιας σύγχρονης αντιλήψεως περί αντεγκληματικής πολιτικής. Σοβαρό, ωστόσο, πρόβλημα παραμένει ο μεγάλος αριθμός των μη καταγγελλομένων σχετικών περιπτώσεων ενδοοικογενειακής βίας. Σύμφυτο ζήτημα με το θέμα αυτό αναδεικνύεται η εγγενής αδυναμία και διστακτικότητα πολλών εκ των θυμάτων να προσφύγουν στην προστασία των αρχών και του νόμου, επιλέγοντας μια ψυχολογική στάση εσωτερικεύσεως της κακοποιητικής εμπειρίας και απωθήσεως των τραυματικών βιωμάτων τους.

The current Greek legal framework in relation to domestic violence reveals a significant legal modernization in the frame of the rule of law principle. The present paper includes an analysis of the innovative provisions of the Act 3500/2006; from a procedural perspective, the introduction of penal mediation as a form of restorative justice is worth mentioning. However, the large number of unreported cases of domestic violence remains a serious problem. This phenomenon is highly connected with the reluctance of victims to seek protection from the criminal justice system, choosing the internalization and repression of their abusive experience.

I. Το γενικό πλαίσιο

Το φαινόμενο της βίας, η οποία ασκείται στο πλαίσιο της οικογενειακής ζωής, αντιμετωπίζεται από τον ποινικό νομοθέτη, με τις διατάξεις του Ν 3500/2006, όπως αυτός τροποποιήθηκε με το άρθρο 3 του Ν 4531/2018 και ισχύει σήμερα. Η θεσμοθέτηση της σχετικής νομοθεσίας, αποτέλεσε αναμφιβόλως μία πράξη νομικού εκσυγχρονισμού, στο πλαίσιο των επιταγών του σύγχρονου κοινωνικού κράτους δικαίου. Κύριο χαρακτηριστικό μάλιστα του πνεύματος της σχετικής νομοθεσίας είναι η υπογράμμιση του δημόσιου χαρακτήρα, ο οποίος αναδεικνύεται σε σχέση και με τις προσβολές, οι οποίες λαμβάνουν χώρα εντός του πλαισίου των οικογενειακών σχέσεων, έκφραση του οποίου συνιστά η κατ' άρθρο 17 του νόμου αυτεπάγγελτη δίωξη των σχετικών εγκλημάτων, καθώς βεβαίως και η εφαρμογή της διαδικασίας του αυτοφώρου, κατά τις διατάξεις των άρθρων 417 επ. ΚΠΔ. Πρόκειται εδώ για μία νομοθετική πρωτοβουλία, η οποία αναδιατάσσει την οπτική του δικαίου αναφορικά με τον θεσμό της οικογένειας στο πλαίσιο της κοινωνικής ολότητας. Και τούτο, καθ' όσον η παλαιότερη και βαθύτατα ριζωμένη στην κοινωνία αντίληψη αντιμετώπιζε, επί αιώνες θα έλεγε κανείς, τις εκδηλώσεις βίας, στο πεδίο του οικογενειακού περιβάλλοντος, ως μία υπόθεση κατ' εξοχήν ιδιωτική.¹ Συνεπεία τούτου, τόσο ο κοινωνικός

έλεγχος, όσο και οι τυχόν παρεμβάσεις των δικαϊκών θεσμών, δεν εισήρχοντο ποτέ στον πυρήνα λειτουργίας της οικογενειακής ζωής, αφού η κρατούσα κοινωνική άποψη, αλλά και η επίσημη κρατική αντίληψη, έθεταν ανέκαθεν την αρχή του απαραβίαστου της οικογενειακής ζωής υπεράνω και της προστασίας ακόμη των θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας.² Τούτο, βεβαίως, δεν αποτελεί αποκλειστικώς ελληνικό φαινόμενο. Αντιθέτως, η παλαιότερον ισχύουσα άποψη, ότι η οικογένεια συνιστά θεσμό ιδιωτικής φύσεως, κείμενο πέραν των ορίων εφαρμογής του νόμου, αναδεικνύει, κατά βάση, τον βαθύ πατριαρχικό χαρακτήρα της παραδοσιακής οικογένειας στις αγροτικές αλλά και τις αστικές κοινωνίες στο σύνολο των χωρών κατά τους περασμένους αιώνες.³

Ήδη όμως, τις τελευταίες δεκαετίες, το πλέγμα ανοχής ως προς το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας έχει διαρραγεί κατά τρόπο εντυπωσιακό, ούτως ώστε κυρίαρχη πλέον κατέστη σήμερα η κοινωνική αντίληψη ότι ο δημόσιος έλεγχος και η άσκηση της κρατικής θεσμικής κυριαρχίας εξικνείται και στον χώρο που παλαιότερα εξελαμβάνετο ως μη προσπελάσιμη από τον δημόσιο έλεγχο ιδιωτική σφαίρα. Ας σημειωθεί μάλιστα ότι η αντίληψη για το απαραβίαστο του οικογενειακού περιβάλλοντος, ακόμη και σε

1. Βλ. και Θ. Παπαθεοδώρου, Η ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βίας. Συγκριτική προσέγγιση, ΠονΔικ 2007, 71 επ., Β. Βλάχου, Ποινική δικαιοσύνη και θύμα - Η περίπτωση της βίας έναντι

των γυναικών στο πλαίσιο της οικογένειας: μία σύντομη ανασκόπηση, ΠονΔικ 2004, 86 επ.

2. Θ. Παπαθεοδώρου, ό. α.

3. Βλ. Β. Βλάχου, ό. α., με εκτενείς παραπομπές.

περιπτώσεις κατάφωρης αξιόποινης συμπεριφοράς, δεν αποτελεί μόνον στοιχείο αναφοράς σε σχέση με τον κόσμο του δράστη, που ενεργεί στο οικογενειακό πλαίσιο, ως χώρο άσκησης εξουσίας και αναπαραγωγής παραδοσιακών προτύπων⁴, αλλά συνιστά κοινή αντίληψη και των άλλων μελών της οικογενείας, ούτως ώστε, η συγκάλυψη της βίας και η σιωπή έναντι του ενόχου να θεωρείται υποχρέωση του θύματος, με σκοπό τη διατήρηση μιας άρρηκτης οικογενειακής συνοχής. Το αποτέλεσμα τούτου είναι η ύπαρξη ενός μεγάλου σκοτεινού αριθμού εγκληματικότητας, σε σχέση με τις αξιόποινες συμπεριφορές ενδοοικογενειακής βίας σε ολόκληρο τον κόσμο.⁵ Πράγματι, πρόσφατες έρευνες κατέδειξαν ότι, ακόμη και στις θεωρούμενες γενικώς ως προηγμένες ευρωπαϊκές κοινωνίες, το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας καταγράφεται ως πολύ συχνό και μάλιστα, σε οικογένειες ανεξαρτήτως μορφωτικού ή κοινωνικού επιπέδου.⁶ Χαρακτηριστικά δε, στην Ελλάδα, σχετική πανελλήνια έρευνα του έτους 2003, κατέδειξε ότι τουλάχιστον το 56% των γυναικών έχουν βιώματα λεκτικής και ψυχολογικής βίας εκ μέρους των συζύγων ή συντρόφων τους⁷. Δεδομένο, επίσης, είναι το γεγονός, ότι ως θύματα ενδοοικογενειακής βίας καταγράφονται μεν πρωτίστως και κυρίως γυναίκες, αλλά συχνά και τα ανήλικα τέκνα, δεν είναι όμως εντελώς σπάνιο και το φαινόμενο, όπου ως θύματα ενδοοικογενειακής βίας εμφανίζονται και οι άνδρες⁸.

Υπό τις συνθήκες αυτές, τις τελευταίες δεκαετίες, διεθνείς οργανισμοί, όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης και οι Επιτροπές του ΟΗΕ, κατηύθυναν με συγκεκριμένες αποφάσεις τα νομοθετικά όργανα των κρατών μελών τους προς τη θεσμοθέτηση δικαίων κανόνων για την εξάλειψη της ενδοοικογενειακής βίας, αλλά και την παροχή αποτελεσματικής βοήθειας στα θύματα αυτής.⁹ Στο πλαίσιο τούτο, πολλά ευρωπαϊκά κράτη διαμόρφωσαν, κυρίως από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα, ένα σύγχρονο νομοθετικό πλαίσιο, προς καταπολέμηση του φαινομένου της ενδοοικογενειακής βίας¹⁰.

II. Οι επιμέρους διατάξεις περί ενδοοικογενειακής βίας στον Ν 3500/2006

Με τις καθιερωθείσες διατάξεις του Ν 3500/2006 ο Έλληνας νομοθέτης τυποποίησε, υπό την εκδοχή αυτοτελών ποινικών υποστάσεων, μορφές εγκληματικής συμπεριφοράς,

εκδηλούμενες στο πεδίο λειτουργίας της οικογενειακής ζωής. Συμφώνως δε προς το κείμενο της αιτιολογικής εκθέσεως του οικείου νόμου, ως σκοπός του τελευταίου καθορίζεται η παροχή νομοθετικής προστασίας, πρωτίστως μεν για τις γυναίκες-θύματα της ενδοοικογενειακής βίας, αλλά και πέραν αυτού για έναν «ευρύτερο κύκλο προσώπων (όπως τα παιδιά, τους υπερηλίκους, τους ανήμπορους κ.ά.)».¹¹ Ειδικότερα τώρα, ως αξιόποινες συμπεριφορές αναγνωρίζονται εκείνες, οι οποίες εκδηλώνονται «μέσα στην οικογένεια και προσβάλλουν τη σωματική ακεραιότητα και υγεία (άρθρο 6), την προσωπική ελευθερία (άρθρο 7), τη γενετήσια ελευθερία (άρθρο 8 σε συνδυασμό με το άρθρο 1 παρ. 1) και τη γενετήσια αξιοπρέπεια (άρθρο 9)»¹².

Περαιτέρω, στον νόμο περιλαμβάνεται ορισμός της οικογενείας, κατ' άρθρο 1 παρ. 2 αυτού, σε σχέση με τον οποίον όμως παρατηρούνται ήδη τα εξής: Η έννοια της οικογενείας συλλαμβάνεται εδώ υπό ευρύτερη κοινωνιολογική και όχι αυστηρώς νομική προσέγγιση¹³. Τούτο, καθόσον σε αυτήν περιλαμβάνονται ήδη, πλην των συζύγων (πλέον και των μερών συμφώνου συμβίωσης)¹⁴ ή γονέων και συγγενών πρώτου και δευτέρου βαθμού εξ αίματος ή εξ αγχιστείας και των εξ υιοθεσίας τέκνων τους (οικογένεια εν στενή έννοια), επιπλέον και, εφόσον συνοικούν, οι συγγενείς εξ αίματος ή εξ αγχιστείας μέχρι τετάρτου βαθμού, καθώς επίσης και οι μόνιμοι σύντροφοι, αλλά και οι τέως σύζυγοι, καθώς ήδη πλέον και «τα μέρη συμφώνου συμβίωσης που έχουν λυθεί, καθώς και οι τέως μόνιμοι σύντροφοι»¹⁵, καθώς και τα συνοικούντα τέκνα. Ήδη, βεβαίως, στη θεωρία έχει ασκηθεί κριτική για το γεγονός ότι, άτομα συνοικούντα, αλλά συνδεδεμένα με συγγένεια λ.χ. τετάρτου βαθμού, μπορεί να εμπίπτουν στις σαφώς αυστηρότερες ρυθμίσεις του Ν 3500/2006, καθώς και το ότι θεωρούνται πράξεις ενδοοικογενειακής βίας αυτές μεταξύ συγγενών δευτέρου βαθμού μεν, αλλά μη συγκατοικούντων προσώπων¹⁶.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει περαιτέρω το γεγονός, ότι ο νομοθέτης δίδει και αυθεντική ερμηνεία για την έννοια του θύματος στο πλαίσιο του οικείου νόμου, κατ' άρθρο 1 παρ. 3 αυτού. Συμφώνως προς τη διάταξη αυτή, ως θύμα αναφέρεται το ανήκον στην οικογένεια-υπό την έννοια του νόμου- πρόσωπο, εις βάρος του οποίου τελούνται οι ως άνω προβλεπόμενες αξιόποινες πράξεις, αλλά και εκείνες των άρθρων 299 ΠΚ (ανθρωποκτονία) και 311 ΠΚ (θανατηφόρος σωματική βλάβη), αλλά επίσης και ο ανήλικος-μέλος

4. Θ. Παπαθεοδώρου, ό.α., με περαιτέρω παραπομπές.

5. Θ. Παπαθεοδώρου, ό.α., Β. Βλάχου, Η βία κατά των γυναικών. Ερευνητικά δεδομένα-σύγχρονοι προβληματισμοί, ΠοινΔικ 2006, 471, 473, όπου ορθώς επισημαίνεται ότι η ενδοοικογενειακή βία, εις βάρος των γυναικών, συνιστά «ακόμη και σήμερα μια απόκρυφη οικογενειακή υπόθεση, ένα ταμπού που δύσκολα καταγγέλλεται...».

6. Βλ. Β. Βλάχου, ΠοινΔικ 2006, ό.α., 472.

7. Βλ. εκτενώς Β. Αρτινοπούλου, Ενδοοικογενειακή κακοποίηση γυναικών, 2006, σελ. 36 επ., 113 επ., επίσης Θ. Παπαθεοδώρου, ό.α., 72, Β. Βλάχου, ΠοινΔικ 2006, ό.α., 472, με εκτενείς παραπομπές.

8. Στην περίπτωση αυτή η θυματοποίησή τους είναι συχνά λεκτική και ψυχολογική.

9. Θ. Παπαθεοδώρου, ό.α., 72.

10. Βλ. χαρακτηριστικά τη σχετική νομοθετική πρωτοβουλία σε Αγγλία και Ισπανία του έτους 2004, σε Γαλλία και Ελλάδα του έτους 2006 κ.ο.κ., σχετικώς επ' αυτού Θ. Παπαθεοδώρου, ό.α., 72.

11. Βλ. Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου νόμου «για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας».

12. Βλ. Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου νόμου, ό. α.

13. Βλ. ήδη Β. Βλάχου, Η κοινωνιολογική διερεύνηση της ενδοοικογενειακής βίας: θεωρητικές προσεγγίσεις, μεθοδολογικοί προβληματισμοί και θεσμικές παρεμβάσεις, ΠοινΔικ 2007, 625 επ.

14. Η τελευταία αυτή πρόβλεψη προσετέθη με το άρθρο 3 παρ. 1 του Ν 4531/2018.

15. Η τελευταία αυτή πρόβλεψη προσετέθη επίσης με το άρθρο 3 παρ. 2 του Ν 4531/2018.

16. Στο σημείο τούτο σοβαρή ήδη ασκείται κριτική από Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, Το νομοσχέδιο για την ενδοοικογενειακή βία, ΠοινΔικ 2006, 1013 επ., επίσης Π. Μπρακουμάτσου, Ο Ν. 3500/2006 για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας, ΠοινΔικ 2007, 1455 επ., περαιτέρω Δ. Ζημιανίτη, Ζητήματα από τη νομοθεσία για την ενδοοικογενειακή βία, ΠοινΔικ 2011, 1206 επ.

της οικογένειας, ενώπιον του οποίου τελείται μία από τις πράξεις αυτές. Πρόκειται εδώ για μια μορφή εξ αντανάκλασας προσβολής του ψυχικού κόσμου του ανηλίκου, μέσω του αρνητικού τραυματικού βιώματος, το οποίο αυτός εισπράττει από την ενώπιόν του τέλεση πράξεων ενδοοικογενειακής βίας¹⁷.

Περαιτέρω, ως ειδικότερες μορφές εγκλημάτων, υπό την έννοια του νόμου 3500/2006, περιγράφονται τα εξής πλημμελήματα:

α) Η ενδοοικογενειακή απλή σωματική βλάβη (κατ' άρθρο 6 παρ. 1), καθώς και η επικίνδυνη σωματική βλάβη (κατ' άρθρο 6 παρ. 2), νοούμενες ως διακεκριμένες παραλλαγές των αντιστοίχων εγκλημάτων των άρθρων 308 και 309 ΠΚ.

β) Ως ιδιώνυμο έγκλημα προβλέπεται επίσης η τέλεση της ενδοοικογενειακής σωματικής βλάβης εις βάρος εγκύου ή εις βάρος μέλους της οικογένειας ανίκανου προς αντίσταση ή ενώπιον ανηλίκου μέλους της (άρθρο 6 παρ. 3).

γ) Ακόμη εντάσσονται εδώ τα εγκλήματα της ενδοοικογενειακής παράνομης βίας και της απειλής (άρθρο 7).

δ) Το ιδιώνυμο επίσης έγκλημα της προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας λόγω ή έργω ρυθμίζεται ομοίως (άρθρο 9 παρ. 1), καθώς και το αυτό έγκλημα, οσάκις τελείται με θύμα ανήλικο άτομο (άρθρο 9 παρ. 2).

ε) Ιδιαίτερη επίσης μορφή εγκλήματος του νόμου συνιστά και η παρακώλυση απονομής της δικαιοσύνης σε υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας, μέσω εκφοβισμού ή δολασμού μάρτυρος ή μέλους της οικογένειάς του (άρθρο 10).

Παράλληλα, ο νόμος προβλέπει ως κακουργήματα τις κάτωθι αξιόποινες μορφές συμπεριφοράς:

α) Την ενδοοικογενειακή βαριά σωματική βλάβη (άρθρο 6 παρ. 2β), καθώς και την επιβαρυντική κατάσταση αυτής, εάν ο υπαίτιος επεδίωκε ή γνώριζε και απεδέχετο το αποτέλεσμα της πράξεώς του (άρθρο 6 παρ. 2γ).

β) Επίσης, το ιδιώνυμο έγκλημα του βασανισμού του θύματος στο πλαίσιο της οικογένειας (άρθρο 6 παρ. 4α), με την πρόβλεψη μάλιστα της επιβαρυντικής περιστάσεως, εάν το θύμα είναι ανήλικος (άρθρο 6 παρ. 4β).¹⁸

Άξιο μνείας είναι ακόμη το γεγονός, ότι με το άρθρο 8 του νόμου τροποποιήθηκαν οι διατάξεις του άρθρου 336 ΠΚ (βιασμός) και 338 ΠΚ (κατάχρηση σε ασέλγεια). Ειδικότερα, με την τροποποίηση της διατάξεως του άρθρου 336 ΠΚ (όπως και του άρθρου 338 ΠΚ), διά την απαλείφειωσ του όρου «εξώγαμος» στη συνουσία, αναγνωρίζεται πλέον ως έγκλημα η περίπτωση βιασμού στο πλαίσιο της έγγαμης συμβίωσης, άποψη, η οποία πλέον έχει επικρατήσει και στις περισσότερες σύγχρονες νομοθεσίες. Ερείδεται δε αυτή στο έλλογο επιχείρημα ότι η (αλλά και ο) σύζυγος διατηρεί το δικαίωμα, όχι μόνον να επιλέγει για την έγγαμη συμβίωση έναν σύντροφο της αρεσκείας του, αλλά και

να προσδιορίζει στο πλαίσιο της γενετήσιας ελευθερίας του το εάν και το πότε επιθυμεί τη συνένωση μαζί του.¹⁹

Από οικονομικής επίσης απόψεως, η όντως σημαντική και νοτομία του νόμου έγκειται στην εισαγωγή μιας διαδικασίας ποινικής διαμεσολάβησης μεταξύ δράστη και παθόντος, η οποία τελείται υπό την εποπτεία του αρμοδίου εισαγγελέως και του δικαστηρίου. Πρόκειται εδώ για μία μορφή αποκαταστατικής δικαιοσύνης²⁰, σύμφωνα με τα ειδικότερα οριζόμενα στα άρθρα 11 έως 14 του Ν 3500/2006, με δικαιοπολιτικό ορίζοντα την απώτερη εξάλειψη της ποινικής αξιώσεως της πολιτείας, μετά τη συμφωνία μεταξύ δράστη και θύματος (άρθρο 12 παρ. 5), το πέρας της προβλεπόμενης διαδικασίας, κατόπιν του χρονικού διαστήματος των τριών ετών, και την επιτυχή ολοκλήρωση του συμβουλευτικού προγράμματος από τον δράστη (άρθρο 13 παρ. 1-2). Εάν, αντιθέτως, η διαδικασία διακοπεί υπαίτιως, η δικογραφία ανασύρεται από το αρχείο και η υπόθεση εξελίσσεται, κατά τις οικείες διατάξεις του Κώδικος Ποινικής Δικονομίας (άρθρο 13 παρ. 3). Στο σημείο αυτό παρατηρούμε μάλιστα τα εξής:

Ο θεσμός της ποινικής διαμεσολάβησης, υπό την εποπτεία του αρμοδίου εισαγγελέως, συνιστά μία παρέκκλιση από την αρχή της νομιμότητας, χάριν της σκοπιμότητας, δηλαδή, εν προκειμένω, της συμφιλίωσης δράστη και θύματος, οι οποίοι τυγχάνουν ωστόσο μέλη της αυτής οικογένειας. Παράλληλα, με την υιοθέτηση του θεσμού αυτού παρεισάγεται στο ημέτερο δικαϊκό σύστημα μία πρακτική ήδη γνωστή κυρίως στο αγγλοσαξονικό σύστημα δικαίου, αλλά και «σύμφυτη με τις σύγχρονες τάσεις εισαγωγής διαχειριστικών μεθόδων»²¹ στο πλαίσιο απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, με σκοπό την ειρήνευση και, ει δυνατόν, την οριστική συμφιλίωση μεταξύ δράστη και θύματος του εγκλήματος. Ασφαλώς, η παρέκκλιση αυτή από την αρχή της νομιμότητας δεν είναι και η μοναδική στο πλαίσιο του συστήματος ελληνικού ποινικού δικαίου, αφού αντίστοιχες τέτοιες περιπτώσεις ρυθμίζονται ήδη στο άρθρο 122 παρ. 1 εδ. ε' ΠΚ (συνδιαλλαγή μεταξύ ανηλίκου δράστη και θύματος), στο άρθρο 406Α παρ. 2 ΠΚ (εξάλειψη του αξιοποίνου επί ικανοποιήσεως του παθόντος από τον υπαίτιο), στο άρθρο 45Α ΚΠΔ (αποχή από την ποινική δίωξη ανηλίκου) και στο άρθρο 308Β ΚΠΔ (περί ποινικής συνδιαλλαγής στα αναφερόμενα υπό του άρθρου αυτού αδικήματα)²². Το συγκεκριμένο αυτό πρότυπο εναλλακτικής ποινικής μεταχειρίσεως, το οποίο κυριαρχεί στη λογική του Ν 3500/2006, ερείδεται, βεβαίως, σε σύγχρονες απόψεις αντεγκληματικής πολιτικής. Αναφέρεται δηλαδή κυρίως στην πεποίθηση ότι ο δράστης δύναται να μεταβάλει ουσιαστικά τη συ-

17. Πρόκειται εδώ για την έκφραση της ορθής καθ' όλα απόψεως ότι η αρνητική αυτή εμπειρία του ανηλίκου, εσωτερικευμένη ως βίωμα, συντείνει, στη συνέχεια, στη διαιώνιση του φαινομένου της ενδοοικογενειακής βίας. Βλ. σχετικώς και Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου νόμου, ό.α.

18. Βλ. ειδικότερα για την κατάταξη αυτή των εγκλημάτων και Δ. Ζημιανίτη, ό.α., σελ. 1207, επίσης Π. Μπρακουμάτσου, ό.α., σελ. 1456 επ.

19. Βλ. περαιτέρω σκέψεις επ' αυτού και στην Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου νόμου, ό.α., υπό το άρθρο 8, σχετικώς επίσης ΣυμβΠλημΡοδόπης 53/2001, ΠοινΔικ 2002, 493 επ., με παρατηρήσεις Χ. Μωραΐτη, ΠοινΔικ 2002, 496 επ.

20. Εύστοχα ήδη παρατηρείται τούτο υπό Γ. Νούσκαλη, Η λειτουργία της αναλογικότητας στις εναλλακτικές - μη φυλακτικές ποινές, 2015, σελ. 291.

21. Δ. Ζημιανίτη, ό.α., 1207, πρβλ. και Α. Στεφανίδου/Α. Μάρα, Σκέψεις για το νόμο περί ενδοοικογενειακής βίας, ΠοινΔικ 2009, 1432 επ.

22. Για το θέμα αυτό βλ. και Δ. Ζημιανίτη, ό.α., 1207 επ., Π. Μπρακουμάτσου, ό.α., 1458 επ., Θ. Παπαθεοδώρου, ό.α., 76 επ., περαιτέρω συναφώς Εγκύκλιος Εισαγγελέως ΑΠ, υπ' αρ. 2/2007. Πρβλ. επίσης τις σχετικές αναφορές στην Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου νόμου, ό.α., υπό τα άρθρα 11-14.

μπεριφορά του μέσα από τη συμμετοχή του σε κατάλληλα προγράμματα, αλλά και στην επιλογή μιας ιδιαίτερης ειδικοποιητικής λειτουργίας, την οποία φαίνεται ότι επιτελούν τα κατάλληλα ανά περίπτωση εναλλακτικά μέτρα²³. Πρόκειται εδώ για την υιοθέτηση της αρχής, ότι δεν χρειάζεται πάντοτε η έκφραση τιμωρίας υπό της Πολιτείας, αλλά ενίοτε αρκεί και μόνον μιας μορφής παιδαγωγική εποπτεία εκ μέρους αυτής.

Άξια μνείας είναι εδώ και η ρύθμιση ότι, δηλαδή, καθ' ον χρόνο διαρκεί η διαδικασία της ποινικής διαμεσολάβησης, η παραγραφή της αξιοποιού πράξεως αναστέλλεται (άρθρο 13 παρ. 4). Εάν μάλιστα οι πράξεις των άρθρων 6, 7 και 9 του ως άνω νόμου στρέφονται κατά ανηλίκου, η έναρξη της προθεσμίας παραγραφής αναστέλλεται μέχρι της ενηλικίωσης αυτού και για ένα έτος μετά, εφόσον πρόκειται για πλημμέλημα, για δε τρία έτη μετά, εφόσον πρόκειται για κακούργημα (άρθρο 16)²⁴.

Περαιτέρω, προς την κατεύθυνση της θετικής αποτιμήσεως του νόμου πρέπει να εξαρθεί ομοίως και η σχετική διάταξη του άρθρου 23, περί της υποχρεώσεως των εκπαιδευτικών λειτουργών, στο πλαίσιο του ευρύτερου έργου τους²⁵, να αναφέρουν ιεραρχικώς, αλλά και να ανακοινώνουν προς τον αρμόδιο εισαγγελέα ή την αστυνομική αρχή κάθε πράξη, η οποία συνιστά έγκλημα ενδοοικογενειακής βίας εις βάρος μαθητή, εφόσον τούτο υποπίπτει στην αντίληψή τους.

III. Μία αποτίμηση του φαινομένου και του νομοθετικού πλαισίου για την αντιμετώπισή του

Υπό την ώθηση των συγχρόνων κοινωνικοπολιτικών επιταγών για την καταπολέμηση του φαινομένου της ενδοοικογενειακής βίας, ο Έλληνας νομοθέτης κινήθηκε αποφασιστικά προς τη δημιουργία ενός αποτελεσματικού και ενίοτε αυστηρού νομοθετικού πλαισίου. Το υφιστάμενο δικαιοσύνη για την καταπολέμηση της βίας στην οικογένεια είναι αναμφίβολα εναρμονισμένο με τις αρχές ενός προηγμένου κοινωνικού κράτους δικαίου. Τούτο δε, παρά τις κατά καιρούς επιφυλάξεις, οι οποίες εξακολουθούν να εκφράζονται για επιμέρους όψεις του οικείου νομοθετήματος, ήτοι του Ν 3500/2006²⁶. Ωστόσο, οι στατιστικές αναφορές, τόσο διεθνώς, όσο και στην χώρα μας, καταδεικνύουν

ότι το νοσηρό τούτο κοινωνικό φαινόμενο εξακολουθεί να παρατηρείται σε μεγάλη μάλιστα έκταση²⁷.

Ένας από τους κύριους λόγους παραμένει, ασφαλώς, η διαστατικότητα των θυμάτων να καταφύγουν στην προστασία των αρχών και του νόμου, πολλώ δε μάλλον η εγγενής αδυναμία αυτών, όταν πρόκειται για άτομα ανήλικα ή ασθενή και ανίκανα προς αντίσταση. Ούτως ή άλλως, ίδιον των θυματοποιημένων παθόντων είναι η χαμηλή αυτοεκτίμηση, η ψυχολογική παθητικότητα, τα συμπλέγματα ενοχής που βιώνουν για την ίδια τους την κακοποίηση, συχνά το αίσθημα εξάρτησης απέναντι στον δράστη της βίαιης συμπεριφοράς, αλλά και ο φόβος απόρριψης από το κοινωνικό τους περιβάλλον. Συχνά, η διαδικασία απώθησης των τραυματικών εμπειριών οδηγεί τα θύματα της ενδοοικογενειακής βίας σε θρυμματισμό του συναισθηματικού τους κόσμου, σε καταστάσεις άγχους, πανικού, κατάθλιψης και όχι σπάνια σε σοβαρότερες ψυχικές και διανοητικές διαταραχές.

Ακόμη δραματικότερες όμως εμφανίζονται οι επιπτώσεις της ενδοοικογενειακής βίας στους ανηλίκους, οι οποίοι είτε αποτελούν τα θύματα της κακοποίησης, είτε απλώς γίνονται μάρτυρες επαναλαμβανόμενων περιστατικών βίας από τον ένα γονέα εις βάρος του άλλου. Είναι βέβαιον ότι τα παιδιά αυτά θα βιώσουν από πολύ νωρίς έλλειψη συναισθηματικής ασφάλειας, ψυχολογική αστάθεια, φόβο, άγχος, αλλά και μια εξοικείωση προς την ιδέα της βίας. Κάποια από αυτά θα καταστούν ιδιαίτερας παθητικά, ενώ άλλα είναι πολύ πιθανόν ότι θα εμφανίσουν στο μέλλον επιθετική συμπεριφορά στις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Σε κάθε περίπτωση, η εσωτερίκευση της κακοποιητικής εμπειρίας θα σημάνει για το παιδί την αποδοχή της βίας - με τον ένα ή τον άλλο τρόπο - ως μορφής φυσιολογικής συμπεριφοράς, ειδικότερα αργότερα, κατά την ενήλικη ζωή του.

Όλα αυτά δεν μπορεί να τα επιλύσει από μόνο του, κατά τρόπο αποτελεσματικό, ένα ποινικό νομοθέτημα, έστω και αν αυτό κινείται προς την ορθή κατεύθυνση. Η καταπολέμηση του προβλήματος είναι περισσότερο υποχρέωση των θεσμών διαπαιδαγώγησης των νέων γενεών καθώς και η εξουδετέρωση των αιτιών, τα οποία γεννούν και αναπαράγουν στο διηνεκές τα φαινόμενα βίας μέσα στην οικογένεια. Και ασφαλώς είναι περισσότερο υπόθεση κοινωνικής ιδεολογίας και πολιτισμικού προσανατολισμού η εξάλειψη των μορφών αρνητικής και αξιόποινης συμπεριφοράς, είναι, δηλαδή, σε τελευταία ανάλυση, τούτο μία υπόθεση υψηλής προτεραιότητας και άμεσης στόχευσης εκ μέρους της πολιτείας.

23. Πρβλ. και Γ. Νούσκαλη, ό.α., σελ. 292.

24. Όπως αυτό τροποποιήθηκε με το άρθρο 3 παρ. 4 του Ν 4531/2018

25. Βλ. εδώ και την Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου νόμου, ό.α., υπό το άρθρο 23, πρβλ. σχετικώς και Α. Καραμόσχογλου, Ν. 3500/2006 - Οι ποινικές ρυθμίσεις. Ο ρόλος των εκπαιδευτικών, ΠοινΔικ 2010, 1175 επ.

26. Βλ. τη διατύπωση σχετικών παρατηρήσεων υπό Π. Μπρακουμάτσου, ό.α., 1459 επ., Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, ό.α., 1013 επ., Δ. Ζημιανίτη, ό.α., 1208 επ., Θ. Παπαθεοδώρου, ό.α., 74 επ., αλλά και υπό Γ. Νούσκαλη, ό.α., σελ. 292 επ.

27. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι, σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία του Αρχηγείου της Ελληνικής Αστυνομίας, από το έτος 2014 έως και το 2017, έχουν καταγραφεί σε εθνικό επίπεδο περισσότερα από 13.700 περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας, με θύματα κατά 70% των περιπτώσεων γυναίκες (βλ. εφημ. «Η Καθημερινή», φ. της 27.1.2018). Βλ. επίσης τα στοιχεία από την εφαρμογή του νόμου, κατά τα πρώτα πέντε έτη ισχύος του, εις Δ. Ζημιανίτη, ό.α., 1209 επ.

Μουσεία και πρόληψη εγκλημάτων κατά αρχαιοτήτων

Μια πανελλαδική έρευνα

Μαρίας Π. Κρανιδιώτη

Επίκουρης Καθηγήτριας Εγκληματολογίας - Σωφρονιστικής - Ανακριτικής, Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

Διονύση Ν. Χιόνη

Δικηγόρου, ΜΔΕ Εγκληματολογίας Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, Προέδρου ΚΕΜΕ

Η παρούσα μελέτη πραγματοποιείται κυρίως τη φύλαξη του χώρου των μουσείων από προσβολές και παράνομες εγκληματικές ενέργειες και στηρίζεται σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε με διαπροσωπικές συνεντεύξεις, σε πανελλαδικό, τυχαίο δείγμα μελών του προσωπικού φύλαξης των μουσείων. Η έρευνα επικεντρώνεται σε χαρακτηριστικά του προσωπικού φύλαξης, στις προσβολές και στις παράνομες ενέργειες που έλαβαν χώρα στο μουσείο και τον περιβάλλοντα χώρο, όπου εργάζονται οι ερωτώμενοι, όπως και σε εκτιμήσεις τους για τις προσβολές, τη φύλαξη και την προστασία των μουσείων και των αρχαιολογικών χώρων, στην ελληνική επικράτεια εν γένει. Τα ερευνητικά ευρήματα αφορούν κυρίως το ανθρώπινο δυναμικό της φύλαξης, τον υλικότεχνικό εξοπλισμό προστασίας των μουσείων, τις παράνομες πράξεις και τα εύαλτα αντικείμενα, καθώς και τη συνεργασία των υπαλλήλων των μουσείων με τις δικτικές αρχές. Τέλος, επιχειρείται μια διαχρονική σύγκριση με προγενέστερα ερευνητικά δεδομένα και ακολουθούν καταληκτικά συμπεράσματα, όσον αφορά την αξιοποίηση των ευρημάτων της έρευνας για τη χάραξη εγκληματοπροληπτικών στρατηγικών.

This study focuses on the protection of museums and archaeological sites from offences and criminal acts and it is based on research carried out by face to face interviews with museum guards, after the design of a random sample of museums at a national level. The research focuses on characteristics of the guardianship personnel, violations and illegal acts that have taken place in the museums, where the guards work, as well as on the respondents' estimates concerning the illegal acts and the protection of museums and archaeological sites, all over the country. The research findings mainly, address the staff resources, the museums' preventive technical means, offences committed and vulnerable display items in museums, as well as the cooperation of the staff with the prosecuting authorities. Subsequently, a comparison is made between present and previous research findings and, finally, some conclusions are drawn with respect to the implications of these findings for Criminal Policy.

«Λέξη κλειδί»: οικειώσις¹

1. Η λήψη της φωτογραφίας έγινε το 1938 και απεικονίζει τα παιδιά της 4ης γυμνασίου ενός δημόσιου σχολείου αρρένων του Πειραιά. Οι καθηγητές τους πήγαν στην Ακρόπολη για να δουν το Μνημείο, από κοντά, έτσι ώστε να μπουν, σε μια «διαδικασία οικειώσεως με το Μνημείο και τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό». Η λέξη-κλειδί, εδώ, είναι η λέξη οικειώσις, η οποία απαντάται στην αρχαία πολιτική φιλοσοφία και γραμματεία, ελληνική και ρωμαϊκή. Ο Jacob Klein ("The Stoic Argument from *oikeiōsis*", αναδημοσίευση σε *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 50, 2016, σελ. 143-200), παραφράζοντας τον Striker, αναφέρει ότι

οικειώσις σημαίνει την οικειοποίηση ενός πράγματος από κάποιον, υπό την έννοια ότι αυτός αναγνωρίζει την αξία του και αποδέχεται, μετά ευχαριστήσεως, ότι του ανήκει. Προσθέτει δε ότι καμία αγγλική λέξη δεν μπορεί να καλύψει την πολύπλοκη σημασία που απέδιδαν οι Στωικοί στον όρο αυτό, οι δε συναφείς έννοιες «οικειοποίηση» ("appropriation") και «προσανατολισμός» ("orientation") αποτυχαίνουν να αποδώσουν την αναγνώριση της προσωπικής σχέσης με το οικειοποιούμενο αντικείμενο, που εκφράζουν οι Έλληνες. Ο Klein προκρίνει μάλλον την απόδοση του όρου στα αγγλικά ως "appropriation", καθώς, μεταξύ άλλων, ο όρος αυτός διατηρεί, κατά την άποψή του, και τη σύνδεση μεταξύ της οικειώσεως και της «προσήκουσας» (appropriate) πράξης (καθήκοντος), που εννοούν οι Στωικοί (σελ. 150, υποσημ. 14). Επίσης, αναφέρει ότι, στα ελληνικά, ο όρος «αλλότριον» είναι ο αντίθετος του όρου «οικείον» και ο όρος «αλλοτρίωσις» (alienation, estrangement) ισοδυναμεί με το αντίστοιχο ρηματικό ουσιαστικό (αυτόθι) και, ως εκ τούτου, στον αντίποδα της οικειώσεως, μπορεί να τοποθετηθεί η έννοια της αλλοτρίωσης. Η προέλευση άλλωστε, των όρων «οικείος» και «αλλότριος», κατά ορισμένη εκτίμηση, ανήκει στον Πλάτωνα (βλ. Ελένη Καραμπατζάκη-Περδίκη, *Ο Ποσειδώνιος και η Αρχαία Στόα. Συμβολή στη μελέτη της στωικής φιλοσοφίας*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 1998, σελ. 211-212 και 214, υποσημ. 1). Έτσι, η διαχρονικότητα και πολυσημία της έννοιας της οικειώσεως, μας επιτρέπει να αποδώσουμε την παθητική της σημασία ως το να αισθάνεται κανείς ότι «κάτι» είναι δικό του, υπό την έννοια, όμως, ότι συνυπάρχει και «συγκατοικεί» μαζί του και παράλληλα, αυτό το «κάτι», εν προκειμένω, το Μνημείο,

1. Εισαγωγή

Στη διεθνή γραμματεία, συνακόλουθα και με το ζήτημα του επαναπατρισμού μνημείων, πολιτιστικών αγαθών ή έργων τέχνης, πολλές και εκτενείς είναι οι αναφορές σε κλοπές και υπεξαίρεσεις πολιτιστικών αγαθών από μουσεία, συλλογές και αρχαιολογικούς χώρους² ή ακόμη και σε λεηλασίες μουσείων, εν καιρώ πολέμου³. Η δε Ελλάδα θεωρείται από τις πλουσιότερες χώρες στον κόσμο, σε πολιτισμική κληρονομιά⁴, κυρίως όμως, είναι μια χώρα που μνημεία της, όπως ο Παρθενώνας, που απεικονίζεται εδώ, έχουν καθορίσει, ιστορικά, τον δυτικό πολιτισμό.

Ως εκ τούτου, η προστασία των μουσείων και των αρχαιολογικών χώρων της Ελλάδας αποτελεί ζήτημα πρώτιστης σπουδαιότητας και σημασίας για εμάς και ήταν μεγάλη μας τιμή να αναλάβουμε τη διεκπεραίωση ερευνητικού έργου που να επικεντρώνεται σε αυτή την προστασία. Το έργο αυτό, στο οποίο βασίζεται και η παρούσα μελέτη⁵, αποτέλεσε μέρος του προγράμματος «Καποδίστριας», διεξήχθη σε τρεις φάσεις και φέρει τον τίτλο «Φύλαξη Μουσείων και Αρχαιολογικών Χώρων»⁶. Η δε μελέτη μας περιλαμβά-

τον υπερβαίνει και, επομένως, θέλει να το προστατεύσει, έτσι ώστε να υπάρχει και μετά από αυτόν.

2. Βλ. εκτενή επισκόπηση εγκλημάτων κατά και περί των αρχαιοτήτων από τους Nikos Passas & Blythe Bowman Proulx "Overview of Crimes and Antiquities" σε Stefano Manacorda & Duncan Chappell (ed.), *Crime in the Art and Antiquities World: Illegal Trafficking in Cultural Property*, Springer, New York Dordrecht, Heidelberg, London, 2011, σελ. 51-67 (ιδίως, σελ. 54 επ.).
3. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στη λεηλασία του Εθνικού Μουσείου του Ιράκ, στη Βαγδάτη, το 2003, κατά τη διάρκεια της αμερικανικής εισβολής (βλ. για τη λεηλασία αυτή, Mathew Bogdanos "Thieves of Bagdad: The Global Traffic in Stolen Iraqi Antiquities" σε Stefano Manacorda & Duncan Chappell (ed.), ό.π. σελ. 143-171). Χαρακτηριστικά, ο Bogdanos αναφέρει ότι «πρόκειται για ένα από τα μεγαλύτερα εγκλήματα κατά έργων τέχνης της πρόσφατης μνήμης» (σελ. 143), θέτει το ερώτημα γιατί οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν έκαναν «κάτι περισσότερο» για τη φύλαξη του Μουσείου (σελ. 144-145) και περιγράφει διεξοδικά τη λεηλασία του και την αποτυχία φύλαξής του από τις συμμαχικές δυνάμεις (ιδιαίτερα, σελ. 144-152).
4. Στον νόμο 3028/2002 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», γίνεται λόγος για «πολιτιστική κληρονομιά» και «πολιτιστικά «αγαθά». Για τις ανάγκες όμως της παρούσας μελέτης - στην οποία δεν έχουν συμπεριληφθεί λ.χ. τα λαογραφικά μουσεία, για τεχνικούς λόγους και, ως εκ τούτου, επικεντρώνεται κυρίως σε μουσεία με αρχαιότητες - αποδίδουμε τον πρώτο όρο, στο κείμενο, ως «πολιτισμική κληρονομιά», χωρίς να τοποθετηθούμε στο ζήτημα της ορολογίας, καθώς, άλλωστε, χρησιμοποιούνται και οι δύο όροι (για τη λεπτή διαφορά των όρων, βλ. ενδεικτικά σε Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα, 2000, σελ. 1458).
5. Βλ. και πρώτη, σχετική με την παρούσα έρευνα, δημοσίευση των Μαρίας Π. Κρανιδιώτη, Ευάγγελου Δ. Σπινέλλη & Διονύσιου Ν. Χιόνη «Τα μουσεία και η προστασία τους από παράνομες και εγκληματικές ενέργειες: Μια διερεύνηση, με πρωτογενή στοιχεία, σε επίπεδο ελληνικής επικράτειας» σε Έφης Λαμπροπούλου, Στέλλας Παπαμιχαήλ και Παναγιώτη Σχίζα (επιμ.), *Σύγχρονες Τάσεις Αντεγκληματικής Πολιτικής, Τιμητικός Τόμος για τον Ομότιμο Καθηγητή Αντώνη Μαγγανά*, εκδόσεις Παπαζήση, 2018, σελ. 260-285 (σε ηλεκτρονική μορφή).
6. Το πρόγραμμα χρηματοδοτήθηκε από τον Ειδικό Λογαριασμό Κονδυλίων Έρευνας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και επιστημονική υπεύθυνη του συγκεκριμένου έργου, ήταν η πρώτη εκ των συγγραφέων της παρούσας μελέτης, Μαρία Π. Κρανιδιώτη, η οποία σχεδίασε και οργάνωσε τη διεξαγωγή των ερευνών και στις τρεις φάσεις του έργου: 1η

ναι επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήθηκε κατά την τρίτη φάση του έργου (Μάιος-Ιούλιος 2013).

2. Σχεδιασμός και διεξαγωγή της έρευνας

Η έρευνα αποσκοπούσε, κυρίως, στην άμεση καταγραφή γεγονότων και καταστάσεων⁷, αφενός μεν για τη φύλαξη των μουσείων και αφετέρου, για την έκταση και τη φύση των παράνομων και εγκληματικών ενεργειών, που συμβαίνουν στον χώρο τους. Υποκείμενα της έρευνας αποτέλεσαν μέλη του προσωπικού φύλαξης των μουσείων, τα οποία θεωρήθηκαν, εκ των πραγμάτων, ως τα πλέον κατάλληλα άτομα για να παράσχουν άμεσες πληροφορίες, σχετικές και με τα δύο σκέλη της έρευνας, δηλαδή την προστασία των μουσείων και τις παράνομες πράξεις που διαπράττονται στον χώρο τους. Ωστόσο, το ίδιο το προσωπικό φύλαξης αποτέλεσε παράλληλα και αντικείμενο της έρευνας, καθώς η αποδοτικότητα της φύλαξης εξαρτάται και από χαρακτηριστικά του (όπως, λ.χ. η επαγγελματική πείρα).

Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε σε ζητήματα δεοντολογίας της έρευνας και ιδίως, σε εκείνα που αφορούν τον σεβασμό των ερωτωμένων (συναίνεση, εμπιστευτικότητα και αποφυγή πρόκλησης βλάβης)⁸. Για τον λόγο αυτό, είχε προβλεφθεί η παράδοση ενυπόγραφης ενημερωμένης συναίνεσης σε κάθε ερωτώμενο⁹. Τέλος, επιχειρήθηκε και η διαχρονική σύγκριση δεδομένων από δύο φάσεις του έργου, δηλαδή, της τρίτης φάσης (2013) με εκείνα της πρώτης (1999)¹⁰.

2.1. Ορισμοί εργασίας

Κατά την κατάσταση του ερευνητικού σχεδίου, χρησιμοποιήθηκαν οι εξής ορισμοί:

Ως **προσωπικό φύλαξης** των μουσείων (και των αρχαιολογικών χώρων) θεωρήθηκε το σύνολο των προσώπων που έχουν προσληφθεί με συμβάσεις εργασίας ορισμένου ή αορίστου χρόνου από το Υπουργείο Πολιτισμού για να εκτελούν καθήκοντα φύλακα σε αυτά/ους. Τεκμαίρεται δε, για τους διορισθέντες αυτούς, ότι έχουν τα τυπικά και τα ουσι-

1999-2001, 2η 2004-2006 και 3η 2007-2013. Οι επιμέρους έρευνες πραγματοποιήθηκαν με ποικίλες μεθόδους, όπως και, ενίοτε, με τριγωνοποίηση των πηγών άντλησης δεδομένων.

7. Πρόκειται για έρευνα με πρωτογενή δεδομένα, που χαρακτηρίζεται ως περιγραφική, σύμφωνα με τη διάκριση των ερευνών, ανάλογα με τον σκοπό τους, σε διερευνητικές, περιγραφικές, επεξηγητικές και αξιολογικές (σχετικά, βλ. Κ. Δ. Σπινέλλη, *Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σελ. 148 επ., 150 και 155-156).
8. Βλ. διεξοδικότερα στη μελέτη των Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη & Μαρίας Π. Κρανιδιώτη «Κανόνες δεοντολογίας για τους Έλληνες εγκληματολόγους: Πρόταγμα του 21ου αιώνα;»/παράρτημα με σχέδιο κώδικα δεοντολογίας σε Μαρίας Π. Κρανιδιώτη (επιμ.), *Εγκληματολογία και Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική, Προσφορά Τιμής στην Αγλαΐα Τσήςσουρα*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 549-589, ιδιαίτερα, σελ. 562 επ.
9. Η φόρμα ενημερωμένης συναίνεσης περιλαμβάνεται στη δημοσίευσή των Κρανιδιώτη, Σπινέλλη & Χιόνη, σε Λαμπροπούλου και συν., ό.π., Β' παράρτημα, σελ. 284-285.
10. Τα δεδομένα των δύο φάσεων θεωρήθηκαν συγκρίσιμα για λόγους που περιγράφονται παρακάτω, στο κείμενο, στην ενότητα 5., το δε ερωτηματολόγιο της δεύτερης φάσης περιλαμβάνεται στη δημοσίευση των Κρανιδιώτη, Σπινέλλη & Χιόνη σε Λαμπροπούλου και συν. ό.π., Α' παράρτημα, σελ. 278-284.

αστικά προσόντα του φύλακα, όπως αυτά περιγράφονται στους εκάστοτε κανονισμούς του Εθνικού Οργανισμού Πιστοποίησης Προσόντων και Επαγγελματικού Προσανατολισμού (Ε.Ο.Π.Π.Ε.Π.)¹¹ και επίσης, στις σχετικές προκηρύξεις για τη στελέχωση μουσείων¹².

Επίσης, δόθηκαν συνήθεις ορισμοί για τις χρήσεις και τις λειτουργίες των τεχνικών μέσων προστασίας των μουσείων. Έτσι, ως **προληπτική** θεωρήθηκε εκείνη η χρήση ή λειτουργία των τεχνικών μέσων, που έχει ως στόχο να αποθαρρύνει τις παράνομες ενέργειες (λ.χ. η συνεχόμενη λειτουργία κλειστού κυκλώματος παρακολούθησης), ενώ, ως **κατασταλτική** θεωρήθηκε η χρήση που έχει ως στόχο την εξακρίβωση της τέλεσης παράνομης πράξης ή τον εντοπισμό του δράστη (λ.χ. ενεργοποίηση συναγερμού, stop carré λειτουργία κλειστού κυκλώματος που κατέγραψε παράνομη πράξη).

2.2. Δειγματοληψία και συλλογή δεδομένων

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε, δια τηλεφώνου, με διαπροσωπικές συνεντεύξεις. Η συλλογή δεδομένων, κατά την τελική, αυτή, φάση του έργου, ξεκίνησε στις αρχές Μαΐου 2013 και ολοκληρώθηκε μέσα σε χρονικό διάστημα τριών περίπου μηνών¹³. Ως μονάδες του διερευνώμενου πληθυσμού είχαν οριστεί όλα τα μουσεία της ελληνικής επικράτειας και ως δειγματοληπτικό πλαίσιο χρησιμοποιήθηκε ο κατάλογος των μουσείων του επίσημου ιστότοπου του Υπουργείου Πολιτισμού¹⁴. Ο κατάλογος αυτός περιλαμβάνει τα αρχαιολογικά, τα βυζαντινά και τα μεταβυζαντινά μουσεία, συνολικά, δηλαδή, 143 μουσεία, που αποτέλεσαν τον πληθυσμό μας και που αποτελούν, άλλωστε, την πλειονότητα των μουσείων, που βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια. Επομένως, δεν συμπεριλαμβάνονται στο δείγμα τα ιστορικά και τα λαογραφικά μουσεία, ούτε όμως και τα σύγχρονα, όπως, εικαστικών τεχνών, θεάτρου, κινηματογράφου κ.λπ., διότι η συμπερίληψή τους, θα καθιστούσε

τη δειγματοληψία και την ακόλουθη ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων εξαιρετικά πολύπλοκη. Κυρίως, όμως, είχαμε θεωρήσει, ήδη, από την πρώτη φάση του έργου, ότι τα παραπάνω μουσεία, που συμπεριλάβαμε και στο παρόν δείγμα, είναι τα πλέον **αντιπροσωπευτικά της πολιτισμικής κληρονομιάς της Ελλάδας**.

Επίσης, σε αρκετές περιπτώσεις, κατά την προσπάθεια λήψης των συνεντεύξεων, δεν κατέστη εφικτή η επικοινωνία με κάποιο μέλος του προσωπικού των μουσείων, επειδή κανείς δεν απάντησε στις επανειλημμένες τηλεφωνικές μας κλήσεις¹⁵. Ο αρχικός δε σχεδιασμός προέβλεπε την επέκταση της διερεύνησης και σε αρχαιολογικούς χώρους, όπως είχε συμβεί κατά την πρώτη φάση του έργου, έτσι ώστε να είναι, το σύνολο των δεδομένων μας, συγκρίσιμο με εκείνα του 1999. Η επέκταση, όμως, αυτή, δεν κατέστη εφικτή, εξαιτίας τεχνικών αλλά και πραγματικών δυσχερειών (λ.χ. ήταν αδύνατη η προσέγγιση των αρμοδίων για τη φύλαξή τους).

Αρχικά, επιχειρήθηκε η σύσταση ενός τυχαίου (random) δείγματος, το οποίο να περιλαμβάνει το 1/4 του συνολικού πληθυσμού (25%). Τελικά, μετά από 96 αντικαταστάσεις -κατά προσέγγιση, το 50% του αρχικού δείγματος-, συμπληρώθηκαν 27 ερωτηματολόγια, και ο αριθμός αυτός, αποτελεί ποσοστό, περίπου, 19% επί του συνολικού αριθμικού πληθυσμού. Δεδομένης δε της συλλογής του, με τους κανόνες της τυχαίας δειγματοληψίας, αλλά και του μικρού μεγέθους του πληθυσμού μας, θεωρήσαμε το δείγμα αυτό, επαρκές¹⁶.

2.3. Το ερωτηματολόγιο

Το ερευνητικό μας μέσο ήταν ένα ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο, με 18 κύριες ερωτήσεις και 68 υπο-ερωτήσεις, ανοιχτές και κλειστές¹⁷. Η πρώτη ομάδα ερωτήσεων επικεντρώνεται στα **χαρακτηριστικά των ερωτώμενων** (επάγγελμα, υπηρεσία όπου εργάζονται οι ερωτώμενοι, σπουδές, κλπ.- ερ. 1-5, 13 και 14), η δεύτερη, στις **προσβολές και παράνομες ενέργειες** που έχουν συμβεί στο μουσείο, όπου εργάζεται ο ερωτώμενος και έχουν γίνει αντιληπτές από αυτόν (6 και 15), η τρίτη, στα **ευάλωτα αντικείμενα** και στα **μέσα φύλαξης και προστασίας του μουσείου** (7- 12 και 15¹⁸) και η τέταρτη, στις **απόψεις** του εργαζόμε-

11. Ο Εθνικός Οργανισμός Πιστοποίησης Προσόντων και Επαγγελματικού Προσανατολισμού ιδρύθηκε με τον Ν 3879/2010 και είναι αποκλειστικά αρμόδιος για την πιστοποίηση των επαγγελματιών της ειδικότητας «Ιδιωτικό Προσωπικό Ασφάλειας». Για την πιστοποίηση επαγγελματιών προσόντων του προσωπικού αυτού, βλ. και Ν 2518/1997, Ν 3707/2008 και Ν 4218/2013.

12. Ενδεικτικά βλ. τις προκηρύξεις με αριθμό ΑΔΑ Β41ΩΓ-ΥΧΒ, ΣΟΧ 2/2012, (http://digitallibrary.yppo.gr/Pages/itemview_culture.aspx?documentID=100935) και ΑΔΑ ΒΕΝ0Γ-ΥΒ6, ΣΟΧ 2/2013, (<https://pste.gov.gr/2-2013/>).

13. Η τελευταία συνέντευξη ελήφθη την 29/7/2013. Την εποπτεία της συλλογής των δεδομένων, στη φάση αυτή, την είχε ο δεύτερος εκ των συγγραφέων της παρούσας μελέτης, Διονύσης Ν. Χιόνης, ενώ, κατά την πρώτη φάση της έρευνας (1999), την είχε ο τότε Ειδικός Μεταπτυχιακός Υπότροφος της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ και νυν Επίκουρος Καθηγητής ΔΠΘ, Νίκος Π. Κουλούρης. Στην ερευνητική ομάδα συμμετείχαν, επίσης, ο Ευάγγελος Δ. Σπινέλλης, Dr. Jur. Πανεπιστημίου Osnabrück, τακτικός Καθηγητής στη ΣΑΕΑ & τ. Επισκέπτης Καθηγητής του Διεθνούς Πανεπιστημίου Ελλάδος - Θεσσαλονίκη, η Αθηνά Κουφού, MA in Criminology-Security-Intelligence, Πανεπιστήμιο Sapienza Ρώμης, η Αικατερίνη Ρομποτή, Msc. in Forensic Science, Πανεπιστήμιο Pace Νέας Υόρκης, η Λήδα Καλλιανοπούλου, ΜΔΕ Τομέα Ποινικών Επιστημών, Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, και οι τρεις προπτυχιακές τότε φοιτήτριες της Νομικής Σχολής, Γεωργία Ζάχου, Ευγενία Κορδού και Κατερίνα Παπαθεοδώρου.

14. <http://odysseus.culture.gr/h/1/gh110.jsp>.

15. Εξ αφορμής αυτών των δυσχερειών, υπενθυμίζεται ότι η συλλογή των δεδομένων έγινε εν μέσω οικονομικής κρίσης και, ίσως, και κατά την πλέον επώδυνη περίοδο της κρίσης αυτής στην Ελλάδα (2012-2013).

16. Με βάση, δηλαδή, τη γενική θεωρία για τη σχέση πληθυσμού και δείγματος στην επιστήμη της στατιστικής (ενδεικτικά βλ. Κ. Ζαφειρόπουλου, *Πώς γίνεται μια επιστημονική εργασία; Επιστημονική έρευνα και συγγραφή εργασιών*, εκδ. Κριτική, 2005: <https://static.eudoxus.gr/books/65/chapter-11765.pdf>, σελ. 126 και 128-9).

17. Σχετικά με το είδος του ερωτηματολογίου, τον τύπο των ερωτήσεων και τις συνεντεύξεις, ενδεικτικά, βλ. σε Καλλιόπη Δ. Σπινέλλη, Νέστορα Ε. Κουράκη & Μαρίας Π. Κρανιδιώτη (επιμ.), *Λεξικό Εγκληματολογίας*, εκδ. Τόπος, Αθήνα, 2018, λήμματα Ιωάννας Γουσέτη «Ερωτηματολόγιο», σελ. 518-521, Ιωάννας Φραγκούλη - Παπαντωνίου «Συλλογή Δεδομένων», σελ. 985-990 και Καλλιρρόης-Ηρούς Σαγκουνίδου- Δασκαλάκη «Συνέντευξη, δομημένη/ ημιδομημένη», σελ. 1007-2011.

18. Η ερώτηση 15 είναι ανοιχτή και πολύ γενική, καθώς ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να αναφέρουν οποιαδήποτε σημαντική πληροφορία θυμηθούν, σχετική με τα ζητήματα για τα οποία εί-

νου, γενικά, τόσο για την έκταση και τη φύση του προβλήματος της αρχαιοκαπηλίας, όσο και για την προστασία και τη φύλαξη των μουσείων, σε όλη την επικράτεια (16 και 17). Η τελευταία ερώτηση (18) είναι εντελώς ανοιχτή και δίνει στον ερωτώμενο τη δυνατότητα να συμπληρώσει οποιαδήποτε από τις προηγούμενες απαντήσεις του ή να αναφέρει οτιδήποτε θεωρεί αξιοσημείωτο, όσον αφορά το αντικείμενο της έρευνας. Κατά την επεξεργασία των δεδομένων¹⁹, κατέστη εφικτή η μετατροπή ορισμένων από τις ανοικτές ερωτήσεις σε κλειστές, έτσι ώστε να είναι επίσης, εφικτή και η παραστατική απεικόνιση σημαντικών δεδομένων και ευρημάτων, υπό μορφή πινάκων.

3. Αποτελέσματα

Στις ενότητες που ακολουθούν, παρουσιάζονται συνοπτικά τα κυριότερα αποτελέσματα της έρευνας, με βάση τη δομή του ερωτηματολογίου και τη διάρθρωση των ερωτήσεων. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται, αρχικά, τα ευρήματα για τα χαρακτηριστικά του προσωπικού φύλαξης και εκείνα για τις προσβολές και τις παράνομες ενέργειες, κυρίως, σε βάρος των αντικειμένων που εκτίθενται μέσα στα μουσεία ή στον περιβάλλοντα χώρο. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται οι εκτιμήσεις των ερωτωμένων για το ποια αντικείμενα αποτελούν τους πλέον ευάλωτους στόχους παράνομων ενεργειών, όπως και τα δεδομένα για την προστασία των αντικειμένων (τεχνολογικός εξοπλισμός, αύξηση/ μείωση προσωπικού φύλαξης). Τέλος, ακολουθεί σύντομη περιγραφή των προτάσεων των ερωτωμένων για την προστασία των αντικειμένων και την αποτροπή των παράνομων ενεργειών.

3.1. Χαρακτηριστικά των ερωτωμένων

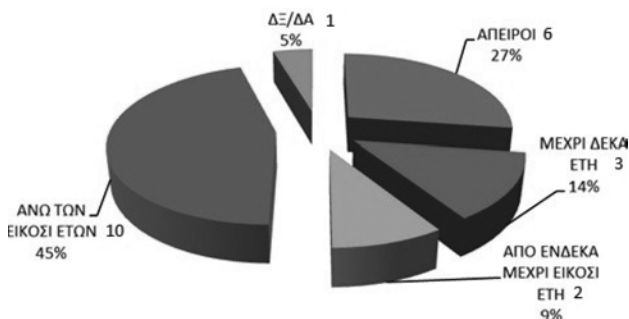
Οι περισσότεροι από τους ερωτώμενους (22/27, ήτοι 81%) ανήκαν στο **προσωπικό φύλαξης** και, πιο συγκεκριμένα, οι 18 εξ αυτών ήταν φύλακες και οι τέσσερις αρχιφύλακες. Σε πέντε περιπτώσεις, λόγω απουσίας ή κωλύματος του προσωπικού φύλαξης, οι αρμόδιοι μας υπέδειξαν για τη συνέντευξη, έναν **αρχαιολόγο**, υπάλληλο του μουσείου, ο οποίος, ως εκ της θέσεώς του στον φορέα, αλλά και λόγω της ιδιότητάς του, γνώριζε τα ζητήματα που αποτελούν τον κεντρικό πυρήνα της έρευνάς μας και ήταν σε θέση να μας δώσει ουσιαστικές απαντήσεις²⁰. Όπως προκύπτει δε, από το γράφημα 1, περισσότεροι από τους μισούς φύλακες (54%) είχαν προϋπηρεσία μεγαλύτερη των ένδεκα ετών και μάλιστα, οι δέκα εξ αυτών (45%), είχαν επαγγελματική πείρα στο αντικείμενο για χρονικό διάστημα άνω των είκοσι ετών. Σαφώς λιγότεροι ήταν εκείνοι με πείρα κάτω των δέκα ετών (14%), όπως και εκείνοι που δεν είχαν καμία πείρα (27%), ακόμη και στο σύνολο τους (41%)²¹.

χαν ερωτηθεί προηγουμένως (φύλαξη των μουσείων, παράνομες ενέργειες μέσα στον χώρο τους, συνεργασία με την αστυνομία κ.ο.κ.).

19. Η επεξεργασία τους πραγματοποιήθηκε από τον δεύτερο εκ των συγγραφέων της παρούσας μελέτης, Διονύση Ν. Χιόνη.
20. Όλοι οι απόφοιτοι πανεπιστημιακής σχολής Αρχαιολογίας είχαν προϋπηρεσία ως αρχαιολόγοι, οι τέσσερις δε εκ των πέντε, άνω των 11 ετών.
21. Μόνο οι 9, δηλαδή, από τους 22, είτε δεν είχαν καμία πείρα στον χώρο της φύλαξης είτε είχαν λιγότερη των ένδεκα ετών.

ΓΡΑΦΗΜΑ 1

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΠΕΙΡΑ ΣΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ

Σε ερώτηση για την **ειδίκευση στον τομέα απασχόλησης** (λ.χ. φοίτηση σε Αστυνομική Ακαδημία ή ΙΕΚ, με ειδικότητα υπαλλήλου φύλαξης - security guard) **κανένας υπάλληλος δεν απάντησε θετικά**. Οι περισσότεροι, ωστόσο, από αυτούς (13/22) απάντησαν ότι είχαν λάβει άλλη ειδίκευση, η οποία, σχεδόν στις μισές περιπτώσεις (6/13), ήταν συναφής με το αντικείμενο της φύλαξης, ενώ, άλλοι 10 απάντησαν ότι είχαν λάβει επιμόρφωση, η οποία επίσης, για τους μισούς από αυτούς (5/10), ήταν συναφής με τον τομέα απασχόλησής τους.

3.2. Παράνομες ενέργειες

Όταν ερωτήθηκαν για τις **παράνομες ενέργειες** που έχουν λάβει χώρα στα μουσεία και αφορούν τα αντικείμενα μέσα σε αυτά ή στον περιβάλλοντα χώρο τους, οι ερωτώμενοι ανέφεραν 10 περιστατικά, ήτοι, δύο **φθορές**, τρεις **κλοπές** αρχαίων αντικειμένων, καθώς και **άλλες πέντε παράνομες ενέργειες** (βλ. πίνακα 1). Από τις τελευταίες, σε τρεις περιπτώσεις, επρόκειτο για «εισβολή αγνώστων στον χώρο του μουσείου» και στις λοιπές δύο, για παράνομη διενέργεια ανασκαφής. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι, για τις περιπτώσεις των παράνομων ανασκαφών, οι ερωτώμενοι ήταν εξαιρετικά φειδωλοί στην παροχή πληροφοριών και λακωνικοί στις τοποθετήσεις τους, χωρίς να αναφέρουν την περίοδο, κατά την οποία έλαβε χώρα το συμβάν. Η στάση τους αυτή είναι, κατά τη γνώμη μας, άξια διερεύνησης, ίσως και σε σχέση με την υπερεσιακή τους κατάσταση, καθώς, για τόσο σοβαρές και ποινικώς κολάσιμες συμπεριφορές, θα ήταν αναμενόμενο να παρέχονται εν γένει, περισσότερες πληροφορίες από τους αρμόδιους για τη φύλαξη και την προστασία των μουσείων. Κατά τα άλλα, οι «εισβολές αγνώστων», σύμφωνα με τους ερωτώμενους, δεν εξελίχθηκαν σε προσβολή των φυλασσόμενων αντικειμένων, διότι οι δράστες υπαναχώρησαν, μόλις κατάλαβαν ότι πλησίαζε φύλακας και θα γίνονταν αντιληπτοί²². Οι δε φύλακες έσπευσαν επί τόπου, επειδή ενεργο-

22. Οι ενέργειες αυτές, ενδεχομένως, εντάχθηκαν στην κατηγορία «διαρρήξεις» της αστυνομικής στατιστικής, από τη σκοπιά δε του Ποινικού Δικαίου, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως προπαρασκευαστικές πράξεις ή απόπειρα κλοπής (βλ. ενδεικτικά Γ. Μπουρμά «Υπαναχώρηση και έμπρακτη μετάνοια» σε Α. Χαραλαμπίκη (επιμ.), *Ποινικός Κώδικας. Ερμηνεία κατ' άρθρο*, Τόμος 1, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σελ. 468 επ., όπου και περαιτέρω αναλυτικές παραπομπές και επήσης, για την απόπειρα γενικά, άρθρα 42, 43 και 44 ΠΚ).

ποιήθηκαν τα διαθέσιμα τεχνικά μέσα προστασίας (λ.χ. ο συναγερμός).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΠΑΡΑΝΟΜΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ	ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Κλοπές	3	30%
Διαρρήξεις [εισβολές]	3	30%
Φθορές	2	20%
Λαθρυνασκαφές	2	20%
ΣΥΝΟΛΟ	10	100%

Όπως προκύπτει από τον πίνακα 2, για τα περισσότερα από αυτά τα περιστατικά (7/10) έλαβε γνώση η Αστυνομία. Συγκεκριμένα, από τις δύο περιπτώσεις φθοράς, η μία, μετά βεβαιότητας, αναφέρθηκε από τους αρμόδιους του μουσείου στην Αστυνομία²³, ενώ επίσης, αναφέρθηκαν και οι τρεις περιπτώσεις εισβολής αγνώστων στο μουσείο, όπως και οι τρεις κλοπές αρχαίων αντικειμένων, η μία δε από τις κλοπές, και στον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών. Ωστόσο, δεν μας παρασχέθηκαν καθόλου στοιχεία σχετικά με την αναφορά παράνομων ανασκαφών στις Αρχές, πράγμα που, όπως προαναφέρθηκε, οδηγεί σε προβληματισμούς.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΠΑΡΑΝΟΜΗ ΠΡΑΞΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΩΝ	ΑΝΑΦΟΡΑ
Κλοπή	3	3/3
Φθορά	2	1/2
Εισβολή	3	3/3
Λαθρυνασκαφές	2	0/2
ΣΥΝΟΛΟ	10	7/10

Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, το γεγονός ότι οι υπάλληλοι που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο, αγνοούσαν το πώς ταξινομήθηκαν από την Αστυνομία ή τις άλλες Αρχές, τα αναφερθέντα από τους αρμόδιους των μουσείων περιστατικά. Η άγνοια αυτή είναι ενδεικτική της έλλειψης αμφίδρομης επικοινωνίας, τουλάχιστον δε, της περιορισμένης εμπέλειας της συνεργασίας των αρμόδιων Αρχών με τους υπαλλήλους φύλαξης των μουσείων, όσον αφορά την εξιχνίαση εγκλημάτων. Μπορεί, ωστόσο, να δικαιολογηθεί και από το γεγονός ότι, για τις ανάγκες της διαλεύκανσης υποθέσεων, που σχετίζονται με περιστατικά παράνομων πράξεων, οι Αρχές δεν δίνουν πληροφορίες για την περαιτέρω εξέλιξη δεδομένης υπόθεσης, που σχετίζεται με τα καταγγελλθέντα περιστατικά, ούτε καν, σε εκείνους που τα καταγγέλλουν. Ούτως ή άλλως, εφόσον κινηθεί η ποινική διαδικασία, οι φύλακες είναι απλοί μάρτυρες και όχι διάδικοι, καθώς δεν νομιμοποιούνται να παρασταθούν ως πολιτικώς ενάγοντες και, επομένως, δεν έχουν πρόσβαση στη δικογραφία. Τούτο, όμως, κατά τη γνώμη μας, δεν εξηγεί πλήρως τη στάση των δικτυικών αρχών απέναντι στους καταγγέλλοντες (βλ. παρακάτω, υπό 4. και 6.).

23. Για την άλλη, δεν λάβαμε απάντηση από τον ερωτώμενο.

3.3. Ευάλωτα αντικείμενα

Άξια προσοχής είναι τα δεδομένα που παρουσιάζονται στον πίνακα 3, όσον αφορά το σύνολο των αντικειμένων που εκτίθενται στα μουσεία. Οι ερωτώμενοι χαρακτήρισαν ως **ευάλωτα**, εκείνα τα αντικείμενα που θεωρούν ως **μικρού μεγέθους και παράλληλα, πολύτιμα** (7 απαντήσεις)²⁴, εκείνα που βρίσκονται **εκτεθειμένα σε ανοιχτό χώρο** (5), τα **χρυσά** (4) ή και **όλα τα αντικείμενα** του μουσείου (επίσης, 4 απαντήσεις). Από τους υπόλοιπους, τέσσερεις ερωτώμενοι απάντησαν ότι η φύλαξη είναι επαρκής και, ως εκ τούτου, δεν υπάρχουν ευάλωτα αντικείμενα στα μουσεία, επιδιώκοντας, ενδεχομένως, με αυτόν τον τρόπο, να καταδείξουν, έμμεσα, την αποτελεσματικότητα της φύλαξης από το αρμόδιο προσωπικό, σε συνδυασμό με τα τεχνικά μέσα προστασίας. Τέλος, τρεις από το σύνολο δεν απάντησαν, εκ των οποίων ο ένας ανέφερε ότι δεν γνωρίζει, ενώ οι άλλοι δύο, μολονότι είχαν σχηματίσει άποψη για το θέμα της ερώτησης, δήλωσαν ότι δεν επιθυμούν να απαντήσουν.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΕΥΑΛΩΤΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ	ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Τα μικρά και πολύτιμα	7	26%
Τα εκτεθειμένα σε ανοιχτό χώρο	5	18%
Τα χρυσά	4	15%
Όλα	4	15%
Κανένα / επαρκής φύλαξη	4	15%
Δεν γνωρίζω	1	4%
Δεν επιθυμώ να απαντήσω	2	7%
ΣΥΝΟΛΟ	27	100%

3.4. Προστασία

Οι ερωτήσεις για την **προστασία των αντικειμένων** επικεντρώνονται κυρίως στη φύση των τεχνικών μέσων που διαθέτουν τα μουσεία, στην ερώτηση δε για το είδος των μέσων αυτών, απάντησαν όλοι οι ερωτώμενοι πλην ενός (26/27). Σύμφωνα με τις απαντήσεις τους, τα **τεχνικά μέσα προστασίας** που διαθέτουν τα μουσεία είναι, σε όλες τις περιπτώσεις, το **σύστημα συναγερμού** (26), και στις περισσότερες, η **πυρασφάλεια** (20) και το **κλειστό κύκλωμα παρακολούθησης με κάμερες** (18). Συνδυασμός όλων των παραπάνω υπάρχει σε 12 μουσεία (44%), ενώ σε 14 (52%), υπήρχε συνδυασμός τουλάχιστον δύο μέσων προστασίας. Σύμφωνα με αυτά τα δεδομένα, μπορεί κανείς να εκτιμήσει ότι **όλα τα μουσεία διαθέτουν ικανοποιητικό υλικοτεχνικό εξοπλισμό**, με συνδυασμό δύο, τουλάχιστον, μέσων ασφαλείας, εκ των οποίων, **σχεδόν τα μισά, υπέρ-επαρκή**, με συνδυασμό και των τριών συνηθέστερων μέσων ασφαλείας, ενώ **δεν υπάρχει μουσείο που να μην διαθέτει υλικοτεχνικό εξοπλισμό**, οποιουδήποτε τύπου από τους παραπάνω (βλ. πίνακα 4).

24. Η αντίστοιχη ερώτηση είναι ανοικτή (7η - βλ. Κρανιδιώτη, Σπινέλλη & Χιόνη ό.π., Α' παράρτημα, σελ. 282), επομένως, οι χαρακτηρισμοί αυτοί προκύπτουν κατόπιν επεξεργασίας των δεδομένων και ομαδοποίησης των απαντήσεων από τους ερευνητές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

ΤΕΧΝΙΚΑ ΜΕΣΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ	ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Συναγερμός και πυρασφάλεια	8	30 %
Συναγερμός και κάμερες	6	22 %
Συναγερμός, πυρασφάλεια και κάμερες	12	44 %
Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ	1	4 %
ΣΥΝΟΛΟ	27	100%

Σε δύο περιπτώσεις, τα παραπάνω τεχνικά μέσα χρησιμοποιήθηκαν με τρόπο που συνέβαλε, όχι απλώς στην πρόληψη, όπως εξ αντικειμένου επιβάλλει η φύση τους, αλλά και στην καταστολή παράνομων ενεργειών²⁵. Συγκεκριμένα, στη μία περίπτωση, κατά τον ερωτώμενο, άγνωστοι μπήκαν από το παράθυρο, κατέβασαν 3 εικόνες και πριν προλάβουν να ολοκληρώσουν την κλοπή (απόπειρα κλοπής χωρίς αποπεράτωση του εγκλήματος), έφυγαν, αμέσως μόλις αντιλήφθηκαν ότι ο φύλακας έβαλε το κλειδί στην πόρτα της αίθουσας του μουσείου, όπου δρούσαν. Ο δε φύλακας κατέφθασε επί τόπου, άμεσα, επειδή είχε χτυπήσει ο συναγερμός.

Η **αποτελεσματικότητα** των τεχνικών μέσων προστασίας εκτιμήθηκε γενικά ως υψηλού επιπέδου από τους ερωτώμενους. Ειδικότερα, εννέα τα χαρακτήρισαν πολύ αποτελεσματικά, οι περισσότεροι απλώς αποτελεσματικά (12/27), ένας απάντησε θετικά μεν, άλλα αόριστα²⁶ και οι λοιποί 5 δεν απάντησαν στην ερώτηση (βλ. πίνακα 5). Επισημαίνεται, εδώ, ότι οι εκτιμήσεις για την αποτελεσματικότητα των τεχνικών μέσων από τους ίδιους τους φύλακες, μπορεί να επηρεάζονται και από τον φόβο της ενδεχόμενης υποκατάστασής τους, ως προσωπικού φύλαξης, από εξελεγμένα τεχνολογικά μέσα προστασίας. Η ερμηνεία αυτή εξηγεί, πιθανώς, τις μετριοπαθέστερες εκτιμήσεις των ερωτωμένων για την αποτελεσματικότητα των τεχνικών μέσων προστασίας, συγκριτικά με εκείνες για την εξ αντικειμένου θωράκιση των μουσείων, με μέσα προστασίας (βλ. υπό 3.4.2., πίνακα 7)²⁷. Η ερμηνεία δε αυτή ενισχύεται, αν ληφθούν υπόψη οι προτάσεις εκείνων, που συστήνουν την αύξηση του προσωπικού, είτε αποκλειστικά είτε σε συνδυασμό με την αύξηση των τεχνικών μέσων (παρακάτω, υπό 3.5.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

ΤΕΧΝΙΚΑ ΜΕΣΑ: ΕΚΤΙΜΩΜΕΝΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ	ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Πολύ αποτελεσματικά	9	33%
Αποτελεσματικά	12	44%
Αόριστη απάντηση (θετική)	1	4%
Δεν απαντώ	5	19%
ΣΥΝΟΛΟ	27	100%

25. Το ένα περιστατικό συνέβη το 2011 και αναφέρθηκε στην Αστυνομία, για το άλλο, ωστόσο, ο φύλακας δεν θέλησε να δώσει περισσότερες πληροφορίες.

26. Συγκεκριμένα, δήλωσε το εξής: «Προσπαθούμε να έχουμε αποτέλεσμα και να συγχρονιζόμαστε με την “αγορά του εγκλήματος”».

27. Το προσδοκώμενο, εν προκειμένω, ήταν να εμπέσουν οι περισσότερες απαντήσεις στην πρώτη κατηγορία («πολύ αποτελεσματικά»), πράγμα που δεν συνέβη.

3.4.1. Μείωση του προσωπικού φύλαξης

Όσον αφορά την ενδεχόμενη μείωση του προσωπικού φύλαξης, αλλά και του υλικοτεχνικού εξοπλισμού, όπως και τη σχέση της με την οικονομική κρίση των τελευταίων ετών, με μια πρώτη ανάγνωση των δεδομένων, το γενικό συμπέρασμα είναι ότι το προσωπικό μειώθηκε και παράλληλα, μεταβλήθηκαν, προς το χειρότερο, οι συνθήκες εργασίας στα μουσεία. Αντίθετα, όμως, τα τεχνικά μέσα ασφαλείας δεν μειώθηκαν, σε καμία περίπτωση, και μάλλον εμπλουτίστηκαν. Συγκεκριμένα, όπως προκύπτει από τον πίνακα 6, 16 ερωτώμενοι υποστήριξαν ότι το προσωπικό όντως μειώθηκε κατά τα τελευταία πέντε έτη²⁸, κυρίως, λόγω μη αντικατάστασης υπαλλήλων που συνταξιοδοτήθηκαν, 7 ερωτώμενοι αποκρίθηκαν ότι το προσωπικό φύλαξης στο μουσείο, όπου εργάζονται, δεν μειώθηκε, ενώ 3 ερωτώμενοι απάντησαν ότι το προσωπικό αυξήθηκε, συνήθως, με την πρόσληψη «εποχιακών υπαλλήλων» ή με αποσπάσεις υπαλλήλων που ανήκαν οργανικά σε άλλο φορέα, ειδικά, κατά τις τουριστικές περιόδους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Αυξήθηκε	3	11%
Μειώθηκε	16	59%
Δεν μειώθηκε	7	26%
Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ	1	4%
ΣΥΝΟΛΟ	27	100%

3.4.2. Επάρκεια προστασίας και εξέλιξη τεχνολογίας

Για την **επάρκεια της προστασίας των μουσείων** και των αρχαιολογικών χώρων, **πανελλαδικά**, οι περισσότεροι ερωτώμενοι (15) απάντησαν θετικά, 6 τοποθετήθηκαν αρνητικά, και άλλοι 6 δεν απάντησαν στην ερώτηση. Από εκείνους που απάντησαν αρνητικά, οι τρεις ανέδειξαν το πρόβλημα της έλλειψης ανθρώπινου δυναμικού και ένας μόνο επεσήμανε ότι το κράτος δεν προστατεύει την πολιτισμική κληρονομιά της χώρας (βλ. πίνακα 7). Εν προκειμένω, ως πιο **ευάλωτοι στόχοι** υποδείχθηκαν **τα απομακρυσμένα από τον αστικό ιστό μουσεία και οι αντίστοιχοι αρχαιολογικοί χώροι**²⁹.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΤΕΧΝΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ ΣΥΝΕΒΑΛΕ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ;	ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
ΝΑΙ	22	81%
ΟΧΙ	0	0%
Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ	5	19%
ΣΥΝΟΛΟ	27	100%

Πάντως, από την πλειονότητα των ερωτωμένων (22/27), η **εξέλιξη της τεχνολογίας** και, κατ' επέκταση, των συστημάτων προστασίας που χρησιμοποιούν τα μουσεία, εκτιμήθηκε ως παράγοντας που συνέβαλε **τα μέγιστα**, στο ζήτη-

28. Εδώ, δεν λάβαμε απαντήσεις που να προσδιορίζουν ειδικότερα το χρονικό πλαίσιο, ούτε και για το εύρος ή την ένταση της κλίμακας μείωσης του προσωπικού.

29. Πρόκειται για απάντηση που λάβαμε από έναν μόνο ερωτώμενο.

μα της φύλαξης των αρχαιοτήτων και δεν υπήρξε **ουδεμία** αρνητική απάντηση στη σχετική ερώτηση. Μάλιστα, σύμφωνα με τέσσερεις ερωτώμενους, τα εν λόγω μέσα είναι **αποδοτικά**, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι το όφελος από τη χρήση τους ξεπερνά το κόστος αγοράς, συντήρησης και λειτουργίας τους.

3.5. Προτάσεις των ερωτωμένων

Για την **καλύτερη φύλαξη** και την αποτροπή των παράνομων ενεργειών 9 ερωτώμενοι (33%) πρότειναν την **αύξηση του προσωπικού φύλαξης**, ενώ η δεύτερη σε συχνότητα πρόταση (7 ερωτωμένων, ήτοι 26%), ήταν η **αύξηση του (μόνιμου) προσωπικού, σε συνδυασμό με την αύξηση ή την βελτίωση των τεχνικών μέσων ασφαλείας**. Παρατηρούμε, δηλαδή, ότι το 59% των ερωτωμένων ανέδειξαν την ανάγκη αύξησης του προσωπικού, το οποίο, κατά τα τελευταία έτη, μειώνεται, όπως μας απάντησαν οι περισσότεροι σε προηγούμενη ερώτηση³⁰. Μόνο ένας πρότεινε, αποκλειστικά, τη χρήση τεχνικών μέσων ασφαλείας, χωρίς περαιτέρω συνδυασμό της, με αύξηση του προσωπικού, ενώ 2 ακόμα ερωτώμενοι εστίασαν στην ανάγκη περισσότερης οργάνωσης, ο ένας δε εξ αυτών, υπό την γενική έννοια της «περισσότερης προσοχής στα προβλήματα». Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι, στη συγκεκριμένη ερώτηση που απαιτεί κριτική σκέψη και διατύπωση συγκεκριμένης θέσης για το πρόβλημα των παράνομων προσβολών των αρχαίων αντικειμένων, 8 άτομα δεν θέλησαν να απαντήσουν (30%). Πρόκειται για το 1/3 των ερωτωμένων και η στάση αυτή, ενός υπολογισμού, σε αναλογία, αριθμού ερωτωμένων, οδηγεί σε προβληματισμούς. Και τούτο διότι η διατύπωση προτάσεων μπορεί να θεωρηθεί ως το πρώτο βήμα για την ορθή αντιμετώπιση ή και την επίλυση δεδομένου προβλήματος, **κατεξοχήν**, όταν οι προτάσεις αυτές γίνονται **από εκείνους που εμπλέκονται άμεσα στην επίλυση του προβλήματος**.

ΓΡΑΦΗΜΑ 2

4. Ανάλυση και ερμηνεία

Από την παραπάνω παρουσίαση προκύπτουν ορισμένα ευρήματα, κυρίως, όσον αφορά

- το ανθρώπινο δυναμικό της φύλαξης,

- τον υλικοτεχνικό εξοπλισμό των μουσείων,
- τις παράνομες πράξεις και τέλος,
- τη συνεργασία των υπαλλήλων με τις Αρχές και ειδικά, με την Αστυνομία.

Για το **ανθρώπινο δυναμικό** των μουσείων, διαπιστώνει κανείς ότι η επαγγελματική πείρα των περισσότερων φυλάκων υπερβαίνει τα 10 έτη, επομένως, θα πρέπει να θεωρηθεί επαρκής. Κανείς όμως από τους φύλακες δεν είχε ειδικευση στον τομέα απασχόλησης του. Οι περισσότεροι, πάντως, είχαν κάποια ειδικευση/επαγγελματική εμπειρία ή επιμόρφωση και, εξ αυτών, οι μισοί είχαν επιμορφωθεί σε τομείς που θα μπορούσαν να θεωρηθούν συναφείς με τα καθήκοντα του φύλακα (υπό 3.1.). Ως εκ τούτου, ο εφοδιασμός τους με τυπικά προσόντα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί εν γένει, ικανοποιητικός. Σε αυτόν το χαρακτηρισμό συνηγορεί και το γεγονός ότι, μολονότι οι περισσότεροι φύλακες δεν έχουν μια ad hoc εξειδίκευση στον τομέα τους, κάποιοι, από αυτούς έχουν αυξημένα τυπικά προσόντα (πτυχίο ΑΕΙ). Άλλωστε, από ορισμένες απαντήσεις, προκύπτει, ως το κυριότερο πρόβλημα μη επαρκούς προστασίας των μουσείων, η έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού, χωρίς να αναφέρεται και η εξειδίκευση ως προϋπόθεση της στελέχωσης των μουσείων. Έμμεσα, προκύπτει, επίσης, ότι το προσωπικό στα μουσεία μειώθηκε αισθητά, συγκριτικά με την προγενέστερη περίοδο και παράλληλα μεταβλήθηκαν προς το χειρότερο, οι συνθήκες εργασίας (υπό 3.4.1.). Το συμπέρασμα δε αυτό, δεν συνάγεται μόνο από τα δεδομένα της τρίτης φάσης του έργου (2013), αλλά και από τη συγκριτική διερεύνηση με εκείνα της πρώτης (1999 -βλ. και παρακάτω, υπό 5. και 6.).

Από την άλλη πλευρά, διαπιστώνεται η διαχρονική ενίσχυση της τεχνολογικής θωράκισης των μουσείων. Τα τεχνικά μέσα ασφαλείας όχι μόνο δεν μειώθηκαν, αλλά, συγκρίνοντας τα δεδομένα της πρώτης (1999) και της τρίτης φάσης του έργου (2013), διαπιστώνει κανείς τη σημαντική τους αύξηση. Εδώ πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι τα στοιχεία της τρίτης φάσης προέρχονται αποκλειστικά από μουσεία, ενώ στην πρώτη φάση προσεγγίσαμε και αρχαιολογικούς χώρους, οι οποίοι, κατά κανόνα, προστατεύονται πλημμελώς, συγκριτικά με τα μουσεία. Επομένως, το εύρημα αυτό θα πρέπει να γίνει δεκτό με επιφύλαξη, καθώς η αύξηση και η βελτίωση των τεχνικών αυτών μέσων, ενδέχεται να είναι, σε κάποιο βαθμό, φαινομενική.

Η μεγαλύτερη επάρκεια σε **τεχνικά μέσα**, κατά την τρίτη φάση του έργου, ενδέχεται να εξηγεί και τον μικρότερο αριθμό παράνομων πράξεων, κατά τη φάση αυτή, σε σύγκριση με την πρώτη. Η αξιοπιστία ωστόσο και αυτής της εξήγησης, προσκρούει στο πρόβλημα της μη επέκτασης της έρευνας στους αρχαιολογικούς χώρους κατά την τρίτη φάση, καθώς τα μουσεία διαθέτουν, κατά κανόνα, επαρκέστερο εξοπλισμό φύλαξης, από ό, τι οι αρχαιολογικοί χώροι. Επίσης, από άλλα ευρήματα της έρευνας προκύπτει ότι, σε ελάχιστες περιπτώσεις, χρειάστηκε να ενεργοποιηθεί κάποιο από τα συστήματα προστασίας για την καταστολή παράνομων πράξεων, και μάλιστα, κατά τη δεύτερη έρευνα (τρίτη φάση του έργου), όπου ο υλικοτεχνικός εξοπλισμός υπερείχε, οι περιπτώσεις ενεργοποίησης ήταν μειωμένες κατά το ήμισυ. Ως εκ τούτου, και δεδομένου του ότι τα τεχνικά μέσα δεν φαίνεται να χρησιμοποιούνται συχνά για να κατασταλούν παράνομες πράξεις, δεν μπορεί να συναχθεί κανείς ανεπιφύλακτα το συμπέρασμα ότι ο τεχνικός εξοπλισμός συνέβαλε άμεσα στην παρατηρούμενη

30. Χαρακτηριστική δε είναι η φράση ερωτώμενου ότι «τα μηχανήματα δεν αρκούν».

μείωση των παράνομων ενεργειών. Από την άλλη πλευρά, όμως, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται και ο σημαίνων ρόλος των τεχνικών μέσων στην **πρόληψη του εγκλήματος**, ο οποίος συμβάλλει, καταλυτικά, στη μείωση των ανωτέρω επιφυλάξεων.

Περαιτέρω, οι **παράνομες πράξεις** που ανέφεραν οι ερωτώμενοι κατά τη δεύτερη φάση (10) ήταν υποδιπλάσιες από εκείνες που ανέφεραν στην πρώτη (26) και τούτο, μολονότι τα μουσεία που προσεγγίσαμε ήταν περισσότερα στη δεύτερη φάση (27 έναντι 22). Σε αυτή τη μείωση, όπως αναφέραμε, ενδέχεται να συνετέλεσε και η αύξηση των τεχνικών μέσων προστασίας των μουσείων και η τεχνολογική εξέλιξη των μέσων, με την πάροδο του χρόνου. Ωστόσο, εκτός από την επιφύλαξη για την ερμηνεία αυτού του δεδομένου, που αναφέραμε παραπάνω, υπάρχει και ένα ακόμη ζήτημα: η επιτόπια παρουσία των ερευνητών, κατά την πρώτη φάση, ενδεχομένως να συνετέλεσε στην καλύτερη συνεργασία - αλληλοκατανόηση των ερωτωμένων με τον ερευνητή και, συνακόλουθα, στη μεγαλύτερη και ευχερέστερη ανταπόκρισή τους στα ερωτήματα για τις παράνομες ενέργειες, με αποτέλεσμα και την καταγραφή περισσότερων περιστατικών. Γενικά, πάντως, διαπιστώθηκε ότι οι ερωτώμενοι ήταν εξαιρετικά φειδωλοί στην παροχή πληροφοριών, όσον αφορά ορισμένα αδικήματα, όπως οι παράνομες ανασκαφές, για τις οποίες δεν παρείχαν καν στοιχεία σχετικά με την αναφορά τους στις Αρχές. Άλλωστε, οι περισσότεροι απέφυγαν να απαντήσουν στις ανοιχτές ερωτήσεις για την έκταση και τη φύση της αρχαιοκαπηλίας, γενικώς.

Πέραν από τα παραπάνω, και από τις δύο έρευνες προέκυψε ότι το προσωπικό των μουσείων, κατά κανόνα, συνεργάζεται με την Ελληνική Αστυνομία σε ζητήματα παράνομων πράξεων που τελούνται μέσα σε αυτά, **κανένας** δε από τους 49, συνολικά, ερωτώμενους, που συμμετείχαν και στις δύο φάσεις της έρευνας, δεν απάντησε θετικά στο ερώτημα, εάν γνωρίζει πώς αξιολόγησαν οι διωκτικές αρχές τις παράνομες πράξεις. Διαπιστώνεται, επομένως, ότι **η συνεργασία των υπαλλήλων με τις αρμόδιες Αρχές**, δηλαδή, η αναφορά των παράνομων πράξεων σε αυτές, εμφανίζεται, **διαχρονικά, σταθερά και συνεπής**, πράγμα όμως που, δυστυχώς, ισχύει και αντίστροφα, για την **ανατροφοδότηση του προσωπικού φύλαξης από τις Αρχές**, υπό την έννοια ότι και η ανατροφοδότηση αυτή εμφανίζεται **σταθερά και διαχρονικά ανύπαρκτη**. Αυτό μπορεί να οφείλεται σε ποικιλία παραγόντων, αλλά και στις λειτουργίες των αρμόδιων φορέων, δεδομένων των διατάξεων και των κανόνων που τις διέπουν (υπό 3.2. και διεξοδικά παρακάτω, υπό 6.).

Όσον αφορά τα **ευάλωτα αντικείμενα** που φυλάσσονται στο μουσείο, στην πρώτη φάση, η κύρια απάντηση που λάβαμε ήταν ότι, επί της ουσίας, **κανένα αντικείμενο δεν είναι ευάλωτο** (30%). Αντίθετα, στη δεύτερη φάση, μόλις το 15% των ερωτωμένων έδωσε την ίδια απάντηση. Αν θεωρήσουμε ότι η απάντηση αυτή είναι ενδεικτική της γνώμης των ερωτωμένων για την επάρκεια της φύλαξης³¹, τότε αξιοσημείωτη είναι εδώ η μεγαλύτερη επιφυλακτικότητα των ερωτωμένων, κατά τη δεύτερη φάση, σε σχέση

με την προηγούμενη, για την επάρκεια αυτή³², λαμβανομένης υπόψη και της αύξησης της επιφυλακτικότητάς τους και για την έκθεση αντικειμένων σε ανοιχτούς χώρους³³. Αυτά τα δεδομένα θα μπορούσαν να είναι ενδεικτικά και του ότι η ενίσχυση του τεχνικού εξοπλισμού των μουσείων δεν συνετέλεσε, απαραίτητα, στην οικοδόμηση εμπιστοσύνης στο έργο της φύλαξης και της αποτροπής κινδύνων παράνομων ενεργειών. Σε οποιαδήποτε περίπτωση, δεδομένου του μικρού αριθμητικού μεγέθους των δειγμάτων μας, όπως και των δυσχερειών που αντιμετωπίσαμε κατά τη συλλογή των δεδομένων, δεν ήταν εφικτές οι συσχετίσεις ανάμεσα σε άλλους παράγοντες, όπως το μέγεθος ή την αξία των αντικειμένων με τις παράνομες ενέργειες που συνήθως συμβαίνουν στα μουσεία και στους αρχαιολογικούς χώρους.

5. Σημαντικές όψεις της συγκριτικής διερεύνησης των δεδομένων

Τα δεδομένα της προηγούμενης έρευνας είχαν συλλεγεί το 1999, στο πλαίσιο προπτυχιακού μαθήματος, από φοιτητές που εργάστηκαν σε εθελοντική βάση και το δείγμα ήταν βολικό (convenience), αποτελούμενο από 22 ερωτώμενους, ενώ, στην παρούσα έρευνα είναι τυχαίο, αξιώνει αντιπροσωπευτικότητα, και επίσης, περιλαμβάνει περισσότερους ερωτώμενους (27)³⁴. Ωστόσο, στην προηγούμενη έρευνα, είχαν περιληφθεί και οι αρχαιολογικοί χώροι, πράγμα που δεν κατέστη εφικτό, υπό τις συνθήκες διεξαγωγής της έρευνας του 2013, και επίσης, σημαντικό πλεονέκτημα της προηγούμενης έρευνας, σε σχέση με την παρούσα, ήταν η **επί τόπου παρουσία του ερευνητή** στο μουσείο ή στον αρχαιολογικό χώρο, όπου εργαζόταν ο ερωτώμενος φύλακας. Παρά τις δυσχέρειες αυτές, προβήκαμε σε αδρές συγκριτικές εκτιμήσεις, για δύο κυρίως λόγους: Ο πρώτος είναι το γεγονός ότι η δομή και οι περισσότερες ερωτήσεις του τότε ερευνητικού μας μέσου (1999) συμπίπτουν με εκείνες της παρούσας έρευνας. Ο δεύτερος και κυριότερος είναι ότι το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει, ούτως ή άλλως, και στην τρίτη φάση του έργου (2013), ερωτήσεις **για όλη την επικράτεια**, οι οποίες επικεντρώνονται **και σε αρχαιολογικούς χώρους**³⁵. Μέσω δε των ερωτήσεων αυτών, συγκεντρώσαμε πληροφορίες και στοιχεία

32. Το ποσοστό, δηλαδή, όσων θεωρούν τη φύλαξη αυτή επαρκή, μειώθηκε κατά το ήμισυ.

33. Αύξηση από 4% σε 18%, βάσει των απαντήσεων.

34. Ειδικότερα, το έργο περιλάμβανε τόσο κατά την αρχική, όσο και κατά τις μεταγενέστερες φάσεις του και άλλα, εν μέρει αυτοτελή ερευνητικά υπο-έργα (λχ. έρευνα σε αρχεία της Αστυνομίας, μελέτη ατομικών περιπτώσεων μέσα από δικαστικές αποφάσεις κ.α.). Πραγματοποιήθηκε δε, σε όλες τις φάσεις του, με την υποστήριξη του υλικοτεχνικού εξοπλισμού του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών και με ειδική σύμβουλο, την τότε Αναπληρώτρια Διευθύντρια του Εργαστηρίου, Καθηγήτρια Καλλιόπη Δ. Σπινέλλη.

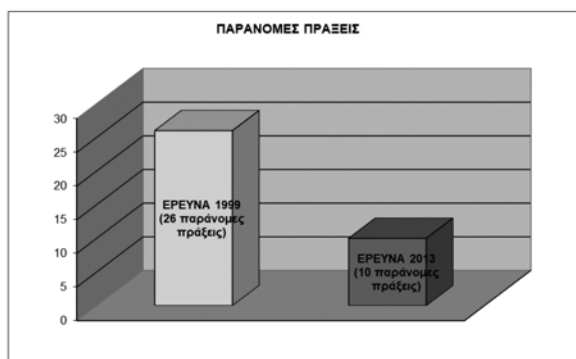
35. Από εν μέρει αυτοτελές υπο-έργο του προγράμματος, το οποίο πραγματοποιήθηκε κατά την τρίτη και τελική φάση, προέκυψε και η μελέτη των Μαρίας Π. Κρανιδιώτη & Αθηνάς Κουφού, «Επαναπατριsmός αρχαιοτήτων: Πορίσματα μιας εγκληματολογικής διερεύνησης» σε Βασιλικής Λεονταρίτου, Καλλιόπης Α. Μπουρδάρα και Ελευθερίας Σπ. Παπαγιάννη (επιμ.), *ΑΝΤΙΚΗΝ-ΣΩΡ. Τιμητικός Τόμος Σπύρου Ν. Τρωιάνου*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα, 2013, σελ. 777-789. Τα δεδομένα ωστόσο της μελέτης αυτής δεν παρουσιάζονται εδώ, καθώς δεν είναι συγκρίσιμα με εκείνα της προηγούμενης φάσης.

31. Αρκετοί άλλωστε από τους ερωτώμενους αυτούς, δήλωσαν, χωρίς να ερωτηθούν επί τούτου, ότι η επάρκεια της φύλαξης είναι και ο λόγος για τον οποίο θεωρούν τα αντικείμενα μη ευάλωτα.

για τα διερευνώμενα ζητήματα που μπορούν να καταστούν συγκρίσιμα.

Όπως ήδη αναφέραμε (υπό 4.), στην πρώτη έρευνα (1999) οι παράνομες πράξεις που αναφέρθηκαν ήταν συνολικά περισσότερες από τον αριθμό των μουσείων, ενώ στη δεύτερη (2013) κατά πολύ λιγότερες, όχι μόνο σε απόλυτους αριθμούς, αλλά και σε αναλογία, καθότι το δείγμα ήταν μεγαλύτερο (βλ. και γράφημα 3)³⁶. Σε αυτό εκτιμάται ότι διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο η επιτόπια παρουσία των ερευνητών, κατά την πρώτη φάση, και η δια ζώσης διεξαγωγή της συνέντευξης, που ενισχύει την εμπιστοσύνη μεταξύ ερευνητών και ερωτωμένων, σε αντίθεση με την τηλεφωνική επαφή που υποχρεωτικά επελέγη, κατά την τρίτη φάση. Η δια τηλεφώνου επικοινωνία, ενδέχεται να δημιούργησε επιφυλακτικότητα στους ερωτώμενους ως προς την παροχή πληροφοριών, καθώς, ακόμα και αυτοί που μας απάντησαν θετικά, παρουσιάστηκαν εξαιρετικά φειδωλοί και λακωνικοί στις τοποθετήσεις τους και συνήθως δεν μας ανέφεραν, ούτε καν την περίοδο που έλαβαν χώρα τα συμβάντα που περιέγραψαν, επικαλούμενοι κυρίως λόγους ασφαλείας.

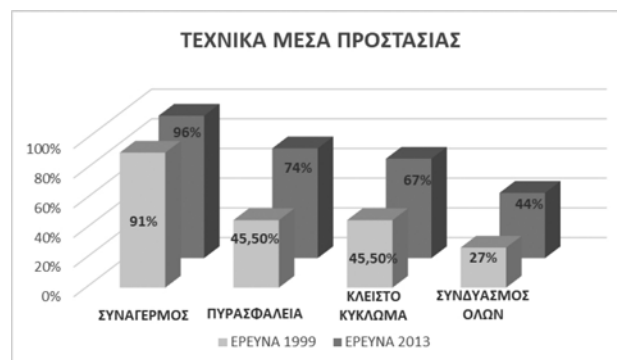
ΓΡΑΦΗΜΑ 3

Όσον αφορά τα **τεχνικά μέσα προστασίας**, διαπιστώνεται ότι η εγκατάσταση συστήματος συναγερμού είναι συνηθισμένη με τη λειτουργία του μουσείου, καθώς το συγκεκριμένο τεχνικό μέσο αναφέρθηκε συνολικά, και στις δύο φάσεις, σε 46 από τις 49 περιπτώσεις. Επίσης, κατά τους ερωτώμενους, ενώ το 1999, περίπου τα μισά μουσεία (10) είχαν σύστημα πυρασφάλειας και άλλα τόσα διέθεταν κλειστό κύκλωμα παρακολούθησης, το 2013, σύστημα πυρασφάλειας υπήρχε στο 74% των μουσείων, ενώ το κλειστό κύκλωμα παρακολούθησης στο 67%. Η ταυτόχρονη λειτουργία και των τριών τεχνικών μέσων διαπιστώθηκε μόνο σε 6 περιπτώσεις (27%) το 1999, ενώ το 2013 στο 44% του συνόλου των μουσείων. Το συμπέρασμα είναι ότι, σε διάστημα 14 ετών, τα μέσα προστασίας ενισχύθηκαν και αυξήθηκαν σημαντικά, τόσο το καθένα ξεχωριστά όσο και οι συνδυασμοί ορισμένων εξ αυτών ή και ο συνδυασμός όλων. Αξιοσημείωτο είναι, άλλωστε, το γε-

γονός ότι τα μέσα αυτά χρησιμοποιήθηκαν ενίοτε, σε λίγες περιπτώσεις, και για την καταστολή τέλεσης παράνομων πράξεων, όπως προέκυψε και από τις δύο έρευνες. Ειδικότερα, το 1999, αναφέρθηκε τέτοια χρήση σε τρεις περιπτώσεις, ενώ το 2013 μόνο σε δύο, πράγμα που ισοδυναμεί με κατά πολύ μικρότερη ποσοστιαία αναλογία³⁷. Πάντως, όπως προκύπτει από το γράφημα 4., και στις δύο φάσεις του έργου, συνηθέστερη είναι η χρήση του συναγερμού και έπεται εκείνη της πυρασφάλειας, της οποίας μάλιστα η χρήση παρουσιάζει μεγάλη αύξηση, από την πρώτη στη δεύτερη φάση (περίπου 30%). Ακολουθεί το κλειστό κύκλωμα παρακολούθησης (αύξηση περίπου 20%), ενώ περιορισμένες είναι οι περιπτώσεις συνδυασμού όλων των μέσων, που όμως, το ποσοστό τους είναι διπλάσιο κατά τη δεύτερη φάση από εκείνο της πρώτης.

ΓΡΑΦΗΜΑ 4

Η θετική συμβολή της τεχνολογικής εξέλιξης στην προστασία των μουσείων υπογραμμίστηκε και στις δύο έρευνες, από τους ερωτώμενους, και μάλιστα, δεν υπήρξε καμία αρνητική απάντηση στη σχετική ερώτηση, κατά την τελευταία φάση (υπό 3.4.2.). Περαιτέρω, αν συνδυαστεί αυτό το δεδομένο με την αναφορά σαφώς λιγότερων παράνομων πράξεων το 2013 από ό,τι το 1999, τότε η άποψη αυτή εμφανίζεται, εκ πρώτης όψεως, ενισχυμένη³⁸. Τέλος, ιδιαίτερα αυξημένο εμφανίζεται το 2013, το ποσοστό εκείνων που θεωρούν τα εκτεθειμένα σε ανοικτό χώρο αντικείμενα, ως ευάλωτα (18%), σε σχέση με εκείνο του 1999 (4%), ενώ το ποσοστό εκείνων που θεωρούν τη φύλαξη, ως έχει, επαρκή, εμφανίζεται μειωμένο, αναλογικά, κατά το ήμισυ³⁹. Τα ευρήματα αυτά δείχνουν μάλλον προς την κατεύθυνση της ζήτησης περισσότερης προστασίας με τεχνικά μέσα, τουλάχιστον για τους ανοικτούς χώρους.

6. Συμπεράσματα και περιορισμοί της έρευνας

Συνοψίζοντας, συμπεραίνουμε ότι, σύμφωνα με τις απαντήσεις των ερωτωμένων, έχουν μειωθεί οι παράνομες πράξεις που τελούνται στα μουσεία, ότι τα τεχνικά μέσα προστασίας των μουσείων έχουν αυξηθεί κατά την τελευταία δεκαετία και ότι η οικονομική κρίση δεν μείωσε μεν τα

36. Στην πρώτη έρευνα τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι ήταν 22 και στη δεύτερη 27, οι δε παράνομες ενέργειες ήταν 27 στην πρώτη και 10 στη δεύτερη. Επομένως, κατά την πρώτη φάση αντιστοιχούν τρεις σχεδόν πράξεις σε κάθε μουσείο ή αρχαιολογικό χώρο (2.7), ενώ κατά τη δεύτερη, δεν αντιστοιχεί εξολοκλήρου, ούτε μία πράξη, σε κάθε μουσείο (0.85).

37. Συγκεκριμένα, κατά την πρώτη φάση, η χρήση των μέσων για την καταστολή αναφέρθηκε από τους ερωτώμενους σε ποσοστό 13,6% (επί συνόλου 22 μουσείων και αρχαιολογικών χώρων) ενώ, κατά τη δεύτερη, σε ποσοστό 7,4% (επί συνόλου 27 μουσείων).

38. Ωστόσο, με επιφύλαξη -βλ. και αμέσως παρακάτω, υπό 6.

39. Ποσοστό 30,5% το 1999 και 15% το 2013 αντίστοιχα.

τεχνικά μέσα προστασίας των μουσείων, συνέβαλε ωστόσο, αποφασιστικά, στη μείωση του ανθρώπινου δυναμικού φύλαξης. Κατά τα άλλα, λίγες είναι οι φορές που χρειάστηκε να ενεργοποιηθεί κάποιο από τα συστήματα προστασίας για την καταστολή παράνομων πράξεων, με ποσοστά που κυμαίνονται κάτω από το 15% και, μάλιστα, στη δεύτερη έρευνα, είναι μειωμένα κατά το ήμισυ. Η συνεργασία των υπαλλήλων με τις αρμόδιες Αρχές και ειδικότερα, με την Ελληνική Αστυνομία, ως προς την αναφορά των παράνομων πράξεων, παραμένει σταθερή, και στις δύο φάσεις, όμως, επίσης, σταθερή παραμένει και η έλλειψη ανατροφοδότησης των φυλάκων από την Αστυνομία, για τα περιστατικά που οι ίδιοι κατήγγειλαν και, συγκεκριμένα, η γνώση τους για το πώς αξιολογήθηκαν από τις Αρχές.

Τα συμπεράσματα αυτά, ωστόσο, δεν συνάγονται αβίαστα, καθώς αντιμετωπίσαμε πολλές δυσχέρειες για την πραγματοποίηση της έρευνάς μας. Ένα σημαντικό πρόβλημα υπήρξε η διστακτικότητα ή ακόμη και η άρνηση, σε πολλές περιπτώσεις, των αρμοδίων και υπαλλήλων των μουσείων, να συνεργαστούν μαζί μας, και των ερωτωμένων να απαντήσουν σε καίρια ερωτήματα ή να δώσουν πλήρεις απαντήσεις. Ειδικότερα, όπως ήταν αναμενόμενο, οι ερωτώμενοι έδωσαν πιο διεξοδικές απαντήσεις σε ζητήματα που αφορούν τον χώρο φύλαξης, όπου ασκούν τα καθήκοντα τους, και εμφανίστηκαν διστακτικοί ή απέφυγαν να απαντήσουν σε ερωτήσεις που αφορούν γενικά τη φύλαξη των αρχαιοτήτων στη χώρα μας⁴⁰. Εμφανίστηκαν, επίσης, επιφυλακτικοί και διστακτικοί στο να παράσχουν πληροφορίες, όσον αφορά ζητήματα, όπως η επίδραση της οικονομικής κρίσης στη φύλαξη των αρχαιοτήτων. Εκείνοι, άλλωστε, οι οποίοι εκτίμησαν την προστασία των μουσείων ως ανεπαρκή, δεν προσδιόρισαν περαιτέρω την εστία του προβλήματος.

Το είδος των ερωτήσεων, το επίπεδο των γνώσεων των ερωτωμένων ή η έλλειψη σφαιρικής αντίληψης ορισμένων από αυτούς για τα εκάστοτε ζητήματα, μπορεί να είναι μερικοί από τους λόγους, για τους οποίους δεν απαντήθηκαν ή ήταν ελλιπείς οι απαντήσεις σε ορισμένες, σημαντικές για την έρευνα, ερωτήσεις. Εντούτοις, εδώ θα πρέπει να συνεκτιμηθούν και άλλοι λόγοι, που εξηγούν τη διστακτικότητα ή και τη σιωπή των υπευθύνων των μουσείων ή των ερωτωμένων, λόγοι δηλαδή, που ανάγονται στη δεδομένη συγκυρία, κατά την οποία έχει καταστεί απαιτητή η μείωση προσωπικού στον δημόσιο τομέα εν γένει. Η διστακτικότητα ή η άρνηση αυτή μπορεί να οφείλεται, όπως προαναφέραμε (υπό 3.4.), στον φόβο του ερωτώμενου υπαλλήλου για έλεγχο από τους προϊσταμένους του, με αρνητικές επιπτώσεις για την επαγγελματική του απασχόληση και σταδιοδρομία. Σε οποιαδήποτε περίπτωση, η κατάσταση αυτή μπορεί να συνεπάγεται επιπρόσθετα προβλήματα εγκυρότητας των δεδομένων της έρευνας και ανεπίδεκτα ελέγχου.

Το συναίσθημα όμως του φόβου αυτού, δεν εξηγεί το **έλλειμμα συνεργασίας των διωκτικών αρχών και του προσωπικού φύλαξης**, που προκύπτει από τα δεδομένα μας, το οποίο έχει τη μορφή, κυρίως, της **έλλειψης ανατροφοδότησης του προσωπικού φύλαξης των μουσείων, με**

πληροφόρηση εκ μέρους των διωκτικών αρχών. Μπορεί δε, το έλλειμμα αυτό, να ερμηνευθεί και ως αμφισβήτηση ή δυσπιστία των μεν απέναντι στους δε -κυρίως των δεύτερων απέναντι στους πρώτους⁴¹. Αν μάλιστα, αναλογιστεί κανείς τα όσα εξαρχής αναφέρθηκαν, στην παρούσα μελέτη, εξ αφορμής της απεικόνισης του Παρθενώνα⁴², τότε η δυσπιστία αυτή μπορεί να θεωρηθεί και ως δηλωτική ενός, **εκ των πραγμάτων διαμορφωμένου «ελλείματος οικειώσεως» των πολιτιστικών αγαθών και των μνημείων**, ακόμη και από εκείνους που είναι **άμεσα υπεύθυνοι για την προστασία τους**⁴³.

7. Επίλογος

Από την προβληματική που αναπτύξαμε παραπάνω, διαφαίνεται η αναγκαιότητα και η σπουδαιότητα της πρόληψης παράνομων πράξεων, που στρέφονται κατά της πολιτισμικής μας κληρονομιάς, τουλάχιστον, όσον αφορά τις αρχαιότητες και τα πολιτιστικά αγαθά των μουσείων, στα οποία εστιάζει η παρούσα έρευνα. Ο ορθότερος δε τρόπος λήψης μέτρων αποτροπής τέτοιων εγκλημάτων είναι, και σύμφωνα με τα ευρήματά μας, ο συνδυασμός των τεχνικών μέσων προστασίας με έμπειρο και καταρτισμένο προσωπικό φύλαξης, ώστε να αποφεύγονται περιστατικά, όπως αυτό που συνέβη σχετικά πρόσφατα, στο Βυζαντινό Μουσείο⁴⁴.

Παράλληλα, ωστόσο, θα πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι, τόσο ως πολίτες όσο και ως Πολιτεία, έχουμε ιδιαίτερα αυξημένη υποχρέωση προστασίας των πολιτιστικών αγαθών και για τον λόγο ότι τα αγαθά αυτά, σε καμία περίπτωση, **δεν μας ανήκουν**. Απλώς, τα διαχειρίζονται προσωρινά, τα εντεταλμένα από εμάς, τους πολίτες, όργανα της Πολιτείας, ως μια ιδιότυπη παρακαταθήκη, κληροδοτούμενη από γενιά σε γενιά και, επομένως, οι αρμόδιοι οφείλουν να τα παραδίδουν ακέραια και, με την καλύτερη

40. Πιθανώς, να ήθελαν να αποφύγουν και τη συζήτηση για το ευαίσθητο και επίμαχο ζήτημα των επαναπατρισμών πολιτιστικών αγαθών, που είναι σημαίνον για την Ελλάδα και ήταν, εκείνη την εποχή, κυρίαρχο στα δημοσιεύματα του διεθνούς τύπου (σχετικά, βλ. Κρανιδιώτη & Κουφού, «Επαναπατρισμός αρχαιοτήτων ...», ό.π. σελ. 777 επ.).

41. Αν και, είναι πιθανό επίσης, η έλλειψη ανατροφοδότησης να έχει, υπό μια έννοια, να ισχύει και αντιστρόφως, καθώς, ενδέχεται, ορισμένοι φύλακες να γνώριζαν περιστατικά, τα οποία δεν ανέφεραν, ούτε στην αστυνομία, ούτε και στους ερευνητές.

42. βλ. στην υποσημείωση 1 του παρόντος κειμένου. Επίσης, βλ. τη γενικότερη επισκόπηση της έννοιας της οικειώσεως στη στωική φιλοσοφία, από την Καραμπατζάκη-Περδίκη, *Ο Ποσειδώνιος και η Αρχαία Στοά*, ό.π., σελ. 101-102, 126-127, ιδίως 212 επ.

43. Η Καραμπατζάκη-Περδίκη, ό.π., εξ αφορμής ανάλογων θέσεων του Adam Smith με εκείνες του Στοβαίου για την κοινωνικότητα, η οποία αποτελεί, κατά τον δεύτερο, «οικείο» χαρακτηριστικό του ανθρώπινου είδους, παραθέτει απόσπασμα από το έργο του πρώτου, *The Theory of Moral Sentiments*: «Ο σοφός και ενάρετος σ' όλες τις εποχές είναι πρόθυμος να θυσιάσει το ατομικό του συμφέρον στο κοινό συμφέρον της δικής του κοινωνίας» (σελ. 215-216, υποσημ. 2). Η προσδοκία δηλαδή εδώ θα ήταν, να υπάρχει κάποιας μορφής αμφίδρομη σχέση επικοινωνίας και συναντίληψης των διωκτικών αρχών με το προσωπικό φύλαξης των μουσείων, χάριν του κοινού συμφέροντος.

44. Ενδεικτικά βλ. Κατερίνα Λυμπεροπούλου, *Το χρονικό του απίστευτου βανδαλισμού στο Βυζαντινό Μουσείο*, <http://www.thetoc.gr/politismos/article/to-xroniko-tou-apisteutou-bandalismou-sto-buzantino-mouseio>. Η Λυμπεροπούλου αφηγείται το επί μιάμιση ώρα «ράντισμα» πολλών εκθεμάτων του Βυζαντινού Μουσείου με baby oil, αναμειγμένο με παραφίνη, από δύο επισκέπτες, χωρίς να αντιδράσουν σχεδόν καθόλου, οι 26 του φύλακες.

δυνατή προστασία από παράνομες ενέργειες, κάθε είδους. Κυρίως, όμως, τα πολιτιστικά αγαθά και ιδίως, τα μνημεία, **μας ανήκουν, υπό την έννοια της οικείωσης (οίκειώσεως)**, όπως την περιγράψαμε εξ αρχής, παραπάνω, και θα έπρεπε **να τα αισθανόμαστε δικά μας**, έτσι ώστε **όλοι μας**, ως πολίτες της Ελλάδας, **να τα προστατεύουμε**, και να θε-

ωρούμε τον εαυτό μας συνυπεύθυνο για τις ενδεχόμενες φθορές ή καταστροφές τους⁴⁵.

45. Χαρακτηριστικά, η Καραμπατζάκη-Περδίκη, ό.π., αναφέρει ότι, κατά τον Gørgenmanns, υπάρχουν δύο πλευρές της οικείωσης στη στωική φιλοσοφία, μια “προσωπική” και μια “κοινωνική”. Σε κοινωνικό δε επίπεδο, η οικείωση μετατρέπεται στη **συναίσθηση της σχέσης προς τους απογόνους** (σελ. 215, υποσημ. 1, έμφαση δική μας).

Χαρτογραφώντας την πρόληψη των περιβαλλοντικών εγκλημάτων στον ελληνικό χώρο

Πτυχές, προβληματισμοί, προοπτικές

Πελαγίας Ι. Παπανικολάου
ΔΝ Εγκληματολογίας ΕΚΠΑ

Ο σκοπός της παρούσας μελέτης είναι διττός και συνίσταται: αφενός στην παρουσίαση ορισμένων κεντρικής φύσεως ζητημάτων που συνδέονται με την πρόληψη των περιβαλλοντικών εγκλημάτων στον ελληνικό χώρο και των προβληματισμών που ανακύπτουν στο πλαίσιο των εφαρμοστέων περιβαλλοντικών πολιτικών και αφετέρου στη διατύπωση ορισμένων προτάσεων προς την κατεύθυνση μιας πιο συνεκτικής και προσανατολισμένης στις σύγχρονες ανάγκες της αντεγκληματικής πολιτικής επίλυσης των αναφερόμενων στο πεδίο προβλημάτων. Για την επίτευξη αυτού του διττού σκοπού θα αξιοποιηθούν, κυρίως, δεδομένα και ευρήματα, που προέκυψαν από έρευνα πεδίου, που διεξήχθη στο πλαίσιο της εκπόνησης της διδακτορικής διατριβής της γράφουσας.

The purpose of the study is to map the main issues of environmental crimes' prevention in Greece, to present the concerns that result from the examination of the special aspects of the phenomenon, and, finally, to conceive some policy proposals for the future. Especially, after a short reference in the legal administrative measures on the prevention of environmental pollution and/or degradation in Greece, the emphasis will be given on the special aspects of the phenomenon, as these were recorded in the author's PhD research. The latter was conducted on cases of environmental offences that have been investigated by the Hellenic Environmental Inspectorate (Ministry of Environment), during the period 2009-2014. Additionally, after a discussion of the research data on the prevention of environmental crimes and environmental misconducts, we will try: on the one hand to underline the significant concerns on the elimination of the phenomenon in Greece and on the other hand to make some policy guidelines.

*Τώρα που θα φύγεις, τώρα που η μέρα της πληρωμής
χαράζει, τώρα που κανείς δεν ξέρει
ποιόν θα σκοτώσει και πώς θα τελειώσει,
πάρε μαζί σου το παιδί που είδε το φως
κάτω απ' τα φύλλα εκείνου του πλατάνου
και μάθε του να μελετά τα δέντρα.*
Γ. Σεφέρης, ΙΖ' Αστράναξ

που διεξήχθη στο πλαίσιο της εκπόνησης της διδακτορικής διατριβής της γράφουσας.

Το περιβαλλοντικό έγκλημα παρά την επικαιρότητα του ως φαινόμενου, ιδίως ενόψει της σύνδεσής του με προβλήματα οικουμενικού βεληνεκούς όπως η κλιματική αλλαγή, η διαχείριση των αποβλήτων, η διατήρηση και προστασία των ζωνών υψηλού οικολογικού ενδιαφέροντος², αλλά και παρά την κρισιμότητα και τη σημαντικότητα των προτεινόμενων στο πεδίο λύσεων, οι οποίες θα πρέπει να προσβλέπουν στην επίτευξη ενός βιώσιμου πλαισίου για τη φύση και τους ανθρώπους στο μέλλον, δεν έχει απασχολή-

1. Εισαγωγή

Ο σκοπός της παρούσας μελέτης είναι διττός και συνίσταται: αφενός στην παρουσίαση ορισμένων κεντρικής φύσεως ζητημάτων που συνδέονται με την πρόληψη των περιβαλλοντικών εγκλημάτων¹ στον ελληνικό χώρο και των προβληματισμών που ανακύπτουν στο πλαίσιο των εφαρμοστέων περιβαλλοντικών πολιτικών και αφετέρου στη διατύπωση ορισμένων προτάσεων προς την κατεύθυνση μιας πιο συνεκτικής και προσανατολισμένης στις σύγχρονες ανάγκες της αντεγκληματικής πολιτικής επίλυσης των αναφερόμενων στο πεδίο προβλημάτων. Για την επίτευξη αυτού του διττού σκοπού θα αξιοποιηθούν, κυρίως, δεδομένα και ευρήματα, που προέκυψαν από έρευνα πεδίου,

- Επισημαίνεται, ότι η χώρα μας έχει αχθεί ενώπιον του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ως διάδικο μέρος σε 38 υποθέσεις συναφούς περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος για την ολιγωρία της κυρίως σε προληπτικό επίπεδο, να συμμορφωθεί, λαμβάνοντας τα απορρεόμενα από την οικία ευρωπαϊκή νομοθεσία μέτρα περιβαλλοντικής προστασίας. Βλ. Το συνοπτικό πίνακα παρουσίασης των καταδικαστικών περιβαλλοντικών αποφάσεων του ΔΕΚ με διάδικο μέρος την Ελληνική Δημοκρατία, ενημερωμένο ως προς την πορεία εξέλιξης των υποθέσεων μέχρι τον Μάρτιο του 2011 στην επίσημη ιστοσελίδα της WWF Hellas: «Συνολικός κατάλογος καταδικών της Ελλάδας από το ΔΕΕ»: http://politics.wwf.gr/images/stories/docs/nomothesia/katadikes_update_March_2011.pdf, WWF Ελλάς, (2013), Δεσμεύσεις για Εφαρμογή - Η Περιβαλλοντική Νομοθεσία στην Ελλάδα, Ετήσια Έκθεση του WWF Ελλάς για το 2012, Γ. Χασιώτης, Θ. Νάντσου, Ι. Χριστοπούλου, Μ. Προδρόμου, Ε. Κορακάκη, Φ. Βρεττού, Γ. Παξιμάδης, Παράρτημα 1 - Πίνακες εφαρμογής περιβαλλοντικού δικαίου Ε.Ε., σελ. 51-57: <http://www.wwf.gr/images/pdfs/WWF-NOMOreport%202013.pdf>.

1. Για μία θεώρηση της έννοιας των περιβαλλοντικών εγκλημάτων, βλ. Π.Ι. Παπανικολάου, «Περιβαλλοντικά / Οικολογικά Εγκλήματα / ή κατά του Περιβάλλοντος» λύμα στο Λεξικό Εγκληματολογίας, Εκδόσεις, Τόπος, 2018, σελ. 313-318.

σει ως σήμερα με τρόπο συστηματικό τους εγκληματολόγους³. Έτσι, κάπως σχηματικά, η μετατόπιση του ενδιαφέροντος των εγκληματολόγων από την πόλη στη φύση και από το αστικό περιβάλλον ως παράγοντα διαμόρφωσης του εγκληματικού φαινομένου προς την αυτονόμηση του εννόμου αγαθού του φυσικού περιβάλλοντος ως αντικείμενο εκτεταμένων προσβολών ανθρωπογενούς προέλευσης, θα μπορούσε να πιστωθεί στην ανάπτυξη μίας νέας κατεύθυνσης εντός του εγκληματολογικού γνωστικού πεδίου, της πράσινης εγκληματολογίας⁴. Η πράσινη εγκληματολογία, ως σύγχρονη κατεύθυνση, αναδύθηκε στο επιστημονικό προσκήνιο, μετά τη δεκαετία του 1990. Την τελευταία δεκαετία, μάλιστα, παρατηρείται μία αναζωπύρωση της ενασχόλησης γύρω από τη θεματική της καταστροφής του φυσικού περιβάλλοντος, την οποία δοκιμάζουν τα ανθρώπινα αλλά και τα μη έμβια όντα στη συμβίωση τους από άκρη σε άκρη στον πλανήτη μας⁵.

3. Αυτή η μη συστηματική ενασχόληση των εγκληματολόγων με το περιβαλλοντικό έγκλημα θα μπορούσε, καταρχάς, να δικαιολογηθεί λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι ο περιβάλλον χώρος ως διάσταση και ως προοπτική αποτέλεσε, αρχικώς, το κυρίως αντικείμενο ενδιαφέροντος των εκπροσώπων της Οικολογικής Σχολής του Σικάγου. Κέντρο, λοιπόν, των προσεγγίσεων που έτυχαν επεξεργασίας στο πλαίσιο της Οικολογικής Σχολής, της οποίας, ιστορικά, η δραστηριότητα εντοπίζεται στα τέλη της δευτέρας δεκαετίας του 20ου αιώνα στις Η.Π.Α., υπήρξε ο άνθρωπος ως δράστης και ως θύμα, με παράλληλα έντονο των αστακό προσανατολισμό των διατυπούμενων θέσεων. Έτσι ο όρος «οικολογική» ταυτίζεται με τη σύνδεση της κοινωνικής δομής με την ανθρώπινη συμπεριφορά και ουδόλως προκύπτει συσχετισμός του με το φυσικό περιβάλλον. Βλ. Ι. Φαρσεδάκης, Στοιχεία Εγκληματολογίας, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2005, σελ. 98-99, C.I. Shaw, K. Henry, D. McKay, «Μια Οικολογική Προσέγγιση της Εγκληματικότητας Αγγλικών», Μτφρ. Β. Αρτινοπούλου, στο: Η Εγκληματολογική Σκέψη από την Αρχαιότητα ως και τις Μέρες μας, Επιμ. Ι. Φαρσεδάκης, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 1990, σελ. 419-427, Ε. Φουστέρης, «Περιβάλλον και Εγκληματογένεση: Η Οικολογική Προσέγγιση της Σχολής του Σικάγου», στο: Τετράδια Εγκληματολογίας: Η Προστασία του Περιβάλλοντος από Εγκληματολογική Σκοπιά, Επιμ. Χρ. Ζαραφωνίτου, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 1996, σελ. 77-83, στο ίδιο Σ. Δερμάτη, «Σύγχρονες Αγγλοσαξονικές Οικολογικές Προσεγγίσεις της Εγκληματικότητας», σελ. 85-119, Κ.Δ. Σπινέλλη, Εγκληματολογία, Σύγχρονες και Παλαιότερες Κατευθύνσεις, Εκδόσεις, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 242-245, Στ. Αλεξιάδης, Εγκληματολογία, Εκδόσεις Σάκκουλας Α.Ε., 2011, σελ. 62-64, Σ. Βιδάλη, Εισαγωγή στην Εγκληματολογία, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 107-123.

4. Βλ. Σχετικά στην επίσημη ιστοσελίδα του επιστημονικού φορέα της πράσινης εγκληματολογίας: <http://greencriminology.org/>.

5. Ορόσημο για την αναζωπύρωση του ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος υπήρξε η έκδοση το έτος 2006 του συλλογικού τόμου, υπό τον ομώνυμο τίτλο Green Criminology, όπου οι επιμελητές του Nigel South και Piers Beime συγκέντρωσαν 28 αντιπροσωπευτικά άρθρα, τα οποία είχαν, ως τότε, διάσπαρτα, δημοσιευτεί σε διάφορα περιοδικά και εκδόσεις. Αναλυτικότερα για την έκδοση, βλ. Green Criminology, Επιμ. Ν. South, P. Beime, Εκδόσεις Ashgate Publishing, Routledge, 2006, «Introduction». Βλ. Επίσης την παρουσίαση του έργου: <https://www.routledge.com/Green-Criminology/Beirne-South/p/book/9780754625926>. Σημαντική υπήρξε επίσης η παρουσίαση από τους Lynch και Stretesky το καλοκαίρι του 2011 στη διεθνή ομάδα εργασίας της πράσινης εγκληματολογίας ενός μανιφέστου περιγραφής των στόχων, των σκοπών και του αντικείμενου της ως κατεύθυνσης. Οι συγγραφείς, μεταξύ άλλων, υπογραμμίζουν, την ανάγκη της αναγνώρισης από τους εγκληματολόγους, ότι πίσω από τα περιβαλλοντικά εγκλήματα και τις περιβαλλοντικές βλάβες σε βάρος των οικοσυστημάτων απαντώνται εγκλήματα εκμετάλλευ-

Πέραν, όλων των ανωτέρω η γοητεία του εγχειρήματος της βαθύτερης μελέτης του περιβαλλοντικού εγκληματικού φαινομένου ως προς όλες του τις διαστάσεις, πράξη, δράστης, θύμα και απάντηση στο έγκλημα,⁶ κατά τη γνώμη μας πηγάζει και από αυτή κάθε αυτήν τη σύλληψη του περιβαλλοντικού εγκλήματος και της βλάβης που αυτό προξενεί, αφ' εως στιγμής η τελευταία είναι πιθανό υπό περιστάσεις είτε να μην καθίσταται ορατή, είτε να καθίσταται έμμεσα μόνον, είτε οι συνέπειές της να καθίστανται αντιληπτές μελλοντικά⁷.

Πριν προχωρήσουμε, όμως, στην παρουσίαση των ειδικότερων ζητημάτων που συνδέονται με την πρόληψη των περιβαλλοντικών εγκλημάτων χρήσιμο είναι να προβούμε σε ορισμένες εννοιολογικές αποσαφηνίσεις, αναγκαίες για την οριοθέτηση του πεδίου της μελέτης μας. Αναλυτικότερα, για την εννοιολογηση του όρου «φυσικό περιβάλλον» χρησιμοποιήθηκε εκ μέρους μας ο νομικός ορισμός του περιβάλλοντος, όπως αυτός περιλαμβάνεται στον Νόμο-Πλαίσιο 1650/1986⁸. Ως εκ τούτου κείται εκτός πεδίου διερεύνησης τόσο το πολιτιστικό περιβάλλον⁹ όσο και τα ζώα συντροφιάς, τα αδέσποτα και δεσποζόμενα ζώα¹⁰

σης και οικειοποίησης, κατευθυνόμενα από τους τρόπους, με τους οποίους οι άνθρωποι έχουν οργανώσει τις κοινωνίες τους γύρω από τα πολιτικά οικονομικά συστήματα. Βλ. M.J. Lynch, P.B. Stretesky, Exploring Green Criminology, Toward a Green Criminological Revolution, Εκδόσεις, Ashgate Publishing Limited, 2014, σελ. 183-185, όπου παρατίθεται το προτεινόμενο μανιφέστο.

6. Το αίτημα, άλλωστε, της αναγνώρισης των εκ δόλου τελούμενων ιδιαίτερης βαρύτητας προσβολών του περιβάλλοντος ως διεθνών εγκλημάτων και η προσήκουσα «τιμωρία» ως απάντηση σε αυτές, είχε τεθεί ήδη από τη Διεθνή Εταιρεία Ποινικού Δικαίου, στο πλαίσιο των πορισμάτων της για το 12ο Συνέδριό της, που πραγματοποιήθηκε στο Αμβούργο από τις 16 ως τις 22 Σεπτεμβρίου 1979. Βλ. Αναλυτικότερα, σε Κ. Βουγιούκας, «Η Ποινική Προστασία του Φυσικού Περιβάλλοντος εις την Ελλάδα» σε: Αρμενόπουλος, 1979, σελ. 981-990, 989-990.

7. Ειδικότερα για το ζήτημα της αδυναμίας αντίληψης με τις αισθήσεις των συνεπειών των περιβαλλοντικών εγκλημάτων, βλ. Π.Ι. Παπανικολάου, Το Περιβαλλοντικό Θύμα, Συμβολή στην Πρόσληψη και Αντιμετώπιση ενός Κοινωνικού Φαινομένου, Εκδόσεις, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σελ. 22, 152-153 και τις εκεί παραπομπές. Σημειώνεται, ότι η γράφουσα αξιοποίησε το στοιχείο της αορατότητας των περιβαλλοντικών εγκλημάτων ως θεμελιακού του υπερατομικού εννόμου αγαθού «περιβάλλον» στη συλλογιστική της γύρω από την πρόσληψη του περιβαλλοντικού θύματος ως έννοιας διακριτής εν σχέση προς το παραδοσιακά προσλαμβανόμενο και εννοιολογούμενο θύμα από τους/τις εγκληματολόγους. Πρβλ. Βλ. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, «A' Victims of Crimes», par. 1, 2, πρβλ. επίσης τον ομόλογο ορισμό στο άρθρο 1 παρ. 1, 2: «Definitions» της UN Convention on Justice and Support for Victims of Crime and Abuse of Power, Draft Version, βλ. Επίσης Ι. Αναστασοπούλου, «Εγκλήματα Συσσώρευσης, Πέρα από την Αφηρημένη Διακινδύνευση», Ποιν. Χρ. ΕΒ/2012, σελ. 561-574, 562-563, 569.

8. Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό ως περιβάλλον νοείται το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες. Βλ. Άρθρο 2 παρ. 1 Ν 1650/1986 ΦΕΚ α' 160/15-16.10.1986.

9. Βλ. Ν 3028/2002 ΦΕΚ Α' 153/28.6.2002.

10. Βλ. Τους οικείους ορισμούς στο άρθρο 1 του Ν. 4039/2012 ΦΕΚ Α' 15/02-02-2012

και τα ζώα που προορίζονται για εκτροφή¹¹, επειδή τυγχάνουν προστασίας μέσω ειδικών ποινικών νόμων και επομένως αυτονομούνται ως προς τη νομική τους μεταχείριση αξιακά. Στο πεδίο της μελέτης μας, ωστόσο, περιλαμβάνονται το τοπίο¹², η άγρια πανίδα, η άγρια ζωή, τα ελεύθερα στη φύση ζώα και τα απειλούμενα είδη, γιατί ως φυσικοί προσδιορισμοί είναι στενά συνδεδεόμενοι εννοιολογικά και πραγματικά με το οικοσύστημα¹³.

Λαμβανομένων υπόψη, λοιπόν, του σκοπού καθώς και του πεδίου διερεύνησής της παρούσας μελέτης, τίθενται επιγραμματικά τα ακόλουθα ερωτήματα:

1. Ποιά τα χαρακτηριστικά της περιβαλλοντικής εγκληματικότητας / παραβατικότητας στη χώρα μας και πως αυτά επηρεάζουν την πρόληψη των προσβολών του περιβαλλοντικού εννόμου αγαθού;
2. Υπάρχουν περιοχές ή πληθυσμοί που είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι στο περιβαλλοντικό έγκλημα;
3. Ποιές λύσεις μπορούν να προταθούν για τη βελτίωση της πρόληψης των περιβαλλοντικών εγκλημάτων στον ελληνικό χώρο;

2. Διοικητικού τύπου διαδικασίες πρόληψης των περιβαλλοντικών εγκλημάτων

Προτού προβούμε στην παρουσίαση των ερευνητικών μας δεδομένων, είναι σημαντικό να σκιαγραφήσουμε το πλαίσιο των διαδικασιών, οι οποίες προσβλέπουν στην πρόληψη των περιβαλλοντικών προσβολών στην ελληνική έννομη τάξη, με την αυτονόητη υπόληψη, ότι η ενεργοποίησή τους προβλέπεται νομοθετικά και εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την κρατική πρωτοβουλία. Οι διοικητικού τύπου διαδικασίες πρόληψης της περιβαλλοντικής παραβατικότητας, που απαντώνται στη χώρα μας είναι, επιγραμματικά, οι εξής:

- Οι διαδικασίες περιβαλλοντικής αδειοδότησης, οι οποίες σκοπούν στην πρόληψη των δυσμενών ρυπαντικών για το περιβάλλον επιπτώσεων κατά την εκτέλεση έργου ή την άσκηση δραστηριότητας. Στην ουσία πρόκειται για έναν προγνωστικό ελεγκτικό μηχανισμό κατ' εφαρμογή κριτηρίων πιθανολόγησης πρόκλησης κινδύνου ή βλάβης των περιβαλλοντικών εννόμων αγαθών ή των εννόμων αγαθών της ανθρώπινης ζωής ή της υγείας¹⁴.

11. Βλ. Άρθρο 2 στοιχείο γ' του ΠΔ 160/1991 ΦΕΚ Α' 64/3-5-1991 για την Προστασία των Ζώων που χρησιμοποιούνται για πειραματικούς και άλλους επιστημονικούς σκοπούς

12. Βλ. Άρθρο 1 παρ. α' Ν 3827/2010 ΦΕΚ Α' 30/25.2.2010: Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για το Τοπίο: «Ορισμοί»: «Τοπίο».

13. Βλ. Γ.Ν. Τριανταφύλλου, «Η Προστασία των Ζώων κατά το Ποινικό Δίκαιο» στο: Η Προστασία των Ζώων και το Δίκαιο, Επιμ. Κ. Καρακώστας, Α.Χ. Μπρεδήμας, Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2004, σελ. 149-170, 149-150.

14. και τούτο γιατί οι εισφερόμενες από τις αρμόδιες διοικητικές αρχές αξιολογήσεις, επικεντρώνονται στην εκτίμηση του περιβαλλοντικού αντικτύπου του εξεταζόμενου έργου ή δραστηριότητας, με γνώμονα τα υποβαλλόμενα από τους ενδιαφερόμενους δικαιολογητικά και συναφή στοιχεία. Βλ. Τη σχετική συνοπτική περιγραφή της διαδικασίας περιβαλλοντικής αδειοδότησης στην επίσημη ιστοσελίδα του ΥΠΕΚΑ, όπου αναφέρονται και οι οικείες Υπουργικές Αποφάσεις και λοιπές κανονιστικές διατάξεις, που τη διέπουν στο: <http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=804>.

- Οι διαδικασίες διαχείρισης των αποβλήτων, ανάλογα με την ταξινόμηση τους σε επικίνδυνα ή μη επικίνδυνα απόβλητα, όπως αυτές καθορίστηκαν στη δεύτερη ενότητα του Ν. 4042/2012 και ειδικότερα στα άρθρα 8-48, με τα οποία και ενσωματώθηκε στην έννομη μας τάξη η Οδηγία 2008/98/ΕΚ για τη Διαχείριση των Στερεών Αποβλήτων. Οι προβλέψεις του εν λόγω νόμου, όσον αφορά τη διαχείριση των αποβλήτων περιλαμβάνουν μέτρα πολιτικής σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο και μέτρα προληπτικού χαρακτήρα καθώς και υποχρεώσεις, όσον εμπλέκονται στα επιμέρους στάδια της διαδικασίας, από την παραγωγή τους ως την τελική τους διαχείριση ή επεξεργασία¹⁵.
- Η διαδικασία εφαρμογής της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει», στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής ευθύνης, αναφορικά με την πρόληψη και την αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας¹⁶. Κεντρικά αρμόδιος για το συντονισμό της εφαρμογής της Οδηγίας και του π.δ. 148/2009 φορέας είναι το Συντονιστικό Γραφείο Αντιμετώπισης Περιβαλλοντικών Ζημιών (ΣΥΓΑΠΕΖ), το οποίο υπάγεται στην Ειδική Γραμματεία Επιθεώρησης Περιβάλλοντος και Ενέργειας (ΕΓΕΠΕ) και περιφερειακά, οι Περιφερειακές Επιτροπές Αντιμετώπισης Περιβαλλοντικών Ζημιών (ΠΕ-ΑΠΖ). Στην πράξη το ΣΥΓΑΠΕΖ υποδέχεται τα σχετικά αιτήματα για την αποκατάσταση ή την πρόληψη περιβαλλοντικής ζημίας από τους αρμόδιους ελεγκτικούς μηχανισμούς, είτε αυτά ανακύπτουν στο πλαίσιο της άσκησης των επιθεωρήσεων τους, είτε αυτοτελώς, ύστερα από την κοινοποίηση σχετικού περιστατικού, που χρήζει ανάληψης δράσης¹⁷.

15. Ο έντονα προληπτικός χαρακτήρας, ο οποίος διαπερνά τις διατάξεις του εν λόγω νόμου, συνάγεται και από τα αναφερόμενα στην Αιτιολογική Έκθεση του Σχεδίου Νόμου: «ο πρωταρχικός στόχος της πολιτικής για τα απόβλητα θα πρέπει να είναι η ελαχιστοποίηση των αρνητικών συνεπειών της παραγωγής και της διαχείρισης των αποβλήτων, με απώτερο σκοπό την προστασία της ανθρώπινης υγείας και του περιβάλλοντος. Η πολιτική για τα απόβλητα θα πρέπει επίσης, να αποσκοπεί στη μείωση της παραγωγής αποβλήτων ενθαρρύνοντας την πρόληψη δημιουργίας αποβλήτων και τη μείωση της χρήσης φυσικών πόρων μέσω της επαναχρησιμοποίησης και της ανακύκλωσης των αποβλήτων υπό τη μορφή πρώτων ή βοηθητικών υλών». Βλ. Αιτιολογική Έκθεση στο Σχέδιο Νόμου «Ποινική Προστασία του περιβάλλοντος -Εναρμόνιση με την Οδηγία 2008/99/ΕΚ - Πλαίσιο Παραγωγής και Διαχείρισης για τη Διαχείριση των Αποβλήτων - Εναρμόνιση με την Οδηγία 2008/98/ΕΚ Ρύθμιση Θεμάτων του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής», σελ. 7-8: <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/p-odhgiaeis.pdf>.

16. Η προληπτική και αποκαταστατική αυτή διαδικασία θεσμοθετήθηκε στη χώρα μας, μέσω της ενσωμάτωσης της σχετικής με την περιβαλλοντική ευθύνη για την πρόληψη και την αποκατάσταση των ζημιών στο περιβάλλον Οδηγίας 2004/35/ΕΚ της 21ης Απριλίου 2004, με το π.δ. 148/2009 ΦΕΚ Α' 190/29-9-2009, όπως αυτό τροποποιήθηκε με το άρθρο 22 του Ν 4014/2011.

17. Βλ. Αναλυτικά, Ειδική Γραμματεία Επιθεωρήσεων Περιβάλλοντος και Ενέργειας, Συντονιστικό Γραφείο Αντιμετώπισης Περιβαλλοντικών Ζημιών, Έκθεση για την Εφαρμογή της Οδηγίας 2004/35/ΕΚ στην Ελλάδα, Οκτώβριος 2013, σελ. 5-16, 5-6, 13-14 και τα παρατιθέμενα σε αυτή στατιστικά στοιχεία: <http://www.ypeka.gr/LinkClick.aspx?fileticket=iVQwKVAXBBW%3D&tabid=333&language=el-GR>.

3. Ταυτότητα της έρευνας

Για τη διερεύνηση των ειδικότερων ζητημάτων που συνδέονται με την περιβαλλοντική παραβατικότητα και δοθέντος ότι στη χώρα μας έως σήμερα δεν έχει πραγματοποιηθεί κάποια άλλη ερευνητική προσπάθεια στη γενικότερη θεματική των εγκλημάτων κατά του φυσικού περιβάλλοντος, κρίθηκε προσφορότερη εκ μέρους μας η διεξαγωγή έρευνας πεδίου. Έτσι, αφού ελήφθησαν υπόψη τα χαρακτηριστικά του μελετώμενου αντικείμενου, ήτοι της περιβαλλοντικής παραβατικότητας και των συνεπειών της - περιβαλλοντική βλάβη¹⁸ και αφού σταθμίστηκαν οι ανακύπτουσες ερευνητικές δυσχέρειες κατά την προσέγγιση του ερευνητικού μας υλικού¹⁹, προκρίθηκε ως ικανοποιητικότερη η διεξαγωγή της με τη χρήση της μεθόδου της ανάλυσης περιεχομένου²⁰ σε υποθέσεις ως προς τις οποίες επελήφθη, βάση αρμοδιότητας, η Ειδική Υπηρεσία Επιθεωρητών Περιβάλλοντος, εφεξής ΕΥΕΠ.²¹ Τελικώς, συγκροτήθηκε εκ μέρους μας σκόπιμο δείγμα, αποτελούμενο από 399 υποθέσεις περιβαλλοντικών παραβάσεων, τις οποίες χειρίστηκε η υπηρεσία κατά τα έτη 2009-2014, οι οποίες καλύπτουν, γεωγραφικά, ολόκληρη την ελληνική επικράτεια. Παράλληλα, καταγράφηκε θνησιμότητα στο δείγμα της έρευνας μας σε ποσοστό 15,5%, με συνέπεια 62 παραβάσεις να αποκλειστούν, λόγω μη αναφοράς γεωγραφικών στοιχείων, με αποτέλεσμα το τελικό δείγμα να συγκροτηθεί, εν τέλει, από 337 περιβαλλοντικές παραβάσεις²².

Πίνακας 1: Πηγές των Περιβαλλοντικών Παραβάσεων και Ποσοστό τους στο Ενοποιημένο Δείγμα

Προέλευση Περιβαλλοντικής Παραβάσης	Αριθμός	Ποσοστό τους στο Δείγμα
Φάκελοι Υποθέσεων που τηρούνται από την ΕΥΕΠ	10	2,5%
Εκθέσεις Απολογισμού ΕΥΕΠ (2009-2011)	260	65,2%
Αποφάσεις Επιβολής Προστίμου Υπουργού ΠΕΚΑ	129	32,3%

Πηγή: Π.Ι. Παπανικολάου, *Το Περιβαλλοντικό Θύμα, Νομική Βιβλιοθήκη*, 2018, σελ. 244-245

18. Βλ. Αναλυτικότερα σε Π.Ι. Παπανικολάου, *Το Περιβαλλοντικό Θύμα*, ό.π., σελ. 27-28,

19. Ibid. σελ. 214-218

20. Ibid. σελ. 218-219.

21. Στους λόγους για τους οποίους επελέγη η Ε.Υ.Ε.Π. ως φορέας διερεύνησης συγκαταλέγονται πέραν της εφικτότητας διεξαγωγής της έρευνας, η διαθεσιμότητα στοιχείων σε μορφή ικανοποιητική για την εφαρμογή της μεθόδου της ανάλυσης περιεχομένου, (σώματα υποθέσεων), η υποχρέωση διαβίβασης στην Εισαγγελία όλων των περιβαλλοντικών υποθέσεων που χειρίστηκε προς περαιτέρω ποινική διερεύνηση και τέλος τα οιονεί ανακριτικά καθήκοντα, τα οποία έχουν ανατεθεί εκ του νόμου στην υπηρεσία. Βλ. Αναλυτικότερα, σε Π.Ι. Παπανικολάου, *Το Περιβαλλοντικό Θύμα*, ό.π., σελ. 219-223.

22. Βλ. σε Π.Ι. Παπανικολάου, *Το Περιβαλλοντικό Θύμα*, σελ. 223-227 και τις εκεί παραπομπές, ενώ ως προς τη θνησιμότητα του δείγματος, πρβλ. Γράφημα 2 σελ. 246.

Πίνακας 2: Αριθμός Περιβαλλοντικών Παραβάσεων ανά Έτος

Έτος	Αριθμός Περιβαλλοντικών Παραβάσεων
2009	50
2010	96
2011	55
2012	21
2013	50
2014	65

Πηγή: Π.Ι. Παπανικολάου, *Το Περιβαλλοντικό Θύμα*, ό.π., σελ. 248

Από τα δεδομένα του Πίνακα 2 προκύπτει αισθητή ποσοστιαία διαφορά στις περιβαλλοντικές παραβάσεις, με τις οποίες απασχολήθηκε η ΕΥΕΠ το έτος 2010. Η αυξημένη αυτή δραστηριότητα της ΕΥΕΠ το εν λόγω έτος θα μπορούσε να εξηγηθεί, εκτός των άλλων, λαμβανομένων υπόψη των οργανωσιακών αλλαγών, που έλαβαν χώρα εκείνη τη χρονιά²³.

4. Γεωγραφικά στοιχεία

Όσον αφορά την κατανομή των περιβαλλοντικών παραβάσεων ανά δήμο, σημειώνεται καταρχάς, ότι το σύνολο των παραβάσεων του δείγματος συγκεντρώνεται σε 123 δήμους από τους 325 που αποτελούν το σύνολο των δήμων της χώρας μας. Στον Πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι δέκα δήμοι, στους οποίους συγκεντρώνονται τα μεγαλύτερα ποσοστά²⁴.

Πίνακας 3: Οι 10 Δήμοι με τα μεγαλύτερα ποσοστά περιβαλλοντικών παραβάσεων

Δήμος	Αριθμός Παραβάσεων	Ποσοστό Παραβάσεων του Δείγματος ανά Δήμο
Τανάγρας	50	14,8
Χαλκιδέων	12	3,6
Μοσχάτου-Ταύρου	11	3,3
Ωρωπού	9	2,7
Αθηναίων	8	2,4

23. Ειδικότερα, Τον Οκτώβρη του 2009 διεξήχθησαν βουλευτικές εκλογές, υπήρξε αλλαγή του Υπουργού ΠΕΚΑ ενώ με απόφαση του τελευταίου υπήρξε και αλλαγή ως προς τα πρόσωπα, που ανέλαβαν τις θέσεις του Ειδικού Γραμματέα Περιβάλλοντος και του Γενικού Επιθεωρητή Περιβάλλοντος, ο οποίος και προΐσταται της ΕΥΕΠ. Προσθέτως, επισημαίνεται, ότι μετά τη λήξη της θητείας των συγκεκριμένων προσώπων το 2014, τη διεξαγωγή δύο εκλογικών αναμετρήσεων το 2015 και την τοποθέτηση διαφορετικών προσώπων σε αυτές τις επιτελικές θέσεις, δεν έχουν δημοσιοποιηθεί οι εκθέσεις απολογισμού της ΕΥΕΠ ούτε όμως και οι αποφάσεις επιβολής προστίμου του Υπουργού ΠΕΚΑ. Σε αρμονία με όλα τα ανωτέρω, λοιπόν, θα μπορούσε να συναχθεί ένας μάλλον προσωποκεντρικός χαρακτήρας της όλης οργάνωσης του ελέγχου και της προστασίας του περιβάλλοντος από την πολιτεία.

24. Για την κατανομή των παραβάσεων του δείγματος στο σύνολο των δήμων της ελληνικής επικράτειας, πρβλ. αναλυτικότερα σε Π.Ι. Παπανικολάου, *Το Περιβαλλοντικό Θύμα*, ό.π., Χάρτη 1, σελ. 252 και Πίνακα 3, σελ. 383-386.

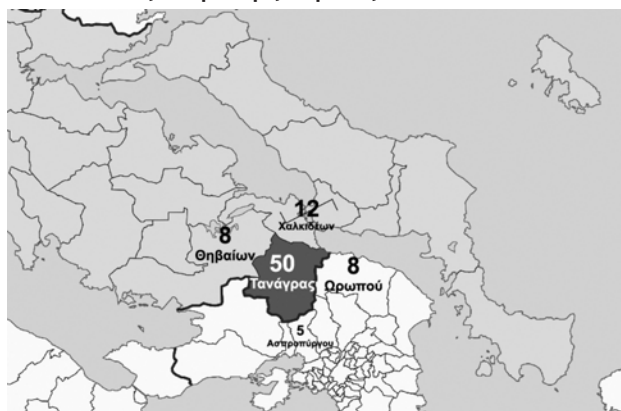
Αρταίων	8	2,4
Θηβαίων	8	2,4
Λαρισαίων	8	2,4
Αμφίκλειας-Ελάτειας	6	1,8
Βόλβης	6	1,8

Ο πίνακας προσαρμόστηκε από τη γράφουσα.

Πηγή: Π.Ι. Παπανικολάου, Το Περιβαλλοντικό Θύμα, ό.π., σελ. 383-386

Από τα δεδομένα του Πίνακα 3 προκύπτει ότι Το 24,3% των παραβάσεων του δείγματος συγκεντρώνεται σε τέσσερις δήμους και αναλυτικότερα: στο δήμο Τανάγρας, στο δήμο Χαλκιδέων, στο δήμο Μοσχάτου-Ταύρου και στο δήμο Ωρωπού. Συνάγεται, επομένως, μία καταρχήν ευαλωτότητα αυτών των περιοχών στο περιβαλλοντικό έγκλημα, εξαιτίας, ακριβώς, της συγκέντρωσης σε αυτές υψηλού ποσοστού παραβάσεων, με περαιτέρω αναγκαία την ανάγκη λήψεων μέτρων στοχευμένης πρόληψης. Όσον αφορά το δήμο Τανάγρας και τους παρακείμενους σε αυτόν δήμους, που ανήκουν στην ευρύτερη περιοχή του Ασωπού, αυτοί θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ιδιαίτερα υψηλής ευαλωτότητας, τόσο εξαιτίας του αριθμού των περιβαλλοντικών παραβάσεων, που συγκεντρώνονται σε αυτούς, όσο και του μακροχρόνιου και σωρευόμενου χαρακτήρα της ρύπανσης τους. Εκ τούτου, περαιτέρω, συνάγεται ότι η εν λόγω βιομηχανική ζώνη αποτελεί περιοχή με μη συνήθη χαρακτηριστικά ρύπανσης.

Χάρτης 1: Κατανομή Περιβαλλοντικών Παραβάσεων στην Ευρύτερη Περιοχή του Ασωπού

Πηγή: Π.Ι. Παπανικολάου, Το Περιβαλλοντικό Θύμα, ό.π., σελ. 256

Όσον αφορά την κατανομή των παραβάσεων στους νομούς της χώρας μας, από τα ερευνητικά μας δεδομένα προέκυψε, καταρχήν, ότι Το σύνολο των παραβάσεων του δείγματος κατανέμεται σε 40 νομούς από τους 51 συνολικά, οι οποίοι διαιρούν τη χώρα μας. Περαιτέρω, το 49,7%, των παραβάσεων του δείγματος συγκεντρώνεται στους νομούς της Αττικής, της Βοιωτίας και της Εύβοιας. Άλλοι νομοί, που συγκεντρώνουν διψήφιο αριθμό παραβάσεων και επομένως μπορούν να θεωρηθούν περιβαλλοντικά επιβαρυνμένοι είναι: ο νομός Θεσσαλονίκης, ο νομός Φθιώτιδας και ο νομός Κορινθίας. Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζο-

νται οι δέκα νομοί που συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα ποσοστά στο δείγμα²⁵.

Πίνακας 4: Οι 10 Νομοί με τα Μεγαλύτερα Ποσοστά Περιβαλλοντικών Παραβάσεων

Νομός	Σύνολο Παραβάσεων ανά Νομό	Ποσοστό Παραβάσεων ανά Νομό στο Δείγμα
Βοιωτίας	67	19,8
Ευβοίας	19	5,6
Αττικής	82	24,3
Άρτης	8	2,4
Λάρισας	8	2,4
Φθιώτιδας	14	4,1
Θεσσαλονίκης	18	5,3
Δωδεκανήσου	8	2,4
Πέλλας	7	2,1
Λέσβου	4	1,2

Ο πίνακας προσαρμόστηκε από τη γράφουσα.

Πηγή: Π.Ι. Παπανικολάου, Το Περιβαλλοντικό Θύμα, ό.π., σελ. 387-388

4. Παραβιάζοντας τους Κανόνες ή/και τα Μέτρα Πρόληψης των Περιβαλλοντικών Εγκλημάτων

Οι περιβαλλοντικές παραβάσεις, τις οποίες χειρίστηκε, ελεγκτικά, η ΕΥΕΠ, ταξινομήθηκαν εκ μέρους μας σε ευρύτερες κατηγορίες αδικηματικής συμπεριφοράς²⁶. Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι κατηγορίες αδικηματικής συμπεριφοράς, οι οποίες και συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα ποσοστά παραβάσεων στο δείγμα ανάλυσης²⁷.

Πίνακας 5: Κατηγορίες Παραβάσεων Αδικηματικής Συμπεριφοράς με τα Μεγαλύτερα Ποσοστά στο Δείγμα Ανάλυσης

Κατηγορίες Ταξινόμησης	Αριθμός Παραβάσεων	Ποσοστό Παραβάσεων στο Δείγμα Ανάλυσης
Παράλειψη Λήψης Προληπτικών Προστατευτικών Μέτρων	95	39,7
Έλλειψη Άδειας / Α.Ε.Π.Ο.	72	30,1

25. Για την κατανομή των παραβάσεων του δείγματος στο σύνολο των δήμων της ελληνικής επικράτειας, πρβλ. αναλυτικότερα σε Π.Ι. Παπανικολάου, Το Περιβαλλοντικό Θύμα, ό.π., Χάρτη 3, σελ. 257 και Πίνακα 4, σελ. 387-388.

26. Στην ουσία πρόκειται για κατηγορίες «ομπρέλα», στο εύρος των οποίων δύναται να υπαχθούν περισσότερες παραβάσεις με όμοια χαρακτηριστικά.

27. Εν προκειμένω το δείγμα ανάλυσης συγκροτείται από 239 περιβαλλοντικές παραβάσεις, εξαιτίας της σε ποσοστό 29,1% διαρροής των περιβαλλοντικών παραβάσεων του συνολικού δείγματος, που αντιστοιχεί αριθμητικά σε 98 παραβάσεις, οι οποίες και δεν ταξινομήθηκαν, τελικώς, εκ μέρους μας.

Υπέρβαση Περιβαλλοντικών Όρων	34	14,2
Μη Τήρηση Υποχρεώσεων Δημοσιότητας/Γνωστοποίησης	34	14,2
Μη Νόμιμες Εγκαταστάσεις	21	8,8

Ο πίνακας προσαρμόστηκε από τη γράφουσα.

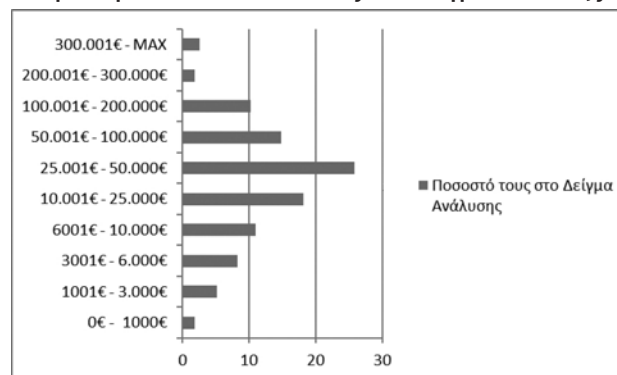
Πηγή: Π.Ι. Παπανικολάου, *Το Περιβαλλοντικό Θύμα*, ό.π., σελ. 262

Εν προκειμένω διαπιστώνεται μία ως επί το πλείστον ταύτιση κατά περιεχόμενο των κατηγοριών αδικηματικής συμπεριφοράς με τους αντίστοιχους κανόνες υποχρέωσης λήψης μέτρων πρόληψης από τους παραβάτες. Ειδικότερα πρόκειται για παράβαση προληπτικών αντιρροπτικών μέτρων, τα οποία λαμβάνονται με ιδιωτική πρωτοβουλία αλλά καθορίζονται από τους αρμόδιους κρατικούς φορείς μέσω της χορηγούμενης προς το φορέα του έργου ή της δραστηριότητας άδειας ή της Απόφασης Έγκρισης Περιβαλλοντικών Όρων. Πρόκειται, επομένως, για μορφή πρόληψης της περιβαλλοντικής παραβατικότητας με ιδιάζοντα χαρακτηριστικά άλλως διφυούς χαρακτήρα αφ' εις στιγμής προϋποθέτει την ενεργοποίηση του κρατικού μηχανισμού για τη συγκεκριμενοποίηση του περιεχομένου της²⁸ και ταυτόχρονα την ενεργοποίηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας για την κάλυψη του κόστους και της εν γένει χρηματοδότησης της για τη μετουσίωση των υποδεικνυόμενων μέτρων σε αντιρροπτική τεχνολογία. Αυτών δοθέντων η παράβαση των κανόνων ή/και των μέτρων πρόληψης της περιβαλλοντικής ρύπανσης, ερμηνευτικά, συνδέθηκε εκ μέρους μας με τη βούληση των παραβατών / δραστών να αποφύγουν το κόστος υιοθέτησης των οικείων αντιρροπτικών τεχνολογιών και γενικότερα το κόστος ανταπόκρισης σε αυτές τους τις προληπτικού τύπου υποχρεώσεις²⁹.

Μία άλλη σημαντική πτυχή της πρόληψης των περιβαλλοντικών εγκλημάτων, είναι αυτή της επιβολής χρηματικού προστίμου προς τον παραβάτη από τον Υπουργό ΠΕΚΑ, έπειτα από τον καταλογισμό της σχετικής ζημίας και τον προσδιορισμό του ύψους του στην οικεία εισήγηση της ΕΥΕΠ. Από τα ερευνητικά μας δεδομένα προέκυψε, ότι στο 71,8% των παραβάσεων του δείγματος ανάλυσης³⁰, επιβλήθηκε πρόστιμο μικρότερο ή ίσο του μέσου όρου προστίμου = 53,022,42€. Διαπιστώθηκε, έτσι, μικρή διασπορά παραβάσεων στα ποσά που υπερβαίνουν το μέσο όρο προστίμου και φτάνουν ως το μέγιστο πρόστιμο. Συνάγεται, επομένως, εκ τούτου, ότι τα επιβαλλόμενα πρόστιμα στη συντριπτική τους πλειοψηφία δεν είναι ιδιαίτερα υψηλά. Ιδιαί-

τερα υψηλά πρόστιμα φαίνεται να επιβάλλονται, μόνον, σε ορισμένες εξαιρετικές περιπτώσεις βαριάς περιβαλλοντικής βλάβης, π.χ. μεταλλουργεία.

Γράφημα 1: Κλίμακα Εύρους Ποσών Επιβαλλόμενων Προστίμων και Ποσοστό τους στο Δείγμα Ανάλυσης

Πηγή: Π.Ι. Παπανικολάου, *Το Περιβαλλοντικό Θύμα*, ό.π., σελ. 337

5. Ευαλωτότητα

Για τη διερεύνηση της ευαλωτότητας στο περιβαλλοντικό έγκλημα και εν γένει στις προσβολές λόγω ρύπανσης ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος αξιοποιήθηκαν εκ μέρους μας, ερευνητικά, οι θεωρίες, που συνδέουν τη σε μεγαλύτερο βαθμό περιβαλλοντική παραβατικότητα με κοινωνικά ή άλλα χαρακτηριστικά των πληθυσμών ή των περιοχών, στις οποίες συγκεντρώνεται μεγάλος αριθμός παραβάσεων. Έτσι οι εξηγητικοί παράγοντες, όπως: το φύλο, (οικογενειομορφία)³¹, τα μειονοτικά χαρακτηριστικά, μεταναστευτικοί πληθυσμοί ή Ρομά (περιβαλλοντικός ρατσισμός)³², η φτώχεια, ανεργία & χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, (κόκκινο-πράσινο κίνημα)³³ και η χαμηλή αξία της γης (περιβαλλοντική δικαιοσύνη)³⁴, μετατράπηκαν σε μεταβλητές και δείκτες³⁵, προκειμένου να εφαρμοστούν οι ερευνητικές μας υποθέσεις³⁶.

Ωστόσο, οι ερευνητικές υποθέσεις που συνδέονται με το θεωρητικό πλαίσιο το σχετικό με την ευαλωτότητα πληθυσμών με μειονοτικά ή άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά δεν επιβεβαιώθηκαν. Επιβεβαιώθηκαν, μόνον, στην ευρύτερη περιοχή του Ασωπού, όπου καταγράφονται υψηλά ποσοστά παραβάσεων + ιδιαίτερα χαμηλή τιμή αντικειμενικών αξιών, υψηλό ποσοστό μεταναστών/τριών, υψηλά ποσοστά πληθυσμού με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και υψηλά

28. Άλλο το ζήτημα της υποχρέωσης αίτησης του ενδιαφερομένου φορέα έργου ή δραστηριότητας για τη χορήγηση περιβαλλοντικής άδειας ή έκδοσης Απόφασης Έγκρισης Περιβαλλοντικών Όρων.

29. Βλ. Για το ζήτημα από την σκοπιά της μετακύλησης του κόστους, σε γενική βάση, σε Κ. Τριτζιλία, *Οικονομική Κοινωνιολογία, Κράτος, Αγορά και Κοινωνία στον Σύγχρονο Καπιταλισμό*, Επιμ. Μ. Παλιδόπουλος, Μτφρ. Χρ. Τσαμπρούνης, Εκδόσεις Παπαζήση, 2004, σελ. 350-353, 351-352.

30. Εν προκειμένω το δείγμα ανάλυσης συγκροτείται από 155 παραβάσεις, δεδομένης της διαροής 182 περιβαλλοντικών παραβάσεων, που αντιστοιχούν στο 54% του συνολικού δείγματος, ως προς τις οποίες δεν κατέστη δυνατό από τα διαθέσιμα στοιχεία να συναχθεί το ακριβές επιβαλλόμενο πρόστιμο.

31. Βλ. αντί άλλων, P. Lane, "Ecofeminism meets Criminology", στο: *Theoretical Criminology*, Vol. 2, No. 2, May 1998, σελ. 235-248.

32. Βλ. αντί άλλων, M.J. Lynch και P.B. Stretesky, "The Meaning of Green: Contrasting Criminological Perspectives", στο: *Theoretical Criminology*, Vol. 7, No. 2, May 2003, σελ. 217-238, 223.

33. Ibid, σελ. 224-225.

34. Βλ. αντί άλλων, G. Walker, *Environmental Justice, Concepts, Evidence and Politics*, Εκδόσεις Routledge, 2012, σελ. 1-15, 1-2

35. Αναφορικά με τη μεθοδολογία της έρευνας και τη μετατροπή των θεωρητικών εννοιών σε μεταβλητές και δείκτες, βλ. αναλυτικά σε Π.Ι. Παπανικολάου, *Το Περιβαλλοντικό Θύμα*, ό.π., σελ. 228-239 και τις εκεί παραπομπές.

36. Ibid, σελ. 212-214.

ποσοστά ανδρών³⁷. Συγχρόνως, σύμφωνα με τα ερευνητικά μας δεδομένα, περιβαλλοντικές παραβάσεις καταγράφονται σε περιοχές με είτε χαμηλή είτε μέση αξία γης και δεν καταγράφονται σε περιοχές με ακριβή ή ιδιαίτερα ακριβή αξία γης. Αυτό ισχύει και για τις περιπτώσεις παράνομης εγκατάστασης ΧΑΔΑ ή πλημμελούς λειτουργίας ΧΥΤΑ³⁸.

6. Προτάσεις για τη χάραξη πολιτικών πρόληψης των περιβαλλοντικών εγκλημάτων

Στην παρούσα μελέτη επιχειρήσαμε να χαρτογραφήσουμε την περιβαλλοντική παραβατικότητα στη χώρα μας, όπως αυτή αποτυπώθηκε στα δεδομένα της έρευνας πεδίου σε υποθέσεις που χειρίστηκε η ΕΥΕΠ. Έπειτα από την επισκόπηση των διαπιστώσεων, των ευρημάτων και των συμπερασμάτων, στα οποία οδηγηθήκαμε μετά την έκθεση των αποτελεσμάτων της έρευνας, είμαστε σε θέση, να προβούμε στη διατύπωση ορισμένων προτάσεων για τη βελτίωση των πολιτικών πρόληψης της περιβαλλοντικής εγκληματικότητας και των συνεπειών της.

Εκκινώντας από την πρόσληψη της πρόληψης ως έννοιας σημαίνουσας για τη μείωση της περιβαλλοντικής παραβατικότητας, χρήσιμες είναι δύο επιμέρους επισημάνσεις: Η πρώτη επισήμανση συνδέεται με αυτήν κάθε αυτήν τη διαμόρφωση της έννοιας κατά περιεχόμενο ενώ η δεύτερη με το εύρος της. Ειδικότερα:

Όσον αφορά το περιεχόμενο της έννοιας της πρόληψης, επισημαίνεται, ότι αυτό υπό περιστάσεις, δύναται να περιλαμβάνει και μέτρα αποκατάστασης, τα οποία δε μπορούν να διακριθούν, ευχερώς, από τα μέτρα πρόληψης. Η δε δυσχέρεια διάκρισής τους μπορεί να οφείλεται είτε σε χρονικά αίτια είτε σε αίτια, σύμφυτα προς το ουσιαστικό περιεχόμενο των ενδεικνυόμενων παρεμβάσεων κατά την εφαρμογή του μέτρου. Προς κατανόηση των εδώ υποστηριζόμενων, θα μεταχειριστούμε το παράδειγμα της πρόκλησης βαριάς ρύπανσης του θαλάσσιου οικοσυστήματος από πλοίο, όπου εξαιτίας της φύσης του υγρού στοιχείου, η ρύπανση μεταφέρεται, ρυπαίνοντας και υποβαθμίζοντας, ευρύτερες θαλάσσιες περιοχές. Εάν στην περίπτωση αυτή ενεργοποιηθεί ο μηχανισμός της αποκατάστασης της περιβαλλοντικής ζημίας επί τη βάση της αρχής ο ρυπαίνων πληρώνει³⁹ κατά το χρονικό στάδιο της μεταφοράς της ρύπανσης και πριν τον ολοκληρωτικό περιορισμό της, ερωτάται, εν προκειμένω με τι είδους μέτρα θα έχουμε να κάνουμε ακριβέστερα, με μέτρα πρόληψης ή αποκατάστασης; Όσον αφορά, τώρα, το εύρος της έννοιας της πρόληψης των περιβαλλοντικών εγκλημάτων, επισημαίνεται, ότι βασική αρχή για τη χάραξη των πολιτικών περιβαλλοντικής προστασίας είναι η αρχή της προφύλαξης. Σύμφωνα με αυτήν την αρχή τα προστατευτικά του περιβάλλοντος μέτρα δύναται να λαμβάνονται και όταν δεν υπάρχει πλήρης επιστημονική βεβαιότητα και απόδειξη για τις δυσμενείς περιβαλλοντικές συνέπειες μίας δραστηριότητας, αρκούμενων

σοβαρών ενδείξεων πιθανών περιβαλλοντικών βλαβών⁴⁰. Με την εν λόγω αρχή αφενός διευρύνεται το περιεχόμενο της έννοιας της πρόληψης των περιβαλλοντικών βλαβών και αφετέρου μετατίθεται προς τα μπρος το χρονικό σημείο λήψης μέτρων παρέμβασης για τον περιορισμό του προξενούμενου από ρυπαντικές δραστηριότητες ή δραστηριότητες υποβάθμισης περιβαλλοντικού κινδύνου. Και παρότι η εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης στις περιπτώσεις ορισμένων μορφών εγκλημάτων διεθνούς ενδιαφέροντος, όπως η τρομοκρατία / συμμετοχή σε τρομοκρατική οργάνωση, έχει τύχει σοβαρής κριτικής, ενόψει του περιορισμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των πολιτών σε δυσανάλογο βαθμό⁴¹, αναφορικά με τα περιβαλλοντικά εγκλήματα η εφαρμογή της στην πράξη, ιδίως στις περιπτώσεις εκτιμώμενου σοβαρού κινδύνου για την ανθρώπινη υγεία ή ζωή ή για την προστασία των οικοσυστημάτων, μπορεί να προσφέρει, κατά τη γνώμη μας, ικανοποιητικές λύσεις αποτροπής ανεπανόρθωτων αποτελεσμάτων, η πρόκληση των οποίων στο δημόσιο λόγο, μόνον στην τυχαιότητα ή στην «κακή μοίρα» θα μπορούσε να αποδοθεί.

Περαιτέρω προτείνονται:

1. Η θεώρηση της πρόληψης των περιβαλλοντικών εγκλημάτων μέσα από ένα οικοσυστημικό πρίσμα. Αυτό που βλέπεται, περιβαλλοντικά, είναι το οικοσύστημα και ο άνθρωπος αποτελεί μέρος αυτού και της θυματοποίησης του. Τα μέτρα πρόληψης, υπό τη διευρυμένη εκδοχή τους, που εκτέθηκε μόλις ανωτέρω, όπως και τα μέτρα αποκατάστασης θα πρέπει να εμφορούνται από έναν οικοκεντρικό προσανατολισμό, και συνεπώς να απευθύνονται και να περιλαμβάνουν το σύνολο των έμβιων στοιχείων, φυσικών πόρων και προσδιορισμών, ανθρώπων και ζώων, κατά την αλληλεπίδρασή τους. Υπό το πρίσμα αυτό η πρόληψη της διαπιστούμενης ή της πιθανολογούμενης περιβαλλοντικής θυματοποίησης θα καθίσταται δυνατό να συγκεκριμενοποιηθεί, με τρόπο ολιστικό, κατά το βέλτιστο τρόπο.
2. Η ανάπτυξη πολιτικών για τη χορήγηση Επιχειρηματικών και φορολογικών κινήτρων για την απορρόφηση του κόστους των αντιρρυπαντικών τεχνολογιών⁴².
3. Η εισαγωγή εναλλακτικών οικολογικών ποινών (π.χ. επιβολή υποχρέωσης υιοθέτησης αντιρρυπαντικής τεχνολογίας)⁴³.

40. Βλ. United Nations, Rio Declaration on Environment and Development, Principle 15: <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>.

41. Βλ. Αντί άλλων Μ. Καϊάφα Γκμπάντη, «Το Ποινικό Δίκαιο στην Εποχή της Προϊούσας Παγκοσμιοποίησης: Θεμελιώδεις Προβληματικές σε μια Συγκριτική Θεώρηση του Αμερικανικού και του Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου», Ποιν.Χρ. 2016, σελ. 481 επ.

42. Συναφώς, άξιος προσοχής είναι και ο νεοσύστατος θεσμός του Ηλεκτρονικού Μητρώου Αποβλήτων. Μέσω του θεσμού καθίσταται υποχρεωτικοί τόσο για τους ιδιωτικούς όσο και για τους δημόσιους φορείς η καταχώριση του όγκου των αποβλήτων, τα οποία διαχειρίζονται σε ετήσια βάση. Επειδή, ωστόσο, στην πράξη, ο θεσμός δεν έχει δοκιμαστεί επί μακρῶν, επί του παρόντος είναι εξαιρετικά πρόωρη η ό,ποια προσπάθεια αποτίμησής του. Σχετικά με το θεσμό, βλ. Υπουργείο Περιβάλλοντος Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής, Δελτίο Τύπου, «Λειτουργική Ηλεκτρονικό Μητρώο Αποβλήτων. Υποχρεωτική ηλεκτρονική εγγραφή και καταχώριση επιχειρήσεων και οργανισμών»: <http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=785&snr=5B524%5D=4553&language=el-GR>.

43. Παρεκβατικά, προκύπτει το ερώτημα αν και κατά πόσο η επιβολή ποινής ή διοικητικού προστίμου είναι πρόσφορη από

37. Ibid, σελ. 344-345, ιδίως Πίνακα 30.

38. Ibid, σελ. 339-345.

39. Πρβλ. στην παρούσα μελέτη, ενότητα 2.

4. Η ενίσχυση του ποσοστού μεταφοράς περιβαλλοντικών προστίμων προς το πράσινο ταμείο⁴⁴. Το εισφερόμενο από τα επιβαλλόμενα περιβαλλοντικά πρόστιμα σε Νομικά Πρόσωπα ποσό, το οποίο ούτως ή άλλως εξαρχής ήταν ιδιαίτε- ρως χαμηλό σήμερα έχει συρρικνωθεί στο 2,5% με το υπό- λοιπο να εισφέρεται προς τον κρατικό προϋπολογισμό⁴⁵. Η συρρίκνωση αυτή έχει ως συνέπεια το πράσινο ταμείο, παρά τον αρχικό οικολογικό του προσανατολισμό, να έχει απομακρυνθεί, αισθητά, από το σκοπό της αρχικής του αυ- τής θέσμησης.

5. Η ανάπτυξη θεσμών διαμεσολάβησης⁴⁶ με τη συμμετοχή ουδέτερου προσώπου, τόσο κατά το στάδιο πριν την ανά- θεση και εν γένει τη λήψη πρωτοβουλιών υλοποίησης έρ- γων ή δραστηριοτήτων, (εξωποινική διαμεσολάβηση) όσο και κατά το στάδιο της απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, (ποινική διαμεσολάβηση).

6. Ο σχεδιασμός και η εφαρμογή στοχευμένων παρεμβά- σεων πρόληψης στις περιοχές με μη συνθήη χαρακτηριστι- κά περιβαλλοντικής εγκληματικότητας, (χρόνια ρύπανση / υποβάθμιση). Στην ίδια βάση σκόπιμη θα ήταν η επανε- κτίμηση της προσφορότητας των εφαρμοζόμενων σχεδίων δράσης στις εν λόγω περιοχές υψηλού περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος καθώς και ο επανασχεδιασμός των προ- τεινόμενων σε αυτά προγραμμάτων, λαμβανομένης υπό- ψη της συμπερίληψης στόχων αντεγκληματικής πολιτικής, πρόληψης και εξάλειψης της περιβαλλοντικής παραβατι- κότητας.

7. Η επέκταση και η ενίσχυση του θεσμού της ανακύκλω- σης των αποβλήτων⁴⁷ και η κατανόησή του ως μορφή ι- διωτικής πρόληψης της περιβαλλοντικής παραβατικότητας. Οι στόχοι για την ανακύκλωση καθορίστηκαν από την Ευ- ρωπαϊκοί Ένωση σε γενική βάση με την προ ενδεκαετίας Οδηγία-Πλαίσιο για τα Απόβλητα. Σύμφωνα με όσα ορίζο-

νται στην παρ. 1 του άρθρου 11 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ⁴⁸: «Με την επιφύλαξη του άρθρου 26 παράγραφος 2, έως το 2015 χωριστή συλλογή καθιερώνεται τουλάχιστον για τα ακόλουθα: χαρτί, μέταλλο, πλαστικό και γυαλί». Κατά δε την παρ. 2 του ίδιου άρθρου: «Για την επίτευξη των στό- χων του παρόντος και τη μετάβαση σε μια Κοινωνία Ανα- κύκλωσης, με υψηλό επίπεδο αποδοτικότητας των πόρων, λαμβάνονται τα αναγκαία μέτρα ώστε να εξασφαλισθεί η επίτευξη των ακόλουθων στόχων: α) έως το 2020 η προε- τοιμασία για την επαναχρησιμοποίηση και την ανακύκλωση των υλικών αποβλήτων, όπως τουλάχιστον το χαρτί, το μέ- ταλλο, το πλαστικό και το γυαλί από τα νοικοκυριά και εν- δεχομένως άλλης προέλευσης στο βαθμό που τα απόβλη- τα αυτά είναι παρόμοια με τα απόβλητα των νοικοκυριών, πρέπει να αυξηθεί κατ' ελάχιστον στο 50% κατά βάρος, β) έως το 2020 η προετοιμασία για την επαναχρησιμοποίηση, η ανακύκλωση και η ανάκτηση άλλων υλικών, συμπερι- λαμβανομένων των εργασιών επίχωσης (backfilling) όπου γίνεται χρήση αποβλήτων για την υποκατάσταση άλλων υλικών, μη επικίνδυνων αποβλήτων κατασκευών και κατε- δαφίσεων εξαιρουμένων των υλικών που απαντώνται στη φύση και τα οποία ορίζονται στην κατηγορία 17 05 04 του καταλόγου αποβλήτων πρέπει να αυξηθεί κατ' ελάχιστον στο 70% κατά βάρος». Εάν στους παρατιθέμενους στο κεί- μενο της Οδηγίας στόχους, αντιπαρατεθούν οι παραδοχές από τον Υπουργό Περιβάλλοντος αναφορικά με το πραγ- ματικό επίπεδο ανακύκλωσης στη χώρα μας,⁴⁹.. ερωτά- ται, αν και κατά πόσο αυτοί παραμένουν ουτοπικοί από τη σκοπιά της επίτευξής τους στον ελληνικό χώρο. Πάραταύ- τα είναι σημαντικό να επαναειπωθεί ότι, είναι προφανής η ανάγκη ενημέρωσης των πολιτών για τους τρόπους ανα- κύκλωσης των οικιακών αποβλήτων σε καθημερινή βάση. Τα σχολεία, τα πανεπιστημιακά ιδρύματα καθώς και οι χώ- ροι, στους οποίους απασχολείται μεγάλος αριθμός εργα- ζομένων θα μπορούσαν να αποτελέσουν ορισμένα από τα πεδία ανεύρεσης ενδιαφερόμενου κοινού. Ας μην ξεχνούμε ότι η υπογραμμιζόμενη, εν προκειμένω, ως αναγκαία εκ- παίδευση και ενημέρωση των πολιτών δε στερείται αντι- κρίσματος, αφ' εις στιγμής τόσο οι στόχοι της ανακύκλω-

πλευράς αποτελεσματικότητας, στο μέτρο που επιβάλλεται από το δημόσιο και εκτελείται σε βάρος του δημοσίου

44. Σύμφωνα με την παρ. 1 του άρθρου 5 του Ν. 3889/2010 ΦΕΚ Α' 182/14-10-2010: Σκοπός του Πράσινου Ταμείου είναι η ενί- σχυση της ανάπτυξης μέσω της προστασίας του περιβάλλοντος με τη διαχειριστική, οικονομική, τεχνική και χρηματοπιστωτική υποστήριξη προγραμμάτων, μέτρων, παρεμβάσεων και ενερ- γειών, που αποβλέπουν στην ανάδειξη και αποκατάσταση του περιβάλλοντος και την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, η στήριξη της περιβαλλοντικής πολιτικής της Χώρας και η εξυ- πηρέτηση του δημόσιου και κοινωνικού συμφέροντος μέσω της διοίκησης, διαχείρισης και αξιοποίησης των πόρων που προ- βλέπονται στα άρθρα 3 και 8.

45. Βλ. Άρθρο 39 παρ. 68 του Ν. 4024/2011 ΦΕΚ Α' 27-10-2011, και την τροποποίηση του εισφερόμενου ποσού με τα άρθρα 32 παρ. 4 και 49 παρ. 3 του Ν. 4111/2013 ΦΕΚ Α' 18/25-01-2013.

46. Αναλυτικότερα για το θεσμό της διαμεσολάβησης, Βλ. Β. Αρτινοπούλου, Επανορθωτική Δικαιοσύνη, Η Πρόκληση των Σύγχρονων Δικαιϊκών Συστημάτων, Πρόλογος, Τ. Gavrielides, Εκδόσεις, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σελ.1. 115-137.

47. Το WWF σε μία παλαιότερη ενδιαφέρουσα καμπάνια του με στόχο την αφύπνιση του κοινού ως προς την αναγκαιότητα της ανακύκλωσης ανέφερε χαρακτηριστικά: «Η ανακύκλωση στην Ελλάδα βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα. Από τα 457 κιλά απορρίμματα που κατά μέσο όρο κάθε Έλληνας πετά ετησίως, μόλις τα 79 κιλά ανακυκλώνονται. Το ποσοστό είναι μικρό, παρότι πλέον σχεδόν σε κάθε γειτονιά της χώρας βρίσκονται μπλε κάδοι ανακύκλωσης, ενώ σε κάθε νομό της Ελλάδας υπάρχουν πια ειδικά σημεία ανακύκλωσης ηλεκτρικών συσκευών, μπαταριών, λάστιχων κτλ». Βλ. Σχετικά με την καμπάνια στο: <http://www.wwf.gr/newsletter/recycle/>.

48. Ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με το Ν. 4042/2012 ΦΕΚ α' 24/13-2-2012.

49. Οι διαδικασίες της ανακύκλωσης στη χώρα μας δε φαίνεται να εφαρμόζονται σε ικανοποιητικό βαθμό από τους/τις πολίτες. Όπως αναφέρεται σε πρόσφατο δελτίου τύπου του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας: «Η σημερινή εικόνα της Ανακύκλωσης δεν είναι καθόλου ικανοποιητική, ιδιαίτερα των αστικών απορριμμάτων: Το μεγαλύτερο μέρος των δημοτικών αποβλήτων της Ελλάδας καταλήγει σε χώρους υγειονομικής ταφής (81 %, έναντι 31 % κατά μέσο όρο για την ΕΕ-28), ενώ μόλις το 16 % ανακυκλώνεται (ΕΕ 27 %) και 3 % λιπασματοποιείται (ΕΕ 15 %). Ειδικά η «καθαρή» ανακύκλωση δημοτικών απορριμμάτων πανελλαδικά (χωρίς ΒΕΑΣ), δηλαδή οι μπλε κάδοι, οι μικρές μπαταρίες και οι οικιακές ηλεκτρικές συσκευές, μετά από 16 χρόνια εφαρμογής της ανακύκλωσης, λειτουργίας των ΣΕΔ, του ΕΟΑΝ και άλλων υπηρεσιών, δεκάδες συνέδρια, χιλιάδες εργατοώρες, πολλές μελέτες και εμπειρογνομosύνες, εκστρατείες ενημέρωσης και δαπάνη δεκάδων εκατομμυρίων, είναι μόνο 4,69% ενώ ακόμα λιγότερη είναι η ανακύκλωση συσκευασιών που εμπεριέχονται στα δημοτικά απόβλητα. Το 2016 στην Ελλάδα ανακυκλώθηκαν 15,81 kg/κάτοικο όταν ο Ευρωπαϊκός μέσος όρος είναι 110 kg/ κάτοικο. Βλ. Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, Δελτίο Τύπου: «Νέο Νομοσχέδιο του ΥΠΕΝ για την Ανακύκλωση», 5/10/2017: [http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=389&si524\]=5199&language=el-GR](http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=389&si524]=5199&language=el-GR).

σης αναπροσαρμόζονται με την πάροδο του χρόνου όσο και τα μέσα και τα αντικείμενά της διευρύνονται.

8. Η ενίσχυση της πληροφόρησης των Πολιτών/ισσών καθώς και η καλλιέργεια και εμπέδωση των θεσμών συμμετοχής τους στις αποφάσεις περιβαλλοντικού περιεχομένου που τους αφορούν»⁵⁰.

Όλα όσα εκτέθηκαν ανωτέρω δεν εξαντλούν το ζήτημα της αποτελεσματικής πρόληψης του περιβαλλοντικού εγκληματικού φαινομένου στη χώρα μας, ενός ζητήματος που το χαρακτηρίζουν η έντονη πολυπλοκότητα και η ποικιλία των επιπέδων αναφοράς. Ενδεικτικά υπεύθυνοι για την πρόκληση μιας περιβαλλοντικής ζημίας δύνανται να είναι, υπό περιστάσεις, είτε ιδιώτες είτε φορείς του δημοσίου τομέα. Το παράδειγμα των αποβλήτων είναι εξόφθαλμο, στο

μέτρο που, στην πράξη, άλλος παράγει τα οικιακά απόβλητα σε καθημερινή βάση και άλλος τα διαχειρίζεται στο πλαίσιο της λειτουργίας των χώρων για την υποδοχή και την επεξεργασία τους. Στο μεθύτερο ερώτημα, επομένως: υπάρχει ενιαία απάντηση απέναντι στην πολυσημία και το δαιδαλώδες του φαινομένου της περιβαλλοντικής εγκληματικότητας, η απάντηση δε μπορεί να είναι ούτε μονολοκτική ούτε ενιαία. Προφανής είναι μόνον η ανάγκη τα ζητήματα της πρόληψης των περιβαλλοντικών εγκλημάτων να ειδωθούν μέσα από ένα ολιστικό πρίσμα, το οποίο θα περιλαμβάνει τους/τις πολίτες/ισσες και θα εμπλέκει στην ανάληψη υποχρεώσεων αλλά και στη λήψη πρωτοβουλιών τους φορείς - ρυπαντές. Διότι η πρόληψη της ρύπανσης ως ζητούμενο είναι κάτι που αφορά όλους και όλες μας. Όσον αφορά, τέλος, τον πολιτικό σχεδιασμό, δεν θα πρέπει να λησμονάται, ότι τα μέτρα πρόληψης της ρύπανσης ή/και της υποβάθμισης του περιβάλλοντος είναι σημαντικό να ενσωματωθούν σε κάθε επιμέρους σχεδιασμό, σε κάθε επιμέρους πολιτική ατζέντα. Τούτο άλλωστε είναι κάτι που απαιτούν οι ανάγκες μιας σύγχρονης προσέγγισης των προβλημάτων που ταλανίζουν τις κοινωνίες μας.

50. Για μία διεξοδική ανάλυση της Σύμβασης του Άρχους βλ. Μ. Γαβουνέλη, «Περιβαλλοντικά Δικαιώματα των Πολιτών: Το παράδειγμα της Σύμβασης του Άρχους» στο: Η Προστασία του Περιβάλλοντος στο Δίκαιο και στην Πράξη, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Επιμ. Α. Γιωτοπούλου Μαραγκοπούλου, Εκδόσεις, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 125-154, 125-143.

Το έγκλημα της ληστείας και η πρόληψή του στην Ελλάδα σήμερα*

Μάρθας Λεμπέση

Κοινωνιολόγου, ΜΔΕ Εγκληματολογίας Κέντρο Μελέτης του Εγκλήματος (ΚΕ.Μ.Ε.)

Η ληστεία, σύμφωνα με τις ετήσιες στατιστικές, είναι λιγότερο συνηθισμένη (εμφανίζεται λιγότερο συχνά) σε σχέση με τα άλλα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας, όπως οι κλοπές, οι διαρρήξεις κ.ά. Το στοιχείο που τη διαφοροποιεί ποιοτικά έναντι των ανωτέρω εγκλημάτων είναι η βία, δηλαδή, η ληστεία τελείται με τη χρήση ή την απειλή χρήσης βίας κι αυτό δεν δύναται να μην επηρεάσει τον τρόπο που παρουσιάζεται από τα ΜΜΕ αλλά και τον τρόπο που αποτιμάται κάθε περιστατικό από τους πολίτες. Η εξέταση του συγκεκριμένου εγκλήματος κρίνεται σημαντική, δεδομένης της ρητορικής που έχει αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια σχετικά με το αν και κατά πόσο η συχνότητα τέλεσης, ιδιαίτερα των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας, επηρεάστηκε από το σύγχρονο κοινωνικο-οικονομικό γίγνεσθαι. Εκκινώντας από τα αριθμητικά δεδομένα και τις στατιστικές (εν γνώσει και εν συνειδήσει βέβαια της «κατασκευής» στην οποία όλες οι στατιστικές καταλήγουν), θα προσπαθήσουμε να «χαρτογραφήσουμε» αυτό που, κυρίως, τα επίσημα στατιστικά στοιχεία για τη ληστεία συνιστούν, διερευνώντας ταυτόχρονα και δυνατότητες πρόληψης της συγκεκριμένης βίαιης συμπεριφοράς λαμβάνοντας υπόψη ότι η πορεία προς το έγκλημα βασίζεται σε πιθανότητες και όχι σε βεβαιότητες.

Robbery is a serious crime with far-reaching consequences for the victims and their family and the wider society. Robbery, according to annual official statistics, is less common than other property-related crimes such as thefts, burglaries, etc. The factor that differentiates it qualitatively from the above crimes is violence, that is, a robbery occurs through the use or threat of violence and this affects how this type of crime is covered and presented by the media, but also how each case is evaluated by the public. The study of this violent-property crime is important, given the rhetoric that has been developed over the last few years as to whether and to what extent the number of crimes, particularly property crimes, have been affected by modern socio-economic developments in Greece. Starting from the figures and the official statistics (recognizing of course the limitations and the “construction” in which all statistics end up), we will attempt to approach what the official statistic data disclose or conceal about robbery while exploring and possibilities of preventing this particular violent behavior, bearing in mind that the course of crime is based on chances and not on certainties.

Το έγκλημα της ληστείας αποτελεί ένα από τα σοβαρότερα εγκλήματα και σύμφωνα με τον λόγο των ΜΜΕ είναι εκείνο το έγκλημα της μεγαλούπολης που την καθιστά επικίνδυνη για να ζει κανείς εκεί, με τα περισσότερα καταγεγραμμένα περιστατικά λησθειών βέβαια να συγκεντρώνονται στις αστικές περιοχές.¹ Στην πραγματικότητα η ληστεία είναι λιγότερο συνηθισμένη σε σχέση με τα άλλα εγκλήματα που απαρτίζουν την γενική κατηγορία των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας, όπως είναι οι κλοπές, οι διαρρήξεις κ.ά.² αλλά εκείνο σίγουρα το στοιχείο που τη διαφοροποιεί ποιοτικά είναι η βία (τελείται, δηλαδή, με τη χρήση ή την απειλή χρήσης βίας) κι αυτό δεν δύναται να μην επηρεάσει και τον τρόπο που παρουσιάζεται από τα ΜΜΕ³ αλλά και τον

τρόπο που αποτιμάται κάθε περιστατικό από τους πολίτες⁴ εγείροντας ταυτόχρονα και ζητήματα περί πρόληψη της συγκεκριμένης βίαιης συμπεριφοράς.

Η μελέτη του συγκεκριμένου εγκλήματος⁵ κρίνεται σημαντική, δεδομένης της ρητορικής που έχει αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια σχετικά με το αν και κατά πόσο η συχνότητα τέλεσης, ιδιαίτερα των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας, επηρεάστηκε από το σύγχρονο κοινωνικο-οικονομικό γίγνεσθαι. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ποιοτική διαφοροποίηση που φαίνεται να διαγράφεται στην εγκληματικότητα στην χώρα μας και στον τρόπο δράσης των δραστών με τις βίαιες ενέργειες που συνοδεύουν πλέον και εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και μάλιστα όπως σημειώνει η Καθηγήτρια Χριστίνα Ζαραφωνίτου, «η

* Εκτενής αναφορά και ανάλυση για το έγκλημα της ληστείας παρουσιάζεται στο συλλογικό έργο των Τσίγκανου Ι., Κουτσούκου Η., Λαμπράκη Ι., Λεμπέση Μ., (2016) *Το Εγκληματικό Φαινόμενο στη Σύγχρονη Ελλάδα: Δεδομένα και Αναγνώσεις*. Αθήνα: ΕΚΚΕ - εκδ. Παπαζήση, από το οποίο αντλήθηκαν τα στατιστικά δεδομένα που παρατίθενται στο παρόν άρθρο.

1. Βλ. Thio, A. (2003) *Παρεκκλίνουσα συμπεριφορά*, 4η εκδ. (επιμ. Χρ. Τσουραμάνης). Αθήνα: εκδ. Έλλην, σ. 224.

2. Βλ. σχετ. τις ετήσιες στατιστικές της ΕΛ.ΑΣ. σε http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=81&Itemid=73&lang= και για εκτενείς αναλύσεις βλ. Τσίγκανου Ι., κ. ά., ό.π., σ. 203.

3. Βλ. Λαμπροπούλου, Ε. (2000) «Η βία και η εγκληματικότητα στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Are bad news goods news?» σε

Αφιέρωμα στη Μνήμη του Ηλία Δασκαλάκη, *Εγκληματίες και Θύματα στο Κατώφλι του 21ου αιώνα*. Αθήνα: εκδ. ΕΚΚΕ, σσ. 415-429.

4. Εφ' όσον τα ΜΜΕ αναφέρουν επιλεκτικά παραβιάσεις ως μεμονωμένα περιστατικά, δυναμώνει η αγανάκτηση των πολιτών και ενισχύεται εμμέσως ο κανόνας, ενώ από την άλλη πλευρά, αυξάνεται και η λεγόμενη «πολυμερής άγνοια, δηλαδή η άγνοια του κοινωνικού συνόλου για την έκταση και την φυσιολογικότητα της παρέκκλισης. Βλ. Λαμπροπούλου, Ε. ό.π., σ. 417.

5. Βλ. σχετ. Τσουραμάνης, Χρ. (1989) *Το έγκλημα της ληστείας. Εγκληματολογική προσέγγιση*, Διδακτορική Διατριβή. Κομοτηνή: ΔΠΘ.

βία να είναι, ενίοτε, ιδιαίτερα δυσανάλογη με το προσποριζόμενο παράνομο όφελος, ενώ πολύ συχνά πλέον οι ληστείες να συνοδεύονται από βασανιστήρια ή και βιασμούς των θυμάτων».⁶

I. Ταξινομήσεις

Η ιδιοκτησία αποτελεί το οικονομικό θεμέλιο των αστικών δημοκρατιών, την προστασία των οποίων στηρίζει το ποινικό δίκαιο και ο νομικός πολιτισμός σε πολλά κράτη. Η γενική αυτή κατηγορία (εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας) εμφανίζει, όμως, τόσο ουσιαστικά όσο και ταξινομητικά ζητήματα, η κρισιμότητα των οποίων καθίσταται αυτονόητη αν αναλογιστούμε ότι τα ποσοστά των διαπραχθέντων αδικημάτων που συγκεντρώνονται υπό την γενική αυτή κατηγορία αγγίζουν σε άθροισμα το 40% με 50% της συνολικής διαπιστούμενης εγκληματικότητας στη χώρα.⁷ Αυτή η διαπίστωση είναι σημαντική, διότι η υπερ-συγκέντρωση τόσο μεγάλου όγκου δεδομένων σε μία και μόνο κατηγορία ενδέχεται να συμπαρασύρει τη συνολική αναπαράσταση της *φυσιογνωμίας* του εγκληματικού φαινομένου ως προς τα χαρακτηριστικά τόσο των ίδιων των αδικημάτων όσο και των δράστών. Με αυτόν τον τρόπο το *μεμονωμένο* δύναται να διερευνηθεί αθέμιτα και να φτάσει το *γενικό*, και να οδηγήσει σε ακατάλληλες και αδόκιμες ερμηνείες.⁸

Η ληστεία είναι ένα έγκλημα σύνθετο, αποτελούμενο από την αντικειμενική υπόσταση της κλοπής και της παράνομης βίας.⁹ Επιπλέον, πάντοτε επικρατούσε η λογική της από κοινού ταξινόμησης της ληστείας με την κλοπή, στη γενική κατηγορία των αδικημάτων κατά της ιδιοκτησίας, ενώ η αντικειμενική υπόσταση της ληστείας εμπεριέχει χρήση βίας ή απειλή χρήσης βίας ή άλλης παράνομης πράξης προς εξαναγκασμό του θύματος. Ακόμη και αυτή η ίδια η ταξινόμηση του Ποινικού Κώδικα των αδικημάτων αυτών σε ενιαίο κεφάλαιο υποδεικνύει ότι η ληστεία κατά τον ποινικό νομοθέτη προκρίνεται ως έγκλημα κατά κύριο λόγο στρεφόμενο κατά του αντικειμένου ιδιοκτησίας και δευτερεύοντος κατά του προσώπου που πλήττεται.

Αυτή η δυαδική φύση του αδικήματος της ληστείας με τον τρόπο που εννοιολογείται και στη συνέχεια μεταγράφεται στατιστικά, δημιουργεί προβλήματα ερμηνείας και αποτίμησης της βαρύτητας των διαπραττόμενων εγκλημάτων μέσα στο χρόνο και δεν ενδείκνυται για ουσιαστικού τύπου ομογενοποιημένες αναλύσεις. Ούτε και τα πρωτογενή δεδομένα διαθέτουν αντίστοιχη λογική στην εννοιακή αποκωδικοποίηση και την ταξινόμησή τους. Με αυτόν τον τρόπο και η δυναμική συγκριτικών αποτιμήσεων πλήττεται.

II. Το έγκλημα της ληστείας στην Ελλάδα. Δεδομένα και αριθμοί

Η ληστεία, σύμφωνα με τις ετήσιες στατιστικές,¹⁰ είναι λιγότερο συνηθισμένη σε σχέση με τα άλλα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας, όπως οι κλοπές, οι διαρρήξεις κ.ά. Για τις ανάγκες της παρούσας παρουσίασης θα καταφύγουμε στη μέτρηση που γίνεται σε ένα προ-δικαστικό στάδιο, χωρίς να ενδιαφέρει η παραπέρα τύχη της υπόθεσης και πιο συγκεκριμένα στα στατιστικά στοιχεία που δημοσιεύονται από τις Στατιστικές Επετηρίδες της Ελληνικής Αστυνομίας με στόχο να εκτιμήσουμε την έκταση της δήλης εγκληματικότητας, για μία ειδική κατηγορία αδικήματος: **το έγκλημα της ληστείας**.¹¹

III. Περιορισμοί

Οι επίσημες στατιστικές κινούνται ανάμεσα στη θεατότητα και την καταγγελία (reporting) των εγκλημάτων¹² και οι αναλύσεις μας στηρίζονται σε ένα συγκεκριμένο είδος δεδομένων για το έγκλημα της ληστείας στην Ελλάδα, αυτών δηλαδή που παράγονται, αναπαράγονται και διατίθενται επισήμως από τις αρμόδιες Αρχές. Αν και επικεντρώναμε στα ποσοτικού χαρακτήρα δεδομένα, αξίζει να επισημανθεί η χρησιμότητα και η αναγκαιότητα σε μελλοντικές σχετικές απόπειρες της συνεκτίμησης πληροφοριών από εμπειρικές έρευνες, τόσο ποσοτικού όσο και ποιοτικού χαρακτήρα, καθώς η ποσοτική μεθοδολογία έχει εγγενείς περιορισμούς, η συμβολή της ποιοτικής μεθοδολογίας στην ανάλυση αποδεικνύεται σημαντικά πολύτιμη για να αγνοηθεί.¹³

IV. Διαπιστώσεις

Ενδεικτικά στα γραφήματα που ακολουθούν γίνεται μία προσπάθεια να αποτυπωθεί η εικόνα του εγκλήματος της ληστείας στην Ελλάδα και η εξέλιξή της μέσα στις δύο τελευταίες δεκαετίες (20 χρόνια), επιλέγοντας και παρουσιάζοντας αριθμητικά μεγέθη για τα έτη από το 1987 έως και το 2017 που είναι και το πιο πρόσφατο έτος με επίσημα δημοσιευμένα στοιχεία.

Αναφορικά με το αδίκημα της ληστείας και ως προς την εξέλιξη της πορείας του, στο χρονικό ανάπτυγμα της περιόδου που εξετάζουμε ιδίως μέσα στην κρίση, διαπιστώνεται μια ξεκάθαρη ανοδική πορεία, έστω και με διακυμάνσεις συγκυριακού χαρακτήρα με το πέρασμα των ετών. Αναφέρουμε ότι οι 1.102 ληστείες (τετελεσμένες και σε απόπειρα) κατά το έτος καταγραφής 1990 - χαρακτηρι-

6. Βλ. Ζαραφωνίτου, Χρ. (2016) «Βίαση εγκληματικότητα και φόβος του εγκλήματος σε εποχές «κρίσης» σε Τιμητικό Τόμο Νέστορα Κουράκη, Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης (επιμ. Μαργαρίτα Γασπαρινάτου). Αθήνα: εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, http://crime-in-crisis.com/11/#_ftn10

7. Βλ. Τσίγκανου, Ι. κ. ά., ό.π., σ. 203.

8. Βλ. Στο ίδιο, σ. 204.

9. Σύμφωνα με τον ορισμό της στον Ποινικό Κώδικα στο άρθρο 380 περιγράφεται ότι διαπράττεται με συγκεκριμένο τρόπο (όποιος με σωματική βία εναντίον προσώπου ή με απειλές ενωμένες με επικείμενο κίνδυνο σώματος ή ζωής αφαιρεί από άλλον ...) και συνεπώς είναι εξ ορισμού βίαιη.

10. Βλ. Σχετικά με τις ετήσιες στατιστικές της Ελ.ΑΣ. σε http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=81&Itemid=73&lang=

11. Βλ. Καλλίτσης, Θ. (2009) «Αστυνομική Στατιστική» σε *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Β' / 2009, 129. Αθήνα: ΕΚΚΕ, σσ. 103-104.

12. Βλ. Maguire, M. (2002) "Crime Statistics - The 'data explosion' and its implications", σε *The Oxford Handbook of Criminology*, 3rd ed. (ed. M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner). Oxford University Press, σ. 325 · Bottomley, K. & Coleman, Cl. (1981) *Understanding Crime Rates*. England: Gower, σ. 78.

13. Βλ. Hobbs, D. (1994) "Professional and organized crime in Britain" σε *The Oxford Handbook of Criminology*, 3rd ed. (ed. M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner). Oxford: Oxford University Press, σ. 442 & Foster, J. (1990) *Villains: Crime and Community in the Inner City*. London: Routledge.

σμένες ως τέτοιες με βάση τον ποινικό ορισμό από τις Αρχές - αρχίζουν να εμφανίζουν μια ανοδική πορεία μέχρι το έτος 2000 με 1.707 καταγραφές και διακριτά ανοδική πορεία έκτοτε. Το έτος 2002 οι αστυνομικές αναφορές κάνουν λόγο για 2.131 αδικήματα, το 2004, 2.400 αδικήματα, ενώ από το 2010 και έπειτα οι ετήσιες καταγραφές κυμαίνονται κατά μέσο όρο στα 4.500 αδικήματα (σχεδόν τα διπλάσια από το 2004). Το 2013 αποτελεί τη χρονιά όπου εμφανίζονται και οι περισσότερες εγγραφές δηλαδή 5.514 αδικήματα, με τις σχετικές αναφορές να καταγράφουν αύξηση το 2016, ύστερα από μία διετία 2014-2015 σχετικής ύφεσης, ενώ το 2017 κλείνει μια μία εκ νέου μείωση στις 4.627.

Γράφημα 1.

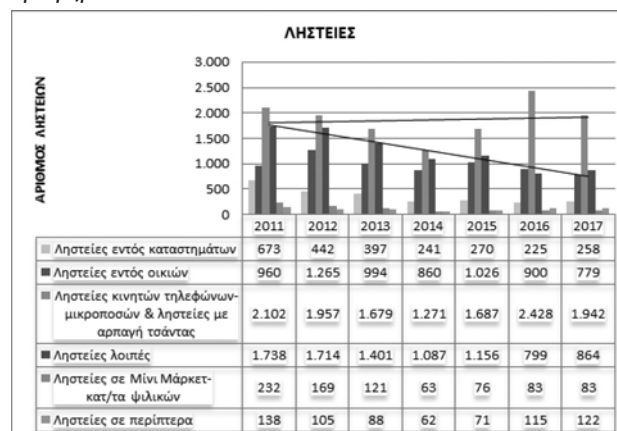
* Συνολικός αριθμός ληστειών, ληστείες τετελεσμένες και σε απόπειρα.

Πηγή: Ελληνική Αστυνομία «Στατιστικές Επετηρίδες»

Μέσα σε αυτές τις καταγραφές περιλαμβάνονται πολλές και διαφορετικές εκφάνσεις του εγκλήματος της ληστείας, ενδεικτικά αρπαγές τσαντών, ληστείες εις βάρος πεζών με λεία μικροποσά και κινητά τηλέφωνα, ληστείες σε καταστήματα, τράπεζες και οι ληστείες σε κατοικίες οι οποίες διαφοροποιούνται και ποσοτικά αλλά και ποιοτικά. Οι Αστυνομικές Επετηρίδες δεν περιλαμβάνουν σχετικά στοιχεία και αναφορές. Αυτό που πρέπει να επισημανθεί στο σημείο αυτό είναι ότι αναλυτές της ΕΛ.ΑΣ. κάνουν λόγο για μετατόπιση του εγκλήματος της ληστείας μέσα στην κρίση προς στόχους «χαμηλού ρίσκου» με τις περισσότερες καταγραφές ληστειών να αφορούν αρπαγές τσαντών, ληστείες εις βάρος πεζών με λεία μικροποσά και κινητά τηλέφωνα.¹⁴

14. Ειδικότερα βλ. Στατιστικά στοιχεία - απολογισμός συνολικής δραστηριότητας της Ελληνικής Αστυνομίας για το έτος 2016. http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&lang=%27..%27&perform=view&id=70674&Itemid=1866&lang=

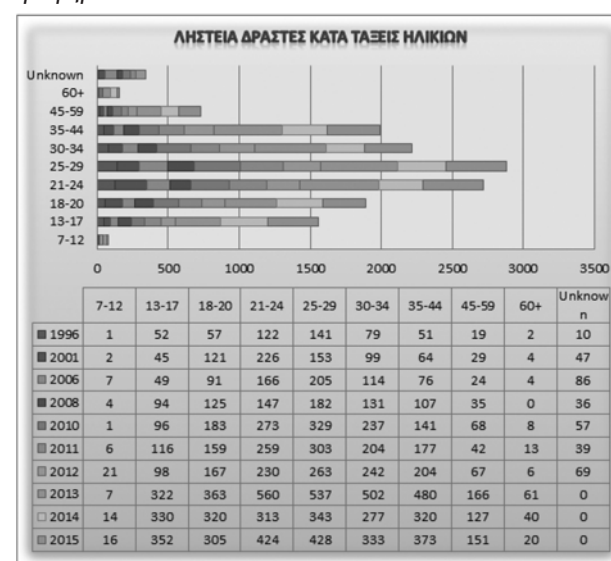
Γράφημα 2.

Πηγή: Ελληνική Αστυνομία

www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=81738&Itemid=73&lang=

Γράφημα 3.

Πηγή: Ελληνική Αστυνομία «Στατιστικές Επετηρίδες»

Ενδιαφέρον εμφανίζει και το ηλικιακό μείγμα των φερόμενων δραστών, καθώς με το πέρασμα των ετών φαίνεται πως το ηλικιακό όριο έχει κατέβει αισθητά. Είναι ένα αδικήμα στο οποίο παραδοσιακά φαίνεται να εμπλέκονται άτομα νεαρών ηλικιών, με κυρίαρχες τις ηλικιακές κατηγορίες 21-24 ετών και 25-29 ετών. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι η ηλικιακή κατηγορία των ανηλίκων (13-17 ετών) εμφανίζει σημαντική ανοδική τάση, ιδιαίτερα από το 2010 και μετά. Ανάλογη πορεία ακολουθεί και η ηλικιακή κατηγορία των δραστών ηλικίας 35-44 ετών. Τα εναπομείναντα ποσοστά περίπου ισοκατανέμονται στις λοιπές ηλικιακές κατηγορίες. Με την εξαίρεση των νεαρών δραστών, μοιάζει ως εάν ο ηλικιακός δείκτης επόμενων κατηγοριών να παραμένει σταθερός.

Η περίπτωση της ληστείας προκαλεί τις παραδεδειγμένες θεωρήσεις περί μονοσήμαντης διασύνδεσης της φτώχειας με την εγκληματικότητα των δρόμων.¹⁵ Το παλαιότερο αξίωμα ότι «η φτώχεια γεννάει το έγκλημα»¹⁶ δεν φαίνεται να ισχύει απόλυτα, χωρίς τούτο να σημαίνει ότι δεν εντοπίζονται συσχετίσεις ανάμεσα στην φτώχεια και το έγκλημα.¹⁷ Η ανάγνωση της ελληνικής περίπτωσης υποδεικνύει ότι η ιδιοκτησία είναι ευάλωτη σε προσβολές τόσο στην οικονομική ευημερία (πλούτο) όσο και στην οικονομική αποστέρηση (φτώχεια),¹⁸ καθώς οι ληστείες διαγράφουν μια συνεπή ανοδική πορεία καθ' όλη την περίοδο αναφοράς τόσο εντός όσο και εκτός κρίσης. Μάλιστα διατεινόμαστε ότι η ανοδική τάση που καταγράφεται στο αδίκημα της ληστείας¹⁹ διασπείρεται και επηρεάζει ολόκληρη την εικόνα της διαπιστωμένης βίαιης εγκληματικότητας στη χώρα, λόγω του όγκου των στατιστικών καταγραφών αλλά και της βαρύτητας των πράξεων (ληστείες με χρήση όπλων, ανθρωποκτονίες με κίνητρο τη ληστεία κ.λπ.), με σημαντικές επιπτώσεις τόσο στο φόβο του εγκλήματος²⁰ όσο και στην επίσημη αντίδραση σε αυτό.

Η συνολική αυτή εικόνα, τέλος, υποδεικνύει την επιστροφή ενός μείγματος θεωρήσεων για την κατανόηση και την ερμηνεία της. Διότι καμία μονοσήμαντη ερμηνεία δεν μπορεί να απο-κωδικοποιήσει την παραπάνω σύνθετη φυσιογνωμία του αδικήματος της ληστείας, ιδιαίτερα υπό την επίδραση της παραμέτρου της οικονομικής κρίσης.²¹

15. Βλ. Quinney, R. (1977) *Class State and Crime - On Theory and Practice of Criminal Justice*. New York: David McKay · Cantor, D. & Land, K.C. (1985) "Unemployment and crime rates in the post - world War II United States: A Theoretical and Empirical Analysis", σε *American Sociological Review*, 50(3), σσ. 317-332 · Levitt, S.D. (2004) "Understanding why crime fell in the 1990s: Four factors that explain the decline and six that do not", σε *The Journal of Economic Perspectives*, 18(1), σσ. 163-190. Για αντίθετες απόψεις βλ. Deflem, M. (2011) *Economic Crisis and Crime*. UK: Emerald Group
16. Poverty breeds crime βλ. σχετ. Van Dijk, J. (1991) "More than a matter of security. Trends in crime prevention in Europe" σε Fr. Heidensohn and M. Farrell (eds) *Crime in Europe*. London - N.Y.: Routledge, σ. 36. · Πρβλ. Σπινέλλη, Κ. Δ. (2016) «Οικονομική κρίση και εγκληματικότητα: Τρεις αφηγήσεις», σε Τιμητικό Τόμο Νέστορα Κουράκη, *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης* (επιμ. Μαργαρίτα Γασπαρινάτου). Αθήνα: εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, <http://crime-in-crisis.com>
17. Βλ. Sutherland, E. (1973) *On analyzing crime*. Chicago: The University Chicago Press, σσ. 15, 47, 123-124.
18. Σχετικά με τη θεωρία της σχετικής στέρησης βλ. Conklin, J.H. ό.π., σσ. 12-58· και σχετικά με την οικονομική αφθονία και τη ληστεία «η αφθονία μόνη της μπορεί να εξηγήσει ένα μεγάλο μέρος της μεταβολής των αναλογιών των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας». Ο Gould θεωρεί ότι η σχετική στέρηση αποτελεί ένα σημαντικό κίνητρο για τη διάπραξη ληστείας, θεωρεί όμως ότι εξίσου σημαντική είναι και η ευκαιρία για τη διάπραξη της ληστείας. Η οικονομική αφθονία δημιουργεί αρκετές ευκαιρίες για τη διάπραξη ληστειών. Βλ. Gould, L. C. (1969) "The Changing Structure of Property Crime in an Affluent Society", σε *Social Forces*, Vol. 48, σ. 51.
19. Βλ. σχετ. Τσίγκανου, Ι. ό.π., σσ. 214 & 241.
20. Βλ. Ζαραφωνίτου, Χρ. (2002) *Ο φόβος του εγκλήματος. Εγκληματολογικές προσεγγίσεις και προβληματισμοί με βάση την εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου στο εσωτερικό της Αθήνας*. Αθήνα - Κομοτηνή: εκδ. Σάκκουλα.
21. Βλ. σχετ. Τσουραμάνης, Χρ. (2016) «Δυσμενείς οικονομικές συνθήκες και εγκληματικότητα. Επισκόπηση ερευνητικών πορισμάτων», σε Τιμητικό Τόμο Νέστορα Κουράκη, *Έγκλημα*

Ίσως η ανοδική πορεία των ληστειών να ακολουθεί την άνοδο της βαριάς εγκληματικότητας που παρατηρείται στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια²² και συνεπώς να καθίσταται ερμηνεύσιμη υπό το πρίσμα των κλασικών θεωρήσεων των επιπτώσεων που επιφέρει η οξεία δομικού τύπου κοινωνική αποδιοργάνωση δομών, θεσμών και πρακτικών, που επέφεραν τόσο η ευμάρεια όσο και η οικονομική κρίση.

Επιπλέον, η εικόνα της ληστείας, μπορεί να διαφοροποιείται σήμερα επηρεαζόμενη κυρίως από τα οξύτερα ποιοτικά χαρακτηριστικά που εμφανίζει συνολικά η βαριά εγκληματικότητα στην Ελλάδα της κρίσης.²³ Ίσως πάλι να συμμετέχει στη διαμόρφωση της ανησυχητικής αυτής εικόνας η εισαγωγή εγκληματικών πρακτικών, ξένων προς την ελληνική εγκληματική παράδοση, η οργανωμένη δράση «συμμοριών», εγκληματικών οργανώσεων στη διάπραξη ληστειών,²⁴ η αυξητική εισροή της κατοχής και εμπορίας όπλων υπό τη δράση και την επίδραση του διεθνούς οργανωμένου εγκλήματος.²⁵

V. Σύνοψη

Η ελληνική εμπειρία υποδεικνύει ότι το έγκλημα της ληστείας είναι το ίδιο συναρτημένο τόσο με τα επίπεδα πλούτου όσο και με τα επίπεδα φτώχειας και ανισότητας καθώς η πορεία του μοιάζει ουδέτερη ως προς την παράμετρο της οικονομικής κρίσης. Τόσο κατά την περίοδο της οικονομικής ευημερίας όσο και κατά τα χρόνια της λιτότητας η πορεία των εγκλημάτων αυτών παραμένει ανεμπόδιστα ανοδική και μπορεί να αποτελέσει έναν από τους παράγοντες μιας καθολικής αναμέτρησης ανάμεσα στους «έχοντες» και «μη έχοντες» ως αποτέλεσμα των κανόνων λειτουργίας μιας ελεύθερης αγοράς.²⁶ Η ερμηνεία σ' ένα ιδιότυπο ωφελιστικό έγκλημα, *εργαλειακό (instrumental) ως έγκλημα ιδιοκτησίας*²⁷ το οποίο έχει να κάνει περισσότερο με το όφελος που αποκομίζει από αυτό ο δράστης²⁸ (μια σχετική λογική και υπολογισμένη πράξη²⁹) αλλά ταυτόχρονα και εκφραστικό (*expressive*) ως έγκλημα βίας, *δύναται να δείχνει και μια (ταξική) οργή και μια αντίδραση από τους*

και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης (επιμ. Μαργαρίτα Γασπαρινάτου). Αθήνα: εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, <http://crime-in-crisis.com>

22. Βλ. Τσίγκανου, Ι. κ. ά., ό.π., σ. 381.

23. Στο ίδιο, σ. 381.

24. Βλ. Ετήσιες εκθέσεις οργανωμένου εγκλήματος της ΕΛ.ΑΣ. και ειδικότερα την πιο πρόσφατη έκθεση για το έτος 2015 σε http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&pe rform=view&id=27865&Itemid=73&lang=

25. Βλ. Τσίγκανου, Ι. κ. ά., ό.π., σ. 381.

26. Βλ. Μαγγανάς, Α. (1999) *Θέματα εγκληματολογικά και Ποινικού Δικαίου*. Αθήνα: εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 66.

27. Βλ. Πανούσης, Γ. (2009) *Εγκληματολογικοί Αναστοχασμοί*. Αθήνα: εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 124.

28. Βλ. Pakes, F. & Pakes, S. (2009) *Criminal Psychology*. London and New York: Routledge, σσ. 24 επ. Σχετικώς πρβλ. σε Συρμαλή, Ε. (2017) *Βία και υποκοουλτούρα*, <https://seeppgr.wordpress.com>

29. Βλ. Conklin, J.H. ό.π., σ. 79.

«μη έχοντες».³⁰ Οι αξίες της κοινωνίας (*societal values*)³¹ δεν πρέπει να υποτιμώνται στην εγκληματογένεση καθώς η βίωση της αποστέρησης³² (οι σε πολλές περιπτώσεις απότομη και βίαιη αποστέρηση στο παράδειγμα της ελληνικής κρίσης) καταλήγει σε ανατροπή και των ηθικών ορίων³³ ίσως και στην πρόσληψη του εγκλήματος ως μοναδικού τρόπου επιβίωσης.³⁴ Η μη ικανοποίηση των βασικών αναγκών και διαβίωση σε υποβαθμισμένα περιβάλλοντα να επιτείνουν ακόμα περισσότερο την άρνηση των θεσμών και του κοινωνικού συστήματος.

Επίσης, το έγκλημα της ληστείας δύναται να αποδοθεί και στην ηθική κρίση, μιας Ντιρκεμιανής κρίσης αξιών όπου το άτομο «μη ελαυνόμενο πια από αδιαμφισβήτητες συλλογικές αξίες, απειλείται από τον αχαλίνωτο χαρακτήρα των προσωπικών του επιθυμιών. Αυτό μπορεί να οδηγήσει στην κατάσταση της «ανομίας», δηλ. σε μια κατάσταση όπου οι αξίες και οι κανόνες δεν ασκούν πια ρυθμιστικό ρόλο στις ανθρώπινες συμπεριφορές».³⁵

Με τη σχετικοποίηση του τι επιτρέπεται και του τι απαγορεύεται, με τη διαγραφή του υποκειμένου στο όνομα της απόλυτης προτεραιότητας του αντικειμένου³⁶ και τη βία να κυριαρχεί σε διαφορετικές εκφάνσεις των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας, αναζητούνται εξηγητικά ερείσματα και σε θεωρητικές απόψεις περί μιας υποκουλτούρας της βίας³⁷ μέσα στην ελληνική κοινωνία όπου οι αξίες της ανθρώπινης ζωής και της σωματικής ακεραιότητας φαίνεται να λογίζονται υποδεέστερα σε σχέση με την επίτευξη του σκοπού, του οικονομικού οφέλους στην περίπτωση της ληστείας, της αρπαγής των χρημάτων, των αποκτημάτων του άλλου με οποιονδήποτε τρόπο.

Η ποσοστιαία εμφάνιση ανηλίκων και όλο και νεαρότερων ηλικιακά δραστών σε ληστείες, πέρα από μια εφηβικού τύπου αντίδραση επιβεβαιώνει, κατά την άποψή μας, για μια ακόμη φορά τον Merton και τους συνεχιστές του αναφορικά με τη συσχέτιση παραμέτρων της κοινωνικής δομής και τη δομής των ευκαιριών με το πέρασμα στην πράξη, ιδίως λόγω ακύρωσης προσδοκιών, πόθων, ονείρων σε μια

κοινωνία που ασκεί πιέσεις στα άτομα δίνοντας έμφαση στην επίτευξη της υλικής επιτυχίας, αναγνωρίζοντάς την ως παραδεκτό κοινωνικό στόχο, ενώ ταυτόχρονα περιορίζει τα θεσμικά μέσα επίτευξης του στόχου αυτού σε ορισμένα μόνο τμήματα του κοινωνικού συνόλου, τα οποία έχουν τα μέσα να τα χρησιμοποιούν νόμιμα. Σε αυτούς που υφίστανται την αδικία δημιουργείται μια ματαίωση, μια ψυχική ένταση που δύναται να ωθήσει προς το έγκλημα.³⁸

VI. Η πρόληψη

Χωρίς να λησμονούμε ότι η πορεία προς το έγκλημα βασίζεται σε πιθανότητες και όχι σε βεβαιότητες³⁹ και ότι η πρόληψη του εγκλήματος είναι εγγενώς πολύ δύσκολο να αξιολογηθεί, δεδομένου ότι περιλαμβάνει της εξασφάλιση ενός μη-γεγονότος. Είναι όμως φανερό ότι η κύρια αντιμετώπιση της εγκληματικότητας θα πρέπει να γίνει σε επίπεδο πρόληψης, με τη χάραξη μιας ολοκληρωμένης πολιτικής κατά του εγκλήματος, έπειτα από επιστημονική μελέτη των σχετικών προβλημάτων και διενέργεια εγκληματολογικών ερευνών που αφορούν τους παράγοντες και τις διαδικασίες γένεσης της εγκληματικότητας.

Εκτός από την ποινική πρόληψη, εξιχνίαση των ληστειών, τη διεύρυνση της συνεργασίας των αστυνομικών αρχών με ξένες ομόλογές τους προς αντιμετώπιση της διεθνούς οργανωμένης εγκληματικότητας, σε επίπεδο δικαστικών αρχών η ελάφρυνση του φόρτου εργασίας τους μέσα και από τη θεσμοθέτηση διαδικασιών εξωποινικής διαμεσολάβησης -mediation- για τις πιο ελαφρές μορφές αδικημάτων (βλ. ληστείες κινητών, μικροποσών)⁴⁰, και τη μεταχείριση των εγκληματιών με τρόπο που αποτρέπει τους άλλους κοινωνούς από την τέλεση αξιόποινων πράξεων και τροποποιεί τη συμπεριφορά των δραστών, ώστε να αποφεύγεται η υποτροπή, **πρόληψη του εγκλήματος σήμερα, σημαίνει ποικίλες στρατηγικές παρέμβασης προσανατολισμένες στην καταπολέμηση των εγκληματογόνων παραγόντων που υπάρχουν, που οδηγούν στο πέρασμα στο έγκλημα**

30. Βλ. Siegel, L. J. (2006) *Criminology*, 9th ed. Belmont: Thompson Corp, σ. 48.

31. Βλ. Gibbons, D. (1994), *Talking about crime and criminals*, N.J.: Prentice Hall, σσ. 110-112.

32. Βλ. Μαγγανάς, Α. Λάζος, Γ. & Σβουρδάκου, Α. (2008) *Η εγκληματολογία από τα κάτω*. Αθήνα: εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 19.

33. Βλ. Chambliss, W. (2006) "Toward a political economy of crime", σε *Criminology* (J. Muncie ed.), Vol. 3. London: Sage, σ. 63.

34. Βλ. Quinney, R. (2006) "Crime and the development of capitalism", σε *Criminology* (J. Muncie ed.), Vol. 3. London: Sage, σσ. 90-91.

35. Βλ. Etienne, J., Noreck, J. P. & Roux, J.P. (1995) "Vo Valeurs", σε *Dictionnaire de la Sociologie*, Paris, σσ. 226-230 όπως αναφέρεται σε Φαρσεδάκη, Ι. (2013) «Κρίση αξιών και Εγκληματολογία. Η οπτική των δικαιωμάτων του ανθρώπου», *Εγκληματολογία* 1-2 (Έτος 3^ο). Αθήνα: εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 21.

36. Βλ. Άρθρο: «Ο οικονομικός ορθολογισμός διαιρεί την κοινωνία», Εφημ. *Η Καθημερινή*, 24/12/1995 όπως αναφέρεται σε Φαρσεδάκη, Ι. ό.π., σ. 22.

37. Βλ. Wolfgang, M. & Ferracuti, F. (1996) *Η Υποκουλτούρα της βίας*. Προς Μία Ολοκληρωμένη Θεωρία στην Εγκληματολογία, μτφρ. Φ. Μηλιώνη. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 184.

38. Αυτοί οι οποίοι είναι αποκλεισμένοι από τα νόμιμα μέσα είναι γενικά τα μέλη των χαμηλότερων κοινωνικο-οικονομικών στρωμάτων και ιδιαίτερα τα άτομα ορισμένων φυλετικών και εθνικών μειονοτήτων. Βλ. σχετ. Agnew, R. (1992) "Foundation of a General Strain Theory of Crime and Delinquency", σε *Criminology*, 30, σσ. 47-84 · Agnew, R. (2001) λήμμα "Strain Theory", σε *The Sage Dictionary of Criminology* (McLaughlin, E. & J. Muncie eds). London: Sage, σ. 293 · Merton, R. K. (1938) "Social Structure and Anomie", σε *American Sociological Review*, 3, σσ. 672-682 · Merton, R. K. (1957) *Social Theory and Social Structure*, revised edition. New York · Φαρσεδάκης, Ι. (2005) *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος ανηλίκων*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη · Χαΐδου, Α. (1996) *Θετικιστική εγκληματολογία: Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

39. Βλ. Φαρσεδάκη, Ι. (2016) «Η πρόληψη του εγκλήματος ως μέσον αντεγκληματικής πολιτικής», σε Τιμητικό Τόμο Νέστορα Κουράκη, *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης* (επιμ. Μαργαρίτα Γασπαρινάτου). Αθήνα: εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, <http://crime-in-crisis.com> & πρβλ. το δέντρο του Α. Cohen. Βλ. Φαρσεδάκη, Ι. (1990) *Η εγκληματολογική σκέψη. Από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 411.

40. Βλ. Σακκαλή, Δ. (1994) «Διευθετήσεις. Μια προσέγγιση στα θέματα συμφιλίωσης και αποζημίωσης από αξιόποινες πράξεις», σε Ν. Ε. Κουράκη (επιμ.), *Αντεγκληματική Πολιτική*. Αθήνα: εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, σσ. 205-236: 222.

και των ευκαιριών που δίδονται για την τέλεση εγκληματικών πράξεων πριν αυτές συμβούν (κοινωνική πρόληψη).⁴¹

Οι προτάσεις κοινωνικής πρόληψης των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας εν γένει, η εκ νέου συγκρότηση της αντεγκληματικής πολιτικής με γνώμονα κυρίως το κοινωνικό αίτημα για κοινωνική δικαιοσύνη και όχι αποκλειστικά και μόνον με γνώμονα τη δικαιοσύνη του τυπικού συστήματος άσκησης κοινωνικού ελέγχου,⁴² παράλληλα με τη χάραξη και εφαρμογή μιας οικονομικής πολιτικής με γνώμονα την κοινωνική δικαιοσύνη και συνοχή, θα μπορούσε να αμβλύνει τις κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες και να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μια ισότιμη και αξιοκρατική κατανομή των νόμιμων εισοδηματικών ευκαιριών, μειώνοντας έτσι τα εγκληματικά κίνητρα και επομένως δρώντας εγκληματοπροληπτικά.

Εν συντομία, η απάντηση φαίνεται να βρίσκεται σε μία καλύτερη ποιότητα ζωής με οργανωμένες προσπάθειες για την έγκαιρη πρόληψη του εγκλήματος της ληστείας, που θα απευθύνονται είτε σε μη εγκληματίες είτε σε άτομα που βρίσκονται σε κίνδυνο διάπραξης εγκλήματος. Τέτοιες προσπάθειες μπορούν να αφορούν την κοινότητα ή την αστυνομία ή και τις δύο, και ο στόχος είναι η ενίσχυση του αισθήματος ασφάλειας και της ευημερίας των πολιτών.

Επιπλέον, προτάσσεται η χάραξη πολιτικών πρόληψης και ασφάλειας σε τοπικό επίπεδο βασισμένη σε τρεις κύριους άξονες: οργάνωση του περιβάλλοντος της πόλης, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη και συμμετοχή του πολίτη.⁴³ Ενεργοποίηση των κατοίκων και των τοπικών φορέων αυτοδιοίκησης,⁴⁴ μέσω της δημιουργίας κέντρων συμβουλευτικής ή τη διοργάνωση επιμορφωτικών σεμιναρίων με σκοπό την ενημέρωση και την ενεργοποίηση όλων των κατοίκων της τοπικής κοινωνίας σε ζητήματα αποφυγής θυματοποίησης τους. Την ενημέρωση και δραστηριοποίηση των κατοίκων σε θέματα διαχείρισης κοινόχρηστων και δημόσιων χώρων: για παράδειγμα, μέριμνα για την καθαριότητα και τον επαρκή φωτισμό των δρόμων, ή άλλα μέτρα

ανάλογα βέβαια με τις ανάγκες του περιβάλλοντος που διαβιούν (αστικού - ημιαστικού). Είναι γνωστό ότι τα εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου ευνοούνται από την παραμέληση ή την εγκατάλειψη μιας περιοχής (π.χ. ακατοίκητα σπίτια, συνεχείς μετακινήσεις πληθυσμού, κλείσιμο καταστημάτων κ.λπ.) (υποβάθμιση περιβάλλοντος, ενισχύεται μέσω αυτών ο φόβος του εγκλήματος).⁴⁵ Επομένως, είναι ανάγκη, έμπειροι ειδικοί επιστήμονες, να ενημερώνουν τους πολίτες για απλές πρακτικές που συντελούν στο περιορισμό της θυματοποίησης, σε συνεργασία με την τοπική αστυνομία, η οποία γνωρίζει τις εγκληματικές δράσεις που παρατηρούνται στην περιοχή τους.

Αλλ' όσπου να φθάσουμε στον μακροπρόθεσμο αυτό και συνάμα απαιτητικό στόχο, χρήσιμο είναι να ληφθούν και κάποια πρακτικά μέτρα για τη λεγόμενη «περιστασιακή» πρόληψη του εγκλήματος σε ατομικό επίπεδο, μέτρα αυτοπροστασίας που περιορίζουν τις ευκαιρίες για τους επιδοξους δράστες (π.χ. τοποθέτηση κλειδαριών ασφαλείας στις πόρτες ή άλλων συστημάτων ασφαλείας και σύνδεσή τους με το τοπικό αστυνομικό τμήμα, κλείσιμο παραθύρων στο σπίτι, κατάθεση αντικειμένων αξίας σε τραπεζικές θυρίδες⁴⁶, ως παράδειγμα από άλλες χώρες είναι και το πρόγραμμα «επαγρύπνησης στις γειτονιές» - neighborhood watch crime-stopping groups κ.λπ.⁴⁷ η επιτήρηση επαγγελματικών χώρων από εταιρίες ασφαλείας με συναγερμούς ή κάμερες, η ανεξίτηλη χάραξη πολύτιμων αντικειμένων και ηλεκτρονικών συσκευών ή σημείωση των αριθμών πλαισίων (serial numbers) ακριβών ηλεκτρονικών συσκευών, ώστε να μην μπορούν να αποτελέσουν προϊόντα κλεπταποδοχής κ.λπ., ο περιορισμός της χρήσης μετρητών κ.α.⁴⁸ Εντούτοις, καλό είναι να ενεργούμε με μέτρο και με σύνεση ώστε να μην γίνει η ζωή μας αφόρητη, υποκείμενη στον φόβο μιας επικείμενης ληστείας. Εξάλλου τα υλικά αγαθά μπορούν να ανακτηθούν, σημασία έχει η προστασία της ζωής μας και αποφυγή τραυματισμού. Γι' αυτό, σε περιπτώσεις ληστειών, οι ειδικοί συνιστούν την αποφυγή αντίστασης (αντιπαράθεσης) και την παράδοση στον δράστη ή στους δράστες των υπάρχοντων μας, θέτοντας πάνω από τα υλικά αγαθά την ύψιστη αξία της ανθρώπινης ζωής.⁴⁹

Το έγκλημα εν γένει σήμερα, είτε διαγράφοντας πτωτική πορεία είτε ανοδική, είτε εμφανίζοντας σταθερότητα, συνιστά έκφραση των κινδύνων και των διακινδυνεύσεων, των διλημάτων και των διακυβευμάτων μιας κοινωνίας του ρίσκου που άλλοτε ρυθμίζεται και άλλοτε απορρυθ-

41. Βλ. σχετ. Φαρσεδάκη, Ι. (2016) ό. π.

42. Βλ. Τσίγκανου, Ι. (2016) «Αντεγκληματική πολιτική και τυπικός κοινωνικός έλεγχος στην Ελλάδα της κρίσης» σε Τιμητικό Τόμο Νέστορα Κουράκη, *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης* (επιμ. Μαργαρίτα Γασπαρινάτου). Αθήνα: εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, <http://crime-in-crisis.com>

43. Βλ. σχετ. Ζαραφωνίτου, Χρ. (2003) *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο*. Αθήνα: εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη.

44. Βλ. Κουράκης, Ν. (2006) «Προλεγόμενα. Η συμμετοχή των πολιτών στην αντιμετώπιση του εγκλήματος και τα Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Παραβατικότητας» σε *Οδηγός: Για να νιώθουμε ασφαλείς μέσα σε μια κοινωνία ενεργών πολιτών. Πρακτικό εγχειρίδιο για τη νόμιμη προστασία του πολίτη από την καθημερινή παραβατικότητα*. Αθήνα: εκδ. Σάκκουλα, <http://www.niotho-asfalis.gr/na/odigos.pdf> Επίσης, βλ. ιδίως Πανούση, Π. (1993) *Έγκλημα και Τοπική Κοινωνία*. Αθήνα: εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα- Παπαθεοδώρου, Θ. (2002) *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σσ. 286 επ.· Ζαραφωνίτου, Χρ. (Zarafonitou Chr) (2003) «New tendencies in prevention policy in Greece», σε Τιμ. Τόμο για την Αλίκη Γιωτοπούλου - Μαραγκοπούλου, τ. Β'. Αθήνα/ Βρυξέλλες: εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη/ Bruylant, σσ. 1563-1573· Ζαραφωνίτου, Χρ. (2003) *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σσ. 101 επ.

45. Βλ. Ζαραφωνίτου, Χρ. (2002) ό. π.

46. Για περισσότερες συμβουλές βλ. «Χρήσιμες Συμβουλές για την Πρόληψη της Καθημερινής Παραβατικότητας» σε *Οδηγός: Για να νιώθουμε ασφαλείς μέσα σε μια κοινωνία ενεργών πολιτών. Πρακτικό εγχειρίδιο για τη νόμιμη προστασία του πολίτη από την καθημερινή παραβατικότητα*, Αθήνα: εκδ. Σάκκουλα σε <http://www.niotho-asfalis.gr/na/odigos.pdf>

47. Βλ. Λαμπροπούλου, Ε. (1994) *Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος*. Αθήνα: εκδ. Παπαζήση, σσ. 97-98. Η εφαρμογή του χρειάζεται προσοχή καθώς μπορεί να οδηγήσει σε ακραίες συμπεριφορές από πλευράς κατοίκων προς τους εντός εισαγωγικών θεωρούμενους ως ληστές ή επικίνδυνους κ.λπ. βλ. πρβλ. Στο ίδιο σ. 99.

48. Βλ. Μαγγανάς, Α. (1993-1995) «Μία εμπειρική προσέγγιση του εγκλήματος της ληστείας», σε *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*. Αθήνα: εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 206.

49. Στο ίδιο σ. 205.

μίζεται.⁵⁰ Ωστόσο ό,τι και να κάνουμε σε προληπτικό επίπεδο θα αποδειχθεί ατελέσφορο εάν δεν γίνει από όλους μας αντιληπτό ότι ανεξάρτητα από τα μέτρα που θα λάβει κάθε φορά η Πολιτεία, ο περιορισμός της εγκληματικότητας είναι κατά βάση έργο γενικότερο, που μας αφορά όλους και σε όλα τα επίπεδα της δραστηριότητάς μας (από την οικογένεια και το σχολείο, έως την ευρύτερη επαγγελματική και κοινωνική μας ζωή). Και το κλειδί είναι «ο ευαισθητοποιημένος πολίτης»⁵¹, ο οποίος με τους παραπάνω τρόπους θα μπορέσει να συμβάλλει στην πρόληψη του

εγκλήματος με μια πιο ανθρώπινη και ουσιαστική προοπτική, μέσα σε μια κοινωνία με θεσμούς και αξίες όπου ο άνθρωπος όντας ήδη υποβαθμισμένος μόνο στη διάσταση του «*homo oeconomicus*»⁵² θα πρέπει να αναζητήσει εκ νέου τη θέση του στην πλατωνική ρήση «χρημάτων πάντων μέτρον άνθρωπος».⁵³

50. Για εκτενή ανάλυση βλ. Τσίγκανου, Ι. κ.ά., ό.π. & Τσίγκανου, Ι. (2016) «Η στατιστική αποτύπωση του εγκληματικού φαινομένου στη σύγχρονη Ελλάδα», σε *The Art of Crime*, τεύχος 1, Νοέμβριος 2016, <https://theartofcrime.gr>

51. Βλ. Κουράκης, Ν. (2006) «Το έγκλημα στην Ελλάδα σήμερα», εμπλουτισμένο κείμενο διάλεξης, σε <http://www.niotho-asfalisis.gr/na/>

52. Βλ. Θουκυδίδου, Ιστορία, Β43, Γ45, και Γ82. όπως αναφέρεται σε Φαρσεδάκη, Ι. (2013) «Κρίση αξιών και Εγκληματολογία. Η οπτική των δικαιωμάτων του ανθρώπου», *Εγκληματολογία* 1-2 (Έτος 3ο). Αθήνα: εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 22.

53. Πρβλ. Πλάτωνος, *Θεαίτητος*, 183 C όπως αναφέρεται σε Φαρσεδάκη, Ι. ό.π.

Δυνατότητες πρόληψης του εγκλήματος μέσω της κοινοτικής αστυνόμευσης στην Κύπρο

Δρ. Μιχάλη Χατζηδημητρίου

Εγκληματολόγου, Ψυχολόγου

Η Κοινοτική Αστυνόμευση βασίζεται στον άτυπο κοινωνικό έλεγχο και χαρακτηρίζεται από τη συναίνεση του κοινού στον τρόπο αστυνόμευσης του, ως επίσης και στη λήψη αποφάσεων. Οι διαμορφωμένες δυναμικές και πρακτικές, διευκολύνουν τη συμμετοχή του πολίτη στην πρόληψη της παραβατικότητας, μέσω της ανάπτυξης της συλλογικής συνείδησης για προστασία και ασφάλεια της κοινότητας. Επίσης, οι δικτικές αρχές διαμορφώνουν πολιτικές και συμπεριφορές, οι οποίες ενισχύουν την παρουσία τους στην κοινότητα, οδηγούν στην ποιοτική επαφή με το κοινό και λογοδοτούν για τις πράξεις τους. Η εφαρμοσμένη Κοινοτική Αστυνόμευση στην Κύπρο, τις τελευταίες δύο δεκαετίες παρουσιάζει σημαντικά αποτελέσματα όπως, τη μείωση του καταχωρημένου εγκλήματος και τη μείωση του φόβου του εγκλήματος, στοιχεία τα οποία συνηγορούν στην επιτυχία του θεσμού.

Community Policing is based on informal social control and it is characterized by public consent to the applied method of policing, plus the involvement in decision-making. The dynamics and practices formed and applied, motivate public participation in the prevention of delinquency, thus generating collective consciousness for the protection and safety of the society. Similarly, the Police authorities apply policies and behaviors that reinforce their presence in the community, leading to quality contacts and accountability. Applied Community Policing in Cyprus over the last two decades, has shown a considerable decrease of recorded crime as well as a reduction of fear of crime, an issue supporting the argument for success.

I. Εισαγωγή

Ο θεσμός της κοινοτικής αστυνόμευσης βασίζεται στον άτυπο κοινωνικό έλεγχο και καθορίζεται από τη συναίνεση του κοινού στον τρόπο αστυνόμευσης και τη συμμετοχή του στη λήψη αποφάσεων. Βασικός στόχος του θεσμού, σε πρακτικό επίπεδο, είναι η διαμόρφωση τέτοιων δυναμικών και πρακτικών, ώστε να επιτρέπεται η συμμετοχή του πολίτη στην πρόληψη της παραβατικότητας, μέσω της ανάπτυξης της συλλογικής συνείδησης για την προστασία και την ασφάλεια της κοινότητας.

Σύμφωνα με τη φιλοσοφία του θεσμού, οι δικτικές αρχές διαμορφώνουν πολιτικές και συμπεριφορές, οι οποίες στοχεύουν στην ενίσχυση της παρουσίας τους στην κοινότητα, στην ποιοτική επαφή τους με το κοινό και στη λογοδοσία τους για τις πράξεις τους. Εντούτοις, αν και το κοινό δεν είναι εξοικειωμένο με τους μηχανισμούς της εφαρμοσμένης κοινοτικής αστυνόμευσης στην Κύπρο, φαίνεται ότι παράγεται έργο, διότι, τα τελευταία χρόνια, η μείωση του καταχωρισμένου εγκλήματος και η μείωση του φόβου για το έγκλημα συνηγορούν υπέρ της επιτυχίας του θεσμού.

Της λεπτομερούς ανάλυσης των προγραμμάτων του Αστυνομικού και του Παρατηρητή της Γειτονιάς, όπως αυτά λειτουργούν στην Κύπρο, κρίνεται σκόπιμο όπως προηγηθεί μια σύντομη αναφορά στη φιλοσοφική και πρακτική πτυχή της κοινοτικής αστυνόμευσης γενικά.

επικρατούσε η αντίληψη ότι οι πολιτικές που εφαρμόζονταν για τον σωφρονισμό των κρατουμένων δεν ήταν οι ενδεδειγμένες και γι' αυτό η επανένταξή τους στον κοινωνικό ιστό δεν ήταν επιτυχής. Η διαπίστωση αυτή ώθησε τις διάφορες κυβερνήσεις να αναθεωρήσουν τις πολιτικές τους, εφαρμόζοντας νέες στρατηγικές κατά του εγκλήματος¹. Σήμερα, δίνεται περισσότερη σημασία σε νέες θεωρητικές θέσεις και πρακτικές, οι οποίες βασίζονται στη διαχείριση των πιθανοτήτων για τη διάπραξη αδικημάτων στο μέλλον, καθώς και στην αξιολόγηση και τη βελτίωση των πρακτικών που εφαρμόζονται για τη μείωση του εγκλήματος μέσω πολλαπλών πρωτοβουλιών².

Στο πλαίσιο αυτών των προσπαθειών εντάσσεται και ο θεσμός της κοινοτικής αστυνόμευσης, ο οποίος εμπλέκει στην αστυνόμευση τους ίδιους τους πολίτες και γενικότερα την κοινότητα³. Μέσω αυτής της μεθόδου αστυνόμευσης, μέσω δηλαδή της κοινωνικής παρέμβασης⁴ στην πρόληψη, πιστεύεται ότι δύναται να ελεγχθεί η εγκληματικότητα. Η παρέμβαση επικεντρώνεται κυρίως στην αποτροπή του ατόμου από τη διάπραξη παραβάσεων⁵ και στην αύξηση του μηχανισμού του κοινωνικού ελέγχου. Ως εκ τούτου, η κύρια αντίληψη για τον θεσμό της κοινοτικής αστυνόμευσης είναι ότι μπορεί να συμβάλει θετικά στη μείωση των παρανομιών⁶.

II. Η φιλοσοφία για την πρόληψη του εγκλήματος

Οι σύγχρονες μορφές αστυνόμευσης βασίζονται κυρίως στην πρόληψη του εγκλήματος και τον έλεγχο της εγκληματικότητας, παρά στη λήψη τιμωρητικών μέτρων για τον σωφρονισμό των παραβατών. Κατά τη δεκαετία του 1970,

1. (Newbury, and Reiner, 2012)

2. (Maguire, 2012, σ. 227)

3. (Alderson, 1979)

4. (Crawford, 1998)

5. (Crawford, and Evans, 2012)

6. (Eck, and Spelman, 1987)

III. Η εξελικτική διαμόρφωση της σύγχρονης αστυνόμευσης

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, σύμφωνα με τον Walker, (1999), πραγματοποιήθηκαν τρεις σημαντικές αλλαγές στην αστυνόμευση: α) Η αστυνόμευση έγινε πιο επαγγελματική, β) Στην αστυνόμευση εισήχθηκε η τεχνολογία και γ) Οι πολίτες διεκδικούν τα πολιτικά και τα κοινωνικά τους δικαιώματα. Οι μεταρρυθμίσεις στην αστυνομία στην Ευρώπη, κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1930 και του 1940, γίνονταν με αργό ρυθμό, εξαιτίας του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Το κοινό, όμως, εκτιμώντας την προσφορά της αστυνομίας σε κρίσιμες στιγμές, αναγνώρισε τη σημασία της στο κοινωνικό σύνολο σε στιγμές ανάγκης. «Στη Βρετανία, η δεκαετία του 1950 χαρακτηρίστηκε ως η χρυσή εποχή (Golden Age) της αστυνόμευσης και η βρετανική αστυνομία αναγνωρίστηκε ως σύμβολο στην κοινωνία»⁷. Εντούτοις, κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, η αστικοποίηση, η ανεργία, τα ξένα πρότυπα συμπεριφοράς και διάφοροι άλλοι παράγοντες προκάλεσαν τη διάσπαση του κοινωνικού ιστού, με αποτέλεσμα η αστυνομία να ενισχυθεί από την ανάπτυξη της τεχνολογίας και των μέσων δικτύωσης και να διαφοροποιήσει τις στρατηγικές της για την αντιμετώπιση της παραβατικότητας. Τα χρόνια αυτά σηματοδότησαν την έναρξη της περιόδου της αντιδραστικής αστυνόμευσης (πυρόσβεσης) και της παύσης του μονοπωλίου της αστυνομίας σε θέματα αστυνόμευσης⁸.

Στο πλαίσιο αυτό, η κοινοτική αστυνόμευση αναπτύχθηκε ως υποβοηθητικό μέσο για την επίλυση των προβλημάτων που αντιμετώπιζε η αστυνομία, κινητοποιώντας την κοινότητα και εμπλέκοντάς την στον αγώνα κατά της αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Έχει, βέβαια, υποστηριχτεί ότι οι πραγματικοί λόγοι για τη σύσταση της κοινοτικής αστυνόμευσης ήταν άλλοι, όπως η ανάγκη για την αναβάθμιση της διαδικασίας κοινωνικού ελέγχου, η αναγνώριση του έργου της αστυνομίας από το κοινωνικό σύνολο και η αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων, που προκλήθηκαν από την οικονομική ύφεση που ταλάνισε την Ευρώπη τις δεκαετίες του 1970 και του 1980. Στην πραγματικότητα, η κοινοτική αστυνόμευση κλήθηκε να λειτουργήσει ως μέσο για την αντιμετώπιση συγκεκριμένων κρίσεων αστυνόμευσης και ως απάντηση στις κοινωνικές αλλαγές που συντελούνταν, συμβάλλοντας, παράλληλα, και στις προσπάθειες για επιστροφή σε παραδοσιακές μεθόδους αστυνόμευσης.

Μετά από τις εξεγέρσεις στο Λονδίνο, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ο Βρετανός Λόρδος Scarman, στην έκθεσή⁹ του για τα γεγονότα, εισηγήθηκε μεγαλύτερη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων -άποψη που ομοιάζει με τις αρχές της κοινοτικής αστυνόμευσης. Η ειρήγησή του έτυχε της αποδοχής των υψηλόβαθμων στελεχών της βρετανικής αστυνομίας¹⁰. Το 1990 συστάθηκε η επιτροπή Morgan¹¹, η οποία, με εγκύκλιό της αρ. 8/84, υιοθέτησε μια διαφορετική προσέγγιση στον τρόπο αντιμετώπισης του εγκλήματος, καθορίζοντας μια νέα μέθοδο αστυνόμευσης, που βασιζόταν σε δύο άξονες: α) στην πρόληψη του εγκλήματος και β) στη συμπεριφορά της αστυνομίας.

Όπως πολλοί μελετητές διαπιστώνουν, η εν λόγω προσπάθεια διακρινόταν από μια «νοσταλγία» για την εποχή κατά την οποία ο αστυνομικός της πεζής περιπολίας λειτουργούσε ως παράγοντας σταθερότητας και αντλούσε τις εξουσίες του από ένα δίκτυο επίσημων και ανεπίσημων κανόνων¹².

IV. Η θεωρητική προσέγγιση της κοινοτικής αστυνόμευσης

Στην Ευρώπη, η μετάβαση από την άτυπη στην καταπιεστική αστυνόμευση, ακολούθως στην αντιδραστική και έπειτα στην κοινοτική αστυνόμευση ήταν θέμα χρόνου. Από τη στιγμή που ο Alderson, (1979), και άλλοι μελετητές κατέθεταν τις θεμελιώδεις αρχές για την εμπλοκή του κοινού σε προγράμματα πρόληψης, άρχιζε και η αναζήτηση του ρόλου της κοινότητας στον τρόπο αστυνόμευσης.

Σύμφωνα με σχετική έκθεση¹³, οι αρχές λειτουργίας της κοινοτικής αστυνόμευσης, περιλαμβάνουν: α) την εμφανή παρουσία της αστυνομίας, β) την επικοινωνία και τη διαβούλευση της αστυνομίας με την κοινότητα, γ) την κάλυψη των αναγκών της κοινότητας από την αστυνομία, δ) την ανταπόκριση της αστυνομίας στις ανάγκες του ατόμου και ιδιαίτερα σε όσες οι πολίτες ήταν ιδιαίτερα ευάλωτοι, ε) τη λογοδοσία της αστυνομίας προς την κοινότητα, στ) τη συνεργασία της αστυνομίας με δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς και ζ) τη δέσμευση της αστυνομίας για την επίλυση των τοπικών προβλημάτων. Επίσης, η κοινοτική αστυνόμευση ορίστηκε να εφαρμόζεται μέσω «της πεζής και κάθε είδους περιπολίας, της επιτήρησης της γειτονιάς, των περιπολιών των πολιτών, της άμεσης καταγγελίας ή αναφοράς εγκλημάτων, ...της συνεργίας με τις δημοτικές αρχές για την ενίσχυση του αισθήματος ασφάλειας»¹⁴.

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τους Trojanowicz και Carter, (1988), η κοινοτική αστυνόμευση είναι μια φιλοσοφία και όχι μια τακτική αστυνόμευσης, η οποία στοχεύει στη λήψη προληπτικών μέτρων κατά του εγκλήματος, στηριζόμενη σε διαδικασίες αποκέντρωσης. Στόχος της σύστασής της είναι η μείωση του εγκλήματος, της αντικοινωνικής συμπεριφοράς και γενικά του φόβου για το έγκλημα. Οι πιο πάνω, έχουν, επίσης, καθορίσει και τι δεν είναι κοινοτική αστυνόμευση: α) τεχνική στρατηγικής ή μορφή τακτικής αστυνόμευσης, β) περιορισμένη ή ειδική αστυνόμευση, γ) πεζή περιπολία του παρελθόντος, δ) δημόσιες σχέσεις, ε) πολέμιος της τεχνολογίας, στ) ανεκτική με το έγκλημα, ζ) απλή παρουσία της αστυνομίας στην κοινότητα, η) ανεξάρτητη υπηρεσία εντός της αστυνομίας, θ) παροχές αμφισβητούμενων αποτελεσμάτων, ι) η αφρόκρεμα ή το κυρίαρχο στοιχείο της αστυνόμευσης και ια) πολέμια της λογοδοσίας.

Ένας άλλος ορισμός για την κοινοτική αστυνόμευση αναφέρει: «Μια συστηματική προσέγγιση της αστυνόμευσης: α) ανακατανομή των παραδοσιακών πόρων της αστυνομίας..., β) αλληλεπίδραση της αστυνομίας με όλα τα μέλη της κοινότητας..., γ) συντονισμένη προσπάθεια για την αντιμετώπιση των αιτιών της εγκληματικότητας και όχι για τη θεραπεία των επιπτώσεών της»¹⁵. Μερικοί μελετη-

7. (Newbury, and Reiner, 2012, σ. 828-829)

8. (Jones, and Newbury, 2002)

9. (Scarman, 1986)

10. (Reiner, 1997)

11. (Morgan, 1991)

12. (Banton, 1964)

13. (Mackenzie, and Henry, 2009)

14. (Βιδάλη, Σ. 2012, σ. 48)

15. (Somerville, 2005, σ. 5)

τές καταγράφουν και τη μελλοντική εξέλιξη του θεσμού: «Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, περισσότερα από τριάντα κοινοτικά δικαστήρια έχουν λειτουργήσει σε περιοχές των Ηνωμένων Πολιτειών... Τα τοπικά δικαστήρια δοκιμάστηκαν για πρώτη φορά μετά τη θέσπιση της κοινοτικής αστυνόμευσης»¹⁶.

V. Αρνητικά στοιχεία της κοινοτικής αστυνόμευσης

Το κύριο πρόβλημα με την εφαρμογή της κοινοτικής αστυνόμευσης είναι η διαπίστωση ότι μερικές φορές χρησιμοποιείται για αλλότριους σκοπούς, όπως για παράδειγμα, για την αύξηση της ροής πληροφοριών¹⁷ προς την αστυνομία. Γενικά, οι λόγοι¹⁸ για την αποτυχία των προσπαθειών για την εφαρμογή της κοινοτικής αστυνόμευσης σχετίζονται με τις εξής διαπιστώσεις: α) Η αστυνομία δεν έχει αποδεκτεί την εμπλοκή της κοινότητας, β) Η κοινότητα δεν συμμετέχει σ' ένα συνολικό πρόγραμμα, με αποτέλεσμα η κοινοτική αστυνόμευση να εφαρμόζεται τελικά από συγκεκριμένες ομάδες της κοινότητας ή μεμονωμένα προγράμματα, γ) Η κοινότητα δεν συμμετέχει στον προγραμματισμό, αλλά αυτός επιβάλλεται σε αυτήν, δ) Είναι αναγνωρισμένο ότι δεν υπάρχει μόνο ένας τρόπος αντιμετώπισης των προβλημάτων, ε) Οι προσπάθειες δεν επικεντρώνονται στην αντιμετώπιση των προβλημάτων της γειτονιάς, ώστε να επιτρέπεται η ευελιξία κινήσεων, στ) Δεν επιβραβεύονται οι καλές πρακτικές τόσο σε τοπικό όσο και σε εθνικό επίπεδο, ζ) Τόσο η αστυνομία όσο και η κοινότητα δεν επιμορφώνονται, για να είναι πιο αποτελεσματικές στους καθορισμένους ρόλους και το έργο που επιτελούν, η) Η αστυνομία δεν λαμβάνει σοβαρά υπόψη τις προηγούμενες προβληματικές σχέσεις της με μειονότητες ή περιθωριακές ομάδες, θ) Δεν υπάρχει αμφίδρομη επικοινωνία και συνεργασία μεταξύ της αστυνομίας και της κοινότητας, ι) Η αστυνομία από μόνη της δεν μπορεί να επιλύσει τα προβλήματα που αφορούν στην ποιότητα ζωής των πολιτών και ι) Δεν εμπλέκεται ικανοποιητικός αριθμός προσωπικού από τους εταίρους ή εθελοντών.

VI. Προκλήσεις από τη συνεργασία κοινού-αστυνομίας

Η κοινοτική αστυνόμευση, μέσω της αύξησης της επαφής της αστυνομίας με το κοινό, στοχεύει στη μεγαλύτερη πρόληψη της παραβατικότητας και την επιβεβαίωση του αισθήματος της ασφάλειας των πολιτών. Ωστόσο, το Ινστιτούτο Πολιτικών Μελετών (Policy Studies Institute)¹⁹ αναφέρει ότι αυτό από μόνο του δεν είναι αρκετό και ότι ακόμη και οι φαινομενικά θετικές επαφές αστυνομίας-κοινού μπορεί να προκαλέσει τα αντίθετα από τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Η παρουσία πολλών αστυνομικών στους δρόμους θα μπορούσε απλώς να αυξήσει τις συλλήψεις για μικροπαραβάσεις. Επιπλέον, θα μπορούσε να χειροτερεύσει τις σχέσεις της αστυνομίας με τους πολίτες, γιατί τα ΜΜΕ θα πρόβαλλαν αρνητικά την παρουσία και τις δραστηριότητες

τές της, με αποτέλεσμα να θεωρηθεί ότι συγκεκριμένες περιοχές παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας. Επίσης, θα προκαλούσε καθυστέρηση στη διαδικασία για την απονομή της ποινικής δικαιοσύνης, εκτός και εάν οι εν λόγω αστυνομικοί επιδίδονταν σε δραστηριότητες που θα πρόβαλλαν τις κοινωνικές δεξιότητες στην πρόληψη²⁰. Μελέτες έχουν δείξει ότι ο φόβος για θυματοποίηση επηρεάζεται από την αντίληψη για την επάρκεια της αστυνομίας να προσφέρει προστασία και την υποκειμενική αντίληψη για την πιθανότητα προσωπικής θυματοποίησης²¹. Επίσης, η αύξηση των περιπολιών σημαίνει μείωση του φόβου για το έγκλημα²². Ωστόσο, η πρακτική της εφαρμογής της πυκνής και συνεχούς αστυνόμευσης για την αντιμετώπιση του φόβου για το έγκλημα δεν βρίσκει σύμφωνους όλους τους μελετητές²³.

VII. Η εμπιστοσύνη και η ικανοποίηση του κοινού από την αστυνομία

Σε γενικές γραμμές, μπορεί να λεχθεί ότι η εμπειρία της επαφής των πολιτών με την αστυνομία καθορίζει και τη στάση τους απέναντί της²⁴. Η έλλειψη εμπιστοσύνης προς την αστυνομία εκφράζεται από όσους είχαν πρόσφατη αρνητική επαφή μαζί της²⁵. Άτομα που, τον τελευταίο χρόνο, έχουν θυματοποιηθεί εκφράζουν σε μικρότερο ποσοστό την ικανοποίησή τους από αυτήν, σε σύγκριση με όσους δεν θυματοποιήθηκαν²⁶. Επίσης, εάν η αστυνομία έχει συσχετιστεί αρνητικά με κάποια πολιτική δράση, τότε δημιουργείται αρνητισμός στο κοινό²⁷.

Σε μελέτη του London School of Economics (LSE), με θέμα την ικανοποίηση του κοινού από την επαφή του με την αστυνομία, αναφέρεται ότι, τα τελευταία είκοσι χρόνια, η μείωση της εμπιστοσύνης (Confidence to the Police) των πολιτών προς την αστυνομία είναι ανάλογη με τη μείωση της ικανοποίησης από το έργο της²⁸. Ως εκ τούτου, οι αρνητικές επαφές του κοινού με την αστυνομία οδηγούν στην ανάπτυξη δυσάρεστων αισθημάτων, ενώ οι καλοί χειρισμοί διάφορων καταστάσεων οδηγούν τους πολίτες σε μια πιο θετική αξιολόγηση του έργου της.

Έχει υποστηριχθεί ότι η ικανοποίηση που νιώθουν οι πολίτες για το έργο που επιτελεί η αστυνομία δεν είναι ανάλογη της συχνής επαφής που έχουν με αυτήν, αλλά της καλής αξιολόγησης της επαφής²⁹, η οποία προκαλείται από τη δίκαιη και αμερόληπτη στάση της προς αυτούς³⁰, καθώς και από το αποτέλεσμα της επαφής της με την κοινότητα³¹. Άλλη θεωρία αναφέρει ότι η ικανοποίηση των πολιτών βασίζεται στην αυξημένη παρουσία της αστυνομίας και στην

16. (Doniger, 2009, σ. 1)

17. (Mastrofski, 2006)

18. (Mackenzie, and Henry, 2009, Myhill, 2006, Allen, 2002, and Cheurprakobit, 2002)

19. (Smith, and Cray, 1983)

20. (Southgate, 1982)

21. (Baumer, 1985)

22. (Pate, et al, 1986, Trojanowicz, 1986)

23. (Kelling, et al, 1974, Tien, et al, 1978)

24. (Scaglione, and Condon, 1980)

25. (Skogan, 1990, Fitzgerald, et al, 2002, Allen, et al, 2006)

26. (Home Office, CSEW, 2012/2013)

27. Περίοδος δικτατορίας στην Ελλάδα (Δήμου, 2012, σ. 89)

28. (Bradford, Jackson, and Stanko, 2009)

29. (Skogan, 2006)

30. (Bradford, Jackson, and Stanko, 2009)

31. (Tyler, and Huo, 2002)

αυξημένη εμπιστοσύνη που προκαλεί στους πολίτες, στους δικαστικούς χειρισμούς της και την αποτελεσματικότητά της³².

VIII. Η σχέση της πεζής περιπολίας με την κοινοτική αστυνόμευση

Η πεζή περιπολία είναι το κύριο συστατικό στοιχείο για την επιτυχία της κοινοτικής αστυνόμευσης. Η επικρατούσα αντίληψη υπαγορεύει ότι ο μεγάλος αριθμός αστυνομικών στην κοινότητα μπορεί να προσφέρει περισσότερα³³. Αντίθετα, η περιορισμένη δράση και παρουσία της αστυνομίας ορίζεται ως καθυστερημένη αστυνόμευση, η οποία απλώς καθυστερεί το κοινό³⁴, αφού περιορίζεται κυρίως στην καταπολέμηση μικροπαραβάσεων (signal crimes).

Το κοινό αξιολογεί θετικά τις πεζές περιπολίες και αναφέρει ότι αισθάνεται μεγαλύτερη ασφάλεια, προσδοκώντας στη μείωση του εγκλήματος και της αντικοινωνικής συμπεριφοράς³⁵. Επίσης, αναφέρεται ότι οι πολίτες προτιμούν την πεζή περιπολία της αστυνομίας από τις περιπολίες των Παρατηρητών της Γειτονιάς³⁶, αφού οι δεύτερες έχουν γίνει αντικείμενο κριτικής τόσο για τη νομιμότητά τους όσο και για τις εξουσίες τους³⁷. Η πεζή περιπολία από μόνη της δεν είναι αρκετή, για να επέλθει η μείωση του εγκλήματος ή/και η ικανοποίηση του κοινού³⁸.

IX. Η υιοθέτηση της κοινοτικής αστυνόμευσης στην Κύπρο

Έχοντας υπόψη τις πιο πάνω αναφορές και εμπειρίες του εξωτερικού, έγινε ένας, εμβολισμός της ιδέας για την εφαρμογή της Κοινοτικής Αστυνόμευσης στην Κύπρο. Αρχικά η συζήτηση για την κοινοτική αστυνόμευση στην Κύπρο ξεκίνησε τη δεκαετία του 1990, σε μια περίοδο κρίσης για την αστυνομία (αύξηση της εγκληματικότητας, εμφάνιση του οργανωμένου εγκλήματος, κακή σχέση αστυνομίας-κοινού κτλ.), χωρίς να προηγηθεί κρατικός προγραμματισμός ή να ετοιμασθεί σχετικός προϋπολογισμός για τα έξοδα λειτουργίας και συντήρησής της. Συγκεκριμένα, όλα άρχισαν το 1997 από την προσπάθεια ενός πολίτη, η οποία εκτιμήθηκε από έναν δήμαρχο και έναν Βοηθό Αρχηγό της Αστυνομίας, οι οποίοι, ο καθένας από τον τομέα αρμοδιότητάς του, στήριξαν την ιδέα και την υιοθέτησή της από το κράτος. Πέρασαν έξι χρόνια ενημέρωσης και διαδικασιών, για να πραγματοποιηθεί τελικά η εξαγγελία της προσωρινής λειτουργίας του θεσμού.

Στις 13 Οκτωβρίου 2003 άρχισε επίσημα η εφαρμογή του πιλοτικού προγράμματος του Αστυνομικού της Γειτονιάς, ενώ στις 4 Ιουλίου 2011 εφαρμόστηκε και το πρόγραμμα του Παρατηρητή της Γειτονιάς. Σήμερα, λειτουργούν και τα δύο προγράμματα υπό την καθοδήγηση του Γραφείου Πρόληψης του Εγκλήματος, του Αρχηγείου Αστυνομίας Κύπρου.

X. Ο Αστυνομικός της Γειτονιάς στην Κύπρο

Το πρόγραμμα του Αστυνομικού της Γειτονιάς άρχισε να υλοποιείται μετά από την επίσκεψη στην Ελλάδα, για απόκτηση εμπειριών και γνώσης, των μελών της Συντονιστικής Επιτροπής για την Εφαρμογή της κοινοτικής αστυνόμευσης στην Κύπρο. Η επίσκεψη πραγματοποιήθηκε τον Ιούλιο 2003, μερικούς μήνες μετά την υιοθέτησή του θεσμού από την Ελληνική Αστυνομία.

Αφού λήφθηκε η πολιτική απόφαση για την εφαρμογή του προγράμματος του Αστυνομικού της Γειτονιάς, οι εξελίξεις ήταν ραγδαίες: διορίστηκαν 29 αστυνομικοί, ετοιμάστηκε πρόγραμμα εκπαίδευσης, συντάχτηκε αστυνομική διάταξη για την εύρυθμη λειτουργία του θεσμού και επιλέχθηκαν τρεις περιοχές παγκυπρίως στις οποίες θα εφαρμόζονταν το πρόγραμμα. Οι οδηγίες των Αστυνομικών της Γειτονιάς, σε πρώτη φάση, ήταν να δραστηριοποιούνται στον τομέα ευθύνης τους και να καταγράφουν όλες τις επιχειρήσεις, τα σχολεία, τα καταστήματα και να γνωριστούν με την τοπική αυτοδιοίκηση και τα οργανωμένα σύνολα. Στη συνέχεια, να έρθουν σε επαφή με όλα τα νοικοκυριά, ενημερώνοντας τους πολίτες για το πρόγραμμα. Στις αρμοδιότητές τους ήταν, επίσης, να καταχωρούν τα οποιαδήποτε προβλήματα τους αναφέρονταν και ιεραρχικά να τα διαβιβάζουν σε αρμόδιες υπηρεσίες για την επίλυσή τους.

Οι πρώτες αξιολογήσεις ήταν θετικές και οι πολίτες δέχθηκαν με θετική διάθεση τον θεσμό. Υπήρχε, όμως, ένα αρνητικό στοιχείο: οι ίδιοι οι Αστυνομικοί της Γειτονιάς ένιωθαν άβολα με τον εποπτικό έλεγχο που τους ασκούσαν οι υπεύθυνοι των αστυνομικών σταθμών στους οποίους ήταν τοποθετημένοι. Η επέκταση του θεσμού πραγματοποιήθηκε δύο περίπου χρόνια αργότερα, λόγω των οικονομικών δυσκολιών που αντιμετώπιζε το κράτος.

Μια αξιολόγηση του θεσμού εντόπισε λειτουργικά προβλήματα, τα οποία προέρχονταν κυρίως από την έλλειψη εμπειριών των συμμετεχόντων στο πρόγραμμα και την αρνητική στάση που είχαν προς αυτό κάποια μέλη της αστυνομίας. Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι: α) Οι Αστυνομικοί της Γειτονιάς δραστηριοποιούνταν σε μια γεωγραφική έκταση μεγαλύτερη από αυτήν που προνοούσαν οι κανονισμοί, β) Λόγω των καιρικών συνθηκών ήταν αδύνατο για τους Αστυνομικούς της Γειτονιάς να πραγματοποιούν, για έξι συνεχόμενες ώρες, πεζή περιπολία· χρειάζονταν ειδικά μέσα μετακίνησης, γ) Οι αστυνομικοί ένιωθαν εγκαταλελειμμένοι από την αστυνομία και δεν τύγχαναν στήριξης και συμπαράστασης, δ) Οι παλινδρομήσεις στη λειτουργία του θεσμού δημιούργησαν αβεβαιότητα στο κοινό, το οποίο έπαψε πια να ενδιαφέρεται, ε) Οι αστυνομικοί δεν πληρώνονταν τα επιδόματα των αργιών, ενώ υποχρεώνονταν να εργαστούν κατ' αυτές, στ) Κάποιοι αστυνομικοί τοποθετήθηκαν στο πρόγραμμα, ενώ δεν είχαν επιδείξει σχετικό ενδιαφέρον, με αποτέλεσμα να δημιουργείται πρόβλημα στην επίδοση και το ενδιαφέρον τους στην εργασία, ζ) Οι Αστυνομικοί της Γειτονιάς ένιωθαν ότι η επαγγελματική τους ανέλιξη δεν ήταν ξεκάθαρη και θεωρούσαν αβέβαιο το επαγγελματικό τους μέλλον και η) Δεν έγινε καμιά έρευνα, για να διαπιστωθούν και να αξιολογηθούν τα αποτελέσματα του προγράμματος, ώστε να δινόταν νέα ώθηση στον θεσμό. Στην αρχή, η λειτουργία του προγράμματος

32. (Fitzgerald, et al, 2002)

33. (Weatheritt, 1988)

34. (Bahn, 1974)

35. (MORI, 2005, Final Topline)

36. (MORI, 2005)

37. (Λαμπροπούλου, 1994, σ. 94)

38. (Quinton, and Morris, 2008)

Βασίστηκε σε συγκεκριμένα κριτήρια³⁹, ενώ, στη συνέχεια, η έλλειψη προσωπικού και η απρογραμματίστη επέκτασή του στέρησαν από κοινότητες υψηλού κινδύνου τα οφέλη του προγράμματος για αρκετά χρόνια.

XI. Αξιολόγηση του προγράμματος του Αστυνομικού της Γειτονιάς στην Κύπρο

Αρκετά χρόνια μετά την εφαρμογή του προγράμματος, μια νέα έρευνα⁴⁰ αξιολόγησε, εκ βάθρων, το πρόγραμμα του Αστυνομικού της Γειτονιάς, αναδύοντας τις πραγματικότητες και τις αντιλήψεις του κοινού σχετικά με τον θεσμό της κοινοτικής αστυνόμευσης. Σύμφωνα με αυτήν, το 83% του δείγματος της έρευνας ανέφερε ότι γνώριζε το πρόγραμμα και ότι είχε θετική εικόνα γι' αυτό, γιατί του δημιουργούσε αίσθημα εμπιστοσύνης, είχε διαφάνεια, αξιοπιστία και αποτελεσματικότητα και γιατί πληροφορούσε κατάλληλα τους πολίτες, κατείχε την τεχνολογία και την εξειδίκευση. Η μεγάλη πλειοψηφία αυτών που γνώριζαν τον θεσμό τον θεωρούσε αναγκαίο και αποτελεσματικό, δηλώνοντας ότι η παρουσία των Αστυνομικών της Γειτονιάς δημιουργούσε στην κοινότητα αίσθημα ασφάλειας.

Στα αρνητικά χαρακτηριστικά του προγράμματος αναφέρονταν κυρίως η μειωμένη παρουσία αστυνομικών και περιπόλων. Για τη βελτίωση του προγράμματος έγινε η εισήγηση για αύξηση των περιπολιών τα βράδια και αύξηση του αριθμού των Αστυνομικών της Γειτονιάς στις περιοχές όπου εφαρμόζονταν ο θεσμός. Σχετικά με την αξιολόγηση των Αστυνομικών της Γειτονιάς, μόνο το 50% του δείγματος που γνώριζε για το πρόγραμμα δήλωσε ότι ήξερε το όνομα του αστυνομικού της περιοχής του. Οι κάτοικοι αγροτικών περιοχών είχαν συχνότερη οπτική επαφή μαζί του, η οποία αφορούσε κυρίως στην αναζήτηση πληροφοριών. Όσοι γνώριζαν το πρόγραμμα αξιολογούσαν λιγότερο θετικά, συγκριτικά με αυτούς που δεν γνώριζαν το πρόγραμμα, τις ικανότητες των Αστυνομικών της Γειτονιάς να επιλύουν σοβαρά προβλήματα. Παρόλα αυτά, υπήρχε μεγάλη ικανοποίηση για το έργο των Αστυνομικών της Γειτονιάς. Εκφράστηκε, επίσης, η διαπίστωση ότι ο Αστυνομικός της Γειτονιάς ήταν ευγενικός, φιλικός, σωστός επαγγελματίας, ότι αφιέρωνε χρόνο για την αντιμετώπιση των προβλημάτων, ότι ήταν εξυπηρετικός, αξιόπιστος, υπομονετικός, καθησυχαστικός, υπεύθυνος, επικοινωνιακός, εχέμυθος, ικανός, αμερόληπτος και ότι ενέπνεε εμπιστοσύνη στους πολίτες. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η δήλωση της πλειοψηφίας νεαρών ατόμων, ηλικίας 12-16 ετών, ότι επωφελούνταν λίγο ή καθόλου από τις διαλέξεις των Αστυνομικών της Γειτονιάς στα σχολεία τους.

Από τα πιο πάνω φαίνεται ότι, αν και το κοινό θεωρεί ότι ο θεσμός έχει πολύ λίγο συμβάλει στη μείωση του εγκλή-

ματος⁴¹, εντούτοις τον αξιολογεί θετικά. Ίσως η παρουσία και μόνο του αστυνομικού στις κοινότητες να καθησυχάζει τους πολίτες και να αυξάνει το αίσθημα ασφάλειας. Σε γενικές γραμμές, ο Αστυνομικός της Γειτονιάς, όπως διαφάνηκε από την έρευνα, πολύ λίγο συνεισφέρει στην αντιμετώπιση του σοβαρού εγκλήματος, αλλά προσφέρει τα μέγιστα για τη δημιουργία θετικής εικόνας της αστυνομίας.

Σήμερα, υπηρετούν 78 περίπου Αστυνομικοί της Γειτονιάς, οι οποίοι καλύπτουν πληθυσμό άνω των 800 000 κατοίκων. Δηλαδή, ο πληθυσμός που αναλογεί σε κάθε Αστυνομικό της Γειτονιάς κυμαίνεται γύρω στις 10 000 και σε μερικές περιπτώσεις η αναλογία είναι πολύ μεγαλύτερη, κάτι που προκαλεί υπερφόρτωση ευθυνών στους αστυνομικούς. Επιπρόσθετα, οι αυξημένες ευθύνες, οι οποίες έχουν δοθεί στους Αστυνομικούς της Γειτονιάς, αποδεικνύουν ότι το πρόγραμμα δεν λειτουργεί σύμφωνα με τις προδιαγραφές των εισηγήσεων του 2004. Συγκεκριμένα: α) Περιορίστηκε η ποιοτική επαφή του αστυνομικού με τον πολίτη, β) Μειώθηκε η οπτική επαφή του αστυνομικού με τον πολίτη, γ) Περιορίστηκαν οι επισκέψεις του αστυνομικού στη γειτονιά, το σχολείο και τους χώρους εργασίας, δ) Η συχνή διακίνηση με το όχημα για την κάλυψη μεγαλύτερης γεωγραφικής έκτασης περιόρισε την πεζή περιπολία του αστυνομικού, με επακόλουθο να μειωθεί η επαφή του με τον πολίτη και ε) Ο χρόνος απασχόλησης του αστυνομικού στο γραφείο για προγραμματισμό ήταν αυξημένος.

Έρευνα⁴² που πραγματοποιήθηκε μεταξύ 2005-2008 και καταγράφει τον βαθμό εμπιστοσύνης του κοινού προς την αστυνομία παρουσιάζει την Κύπρο να βρίσκεται στην 22^η θέση ανάμεσα σε 56 κράτη.

XII. Αντιλήψεις των Αστυνομικών της Γειτονιάς της Κύπρου για την εργασία τους

Πραγματοποιήθηκε, επίσης, έρευνα από την Αστυνομία Κύπρου⁴³, η οποία κατέγραψε τις αντιλήψεις των μελών της κοινοτικής αστυνόμευσης σχετικά με την εργασία και τον ρόλο τους στο πρόγραμμα. Συνοπτικά, τα αποτελέσματα έχουν δείξει ότι για την ένταξη των αστυνομικών στο πρόγραμμα: α) Το 48,4% από τους ερωτηθέντες έχουν επιλέξει να τοποθετηθούν στην κοινοτική αστυνόμευση λόγω της φύσης της εργασίας, β) Το 32,6% έχει τοποθετηθεί στο πρόγραμμα χωρίς να το επιδιώξει, γ) Το 37,15% αποχώ-

39. Τα κριτήρια υιοθετήθηκαν στην Έκθεση της Συντονιστικής Ομάδας της Αστυνομίας Κύπρου για την Εφαρμογή της Κοινοτικής Αστυνόμευσης το 2004. Η αρχική μελέτη προνοούσε τη συμμετοχή 206 Αστυνομικών της Γειτονιάς και 22 μελών ως διοικητικό προσωπικό. Λόγω των οικονομικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει σήμερα το κράτος, αδυνατεί να διορίσει και άλλους στο πρόγραμμα. Η ενδεχόμενη αναλογία είναι 1 αστυνομικός για κάθε 4 000 κατοίκους περίπου, λαμβάνοντας υπόψη και τη γεωγραφική έκταση της κάθε περιοχής.

40. (Αστυνομία Κύπρου, 2015)

41. «Σαν αποτέλεσμα ο μέσος όρος έχει προσδιοριστεί στο 2,5. Ο μέσος αυτός όρος παρουσιάζεται σαφώς αυξημένος στην επαρχία Αμμοχώστου (4,4) και σαφώς μειωμένος στην επαρχία Πάφου (1,6), ενώ λιγότερο πεπεισμένοι για τη μείωση του εγκλήματος παρουσιάζονται η ηλικιακή ομάδα 17-19 ετών και οι πτυχιούχοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (2,2 και 2,3 αντίστοιχα)» (Αστυνομία Κύπρου, 2015, σ. 102).

42. (House of Commons, 15/10/2010, Social Indicators, Research Paper, 10/65)

43. Οι Δρ. Μ. Χατζηδημητρίου και Σ. Κοτζήκα ανέλαβαν πρωτοβουλία και ετοίμασαν εισήγηση και ερωτηματολόγιο, για την αξιολόγηση του θεσμού του Αστυνομικού της Γειτονιάς στην Κύπρο, την οποία και διαβίβασαν για τα περαιτέρω στην Ηγεσία της Αστυνομίας. Η Ηγεσία της Αστυνομίας όρισε επιτροπή (Μ. Χριστοδούλου, κ.ά.), η οποία ανέλαβε να μελετήσει την εισήγηση και τελικά μετά από σχετικές τροποποιήσεις, αυτή πραγματοποιήθηκε και κυκλοφόρησε ως «Αξιολόγηση Θεσμού Κοινοτικής Αστυνόμευσης στην Αστυνομία 2012».

ρησε από το πρόγραμμα χωρίς να το επιδιώξει και δ) Το 17,1% αποχώρησε από τον θεσμό λόγω των συνθηκών εργασίας. Φαίνεται ότι αρκετοί αστυνομικοί τοποθετήθηκαν ή αποχώρησαν από το πρόγραμμα χωρίς τη θέλησή τους.

Αναφορικά με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στην εργασία τους οι Αστυνομικοί της Γειτονιάς, κατά σειρά προτεραιότητας, ανέφεραν: α) τη νεανική παραβατικότητα, β) την οχληρία, γ) τις τροχαίες παραβάσεις, δ) τις σχέσεις ανάμεσα σε γείτονες, ε) τις διαρρήξεις, στ) τις οικογενειακές διαφορές, ζ) τα αδέσποτα ζώα, η) τις καταστροφές περιουσίας και θ) τη βία στην οικογένεια. Πρωταρχικός ρόλος των αστυνομικών του προγράμματος είναι η πρόληψη και η διαμεσολάβηση, κάτι το οποίο καθρεφτίζεται στην εν λόγω έρευνα.

Σύμφωνα με τη σχετική έκθεση, επιτυχημένες παρεμβάσεις των αστυνομικών έγιναν σε θέματα νεανικής παραβατικότητας και σχέσεων ανάμεσα σε γείτονες. Η λιγότερο επιτυχημένη παρέμβαση αφορά σε καταστροφές περιουσίας. Όσον αφορά στη διάθεση του χρόνου των Αστυνομικών της Γειτονιάς, μόνο το 11,7% των ερωτηθέντων απάντησαν ότι ασχολούνται μόνο με καθήκοντα κοινοτικής αστυνόμευσης, ενώ η πλειοψηφία (72,3%) δήλωσε ότι ασχολείται λίγο, μέτρια ή καθόλου με την κοινοτική αστυνόμευση. Σύμφωνα με την εν λόγω έρευνα, τα μέλη που απάντησαν ότι οι αστυνομικοί που συμμετέχουν στην κοινοτική αστυνόμευση χρειάζονται περισσότερη εκπαίδευση πιστεύουν ότι οι παρεμβάσεις τους δεν ήταν τόσο επιτυχημένες, σε αντίθεση με αυτούς που διαφωνούν με την αύξηση της εκπαίδευσης των αστυνομικών. Επίσης, τα έτη προϋπηρεσίας των Αστυνομικών της Γειτονιάς φαίνεται να θεωρείται σημαντικός παράγοντας για την αποτελεσματική αντιμετώπιση συγκεκριμένων προβλημάτων, όπως για παράδειγμα των θεμάτων της νεανικής παραβατικότητας και των τροχαίων παραβάσεων.

Αξιοσημείωτη είναι ακόμα η διαπίστωση ότι τα νεαρότερα μέλη της αστυνομίας φαίνεται ότι νιώθουν περισσότερη ανασφάλεια σε σύγκριση με τα μέλη μεγαλύτερης ηλικίας, ενώ μέλη με θητεία μεγαλύτερη των τριών ετών στην κοινοτική αστυνόμευση, ανεξαρτήτως φύλου, νιώθουν λιγότερο φόβο κατά την εκτέλεση του καθήκοντός τους. Επίσης, αυτοί που τοποθετήθηκαν με δική τους επιλογή έχουν την άποψη ότι ο θεσμός συνεισφέρει στην πρόληψη και ότι οι επεμβάσεις τους ήταν επιτυχημένες· αντίθετη άποψη εξέφρασαν όσοι συμμετείχαν στο πρόγραμμα παρά τη θέλησή τους. Να σημειωθεί ότι έκτοτε έχουν ληφθεί διορθωτικά μέτρα σχετικά με την άμεση εποπτεία των Αστυνομικών της Γειτονιάς, την επιλογή των αστυνομικών και την επιμόρφωσή τους.

XIII. Ο Παρατηρητής της Γειτονιάς στην Κύπρο

Οι πρώτες αναφορές για την εφαρμογή του προγράμματος του Παρατηρητή της Γειτονιάς άρχισαν να εμφανίζονται με την αρχική εισήγηση για τη λειτουργία του θεσμού της κοινοτικής αστυνόμευσης το 1997. Ο Mawby (2011) υποστήριξε ότι το πρόγραμμα εφαρμόστηκε στην Κύπρο, για πρώτη φορά, το 2011, στον δήμο Πέγειας, της επαρχίας Πάφου. Συγκεκριμένα, αναφέρθηκε στην εμπλοκή των Βρετανών που ζουν στην Κύπρο, υποστηρίζοντας ότι, με τις γνώσεις και τις εμπειρίες τους από τη Μεγάλη Βρετανία, πίεσαν την αστυνομία για την εφαρμογή του πρωτοποριακού αυτού

θεσμού στην κοινότητά τους. Εντούτοις, η πρώτη προσπάθεια για την οργάνωση πυρήνων Παρατηρητών της Γειτονιάς απέτυχε, λόγω του γεγονότος ότι η Δημοτική Αρχή απέσυρε το ενδιαφέρον της για την εφαρμογή του προγράμματος. Ακολούθησε η εφαρμογή του σε άλλη κοινότητα, με την οποία η αστυνομία υπέγραψε συμφωνία στις 15 Ιουνίου 2011. Αρχικά, το 2011 ενεπλάκη στο πρόγραμμα μόνο μια κοινότητα με 1000 εθελοντές, ενώ έκτοτε οι συμμετοχές αυξήθηκαν κατακόρυφα.

Όσον αφορά στην ενημέρωση για το συγκεκριμένο πρόγραμμα, τα αποτελέσματα σχετικής μελέτης⁴⁴ δείχνουν ότι οι ερωτηθέντες που γνώριζαν το πρόγραμμα του Παρατηρητή της Γειτονιάς είχαν πάρει πληροφορίες γι' αυτό κυρίως από τον Αστυνομικό της Γειτονιάς, ακολουθεί ο Δήμος ή η Κοινότητά τους και σε μικρότερο βαθμό τα μέσα μαζικής ενημέρωσης ή τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Επίσης, οι λόγοι ανασφάλειας καταδεικνύεται ότι αποτελούσαν τον σημαντικότερο λόγο για τον οποίο οι Παρατηρητές είχαν ενταχθεί στο συγκεκριμένο πρόγραμμα, ακολουθούν η ευαισθητοποίηση, η ανησυχία του πολίτη, η απόκτηση εμπειρίας και με μικρότερο ποσοστό το γεγονός ότι οι ίδιοι υπήρξαν θύματα εγκληματικότητας.

Ο κυριότερος λόγος για τον οποίο οι γνώστες του προγράμματος του Παρατηρητή της Γειτονιάς δεν εγγράφονταν ως μέλη είναι, σε μεγάλο βαθμό, η αποφυγή της οποιασδήποτε ταλαιπωρίας, η μη επαρκής ενημέρωση για το πρόγραμμα, η έλλειψη εμπιστοσύνης προς τους αστυνομικούς, η ανασφάλεια και, σε μικρότερο ποσοστό, η αδιαφορία ή η έλλειψη χρόνου. Σε γενικές γραμμές, η μεγάλη πλειοψηφία των πολιτών (67%) δεν ενδιαφερόταν να ενταχθεί στο πρόγραμμα του Παρατηρητή της Γειτονιάς, σε αντίθεση με ένα μικρό ποσοστό που τοποθετήθηκε θετικά, εκφράζοντας την επιθυμία του για εγγραφή.

Σύμφωνα με την ελληνική βιβλιογραφία, η προθυμία συμμετοχής στα Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Παραβατικότητας (ΤοΣΠΠΑ) στην Ελλάδα βασίζεται κυρίως στο γεγονός ότι οι πολίτες θέλουν να αισθάνονται χρήσιμοι, να βοηθούν, να συμμετέχουν στη μείωση της εγκληματικότητας και, σε μικρότερο ποσοστό, να αισθάνονται πιο ασφαλείς στη γειτονιά τους. Η απροθυμία βασίζεται κυρίως στη διαπίστωση ότι ο πολίτης δεν έχει ελεύθερο χρόνο, ότι θεωρεί ότι αυτό είναι δουλειά της αστυνομίας και ως εκ τούτου αφορά μόνο την πολιτεία και τους ειδικούς, φοβάται μήπως γίνει στόχος εγκληματιών, δεν θα έκανε κάτι τέτοιο εθελοντικά χωρίς πληρωμή, δεν θα το άντεχε για ψυχολογικούς ή ηλικιακούς λόγους και διότι δεν θέλει να γίνει «ρουφιάνος» της αστυνομίας⁴⁵.

Μελέτη που διενεργήθηκε για την Αγγλία και την Ουαλία⁴⁶ δείχνει ότι οι πολίτες δεν συμμετέχουν σε προγράμματα του Παρατηρητή της Γειτονιάς για διάφορους λόγους, κυρίως διότι δεν τους το ζήτησε κανένας, είναι πολύ απασχολημένοι, δεν το σκέφτονται σοβαρά, δεν γνωρίζουν πώς να ενταχθούν σε αυτό, δεν γνωρίζουν αρκετά για το πρόγραμμα, γιατί δεν υπάρχει σοβαρό πρόβλημα με το έγκλημα στην περιοχή τους, γιατί δεν ενδιαφέρονται, δεν μένουν στην ίδια περιοχή για μεγάλο χρονικό διάστημα και γιατί πιστεύουν ότι τέτοια προγράμματα δεν είναι αποδοτικά.

44. (Αστυνομία Κύπρου, 2017)

45. (Χαλκιά, 2014, σ. 69)

46. (National Statistics, 2017)

Από τα πιο πάνω συμπεραίνεται ότι η συμμετοχή ή όχι των πολιτών σε τέτοια προγράμματα τίθεται κάτω από την αίρεση διάφορων προκαταλήψεων ή της ιδιοσυγκρασίας των πολιτών σε κάθε κουλτούρα. Επίσης, ο αλτρουισμός, το αίσθημα της κοινότητας και η συλλογική συνείδηση⁴⁷ για την ασφάλεια και αυτοπροστασία είναι καθοριστικοί παράγοντες για τη συμμετοχή των πολιτών σε προγράμματα κοινής ωφελείας.

XIV. Αξιολόγηση του προγράμματος του Παρατηρητή της Γειτονιάς στην Κύπρο

Σύμφωνα με μια στατιστική ανάλυση των τελευταίων εγκληματολογικών δεδομένων στην Κύπρο, φαίνεται ότι οι κλοπές/διαρρήξεις/ληστείες και οι καταστροφές σε περιουσίες έχουν μειωθεί, στοιχείο το οποίο αποδίδεται στη συμβολή του προγράμματος του Παρατηρητή της Γειτονιάς. Το θετικότερο σημείο για τον Παρατηρητή της Γειτονιάς είναι, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας⁴⁸, «το αίσθημα ασφάλειας και τάξης που προκαλεί» (15%), καθώς επίσης και η συνεργασία των τοπικών αρχών και της αστυνομίας με τους πολίτες (14%). Μεταξύ των αρνητικών στοιχείων που καταγράφηκαν, με μεγαλύτερα ποσοστά, αναφέρθηκαν ο μικρός αριθμός των Παρατηρητών της Γειτονιάς και η ελλιπής ενημέρωση για το πρόγραμμα (17% και 15% αντίστοιχα). Δύο στους πέντε συμμετέχοντες έχουν «θετική» άποψη, ενώ η πληροφόρηση, η συνεργασία και η οργάνωση/συντονισμός αποτελούν τους τρεις βασικότερους τομείς στους οποίους το πρόγραμμα του Παρατηρητή της Γειτονιάς χρήζει βελτίωσης.

XV. Επιπτώσεις στο έγκλημα στην Κύπρο από την υιοθέτηση του θεσμού

Σύμφωνα με τη σύγκριση στατιστικών στοιχείων⁴⁹ από το 2004, οπότε λειτούργησε το πρόγραμμα του Αστυνομικού της Γειτονιάς, και το 2011, οπότε λειτούργησε το πρόγραμμα του Παρατηρητή της Γειτονιάς, μέχρι το 2017, φαίνεται ότι το καταγγελλθέν έγκλημα στην Κύπρο μειώθηκε σε σχέση με το 2004 κατά 31,13%, ενώ από το 2011 παρουσιάζει μείωση 37,67%. Επίσης, το ποσοστό εξιχνίασης αυξήθηκε σε σύγκριση με το 2004 κατά 40,84%, ενώ από το 2011 κατά 27,47%. Ο φόβος για το έγκλημα στην κοινότητα μειώθηκε κατά 88,63% από το 2004 και από το 2011 κατά 82,14%, ενώ ο προσωπικός φόβος για το έγκλημα για το 2017 είναι μηδέν⁵⁰.

Υπάρχουν, όμως, και πολλές μεταβλητές που ενδεχομένως να έχουν συμβάλει στη διαμόρφωση των πιο πάνω αποτελεσμάτων, όπως: α) η μη καταχώριση όλων των καταγγελιών⁵¹, β) η αύξηση του αφανούς εγκλήματος, διότι

οι πολίτες, για διάφορους λόγους, δεν εμπιστεύονται την αστυνομία και δεν καταγγέλλουν τη θυματοποίησή τους, γ) η κοινότητα, μετά την οικονομική κατάρρευση, είναι απασχολημένη με άλλα προβλήματα, όπως την οικονομία, την ανεργία, τις τιμές αγαθών πρώτης ανάγκης και γενικά την ποιότητα ζωής, με αποτέλεσμα το έγκλημα να μην είναι στις προτεραιότητές της.

Παρόλα αυτά, κάποια θετικά αποτελέσματα φαίνεται ότι έχουν προκύψει τα τελευταία χρόνια, τα οποία οφείλονται και στην κοινοτική αστυνόμευση, τόσο στο πρόγραμμα του Αστυνομικού της Γειτονιάς όσο και σε αυτό του Παρατηρητή της Γειτονιάς, αν και οι μηχανισμοί λειτουργίας των προγραμμάτων είναι άγνωστοι στο ευρύ κοινό. Εάν μελετήσουμε το ποσοστό καταγγελιών για διαρρήξεις τα τελευταία χρόνια (2014-2017), θα διαπιστώσουμε ότι αυτές μειώθηκαν σημαντικά (38%), ενώ άλλες μορφές παραβατικότητας έχουν μείνει αμετάβλητες ή έχουν αυξηθεί. Επίσης, παρατηρείται μείωση στις καταγγελίες παραβατικότητας σε περιοχές όπου υπάρχει έντονη δραστηριότητα του θεσμού της κοινοτικής αστυνόμευσης.

XVI. Συμπεράσματα

Με βάση την άτυπη αστυνόμευση, υιοθετήθηκε ο θεσμός της κοινοτικής αστυνόμευσης στην κυπριακή κοινωνία. Από την πρώτη στιγμή έγινε αποδεκτός στην κοινότητα, προσφέροντας στήριξη και συμπαράσταση στο έργο της αστυνομίας τόσο στην πρόληψη όσο και στην καταστολή του εγκλήματος. Σχετικά με το πρόγραμμα του Αστυνομικού της Γειτονιάς, φαίνεται ότι αυτό έχει τη στήριξη των πολιτών. Αναγνωρίζεται θετικά η συμβολή του και εκτιμώνται τα θετικά στοιχεία της συμπεριφοράς των συμμετεχόντων αστυνομικών και η ικανότητά τους να επιλύουν διάφορα κοινωνικά προβλήματα, τα οποία ενδεχομένως να έπαιρναν σοβαρές διαστάσεις. Αντίθετα, στο πρόγραμμα καταλογίζεται η αδυναμία να αντιμετωπίσει σοβαρές μορφές παραβατικότητας.

Αναφορικά με το πρόγραμμα του Παρατηρητή της Γειτονιάς, φαίνεται ότι οι Κύπριοι το έχουν αγκαλιάσει και το στηρίζουν σε κάθε κοινότητα. Στήριξη προσφέρουν και όλες οι τοπικές αρχές σε οργανωτικά, επικοινωνιακά ή/και οικονομικά θέματα. Κάποιες ομάδες Παρατηρητών συντηρούν ιστοσελίδες, μέσω των οποίων ενημερώνουν τους πολίτες, ή εκτελούν περιπολίες σε κοινότητες. Η συμμετοχή των Παρατηρητών στην εξιχνίαση ή την καταγγελία αδικημάτων εμφανίζεται συχνά στον ημερήσιο τύπο, στοιχείο το οποίο καταδεικνύει την επιτυχία του προγράμματος.

Φαίνεται, από μια πρόχειρη ανάλυση, ότι υπάρχει συσχέτιση του προγράμματος του Παρατηρητή της Γειτονιάς τόσο με τη μείωση του εγκλήματος όσο και με την αύξηση του ποσοστού εξιχνίασής του. Τα τελευταία χρόνια έχουν μειωθεί σημαντικά οι διαρρήξεις και άλλα συναφή αδικήματα, ενώ κάποια άλλα έχουν μείνει αμετάβλητα, όπως τα αδικήματα που σχετίζονται με τα ναρκωτικά. Επιπρόσθετα στοιχεία παρουσιάζουν ότι ο φόβος για το έγκλημα έχει μειωθεί τα τελευταία χρόνια. Αν και η συσχέτιση μπορεί

47. (Durkheim, 1964a)

48. (Αστυνομία Κύπρου, 2017)

49. Ibid.

50. (Eurobarometer Public Opinion, 2018)

51. «...για πολλά χρόνια υψηλόβαθμα στελέχη της Κ.Α. ακολουθούσαν ανорθόδοξες στατιστικές μεθόδους, προκειμένου να εμφανίζεται χαμηλό το ποσοστό εγκληματικότητας και υψηλό το ποσοστό εξιχνίασης, τακτική που χαρακτηρίστηκε από την Κοινοβουλευτική Επιτροπή της Βουλής για την Εγκληματικότητα ανεύθυνη και παραπλανητική...» (Ιορδάνου, και Αλεξάνδρου, 2006, σ. 95).

«Τα «ψευδή», ή καλύτερα ανακριβή, ποσοστά επιτυχίας θεωρούνται από πολλούς επιστήμονες ότι μειώνουν την προληπτική λειτουργία του νόμου, εφόσον οι πραγματικοί δράστες των εγκλημάτων παραμένουν ασύλληπτοι» (Λαμπροπούλου, 1994, σ. 210)

να αμφισβητηθεί λόγω του γεγονότος ότι οι Κύπριοι τα τελευταία χρόνια ανησυχούν περισσότερο για τα οικονομικά τους προβλήματα, εντούτοις δεν μπορούμε να την αγνοήσουμε παντελώς.

Πριν εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για την επιτυχία του θεσμού, χρειάζεται να μελετηθούν και άλλες μεταβλητές, όπως οι μηχανισμοί πρόληψης, η δραστηριότητα της αστυνομίας, οι μέθοδοι καταγραφής και ανάλυσης των εγκληματολογικών στατιστικών, ο εντοπισμός του αφανούς εγκλήματος, οι έρευνες θυματοποίησης, οι έρευνες καταγραφής του φόβου, η ικανοποίηση του κοινού κτλ⁵².

Η απουσία νομοθετικής ρύθμισης του θεσμού της κοινοτικής αστυνόμευσης στην Κύπρο και για τα δύο προγράμματα (Αστυνομικός της Γειτονιάς και Παρατηρητής της Γειτονιάς) αποτρέπει την πλήρη αξιοποίηση των δυνατοτήτων του. Η νομοθεσία θα μπορούσε να ρυθμίσει: α) την καθολική συμμετοχή της τοπικής αυτοδιοίκησης, β) τη δέσμευση τόσο του κράτους όσο και των πολιτών για τη λειτουργία του νέου αυτού θεσμού, γ) την ετοιμασία προϋπολογισμού, δ) την ομοιόμορφη λειτουργικότητα σε παγκύπρια βάση, ε) τη συμμετοχή του πολίτη στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για την αστυνόμευση, στ) τον καθορισμό υποχρεώσεων όλων των εταίρων σ' ένα πλουραλιστικό σύστημα πολιτικής πρόληψης της παραβατικότητας κτλ.

Βιβλιογραφία

Ελληνική βιβλιογραφία

- ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ ΚΥΠΡΟΥ (2012) «Αξιολόγηση Θεσμού Κοινοτικής Αστυνόμευσης στην Αστυνομία 2012» Αστυνομία Κύπρου, Κύπρος
- ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ ΚΥΠΡΟΥ (2015) «Αποτελέσματα Έρευνας: Αξιολόγηση του θεσμού της Κοινοτικής Αστυνόμευσης (Αστυνομικός της Γειτονιάς)» Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 2015, Cypronetwork Consultancy Group, Κύπρος
- ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ ΚΥΠΡΟΥ (2017) «Αξιολόγηση του Προγράμματος του Παρατηρητή της Γειτονιάς», Cypronetwork Consultancy Group, με αριθμό διαγωνισμού: Κ.Δ.Σ 184/2016, Κύπρος
- ΒΙΔΑΛΗ, Σ. (2012) «Αστυνομία. Έλεγχος του Εγκλήματος και Ανθρώπινα Δικαιώματα» Νομική Βιβλιοθήκη
- ΔΗΜΟΥ, Β. (2012) «Σχέσεις κοινού-αστυνομίας και αίσθημα ανασφάλειας» Εγκληματολογία, Τεύχος 2-2012, Ιανουάριος, σ. 87-92, Νομική Βιβλιοθήκη
- ΙΟΡΔΑΝΟΥ, Μ. και ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, Ε. (2006) «Κυπριακή Αστυνομία. Από τα κλασικά χρόνια ως τον 21ο αιώνα» Κύπρος
- ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ε. (1994) «Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος» Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα
- ΧΑΛΚΙΑ, Α. (2014) «Στάσεις απέναντι στη συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική σε περιοχές με διαβάθμιση εγκληματικότητας στην Αθήνα» Εγκληματολογία, Τεύχος 1-2/2014, Ιανουάριος-Δεκέμβριος, σ. 66-75, Νομική Βιβλιοθήκη
- ΧΑΤΖΗΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Μ. (2016) «Εγκληματολογία: Η Κοινοτική Αστυνόμευση στην Κύπρο» Εν Τύποις, Κύπρος

Ξενογλώσση βιβλιογραφία

- ALDERSON, J. (1979) "Policing Freedom" Macdonald and Evans
- ALLEN, J., EDMONDS, S., PATTERSON, A. and SMITH, D. (2006) "Policing and the criminal justice system - public confidence and perceptions" findings from the 2004/05 British Crime Survey, Home Office: Online Report 07/06

- ALLEN, R. Y. W. (2002) "Assessing the Impediments to Organizational Change: a View of Community Policing" Journal of Criminal Justice, 30 (6), pp 511-517
- BAHN, C. (1974) "The reassurance factor in police patrol" Criminology, 12 (3), pp 338-345
- BANTON, M. (1964) "The Policeman and the Community" Tavistock, London
- BAUMER, T. L. (1985) "Testing a General Model of Fear of Crime Data from a National Sample" Journal of Research in Crime and Delinquency, 22 (3), pp 239-255
- BRADFORD, B., JACKSON, J. and STANKO, E. (2009) "Contact and confidence: revisiting the impact of public encounters with the police" Policing and society, 19 (1), pp 20-46
- CHEURPRAKOBIT, S. (2002) "Community Policing: Training, Definitions and Policy Implications" Policing: an International Journal of Police Strategies & Management, 25 (2), pp 709-725
- CRAWFORD, A. (1998) "Community Safety Partnerships" Criminal Justice Matters, 33, pp 4-5
- CRAWFORD, A. and EVANS, K. (2012) "Crime Prevention and Community Safety" in M. Maguire, R. Morgan, and R. Reiner, (2012), "The Oxford Handbook of Criminology", Fifth Edition, pp 769-805, Oxford Press
- DURKHEIM, E. (1964a) "The Division of Labour in Society" Routledge and Kegan Paul, London
- ECK, J. E. and SPELMAN, W. (1987) "Problem solving: Problem-oriented policing in Newport News" Police Executive Research Forum, Washington, DC
- FITZGERALD, M., HOUGH, M., JOSEPH, I. and QURESHI, T. (2002) "Policing for London" Willan Publishing, Cullompton
- GAROFALO, J. and LAUB, J. (1978) "The Fear of Crime: Broadcasting Our Perspective" Victimology, 3, pp 242-253
- JONES, T. and NEWBURN, T. (2002) "The Transformation of Policing. Understanding Current Trends in Policing Systems" British Journal of Criminology 2002, 42, pp 129-146
- KELLING, G. L., PATE, T., DIECKMAN, D. and BROWN, C. E. (1974) "The Kansas City Preventive Patrol Experiment" "A Technical Report", Police Foundation, Washington, DC
- MACKENZIE, S. and HENRY, A. (2009) "Community policing: a review of the evidence" Scottish Government Social Research, The Scottish Government
- MAGUIRE, M. (2012) "Criminal Statistics and the Construction of Crime" in M. Maguire, R. Morgan and R. Reiner, (2012) "The Oxford Handbook of Criminology", Fifth Edition, pp 206-244, Oxford Press
- MASTROFSKI, S. (2006) "Community Policing: A Skeptical View" in D. L. Weisburd and A. A. Braga (eds.), "Police Innovation: Contrasting perspectives", Cambridge University Press, NY
- MAWBY, R. I. (2011) "A letter from Cyprus: Migration, policy transference and the piloting of Neighbourhood Watch" Crime Prevention and Community Safety, 13, pp 148-152
- MORGAN, J. (1991) "Safer Communities: The local delivery of crime prevention through the partnership approach" Home Office, London
- MYHILL, A. (2006) "Community Engagement in Policing: Lessons from the Literature" HMSO, London
- NEWBURN, T. and REINER, R. (2012) "Policing and the police" in M. Maguire, R. Morgan and R. Reiner (eds.), "The Oxford Handbook of Criminology", pp. 806-837, Oxford University Press, Oxford, UK
- PATE, A. M., WYCOFF, M. A., SKOGAN, W. G. and SHERMAN, L. W. (1986) "Reducing Fear of Crime in Houston and Newark" Police Foundation, Washington, DC
- QUINTON, P. and MORRIS, J. (2008) "Neighbourhood Policing: The Impact of Piloting and Early National Implementation" Home Office, London
- REINER, R. (1997) "Media made criminality: the representation of crime in the mass media" in M. Maguire, R. Morgan, and R. Reiner

52. (Χατζηδημητρίου, 2016)

(eds.), "The Oxford Handbook of Criminology", Oxford University Press, Oxford

SCAGLION, R. and CONDON, R. G. (1980) "Determinants of Attitudes towards City Police" *Criminology*, 17 (4), pp 485-494

SCARMAN, LORD (1986) "The Scarman Report: The Brixton Disorders 10-12 April 1981" Penguin, Harmondsworth

SKOGAN, W. G. (1990) "The Police and Public in England and Wales: A British Crime Survey Report" Home Office Research Study, No. 117, HMSO, London

SKOGAN, W. G. (2006) "Asymmetry in the impact of encounters with the police" *Policing and Society*, 16 (2), pp 99-126

SMITH, D. J. and GRAY, J. (1983) "Police and People in London: The PSI Report" Gower, Aldershot

SOUTHGATE, P. (1982) "Police Probation Training in Race Relations" Research and Planning, Unit Paper 8, Home Office, London

TIEN, J. M., SIMON, J. W. and LARSON, R. C. (1978) "An Alternative Approach to Police Patrols: The Wilmington split - force Experiment" Public Systems Evaluation, Cambridge, Mass

TROJANOWICZ, R. (1986) "Evaluating a Neighbourhood foot Patrol Program" in D. P. Rosenbaum "Community Crime Prevention: Does it work", Sage, London

TROJANOWICZ, R. and CARTER, D. (1988) "The philosophy and role of community policing" National Center for Community Policing, Lansing, MI

TYLER, T. R. and HUO, Y. J. (2002) "Trust in the law: encouraging public cooperation with the police and courts" Russell Sage Foundation, NY

WALKER, S. (1999) "The Police in America" 3d ed. McGraw-Hill College, Boston, Mass

WEATHERITT, M. (1983) "Community policing: Does it work and how do we know" in T. Bennett, "The Future of Policing", University of Cambridge Institute of Criminology, Cambridge

Ελληνόφωνη βιβλιογραφία διαδικτύου

ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ ΚΥΠΡΟΥ, (2017) «Στατιστικές Σοβαρού Εγκλήματος» <http://www.police.gov.cy/police/police.nsf/All/6263BE09FCF29B2DC22582660025CBFE?OpenDocument>

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία διαδικτύου

DONIGER, K. (2009) "Inspiring the Judiciary: Community Courts Adapt Community Policing Principles. The e-newsletter of the COPS Office" *Community Policing, Dispatch*, 2 (2)

http://cops.usdoj.gov/html/dispatch/February_2009/courts_adapt.htm

EUROBAROMETER, (2018) "Public Opinion" <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Archive/index>

OFFICE FOR NATIONAL STATISTICS (2017) "Neighbourhood Watch figures, year ending March 2017 Crime Survey for England and Wales (2017)" UK. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/crimeandjustice/adhocs/008289neighbourhoodwatchfiguresyearendingmarch2017crimesurveyforenglandandwales>

HOUSE OF COMMONS (2010) "Social indicators" Research paper 10/65, 15 October 2010

[file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/My%20Documents/Downloads/SN05705%20\(1\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/My%20Documents/Downloads/SN05705%20(1).pdf)

MOIR, P. (1990) "Community Policing-Questioning some basic Assumptions" Goulburn Police Academy, New South Wales

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.32.9828&rep=rep1&type=pdf>

MORI (2005) "Final Topline" Annual London Survey (2004), 11th January 2005, London Gov. UK, London

http://www.london.gov.uk/mayor/annual_survey/docs/als05_topline.pdf

MORI (2000), (2003), (2005), (2008), (2009) "Political Monitoring Archive"

<http://www.ipsos-mori.com/researchpublications/researcharchive.aspx>

SOMERVILLE, P. (2009) "Understanding Community Policing"

http://eprints.lincoln.ac.uk/2305/2/Rethinking_community_policing.pdf

WEATHERITT, M. (1988) "Community policing: rhetoric or reality" http://www.aic.gov.au/media_library/publications/proceedings/05/waring.pdf

Νεότερες προσεγγίσεις για τη συμμετοχή των ανηλίκων στη φιλική δικαιοσύνη - Child Friendly Justice

Ευτυχίας Κατσιγαράκη

Εγκληματολόγου MSc Ph. D, Γενικής Διευθύντριας της Γενικής Διεύθυνσης Διοίκησης Δικαιοσύνης - Διεθνών Νομικών Σχέσεων & Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

Στο πλαίσιο διασφάλισης μιας φιλικής προς τα παιδιά δικαιοσύνης η ΕΕ εναρμονίζεται με τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού προάγοντας με την υιοθέτηση καλών πρακτικών, τα δικαιώματα των παιδιών στην ακρόαση, στην πληροφόρηση, την προστασία και τη μη διακριτή μεταχείριση. Η ουσιαστική ακρόαση των παιδιών διασφαλίζεται μέσω της δημιουργίας ενός ασφαλούς και φιλικού περιβάλλοντος ως προς την υποβολή ερωτημάτων, με σεβασμό πάντα στις αναπτυξιακές δεξιότητες του παιδιού, κάνοντας χρήση φιλικών εργαλείων λήψης καταθέσεων και εκπαιδεύοντας ταυτόχρονα τους εμπλεκόμενους επιστήμονες που συμμετέχουν στις σχετικές δικονομικές διαδικασίες. Επίσης, τονίζεται προς όλες τις κατευθύνσεις ότι τα παιδιά πρέπει να λαμβάνουν σωστή πληροφόρηση ακόμα και για το νομικό καθεστώς που διασφαλίζει τα δικαιώματά τους ώστε να έχουν αυτοπεποίθηση και εμπιστοσύνη προς το δικαστικό σύστημα και να αισθάνονται ασφαλεία ώστε να μιλήσουν ελεύθερα. Στο εν θέματι κείμενο περιγράφονται υιοθετηθείσες καλές πρακτικές σε Ευρωπαϊκό επίπεδο.

Ensuring a child-friendly justice, the EU is harmonizing with the United Nations Convention on the Rights of the Child by promoting the adoption of good practices, children's rights to hearing, information, protection and indiscriminate treatment. Effective hearing of children is ensured by creating a safe and friendly environment by asking questions, always respecting the child's developmental skills, using friendly deposit-taking tools and at the same time educating the scientists involved in the proceedings. It also emphasizes that children must be properly informed even about the legal status of their rights in order to have confidence and trust in the judiciary and to feel safe in order to speak freely. This text describes well-adopted European practices.

Είναι γνωστό ότι η μεταχείριση των παιδιών κατά τη δικαστική διαδικασία αποτελεί αντικείμενο της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, η οποία έχει κυρωθεί από όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ. Ειδικότερα, η ΕΕ εστιάζει περαιτέρω την προσήλωσή της στο ζήτημα αυτό μέσω της προώθησης των Κατευθυντήριων γραμμών για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη (2010) καθώς και της συνδρομής που παρέχει στα κράτη μέλη για τη βελτίωση της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού στα δικαστικά τους συστήματα, προάγοντας με αυτό τον τρόπο τα δικαιώματα των παιδιών στην ακρόαση, την πληροφόρηση, την προστασία και τη μη διακριτική μεταχείριση. Αφορμή για την εν θέματι δράση αποτέλεσε η διαπίστωση ότι οι πρακτικές της συμμετοχής των παιδιών σε ποινικές και αστικές δικαστικές διαδικασίες, παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις τόσο μεταξύ των διαφόρων κρατών μελών όσο και στο εσωτερικό των επιμέρους κρατών μελών, γεγονός που μαρτυρά την ανάγκη για σαφή και συνεπή πρότυπα και κατευθυντήριες γραμμές, καθώς και για συστηματική παρακολούθηση της εφαρμογής τους. Καθιστώντας λοιπόν, τα συστήματα απονομής δικαιοσύνης πιο φιλικά προς τα παιδιά, επιτυγχάνεται η βελτίωση της προστασίας των παιδιών, ενισχύεται η ουσιαστική συμμετοχή τους και παράλληλα βελτιώνεται η λειτουργία της δικαιοσύνης.

I. Δικαίωμα ακρόασης

Το δικαίωμα ακρόασης και έκφρασης αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση ώστε η συμμετοχή στις δικαστικές διαδικασίες να είναι ουσιαστική. Αποτελεί δικαίωμα των παιδιών που κατοχυρώνεται από την ΕΕ, το Συμβούλιο της Ευρώπης και τον ΟΗΕ. Ωστόσο, δεν αρκεί να καταγράφονται απλώς οι απόψεις των παιδιών. Προϋπόθεση για την ουσιαστική συμμετοχή αποτελεί η δημιουργία από τις αρμόδιες αρχές ασφαλούς και φιλικού περιβάλλοντος και η χρήση από αυτές κατάλληλων μεθόδων υποβολής ερωτήσεων ώστε να προσδιορίζονται και να λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαίτερες ανάγκες των παιδιών.

Τα δεδομένα δείχνουν ότι το δικαίωμα ακρόασης γίνεται συχνότερα σεβαστό στις ποινικές διαδικασίες παρά στις αστικές, λόγω της ανάγκης συλλογής αποδεικτικού υλικού στις ποινικές υποθέσεις. Η δυνατότητα βιντεοσκόπησης της κατάθεσης ή ακρόασης φιλικές προς τα παιδιά αίθουσες παρέχεται και χρησιμοποιείται συχνότερα στις ποινικές διαδικασίες παρά στις αστικές.

II. Πρόταση καλής πρακτικής

- Τα κράτη μέλη της ΕΕ θα πρέπει να μεριμνούν ώστε η ακρόαση των παιδιών να γίνεται από καταρτισμένους επαγγελματίες. Οι αρχές θα πρέπει επίσης να μεριμνούν ώστε κάποιο έμπιστο πρόσωπο, ανεξάρτητα από τους γονείς του παιδιού, να παρέχει στήριξη στο παιδί σε όλα τα στάδια της δικαστικής διαδικασίας, ιδίως σε ό,τι αφορά την ενημέρωση και την προετοιμασία του παιδιού για τις

συνεδριάσεις του δικαστηρίου. Ο σχεδιασμός της πολιτικής της ΕΕ θα πρέπει επίσης να επικεντρωθεί στην παροχή κατάρτισης στους επαγγελματίες και στην εναρμόνιση των προγραμμάτων σπουδών.

- Καθιέρωση εξειδικευμένων δικαστηρίων για παιδιά: Δεν διαθέτουν όλα τα κράτη μέλη εξειδικευμένα ποινικά και αστικά δικαστήρια. Ωστόσο, αυτού του είδους οι δομές συνήθως διαθέτουν χώρους φιλικούς προς τα παιδιά, εργασία προστασίας και καταρτισμένους επαγγελματίες με ειδικευση στα παιδιά.
- Προσδιορισμός της ωριμότητας του παιδιού: Η ωριμότητα ενός παιδιού παίζει καθοριστικό ρόλο όσον αφορά τη συμμετοχή του σε δικαστικές διαδικασίες. Τα κράτη μέλη της ΕΕ πρέπει να διατυπώσουν σαφή νομικό ορισμό της ωριμότητας, προσδιορίζοντας ως επιπλέον κριτήριο του ορισμού και τις αναπτυξιακές ικανότητες του παιδιού, άλλως επαφίεται στην κρίση του δικαστή.
- Θέσπιση δικονομικών εγγυήσεων για τη διασφάλιση της συμμετοχής των παιδιών, με στόχο τη μείωση του άγχους των παιδιών και την εξάλειψη του κινδύνου δευτερογενούς θυματοποίησης. Όσον αφορά τόσο τις ποινικές όσο και τις αστικές διαδικασίες, τα κράτη μέλη της ΕΕ θα πρέπει να βιντεοσκοπούν τις ακροαματικές διαδικασίες, συμπεριλαμβανομένων των ακροαματικών διαδικασιών προ της δίκης, ώστε να αποφεύγονται οι άσκοπες επαναλήψεις και να διασφαλίζεται ότι μπορούν να γίνουν δεκτές ως αποδεικτικά στοιχεία. Όσον αφορά τις ποινικές διαδικασίες, τα κράτη μέλη θα πρέπει να θεσπίσουν μέτρα ώστε να αποφεύγεται κάθε επαφή μεταξύ του παιδιού και του κατηγορουμένου και κάθε άλλου προσώπου που στα μάτια του παιδιού μπορεί να συνιστά απειλή. Όσον αφορά τις αστικές διαδικασίες, τα κράτη μέλη θα πρέπει να εξετάσουν το ενδεχόμενο να χρησιμοποιούν πιο συχνά τη διαμεσολάβηση ως εναλλακτική λύση αντί της δικαστικής επίλυσης.
- Παροχή δωρεάν νομικής συνδρομής συμπεριλαμβανομένης της δωρεάν και εύκολης πρόσβασης των παιδιών σε νομική αντιπροσώπευση

III. Μείωση της διάρκειας των διαδικασιών-καλές πρακτικές

Ορισμός επιτρόπων δίδυμης αντιπροσώπευσης: Στο Ηνωμένο Βασίλειο (Αγγλία και Ουαλία), για κάθε παιδί που συμμετέχει σε υπόθεση αστικού δικαίου, η Υπηρεσία συμβουλευτικής και υποστήριξης παιδιών σε υποθέσεις οικογενειακού δικαίου (Child and Family Court Advisory and Support Service - Cafcass) διορίζει επίτροπο ο οποίος συμμετέχει στη δικαστική διαδικασία για λογαριασμό του παιδιού. Οι επίτροποι εμφανίζονται αντί των παιδιών ενώπιον του δικαστηρίου και έχουν την ευθύνη να ενημερώνουν το δικαστήριο για τις επιθυμίες και τα συναισθήματα του παιδιού. Έχουν επίσης την ευθύνη να εξηγούν τη νομική διαδικασία στα παιδιά και να τα τηρούν ενήμερα σχετικά με την πορεία και την τελική έκβαση της υπόθεσης. Οι επίτροποι διορίζουν επίσης δικηγόρους για τη νομική αντιπροσώπευση των παιδιών, στο πλαίσιο του λεγόμενου «μοντέλου δίδυμης αντιπροσώπευσης» (tandem model).

IV. Χρήση φιλικών προς τα παιδιά χώρων για την ακρόαση των παιδιών

Τα κράτη μέλη θα πρέπει να μεριμνούν ώστε να διατίθενται φιλικές προς τα παιδιά αίθουσες όχι μόνο για το σύνολο των υποθέσεων ποινικού δικαίου, αλλά, εφόσον δεν προβλέπονται άλλοι φιλικοί προς τα παιδιά χώροι, και για υποθέσεις αστικού δικαίου.

V. Χρήση φιλικών προς τα παιδιά εργαλείων λήψης καταθέσεων

Σε αρκετές χώρες χρησιμοποιούνται υλικά για παιχνίδια ώστε να διευκολύνεται η επικοινωνία των παιδιών κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας. Οι φιλικές προς τα παιδιά αίθουσες λήψης καταθέσεων των αστυνομικών τμημάτων στην Εσθονία διαθέτουν ανατομικές κούκλες που μπορούν να ντυθούν και να γδυθούν για χρήση σε υποθέσεις σεξουαλικής κακοποίησης, ένα εργαλείο που χρησιμοποιείται σε αρκετές χώρες. Στη Φινλανδία, οι κοινωνικοί λειτουργοί χρησιμοποιούν συχνά κάρτες με αρκουδάκια για να διευκολύνουν τα παιδιά να εκφράσουν τα συναισθήματά τους. Διαφορετικές εκδόσεις αυτών των καρτών έχουν σχεδιαστεί επίσης και για παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας.

VI. Δικαίωμα στην πληροφόρηση

Το δικαίωμα στην πληροφόρηση των παιδιών που συμμετέχουν σε δικαστικές διαδικασίες είναι καθοριστικής σημασίας για την ουσιαστική συμμετοχή τους σε αυτές και για την ευημερία τους. Η παροχή σαφών πληροφοριών, διατυπωμένη με τρόπο κατανοητό για την ηλικία τους και τις αναπτυξιακές τους δεξιότητες, σε μικρές, εύπεπτες δόσεις σε όλα τα στάδια της διαδικασίας περιορίζει το άγχος που δημιουργεί στα παιδιά, το γεγονός ότι έρχονται ενδεχομένως για πρώτη φορά αντιμέτωπα με ένα δικαστικό σύστημα που είναι πιθανόν εκφοβιστικό. Τα παιδιά που έχουν σωστή πληροφόρηση αποκτούν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και εμπιστοσύνη για το δικαστικό σύστημα. Έτσι, αισθάνονται πιο ασφαλή και μιλούν πιο ελεύθερα, που σημαίνει ότι οι καταθέσεις τους μπορούν να λαμβάνουν περισσότερο υπόψη, δεδομένου ότι συμμετέχουν πιο ενεργά στις διαδικασίες.

Για την παροχή πληροφοριών χρησιμοποιούνται ενημερωτικές επιστολές που έχουν συνταχθεί για ενήλικους αποδέκτες, προφορικές εξηγήσεις που παρέχονται στα παιδιά σχετικά με τα δικαιώματά τους ή ειδικά σχεδιασμένα ενημερωτικά φυλλάδια για παιδιά διαφορετικών ηλικιακών ομάδων και διαφορετικού γλωσσικού υπόβαθρου. Οι γονείς και οι επαγγελματίες που παρέχουν στήριξη στο παιδί (κοινωνικοί λειτουργοί, νόμιμοι αντιπρόσωποι, πρόσωπα φροντίδας) πρέπει επίσης να λαμβάνουν το ενημερωτικό υλικό που απευθύνεται στα παιδιά, ώστε να διαβιβάζουν και αυτοί τις πληροφορίες με απλή και κατανοητή γλώσσα

VII. Εξασφάλιση της πρόσβασης των παιδιών σε νομικές πληροφορίες και συμβουλές

Σε αρκετές πόλεις της Γαλλίας έχουν δημιουργηθεί σημεία επαφής, όπου τα παιδιά μπορούν να έχουν πρόσβαση σε εξειδικευμένους δικηγόρους που τους παρέχουν πληροφορίες για τα δικαιώματά τους και συμβουλές και υποστήριξη σε θέματα αστικού ή ποινικού δικαίου. Οι συναντήσεις αυτές είναι δωρεάν και εμπιστευτικές και πολύ συχνά περιλαμβάνουν επιτόπια παροχή υπηρεσιών χωρίς ραντεβού, καθώς και ανοιχτές τηλεφωνικές γραμμές και επισκέψεις ευαισθητοποίησης σε σχολεία.

VIII. Πληροφόρηση παιδιών-θυμάτων για την έκβαση των διαδικασιών

Στη Γερμανία, ο νόμος για την προστασία των θυμάτων του 1986 και δύο νόμοι για τη μεταρρύθμιση των δικαιωμάτων των θυμάτων ενίσχυσαν τα δικαιώματα των θυμάτων και των μαρτύρων. Σε αυτά περιλαμβάνεται η υποχρέωση να ενημερώνονται τα θύματα για την οριστική απόφαση και να διασφαλίζεται η πρόσβασή τους στη δικογραφία. Όμοιες, πρακτικές που εφαρμόζονται στη Φινλανδία διασφαλίζουν την ενημέρωση των παιδιών-θυμάτων σχετικά με την έκβαση των διαδικασιών. Όταν τα θύματα είναι κάτω των 15 ετών, η απόφαση επιδίδεται στον νόμιμο αντιπρόσωπο ή στον επίτροπο του παιδιού και ο νόμιμος αντιπρόσωπος επιφορτίζεται με την ευθύνη να ενημερώσει εν συνεχεία το παιδί και την οικογένεια. Ο επίτροπος ή ο νόμιμος αντιπρόσωπος ενημερώνει επίσης το παιδί για όλες τις πρακτικές διαστάσεις μιας απόφασης, όπως για παράδειγμα την καταβολή αποζημίωσης. Εάν το παιδί είναι άνω των 15 ετών, η απόφαση του επιδίδεται προσωπικά.

IX. Συνδρομή μεσολαβητή για τη λήψη συνεντεύξεων και τις συνεδριάσεις του δικαστηρίου

Οι μεσολαβητές αποτελούν σημαντική προσθήκη στα μέτρα νομικής υποστήριξης που έχουν στη διάθεσή τους τα παιδιά στο Ηνωμένο Βασίλειο (Αγγλία και Ουαλία). Ο μεσολαβητής μπορεί να βοηθήσει στον προγραμματισμό και τη λήψη της αστυνομικής κατάθεσης, να υποβάλει γραπτή έκθεση στο δικαστήριο σχετικά με τις επικοινωνιακές ικανότητες του παιδιού και να παρεμβαίνει κατά την ακρόαση του παιδιού εάν οι ερωτήσεις είναι ανάρμοστες. Το κόστος όσο και ο περιορισμένος αριθμός τους, ωστόσο, δεν επιτρέπει στους μεσολαβητές να αποτελέσουν γενικευμένο μέτρο υποστήριξης. Όμως, οι επίσημα αναγνωρισμένοι μεσολαβητές, και χρησιμοποιούνται ολοένα συχνότερα για την παροχή υποστήριξης σε πολύ μικρά παιδιά ή παιδιά με συγκεκριμένη αναπηρία που δυσχεραίνει την επικοινωνία τους με το δικαστήριο. Ωστόσο, δικαστές ανέφεραν ότι η εμπειρία της συνεργασίας τους με μεσολαβητές τους βοήθησε να διακόψουν τη χρήση αδόκιμων τεχνικών υποβολής ερωτήσεων ακόμη κι όταν δεν ήταν παρών κάποιος Μεσολαβητής.

X. Προστασία της ταυτότητας των παιδιών στο διαδίκτυο

Στην Εσθονία, στα δικόγραφα που είναι διαθέσιμα στο κοινό (μέσω, μεταξύ άλλων, και του δικτυακού τόπου του δικαστηρίου) δεν δημοσιεύονται στοιχεία των παιδιών που καθιστούν δυνατή την αναγνώριση της ταυτότητάς τους, και κάθε αναφορά στα παιδιά γίνεται μόνο με τα αρχικά των ονομάτων τους. Στη Γαλλία, οι νόμοι για την ελευθερία του Τύπου προβλέπουν επίσης τη μη δημοσιοποίηση των ονομάτων των παιδιών-θυμάτων.

XI. Δικαίωμα στη μη διακριτική μεταχείριση

Οι κατευθυντήριες γραμμές του Συμβουλίου της Ευρώπης ορίζουν την απαγόρευση των διακρίσεων, το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού, την αξιοπρέπεια και το κράτος δικαίου ως θεμελιώδεις αρχές της φιλικής προς τα παιδιά δικαιοσύνης. Οι επαγγελματίες που ερωτήθηκαν ανέφεραν ότι η απαγόρευση των διακρίσεων είναι ιδιαίτερα σημαντική για τα παιδιά με αναπηρίες ή με διαφορετική εθνική ή εθνοτική προέλευση. Τα παιδιά θα πρέπει να τυγχάνουν ισότιμης μεταχείρισης στις δικαστικές διαδικασίες ανεξαρτήτως φύλου, φυλής, χρώματος, εθνοτικής ή κοινωνικής προέλευσης, γενετικών χαρακτηριστικών, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, συμμετοχής σε εθνική μειονότητα, παρουσίας, γέννησης, γενετήσιου προσανατολισμού, ταυτότητας φύλου ή έκφρασης φύλου. Τα κράτη μέλη θα πρέπει να επιδεικνύουν ιδιαίτερη προσοχή στα παιδιά που τελούν υπό ιδιαίτερα ευάλωτη κατάσταση, όπως αυτά που ζουν σε συνθήκες ακραίας φτώχειας ή είναι παιδιά χωρισμένων γονέων-μεταναστών.

XII. Διασφάλιση της ισότιμης μεταχείρισης όλων των παιδιών που εμπλέκονται σε δικαστικές διαδικασίες

Τα κράτη μέλη και, κατά περίπτωση, η ΕΕ θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι τα παιδιά τυγχάνουν ισότιμης μεταχείρι-

σης στο πλαίσιο όλων των σχετικών δικονομικών εγγυήσεων και των υπηρεσιών που τους παρέχονται πριν, κατά και μετά τη συμμετοχή τους σε δικαστικές διαδικασίες. Πρέπει να διατίθενται δεδομένα που αφορούν την πρόσβαση των παιδιών στη δικαιοσύνη, κατά κατηγορίες παιδιών (όπως, λόγου χάρη, παιδιά που τελούν υπό ιδιαίτερα ευάλωτες καταστάσεις), ώστε να εξασφαλίζεται μια στοχευμένη προσέγγιση και να παρακολουθείται η προσβασιμότητα της δικαιοσύνης. Θα πρέπει να θεσπιστούν κατευθυντήριες γραμμές και πρωτόκολλα που θα παρέχουν κατευθύνσεις στους επαγγελματίες σε σχέση με τις διαδικασίες αυτές, και τα οποία θα πρέπει να εντάσσονται σε ευρύτερες δέσμες μέτρων προστασίας και ασφάλειας.

XIII. Η αρχή του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού

Οι κατευθυντήριες γραμμές του Συμβουλίου της Ευρώπης ορίζουν το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού ως μία από τις τέσσερις θεμελιώδεις αρχές της φιλικής προς τα παιδιά δικαιοσύνης.

Η Επιτροπή, για να διευκολύνει την κατανόηση και χρήση της αρχής αυτής, ορίζει επτά επιμέρους στοιχεία που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την αξιολόγηση του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού: το δικαίωμα των παιδιών να εκφράζουν την άποψή τους σε κάθε απόφαση που τα αφορά, την ταυτότητα του παιδιού, τη διατήρηση του οικογενειακού περιβάλλοντος και των οικογενειακών σχέσεων, τη μέριμνα, την προστασία και την ασφάλεια του παιδιού, την ευάλωτη κατάσταση υπό την οποία ενδεχομένως τελεί το παιδί, το δικαίωμα στην υγεία και το δικαίωμα στην εκπαίδευση.

XIV. Παροχή κατάρτισης στους αστυνομικούς όσον αφορά τη λήψη καταθέσεων από παιδιά

Στη Φινλανδία οι αστυνομικοί και οι επαγγελματίες υγειονομικής περίθαλψης που αναλαμβάνουν την ακρόαση παιδιών παρακολουθούν διεπιστημονικό πρόγραμμα κατάρτισης στη λήψη συνεντεύξεων διάρκειας ενός έτους. Την κατάρτιση διοργανώνουν το Εθνικό Αστυνομικό Συμβούλιο και το Κέντρο Εγκληματολογικής Ψυχολογίας. Οι περισσότεροι αστυνομικοί και οι ψυχολόγοι που συμμετέχουν κατά την εργασία τους σε ποινικές διαδικασίες έχουν παρακολουθήσει το πρόγραμμα και σε γενικές γραμμές συμφωνούν ότι χάρη σε αυτό η προκαταρκτική ακροαματική διαδικασία έχει καταστεί πιο φιλική προς το παιδί. Αλλά και στην Κροατία οι αστυνομικοί υποχρεούνται να συμμετάσχουν σε πρόγραμμα κατάρτισης τριών μηνών που διοργανώνει το Υπουργείο Εσωτερικών. Μετά την ολοκλήρωσή του, λαμβάνουν σχετική πιστοποίηση και έχουν το δικαίωμα να υπογράφουν αστυνομικές αναφορές σε υποθέσεις στις οποίες εμπλέκονται παιδιά.

XV. Πολυεπιστημονική συνεργασία

Διεθνή πρότυπα όπως οι κατευθυντήριες γραμμές του Συμβουλίου της Ευρώπης ζητούν την ενίσχυση της επαγγελματικής συνεργασίας των διαφόρων επιστημονικών κλάδων, με στόχο τη διευκόλυνση των διαδικασιών και της λήψης αποφάσεων. Σε αρκετές χώρες υπάρχουν θεσμοθετημένες συμφωνίες ή πρωτόκολλα για την ενθάρρυνση της επαγγελ-

ματικής συνεργασίας. Ως επί το πλείστον, ωστόσο, η πολυεπιστημονική συνεργασία είναι άτυπη και βασίζεται κυρίως σε προσωπικά δίκτυα και διασυνδέσεις. Παρά τα επιτυχή παραδείγματα, ωστόσο, τα συστήματα αυτά κατά κανόνα δεν είναι ευρέως διαδεδομένα στα κράτη μέλη της ΕΕ.

XVI. Συντονισμός των ερευνών στο πλαίσιο της ποινικής και της αστικής διαδικασίας

Το Μοντέλο του Μονάχου (Munchner Modell) στη Γερμανία εκπονεί κατευθυντήριες γραμμές για τον συντονισμό των ερευνών στο πλαίσιο της ποινικής και της αστικής διαδικασίας ώστε να αποφεύγεται η κατ' επανάληψη ακρόαση των παιδιών, ιδίως σε υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας και σεξουαλικής κακοποίησης. Ορίζει ότι κάθε ακροαματική διαδικασία με τη συμμετοχή παιδιού πρέπει να βιντεοσκοπείται και εν συνεχεία το βιντεοσκοπημένο υλικό να διαβιβάζεται στις υπηρεσίες παιδικής μέριμνας και τις ανακριτικές αρχές. Σκοπός είναι, μέσω της στενής συνεργασίας και της παροχής άμεσης πληροφόρησης σε όλα τα μέρη που εμπλέκονται στη διαδικασία (δικηγόρους, υπηρεσίες προστασίας του παιδιού, εμπειρογνώμονες, νομικούς συμβούλους του παιδιού), να βοηθούνται οι γονείς στην εξεύρεση λύσης σε θέματα επιμέλειας ή δικαιωμάτων επικοινωνίας. Στη Γαλλία έχουν δημιουργηθεί περίπου 50 εξειδικευμένες

πολυεπιστημονικές ιατρικές και νομικές ομάδες σε νοσοκομεία (Unites d'Accueil Medico-Judiciaires) σε όλη τη χώρα που παρέχουν βοήθεια στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών. Οι μονάδες αυτές συχνά φέρνουν επιτόπου σε επαφή οικογένειες και παιδιά με μη κυβερνητικές οργανώσεις υποστήριξης θυμάτων αμέσως μετά τη διενέργεια των εξετάσεων. Συγκεντρώνουν επίσης τις καταθέσεις των παιδιών, τις ιατρικές και τις ψυχολογικές εξετάσεις. Μέσω αυτών των κεντρικών προγραμμάτων λαμβάνεται μέριμνα ώστε οι καταθέσεις και οι εξετάσεις να πραγματοποιούνται σε φιλικό προς τα παιδιά περιβάλλον και εξομαλύνεται η διαδικασία - αποφεύγοντας τις περιττές καθυστερήσεις και την επανάληψη εξετάσεων.

Κλείνοντας, συνάγεται το συμπέρασμα ότι η ουσιαστική βελτίωση των συστημάτων απονομής δικαιοσύνης ανηλίκων στην Ευρώπη μπορεί να αναβαθμισθεί μόνο μέσω της ουσιαστικής συμμετοχής των παιδιών στις διαδικασίες που τα αφορούν, κι αυτό φυσικά δεν μπορεί να γίνει χωρίς την κατάλληλη υποδομή και απόκτηση γνώσεων για τα δικαιώματα των παιδιών, τις αναπτυξιακές τους ικανότητες, καθώς και τις ιδιαίτερες ανάγκες του.

Το εγχείρημα αυτό είναι δύσκολο!

Όμως αξίζει τον κόπο!